

A NYELVI ÉS ÉRZELMI ASSZIMILÁCIÓ FELTÉTELEINEK VIZSGÁLATA.

Előadásomnak címe: „A nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételeinek vizsgálata.“ Ez azonban nem azt teszi, hogy tárgya is az asszimiláció feltételeinek megállapítása lenne, vagy meg akarnám állapítani, hogy foly le és minő törvényektől meghatározottan? — Egyszerűen, csak rá akarok mutatni, hogy miért kell a szociológusnak foglalkoznia azzal, hogy miként és minő törvények szerint foly le ez az asszimiláció? Azt is előrebozsátom, hogy vizsgálatát nem tisztán tudományos elméleti szempontból tartom fontosnak, hanem inkább nemzeti érdekből.

E társadalmi jelenség tudományos vizsgálata életbevágó fontosságú volt az integer Magyarországon is, de többszörösen fontosabb a Trianon által csonkává tett Magyarországon. A Trianon előtti Magyarországon nagyon sokat beszéltünk idegen ajkú honfitársaink nyelvi és érzelmi asszimilálódásáról; sőt a magyarosítás bizonyos fokig a társadalmi akciók és a kulturális politika egyik megvalósítandó programmpontját alkotta. Rávonatkozóan bizonyos elméleteket is állítottunk fel, amelyek inkább retorikai hangzottsággal tűntek ki, mint tudományos értékükkel.

A Trianon előtti Magyarországon hiba volt e társadalmi jelenség tudományos vizsgálatának elhanyagolása, de miután inkább a nemzeti élet nyereségszámlájának szempontjából volt fontos, nem járt annyi kárral és veszedelemmel, mint járna, ha most hanyagolnók el. A trianoni béke a magyar állam területének kétharmadával egyetemben elszakította a magyar nemzeti testnek egy harmadát is. Ennek következtében jogosulttá lett az az aggodalom: vájjon a magyar etnikumnak ez egy harmada nem fog-e új állam jogi helyzetében az idegen többségű állam összes politikai, kulturális és gazdasági hatalmának nyomása alatt rövidebb vagy hosszabb idő múlva áldozatául esni annak a nyelvi és érzelmi asszimilációnak,

amelytől mi annak idején idegen ajkú és nemzetiségű honfitársainkra vonatkozóan nemzeti megerősödésünket vártuk és reméltünk?

Ha figyelmét és érdeklődését sikerülne a nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételei vizsgálatának fontos és érdemes voltára felhívni Társaságunk fiatalabb tagjainak, kiknek a szociológiai vizsgálódás tudományos módszereihez több érzékük van s akik jártasabbak is abban, mint mi öregek, valóban jutalmazottnak érezném magamat.

*

Pilgrim passai püspök a pogány magyaroknak megtérése érdekében VII. Benedek pápához írt emlékiratában arról tudósít, hogy a magyarok szíve is megnyílt a keresztény vallás ígéinek befogadására és a közöttök lakó keresztények, *kik a nép többségét alkotják* s oda a világ minden részéből fogolyként hurcoltattak, most már minden félelem nélkül tartják gyermekeiket a keresztvíz alá. E tudósításból kitűnik, hogy Magyarország Géza vezér idejében olyan nemzetisége állam volt, melyben az államalkotó magyar faj kisebbségben volt az ország idegen nemzetiségű, akkor még nem polgáraival, hanem rabszolgáival szemben.

Ez idegen ethnikai többség a kereszténység felvételének ideje alatt Szent István kormányzó rendszerének megfelelően még növekedett a német földről bevándorolt lovagokkal és a kíséretüket alkotó német vitézekkel, akik az ország kormányzásában a szintén idegen származású keresztény főpapokkal egyetemben irányadó szerepet játszottak. Szent István esztergomi udvarában a német nyelv majdnem otthonosabb volt, mint a magyar. A pogány magyar nemzeti visszahatás hősei Wasserburg bevándorolt grófjának, Vecelinnek, a német Hunt és Pázmán nemzetség tagjainak kardcsapásai alatt hullanak el. E bevándorolt idegen lovagok második, harmadik nemzedékükben teljesen elmagyarosodva, előkelő magyar családok alapítói lesznek.

Ez az asszimilációs folyamat ismétlődik az egész középkoron keresztül, sőt folytatódik egész napjainkig. A felvetett kérdés szempontjából megállapítható tény a következő: az ekkori magyar előkelő társadalmi réteg, bár ki volt téve a keresztény vallás felvétele következtében a legerősebb műveltségi, vallásos és nyelvi idegen tömeghatásnak, nemcsak nem veszítette el nyelvét és nemzeti ön-

tudatát, hanem ellenkezően, magyarrá tette ezt a közötté s az ő hátrányára politikailag és társadalmilag irányadóvá lett réteget. Összefüggésben van e jelenség az akkori magyar állam ama politikai szervezetével, amely annak magyar jellegét és önállóságát intézményesen biztosította. Ez idegen lovagok és vitézek politikai értelemben tagjaivá lettek a magyar nemzetet alkotó nemességnek s abba beleilleszkedve, magokévá tették annak minden külső és belső jellemvonását. Ekként jelentkezett mindjárt történetünk első századaiban a magyar nemességnek, mint politikai és társadalmi intézménynek nagy nemzetalkotó ereje és hatása.

Szent István idejétől kezdve van egy másik, a későbbi századokban tömegére is nagyobb bevándorlás: az idegen városi elemnek: az iparosoknak és kereskedőknek bevándolása. Ezek nem magyarosodnak el gyorsan, mint a bevándorolt előkelőségek. Századokon át megmaradnak a magok nyelvi, sőt érzelmi idegenségökben. Ennek oka az, hogy nem illeszkedhetnek be azonnal a magyar nemzeti társadalom valamelyik olyan rétegébe, mint a lovagok a magyar nemességbe. Zárt egységben külön életet élnek a legtöbb esetben a magokkal hozott jogszokásaik és gazdasági szervezetök keretének védelme alatt, amely általában lehetetlenné teszi, hogy közéjük magyarok, főleg a nemesség tagjai is letelepedhessenek.

Sokkal nagyobb a nyelvi és érzésszerű asszimilálódás a régi rabszolgák utódainak, a parasztoknak soraiban. Ezeknek egyik része a nemesség tagjainál személyes szolgálatot teljesített, s így bőséges alkalma volt urainak és magyar szolgatársainak nyelvét és szokásait eltanulni. Csak ott nem haladt előre az asszimilálódás folyamata, ahol zárt tömegben élnek ezek az idegen ajkúak. Az akkori települési viszonyok következtében az ilyen zárt tömegek nem igen fordulnak elő nagyobb számban. A síkságokon és a nagyobb folyóvölgyekben pedig legfőleg is csak kivételesen. Ez a körülmény adja kezünkbe annak megértéséhez a kulcsot, hogy az eredetileg nem nagy számú közrendű magyarság nemcsak nem olvadt belé a vele együtt lakó és eredetileg többségben levő idegen fajú parasztságba, hanem azt meg is magyarosítja.

A jelzett hármas asszimilálódási folyamat a magyar nemzet Mohács előtti történetében világosan kimutatható. Az erre vonatkozó adatok sokkal nagyobb számúak, mint ahogyan azok a történetíróink gondolják, kik ilyen szempontból sohasem vizsgálták középkori történetünket. Ez asszimilációs folyamat vizsgálata bizo-

nyára egyike lesz a legjutalmazóbb tanulmányoknak mindazoknak a történetíróknak számára, akik a történeti tények vizsgálatában hajlandók a szociológiai vizsgálódás módszereit is alkalmazni. Éppen ilyen érdeklődéssel bír azoknak a szociológusoknak számára is, akik a szociológiát nem tekintik kizárólagosan a bölcsészeti spekuláció tárgyának, hanem olyan tudománynak, amely törvényeit a valóság tényeiből igyekeznek levonni,

A nyelvi és érzelmi asszimilálódás nemcsak egyszerű történeti jelenség, hanem olyan szellemi és érzésszerű elváltozás, amely az emberi lélekben megy végbe. Ennek következtében nemcsak a politikai és a jogi élet szervezeteinek van hatásuk rá, hanem az egyéni lélek különböző indítékokból származó ösztönzéseinek is, amelyek számtalan esetben az úgynevezett tudatalatt ható imponderabiliák világába tartoznak. Tehát szava van hozzá a pszichológusnak is s ennél fogva a szociológia körébe vágó feladat. A társadalmi jelenségek, vagy tények, mint az emberi cselekvések eredményei, a lélektan törvényeinek és vizsgálati módszereinek alkalmazása nélkül meg nem érthetők és meg sem magyarázhatók.

Arad 1848 előtt a művelődés és a magyar nemzeti törekvések szempontjából jelentéktelen sváb és szerb város volt. Lakosságának nagy része eredetileg gyülevesz népség volt. 1848 után alig egy évtizednyi rövid időszak alatt a legerősebb magyar nemzeti érzésű várossá alakult át. A gyülevesz eredetű aradi polgár erős nemzeti érzésű magyar hazafivá lett, mert érezte lelkében azt a nagy hazafias kötelezettséget, amely abból a történeti tényből szállott rá atyai örökségül, hogy ez a város 1849-ben színhelye volt a magyar nemzeti tragédiák egyik leggyászosabbikának. A nagy történeti események átalakítják, sőt megnevesítik azoknak lelkét, akik katonái, vagy cselekvői voltak e nagy történeti eseményeknek.

Az az idealizmus, amely egy nemzetnek nagy történeti dicsőségében, vagy szenvedéseiben bírja eredetének forrását, egyike azoknak a legerősebb lelki motívumoknak, amelyek tényezői egy nemzet kebelében élő idegen elemek nyelvi és érzelmi asszimilálódásának. A magyar nemzet története gazdag volt az ilyen motívumokban és ez történeti életének egyes szakaszaiban nagy és átható erőt tudott gyakorolni a közötté élő idegenek nemesebben és ideálisabban gondolkozó és érző egyéneire.

Hussarek egykori osztrák közoktatásügyi miniszter azt mondta egy alkalommal, hogy a magyarok között élő idegenek gyors

és tömeges elmagyarosodásának egyik legerősebb hatású tényezője a magyarok lovagias jellemének vonzóereje volt. Ez volt az a mágnes, amely magához vonzotta az idegenek tömegét és nem az erőszak. Igen, de a mágnes csak azokat a tárgyiakat vonzza magához, amelyekben a mágnességet alkotó tulajdonság legalább lappangó állapotban megvan. Ez magyarázza meg, hogy mi az oka annak, hogy az idegen fajúak közül egyik hajlamosabb volt az elmagyarosodásra, mint a másik? Egyszerűen az, hogy egyik idegen nemzetiség lelkitulajdonságaira és jellembeli sajátosságaira közelebb állott a magyarsághoz, mint a másik. Ez a műveltségben és erkölcsi felfogásban való közelebbi állás az oka annak, hogy a hazai német elem sokkal nagyobb tömegben és sokkal könnyebben olvadt be a magyarságba, különösen magasabb értelmiségben, mint bármelyik más hazai népfaj.

Idegen nemzetiségű polgártársainknak nyelvi és érzelmi asszimilálódását 1867 után első sorban a modern kor követelményeinek megfelelő szabadelvű állami, jogi, közművelődési, gazdasági és társadalmi intézményeinek hatásától, főleg a magyar nemzeti műveltségnek köztök való elterjedésétől vártuk. Az iskolát e tekintetben mindenhatónak tartottuk. E tényezők kétségtelenül nagy mértékben hozzájárultak az asszimilációs folyamat gyorsításához és intenzívebbé tételéhez, amely sohasem volt oly nagy és átfogó, mint e korszakban, de mégsem válthatták be teljesen a hozzájuk fűzött vérmes reményeinket és pedig a következő két ok miatt.

Az első ok az volt, hogy az ország határain belül egy-két népfaj kebelében kapcsolatosan autonóm egyházi életökkel olyan kultúrák fejlődtek ki, amelyek diametrális ellentétben állottak a mi magyar kultúránkkal. Különösen két népfajnak, a románoknak és a szerbnek vallásos kultúrája: a görögkeleti orthodoxia volt ilyen ellentétességben a magyarság nyugati latin-germán vallásos kultúrájával, ami lehetetlenné tette, hogy a román és a szerb nép tömege olyan közelségbe juthasson a magyar kultúra hatásköréhez, mint a nyugati latin-germán vallásos kultúrában felnevelkedett németiség, vagy tótság. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az ország határain kívül közvetlen tőszomszédságban a románoknak és a szerbeknek külföldi rokonai önálló és független nemzeti államban élve, saját külön nemzeti kultúrájukat fejlesztették ki, amelynek hatása közvetlenebb és nagyobb volt e népek folyton szaporodó értelmiségére, mint a magyar kultúráé.

A második ok az volt, hogy a magyar államiság épülete csonka volt. Legmagasabb régióiban hiányzott magyar nemzeti jellege. Nem volt sem magyar dinasztija, sem hadserege, sem külügyi képvisellete, Alárendelt tag gyanánt be volt illesztve egy olyan birodalmi szervezetbe, amelynek mozzató és összetartó erejét nem a nemzeti gondolon felépülő hazafiság alkotta, hanem az uralkodóház iránt való feudális hűség és alávetettség érzése, bevonva a legitimista loyaltás ama középkori érzésével, amelynek feladata volt a nemzeti érzés letompítása, a nemzeti vágyakozások elerőtlenítése. E miatt hiányzott az igazi nemzeti állam átalakító hatása saját polgárainak érzés- és gondolatvilágára.

A nyelvi és érzésbeli asszimilálódásnak nemcsak eszményi motívumai vannak, hanem anyagi természetűek is. Olyan realitások, amelyek a modern haladással párhuzamosan egyre nagyobb hatást gyakorolnak a nemzeti életre s amelyekben a tömeghatások a politikai életben uralkodóvá lett demokrácia eredményeképpen elsőrendű átalakító erők gyanánt működnek. A XIX. század demokráciája a maga valóságában a nemzeti társadalom polgári rétegének politikai előretörésén és érvényesülésén épült fel. A magyar társadalom csonka volt, amennyiben polgársága nemcsak idegen eredetű, hanem nyelvben és érzésben is idegen volt. Városaink csak az utolsó 70—80 évben kezdtek megmagyarosodni. De ez a magyarosodási folyamat egy némelyik városunkban még teljesen be sem fejeződhetett, mikor a magyar állam integritása széttörtött.

Magyarországon a polgári elem csak kispolgárságból állott. Az állam és a társadalom modernizálódásával, amely eredménye volt politikai szervezetünk 1848-iki demokratizálódásának, együtt járt a tőkés gazdálkodási rendszernek gyors kifejlődése is. Ez Nyugaton a polgári társadalom munkásságának volt eredménye és egyútszersmind elsőrendű tényezője is a demokratikus politikai átalakulásnak, amelyben a vezetőszerp a tőke tulajdonosainak, a gazdagabb és műveltebb polgároknak kezébe ment át. A magyar polgárságnak ez a rétege hiányzott s emiatt társadalmi szerkezetünkben légüres tér állott elő, amelyet a tőkés gazdálkodásban gyorsan vezerszerpre jutott bevándorolt zsidóság töltött be.

Ez magyarázza meg a zsidóságnak hazánkban azt a nagy és befolyásos szerepét, amelyet nemcsak a tőkés gazdálkodásban, hanem demokratikus politikai mozgalmainkban is játszott. A múlt század utolsó negyedétől kezdve a magyar zsidóság alkotta azt a

társadalmi réteget, amely Nyugaton máig is *kezében* tartja a politikai vezetést. A zsidóságnak az a része, amely nem volt vagy nem lehetett tőkebirtokos, az értelmiségi pályákon helyezkedett el, magára vállalván nagy részben azoknak a kulturális feladatoknak szolgálatát, mely Nyugaton már kétszáz esztendő óta a polgári társadalom tagjainak legnemesebb munkakörét alkotja.

E körülménynél fogva az utolsó harminc évben a zsidóságnak gazdasági és kulturális életünkben oly fontos szerep jutott, amilyen talán soha és sehol egyetlen idegen elemnek sem. Megkönnyítette neki e szerep betöltését az a kozmopolitizmusa, amely gyökértelen[^] ségéből származva, képessé tette a legteljesebbnek látszó asszimilálódásra is. Miután munkásságát két olyan munkakörben: gazdasági és kulturális téren fejtette ki, amely legközvetlenebb hatást gyakorol a nemzeti életre, mint egy logikai kényszer eredményeként vetődött fel az a kérdés, hogy a zsidóság e tömeges asszimilálódása nem volt-e olyan hatással, amely elég erős lett volna a magyarság érzelmi világának nemzeti hagyományaival és jellegével ellentétes irányban való terelésére?

Az asszimilálódott zsidóság szerepe, amely a magyar értelmi munkásság terén annyira nagyhatású volt, nem áll magában. Az elmagyarosodott német és szláv kispolgárság fiai éppen akkora, sőt bizonyos tekintetben még nagyobb szerepet játszottak a magyar közéletben, mint a zsidóság és pedig azon gyors és teljes asszimilálódási képesség nélkül, amely annyira jellemző sajátosága a gyökértelen zsidóságnak. Az a távolság sem volt jelentékenyen kisebb a magyar észjárás és azon szellemiség között, amelyet az asszimilálódott német és szláv eredetű magyar értelmiség tagjai atyai örökség gyanánt magokkal hoztak, mint az asszimilálódott zsidó és a tősgyökeres magyar eredetű értelmiségiek között.

A magyar közélet zsidó eredetű munkásainak szemökre szokták vetni radikális világszemléletüket, kozmopolita internacionalizmusukat és ösztönszerű ellenérzésüket a magyar történeti tudattal és a megalkuvást nem ismerő hazafisággal szemben. Azt mondják: munkásságuknak káros hatására a magyar népben szemmel láthatóan meggyengült a nemzeti érzésnek, a magyar erkölcsnek és a hagyományoknak tisztelete.

De van egy vádnak beillő másik megállapítás is, amely azt hangoztatja, hogy közéletünkben a retrográd iránynak legharciasabb képviselői szellemi életünk német és szláv eredetű munkásai.

Ezeknek vezető szerephez való jutása akadályozza meg, hogy a magyar nép a maga szellemi és erkölcsi erőit kifejleszthetve, vehesse ki részét az európai kultúrélet munkásságából. E hatások alól kell felszabadítani közéletünket, mert ha ezt nem tesszük, a magyarság a jövőben is olyan szolgája lesz az idegen érdekeknek, mint a múltban volt.

E kettős tétel ilyen módon megfogalmazva kétségtelenül túlzás, sőt inkább vádaskodás, mint a valóság tényeinek tárgyilagos megállapítása. Egy bizonyos mennyiségű igazság mégis van mind a kettőben.

A magyar lelkiségnek úgy politikai, mint kulturális és társadalmi megnyilatkozásaiban ezer éves történetünk folyamán képviselője a magyar nemesség volt, amely ezer éven át majdnem kizárólagosan maga alkotta a politikai nemzetet. Ez a társadalmi osztály úgy volt felépítve, mint a piramis. Széles talapzata mélyen be volt ágyazva a magyar népbe. Az ötszázezer nemesből 70% műveltségét, szokásait, életmódját és vagyoni helyzetét tekintve, a valóságban nem is volt más, mint teljes politikai jogokkal bíró szabad paraszt. Ez a köznemesség volt tulajdonképpen képviselője a magyarság ösztönös politikai vágyainak és törekvéseinek. A magyar nemesség e nagyszámú széles és mély rétege a nemzeti önállósági és szabadsági törekvések képviselője lévén, gondolkozására demokratikus, sőt radikális volt. Ebből a talajból fakadt ki a negyvenes évek kisnemességének liberalizmusa, Petőfi világszabadságért való rajongása, sőt napjainkban Ady szenvedélyes radikalizmusa is. Műveltebb és tanultabb tagjai voltak a haladásnak és a reformnak, valamint a nemzeti önállóságnak és az állami függetlenségnek minden időszakban harcos képviselői.

A 70%-on felül eső réteg sakként lett ösztönös nemzeti érzéseire halványabb és az állami függetlenség kérdésében megalkuvóbb, a társadalmi és politikai kérdésekben konzervatívabb, sőt feudálisabb gondolkodásúvá, amint a piramis felső részében magasabb lépcsőzeten állott.

Ettől a kettős társadalmi osztálytól akarta átvenni a nagy polgári osztályt pótló zsidóság a helyzet nyomása alatt, talán inkább tudattalanul, mint határozott akarattal a politikai vezetést, ami ellenébe hozta a történeti osztálynak különösen magasabban álló rétegével. Ez ellentétességet növelte az is, hogy a tőkés gazdálkodás visszaszorította a gazdasági életben is azt a kizárólagosan vezető

és irányító befolyást, amelyet a megelőző korszakban a nagybirtok gyakorolt.

A magyar értelmiségnek szláv és német eredetű kispolgárságból származó tagjai vérmérsékletüknél és halaványabb magyar nemzeti érzésüknel fogva, közelebb állottak a magyar nemesség kisebb számú előkelőéhez, mint a köznemességhez s azért könnyebben is simultak ahhoz. Azt sem szabad szemünk elől tévesztenünk, hogy a köznemesség és az arisztokrácia között időnként majdnem az egymást kölcsönösen megvetésig fajuló ellentétes érzés uralkodott. Miután a legfőbb politikai, társadalmi, sőt a gazdasági vezetés is az állam arisztokratikus berendezkedése következtében az arisztokrata családok tagjainak birtokában volt s miután az idegen dinasztia által sugalmazott legmagasabb birodalmi kormányzat nem bízott soha a kuruczérsű magyar köznemességben, a simulékonyabb német és szláv eredetű elmagyarosodott értelmiség tagjai sokkal jobban tudtak úgy a polgári, mint az egyházi és katonai hivatalok hierarchikus szerkezetében érvényesülni, mint a magát engedelmesen alávetni nem akaró és megalkudni nem tudó magyar köznemesség tagjai. Ez magyarázza meg, hogy az állami, egyházi és katonai gépezet magasabb régióiban a tősgyökeres magyar elem háttérbe szorult.

Azzal az átalakulással, amelyet az 1867 után egyre nagyobb jelentőségre jutott tőkés gazdálkodás okozott közéletünkben, az ipari munkásság is olyan jelentőségre emelkedett, amelyről a magyar értelmiség velem egykorú vagy idősebb tagjainak sejtelmük sem volt s amellyel szemben talán még ma is értetlenül állanak. Az ipari munkásság — különösen szakképzett részében — eredetileg idegen volt, magyarrá csak az utolsó három évtizedben lett. A magyar társadalomnak ez az egyetlen rétege vagy osztálya, amelyiknek önálló, saját politikai, gazdasági és társadalmi elmélete, vagyis mint vezetői mondják: világnézete van a Marx-féle szocializmusban. Ez az elmélet vagy világnézet nemzeti szempontból közömbös. Olyan formán a nacionális mint amorális a világon mindenütt. Nálunk annak következtében, hogy gyakorlati s még inkább elméleti politikai vezetői majdnem kizárólag a zsidó értelmiség soráiból kerültek ki, a fennebb jelzett okból a nemzeti törekvésekkel szemben sok esetben ellenséges is.

Ez az oka, hogy általános az a felfogás, ítélet, sőt vád is, hogy a szocialista munkásság általában hazafiatlan, sőt nemzetellenes.

Ebben a vádban csakis egy csöppnyi igazság van. Megállapítható tény, hogy ipari munkásságunk elmagyarosodásának legnagyobb hatású tényezője annak szakszervezeti élete s az abban folyó művelődési munkásság volt. A nemzetiségi hírlapok már évtizedekkel ezelőtt adatokkal igazolták, hogy miként magyarosítják el a szociáldemokrata munkásszervezetek a nemzetiségi munkásokat azzal, hogy a szakszervezetek hivatalos és általánosan használt nyelve a magyar és a vezetők kivétel nélkül magyarok.

Az ipari munkásság nyelvi asszimilációja kétségbe nem vonható tény. Hogy nemzeti érzése is jobb, mint általában hiszik, mindenki meggyőződhetik, aki fáradtságot vesz magának a magyar ipari munkásság életét tanulmányozni.

A nyelvi és érzelmi asszimiláció ma is olyan erős és terjedelmes, mint volt az integer Magyarországon, sőt ezeréves történeti életünk egész idején át. Ugyanazok az erők hatnak most is, mint régen, de az idegen fajú állampolgárok részéről jövő ellenhatás most sokkal kisebb, mint a megelőző korszakban,

Ez asszimilációs folyamatnak elsőrendű hatása volt a magyar nemzet fejlődésére és mai kialakulására. Ennek volt eredménye, hogy a mai magyar nemzet úgy anthropológiailag, mint lelkületére teljesen nyugat-európaivá lett. A költői képzelet volgai lovasából ma édeskevés, vagy semmi sincs benne s éppen ezért a mostanában sokat emlegetett turanizmusnak nincs semmi tudományos, vagy reális értéke. A hírhedt turáni átok — a pártos viszálykodás — sem speciális nemzeti tulajdonságunk, hanem a világ minden népével közös emberi gyarlóságunk. A mi nemzetünk lelkében speciálisan magyar, eredménye egy ezer éves történeti életnek, politikai, jogi, társadalmi és gazdasági berendezkedésünknek. Annak a kultúrának, amelyet ezen a földön, az idegen hatásokat átalakítva, a magyar lélek, nemzeti géniuszunk kifejlesztett.

A mai magyar nemzet történeti és pszichológiai képződmény. Nem fizikai adottság, hanem lelkiség. Hogy valaki idegen honfitársaink közül magyarrá változzék, annak nincsenek fizikai feltételei. Csak lelki és erkölcsi indítékok szükségesek hozzá. Szellemi és erkölcsi atmoszféra. Ha ez elég erős, akkor nem kell attól tartani, hogy ez asszimilációs folyamat bármekkora terjedelmű is legyen, a magyar nemzetet ki fogja vetköztetni örökölt jellegéből. Ezer éves történetünk azt tanítja, hogy ez atmoszféra annak minden korszakában oly erős volt, hogy a nyelvi és érzelmi asszimiláció hullá-

mába került egyén második, vagy legfőlebb harmadik nemzedékében olyan jellegzetesen magyarrá lett, mintha egyenes leszármazottja lett volna a honfoglaló magyaroknak. Hogy jövőben más-
képpen lenne, nincs semmi ok feltevésére.

Tudományos szempontból egyoldalúság lenne tekintetbe nem venni azokat a lelki, kulturális, társadalmi és gazdasági okokat, amelyek ez asszimilációs folyamatra gátlóan hatnak és amelyek azokat a néptörödékeket is nemzeti öntudatra keltik, amelyeknek nemzeti történetük nagyon régen, vagy talán sohasem volt. Napjaink kisebbségi mozgalmában gyakran találkozunk már félig elenyészettnek látszó nemzetek új életre ébredésével. A kelta néptörödékek Francia- és Angolországban, halálos álmukból ébredve, nemzeti önállóságot követelnek. Teljesen közel rokon, sőt édes egytestvér népek, mint a katalánok a spanyolokkal, a frízek a németekkel, nemcsak külön néptörzstül, hanem önálló nemzetül való elismertetésüket kezdik követelni, hivatkozva Wilson tanítására, a népek önrendelkezési jogára.

Ennek vizsgálata azonban külön tanulmányt követel s azért nem foglalkozhatom vele. Csak fel akarom rá a szociológia ifjabb magyar művelőinek figyelmét hívni, mint igen érdekes és jutalmazó tanulmány tárgyra.

Jancsó Benedek.

JOGI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI OKTATÁSUNK REFORMJÁRÓL.

1. A jogi és államtudományi oktatásnak időszerű reformja aránylag nagyobb nehézségek nélkül megvalósítható, ha nem mondvacsinált és kísérleti jellegű tervekkel állunk elő, hanem ha a bevált és kipróbált tapasztalatokra építünk. Elvünk tehát megtartani és megerősíteni a bevált rendet és eljárást és kiküszöbölni a be nem vált és elhibáztatott bizonyultat.

Ha azt akarjuk, hogy megfelelő színvonalú jogi- és államtudományi oktatásról csak beszélhessünk is, két főkoefficiensnek kell mindenekelőtt meglennie, ú. m. *a)* egy megfelelő tanulmányi és képzési rendszernek és *b)* megfelelő tudományos színvonalon álló jogi és államtudományi fakultásoknak, vagyis kellő színvonalon álló tudományos erudíciójú professzoroknak. Ha ez az utóbbi hiányzik a legsikerültebb tanulmányi rend is csak nivótlan üres jogásznemzedéket produkálhat s ezenkívül a tudományos színvonalat nélkülöző professzorok a maguk szakmájában a jövőre nézve sem fognak tudományos succrescentiát termelni tudni, a megfelelő kathedrára megfelelő embert juttatni, hanem többnyire csak nivótlan, vagy protekciós egyéneket.

Nézzük azonban előbb a tanulmányi rend legfontosabb szükségleteit. Röviden és konkrét módon akarok erre rámutatni a fentiek értelmében a következő elvek alapján: *a)* megtartani azt ami bevált, *b)* kiküszöbölni a be nem váltat és *c)* az adott körülmények között azonnal megvalósíthatom szorítkozni.

2. A jogi oktatásnak jogi és államtudományi képzésre való bifurkációja nemcsak hogy nem vált be, hanem károsnak és teljesen elhibázottnak bizonyult.¹

¹ Megjegyzem itt, hogy a jogi és államtudományi oktatás reformjával hivatalosan nagyszabású megbeszélésekben két ízben foglalkoztak az elmúlt decenniumokban. A — gondolom 1916. évben — tartott ankét, melyen a négy akkori egyetem vett részt teljes határozottsággal a bifurkáció ellen nyilatkozott. Ez a tanácskozmány általában véve szerintem igen sikerült s azonnal megvalósítható javaslatot tett a jogi oktatás reformjára vonatkozólag. A refor-

Ezért a jövőben mellőzni kell ezt a bifurkációt és egységes képzési rendet kell megvalósítani, amely magában foglalja természetesen az államtudományokat is. Az eddigi jogi és államtudományi kvalifikációk és doktorátusok ugyanis tényleg vezető rendszert képviseltek. A „jogi” és „államtudományi” doktorátus és képzés a valóságban nem mint egyenrangú és egyenlőméretű valami állanak egymással szemben. Egy egységes tanulmányi (óra-hallgatási terv) és alap vizsgarend után a jogi doktorátus magában foglalja az államtudományi tárgyakat is — a közgazdaságtant, és statisztikát kivéve — míg az államtudományi doktorátus ezzel szemben teljesen nélkülözi valamennyi legfontosabb jogi stúdiumot, azokat, amelyekre a közigazgatás emberének is lépten-nyomon szüksége volt és lesz. Így tehát van — a tulajdonképeni közgazdaságtan híján — egy egyetemes jellegű jog- és államtudományi kvalifikáció: a jogi doktorátus és egy ennél mennyiségileg is sokkal kevesebb tanulást és vizsgát igénylő kisebb és nevésegesen hiányos ú. n. államtudományi doktorátus, illetve kvalifikáció. Mert a doktorátusok mellett mint kvalifikáló vizsgák szerepelnek az ú. n. államvizsgák is. Ezek az utóbbiak a modern igényeknek semmiben sem felelnek már meg, tehát eltörlendők. Annál is inkább, mert az élet is annyira elégteleneknek bizonyította őket, hogy szinte önmaguktól szűntek meg. Ma már igen kevesen tesznek államvizsgát s többnyire csak igen megszorult emberek. Érdekes, hogy a jogi államvizsga ma már úgyszólván semmire sem kvalifikál, ellenben az államtudományi államvizsga képesít ma is a közigazgatási szakmákra.

Állítsuk most már szembe a jelenlegi szorosan vett jogi (ügyvédi-írói (legmagasabb gyakorlati jogi színvonalú) szakvizsga, sítési rendszerünk (vagy rendszertelenségünk) közti szinte kiáltóan igazságtalan különbségeket.

Jogi (ügyvédi, bírói stb.) pályákra való képzés: absolutorium + jogi doktorátus (mely a közgazdaságtan kivételével magában foglalja az államtudományit is) + 5 évi gyakorlat + ügyvédi-bírói (legmagasabb gyakorlati jogi színvonalú) szakvizsga. Ezzel szemben államtudományi képzés: absolutorium + államtudományi államvizsga. Legfeljebb absolutorium + államtudo-

mot azonban — talán a háború miatt — nem valósíthatták meg. A forradalmak alatt Kunii által kinevezett ú. n. reformbizottság javaslatai pedig, melyek a socialislikus szempontból antipathikus egyes alapstudiumoknak hadat izentek, sokkal szomorúbb emlékek, minthogy figyelembe jöhetnének.

mányi doktorátus. (Esetleg a „Közgazdasági“ kar elvégzése az ottani vizsgákkal.) Gyakorlati szakvizsga legfeljebb a *pénzügyi* szakmában van, mely azonban össze nem hasonlítható természetesen az ügyvédi és bírói vizsgával.

Mint hogy a két típusú pálya kvalifikációjának megszerzése tekintetében már a szorgalmi és tanulmányi befektetés szempontjából is óriási a különbség, már a szigorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az államtudományi szigorlatok jelöltjei — tisztelet a kivételnek — többnyire már egyénileg is a kevésbé jól elkészült, a kevésbé szorgalmas tanulók selectióját mutatták. Ha az élet könnyebb felfogású szempontjait nézzük, többnyire a dolgok könnyebb végét tekintő fiatalok tettek ú. n. államtudományi vizsgákat, míg a tanulmányokba jobban belefekvők a jogi szigorlatokat.

3. A bevált egységes jogi kvalifikációból aztán nem lehet és nem szabad engedni a jövőre nézve, hanem ki kell azt egészíteni a közgazdaságtannal és statisztikával. Mert különös, szinte komikus, hogy az ú. n. jogtudományi szigorlatok az államtudományi tárgyakat mind magukban foglalják, csupán azok legmodernebbikét: a közgazdaságtant felejtik ki. Ha tehát a közgazdaságtant és statisztikát is hozzáadjuk a jogtudományi szigorlatok tárgyaihoz, akkor az összes jog- és államtudományi tárgyak benne foglaltatván a jogtudományi szigorlatokban, olyan egységes rigorózum-típust kapunk, mely az ú. n. államtudományi rigorózum-típust is teljesen absorbeálja és feleslegessé teszi. Ezt az egységes rigorózum-típust kell tehát az egységes jogi- és államtudományi képzés gerincévé tenni. Csak felfogás dolga azután, hogy egyszerűen jogi, vagy jogi- és államtudományi szigorlatoknak nevezzük-e ezeket. Ugyancsak célszerűségi megfontolás kérdése, vajjon három, vagy négy szigorlatba tagozva csoportosítsuk-e bennük a most már bennük leendő valamennyi jog- és államtudományi tárgyakat.

A jogi és államtudományi szigorlatok egységesítése, helyesebben a közgazdaságiakkal kiegészített jogtudományi szigorlatoknak minden jogi és államtudományi pályára készülők képzése gyanánt való megkövetelése volna tehát legcélszerűbben a jogtanulmányi reform kvalifikációs szempontjából való fő intézkedése. Ha *a.* közigazgatási pályákra készülőktől is megköveteljük az összes szigorlatokat, amint ez a jogtudományiakból képezendőkkel szemben már eddig is megtörtént (a közgazdasági szigorlat híján) akkor olyan elengedhetetlen kenyértárgyak szigorú vizsgáit

követeljük csak meg a közigazgatás embereitől, melyre azok léptenyomon rászorulnak (magánjog, büntetőjog, kereskedelmi jog, perrend stb.) s amelyekben való jártasságuk hiányát a közérdek szenvedte meg eddig a legsúlyosabban. A tulajdonképeni jogi t. i. a bírói és ügyvédi pályákra készülők még így is összehasonlíthatatlanul nehezebb kvalifikáció-többletet kénytelenek megszerezni a közigazgatási pályákra készülőkkel szemben, hiszen előttük a jogi szigorlatokon kívül ott áll még az öt évi bírói, illetve ügyvédi gyakorlatnak és az ügyvéd-bírói igen *nehéz* szakvizsgának kötelezettsége. Tehát nemcsak, hogy nem cselekszünk ezzel valami túlképesítést a közigazgatási pályák embereivel, hanem ellenkezőleg ebben a megreformált képesítésben is csak a legszükségesebbeket követeljük meg tőlük. Hogy közigazgatásunk közigazdasági és szociális téren eddig annyira tehetetlen volt, annak egyik legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy a gazdasági jog (vagyonjog, magánjog, telekkönyvi, kereskedelmi, váltó-, csekk- stb. jog), *melyen keresztül a gazdasági élet gyakorlatilag megnyilatkozik*, ismeretlen volt közigazgatási tisztviselőink *előtt*. A közigazgatási tisztviselő kinek túlnyomó részben a gondozására bízott népesség gazdasági, tehát vagyoni érdekeit kell védeni és mérlegelnie, analfabéta a gazdasági jogokban, nem ismeri a magánjog, kereskedelmi, forgalmi, családi jog elveit, a telekkönyvet meg sem tudja nézni, fogalma sincs a büntetőjogról, a polgári perrendtartásról, melytől eljárásilag a vitás gazdasági érdekek érvényesítése függ stb., stb. *szóval tehetetlenül és tudatlanul áll szemben a modern élet legfontosabb viszonyaival*. Az államnak tehát meg kell követelnie ezentúl, hogy a tételes jogokat és jogelveket a közigazgatás emberei jól ismerjék és hogy jól ismerhessék, meg kell tőlük követelni az egységes jogi képesítést. Értsük meg, nem encyklopedikusán, felületesen, hanem garanciát nyújtó, kellő alapossággal. Ezzel szemben mi történt a magyar közigazgatási kvalifikáció törvényes rendezésével eddig? Ahelyett, hogy a tisztviselőktől *jogi* tudást követeltek volna meg és a szükséges *jogi tudásnak*, illetve képesítésnek *kiegészítését* rendelték volna el a tételes szigorlati tárgyak megkövetelésével és e kiegészített jogi képesítést fejlesztették volna tovább a közigazdasági tudás kimélyítésével, *az ellenkező módon jártak el*. T. i. nemcsak a jogtudományi és államtudományi bifurkációt, vagyis a jog tudatlanság közigazgatási intézményesítését hagyták meg továbbra is, hanem még ebből a *bifur-*

*kált képesítési rendszerből egy további trifurkációt csináltak egy puszta „közgazdasági“ teljesen kísérletező jellegű, szintén közigazgatási kvalifikáció alakjában, melynél már a csekély eddigi „államtudományi“ mértékét sem tartották meg a jogi képesítésnek, hanem még ennél is lejjebb szállították azt. Szóval tökéletesítési és alaposabbá tevés helyett, modern jelszavaknak téves irányú felhasználásával egy folytonos *lejebblicitálás* következett *be közigazgatási tisztviselőink jogi kvalifikációjánál*. Nem vették észre, hogy a közigazgatási tisztviselők minősítésében nem lefelé kell licitálni — azzal a nem egészen kultúrérveléssel, hogy theoretikus képesítés helyett, gyakorlati ismeretekre van szükségük stb. — hanem felfelé: t. i. a gyakorlati ismereteket is egy alaposabb és teljesebb tudományos kvalifikációhoz kell *hozzáadni*. Csonkama­gyarország fiainak s így közigazgatási tisztviselőinek azonban többet kell tanulniok és tudniok mint a régi Magyarország fiainak és közigazgatási tisztviselőinek. A reformnak égető kötelessége ezt biztosítani.*

4. Másrészt figyelembe kell venni a tulajdonképeni jogi t. i. ügyvédi, bírói, közjegyzői stb. pályák képesítésénél, a szóbanforgó eddigi képesítési anyag minden nagysága és teljessége mellett, hogy ebből a képesítésből — habár az államtudományi tárgyakat is felöleli annak tanulmányi anyaga — eddig éppen a legmoder­nebb és mondhatjuk a legfontosabb ily természetű tárgycsoport t. i. a közgazdaságiaké maradt ki. Ez a jövőben semmiesetre sem maradhat így — nem is tartjuk szükségesnek a megindokolást arra nézve, hogy a közgazdasági ismeretek mennyire elengedhetet­lenek modern viszonyok között a jogászvilágra nézve is — tehát ez eggyel több argumentum még az egységes jogi és államtudo­mányi szigorlatoknak kvalifikáló rendszere mellett. A tételes jogi tárgyakkal való szigorúbb foglalkozást ekként elengedhetetlen fel­vételnél tartjuk a közigazgatási képesítésben, mert a közigazgatás embere lépten-nyomon rájuk szorul, de viszont a közgazdasági tárgyokban való szigorlati kvalifikáció szükséges többletként kell, hogy ott szerepeljen nemcsak az adminisztratív hanem a bírói és ügyvédi pályákra készülők­nél is. Aláhúzzuk és hangsúlyozzuk, s ezért meg is ismételjük, hogy *a közgazdasági tárgykör ismereté­nek szigorlati megkövetelése a jogi és államtudományi tárgyak rigó­rozus megkövetelése mellett, tehát nem ezek nélkül, hanem ezeken felül, adhatja meg csupán a mai szükségleteknek meg-*

felelő képesítést a közigazgatás és jogélet tisztviselőinek. Ezeket a követelményeket egyesítik az egységes jogi és államtudományi szigorlatok, tehát ezért felelnének meg ezek a modern kvalifikációs követelményeknek közhivatali tisztviselőinkkel szemben. Ebből aztán szigorú szükségszerűséggel következik az is, — ha komolyan vesszük a kvalifikációs kérdést, — hogy ezeknél az egyesített szigorlatoknál hiányosabb jog- és államtudományi vizsgák nem lehetnek képesítő hatályúak a jogi és adminisztratív pályákra.

3. A közgazdasági tárgyakkól való ismeretet a köztisztviselőktől ugyanis mint *ismerettöbbletet* kell és lehet megkövetelni, de nem lehet helyes logikával ugyancsak a köztisztviselőknél semmiféle címen elengedni és *leszállítani* a jogi és államtudományi ismereteket, melyek minden közigazgatási és jogi funkcióra való képesítésnél az alapot megadják. Nagyon helyes és haladást jelentő elv ez, amikor azt mondjuk, hogy a köztisztviselőktől a jogi ismereteken *felül* közgazdasági ismereteket is követelünk meg, de helytelen, a haladással *ellenkező* és visszafejlődést jelent az, amikor a köztisztviselők jogi ismereteiből bármi címen vagy ürügy alatt elengedünk bármit is. Forradalmi jellegű minősítéssel alapos tudású tisztviselői kart kvalifikálni nem lehet. A jognak és jogi ismeretek megkövetelésének rendszerint azok üzennek hatat, azok hajlandók koncessziókra a jogi ismeretek rovására, *akiknek nincsen meg a jogász tudásuk és műveltségük annak megítélésére, hogy mi az a jog, mik alkotják a jogi ismeretek tartalmát.* Mert akik ezzel tisztában vannak, azoknak tudniok kell azt, hogy *épen a legjogászbib, a tételes jogi tárgyak azok, amelyek főleg a gazdasági élettel és annak rendjével foglalkoznak.* Ha tehát valaki úgy akar *közgazdasági* ismereteket növelni, hogy töröl a jogi ismeretekből, az nem tudja mit cselekszik, mert azokat az ismereteket törli, melyekben a közgazdasági érdekek és szempontok kifejezésre jutnak, s amelyekben keresztül érvényesülnek. Hogy gondolja valaki pl. hogy megérti és tudja a hitel, pénz, kereskedelmi, forgalmi stb. kérdések összefüggését, érvényesülését, ha a kereskedelmi, váltó-, csekk-, hitel- stb. jogot nem ismeri? Ezért szorul a gyakorlati élet gazdálkodó embere lépten-nyomon jogi tanácsadóra. A gazdasági élet a közhatalmi pályákon és a közigazgatásban is a jogi normákon keresztül érvényesül. A jog oroszlánrészé vagyonsjog, mely gazdasági kérdéseket adminisztrál. A jogi és gazdasági élet nem ellentétek, a gazdasági cselekmények vagyons-

jogi cselekmények alakjában lépnek fel a rendezett társadalmak-
ián. A gazdasági kérdéseket is a jog adminisztrálja és bírálja el.
Ezért ismeri ki magát a gazdasági élet elbírálása és adminisztrá-
lása terén az igazi, gyakorlati jogász, mert hivatáskörében folyton
gazdasági dolgok adják meg jogi kérdéseinek tárgyát és ezért
tehetetlen saját gazdasági és vagyoni dolgainak adminisztrációjá-
ban az az — egyébként a gazdasági üzem ismereteivel rendelkező
— egyén, aki a jogi és közigazgatási utakat jól nem ismeri. Akinek
jogi tudása nincs, természetesen azt sem tudja és nem érti meg,
hogy a jog túlnyomólag gazdasági életviszonyokat rendez, s ezért
talán nagy meggyőződéssel, de még nagyobb fogalomzavarral és
felületességgel hadakozik minden jogi tanulás ellen, mintha az
bármiben is ártalmára lehetne valamilyen gazdasági ismereteknek.
Laikusoknál ez még megbocsátható, de nagyon furcsa benyomást
kelt, ha kultúrpolitikai tényezőkként szerepelnek egyesek ezzel a
felfogással. Helyes megítélésével találkozunk a közgazdasági és a
jogi, különösen vagyoni jogi tárgyak szoros összefüggésének és egy-
más kiegészítő voltának a *francia* képesítési rendszerben, ahol a
magánjogra és a közgazdaságtanra fektetik a legnagyobb súlyt,
úgyhogy az ezekbe az ismeretkörökbe tartozó tárgyak a vizsgázó-
tatás minden fokán előfordulnak. Ennek megfelelő természetesen
a tárgyak katedráinak és kötelező óráinak, illetve szemesztereinek
száma is. Állást foglalhatunk tehát most már a jogi és államtudo-
mányi oktatás reformjának amaz alapkövetelménye mellett, *hogy
az eddigi három alapvizsga megtartása mellett a közgazdasági
tárggyal kiegészített jogtudományi egységes szigorlatok adják meg
a jog- és államtudományi egységes egyetemi képesítést, teljes
megszüntetésével a be nem vált bifurkált, illetőleg trifurkált (jogi
és államtudományi, közgazdaságtudományi) közigazgatási szol-
gálatra képesítő rendszernek s megszüntetésével az ú. n. állam-
vizsgálatoknak.* A szigorlatok fentartása ezen a néven, de ezzel a
jelleggel (rigorosum examen, szigorú vizsga) szükséges és helyes
tehát. A rigorosum examen szigorú és alapos jellegéből engedni
nem szabad, sőt biztosítani, illetőleg vissza kell állítani ebbeli
jellegüket. Szigorlatok tehát csakis egyetemeken tehetők és szó
sem lehet arról, hogy más főiskolák is adhassanak (végső fokon)
képesítő minősítést a jogi és közigazgatási pályákra. Ma amikor
négy tudományegyetemünk van, ezt megengedni s ezzel lejjebb lici-
tálni, egyenesen közoktatásügyi könnyelműség volna. A jogaka-

démiák létjogosultsága a négy egyetem mellett ekként komolyan nem vitatható többé.

6. Mi legyen azonban a *doktorátussal*? Ha megköveteljük mindenkitől a közgazdaságtannal kiegészített jogtudományi szigorlatok letételét, akkor egyszersem biztosítottuk is a jog- és államtudományi képezésnek a rendelkezésünkre álló eszközökhöz mérten szilárd alapját. Arra kell tehát törekednünk, hogy ez az alap a gyakorlatban le ne szállítódjék, hogy komoly és reális maradjon, illetőleg az legyen ismét. Szinte nevetséges volna ehhez a bevált alaphoz, a jelenlegi doktori disszertációk benyújtásának gyakorlatát, ezt a valóban gyöngye és nem jó hírű valamit kötelezőleg továbbra is odacsatolni. Már évekkel ezelőtt több ízben kifejtettem államtudományi oktatásunk elégtelenségét és irrealitását és az eddigi doktorátus „rendszerének“ nevetséges voltát. (L. Jogakadémiai Szemle 1913. március sz. 21—32. 1., Magyar Társadalomtud. Szemle 1914. januári sz. 39—51. 1.) Senkit sem érdekelt a dolog. De most talán csak megérett az mégis. A doktori címnek legfőbb ideje, hogy visszaadjuk tudományos és ezzel jó hírnevét. Ezért külön kell választanunk a kötelező képezítő vizsgáktól s meg kell követelnünk, hogy a doktori értekezés tudományosabb igényeknek feleljen meg, ami általánosságban kizárt dolog marad továbbra is, ha az eddigi módon *akárki* doktorrá avatódhatik, aki egy doktori értekezésnek nevezett füzetet nyújt be, melyről meg nem állapítható, hogy a benyújtó dolgozta-e azt ki, vagy pedig leírta valahonnan, illetőleg készen vette-e meg? Leghelyesebb gyakorlat az volna, ha a doktori disszertációt valamelyik egyetemi szemináriumban kellene a jelöltnek kidolgoznia megfelelő professzori előzetes ellenőrzés, vagy számonkérés mellett. Ezt a gyakorlatot honosították meg a német egyetemek és kettős célt értek el vele. Egyrészt biztosították a doktori értekezések magasabb színvonalát, másrészt pedig ezzel rakták le az alapjait a virágzó szemináriumi munkásságnak Németországban. Ott ugyanis a legtöbb szemináriumi dolgozat doktori disszertációnak készül. Ily módon a doktori értekezések kidolgozásának jelentékeny munkájához kapcsolódik náluk a szemináriumi autodidaxis. Ez a példa tehát bevált és követésre méltó. Természetesen nem elég azt elrendelni, hanem meg kell adni megvalósíthatásának elemi lehetőségeit is. A szeminárium ugyanis bizonyos szervezetet és befektetést igényel: könyvtárat és bizonyos segédszemélyzetet. Jogi

karainkon és jogi karainkkal szemben ebben a tekintetben bizonyos struccpolitikát csináltak. Hangoztatták a szemináriumi oktatás szükséges voltát, de nem vettek tudomást a szemináriumok anyagi, felszerelésbeli és személyzeti szükségleteiről.

Adjunktusi állásaink jogi fakultásainkon máig sincsenek, sem szemináriumi kezelői, illetőleg írógépes állások. A helyiségek nem kielégítőek. A műegyetemen pl. külön tanári szobája van minden professzornak, többjüknek külön gépíró és kézikönyvtár áll rendelkezésére. Mindezt legalább ugyanily mértékben meg kell valószínűsíteni végre az egyetem jogi karán is. Rendszeresen megszervezett fizetett adjunktusok nélkül nincs rendes szeminárium. Ezt fontolóra kell venni, ha szemináriumokról komolyan beszélünk. Ha tehát rendszeres szemináriumot akarunk, akkor a jogi karon is meg kell tenni azt, ami másutt meg van: adjunktusokról és kezelőkről kell gondoskodni. A mai viszonyok között különösen nem lehet arra számítani, hogy *ingyen* teljesítsen adjunktusi szolgálatot valaki. Először azért, mert alkalmas egyének ritkán akadnak, hiszen ehhez erős önképzés és képzettség szükséges, másodsor mert legfeljebb vagyonos, keresetre rá nem utalt egyének volnának ilyen helyzetben és természetesen ezektől sem lehetne várni azt, hogy éveiket altruista módon erre áldozzák. Tehát vagy lesznek fizetett adjunktusok, vagy nem lesznek biztosan működő szemináriumaink.

Különben elég nagy a fogalomzavar még a szeminárium természetét illetően is. A szeminárium: tudományos autodidaxis bizonyos felügyelet mellett. Erre csak egyes magasabb értelemben szorgalmas és alkalmas hallgatók valók. Kötelező ekként nem lehet az, valamint csak csekélyszámú egyén működhetik a szemináriumokban. Vagyis fokozott szelekció érvényesül bennük. Nem kiképző, hanem önképző intézmény, de mint ilyen, nagyon alkalmas tudományosabb jellegű dolgozatok, tanulmányok végzésére s így a doktori értekezések ideterelésével nálunk is bekövetkezhetnének a szemináriumoknak a németekéhez hasonló fellendülése a jogi karokon is.

Csak hogy ebben az esetben szó sem lehet kötelező doktorátusról. Viszont a doktorátusnak tudományos értéke automatikusan jönne meg. Úgy hiszem tehát, hogy a reform szempontjából a doktorátus kérdése is tisztán állhat előttünk: *egységes képesítő szigorlatok után, tisztán tudományos jellegű fakultatív doktorátus.*

Előfeltétele: adjunktusi és kezelői állások rendszeresítése. Hogy mi mindenre kellene az adjunktus, arra bővebben nem térhetek ki ezúttal. Csak arra mutatok rá, hogy ha az egyetemi professzort tudós és európai értelemben vesszük, nem lehet belőle pusztán tanítót, vagy gyerekfaggatót csinálni, sem pedig tőle büvészkedést várni. Mert vagy az egyiknek vagy a másiknak kellene bekövetkeznie, ha azt akarnók, hogy az előadásokat, a most már szükség-szerűen rengeteg vizsgát is elvégezze, emellett szemináriumokban töltsen idejét mint könyvtárkezelő, könyvleltározó, a könyvek ellopástól őrzője (melyekért anyagilag felelős), dolgozatok elolvasója és bírálója s ezenkívül kollokváltatója százra menő hallgatóknak. Komolyan nem lehet arra gondolni, hogy *mindezt* rendszeresen elvégezze, még kevésbé, hogy azonkívül még tudós is legyen. Ezt legfeljebb azok gondolhatják így el, akik azt hiszik, hogy az egyetemi kultúra aféle fizikai „kiképző“ munkából áll, mint valami szőlőmetsző tanfolyam, vagy újoncabrichtolás. A tudomány művelése gondolkodást, és az elmélyedésre szabad időt igényel. Garancia a tudomány művelésére csak az egyénben lehet. Az egyetemi tanárnak pedig hivatása *volna*, hogy tudós is legyen s ne csak aféle kiképző, túlnyomólag fizikai értelemben. Ezért kell segítőtársat kapnia az adjunktusban, kinek nagyon, de nagyon széles és hasznos tere és hatásköre nyílik a működésre, mely működésnek elengedhetetlenül szükséges volta akkor tűnik legjobban szembe, ha meggondoljuk, hogy tudományosan dolgozni is csak munkamegosztással lehet ma már. Ha valaki sajátmagának a könyvtárosa, anyaggyűjtője, rendezője, íródeákja és segédhivatalnoka egyszemélyben, akkor kivételes idegek mellett is csak sokkal kevesebbet végezhet, mert ezeket a segédmunkákat a gondolkozásbeli munka rovására kell a saját idejéből ellopnia. A doktorátusnak mint tudományos fokozatnak súlypontja a megfelelő disszertációra esik. Emellett azonban, már csak a disszertáció önállóságának és a mögötte álló olvasottságnak ellenőrzése és biztosítása céljából is, szóbeli értekezésekkel kell azt egybekötni. A kivétel közelebbi módja többféleképpen valósítható meg s e részben nem is akarok javaslatot tenni.

7. Tisztáznunk kell a reform szempontjából az alapvizsgák és kollokviumok kérdését is. Kiinduló szempontunk: fenntartani és fejleszteni azt, ami bevált és sohasem áldozni fel a bevált meglevőt bizonytalan kísérletek, vagy talán nem egészen komoly vagy

alapos megfontolású javaslatok kedvéért. *Az alapvizsgák rendszere és megszaporításuk határozottan bevált.* Az évenként teendő alapvizsgák — csak középszerűen szigorú számonkérés és középszerűen tisztességes előkészület mellett is — jelentékeny szorgalmat, tanulást igényelnek és *reális előtanulmányt jelentenek a szigorlatok szempontjából is.* Ebben az utóbbi tekintetben *jelentősé-
güket semmiféle kollokvium nem pótolhatja.* Igen fontos dolog az, — melynek jelentőségét eddig nem méltatták eléggé — hogy minden jogi kvalifikációt kereső egyén két ízben legyen kénytelen vizsgázni t. i. egy alapvizsgán és egy szigorú vizsgán (szigorlaton). A becsületes alapvizsga ekként megkönnyítője annak, hogy a jelölt a már egyszer megtanult anyagot 1—2 év múlva kibővítve és fel-frissítve, fokozott átértéssel üljön a szigorlati asztal elé. Ezért az alapvizsgákat fenn kell tartani *és színvonalukat meg kell védeni.* Ennek biztosítására elengedhetetlenül fontos, *hogy az alapvizsgákon a szakmabeli ordináriusokon kívül csak azok kérdezhessenek, akik legalább is valamely főtárgy köréből egyet, habilitációt szereztek, a csupán melléktárgyakból habilitáltak, vagy alapvizsga tárgyából nem habilitáltak kizárásával.* Gyökeresen ki kell küszöbölni tehát a cenzori dilettantizmust és másrészt szembe kell szállni a destrukciójukat *előidéző* tényezőkkel is (protekción, könnyebben vizsgáztató főiskolák, előkészítő „szanatóriumi be-paukolások“ kérdés- és feleletekre, melyet jelenleg lehetetlen ellen-örizni.) A leggyakorlottabb professzor sem bírja már idegekkel az ellenőrzését az elterjedt előkészítési módok visszaéléseinek, melyeknél a tanár kérdéseinek s a jelölt feleleteinek lejegyzése alapján rendszeres tanulás helyett, kérdés-feleletekből, vagy „fonetikus“ alapon gyakorolják be magukat a vizsgálatokra és hiúsítsanak meg minden tudásbeli alaposagra irányuló törekvést. Törvényes intézkedéssel kell megadni a módot, épen ebben a fontos kérdésben *a visszaélések bírói és közigazgatási úton való megakadályozására és a szellemi tulajdonnak, a szerzői jognak ebben a vonatkozásban való megvédésére és égetően szükséges kiegészu-
tésére.*

A kötelező kollokviumnak ki nem próbált, be nem vált és könnyebben kijátszható gondolatával szemben határozottan az alapvizsgák kipróbált, bevált és nehezebben kijátszható intézménye mellett törhetünk csak lándzsát.

Az alapvizsga több mint kollokvium, hosszabb, rendszeresebb

előkészületet kíván s ami a fő, az alapvizsgái gyakorlat, mint kimondott *vizsgálati* gyakorlat szigorúbb és súlyosabb szankciókkal rendelkező gyakorlat a kollokviumokénál. A kollokvium természeténél fogva könnyebben kijátszható s ugyancsak természeténél fogva (pl. tandíjmentesség, stipendium előfeltétele) bizonyos fokig (pl. szegény hallgatókkal, rendkívüli, vagy méltánylást igénylő esetekkel szemben) elkerülhetetlenül *sokkal inkább könyörintésmény* jellegével bír és fog bírni már természeténél fogva mindig, mim a jus strictum elveinek megfelelőbben megkonstruált szabályzatú kimondott jogi vizsga. Végül hatalmas argumentum még az alapvizsgálati rendszer fenntartása mellett, hogy az alapvizsga mellett még mindig ott van a fakultatív kollokvium parallel eszköze is. *Alapvizsga + fakultatív kollokvium tehát sokkal több, mint pusztán a kötelező kollokvium.* Hiszen a mai fakultatív kollokvium rendszere mellett is a hallgatóság nagy részére nézve (tandíjmentesek, ösztöndíjasok stb. stb.) kötelező az. Az alapvizsga rendszere mellett természetesen nem lehet még a mindenkire kötelező kollokviumok rendszerét is behozni. Nemcsak azért, mert az alapvizsgák mint *több*, feleslegessé teszik azt, hanem már azért sem, mert a professzornak erre ideje és idege sem lehet. Mikor adna elő? Mert az egyetemen mégis csak a tudományosság a cél, nem pedig a jogi népiskola kikérdezőgépekkel. Általában véve a sablonos kollokviumok elemi kikérdezési robotját időszerű volna az adjunktusokra áthárítani már a jogi karon is, ha azt akarjuk, hogy az előadások tudományos színvonalára kellő súly és erő helyeződjék. Óvakodnunk kell attól, hogy az egyetemi tanárból pusztán kikérdező hivatalnokot csináljunk, mert akkor kár magasabb tanintézeteket felállítani.

8. A jogakadémiák, bármilyen, — mondhatjuk kellően nem is értékelt hivatást teljesítettek is a múltban azáltal, hogy a tudomány embereinek — bár szerény — kenyeret adtak, a négy egyetem mellett teljesen feleslegessé váltak és sehogysem illeszthetők a szigorúbbra reformált jogi oktatás rendszerébe. Megszüntetésük tehát kívánatos és amennyiben az akadályokba ütköznék, legfeljebb az alapvizsgák volnának azokon tehető. Egyenesen károsak volnának pedig a jogakadémiák akkor, ha csak mint egyes ú. n. jogi szanatóriumok vizsgáló helyei tartanák vagy tarthatnák fenn magukat, ahol könnyebb vizsgázni. Általában véve garanciákat kell keresni arra a jogi oktatás reformjánál, hogy a reform

intencióit a jövőben ne lehessen meghiúsítani olymódon, hogy a kisebb szigorúsággal és alapossággal vizsgáztató intézetek vagy bizottságok — bármelyek és bármilyenek legyenek is ezek — refugium gyanánt szerepelhessenek a szigorúbbakkal szemben nagy öröme a kérdés-feleletekből előkészülőknek és előkészítőknek. Természetesen nem mondjuk ezzel azt, hogy a megszüntetés egyéneken és szerzett jogokon való átgázolással történjék, hanem méltányosság gyakorlásával mindenkire nézve, értve itt közepesebb tanerőiket is. Kiválóbb értékeiket a négy egyetem különben is felszívja előbb-utóbb.

9. Minden reform hiábavaló azonban, ha a professzorok maguk nem állanak egyetemi színvonalon, ha nem komoly tudományos-ságú egyének. A professzori tudományos kvalifikációnak szigorúan vétele nélkül hiába nevezzük el a belőlük megalakított fakultásokat egyetemeknek, mert csak Potemkin falak lesznek azok. A professzori erudíciót, egyéni tudományos karaktert semmiféle reform paragrafusai, nagyvonalúsága nem pótolhatják. A katedrák betöltését tehát tételes jogszabályba iktatott *tudományos garanciákhoz kell kötni*, amelyeken túltenni magát senkinek sem lehet anélkül, hogy magát a tudományt ne destruálná ezzel az illető és ki ne irtaná az igazi hivatásos tudósok önértetét. A múltban sajnos fordultak elő nálunk jogi tanszéketöltéseknél is olyan esetek, melyek nemcsak kiáltoán igazságtalanok voltak, érdemesebb és nagyobb tudományos értékkel bíró egyének mellőzése miatt, hanem egyenesen agyonütöttek egyidőre egyes tanszékeket. Előfordult olyan eset is, hogy a legfontosabb alapvető tantárgy katedrájára olyan egyén neveződött ki, aki soha azzal a tárggyal tudományosan nem foglalkozott, sőt el sem foglalta az illető tényleg a katedráját stb., stb., dacára az illető fakultás kétségbeesett kérelmezésének és tiltakozásának az ily betöltés ellen.

Szükséges tehát, hogy az egyetemi tanári állások betöltése körül nálunk is *a klasszikus tudományosság alkotmányos garanciái nemzeti tradícióvá váljanak*. Egyetemi katedrát csak tudományos érdemek, mégpedig arra illetékes szakkörök által megállapított érdemek elismeréseképpen lehessen elnyerni s ne pedig politikai szolgálatok, társadalmi összeköttetések, barátság, szóval más tekintetek alapján. Tudományos tradíció nélkül igazi kultúra nem lehet s a tudományos tradíció biztosítékként követeli a tudományos szempontok megóvhatása és független érvényesítésük végett az

autonóm hatáskört e kérdésekben. Az angol főrendiház folyosóján a legnagyobb nemzeti események sorában van megfestve az a jelenet, amikor az oxfordi egyetem megóvja autonómiáját. Franciaországban a Sorbonne-al szemben annyira kultúrtradíció jelöléseinek feltétlen honorálása, hogy az utolsó 100 év alatt csak három ízben neveztek ki mást oda, de ezeket is mindannyiszor a forradalmak alatt. Nemrég amikor Sorbonne jogi karán nem az első, hanem a második helyen jelöltet nevezte ki a Herriot-kormány, a francia intelligencia annyira megsértve érezte a Sorbonne tradícióit, hogy be sem eresztették az illetőt az egyetemre s az illető kénytelen volt lemondani, a Painlevé-kormány pedig megkövette a Sorbonne illetékes dékánját, hogy a jogászvilágot kiengesztelje. Szóval a kultúrtradíció hatalom és hatalmas biztosíték is egyszersemind a tudományos garanciák megtartása és megtartatása mellett. De hogy legyenek tudományos tradíciói annak, akinek a tudományossága is hiányzik?

Hogy akarjunk tudományos realitást, önértetet és succrescenciát elérni akkor, ha maguk az egyetemi tanárokká kinevezettek is nélkülözik ezeket a kvalitásokat. Ezért abban a kérdésben, hogy ki legyen egyetemi professzor, a komoly erudíciójú *szakprofessorok véleményének érvényesülését intézményesen kell biztosítani*. A közelmúlt idők forradalmi mozgalmi és forradalmi jellegű kvalifikációi szolgáljanak komoly intőpéldául. *A nemzethűség szempontjából való megbízhatóság természetesen a tudomány emberénél is elengedhetetlen.*

10. A jogi és államtudományi szakmában *a magántanári habitatio* kiinduló alap és *conditio sine qua non* ebben a tekintetben, mely megszigorított garanciákkal veendő körül. Itt hangsúlyoznom kell, hogy a világért sem akarom senkinek érzékenységét sérteni és érdemeit kétségbevonni, sem egyéni célzásokat tenni, csupán kötelességet teljesíteni ennek hangoztatásával, mert itt egy olyan alapvető tudományos erudícióbeli garanciáról van szó, melynek elhanyagolása a mi közéleti fogyatkozásaink mellett alacsony színvonalra sülyesztené le kathedráink succrescentiáját és betöltési nivóját. A magántanári képesítéssel kell biztosítani mindjárt azt, hogy a habitáció komoly tudósok eljegyzése legyen az Alma Materrel és ne lehessen a stréberék ugró deszkája. A jogi és államtudományi professzori succrescentia kérdése függ a magántanári képesítések kezelésmódjától, minthogy a nyilvános

tanároknak egészséges viszonyok között a magántanárok közül kell kikerülniök, ha csak nem akarjuk kvalifikálatlan, tudományos múlttal nem bíró egyénekké betölteni az egyetemi állásokat, avagy azokat egyszerű elhelyező állomásokká súlyeszteni le. Magyarországon pedig százszoros szükség van rá, hogy törvényes rendelkezéssel mondassék ki, hogy jogi és államtudományi karokra nyilvános tanárokat *csakis szakmájukból habilitált egyének közül lehessen kinevezni*. Erre az intézményes garanciára szüksége van a tudománynak, mert megakadályozza, hogy pusztá publicistikai, vagy politikai érdekem egyetemi tanári állással legyenek jutalmazhatók a tudomány rovására, aminek veszélye a jogi és államtudományi karokon a legégetőbb.

Attól ne féljünk, hogy emiatt a garanciális intézkedés miatt talán majd világraszóló, de nem habilitált tudományos nagyságok esnek el a nyilvános katedráktól. Miért akadnának ezek a nagyságok éppen a szóbanforgó magántanári kvalifikációval nem bírók között? Vagy ha (mondjuk) akadna is valami elismert nagy tudományos tekintély, aki véletlenül nincs habilitálva, de professzor akarna lenni, akkor egy ilyen nagy tudós csak akarnia kell, hogy magántanárrá habilitálják. Teljesen kizártnak tekinthetjük tehát, hogy a jogi, illetőleg államtudományi professzori pályára készülő nagy tudós a magántanárságot ne tudná megszerezni, hacsak olyan egyéb impedimentumok nem forognak fel vele szemben, amelyek a rendes tanárságra való tekintettel csak még inkább érvényesek. A magántanári képesítés kötelező kikötése ekként nem azokat akadályozza meg a katedrák elnyerésében, akik jogi, vagy államtudományi tudományos irodalmi munkáikkal tanúságát adták arravalóságuknak, hanem ellenkezőleg azt a törtető elemet, amely kényelmetlennek tartja a klasszikus tudományos retortákon és munkásságon való keresztülvergődést és könnyűszerrel, kisebb fáradsággal és a szaktudományos monográfia megírásának és kritikájának terhei nélkül akar hivatásos tudósok félretolásával katedrához jutni. Az egyetemi pályán különösen nem szabad megengednünk, ha komolyan vesszük azokat, *hogy valaki olyan tudományos grádusokat osztogathasson, amelyeket maga megszerezni nem tudott, vagy nem akart, vagy melyhez a fáradságot a maga részéről sajnálta*. Nálunk annál nagyobb szükség van a lelkiismeretesebb intézményes garanciákra a tudományos pályákat illetőleg, mert nincs olyan közvéleményünk, mely akként érdeklődik és

örködik az ilyesmi felett mint a németeknél az ő egyetemeik s a franciáknál az ő Sorbonnejuk felett. De szabad-e éppen a jogi oktatás reformjának szemet hunynia ezzel a szemponttal szemben?

A habilitációnál érvényesülnie kell egyébként az erkölcsi és tudományos garanciáknak egyaránt, ami csak erős erkölcsi és tudományos függetlenségű, tehát valósággal érvényesülő észszerű tudományos autonómiát élvező testületek kebelében lehetséges. Súlyt kell helyezni tehát arra, hogy a magántanári képesítés ne csak üres formalitássá váljon, hanem szigorú garanciául szolgáljon a tudományos, főleg *irodalomkritikai erudíció* megállapítására, a magántanári gyakorlat pedig valóban rendeltetésének megfelelően folytatódjék, t. i. a szaktárgyakat kimélyítő, monografikus művelését szolgálja. Ezt pedig az igazi egyetemi bevált tapasztalat és munkamegosztás elvei szerint úgy érnék el, ha a magántanárok *speciálkollégiumokban* fejtik ki működésüket és önálló kutatás útján válnak az ismeretágak részletes kimélyítőivé. Teljesen elhibázott tehát az olyan magántanári gyakorlat, mely nálunk sajnos egyre jobban lábra kap, hogy a magántanár ahelyett, hogy igazi hivatását szolgálná, t. i. a speciálkollégiumbeli önálló kutatást, ehelyett a kényelmesebb (s néha hasznosabb) és kevesebb egyéni önálló bűvárlatot igénylő utat választja t. i. valamely sablonos tankönyv, vagy már megírt munka nyomán sablonos főkollégiumot tart. Az ilyen magántanár nem törekszik tárgyának monografikus részletes átdolgozására. Ritkán lesz tehát belőle önálló tudós, a tudományt pedig semmivel sem gazdagítja és szakmáját ki nem mélyíti. Garanciákat kell keresni továbbra arra is, hogy a habilitáció alapjául szolgáló munka valóban nyilvánosan megjelent olyan munka legyen, melyből komolyan meg lehet állapítani, hogy írója ismeri szakirodalmát és szakmájának önálló tudományos művelésére irodalomkritikai színvonal szerint alkalmas. Az elharpódzott „háborús“ gyakorlat, hogy kis terjedelmű pusztá kézirat alapján „sikerült“ egyeseknek habilitáltatniok magukat s ezután azonnal főkollégiumot hirdettek, teljes destruálására alkalmas a magántanári hivatásnak és nem nyújtja a tudományos erudíció és autodidaxis garanciáit s ezért kötelezőleg kell kimondani, hogy a magántanárok speciálkollégiumokat tartoznak hirdetni és tárgyakat speciálkollégiumok útján művelni. A habilitációs bírálatoknak is komoly és szigorú tudományos kritikáknak kell lenniök s nem

aféle szívességi tényeknek. Megengedhetetlen, hogy az egyik bíráló egyszerűen hozzájáruljon a másik véleményéhez anélkül, hogy külön mondanivalója volna stb. stb. Mit várjunk azonban azoktól az ordináriusoktól, akik maguk sem szerezték meg a tudományos kutatás fáradságaival a magántanárságot és csupán kedvező egyéni konjunktúráik erejénél fogva lettek egyetemi tanárokká? A tudományos múlt alakíthat csak ki tudományos egyéniséget. Az enélkül való professzor nem fog sohasem csak igazi tudományos értékű egyének habilitációjára törekedni s ezáltal tudós succrescenciát létrehozni szakmájában. Ilyen áltudós professzorok nem tudományos tradíciókat fognak kifejleszteni, hanem csak a gerinctelen egyetemi törtetőök hipokrata szellemét. *Ezért a magántanári ügyet nagyon komolyan kell vennie a reformnak és a tudományos ethika garanciáinak megfelelően intézményesíteni s a jogi karokon való nyilvános katedrák elérésénél conditio sine qua non-ná tenni az ilyen értelemben való magántanári képesítést.* A mondott szempontokat természetesen nem akarom más, pl. filozófiai vagy természettudományi szakmákra vonatkoztatni, ahol lényegesen mások lehetnek a viszonyok és előfeltételek. A társadalomtudományi szakmákra nézve — melyhez a jogi és államtudományi is tartozik — azonban fokozottabb garanciák szükségesek, mert fokozottabb a veszély, hogy itt pusztán politikai, vagy publicistikai érdekek alapján akarnak tudományos állásokhoz jutni.

11. Hasonlóképpen intézményes garancia kell a mi viszonyaink közt, hogy az egyetemi professzorok, akikben az egyetem tudományossága, vagy annak hiánya az ifjúsággal és a külvilággal szemben eleven testet ölt, valóban csak akkor lehessenek egyetemi professzorokká, ha kellő tudományosságuk tekintetében előzetesen meg vannak a legklasszikusabb garanciák. Nálunk s a mi helyzetünkben szükséges, hogy ez a kellék ne csak mint ú. n. magától értetődő, vagy tudományethikai elv legyen meg, hanem, hogy erős szankciókkal is legyen az garantálva, mert enélkül legfeljebb csak elvnek marad meg ez a követelmény, de lépten-nyomon kivételek lesznek alóla a gyakorlatban. Ezért kellene a szankciók, az intézményes garanciák, hogy éppen ilyen kivételek ne üssék agyon tudományosságunkat, ne sértsék a hivatásos becsülettel dolgozók igazságérzetét s ne rendítsék meg a hitét a magyar tudományos kultúra realitásában.

Jogszábállyal kell tehát kivételt nem tőrően kimondani a jogi és államtudományi karokra vonatkozóan a jogi oktatás reformjának keretében, hogy nyilvános rendes vagy rendkívüli egyetemi tanárrá csak olyan egyének nevezhetők ki, akik *a)* szaktárgyak köréből már habilitált egyetemi magántanárok, *b)* kiknek ezenfelül a szakmabeli irodalmi munkásságáról egyetemi tanárokból alakult jelölő bizottság szakmájánál fogva erre illetékes legalább két professzornak, mint tudományos szakértőnek referátuma alapján állapítja meg, hogy az egyetemi rendes katedrának színvonalán álló ellátása szempontjából megüti az egyetemi tudományos mértéket, *c)* a tételes jogi tárgyak tanáraitól pedig *meg* kell követelni el nem engedhető kvalifikáció gyanánt ezenfelül a *jövöben*, hogy ügyvédi, vagy bírói vizsgájuk is legyen, A tételes jogi tárgyak ugyanis a tulajdonképeni jogászközönségnek az ügyvédi és bírói pályák képviselőinek a gyakorlati kenyérszűdiumai. Ezekben a tárgyakban a jogelveknek a gyakorlatban való megelevenedése és életrekelése nyilvánul meg. Aki tehát ezekben a gyakorlatibb módon érvényesülő tételes jogi tárgyakban igazán otthon akar lenni, nem nélkülözheti a velük való foglalkozásnak azt a gyakorlatát és a részletekbe menő tudásnak azt a garanciáját, melyet az ügyvédi és bírói vizsga és az annak előfeltételeként megkívánt gyakorlat képvisel. De ettől eltekintve az egyetemi tanárnak a legmagasabb kvalifikációt kell képviselnie és nem szabad kisebb kvalifikációval bírnia semmi tekintetben saját szakmájában azoknál, akiknek tudományos tanítására és kvalifikálására vállalkozik. Helytelen dolog megengedni tehát, hogy a tételes tárgyakból doktori és ügyvédi diplomát adhasson ki, vagy írhasson alá az olyan tanár, aki maga megelőzőleg kvalifikáció hiánya miatt legfeljebb csak mint ügyvédjelölt, vagy bírósági jegyző szerepelhetett volna az illető pályán, de nem mint ügyvéd vagy bíró. Az ilyen professzorból az ügyvédek vagy bírák szemében joggal hiányzik valami. Ennek a szépséghibánál nagyobb hiányosságnak a lehetőségét tehát a *jövöre nézve* ki kell küszöbölni. Egészen bizonyosra vehetjük, hogy az ügyvédi és bírói kvalifikációval nem bíró *tételes* jogi professzorok *sem* a legnagyobb tételes jogászok közül fognának a jövőben kikerülni.

Általában véve, ha van pálya, melynek betöltésére nézve a „right man on the right place“ elve a megkívánt funkciók biztosítását, ellenkezője pedig az illető pozíciónak a közérdek sérelmével

való agyonütését jelenti, úgy az egyetemi tanári pálya az. Ha tehát egyetemi katedráinkat nem megfelelő tudósokkal töltjük be, csak Potemkin falakat emelünk. Ezért az egyetemi professzori állás elnyerésének tudományos kvalifikációbeli feltételeit szigorú jogszabályokkal kell körülírni és azokat áthághatatlanokká tenni. A tudományos pályára való komoly és a mai kor színvonalán álló előkészület egy élet erre való berendezését igényli; önzetlen, megfizethetetlen bűvárkodást. De hogy szentelje valaki az életét erre a munkára, ha annak lehet kitéve, hogy dilletánsok üthetik el jogos céljától, s hogy esetleg az egyetemi katedra nem tudományos, hanem egyéb érdemek jutalmául fog szolgálni. Az, aki csak némileg is kultúremlernek tartja magát gondolja csak el, mit érezhet egy pályájára lelkiismeretes, nehéz tanulmánybefektetéssel készült s egyénileg is kifogástalan komoly tudós ember akkor, amikor életében a talán egyetlenszer kínálkozó alkalom esetén elüti őt életcéljától, az egyetemi tanszéktől, olyan valaki, aki politikai, vagy egyéb nem tudományos szolgálatainak jutalmazása címén, vagy jobb összekötötéseivel szorítja le jogos helyéről a tudomány igazi emberét.

Ha továbbá nem igyekszünk intézményes garanciákat adni arra, hogy az egyetemi katedrák csak valóban komoly tudósok számára nyíljanak meg, akkor sohasem is fog azok betöltéséhez elegendő számú ilyen ember rendelkezésre állani. Mert ne felejtjük el, hogy nálunk nem is áll minden szakban, minden katedrára elegendő ilyen emberünk rendelkezésre, hiszen pl. egy új fakultásnak megfelelő betöltése még Németországban is gondot okoz. Csak egy konkrét példát hozok fel, a saját szakmámból, A három jogakadémiát beleértve kilenc fakultásunk van melyen az *elméleti közgazdaságtannak* katedraja, vagy katedrái vannak. Tehát e szerint csak főiskolai katedrán ennek megfelelő számú theoretikusnak kellene lennie. Ennek dacára szakirodalmi és kritikai munkássága vagy tankönyve alapján, — melyek az erre való kvalifikációt egyedül adhatják meg — csak jóval kevesebb ilyen rendes professzorról lehet beszámolnunk.

12. A közgazdaságtudományi fakultás kérdése is érdekli a jogi oktatás reformját bizonyos fokig, mert továbbra is fenntartani azt, hogy az továbbra is kvalifikáljon a közigazgatási pályákra, nem volna egyéb mint minden szankciójától megfosztani a jogi oktatás reformját, amikor a reform szankcióit egy sokkal könnyebb

és sokkal kevesebb jogi ismereteket biztosító más móddal továbbra is pótolni vagy megkerülni lehetne. Ha tehát az ú. n. államtudományi kvalifikációt, mint a közigazgatási szakma szempontjából be nem váltat és kellő jogi előképzettséget nem nyújtót megszüntetjük, meg kell szüntetnünk a pusztán ú. n. közgazdasági kvalifikációval való képesítést is a közigazgatási szakmára, amely a jogból még kevesebbet nyújt.

Magától értetődő, hogy mindazt, amit már előbb ugyancsak fentebb a *jogi ismereteknek közgazdasági többletismeretekkel való kiegészítéséről* mondtunk, ismételten hangsúlyozzuk, hiszen a jogi oktatás reformjának javaslatánál ez a szempont játssza az egyik legelsőbbrendű szerepet. Itt csak pótlólag megjegyezzük még, hogy a közgazdaságtan alapjában filozofikus és politikai jellegű tudomány- és tárgycsoport s mint ilyennek helye valóban az egyetemen van. Egészen más azonban, mint a közgazdaságtan az a sok különféle üzemtani, tehát nem filozofikus, hanem gyakorlati jellegű gazdasági ismeret- és tárgycsoport, melynek *szakiskolánkon* van a helye.

A közgazdaságtudományi ismereteknek általánosítása, az azok iránt való *érzéknek*, valamint a gazdaságpolitikai érzéknek a vezető értelmiség körében való fejlesztése céljából lehetséges volna esetleg egy olyan szabadabb, magában véve nem képesítő, hanem tisztán tudományos, illetve továbbképző jellegű közgazdaságtudományi egyetemközi főiskolát létesíteni, mely maga nem volna mintegy főiskolailag különálló valami, hanem aféle: „École libre des sciences économiques et sociales“, melynek rendszerint más egyetemek, illetve főiskolák tanárai volnának az előadói, esetleg oly módon, hogy ennek a szabad főiskolának a hallgatói bizonyos egyetemi kollégiumokat is hallgathatnának és illeszthetnének be tanulmányaikba és csak rendkívüli esetben, vagy kisebb számhan volnának saját külön tanárai.

13. Ami a diplomáciához való kvalifikációt illeti, nem lehet kétség aziránt, hogy ezen a pályán egyre fokozódó értelemben van alapos jogászi ismeretekre szükség, amint azt számos állam fel is ismerte már. Egyre nagyobb mértékben előtérbe lépnek tehát a diplomáciai pályán a jogászdiplomaták, még pedig azoknál az államoknál, melyeknek a legjobb a diplomáciájuk. Erre a fejlődés szükségessége is kényszerít. A nemzetközi jog ugyanis eddig még soha nem tapasztalt tempóban fejlődik, intézményesedik s az új

nemzetközi jogi intézmények a velük való élés céljából fokozott jogi tudást igényelnek. A hágai állandó nemzetközi bíróság, mely előreláthatóan a jövő egyik legfontosabb nemzetközi szerve lesz, a népszövetség, a számos más nemzetközi állandóbb és ideiglenebb döntőbíróság mindenütt contradiktorius jogi eljárásra, jogi vitatkozásokra van berendezve. A nemzetek sorsára nézve a legfontosabb kérdések felett egyre inkább nemzetközi bíraskodással, vagy ahhoz hasonló perrendszerű eljárással döntenek politikai kérdésekben is. Ilyen körülmények között az a diplomácia, amely elmulasztja tagjaitól megkövetelni az alapos jogi tudást, nem is fogja megállani helyét a nemzetközi jognak rohamosan intézményeskedő és specializálódó fejlődése mellett. A diplomáciai képesítéshez ekként az előképzettséget csakis alapos jogászai kvalifikáció adhatja meg. Ehhez kell hozzáadni még a különleges diplomáciai erudíciót s ezek között az alapos nyelvismeretet. Nem azt akarjuk mondani tehát, hogy a jogi képesítés elegendő a diplomáciai pályára, hanem hogy egyre nagyobbodó mértékben és elengedhetetlenebbül alapfeltétele az annak. Hogy a jelenlegi diplomáciai képesítésünk ebben a tekintetben nem megfelelő, azt hiszem azt minden objektív embernek el kell ismernie. A nemzetközi jogra természetesen nagyobb súlyt kell helyezni az eddiginél a jogi oktatásban.

14. Végül szabad legyen még egy nagyjelentőségű szempontra rámutatnom. Nem igazi versenyképes egyetem az, modern európai tudományos értelemben, amelyen a fontosabb tudomány-szakmáknak parallel katedrái nincsenek. A viszonyok kényszerítő voltánál fogva az egyetem amúgy is egyre inkább konkrét életpályákra készít elő az elkerülhetetlenül sok vizsgával. Hogyha most már e mellett minden főbb tárgyat is csak egyetlen katedra képvisel, egyre jobban eltávolodunk a nyugateurópai értelemben vett egyetemi típustól és egyetemeink az előretörő tudományos kutatás emporiumai helyett egyoldalú előkészítő szaktanintézetté válhatnak az egyetem tulajdonképeni nagy tudományos hivatásának, a tudományos irányok sokoldalúságát is magában foglaló tudományos egyetemességnek rovására. Ha végignézzük a legjobb és leghíresebb vezető egyetemeken, megláthatjuk, hogy egyre fokozódó gonddal építik ki a főbb ismeretágak párhuzamos tanszékeit. Arra kell tehát törekednünk, hogy nálunk se hiányozzék a nyugati értelemben vett nagyobb egyetemi típus, az egyetemi kul-

túrának ez az *igazán* versenyképes típusa, amely felé a fejlődés irányul, amint a nyugati államokban is mindeniknek meg van a maga egy vagy több fejlettebb, nagyobb, egyetemesebb egyeteme a kisebbekkel szemben.

Balás Károly.

A MAGYAR DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA.

A szociológiai és politikai tudományos kutatás módszere ugyanaz. Anyaga a társadalom, a politikai tudományban pedig a politikai értelemben vett társadalom (a nép, a nemzet, a nemzeti-ség) s az általuk alkotott intézmények. De maga az anyag csakis elméleti alapon bontható szét, a társadalomtudományi vagy politikai tudományos vizsgálódás tárgya szerint. Jelen dolgozatunk, mely a magyar demokrácia válságának okait kívánja kutatni, szintén egy étellel telt, forrongó anyagon, magán az élő magyar társadalmon végzi vizsgálódását, így alapjában nehéz, — ha mindig csak tárgyi szempont és a tudományos megismerés érdeke vezet is, — elvont és elméleti megállapításokhoz jutni, anélkül, hogy az élő szervezet természetes reakcióját ne vonná ez a vizsgálódás maga után. A tárgyi alapon végzett vizsgálatok eredménye, mint *társadalmi* és bizonyos mértékig politikai — tudományos értelemben vett *tény* az, melyből mindkét tudománynak gyakorlati konzekvenciái megvondandók. Ezen a ponton van a találkozása a két egymáshoz közel álló tudománynak: a politikainak és a társadalomtudományinak.

Mindkettő vizsgálódásának célja *ugyanaz*, anyaga, tárgya jó-részen közös. Tétéleikből folyó következményeik is ugyanazok, hiszen gyakorlatilag mindkettőből a konzekvenciát: a *nemzeti politikának* kell levonnia, Az a nemzeti politika, melynek *állam-szemléletéhez*, állami célkitűzéseéhez és az államról vallott sajátos felfogásához a *politikai tudomány* hordja az anyagot, de amely *államnak a társadalomból kell organikusan kinőnie* s a társadalom organizmusa által parancsolt feladatokat pedig a *társadalom-tudomány* ismeri fel, olvassa le a társadalom arcáról s adja át megvalósítás, végrehajtás végett a nemzeti politikának.

A demokrácia nagy kérdése már több magyar nemzedék súlyos problémája volt. Száz éve, hogy a politikai gondolkodásnak

csaknem kizárólagos vezetőszméje. Ma már bizonyos vonatkozásokban világnézeti kérdéssé mélyült el. A magyar nemzet is szembe került ezzel a problémával s *eddig* a lehetséges keretekben meg is oldotta. A magyar alkotmány rendisége dacára erős demokratikus vonásokkal is bírt. De a valódi jellegét az 1848-as átalakulásban mutatta meg, mikor a városi *polgársággal* szemben a szabadelvű *nemesség* mondta ki a közteherviselés elvét és a jobbágyrendszer eltörlését. A nemességnek az a *nemzedéke*, mely hitt a szabadelvű és demokratikus reformok *nemzeti* jelentőségében, alárendelte a maga *osztályérdekét* a *nemzet egyetemes* érdekének. E nagy nemzedék nemes szabadelvűsége és tiszta demokráciája teremtette meg az új magyar társadalmi berendezkedés alapjait s tette lehetővé az erőteljes nemzeti fejlődést. Épen az mutatja a 48-as nemzedék demokráciáját, hogy *demokratikus és szociális reformjai és célkitűzései* túlélték a nemzetet már kétszer ért katasztrófát.

Tehát volt magyar demokrácia, tettekben, intézményekben megnyilatkozó s ma vizsgálunk kell, hogy van-e egyáltalán magyar demokrácia, van-e arra szükség s vájjon az a mentalitás, mely demokráciát kíván, nem *anakronizmus-e* csupán?

A magyar demokrácia válsága természetesen el nem különíthető a demokráciák általános európai válságától. A válság oka szellemtörténetileg és politikailag egyaránt abban keresendő, hogy a demokrácia, mint szellemi tényező két ellentétes eredő — a fascizmus és a bolsevizmus — hullámai közé került. Noha mindkét fogalom politikailag *többet* fejez ki s magasabb szintézist jelent, mint a demokrácia, mert fogalmi köre amazoktól nehezen lévén elválasztható, politikailag is a demokrácia hordozására alkalmas rétegek eltűnése miatt a szélsőséges politikai irányzatok között nem tud döntő politikai tényezővé válni. Ebből önként következik az, hogy a jelenkor két nagy szellempolitikai mozgalma igyekszik a demokráciából minél több erőt magához vonni, anélkül, hogy észrevenné, hogy ezzel magát a demokrácia *lényegét* semmisíti meg.

Továbbiakban csakis a *magyar* demokrácia vizsgálatánál kívánunk maradni, mert a *demokráciák összefüggéseinek vizsgálata*, külön tanulmányt igényelne.

A magyar demokrácia alapjai 1848-ban vették meg, természetes eredményeként a 40-es évek nagy reform-mozgalmának s e korszak *nemes idealizmusa* nyomta reá bélyegét. Ez a demokrácia

átélte az abszolutizmust s még lankadatlan erővel dominálta a 60-as évek magyar közéletét. De alig tűnt el a nagy nemzedék, mely megteremtette, a demokrácia már inficiálódik s ez idővel súlyos kórrá hatalmasodik el, hogy 1918 októberében a katasztrófát zúdítsa önmaga és nemzete fejére.

Itt van a *fordulópontja* a magyar demokrácia problémájának. Ha nem *csalatkozik* meg a nemzet s az az uralkodó rend abban a demokráciában, melyet — nemzete érdekében — inaugurálni akart s ha nem csalatkozik meg az igazi, nemes és tiszta demokrácia azokban az elemekben, melyek ő általa váltak ia nemzet élő részeivé: ma ez a probléma nincs s az *egységes magyar nemzeti demokrácia* nem politikai frázis, hanem nagy nemzeti erőtényező,

A 70-es évek s még jobban a 80-as évek magyar közéletét a felfejlődő *liberalizmus* dominálja. Az a liberalizmus, mely anynyira idegen volt Széchenyi lelkétől s amely megfertőzi a magyar demokráciát is. A természetes az lett volna, hogy a demokrácia és a liberalizmus egymás mellett, de ne *együtt* fussák meg a pályájukat s a kettő ne egy *fogalmat* takarjon, melyben domináló tartalom azonban a liberalizmusé legyen. A tévedés abban volt, hogy a liberalizmus és a demokrácia két jelenségnek lett ugyanegy arca, jóllehet fogalmilag és tartalmilag egyaránt *mást* kellett volna *jelenteni*ök. A liberalizmus a fejlődés rendjén *szükségképen* radikalizmusá kellett nőj jön, anélkül azonban, hogy ebbe a radikalizmusba magával vigye a demokráciát is. A politikai élet természetes jelensége, hogy szellemi tényezők között a (határvonalak teljes határozottsággal meg nem vonhatók s ha igen, akkor is a disztinválitűdás csak a politikailag érettek és képzettek csekély körére szorítkozhatik.

*Tönnies*¹ igen világosan mutat reá a liberalizmus és a demokrácia ezen ellentétére. A liberalizmus liquidálásának előbb-utóbb amúgy is be kell következnie, mert mint fejlődési princípium elvesztette életheletőségét. A liberalizmus megtette a maga köteletőségét: a fejedelmi és rendi abszolutizmusból átvezette a nemzeteket a nemzeti államokba s a feudális gazdasági rendből a kapitalizmus rendszerébe. Mindaz, amit ezen átfejlesztés rendén, mint abszolút értéket önmagából kitermelt, mint a jogállam, az egyéni szabadságjogok, a nemzet fogalma, azok meg is maradnak s a további hala-

¹ Ferdinánd Tönnies: Demokratie und Parlamentarismus. Schmollers Jahrbuch — 2 Heft. 1927 1—44, lap. Ismertette Társadalomtudomány, 1927.

elásnak élő részeivé válnak. De *szükségképen* elmúlik belőle mindaz, ami a fejlődés *rendén* elmúlандónak találhatik mindenekelőtt a legvésezebb elv: a *laisser faire, laisser aller*. Hiába a nemzetek, ha már nagy organizmusok gyanánt valóra váltak, természetes koncentrikus problémájukat nem a szabadversenyt dekretáló gazdasági és politikai rendben, hanem olyan szintézisben keresik, mely a nemzet helyes megszervezésének, belső ereje kifejleszthetésének természetes garanciája.

A magyar demokrácia válságának vizsgálatánál mindenekelőtt az a kérdés, hogy volt-e olyan réteg, melyre ez a demokrácia támaszkodhatott s volt-e ennek a társadalmi rétegnek olyan politikai súlya, mely a demokráciát tényleges politikai tényezővé tette volna? Kétségtelenül volt. Az előbbieken mutattunk rá. De akkor, mikor a politikai hatalmat hordozó rétegek (Magyarországon nem volt oly bő társadalmi tagozódás, mely a politikai és társadalmi rétegeket egymástól elválasztani tudta volna), magukévá teszik a liberális politikai és államszemléletet, melyben bennefoglaltott a demokráciának magyar értelmezése is, e politikai vezető rétegek csakis a liberális dogmákat hordozzák, mint a demokrácia jelszavait. 48 nagyszabású kérdése, melyben a legtöbb és a legnagyobb-szerű volt a szociális reform s ez, tette e korszakot annyira becsessé, az abszolutizmusba jutva, a demokrácia ügyének már nem kedvezett. A *nemzetről* volt szó, ki gondolt volna ilyenkor olyan politikai programmal, mely csak egy szabad nemzetnek lehet sajátja?

A magyar társadalom erősen *hierarchikus* szervezet. Két erős osztálya: az arisztokrácia és a parasztság, bármennyire is magyarok, valami ösztönös idegenkedéssel állanak szemben egymással, de néha a nemzettel is. A középbirtokos osztály, mely — ha vagyonát nem vitte el a jobbágyfelszabadítás, az abszolutizmus passzív ellentállása és a liberális korszak agrárellenes közgazdasági politikája, a háború és háború után nagy gazdasági konvulziója, inkább hozzásimult az arisztokráciához, ha műveltségben és személyi kulturáltságban nem is, de politikailag és társadalmilag egyazon jelentéssel bírt, míg a középosztály másik része, amely vagyonát veszttette, a hivatalokban helyezkedvén el, a parasztság feltörekvő rétegeivel, a bevándorlottakkal, az asszimiláltakkal és a városi pol-

gársággal együtt a középosztálynak azt a másik rétegét alkotta, melyet általában intelligenciának nevezünk. A középosztálynak ez a tagoltsága és megosztottsága egyik szociológiailag is felismerhető és bizonyítható oka a magyar demokrácia mai válságának.

Nem volt életerős *polgári társadalmunk*, nem volt öntudatos középosztályunk s ami volt, az is önmagában meghasonlott s legkevesebbé sem volt *homogén*. Pedig a homogenitás egy társadalmi osztály politikai és gazdasági jelentőségének első feltétele. Amíg tehát azok a magyar társadalmi rétegek, melyek a politikai életet döntően befolyásolták, elsősorban a magyar társadalmi hierarchia első fokain helyezkedtek el, önmagukban homogének voltak s egy erős érzelmi közösséget képeztek, addig a hierarchia következő, lejjebb haladó foka már tagolt és nincsen meg a *társadalmi kapillaritásnak* az a természetes lehetősége, mint pl. az angol társadalomban. A középosztálynak ezt a másik oldalát, mely éppen a társadalmi közlekedés lehetőségének hiányában az összeforradást megkísérelni sem tudta, bizonyos ösztönös előítéletek és averziók is rezerválttá tették. Többé-kevésbé idegenül állott szemben a nemzeti élet problémáival, mert hiszen soha sem volt aktív részese az államhatalom intézésének.

A rendi társadalomnak egyöntetű szervezete, a Werbőczy elv: una eademque nobilitas, már jóval a rendiség megszűnte előtt megomlott. Ha a nemzeti életerő jeleként emlegetjük is, hogy a magyar nemzet a hűbériség gondolatát sohase fogadta be, úgy ez közjogi értelemben *tényleg* meg is áll. Hogy társadalmilag nem a hűbériség eszmeköréből fejlődött-e ki a *habsburgi arisztokrácia*, ez külön vizsgálatot igényelne. A magyar osztályképződésre a habsburgi uralomnak különös befolyása volt; mert hiszen az osztályképződés alapja nagyban és egészben a nemzeti élet szemszögéből nézve *egy antiszelekció* volt, mely az osztályok kialakulásának *természetes* és nemzeti szempontból egyedül helyes útját megakadályozta.

De a vármegyékben ott élt a gravaminális táblabíró, a *birtokos középnemesség*, mely hordozta és megőrizte a nemzeti ideálokat.

Amikor 48-ban ez a nemesség önként abdikált vagyoni és politikai kiváltságáról s egy erős ugrással és nem kellő megfontoltsággal bevezetett itt egy új aerát, a felszabadított erőkkal már bírni többé nem tudott. Amíg tehát megelőzően, 48 előtt, a középnemességben adva volt az erős nemzeti középosztály, az ezt követő kor-

szak épen ennek a középosztálynak az erejét öröli fel s nem gondol egy új középosztály kreálására, hanem ennek kialakulását a szabad versenynek — nemzeti szempontból megint nem helyes — szelekciójára bízta.

A középosztálynak ez az előbb vázolt megosztottsága éreztette a hatását a demokrácia kialakulásában is. Az uralkodó politikai és társadalmi rend, természetesen idegenül állott szemben a demokrácia fogalmával s nem volt a magyar társadalomnak olyan rétege, mely bírt volna azzal a súllyal, a nemzeti politikára pedig azzal a *döntő befolyással*, hogy a demokrácia nemzeti megbízhatóságát garantálni tudta volna s ezzel *leszerelje azt* a tartózkodást, melyet a magyar társadalom a demokráciával szemben tanúsított.

De az ismertett osztálytagozódás, melyet élesen kell vizsgálni, hogy észrevehető legyen, főleg a középosztály megosztottsága irányában, nem az egyedüli döntő komponens. Mert jött még egy új tényező, mely komplikálta az eredők irányát és a demokrácia kérdésének új formulát, más értelmezést adott. Ne féljünk kimondani, ez az új tényező: a zsidóság volt. Nem antiszemitizmus ez, csupán ténymegállapítás. Éppúgy, mint pl. annak megállapítása, hogy a protestantizmus serkentőleg hatott a magyar gravaminális politikára s mindakettőben a magyar léleknek eddig kifejezésre nem jutott tényezői kapták meg érvényesülési lehetőségüket. Vagy például megmutatása annak a hatásnak, melyet a katolicizmus a kultúra és a nemzet nyugatosításai terén elért.

E komplikáció okainak kutatása már a magyar osztálytagozódás kérdésén túl, a magyar *társadalmi és politikai erők dinamikájához* vezet.

Abból kell ugyanis kiindulnunk, hogy a liberalizmus és a demokrácia fejlődési útja szükségképpen összefüggő és egymáshoz tartozó volt. Ez a fejlődési processzus világít reá a válság *első* okára.

A magyar liberalizmus egész rendszeréből hiányzott *a polgár* fogalma, eszmeköre főleg az állami *élettel*, nálunk a nemzeti szabadságmozgalommal lévén természetesen összefüggésben, hatását ennél fogva elsősorban is a *nemzeti individualizmus* vonatkozásában éreztette. Jóllehet felkeltette a nemzet szabadságvágyát, vagy fogalmazhatjuk úgy is, hogy a nemzet szabadságvágya találkozott a liberalizmus eszméjével s így egymással párosulva haladtak tovább. Azt hiszem, felállítható a következő tétel, melyet az első libe-

rális nemzedék felelősségének enyhítésére fogadhatunk el: *a liberalizmus első magyar értelmezése, a liberalizmusban a nemzet szabadságvágyának szellemi kifejezőjét látta, szabadságeszméjétől a nemzet függetlenségét várta, mert nemzeti törekvései végcéljában szükségképpen a független nemzet állt, melynek egész szellemiségét ez a szabadságküzdelem determinálta.* Az első liberális magyar nemzedék, nem az *egyén*, hanem a *nemzet jogaiért* küzd.

A szellemi tényezőknek az a természete, hogy nem izoláltan, hanem az élet egész vonalán és minden összefüggésében hatnak, így volt ez a liberalizmusnál is. *Laisser faire* — *laisser aller* olyan elvet avatott a magyar közgazdasági politika alapjává, amelynél — éppen mert szabad zsákmányterületté nyilvánította a magyar földet — vészesebb axióma a nemzet életében még nem száguldott e földön végig. Ezen elv hatása alatt jelentkezik gazdasági életünkben az új elem: *a zsidóság*. A dogmatikus liberalizmus gazdasági tanai folytán a magyar közéletben ez a teljesen új, teljesen idegen réteg szóhoz és szerephez jut, befolyást szerez és politikát irányít.

A liberális doktrínák ama korszakában, mikor a nemzet figyelme elsősorban közjogi problémák felé irányul, nem csodálkozik senki ezen a térhódításon. A vagyoniilag független, szellemileg asszimilálnak látszó zsidóság a magyar politika új ideológiájának zászlaját bontja ki. *A demokrácia felolvadt a liberalizmusban*; így a tegnap liberálisai a ma *demokratái* lettek; ezen a fordulaton ugyan ki csodálkozott?

A tulajdon fogalma szent és sérthetetlen, a magyar agrármozgalom még kezdetleges, legkevésbé sem öntudatos, *a közjogi és társadalmi jellegében agrár-feudális ország* elfogad és törvényekbe iktat, gazdasági politikájának vezető *elvévé* avat egy olyan *gazdasági doktrínát, melyet a merkantil-kapitalizmus teoretikusai az ingó vagyon védelmére dekretáltak* s ennek folytán a dolgok fejlődése teljesen ellentétes processzust mutat; az agrárius ország agrártársadalma szegényedik, az agrár-eltartottak száma egyre csökken, addig a mobiltőke összecszerüen, súlyban és befolyásban egyre jobban gyarapszik.

A dolgoknak ez a fejlődése a 90-es évekig tartott. A demokrácia és a liberalizmus eddig haladtak szorosan együtt, de a 90-es évek végén részben a Magyarországon is jelentkező *szociáldemokrata* mozgalom hatása, részben pedig egy *demokratikus politikai*

párt megalakulása ezt a szoros összefüggést bizonyos mértékig megbontották.

Már mondtuk, hogy a demokrácia azért nem fejlődhetett ki Magyarországon, mert az utolsó 50 év — a kiegyezés korának — uralkodó politikai életelve a liberalizmus azt maradék nélkül magába szívta. Jóllehet kettő között lényeges különbségek vannak. Ez a különbség vezet a magyar demokrácia válságának *második* okához.

Míg a liberalizmus világnézet, mely szervesen fejlődött ki a francia forradalmi hagyományokból, addig a demokrácia lényegében és tartalmában nem világnézeti, hanem állam- és társadalomszervezeti (strukturális) kérdés. A közkeletű felfogás tulajdonképpen demokrácia alatt az államvezetésben a jellem, a tehetség és tudás érvényesülését kívánja. Az államvezetésben csak az lehet a demokrácia feltétele, hogy a vezetők *szelekciója* demokratikus alapon történjék; mert az államvezetés abszolút erkölcsi és értelmi erőket kíván meg. De ebben nem merülhet ki a demokrácia lényege. Hiszen a felvilágosult (abszolutizmusok és a diktatúrák is csak akkor erősek, ha vezetőik tehetségéhez és jelleméhez kétség nem fér. A demokráciának egy másik fogalmazása, főleg az amerikai demokráciára, de bizonyos fokig a franciára is gondolok, a *népszuverenitás* elvében látja a demokrácia lényegét. Ma, amikor a demokrácia elterjedt a világon, inkább a *népszuverenitást demokráciák* korát éljük s a demokráciának ez a fogalmazása lett az írott alkotmányok alapvető *elvévé*, a demokratikus törekvések lényegét is ez adja meg.

Amikor a magyar demokráciáról beszélünk, azt hiszem, nem lehet kétséges, hogy magyar demokrácia alatt népszuverenitási demokráciát soha se érthetünk. Mert a nemzet ezeréves alkotmánya szerint nálunk szuverén a nemzet s nem a nép, a *nemzetszuverenitás* pedig már ezer éve formális jog. Hosszú alkotmányos küzdelmek folytak a nemzetszuverenitás fogalmi körének tisztázásáért, ezen jogok megtarthatásáért s ezen küzdelmek soha se voltak medálok, hanem ha külső erőszak le is vert, de a nemzet saját szuverenitásának jogi kifejezéséhez mindenkor ragaszkodott.

Itt kapcsolódik az első ok a második okkal s fogalmazható meg a következő tétel: amikor a liberalizmusba olvadt demokráciát, főleg a liberalizmus által teremtett gazdasági viszonyokból kinőtt új politikai réteg, el akarja választani a liberalizmustól, nem azért,

mintha ezzel a liberalizmus rendje ellen akarna fordulni, sőt éppen azért, hogy ezt az új rendet a demokrácia látens erőivel is megvédje, a magyar demokratikus törekvéseket a magyar étellel, alkotmánnyal teljesen ellentétes népszuverenítésra építette fel, s így a nemzet felfogásától teljesen idegen politikai programot adott s megfojtotta az egészséges demokráciának azt a fejlődési lehetőségét, melyet a viszonyok a nemzet érdekében akkor már parancsolólag követeltek.

Ez a megállapítás első pillantásra doktrinair-nek látszhatik. Pedig a válság abban a pillanatban kezdődött, mikor a liberalizmus, mely a 90-es évek végére már betöltötte hivatását túlért s nem tudott helyet adni az egészséges demokratikus fejlődésnek.

Ha a liberalizmus már magába olvasztotta a demokráciát s így tudott inaugurálni egy teljesen *antidemokratikus gazdasági politikát*, a természetes az lett volna, ha az elválás megtörténik, a demokrácia nem politikai formulázásban s nem egy meglehetősen exkluzív réteg politikája gyanánt kel életre s nem a nép jogok, hanem a nemzeti államberendezkedés demokratikusabbá tételét, egy demokratikus, a nemzet széles rétegeinek anyagi fejlődését biztosító gazdasági, főleg agrárius politika kivánalmával lép a fórumra. Nem így történt.

Sőt a demokrácia elválása a liberalizmustól csak látszólagos volt, mert a liberalizmus következő fejlődési fokán újra találkozik s újra szoros közösségbe kerül a demokráciának ezen speciális formájával s ennek a találkozásnak gyümölcse: *a magyar radikalizmus*, melynek olyan jelentős szerep jutott az ország összeomlásában.

Ez a válság *harmadik oka*.

Amikor a demokráciát első sorban államszervezeti kérdésnek deklaráljuk, megadtuk a demokratikus törekvések *irányát* is. A francia forradalom Rousseau nyomán — az ember született jóságán alapuló — elvével *a jogokat* dekretálta, (a francia forradalom ellenhatásaképpen Kant a *jogokkal* a *kötelességeket* helyezte szembe. A magyar demokrácia útja is a jogokon át a kötelességek teljesítéséhez vezet.

A magyar államszerkezet formáját illetően demokratikus. Maga a végrehajtó hatalom parlamentáris ellenőrzés alatt, alsóbb fokain pedig önkormányzati ellenőrzés alatt áll. *A parlamentarizmusban és önkormányzatban adva van a demokratikus haladás le-*

hetősége. E lehetőségeket étellel megtölteni, a maga tiszta céljaira kihasználni lett volna a magyar demokrácia feladata. De mindez nem történt meg.

A parlamentarizmus immár harminc éve beteg. Az önkormányzatok pedig nem funkcionálnak. A magyar államszerkezetnek két demokratikus intézménye sorvad.

A betegség oka pedig összefügg, a magyar demokrácia válságával. Ha mint fentebb kimutattuk, az a demokratikus „haladás” jelszavával megindult politikai és társadalmi mozgalom nem felelt meg részint a faji exkluzivitás, részint egy forradalmi ideológia mocsarába; hanem a magyar társadalomnak felnövekvő rétegei a községi és törvényhatósági önkormányzat előkészítő iskoláján át, képesek lettek volna magukat a parlamentáris kormányzatra felküzdeni s a magyar élet problémáit nem közjogi doctrinák világitásában, hanem a való élet követelményei gyanánt felvetni, akkor nem lenne baj ma a parlamentarizmus és az önkormányzat körül.

A doktriner liberalizmus az *intézmények* jelentőségét túlbecsüli, mert mindent — a viszonyok megváltoztatását is — az intézményektől várja. Pedig ha az intézmény mögött nem állnak virulens erők, nem állnak erős telítettségű energiák, hiába az intézmény, az élet reális valóságába döntően befolyó faktor sohasem lesz. Ez lényegében tehát az intézmények és kormányzati módszerek mechanikus és organikus jelenségének distinctiója, vezet el a magyar demokrácia válságának *negyedik* okához. A magyar politikai életben eddig demokrácia jelszavával jelentkezett rétegek nem mentek keresztül a községi és törvényhatósági önkormányzat előkészítő iskoláján, egész politikai működésük egy túlságosan heves, de nem a magyar élet talajából szervesen kinövő vagy azt javítani kívánó agitációban, hanem bizonyos politikai intézmények (pl. választói jog) követelésében merültek ki. Elvesztvén a reális kapcsolatot a magyarság természetes és megoldandó problémáival, a nemzettől ösztönös idegenkedéssel fogadott politikai programot vallottak. A nemzet sem a vezetők személye, sem a hirdetett célok tekintetében semmiféle közösségben nem állván e demokráciával, programjára természetesen nem is reagálhatott. Ez a megfigyelés az u. n. demokráciának 1905—1918-as időszakára vonatkozik.

Az okok ötödik kategóriája: *a szociáldemokráciából* származik. A magyar munkásmozgalom határozottan erős és intenzív, sőt cél-

tudatos is. Érdekes jelensége a mozgalomnak a kispolgári elemek csatlakozása és a magyar nemzeti államiság gondolatával való erős szembehelyezkedése, mely dacára az erős német példának, mely után a mozgalom megszerveződött, a német szociáldemokrácia patriotizmusából semmit sem vett át. A szakszervezeti mozgalom határozottan magyarosított, de politikailag összeforrott az anacionális elemekkel. A mozgalom a szélesebb rétegek sympatiáját mégis meg tudta nyerni, azt főleg szervezettségének és az első idők merev rendőri szabályainak köszönhette.

A válság hatodik oka a dinasztikus és nemzetiségi problémák kapcsolata a demokrácia ügyével. Az a szerencsétlen közjogi helyzet, melyben a nemzet élt és melyet elviselt, sőt bölcs réalpolitikai érzékkel kiegyenlíteni is igyekezett, nem volt alkalmas létrehozni a kölcsönös megértésnek és bizalomnak azt az atmoszféráját, mely egy békés nemzeti haladásnak előfeltétele. Továbbá ott volt a nemzetiségi kérdés fenyegető réme. A nemzetiségi kérdés a magyar politika cardinális kérdésévé, melyé jelentőségénél fogva lennie kellett volna, soha sem vált. De a tudat alatt, a nemzeti élet ösztönvilágában állandóan ott kísértett. 1868-ban megindul egy rendszer, mely a kiegyezést létrehozni akarta. Deák Ferenc politikai nagyságát éppen abban látom, hogy mikor 67-ben rendezte a dinasztiahoz való viszonyunkat, elsősorban a magyar államiság gondolatának elismertetésével, a kiegyezés ügyét nem látta befejezettnek, csak úgy, ha a második kiegyezést is, a nemzetiségit is, megvalósítjuk. De az 1868-as kezdet idővel ellankad, maguk a nemzetiségek is passzivitással felelnek reá, úgy, hogy a magyar béke jobb viszonzatlan marad.

A dinasztikus és nemzetiségi politika azonban jól megfértek egymás mellett. Divide et impera százados politikája mindig megtalálta a módját, hogy a nemzetiségeket a magyarság ellen uszít hassa. Az abszolutizmus korának nemzetiségi politikájáról nem is beszélve, 1905 az a fordulópont, amikor a dinasztia és a nemzetiségek megtalálják egymást. Akkor a magyar nemzeti törekvések letörése s a monarchia feudálisán imperialista átszervezése érdekében hoznak felülről egy demokratikusnak mondott reformot, mely mellé felsorakoznak a magyar nemzetiségek és a magyar demokrata. Majd később s ma már a vonatkozó történeti anyag csaknem mind feltáratott az a sötéten bujtogató szellem, melyet Ferenc Ferdinánd élesztett a magyar nemzetiségi mozgalmakban. A közös

platform mindkettőnél a demokratikus reform vala. *Ezen a platformon pedig a dinasztikusán feudális és imperiális célok, a magyar nemzetiségi és a magyar demokratikus politikai mozgalmak mindig megtalálták egymást.*

Az a feltevés, hogy egy demokratikus, helyesebben radikális Magyarország a nemzetiségi ellentéteket megszüntetni képes lesz, szemeink láttára bukott meg. Kompromittálva ezzel a demokráciát nemzetiségi vonatkozásaiban is. A nemzetiségi törekvés — fogadjuk el Réz Mihály tételét, melyet Jásziék nemzetiségi politikájával szemben kifejtett — *szükségképen uralmi törekvés*. Előbb a szabadság, azután az *uralom*. Réz Mihály tézisét igazolta az idő s Közép-európa új államai a nemzetiségi kérdés szempontjából valóban — nem demokratikusak.

Ezen komponensek mind együtt, egyszerre, csak különböző mértékben és irányban befolyásolták a magyar demokrácia ügyét.

Elkövetkezett 1918 október s a magyar demokratikus politikának végre alkalma nyílt, hogy a demokratikus elveit valóra váltsa, demokratizálja Magyarországot.

Ezt a demokráciát mindnyájan láttuk s ekkor következett a magyar demokrácia válságának végső és utolsó, legsúlyosabb oka: *a forradalomban* ez az (anorganikus demokrácia kezébe kapta az államvezetést, de mikor az irányítást átvette, eredetének minden hibája kiütött rajta s az államvezetésre teljesen képtelennek, *sőt mi több* — s ez a végzete — *a nemzettel szemben bűnsnek is találtatott*. Az erőpróbát nem tudta kiállani, egy olyan szellemi és szervezeti anarchiát hozott a nemzet fejére, hogy a tizenhárom próbas demokraták és a legmakacsabb ideológusok isi ijedten ábrándultak ki *ebből* a demokráciából.

A liberalizmus természetesen fejlődött radikalizmussá s miután a magyar demokrácia ügye nem strukturális kérdés, hanem világnézeti kérdés volt s így természetesen a legszorosabb összefüggésben állott — mint előbb kimutattuk a liberális-radikalizmus ügyével, szellemi jelentőségük, evolúciójuk ugyanaz volt, ugyanazon energiák fejlesztették és irányították, *szükségképen kellett* a liberális-radikális világnézettel együtt *győznie és megbuknia*.

Ez volt, elméleti alapon, mellőzve a történeti kifejlődés leírását is, a magyar demokrácia ügye.

Ez vezetett el a magyar demokrácia válságához is.

Foglaljuk össze az elmondottakat. A magyar demokrácia váltsága tehát két következő tényezéből alakul: a demokráciák általános európai váltságából és azon szervezeti és fejlődési (hibákból, melyek speciálisan a magyar demokrácia ügyét befolyásolták. A *váltság végeredményében* így fogalmazható meg:

Az eredetileg megvolt magyar demokrácia felolvad az uralkodóvá vált liberális politikai és gazdasági világnézetben; a hordozására és megvalósítására alkalmas társadalmi réteg nem fejlődik ki, az pedig, amely meg van, vezetőiben fajlag exclusiv és a nemzet által ösztönös idegenkedéssel fogadtatik;

ez a demokratikus politika, mely vezetői személyénél fogva antipatikus, lényegében nem válhatik nemzetivé, mert programja szerint nem a magyarság életproblémáit akarja meggyógyítani, hanem a magyar felfogástól és történeti hagyományoktól teljesen idegen *népszuverenitást demokráciát* keresi. Jóllehet tömegeik — ha ugyan vannak, mert maguk az agrár-demokrata tömegek ezzel a mozgalommal szemben közönyösek — még nem mentek át a kellő előkészítésen és politikai érettségük már kulturális okokból is hiányos. Ez a demokratikusnak nevezett politika pedig eltévesztvén és meg sem szerezhetvén a kapcsolatot a magyar tömegekkel, olyan összeköttetéseket szerez, mint a szociáldemokrácia, a Belvedere és a nemzetiségek, melyek külön-külön mind antidemokratikusak és ezeknek a céljait szolgálja;

mikor tehát a viszonyok alakulása lehetővé tette, hogy a magyar államiság minden bomlasztó tényezőjével szoros szövetségben győzelemre jusson, 1918 Magyarországot hozta a nemzet fejére. A diadalmas demokrácia tehát nemcsak a nemzet legszomorúbb korszakához, hanem egyúttal a magyar demokrácia váltságának mélypontjához is vezetett.

*

A krízis mélyen, egy nagyon keserű *tapasztalaton* nyugszik. A dolgok fejlődésének vizsgálata után fel kell tennünk a kérdést, *kell-e* magyar demokrácia, gyógyítható-e a váltság és vajjon nem *anakronizmus-e* az a törekvés, mely demokráciát kíván?

Válaszunk egy határozott *igen* lehet, *kell* magyar demokrácia, *csak nem az*, ami volt s az a demokrácia, melyet mi kívánunk s melyet megvalósítandónak gondolunk, nem anakronizmus, hanem a nemzeti élet teljessé tételének követelménye.

Módja pedig elsősorban is az, hogy szellemtörténetileg és világnézetiileg egyaránt válasszuk szét a *demokráciát* a *liberalizmustól* és a *radikalizmustól*. Továbbá ennek a demokráciának tengelyévé ne a politikai, hanem a társadalmi demokráciát tegyük.

Ha nem változik meg a nemzet társadalmi konstrukciója s csak a politikai demokrácia intézményeit iktatják törvénybe, akkor ez a demokrácia csak egy nagy — illúzió lesz, tartalom, jelentőség és súly nélkül. A társadalmi demokrácia megteremtésének bizonyos jelei máris érezhetők, sajnos a folyamat nem tudatos és nem szervezett, hanem *gazdasági* erők eredménye. Az a nagy leszegényedési folyamat, mely szemeink előtt lejátszódott s melyről fogadjuk el, hogy nem volt feltartóztatható, a gazdasági élet törvényszerűségével közel vitt egy társadalmi demokrácia kialakulásának lehetőségéhez. De a demokratizálódás folyamata éppen annyira *antiszelekcio* volt *nemzeti szempontból*, mint az az arisztokratizálódás folyamata, melyre az előbbieken rámutattunk. Itt a *társadalmi kapillaritás természetes és helyes törvényének ellenkezője érvényesült*, mert magasabb kulturális és gazdasági fokról *alacsonyabbra* szálltak le társadalmi osztályok, anélkül, hogy pótlásukról gondoskodás történt volna.

Azt hiszem, meglátásom nem pesszimisztikus, csak való, akkor, mikor a demokrácia jövő lehetőségének horoszkópját felállítva a képet így olvasom le: amiképen az 1848 után bekövetkezett új *gazdasági rend* felőrölte a birtokos középnemességet, anélkül, hogy helyébe egy egységes nemzeti középosztályt, egy egységes polgári társadalmat fejlesztett volna, azonképen 1918-al kezdődött új *gazdasági rend* a 48 után lassan-lassan kialakuló középosztályt megint tönkretette s helyébe *újról* gondoskodás megint nem történt. Éppen ezért a magyar demokrácia jövője a *magyar középosztály* útján nem kereshető. A középosztály jelentőségéről sokat beszélnek, sokat írnak manapság, de kevesen veszik észre a tényt, hogy *középosztály gazdasági értelemben már nincs* a gazdasági bukás maga után fogja vonni a *társadalmi bukást* s ez majd a politikait is.

Ennek a megint elmúló, deposedálódó ízig-vérig magyar társadalmi rétegnek örök dicsőségére mondjuk el, hogy dacára annak, hogy állama sorsát irányította, arra döntően befolyt valami csodálatos altruizmussal, sohase gondolt saját *gazdasági pozíciójának* megerősítésére, sohase gondolt egy olyan gazdasági politika inaugurálására, mellyel pozícióját megmenthette volna. Akik utána jön-

nek, gondoljanak reá és tanulják meg a nemes önzetlenségnek ezt az örök példáját.

Ha elfogadjuk a társadalmi demokráciái megteremtésének priusát, melyből kinőhet az egységes magyar társadalom, úgy ennek első feltételül a *feltétlenül intenzív nevelést* kell megkívánnunk. Mert ma az a helyzet, hogy *kulturális és nemzeti* értelemben nincs olyan réteg, mely ennek a középosztálynak helyét elfoglalni képes volna. A kibontakozás kétségtelenül nehéz és felette bonyolult, mert a társadalmi csere processzusa technikai szabályokkal nem biztosítható.

A társadalmi demokrácia megteremtésének előfeltétele olyan *közzellem*, mely az *individuális értékelést* teszi a társadalmi értékítélet alapjává s az *erős nacionalizmus*, mely egyeseket és társadalmi osztályokat csakis ennek a nacionalizmusnak szempontjából értékeli. Az a nacionalizmus, mely egyensúlyoz és paralizál, mely valódi *értékmérője* lesz a társadalomnak. Ez az út nehéz és merőben új. Azon a tételen vezet át, mely szerint a demokrácia nem világnézeti, hanem állam- és nemzetszervezeti kérdés.

A magyar államszerkezet e tekintetben bizonyos átalakításra szorul. 48-ban megszakad az államszervezet egységes fejlődési folyamata s az újjáéledt alkotmányos éra már nem a 48-as államszerkezet patrimonialis jellegét fejleszti tovább, hanem sokat vesz át az abszolutizmus *etatizmusától*. Ez az *alkati hibája* a magyar államszerkezetnek. A fejlődés és a demokratizálódás vonala ott keresendő, hogy minél inkább felélesztessenek a magyar államiság e patrimonialis hagyományai és nyilvánvalóvá váljék a magyar alkotmánnyal teljesen ellentétes etatisztikus állami jelleg politikai és gyakorlati csődje.

A megkívánt nacionalista közzellem kialakulása, mely a társadalmi osztályokat csakis *ebből* a szempontból értékeli és biztosít számukra befolyást, párosulva azzal a másik irányzattal, mely a magyar állami élet jellegéből az etatizmust kibontani igyekszik s ezt a régi, patrimonialis hagyományokkal kívánja felfrissíteni, egy kialakuló magyar demokráciának *tényleges* legnagyobb akadályát, a *bürokratizmust* is el fogja távolítani. Mert addig meddő minden szellemi előkészítés, addig hiábavaló az intézményes politikai demokrácia, míg az etatizmusnak fenntartó erője a *bürokrácia* olyan erővel és súllyal működik. Aki a magyar életet csak egy kicsit is magából az életből tapasztalja, az előtt ez nem lehet vitás.

A demokrácia, az intézményes politikai demokrácia egyre sürgetőbben és határozottabban kopogtat Magyarország kapuján. Ugy látszik, azért akar bejönni, hogy maga után hozzon egy nagyon várt vendéget: a békereviziót.

A magyar élet és jövő problémája itt mélyül el s itt válik megint tragikusan kétségessé. Jön egy *politikai* demokrácia, de nincsenek mögötte a nemzet *élő erői*, nincs mögötte a *magyar társadalom demokráciája*. A fokozatos fejlődés, az előkészítés megint hiányzik s nincsen meg a szerves összefüggés a dolgok mélyében. Egy nagy nemzeti *reform-politika eredménye* gyanánt, mint természetes és helyes következményt, örömmel és aggodalom nélkül fogadnánk. De még így is, mérlegelve azokat a nagy imponderabilis erőket, melyet egy politikai demokrácia jelent a magyar békerevizió ügyére, mégis el *kell* fogadnunk, mert ezt követeli tőlünk a legnagyobb problémánk megoldási lehetőségének megkönnyítése.

Kétségtelen, ha *organikus* előzményei lennének, ez nem volna aggodalomra ok. A deákai hagyományok elmúlta után nem történt elhatározó komoly lépés a demokratizálódás útján. Az a nagy tömegelő, melyet a politikai imponderabiliák világában a demokrácia jelent, a nemzeti élet szempontjából kihasználatlanul hevert s a magyar *tömegeket* senki se *nevelte* azokra a feladatokra s azokra a kötelességekre, melyeket a modern államszerkezet fenntartása ma már parancsolólag követel.

A kibontakozás ebben a kérdésben, nézetünk szerint *ott* van, hogy az uralkodó politikai és társadalmi rend a *saját és nemzete* érdekében haladéktalanul, az eruptív erők kirobbanása *előtt* indítson meg egy olyan politikát, mely ezen erőket a magyarság nagy nemzeti ügyével összefogja, *nevelje* e rétegeket s ezzel a *neveléssel* tegye őket alkalmassá a kormányzatra. Ezen erők *megsokszorozzák* a nemzeti erőket, új lendületet adnak, eddig latens erőket mozgatnak meg. *Mélyebbre kell helyezni az állam alapjait*, hogy minden veszéllyel szemben megállni és ellentállni képes legyen. Éhez a vezetőknek bölcsessége, önzetlensége és az a kötelességérzete kell, melyet sohasem az önérdék, hanem mindig csak a közérdek vezet. Ez a *példa* nevelni fog s ennek hatása az „osztályharc“ mai korszakában sem lesz nyomtalan.

Rajtunk áll, a nemzet bölcsességén múlik, hogy azt a nagy erőt, melyet a demokrácia jelent, a magunk szekerébe fogjuk, megtisztítsuk attól a salaktól, mely reá tapadt s a méltatlan vezérek

szájából vegyük ki ezt a szót, mely *épít* ott, ahol bánni tudnak vele, de feltétlen *rombol*, ahol lelkiismeretlen kezek játszanak vele. Ezen a téren még a magyar társadalomnak súlyos kötelességei vannak. Évtizedek mulasztását kell jóvátenni, új közszellemet teremteni s a magyar demokrácia feladatait kell megállapítani.

Tudjuk, hogy a demokráciák krízise általános jelenség, de ebből nem vonhatunk le általános következtetést s főleg *nem* azt, hogy nekünk nem kell demokrácia. Az a demokrácia, a liberális-radikális demokrácia, a „világnézeti“ demokrácia valóban beteg s nem is igen fog meggyógyulni. De az a másik demokrácia, melynek fogalmi köre csak most van kibontakozóban, élni fog, mert élni képes. A demokráciának ez a másik fogalmazása, mely nemcsak jogokat követel, hanem kötelességeket is ismer, mely nem egy *osztály*, hanem egy *nemzet* uralmát akarja konstituálni s a *nemzet élő* erőinek helyes megszervezését, a nemzetben belül az *osztályérdekek kiegyenlítését* s felolvasztását kívánja magában a nemzetben s ezért akar komoly, határozott és mély *szociálpolitikát*, valóban életképes.

A magyar jövőendő útja erre vezet-e, vagy pedig a politikai demokrácia ingoványaiba téved, ma még nem tudható. A dolgok kialakulása előtt *kell* határozott, komoly kívánság legyen, hogy ne arra menjünk. Hanem a másakra, melyen járt és elindult a nemzet a *reform-korszak* nagyszerű kezdetében. Mi itt akarjuk a *kontinuitást* helyreállítani, mert a fejlődési e fonala éppen annyira modern és európai, mint amennyire magyar és történeti. Életképes történeti tradíciókon nyugvó egészséges, a nemzetből szervesen kinövő demokratikus politika, ha valóban az, a nemzet jövőjének és haladásának legbiztosabb záloga. Csak ne fussunk álmokképek után s mérlegeljük ridegen feladatunkat. A teendők sora adva van azokban a tanításokban, melyeket Széchenyi István adott örökérvényű igazságokként nemzetének.

A magyar demokrácia nagy nemzeti erőtenyező, ha helyesen fogjuk fel s ha komolyan átgondoljuk nemzeti hivatásunkat, mely ezen a történeti földön a magyar nemzetet méltán megilleti, ezt a hivatást csak akkor teljesíthetjük, ha a nemzetet megszervezzük a reánk váró nagy feladatokra. Nemzeti feladataink és nemzeti jövőendőnk nem hogy ellentétben, hanem szoros összefüggésben áll a demokrácia ügyével. Csak arra ügyeljünk, nehogy megismétlődjön még egyszer a végzetes hiba, mely elvezetett a ma ismertett krízishez, hanem éles szemmel és erős akarattal ismerjük fel, hogy

mit parancsol a magyar holnap. Erős, szervezett nemzetet, nemzeti egységet, egységet a célkitűzésben s elszántságot a célok megvalósításában.

Erre a feladatra pedig csak a magyar nemzeti demokrácia lesz képes.

Albrecht Ferenc.

A TÁRSADALOM MINT IDEÁLTÍPIKUM ÉS A TÁRSADALMI MORFOLÓGIA PROBLÉMÁJA.

A társadalomfogalom megvilágításának egy vitás pontjához.

Nemcsak új, hanem régi tudományágak is rászorulnak arra, hogy kiinduláspontjukat időnkint revízió alá vegyék. Ha az olyanra stabilizálódott tudományok, minő a fizika, avagy a kémia, ezt nem teszik, annak oka az, hogy maga a természettudományi kutatás módszeres jellegében s alapproblémáiban tisztán áll s ha kétség merül fel, többnyire a természetfilozófiába átutalják a reitens problémamozzanatot; a konkrét talajon folyó kutatást ez „átmeneti zavar“ nem érinti. Más az eset, amidőn oly tudománnyal állunk szemben, minő az általános szociológia, amely távol áll ugyan attól a „kolloid állapottól“, melyet nem-ismerői neki tulajdonítanak, mindamellert nagyon is rászorul arra, hogy visszatérjünk eredeti s igazolható alapkiindulására: a társadalom „általános szociológiai“ fogalmára. E téren vitába szállunk Ottlik legújabb könyvében lefektetett felfogással, azzal, mely Weber Miksa kezéből indult ki, s most Ottlik könyvének keresztül irodalmunkba is áthatolt: az *ideáltipizáló* felfogással. E szerint a társadalom ideáltipikum. Nem azért vetjük fel e kérdés vitathatóságát, mert a vita mint vita előttünk általában értékes pályája a tudományos gondolat kifejlődésnek (sőt e tekintetben a tapasztalat inkább kedvezőtlen eredményekkel járónak mutatja azt be), de *ez esetben* a vitát valójában termékenynek, tisztázóerejűnek gondoljuk. Ha gyakorlatilag a vita értékproblémák körében oly gyakran meddőnek mutatkozik is, úgy találjuk, hogy eredményes lehet ott, ahol pusztán *disztinkciókról* van szó. Ily disztinkció keretében óhajt mozogni az alábbi rövid észrevétel.

I.

Weber Miksa, eredetileg közigazdász és gazdaságtörténész az ideáltipikum fogalmát legnagyobb hasznavehetőségében a (gazda-

ság-) történelem keretében mutatja be, ott tehát, hol számos analóg, vagy közel analóg jelenség nem a maga konkrét jellegében válik jelentőssé, hanem a maga „jellegzetes“, vagy „kijegecesedett“ formájában. A konkrétumok zűrzavaros tömegében az egyes esetnek kevés világító, magyarázó jellege lehet, tehát a „típusos esethez“ kell fordulnunk. A konkrét *történeti sokféleség* ezáltal áthidalható s kezelhető lesz, a történeti sokrétűség, a komplex és *esetleges* esetek közepett *kiválasztást* eszközünk s e kiválasztás, természetesen a pusztán tudományos (s nem didaktikai, vagy előadásbeli) egyszerűség következménye, a merev faj-fogalomtól távol, a tipikum ideális, kiemelkedő formájában jelentkezik. A kiválasztás, a *szelekció* ténymozzanatok között azonban nem *értékelés*. Itt az ideális eset nem „eszménynek megfelelő“, hanem a lényeges felé haladó, vagy egyenesen a lényegre mutató. A konkrét sokféleség mögött az ideáltipikum fogalma nemcsak a tudományos érdekből egyszerűbbé tett valóságkomplexumra, hanem a valóság lényegi meghatározása felé is látszik vezetni. Az ideáltipikum így nemcsak a történeti sokféleség *stilizálása* felé halad, hanem a lényegre rátalálás felé is törekszik. Látszólag tehát az ideáltipizáló eljárás egyben — legalább is — megindítója egy lényeg-kutatásnak, azaz „usziológiai“ vizsgálatnak. Weber-féle viszonylatban ez történet-technikai, *feldolgozási* kérdés s nem több; de maga Weber áttolta tisztán elméleti talajra is. Nagy elterjedtségét annak köszönhette, hogy a történeti sokféleség valóban provokál szelekciót, a tipikus eset kiemelését, s a dolgok közepett rendező erejű ideáltipikum formulázását. Annyiban is terjedt ez a fogalom, amennyiben minden típusfogalomban bizonyos hajlékonyság, (latitude) van, s a típusfogalomba fölvetett valóságelemek rugalmasan, s de facto (nem normatív) bizonyos szétmosódó, misztikus lényegkiválasztást látszanak jelenteni s engedni. Ez könnyű használhatóságot ad ama fogalomnak.

Aki ismeri a tudományos terminológia gyakori belső hiányait, észreveszi, hogy ép a típusfogalom rugalmassága mögött a lényegkiválasztás merész önkénye tud megférni. A típusok megállapítása titkán bizonyul szilárdnak, bizonyíték reá a mai lélektani diszciplína, a karakterológia. Az ideáltipikum előtérbe helyezése precizitás alól látszik felmenteni. Továbbá — s ez Weber Miksának rendszertani szempontból éppen nem a legszilárdabb álláspont-igényére jellemző — nem vizsgálják azt, hogy a típusfogalom *minő körre*

terjed; meddig van természetes életszférája, hatásköre. Nézetünk szerint: ideáltipikum fogalmával *oly körben élünk, ahol egyáltalán a típusfogalom jogosan szerepelhet.*

Nagy eltévelyedés volna a tudományban az, ha *oly* téren, hol már *maga a definíció eleve* absztrakt síkra helyezi a vizsgálódást, oda az ideáltípus, vagy típus fogalmát vinnők be. Ilyen például a geometria. Viszás, s azonnal feltűnő is volna ideáltipikus egyenesről, ideáltipikus pontról vagy körről szólni. A kétdimenziós kiterjedés *síkot*, a három *testet* jelent, s nem lehet valami némileg sík, némileg test, vagy ideáltipikus sík, amely „csak tipikusan“ sík. Itt a konstrukció határozott *definíció* alapján történik, s e szerint pl. valami vagy *éppen* kör, vagy *nem* kör. A geometriában így hajlékony típusfogalom nem foglalhat helyet, mert *maga a definíció eleve oly absztrakciós síkra vezet, amely sík a típusfogalom föltt van.*

Ez a példa arra hívja fel a figyelmünket, hogy a típus mindig egy bizonyos absztraktum és konkrétum áthidaló ívén van, félúton járó megoldás. De egyben arra is, hogy bizonyos absztrakciós síkon hatályát veszti, mint ahogy viszásnak láttuk „ideáltipikus egyenes“ fogalmával élni.

A társadalomtudományra áttérve ezen a ponton indulhatunk ki: minő az a társadalomtudományi probléma-sík, amely az ideáltipikum számára hozzá nem férhető? Nézetünk szerint az *általános szociológia*. Minő az az absztrakciós fokozat, ahol az ideáltipikum fogalmával igenis élni lehet? A *társadalmi morfológia*. E szerint az a felfogás, melyet Ottliknál látunk, úgy formulázható, hogy az ideáltipikum fogalma *feljut* az általános szociológiába. Nézetünk szerint az ideáltipikum természetes szférája *éppen* a társadalmi morfológia. E felfogásbeli disztinkcióra irányul jelen hozzászólásunk, miután alapul vettük azt a kiindulást, hogy az *ideáltipikum fogalmának hasznavehetősége nem terjed túl egy bizonyos absztrakciós fokon*, hanem mint típusfogalom az absztrakt és konkrét között szerepel, tehát ezzel: van *oly absztrakció^ fok*, melyen az *már nem* szerepel. Az ideáltipikum fogalmát így nem is lehet mindenüvé feljuttatni a társadalomtudományban sem.

Igen vonzó s bizonyára a problémátörténeti kutató előtt kiválókép érdekes is volna annak bemutatása, hogy a különböző írók felfogásában, illetve formulázott tételeiben miként jelentkezik ama kétféle társadalomfogalom: az általános szociológiai és a szociál-

morfológiai fogalom. Dogmatörténelmi szempontból már az is érdekes, hogy a legtöbb író — anélkül, hogy ama kétféle fogalomsík tudatosságára csak törekednék is — *kénytelen* a társadalom többféle fogalmával számolni, amennyiben már maga a szó a nyugati nyelvekben (nem miként a magyarban „társadalom“, „társaság“, „társulat“) differenciátlan jelentéstartalmat takar s fejez ki. E ponton csak azt tarthatjuk jellemzőnek, hogy egymástól távol álló írók egyaránt kénytelenek többféle (három) jelentést szétválasztani, amelyek közül egy vagy több határozottan morfológiai. Ilyenek találjuk pl. a német jogász és politikairó Jellinek következő disztingciótörekvését *Allgemeine Staatslehre* című művében; a háromféle fogalom közül egyik a „legtágabb“, a másik „szűkebb“, a harmadik „legszűkebb“.

1. A legtágabb: „társadalom = az emberek közt kívülvilgba lépő lelki összefüggések összesége.“ Más szóval ma úgy mondhatnók, emberek közti életösszefüggés *általában*, amivel világosan *általános* szociológiai kérdéssíkra jutunk. Jellinek úgy véli, hogy ez „gyűjtőfogalom“ (sic), mely „az emberek összes társas vonatkozásainak összefoglalásából keletkezik.“ „Ebben az értelemben azonos az emberi közülettel (Gemeinschaft!), mely éppen egyének (?) közti egyes, tartós vagy átmeneti viszonylatok bőségéből áll.“ Azonban Jellinek valami konkrétabbat, szűkebb jelentést kíván — ezzel az általános jelentéssel az államtani író nem tud mit kezdeni, nem látván az ép *ebből* kiinduló problémaútvonalakat. Nem tartja „termékenynek“, a szociológiai elméletek gyakori szétfolyóságának alapját (nem ok nélkül!) itt keresi. Mindamellettt igen feltűnő, hogy — akaratlanul — ebben a „legtágabb“ társadalomfogalomban találja „a hamis és egyoldalú elméletek korrektúráját“ (dieser weiteste Gesellschaftsbegriff hat... die grosse Bedeutung einer Korrektur falscher und einseitiger Theorien).

E szerint tehát „die Gesamtheit der in die Aussenwelt tretenden psychologischen Zusammenhänge unter Menschen“ = társadalom éppen nem haszontalan formula (93. 1.).

2. A szűkebb fogalom: társadalom „az emberi egyesületek összesége, azaz valaminő összekötő elem által összetartott emberi csoportok összesége.“ Itt — míg az előbbiben „mindennemű társas viszony összefoglalása fogalmi egységgé“ jött tekintetbe — most

¹ Régebbi, általánosabb, és nem a Tönnies-féle „közösség“ morfológiai jelentésében.

már *speciális kohéziójú* csoportokról, — tehát mai nyelven morfológiai egységekről — van szó. Itt már egyesületek (Verbindungen) jutnak szemhatárunkba, akár szervezettek, akár szervezetlenek, tudatosak, vagy ösztönösek. Az előbbi fogalomnál — a „legtágabbnál“ — nincs s nem lehet szó a társadalom *számáról* (mint ahogy viszás volna a gravitációk *számáról* beszélni). Morfológiai síkon viszont ily egyesületek *számáról* is beszélhetünk (zähllos ist die Menge solcher Verbindungen), s példákat is idéz: *család, egyesületek, községek, egyházak, állam*, majd gazdasági *osztályok, nemzetiségek*, magasabb hivatási csoportok (közelebből?), politikai és egyházi *pártok*, múltó társas *összejöveletek* (magyar „társaságok“), *népgyűlések, tömegek* — íme egész morfológiai skála. Hogy államtani író ép e problémásik iránt bír érzékkel (s az előbbi iránt egy nem-szociológus nem), azt egész természetesnek találjuk. *Nem* is tartja Jellinek lehetőnek az állam és társadalom szembeállítását. „Der Staat selbst ist vielmehr *eine* der Gesellschaftsformen, die sowohl Voraussetzung als auch Produkt der anderen ist“ (96. l.).

3. „Legszűkebb“ társadalomfogalom: szükséges mégis (az előbbi állásfoglalás ellenére): engster Begriff der Gesellschaft, der die Gesellschaftsgruppen mit *Ausnahme* des Staates umfasst.“ Itt ismét morfológiai egységek, speciális csoportok szerepelnek, melyek egyúttal *hatalmak* is, aminthogy minden élő-valósuló egész hatalmat kíván. Tehát *kétféle hatalmi csoport* van: állam és „nem-állami csoport“, (die noch nicht zu staatlicher Macht gelangten Gesellschaftsgruppen), melyek versenyeznek, küzdenek egymással (ein steter Kampf der staatlich herrschenden Gesellschaftsgruppen gegen die zur Herrschaft strebenden oder von der Herrschaft abgedrängten Gruppen). Az állam így „benne van“ (!) a társadalomban; „der *über der* Gesellschaft stehende Staat gehört dem idealen, *nicht* dem Durchschnittstypus des Staates an.“ Jellinek gondos fogalmi szétválasztásra törekvése szemmel látható, eredményeiben is. Nem kis érdeme, hogy az államszociológiai („Soziallehre des Staates“) — igen korán — külön problématerületnek ismerte fel („diese Untersuchungen gehören ... nicht der Staatslehre selbst, sondern anderen, gesonderten Disziplinen der *Gesellschaftswissenschaften* an“).

Lépünk most át az előbbi kutatástól távol az új világba, s nézzük az előbbitől függetlenül működő kutató distinkcióit, Giddingsnek, a newyorki Columbia University újabban is egyre inkább elis-

mert tanárának egyik munkáját (Readings in descriptive and historical sociology). A sokféle jelentésű „society“ háromféle értelméről van szó (three legitimate significations). Az első a latin societas, mely jelent társas-ságot, „companionship“, „good-fellowship“, „pleasurable consorting together, ... or the individuals collectively regarded that consort“. Nem várható az, ha ismerjük az amerikaiaknak szinte elméleti és exakt meghatározásokra kevés hajlamát, hogy ezt az egyetemes „társasságot“ pontosan körvonalazzák (Giddings itt különben is csak kezdeti kérdésként veszi fel a kérdést).

Bizonyára nem áll távol a Jellinek-féle formulától: „die Gesamtheit der psychologischen Zusammenhänge.“ A második jelentés: „society is a group of individuals cooperating for the achievement of any object of common interest or utility“ s példával is szolgál (gazdasági testület, egyház, kongresszus), amivel világosan *morfológiai* nézőpontra indulunk meg. A harmadik jelentés: „society is a group of individuals dwelling together and sharing many interests of life in common“, ami ismét *morfológiai* (az előbbi *messterséges* szervezetekkel szemben ezek inkább *természetes szervezetek*, mint a példák, a savage horde, a village, a national state stb, mutatják). Végül hangsúlyozza, hogy „a társadalom tudományos fogalma“ ki kell hogy emelje a lényegét (the essential fact) és a közös vonásokat (a common element in all social relations).

Folytathatnók e sorozatot. A legtöbb író öntudatlanul *kétféle* síkon veszi fel „a társadalom“ problémáját, hol általános (társadalomelméleti), hol *alakulattani* (szociálmorfológiai) síkon. A kérdés — ha már egyszer felismertük a „két sík“ jelentőségét — elhomályosul, ha nem tartjuk szem előtt: minő határozmányok szükségesek — és elégségesek — egyik, és minők a másik síkon. Ami a morfológiai határozmányokat illeti, hibákhoz jutunk, ha *általános* szociológiába visszük őket fel: a definíció *szűk* lesz.

II.

Minden tudomány tárgyának van oly határozmény, amely nélkül az nem képzelhető, s amelynek elvételével a tárgy *éppen ezáltal* más tudományterületre tolódik át. A fizikai világgal foglalkozó tudomány „test“ fogalmára nézve már Descartes megállapította, hogy tárgya lényeges s elvehetetlen határozmény a ki-

terjedés. Oly *test*, mely kiterjedt nem volna, nem képzelhető el. Ily alapon lett ama „test“ éppen *res extensa*. Ha e határozmányt megvonjuk, a *res inextensa* már „lélektani tárgy“ területére mutat.

A „kiterjedt dolog“ fizikai fogalma a magyar *test* szó jelentésében benne rejlik. Mégis előfordulhat, hogy — első hallásra — oly *test* fogalomra gondolunk, amely „már több“, mint az előbbi: emberi, vagy állati *testre*. A „test“ szó mögött e kétféle jelentés található meg: vagy „fizikai“ testet, vagy „biológiai“ testet értünk rajta. Ez a megjelölés: „fizikai“ és „biológiai“ megjelöli azt a *lényeg-szemponatot*, melyet e két esetben alkalmazunk. Igaz, hogy a biológiai „test“ is kiterjedt, mint a fizikai, tehát a biológiai test fogalma mögött is felvesszük a kiterjedtség határozmányát, ámde e kiterjedtség-határozmány *nem elegendő* a biológiai (élő) test határozmányául: ez utóbbi „több“ határozmányt követel, az első valaminő magasabb absztrakciós foknak is tekinthető.

Ez a példa most már rávilágít a „*társadalom*“ kétféle jelentésére is. A társadalom fogalmának is van *kétféle* síkja; *általános* szociológiai és társadalommorfológiai. Ha testről szoltunk, kérdeztük, „melyik“ test-fogalomról van szó. Ha társadalomról szoltunk, kérdeznünk kell, „melyik“ társadalom-fogalomról van szó. A szó jelentése körül önkénytelenül csak az egyik jelenik meg gondolkodásunkban, ha már eleve *felvettük* egyik vagy másik síkot, ha már gondolatpályánk vagy „általános szociológiai“, vagy „társadalom-morfológiai“. A mai kutatásnak általános nehézségét látom abban, amit ép „a társadalomtudomány filozófiájához“ tartozónak tartok, hogy a társadalom *két* fogalma mely síkra helyeződik. Egy konkrétebb és alsóbb absztrakció-síkon: „*morfológiai* egység“, alakulat, társas egész, kollektív alany, életkoncentráció, szervezet, közösség, közület stb. kifejezések gyakorta előttünk állanak oly formában, mint ahogy az élő emberi „test“ a maga öntevékeny organizmus-formájában: „sajátos életösszefüggések“. Ezzel szemben — mint előbb a fizikai „test“ fogalmánál láttuk — egy magasabb sík, egy *általános* szociológiai sík, egy új absztrakciós fok jelentkezik a társadalom fogalmában, mely ez esetben „nem több“, mint általában emberi csoport „életösszefüggése“. Nem tartom itt lényegesnek, hogy a követendő terminológia fölött vitatkozzunk, mert ezt a gyakorlat fogja eldönteni, ez lehet esetleg a műszó-konvencionizmus későbbi terméke. Itt pusztán a problé-

mára világítunk rá, arra, hogy van kétféle absztrakciós sík a társadalom fogalmában, amaz általános sík és egy konkrétebb „morfológiai“ sík.

És ha az utóbbiban elismerjük, hogy Rickerttel szólva, az előttünk álló „áttekinthetetlen sokféleség“ a típus-fogalommal *rendezhető*, ebből még nem következtethetjük azt, hogy ezzel ép az „általános sík“ lényegi határozmányához érünk, avagy ehhez közeledünk. Sőt e lényegi határozmány mellett haladunk el. Más szóval, ha az ideáltipikum fogalmával el akarjuk érni a társadalom *általános* fogalmát, oda vele el sem juthatunk.

Vájjon nem túlzottan minuciózus distinkciók-e mindezek? Bizonyára nem tűnnek fel annak, ha ismerjük a módszeres végkövetkezményeket. Ez a kérdés olyan, mintha a felett vitatkoznánk: elégségesek-e a *fizika* fogalmai és módszerei a *biológia kérdéseinek* megoldásához; avagy a *biológiai* szempontok, az *élő* anyag nézőpontjai jogosultak-e a fizikában is (a párhuzam természetesen nem szoros).

Még egy másik kérdéssel bővül az előző, mely lényegileg a *társadalomfogalom kétsíkúságának* keretébe szorítkozik. A másik kérdés szintén kapcsolatos az „ideáltipikum“ fogalmával.

Említettük, hogy az áttekinthetetlenül sokféle valóság rendezéséhez *kiválasztásra*, lényeges elemek szelekciójára van szükség. Az, ami „ideál“-tipikus, egyben lényegi határozmányokat tartalmaz. Elismerjük: tartalmazhat, de nem szükségkép. Ottlik gyakran utal a Platon-féle „*paradeigma*“ fogalmára s ezt csaknem egyiknek veszi az ideáltipikummal. Némi igaza van ebben, de csakis annyiban, hogy mindkét fogalom mögött *van* szelekció. A kettő mégis más lapra tartozik. A Platon-féle paradeigmát az átlagos Platon-interpretáció nem találja meg, hol „általános fogalom“-, hol „közképzet“ s hasonlókkal próbálják megközelíteni. Az irodalom e téren még ingadozó. Azonban azok, akik felismerik Platón eredeti gondolatát, észrevehették, hogy Platón, bárminő homályos is e ponton, mégis bizonyos *tiszta problémaföltevésben* van. Igaz, homályos az, hogy *egyes* dolgoknak vannak paradeigmáik; e tekintetben úgy látszik, ama „kettős világot“ érintő Aristoteles-féle kritika helyes nyomon jár. Nem követi azonban a kérdést végső gyökeréig. Mai formulázásban talán úgy fejezhetjük ki a problémát — s ez sui generis tudományelméleti kiindulás, — hogy nem

külön *egyes* tárgynak, hanem *egy* tudomány *tárgynemének* van paradeigmája; a paradigma e szerint — mai szóval — *usziológiai séma*. A tudományok különböző nemeinek vizsgálatánál az derül ki, hogy egy tudománynak megvan a maga „centrális gondolata“, „főeszméje“, „sajátos kiindulópontja“, „külön nézőpontja“ stb.; bárhogyan nevezzük is el, az egyes tudomány külön *tárgynemet* vesz alapul és e tárgyban mindig a valóságelemek különmemű szelekciójában és saját komplexformáján múlik. Beszéljünk csak a szelekcióról. A valóságelemek szelekciója kényszerű, a kábító sokféleségű valóság amorf egészében nem ismerhető, mindig valami „kiindulás“ szükséges. Ennél az aktusnál első valaminek (valamiknek) mellőzése (negatív szelekció) s fordítva valaminek (valamiknek) lényeggé-emelése (pozitív szelekció). A lényegyet, szoktuk mondani, „felismerjük a tárgyban“. Minden speciális diszciplína ily lényegi elismeréssel kezdődik, E lényegfelismerés *alapján* aztán a tárgykör egyes tárgyai már *lényegségében* adhatók, ezek már tény tárgyak lényeges „mozzanatainak“ *kész séma* alapján való „felismerései“.

Ennek alapján azt mondhatjuk: nincs tudományos diszciplína, mely *előzetesen* nem vizsgálhatná azt, mi azon tárgynem körében a lényegalkotó mozzanatok *összesége*. Ez az illető tárgynem „paradeigmája“. Ily módon minden diszciplína megalkothatja a maga „speciális usziológiáját“. Ez usziológiai diszciplína (-rész) *megelőzheti* — s logikailag meg is előzi — a tárgyköri *empirikus* kutatást. A lényegi határozomány szükségkép a tárgyon indul meg, de nem szükségkép a tárgyszó. Mi az említett ideáltipikum hasonlótlan-sága? Az, hogy ez a tárgyból indul ki, s a lényegi mozzanatok bizonyos konstrukcióktól nem mentesek. Másrésztől pedig téves azt vélni, hogy lényegi határozományok előzetes, usziológiai kutatása azon a félkonkrét-félabstrakt síkon igazában lefolyhat, melyet az ideáltipikum, azaz általában a tipizáló eljárás síkja képvisel. Az ideáltipikum és a paradigma *fóruma* nem egy...

Észrevehette az olvasó, hogy az a kérdéskomplexum, melynek egyes, legmélyebb pontjain rejtőző kérdéseket felszínre hoztuk, nem tartozik a tudomány köznapi felszínéhez. Ottlik könyve minden itt-ott megjelenő erős vitázó szelleme s publicista írói vénája mellett arról tanúskodik, hogy szerzője ha nem is bocsátotta legmélyebbre a fenéksúlyt, de kiérez lépten-nyomon oly problémákat, melyekről számos író hallgat, vagy tágranyított szemekkel sem veszi

őket észre. A problémaérzék értékes tudományos kvalitás, s ha a problémák nem is oly egyszerűek, mint írójuk első ízben elgondolja, mégis mélyebben szánt, mint a társadalomtanban egy előző nemzedék jelentős része. Így őszintén kívánjuk, hogy a megkezdett úton sikerrel tovább haladjon.

Dékány István.

FIGYELŐ.

A KÖZÉPISKOLA „KRÍZISE“. (Két hozzászólás.)

I.

Az a körkérdés, amelyet a Magyar Humanisztikus Gimnázium Híveinek Egyesülete intézett egyetemeink és főiskoláink tanáraihoz arra nézve, hogy milyen a hallgatóság szellemi szintje és tudományos pályákra való alkalmassága, s kívánatos volna-e annak emelése szempontjából a latin-görög oktatást a régi keretekbe visszaállítani; azok a válaszok továbbá, amelyek a kérdésekre érkeztek, s belőlük a Magyar Szemle 1927. novemberi számában napvilágot láttak, időszerűvé teszik, hogy a magyar társadalom kissé szemébe nézzen az ott felvetett problémáknak. Annál inkább, mivel a cikkíró Balogh József a közölt szemelvényes válaszokhoz olyan kommentárt fűz, amely alkalmas arra, hogy megdöbbenjen a szülőket és azokat, akik a magyar társadalom, a magyar nemzet iránt felelősséget éreznek magukban.

Nem kevesebbről van szó, mint a magyar középiskola válságáról, amit Balogh József a beérkezett válaszokból vél megállapíthatni. Szerinte az ankét „meglepő“ és „lesújtó“ eredménnyel zárult: „a magyar ifjúság számottevő részének általános képzettsége, tudományra való hajlandósága a gyártó középiskolai kiképzés miatt csekély, a főiskolai munka elvégzésére elégtelen, idegen nyelvi ismeretei a semmivel egyenlők.“

Balogh Józsefnél a középiskola valószínűleg alkalmi téma. Alig hihető, hogy huzamosabb figyelemmel kísérte volna azt a megfeszített munkát, amit a középiskolák a most lefolyt közel másfél évtizedben végeztek. Különben tudná, hogy az iskolák nívója a háborús években kezdett hanyatlani mindenki előtt világos okokból, s a helyzet a forradalomnak nevezett felfordulással még rosszabbodott; azóta pedig céltudatos munka folyik, mégpedig nem eredmény nélkül, a békebeli nívó elérésére, s hogy a középiskola a felelős tényezők minden jóakarata és erőfeszítése ellenére sem érte el a békevilág szintjét, annak az illetékesek erőin túlmenő és mélyebbenfekvő okai vannak.

Állapítsuk meg mindenekelőtt azt, hogy a tanítás eredménytelenségéről panaszkodnak máshol is, s talán legtöbbször éppen abban a két

országban, ahol a legnagyobb a pedagógiai gondosság és törekvés: Németországban és Amerikában. *Marittan Chapmann* Tennessee-i egyetemi tanár ezt kérdezi: „Honnan van, hogy az földkerekség legnagyobb anyagi jólétében, a legkiválóbb iskolai berendezések birtokában is csak ilyen szánalmas eredményt tudunk felmutatni?” Németországban pedig a pedagógia egész forradalma, a pedagógiai reformtörekvések harca a régi iskolai híveivel, az áttekinthetetlenül tornyosuló pedagógiai irodalom mind azt tanúsítja, hogy ott is más munkát kívánnak, többet, jobbat, eredményesebbet.

Állapítsuk meg még azt is, hogy mindazok, akik tisztában vannak az iskolai munkával, annak társadalmi és nemzeti fontosságával, nemcsak a békebeli iskolai eredmények elérésére törekszenek. Sokkal többet szeretnének elérni. A pacifista rajongók (nálunk ismeretlen tanártípus) azt szeretnék, ha az új nemzedék tudásban és műveltségben odáig emelkednék, hogy megteremtse a népek testvéries világállamat. A nemzeti alapokon álló nevelők pedig, különösen a háborúvesztés oldalán igen *jól* tudják, hogy népük boldogulása a mai keretek között lehetetlen, a mesterséges határok felrobbantásához pedig férfias jellemű, nagy tudású nemzedékre van szükség.

A követelményeket a nevelők tehát önmaguk fokozzák önmagukkal és tanítványaikkal szemben. Ezeknek a magasabb követelményeknek azonban igen nehéz megfelelni akkor, amikor a tanárság békebeli fizetésének felén-harmadán él, s körülbelül hasonló nehéz viszonyok közt vannak azok a legyengült tanulók is, akik a háború kitörése óta eltelt sanyarú években nőttek fel. Hogy ez a körülmény mit jelent a munkaerő, a munkakifejtés szempontjából, azt felesleges magyarázni. Maradjunk meg azonban a mellett a tény mellett, hogy nincs ma nevelő, aki tisztában ne volna munkájának társadalmi fontosságával, s ne kívánna minél jobb, tehát a békebelit *is* meghaladó *eredményt elérni*. Mielőtt rámutatnánk néhány körülményre, amelyek ennek a törekvésnek útjában állnak, állapítsuk meg azt is, hogy egyetemi és főiskolai tanáraink is ugyancsak a magasabb eredményeknek az elérésére kívánnának minél jobban képzett, nyelveket tudó, eleven szellemű hallgató-ságot; s köztük talán éppen azok nyilatkoznak a ma elért középiskolai eredményről a legkeserűbben, akik a legideálisabb mértékkel mérnek. A körülmények realisabb mérlegelői látják, hogy az eredmény ma olyan, amilyen lehet; s igen jellemzően azt mondják: *lehet rá építeni*. Azok a professzorok, akik tán kissé türelmetlenül kész tudósnovéndéket szeretnének az elsőéves hallgatóban kezükbe kapni, nem igen veszik figyelembe, hogy az az ifjú addig az iskolában folyton vezetés alatt állt, aki ép ezért a maga lábain járni nem tud; s emiatt egy darabig az egyetemen is vezetésre szorul.

A középiskolai tanulók többsége gyenge tanuló, sem tehetsége, sem szorgalma nem nagy: de vezetni ezeket is lehet, tudósok nem lesznek belőlük, de lesznek közepes szellemi munkások, akik a társadalomnak talán éppolyan hasznos, ha nem is olyan előkelő tagjai, mint a

tudósok. A középiskola munkáját tehát nem csupán a gyenge tanulókból kell megítélni, tekintetbe kell venni a 20—25%-nyi jobbakat is, s nem szabad feledni, hogy azok is állandó vezetéshez szokott gyermekek voltak addig, akik csak a főiskolán vagy egyetemen kezdik meg a szellemileg önállóbb s ott önállóvá váló életet.

A középiskolát ért kritikai megjegyzések közt van egy pont, amelyet az általánosabbak közül kiemelve külön is szemügyre kell vennünk: ez az élönyelvek kérdése. Tulajdonképpen csak a német nyelvről van szó, lévén a német szakmunkák olvasása a tudományos tájékozódás nélkülözhetetlen feltétele. Gondoljuk azonban meg, hogy a német nyelvre gimnáziumainkban osztályonként átlag heti három óra esik, ebből pedig minden héten leesik egy óra az iskolai dolgozat írására és javítására (kivéve a két felső osztályt, ahol felényi dolgozat van, viszont hetenként csak két óra); a heti óraszám tehát tulajdonképpen kettő. S akkor vannak egy osztályban 40—50—60-an. Egy-egy tanuló kevésszer jut szóhoz. (Ötvenes-hatvanas létszám mellett egy tárgyból sem lehet igazi eredményt elérni. A normális létszám 25 lehetne.) Tudományos szakmunkát így valóban nehezen olvashat az az egyetemi hallgató, aki magyarul is csak akkor kezd olvasni tudományos szakkönyveket. Itt is vezetésre van még szükség, ami lektorok vagy más segéderők dolga lehet.

2. A beérkezett válaszokból Balogh József azt olvassa ki, hogy a professzorok a latin-görög oktatásnak régi keretekbe való visszaállítását kívánják, mivel ez a két nyelv az elme kiképzésének, a szellemi mozgékonyág nevelésének legjobb eszköze. Ez a kívánság a válaszszemelvényekből nem tűnik ki határozottsággal, de lehetséges, hogy a nem közölt válaszok közt is bőven vannak ilyen hangok. A klasszikus nyelvek elmeképző ereje kétségtelen, de elmeképző ereje lehet akár mely más tárgynak is, ha kellő módszerrel tanítják. A latin-görög oktatás helyreállításáról csak annyit jegyzünk meg, hogy a latin nyelv a középiskolai reformmal sem szenvedett rövidülést; a görögöt illetőleg pedig a megoldás az lehetne, hogy a görögöt állítsák vissza, de helyette görögpótlóul modern nyelvet, angolt esetleg franciát lehessen választani. Ebbe a megoldásba tanárok, szülők egyaránt szívesen belemennének, s ma amikor görög tanárunk még elegendő számmal van, a modern nyelvek tanítására is vannak már erőink, a megoldásnak nagyobb nehézségei nem volnának, ha a középiskolai reform befejezett tény nem lenne.

3. Balogh József megállapítja a középiskola „krízis“-ét, és a maga részéről az orvoslásnak két módját ajánlja: a középiskolai tanárság „anyagi szintjének hathatós emelését“, és „tudományos képzettségének fokozását“. Az „anyagi szint“ emelése ellen nem is volna kifogása senkinek, csak a pénzügyminiszternek. Tisztában lehetünk azonban azzal, hogy maga az anyagi szint emelése pusztán csak lehetőségét teremti meg a jobb munkának, de nem garantálja azt. Ha a tanárok fizetése a mainak kétszerese, háromszorosa volna, elérné a békebeli színvonalat, amely megadta az anyagiakhoz és szellemiekhez szükséges létminimumot, míg ma pusztán a testi élet fenntartásához szükséges mini-

mum van meg. A fizetéséből a tanár nem vehet könyvet, nem mehet külföldi tanulmányutakra; így szellemileg maga is elveszti mozgékony-ságát, kénytelen megállni, különösen ha vidékre kerül, ahol a könyvtárakat is csak igen lassú tempóban tudják fejleszteni a minimális költségvetéssel dolgozó iskolák. Hogy mi garantálhatja a jobb munkát, ha már a lehetősége, anyagi alapja adva van, arról mindjárt lesz szó, csak előbb térjünk rá Balogh Józsefnek arra a gondolatára, hogy a tanárok tudományos képzettségét is emelni kell. Erre is azt fogja mondani a viszonyok minden ismerője, hogy az egyetemi tudományos képzettség ellen nem lehet kifogás. Emelni és javítani ott is lehet még, hiszsen semmi sem tökéletes. Amire azonban igazán szükség van, és ezt is nagyon jól tudják ma az illetékesek, nem a több tudomány, hanem a több pedagógia. Az igazi tanítás tulajdonképpen művészet, az igazi pedagógus-művész pedig ritka. De ez a művészet is tanulható, tanítható. Eddig a legtöbb tanárjelölt úgy került az egyetemről a középiskolai katedrára, hogy módszeres tanítást tulajdonképpen sohasem látott. Amióta ő maga kikerült a középiskolából, nem volt tanórán, s az egyetemen pedig egészen új világhoz szokott. S akkor nekivágott találomra a tanítás munkájának.

Ma már ezen a téren is új utakon vagyunk. Négy egyetemünk van, mellettük gyakorló középiskolák. Törvényünk van ezenkívül már arra is, hogy más iskolákhoz is oszthasson be a miniszter gyakorló-tanárjelölteket. S igen fontos észrevennünk azt, hogy az új Tantervi Utasítások tulajdonképpen sokkal mélyrehatóbb reformot hoztak be, mint az iskolák gimnáziumokká és reálgimnáziumokká alakítása. Az igazi reform itt van, a belső iskolaújítás, a módszeres reform. Aki csak egy kissé is ismeri az újabb pedagógiát, tudja, hogy mintegy három évtizede milyen harcot folytatott a munkaiskola elve a régi iskola, a tanulóiskola (*Lernschule*) ellen. A munkaiskolái törekvések a népiskolából indultak ki, s a gyermek cselekvő ösztönének felhasználását hangsúlyozták. Hogy foglalkoztatni kell a gyermeket testileg, lelkileg; testileg nem csupán a leányoknál szokásos kézimunkával, hanem a fiúknál is mindinkább fűrész-faragással, rajzzal, gyúrható anyagok alakításával. A nagyobb gyermekek már műhelyeket is kapnak az iskolában. De a munkaiskola nem csupán külső munkát kíván, hanem belsőt is.

A tanítás tehát nem anyagbetölcsérezés többé, hanem a tanuló belső részvételével folyó cselekvő munka. Semmit sem kap kész anyagként a tanuló, amire ő maga is rájöhet, hanem tanára útbaigazító és vezető kérdései alapján jut el az ismeretekhez. Amit így tanul meg, azt nem is felejtí el olyan könnyen, mint a belső részvétel, gondolkozás nélkül felvett, betanult anyagot. De még fontosabb, hogy így rászokik a gondolkozásra. Ha ilyen iskolába jár, az egyetemen is több szellemi önállóságot, tudományos készséget mutat. A munkaiskolái törekvések ugyan a népiskolából indultak ki, de meghódították a középiskolát is, s a porosz *Richtlinien*, vagyis az ottani középiskolai utasítások szerint ma az ottani középiskola szintén munkaiskola. Különösen a belső mun-

kát illetően, s ez az új szellem győzött a mi Tantervi Utasításainkban is. Most már csak az a fontos, hogy az új módszer a középiskolákban valósággá váljék, ami ha az idősebb tanár-generációnál nem is egészen, az újabbnál minden bizonnyal meg fog történni, természetesen csak akkor, ha a gyakorló középiskolák, tanárképző intézetek arról komolyan gondoskodni fognak. Az új középiskola a szellemi munka műhelye, ahol a tanár legjobb igyekezetével törekszik a jó munkavezető szerepét betölteni.

4. Mindamellet még ezzel sincs rendben minden. A társadalom támogatása nélkül keveset érhet el a külső iskolareform is, a módszeres újítás is. S ezzel ismét a „krízis“-hez értünk el. A krízis azonban nem épen a középiskola krízise, hanem egész társadalmunké.

A kultúrtársadalom válságának kifejtése nem lehet ezekben a sorokban feladatunk. Akármilyen világnézet, akármilyen pártállás szempontjából vizsgálja valaki ma az eseményeket, elismeri, hogy olyan rázkódtatáson megyünk keresztül, amelyet a történelem keveset ismer, s hogy ez a válság olyan feladatok megoldását teszi kötelességünké, amelyektől kultúránk élete vagy halála függ. Ez a válság nem a világháborúval szakadt ránk, mert a világháború már maga is csak tünete ennek a hosszú tartamú földrengésnek, amelynek éles szeizmográfikus rajzát adják évtizedek óta az emberiség sejtői, mai látnokai, modern dekadens művészek, költők, akikre olyan jól ráillik az Ady Endre szava; „Finom remegések az erők.” „Vagyok beteg kor beteg dalosa.” Nem lehet meg nem látni, hogy ma (és évtizedek óta) van vallási válság, erkölcsi válság (tünetei a család bomladozása, válások, egyke, szerelmi szabadosság, a politikai morál nyilvános arculesapkodása, materializmus), szociális válság (polgári vagy szocialista-kommunista rend), művészeti válság (szimbolizmus-futurizmus stb.), könyveket írnak a tudomány összeomlásáról, anarchiájáról: mindennek a közös neve a kultúra válsága, oka a régi ideáloktól való elszakadás, kiábrándulás, új erők, néprétegek feltörése, esetleges következménye a Spengler rajzolta vég, Nyugat pusztulása.

Csak ilyen beállításban lehet megérteni jelenlegi helyzetünket, az erkölcsi válság, az erkölcs megtagadása, lábbal tiprása magyarázza meg hazánk gyalázatos feldarabolását, s ebben az erkölcsi válságban válik érthetővé, hogy minden inog, s a maga a középiskola sem az, ami azelőtt volt.

Ez a nagy világválság már néhány évtizede lázban tartja a kultúr-emberiséget, különösen Európát, de mozog a föld Amerikában és Ázsiában is. Hatása nálunk különösen a világháborúval, s az utána következett felforgatással vált érezhetővé, s ma tisztán látjuk, hogy nem azok vagyunk, akik a világháború előtt, nem az az iskola, a diákság sem.

A háború előtti iskola egy külön kis elzárt világ volt. A politikai életnek, különösen a választásoknak a hullámai is inkább csak ott érintették, ahol a középiskola fölött közvetlenül főiskola is állott, mint Sárospatakon, Debrecenben. Az iskolai napi munkát azonban nem zavarta semmi külső körülmény. A mai középiskola ezzel szemben már

épen nem *sui generis* világ. Nyitva minden ablaka, befütyül rajta a szél, behallatszik az utca zaja, a nagyobb diák moziba jár, sportol, sportlapokat olvas, táncol, zsúrba jár, korzózik; ezzel szemben a tanulás csak második, harmadik probléma nála. Úgy is szokták ezt mondani, hogy míg a régebbi iskola kezében tartotta a diákot, ma a diákság kicsúszott a tanárok kezéből. A társadalom hatalmasabb, mint az iskola. S igen sok esetben, amit az iskola délelőtt épít, délután lerontja az utca, a mozi, a pajtáskodás. A kisebb diákokat illetőleg még jóval kedvezőbb a helyzet, mert a középiskola alsó négy osztályában a tanuló még gyermek, s így kezében is tudja tartani az iskola, de a 15—16 éves felsőosztályos diák mindinkább függetleníti magát a hagyományos hatalmaktól, családtól, iskolától. Az iskolai fegyelem nem rossz ugyan, de hiányzik a legtöbb tanulóból az igazi odaadás, a tanulásnak, a munkának szeretete. De ez a körülmény is magyarázatát leli abban a szerencsétlen kritikus helyzetben, amelyben vagyunk. A nagyobb diák ma nagyon jól tudja, hogy mennyi diplomás ember vergődik ma az elhelyezkedés lehetősége nélkül, tisztában van az értelmiségi pályák túlterheltségével. Tudja azt is, hogy esetleg a legjelesebb diploma sem óvja meg a munkanélküliségtől. Sőt azt is tudja, hogy az életben esetleg épen más eszközökkel, összeköttetéssel, benősüléssel fog boldogulni. Némelyik egyenesen azt vallja, hogy nem akarja az energiáit tanulással elköltatni, tartja azt a későbbi létküzdelemre, ahol a stréberség, az alkalmazkodás, a kapaszkodás majd előre viszi összeköttetéssel vagy más eszközökkel. De még akiben a legjobb szándék van is, a legtisztább idealizmus él is, tudja azt, hogy a mindenki boldogulásának általános esélyei csak akkor javulnak meg igazán, ha az ország visszaszerzi területi épségét. S az is világos előtte, hogy az integritást nem Rothermere-akciók hozzák meg, hanem a magyar fegyverek, amit neki is meg kell majd fogni. Akkor pedig, amikor a háború árnyéka vetődik rá az életére, nem is lehet csodálni, ha addig annyira-mennyire örülni akar az életnek.

A kultúra általános válságán kívül, amely természetesen a magyarságot sem hagyta érintetlenül, a magyar válság abban áll, hogy máról-holnapra élünk. Érezzük a mai helyzet tarthatatlanságát, azt mondjuk, ez nem maradhat így. Tudjuk, hogy Európa mai képe hazugságon épül fel, s hogy az igazság utat fog törni magának. Talán már holnap, vagy azután, de nagyon soká nem késnetik, mert különben itt megfúlunk, vagy elsorvadunk. Ez a sötét gond üli meg minden magyar ember lelkét, aki csak egy kicsit gondolkodik. Aki pedig ezzel nem törődik, az hangosabb, kapaszkodóbb, pénzesebb, mulatósabb, — s az átlagdiák, aki örülni szeretne életének, hajlik erre a felfogásra.

5. Sokan azt mondhatják erre, hogy a gyengébb és léhább elemet könnyörtelenül ki kell rostálni a középiskolából. Nem szentimentalizmus az, ha a tanár azt mondja rá, nem lehet. Mert hova mehet az a. 14—15 éves gyerek? Talán inasnak? Ott is túlszűfoltóság van, ipáiban is kereskedelemben is. S ha nem volna is, az inasokodás hosszú éveit keservesek, a lelket, szellemet nem igen táplálják, az erkölcsi erőt nem

növelik. Sok esetben rossz a bánásmód, s az inas nem is tanul sokat. Aki egy kissé ismeri a külföldi pályaválasztási tanácsadó helyeket, tudja, hogy ma már ott azt ajánlják, hogy a leendő iparos- főleg pedig a kereskedőinas előbb végezze el a nyolc középiskolai osztályt. Azután már kiműveltebb, ruganyosabb eszével mindent könnyebben, rövidebb idő alatt megtanul, s esetleg egyévi inaskodással elér annyit, mint különben négy évvel. De nem is szükséges a külföldi pályaválasztási tanácsadó helyekhez fordulnunk, mert minálunk is rávitt a viszonyok kényszere némelyeket, hogy nyolc osztállyal inasnak menjenek, s ezek ott szépen boldogultak.

A középiskola tehát kénytelen mindezt belátni, s nem csupán azokat tovább engedni, akik későbbben talán a tudomány művelésére lesznek hivatva. Az élet nem csupán tudósokat kíván; viszont a társadalomnak az az érdeke, hogy a legértékesebb kincse a gyermek tiszta, rendes, intelligens helyen töltsse napjait mindaddig, amíg képessé válik arra a súlyos leköötöttségre is, amit az ipari vagy kereskedelmi pálya reá ró. Az is igaz ellenben, hogy nagyon sok fiatal fiúnak és leánynak nincs kedve iskolában ülni tizenkét éven át, ezeknél elég volna nyolc esztendei népiskolázás, tehát a tizennégyéves korig, amint ez ma több nyugati államban meg is van. Ha ilyen szemmel nézzük a középiskolát, akkor azt is kívánatosnak kell tartanunk, hogy ott a munkaiskola elvének megfelelően műhelyeket állítsanak fel, ahol a tanulók nem csupán kellemesen és hasznosan foglalkoznak, hanem hajlamoknak ébrednek tudatára, s azután ipari, technikai téren keresnek azoknak érvényesülést. Bár tehát a középiskola célja az érettségi bizonyítvány tanúsága szerint az, hogy a tanulót a főiskolai tanulmányokra képessé tegye, meg kell tűrnünk a középiskolában olyan tanulókat is, akik tudományos hajlandóságot nem igen mutatnak: a középiskola tehát némileg azilum is, (és még így is elég diákot meg kell buktatnia). Ezzel szemben az egyetemnek egyáltalában nincs ilyenféle menhely-jellege. A középiskolától joggal meg lehet követelni, hogy tanítsa meg a tanulót, csak a követelményeket nem szabad túlcsigázni, s nem kell egy osztályba engedni több tanulót, mint amennyivel munkaiskolái módon foglalkozni lehet. Kisebb létszámú osztályban tanár és tanulók jobban összeismerkednek, összebarátkoznak, s ott a fegyelem eszköze nem a tekintély, hanem az idősebb, atyai barát iránti ragaszkodás, szeretet. A tanárral együtt meg lehet szeretni a tárgyat is. Fordítva ez sokkal nehezebb, ha nem egyenesen lehetetlen.

6. Az iskolán kívüli neveléssel ellenes tényezők káros hatása ellen az angolok már régebben úgy próbáltak védekezni, hogy az iskolát külön kis iskolateleppé tették. Így ültette át negyven évvel ezelőtt Hermann *Lietz* a Rocester melletti Abbotsholme-ban *szerezett* tapasztalatait német talajba, s vetette meg alapját a *Landerziehungsheim*-nak, a vidéki nevelő otthonnak, amilyen ma Németországban lehet vagy harminc. Hegyek közt az erdő belsejében folyóvíz vagy tisztavízű tó közelében emelkednek a szebbnél szebb villák, amelyekben a tanárok és tanulók lakásai és a tantermék, műhelyek vannak. Kertje, gazdasága is van az iskolának, ahol

a tanulók dolgoznak. Szép időben a kertben, az erdőben vannak a tanórák. Tanár és tanuló viszonya családi. A délelőtti iskolai munka eredményét nem törli le a délután, mert a napi programra többnyire ilyenféle: Hat órákor felkelés, 6 ó. 5 p.-kor sorakozás ing, nadrág, szandálban a tízperces távfutáshoz, amely csak zuhogó esőben marad el. Ezután mosdás. Félhétkor az első tanóra, félnyolckor reggeli, azután mindenki beveti az ágycát. Két tanóra után sportolási szünet, tízórai. Azután megint két tanóra, félegykor ebéd. A családok (diákcsoportok tanáraikkal) együtt ülnek. Evés előtt az otthon vezetője egy szép helyet olvas fel a bibliából, Goethe, Raabe vagy más költő munkáiból. Ebédután egyórás szabadidő. Délután gazdasági, kert munká, rajz, zene, műhelymunka, sport; öt órákor uzsonna, félhettől félnyolcig tanulás, aztán vacsora, azután zene, majd csendes foglalkozás. Itt tehát a gyerekek állandóan kézben vannak, nem az agyonellenőrzés, hanem a nevelés, a vezetés kedvéért. Egynéhány ilyen otthon elkelne minálunk is: a budai hegyekben, a Bükkben, Bakonyban, Mátrában, Hegyalján stb. s különösen a Balaton mellett. Amikor luxusfürdőtelepeket, balatoni autókörutat építünk, erre is kerülhetne pénz. Arra az ellenvetésre, hogy a társadalmi élettől ilyenformán távol nevelt tanulók elidegenednek az emberektől, hogy aszociálisakká válnak, megfelelnek a vidéki nevelő otthonok azzal, hogy olyan ifjakat nevelnek, akik mindenütt megállják helyüket, s kibírják az összehasonlítást bármelyik kitéző német iskola növendékeivel s éppen nem aszociálisok. Az erdei iskolatelep eszméjét különben már a kilencszáz évesekben propagálta minálunk Pékár Károly, aki a Tátrában szeretett volna látni középiskolát, azonban szava hatás nélkül hangzott el.

7. Hogy a közép- és főiskolák ma több tanult embert bocsátanak ki a magyar társadalomba, mint amennyit az a csonka hazában el tud helyezni, azt mindenki tudja. Mégsem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy itt valami „intellektuális túlnépesedés“ volna, amelynek gátat kell vetni. Hinnünk kell, hogy ezekre a tanult emberekre még szükségünk lesz a helyreállott Magyarországon. Addig pedig bármily szomorú is, az érettségizett diáknak, még a diplomás embernek is, ha más segítség nincs, meg kell fognia a szerszámot is. De ettől is meg lehetne óvni nagy részüket azzal, hogy beállítjuk őket a magyar élet és a magyar művelődés szolgálatába ott, ahol az elmaradottság a legnagyobb, a magyar faluba. A magyar falu kultúráját a templomon kívül eddig csak a népiskola szolgálta. Ma ott van a levante-intézmény, néhány száz, vagy talán pár ezer tanult embernek adhatna az is kenyeret mint tisztjének, oktatójának. Nem lehet észre nem vennünk továbbá, hogy a falvakban egyébként is ébredszik a művelődési vágy, kultúrházakat építenek itt is, ott is. A falvaknak a kultúrávágyát táplálni kellene, s ha a kultúrházakhoz az állam segílyt adna, ki lehetne kötni, hogy legalább a nagyobb falvakban helyezzenek a kultúrház élére egy vezetőt, aki egyik helyen diplomás orvos, a másikon mérnök, jogász, tanár lehetne. Pályakezdetnek ez is jobb volna a teljes munkanélküliségnél, aki pedig megszeretné a falut, véglegesen is ott maradhatna.

A kultúrház vezetésén kívül még található magánmunkát az orvos, a mérnök stb. ilyenformán a fizetésül kapott létminimumát is megjavíthatná.

8. Az elmondottakból világos lehet, hogy a magyar középiskola „krízis“-éről beszélni túlzott, mondhatni színpadias beállítás. A magyar középiskola szenved attól a válságtól, amely lázban tartja az egész kultúrtársadalmat; szenved attól a válságtól, amelyben az agyoncsontított ország van. Ezekért a bajokért a középiskola nem vállalja a felelőséget. Ezek ellen is küzd, s ebben kéri, várja különösen a művelt magyar társadalom és a szülői ház részéről is a támogatást. Ami pedig az iskolai munkában, a tanítási eredményekben mutatkozó hézagokat illeti, ott is meg kell látnunk, hogy az iskola is átmeneti időszakban, vajúdóban, forrongásban van. Külső, belső reformok születnek, s ma amikor a módszeres reformmal átlépünk a régi iskolából az újba, az anyagiskolából a munkaiskolába, reménykedve lehet nézni a jövőbe. Útban van az osztálylétszámok lefaragása is, s a tervbevett negyvenes létszámot talán sikerül majd lecsökkenten harmincra. Az anyagi szint is emelkedni fog, ha másképen nem, úgy hogy a tanárok magánórákat fognak adni, bármily nem szívesen teszik is. A tanterv is módosulhat még valamit, s a német órák száma is emelkedhetik osztályonként eggyel.

A „krízis“ tehát nem olyan súlyos. Balogh József „kritikus“ beállításának azonban megvan az a haszna, hogy a figyelmet felhívta a középiskola problémáira, s ha ezekhez a kérdésekhez többen is hozzászólnának, termékeny eszmecsere fejlődhetnék, amelyet lassanként tettek követnének.

Trócsányi Dezső.

II.*

Trócsányi széles és mély hátteret fest a középiskolai tanítás kérdéséhez; számbaveszi azt az erkölcsi levegőt is, mely tanuló ifjúságunkat a háború óta körülveszi (sőt már a háború előtt körülvette) és iskolai eredményét lényegesen befolyásolja. Megengedem, hogy a felvetett kérdésre csak ilyen általános kapcsolatok számbavételével lehet végső feleletet találni. De maradjunk meg ez alkalommal, hogy magát az ügyet világosan lássuk, a pedagógiai vonatkozások szűkebb területén.

Trócsányi — bár óvatosan — szépítgetni igyekszik a szóbanforgó körkérdésnek szomorú eredményét, amint ezt a beérkezett nyilatkozatok alapján *Balogh József* megállapította. E szépítgetéshez Trócsányinak semmi illetékessége sincsen; hiszen nem ismeri az összes nyilatkozatokat. Annak a bizottságnak, amely a Humanisztikus Gimnázium Hívei Egyesülete nevében a körlevelet szétküldötte, én vagyok az elnöke.

* Anélkül, hogy újabb anekdót kívánnók a vitát szélesíteni, szükségesnek véltük hozzászólásra kérni fel a Magyar Humanisztikus Gimnázium Hívei Egyesülete által rendezett körkérdések bizottsági elnökét, akinek a klasszikus nyelvek tanítási eredménytelenségét megvilágító érdekes fejtegetéseit az alábbiakban közöljük.

Módomban van tehát, hogy Balogh eljárását, összegezéseinek és általánosításainak helyességét egészben véve igazoljam.

Az egyetemi és főiskolai tanárok részéről beérkezett felelet csakugyan azt mondja, hogy ők a középiskolából újonnan érkező tanítványoknak sem általános képzettségével, sem nyelvi tudásával nincsenek megelégedve. Szerintük ezek sem a klasszikus, sem a modern nyelvekben nem jártasak a kívánt mértékig. Ez a megállapítás lehet szubjektív jellegű; az egyetemi tanárok maguk is tévedhetnek. De kétségtelenül gondolkodóba kell ejtsen mindenkit, ha az egyetem és a főiskola majdnem egyhangúan mondja ki bizonyos vonatkozásban a középiskolai tanítás elégtelenségét.

A körlevél a klasszikus nyelvek érdekében intézett kérdést az általános képzettségre és a tudományos alkalmasságra vonatkozóan is. Tényleg, van ilyen összefüggés klasszikus nyelvek és általános képzettség, tudományra való alkalmasság között? A közvetlen szemléleten alapuló ismereteket más tárgyak, a természettudományiak bizonyos sikerebben támogatják, mint ezt bármiféle nyelvtudás tehetné, s bizonyos az is, hogy a hírhedtté vált „formális (logikai) képzés“ sem kapcsolódik egyedül a klasszikus nyelvekhez. De van ezeknek egy egészen speciális előnyük, melyet még hívei sem domborítanak ki eléggé, talán azért nem, mert abból a sajtóságukból következik, melyért mások kiváltképpen támadják: nem tartoznak az élők közé. A holt klasszikus nyelvek *olvasni* tanítanak meg, magát „beleérezve“ és mégis kritikai módon ragadni meg az írott szó értelmét és — ha történeti rekonstrukció a feladat — annak további jelentését. Anyanyelvű szövegen sokszor gondatlanul siklunk át; nagyon is jól ismerjük a nyelvet ahhoz, hogy sokat, eleget gondolkozzunk. Idegen modern nyelvek tanulásánál is a gyakorlati szempont, a beszédképességnek megszerzése áll az előtérben, s térít el a szövegek mélyebb tanulmányozásától. A latint, görögöt sohasem fogjuk olyan jól tudni, mint anyanyelvünket, s nem is azzal a gyakorlati célzattal tanuljuk, mint a moderneket. így hát azt a művészetet — minden szellemtudománynak alapját — melynek feladata idegen lelkembe és kultúrákba behatolni, s melyet Sprangerék, a melyet az újabb pszichológia „*megértés*“-nek nevez, a fiatalságban főleg a latin-görög olvasás fogja kifejleszteni, amennyiben az írott szónak a megértése a cél. Olvass fel, magyarázz egy hírlapi cikkecskét és megmondom, hogy tanultál-e latinul-görögül.

Ennek a latinnak-görögnek tanítása, sőt tanítási lehetősége körül, mert erről akarok kissé részletesebben beszélni, bajok vannak a középiskolában. Mellékes, hiszen csak szavak csatáját jelenti, hogy a „*krízis*“-nek nevezzük-e ezt az állapotot. Nézetem szerint a diagnózis, hogy a klasszikus nyelveket kielégítő módon nem tanítják középiskoláinkban, annyira kétségtelen, hogy inkább csak a betegség okairól és a gyógyítás módjáról érdemes beszélgetni.

Ami az okokat illeti, egy pillanatra sem habozom a törvényhozást jelölni meg a *primum movens*-nek (a közáramlattól eltekintve, amely magát a törvényhozást is mozgatja). Az utolsó évtizedek közoktatási

legislációja sokkal nyugtalanabb volt és a klasszikus tanulmányokkal szemben sokkal kedvezőtlenebb hangulatú, hogy sem ezek megerősödtek és békében gyarapodhattak volna. A mi szempontunkból különösen két irányban érezte a törvény és a közigazgatás a maga előnytelen hatását. Először megbontotta azt a természetes egységet, amelyet a megismerésnek magasabb fokain a latin és görög nyelv egymást támogató és átható kölcsönösségében alkot. Másodszor mind szűkebb térré szorította azt a kört, amely számára a görög nyelv tudása el nem engedhető követelménynek ismertetik el.

Valamikor a latin tanárjelölt eo ipso görög szakos is, tehát klasszikus filológus volt. A tudományos hanyatlás gyökerét abban látom, hogy a kellő görög ismeretekkel fel nem szerelt tanárnak megengedték, hogy a középiskolában Horatiust (!) magyarázhassa.

Valamikor a felsőbb osztályokba került gimnazista eo ipso a görög nyelv és kultúra ismeretével alapozta meg és egészítette ki a maga latin tudását, A görögpótlónak áldatlan emlékü korszaka — máig sem felejtett visszahatással — felbontotta ezt a közösséget.

A legújabb törvényhozás megszüntette ugyan — nagyon helyesen — az anomáliát, de csakis a gimnáziumokban szüntette meg, s a reál-gimnázium favorizált típusával a görög nélküli latin iskolát tolta középközpontú palotánk homlokterébe. Mindezzel kapcsolatban a görög nyelv „chance“-ai olyan szűk területre szorultak össze, hogy esetleg — a különböző iskolatípusok szeszélyes elhelyezkedését tekintve — ép azok a középiskolai tanulók nem fognak ezentúl görög oktatásban részesülni, akik ezt a legnagyobb eredménnyel és haszonnal tennék.

Valamikor a modern indogermán nyelvek tanítóinak is kellett görögül tudniok, hiszen ez az indogermanisztikának egészen természetes kelléke. A tanárvizsgálatok legújabb szabályzata már nemcsak a modern nyelvésztől, de még a történet tanárától sem követeli meg a görögöt. Tehát ezentúl a hellének történetét esetleg olyasvalakitől fogja a középiskolai hallgató tanulni, aki nem ismeri a görög — alfabetumot (vagy tán a matesis kegyelméből egy-két betűjét mégis csak ismerni fogja?).

Így lett idővel és fokokonként a klasszika filológiából, európai mintára berendezett közoktatásunk egykori autokratájából, másodrendű polgár a pedagógia birodalmában. Az érzelmi visszahatás nem is maradhatott el, akár a tanár, akár a tanuló lelkületét vegyük. Régóta készülőldő lelki állapotok ezek, melyekért korántsem lehet mai kormányunkat felelőssé tenni. Mert ez ott találta már tanárban-tanulóban egyaránt a sikertelenség és elégtelenség végső lelki okát és magyarázatát: a *hite-hagyottság*ot. Tudást csak hit tud fakasztani és magasra emelni, amíg a hitetlenség szükségképpen tudatlansághoz vezet.

Problémánk legkényesebb és legtöbb őszinteséget igénylő pontjához érkeztünk el. Nagyon téved a fenti cikk írója, Trócsányi Dezső, ha azt hiszi, hogy a felpanaszolt bajokon egy kis ismeretöbbllet a pedagógiából képes lesz segíteni, A bajok nagyobbak és mélyebben fekszenek. Mondjuk ki nyíltan és őszintén: *a középiskolai tanárok átlaga már ma-*

napság sem rendelkezik avval a nyelvi tudással és — ha a természetes folyamatot meg nem akasztiuk — a jövőben még kevésbé fog rendelkezni avval, amely a klasszikus nyelveknek magasabb igényű sikeres tanítását garantiálná. Főnti dolgozatában az intellektualizmus és a voluntarizmus iskola-ideáljait állítja Trócsányi egymással szembe, s munkaiskolát követel a „tanító-iskola“ helyett. A mi esetünkben ép ellenkezőleg annyira a pozitív ismeretek hiányában vélem felfedezni a legfőbb hibát, hogy még a pedagógiai korszellem ellenére is az intellektualisták pártjára állok és tanárjelöltjeinktől mindenek előtt — természetesen nem az akarat- és jellemképzés rovására, hanem annak folyománya képen — több tudást követelek.

Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy midőn a középiskolai tanárok ismerethiányait hánytorgatom fel, evvel egyúttal az egyetemet, magamat is vádoltam. Nem fogok kitérni a jogos szemrehányás elől. De mielőtt erre kerülne a sor, előbb a leendő középiskolai tanárnak *életviszonyait* vegyük szemügyre, hogy tudásának feltételeit annál világosabban lássuk. Itt nem lesz elkerülhető, hogy át ne hágjuk a magunk elé emelt korlátokat, s a pusztá pedagógia köréből a szociológia területére ne lépjünk, ahol persze csak nagy általánosságban érvényesek a megállapítások.

Sajnos, a leendő középiskolai tanár többnyire nem a legelőkelőbb társadalmi körökből rekrutálódik, ami máris némi műveltségi hiányosságot jelent. A legritkább esetben rendelkezik azon idegen nyelvek ismeretével, amelyek hovatovább mind nélkülözhetetlenebbeké lesznek a gyakorlati életben épúgy, mint a tudományban. A középiskolában talán csak közepes tanuló lesz a mi emberünk, mert amint ezt a további sajnálkozás érzésével kell megállapítanunk: ép a legjobb, a legtehetségebb, a legambiciózusabb középiskolai tanulókat a tanári pálya legkevésbé vonzza. A jelenség hosszas magyarázatot nem igényel. Helytelenül írrok azt egyszerűen a modern materialista világfelfogás számlájára. A tanári foglalkozásnak a mainál sokkal nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülése nélkül hiába is várnánk itt lényeges javulást. Mert senkitől sem vehetjük zokon azt, hogy a szegénységnek sorsát egész életére nem akarja vállalni s különösen nem azokat a következményeket, amelyeket a szegény emberből lett középiskolai tanárnak magasabb szellemi életének rovására kell majd elszenvednie. Megismételhetném itt a panaszokat, melyeket társulatunk ezidei közgyűlésén az elnöki szék-ből hangoztattam. Tagadhatatlan tény, hogy a középiskolai tanárság, amely kedvezőbb gazdasági viszonyok között valamikor, nem is olyan nagyon régen tudós egyesületeink és orgánumaink egyik biztos támasza volt, manapság cserbenhagyta a tudományt. De könnyen megérthetjük, hogy a tudományra se kedve, se érkezése annak, kinek délutánjait a keserves magánórák veszik igénybe.

Ebbe a szomorú körforgásba, melyben a szegénység végzetszerűen rosszul-képzettséget teremt, hogy azután ez a rosszul-képzetség a maga hiányait ismét a szegénységnek adja tovább, egy ponton időlegesen az egyetemi tanítás is bekapcsolódik. Már most korántsem akarom azt állí-

tani, hogy az egyetem és az egyetemi tanár mindig és kivétel nélkül megfelel legmagasabbra tűzött feladatainak, Minden egyetemen vannak és lesznek nagyon tudós és kevésbé tudós tanárok, eredeti kutatók és hagyományhoz kötött előadók, s az önbeismerés hangján vallom be, hogy mi klasszikus filológusok sem találtuk meg mindenkor a módját annak, hogy a legeredetibb, a legújabb, a legátfogóbb és legmodernebbül csengő ismeretekkel kössük le tanítványaink érdeklődését. De szerencsére nincsen okunk ezt az egész kérdést itt bővebben fejtegetni, mert a pedagógiai veszedelem egészen más oldalról fenyeget.

Tanítványaink — persze első sorban a magam szakmájáról beszélek — többnyire oly készületlenül kerülnek az egyetemre, hogy ép a legtudósabb és legeredetibb tanárok előadását fogják a legkevesebb haszonnal hallgatni. És mi következik ebből? A tanár, aki nem vállalkozik és nem is vállalkozhatik az alaphiányok pótlására, akaratlanul el fog idegenedni attól a tanítványtól, kivel nem tudja magát megértetni; a hallgató meg ösztönszerűleg kerüli majd azt az előadást, amelyet nem kísérhet végig teljes odaadással, és amely talán nincs is közvetlen kapcsolatban vizsgálati anyagával. Nem mondom, hogy ez a szakadék máris egész nagyságában tárul szemünk elé; de a bölcsészeti kar szellemtudományi részében többé-kevésbé mindenütt fenyeget, és az egyenjogósításról szóló törvény, amely majd még nagyobb számban fogja a gyengén vagy sehogyan sem készülteknek és közöttük a női hallgatóknak zárt sorait az egyetem falai közé bocsátani, igen kevés reménnyel kecsegtet, hogy itt a bajnak alapoka a közeljövőben megszűnik. Tudvalévőleg a mind jobban kiépített tanárképzőnek lenne hivatása az elmélet és gyakorlat, a tudomány és tanárképzés, az egyetemi tanár és tanárjelölt hallgatója közt mutatkozó rést áthidalni. Hogy e feladatának mennyire felel meg, s hogy mennyire téríti vissza a tudományhoz azokat, kiket nem lesz majd szabad kizárólag magának lefoglalnia, azt csak a jövő fejlődése mondhatja meg.

Öszintén tártam fel a helyzetet a klasszikus nyelvek tanítását illetőleg a többi szakra átnyúló generalizálásnak minden szándéka nélkül. Hiszem és reménylem, hogy egyebütt kevesebb a baj azon általános hiányok ellenére, amelyeket a köriratunkra kapott feleletek konstatáltak. Sötétén, pesszimizisztikusan látok a klasszikus oktatás kérdésében és akaratlanul is szöcsöve lettem a hangnak, amely ama bizonyos feleleteknek kifogásolt alap tenorja? Feltéve, hogy tévedek és túlzok, hitem szerint még akkor is kevésbé térek el az igazságtól, mint azok térnek el, akik „elkenés“-sel iparkodnak az ügynek jó szolgálatot tenni (végső célzatánál fogva Geszti Lajos is ezt teszi a Tanáregyesületi Közlönyben megjelent cikkében, 1928 jan.—febr.). A jó öreg Sokratesnek a mi esetünkben is igaza van: csak az önismeret és önbírálat vezethet a javítás és javulás útjára. Kormány, törvényhozás, egyetem és középiskola csak akkor foghat össze egy szebb állapot megteremtésére, ha előbb leplezgetés nélkül vizsgáltuk meg, hogy min kell segíteni. Nem csekély a tét, amelyért a játszma folyik. Mert sokan gondolkozunk úgy, hogy a klasszikus oktatásnak magasabb nivója általános műveltségünknek és tudományos életünknek egyik fontos feltétele.

Hornvánszky Gyula.

A KÖZÉPOSZTÁLY NEMZETKÖZI SZERVEZKEDÉSE.¹

A Bruxellesben székelő *Institut International des Classes Moyennes* m. év októberében Rómában tartotta V. kongresszusát, oly fényes keretek közt, minők csak az örökvárosban lehetségesek.

A megnyitó ülést a Capitoliumon, a Senatorok palotájában tartották, melynek tornyán a *fascio*² fölött az alkonyi égen a kereszt lángolt. A kereszt, szemben a Viktor Emánuel szobrával, és magasán fölötté, mintegy egész Rómán uralkodva. Ez is szimbolikus jelentőségű. Jelenti a nagy kibékülés lehetőségét. A visszatérést a nagy erők forrásához. *Keresztény és nemzeti* — ezt jelenti az alkonyi égen lángoló kereszt a fasiszta vesszőnyaláb felett. De átítatva a nagy múlt világbirodalmi emlékeivel. (A kalapmegemelés a Tiberis partján megszűnt; még a szolganép is — hajdani tógás senatorok módjára — feltartott jobb tenyerével s *Ave-val* köszön.) A díszterem pazar zászlódíszben. Aznap itt avatta fel maga a Duce az aviatikusok zászlaját. A középosztály-kongresszusra azonban nem jött el. *A Mussolini Olaszországa már nem ismer osztályokat, csak egységes, fasiszta olasz nemzetet*; vagy — mint *Bottai*,³ a kormány képviselője, mondotta, *fasiszta államot*, melynek minden polgára egyenlő és egyenlően boldogul.

A talaj tehát itt — úgy látszik legalább — a középosztály-kongresszusra nem kedvező. Ez azonban csak látszat. Mert a dolog tényleg úgy áll, hogy *a fasiszta állam elsősorban a középső rétegekre támaszkodik* s azoknak szilárd, majdnem a középkori céhekhez hasonló megszervezésével és anyagi létének biztosításával, a korporatiókban adta meg a fasiszta társadalomnak is szilárdságát; de egyúttal azzal tudta ellensúlyozni a nemzeti érdek szempontjából szükséges korlátok közé szorítani a már-már teljesen bolsevizált s a hatalmi előtöresre törekvő munkásságot.

A rendezés sem volt a legszerencsésebb. Az elnök személye — az agg Magaldi — mindenki tiszteletét bírja; de a fiatal rendezőgárda nem volt körültekintő. Nem biztosította az összes érdekelt nemzetek részvételét. Inkább csak a latin nemzetek, továbbá Svájc és Magyarország voltak kellő súllyal képviselve. Az utódállamok föl se szólaltak. A kongresszus tagjait egy teán a Capitoliumban Róma kormányzója⁵ látta vendégül. Egyéb hivatalos fogadtatás nem volt. A pápai kihallgatáson a tagok nem mint kongresszus, hanem mint nemzetük fiai jelentek meg; a kihallgatás jellege így — természetesen — annál bensőbb, közvetle-

¹ Ez a jelentés, mely decemberi számunkból helyszüke miatt kimaradt, a római V. nemzetközi középosztály-kongresszusról számol be, egyben tömören összefoglalja a középosztályok szervezkedésének eddigi történetét *A szerkesztő*.

² A jelképes vesszőnyaláb.

³ A korporatiók ügyeit vezető alállamtitkár — ami ott csaknem miniszteri hatáskört jelent. De, ami ennél is több, ő volt a *Carta di Lavoro* megalkotója.

⁴ = *testület*, vagy inkább *céh*.

⁵ Az örök városnak tudvalevőleg nem polgármestere, hanem kormányzója van, aki semmiféle minisztériumnak alávetve nincs. Ez ott nagy közjogi méltóság.

nebb volt. De a középosztálykérdésben várt pápai nyilatkozat elmaradt, noha annak a további fejlődés irányára s a mozgalom megszilárdítására kétségkívül nagy hatása lett volna.⁶

A római kongresszuson csakis az *Institut* kötelékébe tartozó országok szervezetei vettek részt; a berni *Internationale Mittelstandsunion*-t egyetlen kiküldött képviselte; noha annak elnökét, Leimgrubert, beválasztották az elnökségbe. De már ez is közeledést jelent.

A magyar olvasó meglepetve kérdi: mi oka lehet az egy célért dolgozó nemzetközi középosztályszervezet kétféleségének?

Nos, az ok főleg külpolitikai.

A középosztály kérdése sokáig a társadalomtudomány legelhanyagoltabb területe volt. Alig egy negyedszázada kezdenek vele, mint osztállyal, komolyan foglalkozni.⁷ Nálunk a középosztálykérdés rég napirnden van; de agráriusaink ezirányú munkájáról a külföld nem tudott.

A középosztály szervezésével komolyan először *Lambrechts* Hector kezdett foglalkozni, a mélyenszántó társadalombölcselelő, aki egyúttal melegszívű és gyakorlati szociálpolitikus is; aki *mert* szembe szállni a marxi ideológiával, amely szerint a kisipar halálra van ítélve. Ő elkezdte szervezni hazája kisiparosait, kik mögött nagy múlt állt (gondoljunk a flamandok közép- és újkori fejlett csepke-, szőnyeg- és egyéb műiparára) s kikben még éltek a nemes történelmi hagyományok. Azonban teljesen híjával voltak az osztályöntudatnak s az önbizalomnak; *szervezetlenül*, széthullva, adóssággal küzdve, kishitűek lettek és sorsuk jobbrafordultát remélni sem merték. *Ezt a jóra való, derék, becsületes elemet szervezni s ezzel ismét a nemzet gazdasági és társadalmi életének értékes tényezőjévé emelni* — ezt a célt tűzte maga elé. Fanatikus hittel, apostoli buzgalommal ébresztgette hazája kisembereit, tanítgatta őket az összefogásban rejlő erőre, a saját lábukon való járásra, az egyéni érdeken túl a közös célok kitűzésére s az azokért való áldoznitudásra. Nem törődve gánccsal, kicsinyléssel, akadállyal, ment a maga útján s emelte magával a hajdani híres brabanti iparosok lenézett s kishitű utódait. De célt ért. Idestova egy emberöltőnyi lelkes ébresztő munka után, a belga kisiparosok nagy része szervezve, a maga erejében bízva, dolgozik és küzd a jobb jövőért. Sőt azt is sikerült elérnie, hogy kiemelje őket szűkös korlátoltságukból s fölkeltsse érdeklődésüket egyrészt a múlt emlékei, másrészt korunk nagy kérdései iránt. Szinte megható az a ragaszkodás, amellyel körülveszik s valósággal apjukként tisztelik.⁸

⁶ Az 1930-ban *Budapest*en tartandó VI. kongresszuskor majd a magyar rendezőség kitesz magáért s lesz gondja rá, hogy a nagy társadalmi kérdést súlyának megfelelően értékelje a közélet minden tényezője s hogy a magyar főváros ne valljon szégyent.

⁷ Victor *Brant*, *Scarselli*, *Testaferrata* és *Ruskin*, továbbá *Le Play* és iskolája vizsgálta életükét, de nem mint osztályproblémát.

⁸ Erről magam győződtem meg a kongresszusi belga csoporttal való személyes érintkezés közben s az általuk ott *Lambrechts* tiszteletére rendezett búcsúestélyen. Ő a belga kisemberek apja, mint nálunk megboldogult Darányi Ignác volt, csak hogy ott az érintkezés közvetlensége a viszonyt bensőbbé teszi s így a nevelőhatást is mélyíti.

Ez a szociálpolitikai munka terelte rá Lambrechts figyelmét az egész középosztályra. Neki, aki hazája kisiparosaiiban is nem pusztán a gazdasági, hanem az erkölcsi s nemzetfenntartó erőket értékelte, lehetetlen volt meg nem látnia azt a nagyértékű erkölcsi erőt, mely a lenézett s a marxizmus által már-már halálraítélt rétegekben rejtett. Így keletkezett benne a *középosztály nemzetközi megszervezésének eszméje*. De tudta, hogy a kérdést előbb tanulmányozni kell — hisz Ruskin és Le Play óta azzal alig foglalkozott valaki behatóan. Azért alapította az *Institut-t*, amelynek kimondott célja: a *középosztály kérdéseinek tanulmányozása*, persze, *nemzetközileg*, minden országra kiterjedőleg; folyóirata pedig a *Bulletin de l'Institut International des Classes Moyennes*.⁹ A dolog természeténél fogva már akkor elsősorban a vele személyes összeköttetésben levőket vontta be a szervező munkába. Ez azonban a nemzetközi szervezésnek még csak kezdetét jelentette.

Mikor azonban a világháború alatt írt *La Leçon d'une Crise* c. munkájában¹⁰ a világháború mélyebben rejlő okait s a megújulás feltételeit kereste, egyre jobban meggyőződött arról, hogy a társadalom és a gazdasági élet nem gyógyulhat meg gyökeresen mindaddig, míg a két véglet közt — melyeknek érdekösszeütközése a világégésre vezetett — meg nem erősítik azokat a középső rétegeket is, melyek a megújulást biztosító erkölcsi tényezők letéteményesei. Ez a belátás fokozott tevékenységre ösztönözte az *Institut* érdekében.

Amde akkor még a háborúította sebek el voltak mérgesedve; tehát ebbe a nemzetközi szervezetbe németet még lehetetlen volt bevinni. A némettel együtt pedig távol maradtak az északi germán népek is. Az 1924-iki *párisi* kongresszuson még csak a *latin* országok voltak képviselve; Anglia is gyöngén; de persze, ott sütkörészett a nagy szövetséges fényében az újdonsült Csehszlovákia. Elég gyarló képviselőben; de annál hangzatosabb frázisokkal hirdette az ott „megvalósított demokratikus reformok“ áldásait. (Hogy azokból ép az újonnyert területek ősi középosztályai teljesen ki voltak zárva, sőt hogy maga a reform is az ő bőrükre ment — arról bölcsen hallgattak.)

Ily körülmények közt szükségessé vált egy másik központi szervezetet is teremteni a germánság számára. Ezt Bernben *Leimgruber* csinálta meg az *Internationale Mittelstands-Unionban*; de józan svájcinémet észjárással nem elméleti tanulmányozásra, hanem *gyakorlati feladatok* megoldására. Kezdetben a két szervezet nem vett tudomást egymásról; a közeledés Bernben történt meg, ahová Lambrechtset is meghívták; ő el is ment s a személyes érintkezés sok félreértést eloszlatozott.

⁹ Kiadóhivatala: Bruxelles, 45. Rue de l'Association, az Institut titkárságában. Előfizetési díja egész évre ott 20 belga frank.

¹⁰ Magyarul a *Magy. Gazdaszövetség* kiadásában jelent meg 1918-ban „*Világháború és új élet*“ cím alatt, *Geőcze Sarolta* fordításában. De — sajnos — a kommün alatt a *Köztelken* gazdálkodók jóformán az egész készletet megsemmisítették, úgy, hogy közkézen alig forog egy-két példány. Annál több a művelt külföldön mindenütt több nyelven.

Az 1925-iki berni kongresszuson sok kérdés tisztázódott, de az agrárérdek ott sem talált kellő megértésre; *Laur*¹¹ személyesen nem is jelent meg, csak képviseltette magát. A jeget tovább kellett törni. Közben a berni szervezet lelke, a nagyon ügyes, eleven Leimgruber más működési körbe kerülván,¹² amely munkaerejét teljesen leköti, a szervezet gazdátlan maradt, működése azóta szünetel.

Ez a körülmény növesztette meg jelentőségét az *Institut* római kongresszusának.

Az ezidőszerint egyetlen fórum maradt, amely előtt a középosztály életkérdései tárgyalhatók. Pedig az idő nem állt meg. A fejlődés rohamos, de a bomlás is. A bolsevizmus térfoglalása világszerte a gondolkozók figyelmét mindenütt a nemzetfenntartó elemekre terelte. Így nőtt meg jelentőségük a középosztály-rétegeknek s közöttük a falusi középosztálynak is. Ez adta meg súlyát a Rómában először fölvetett kérdésnek: „Mi módon lehetne a *falusi és városi középosztály együttműködését* biztosítani?“ A római kongresszusnak ez volt a tengelye.

Elméleti szempontból — de főleg a vidéki kézműipart tartva szem előtt — maga *Lambrechts* tárgyalta; míg a francia *Grand ad am* a francia falusi kézműipar megmentésére és továbbfejlesztésére már megvalósított törvényeket, intézményeket s társadalmi és gazdasági szervezeteket ismertette — gyakorlati szempontból.

A kérdést e némileg egyoldalú és szűk látókörből *Bernát István* emelte ki, aki *agrárpolitikai* szempontból, de világszemhatárral s világtörténeti perspektívából fejtette ki a kis- és középbirtok pusztulásának az egész nemzeti életre kiható jelentőségét az összes industrializált országokban, a nemzeti fejlődés és fennmaradás érdekében követelvén e rétegek életérdekeinek felkarolását.

A másik magyar előadó — e sorok írója — pedig a falusi középosztályok feladatát vizsgálta a *nemzeti megújulás* szempontjából; rámutatott ama tényre, hogy a falusi és városi középosztályok érdekei nem ellentétesek, vagy legalább is kiegyenlíthetők. Közös fronton kell harcolniuk érdekeikért; de főleg az *antibolsevista fronton*, mert a mai társadalmi rend ellenségei legádázabbul azt a középosztályt támadják s létében azt fenyegetik, amelyik a nemzeti öntudatnak s a nemzeti hagyománynak természetes letéteményese. S a fasiszta Róma s a vörös Moszkva szembeállításával fejtette ki, hogy a nemzeti gondolat legerősebb bástyája a középosztály, annak intézményes megerősítése azért érdeke minden nemzeti államnak, a Mussolini Itáliájának is.

Még egy előadó — *B. Szerényi József* — az állam feladatát tárgyalta a középosztállyal szemben, főleg pénzügyi és gazdasági szem-

¹¹ A *Svájci Parasztszövetség* energikus és szívós szervezője, kinek a szövetség programját is adó értékes füzetét „*Parasztdemokrácia Svájcban*“ cím alatt 1918-ban a *M. Gazdászövetség* adta ki. Sajnos, a kommunisták ezt is szinte teljesen megsemmisítették.

¹² A Bernben székelő svájci szövetségi kormány alkancellárja lett.

pontból s a szükséges statisztika összegyűjtését a Népszövetség hatáskörébe kívánta utaltatni.¹³

Az 1924-iki párisi kongresszus elnöke, a francia Dufourmentelle, a *családi kézműves-vállalatok* fejlesztését tárgyalta s ez irányban a beszerző és értékesítő *szövetkezetek* jelentőségét.

Beurden holland előadó az *áruk forgalombahozatalának* módját fejtegette, tehát a kereskedelmet s a fogyasztószövetkezeteket, a középosztály érdekei szempontjából.

Az agg *Magaldi* pedig új Simeonként, ifjúi lelkesedéssel fejtette ki a *fasiszta korporatív szervezetekben* rejlő nagy nemzetösszeforrasztó s erőt hatványozó energiaforrást, főleg a középső rétegek szempontjából.

Végül *di Giacomo*, a *fasiszta szövetkezetek* képviselője, tett egy olasz hévvel előadott nyilatkozatot a szövetkezetek fontosságáról.

Mint e rövid beszámolóból kitűnik, a római kongresszus jelentőségét az adta meg, hogy a középosztálymozgalom ott először törte át a kicsinyes csoportérdekek szűk korlátait; ott először tágult ki a szemhatár az egész nemzeti élet nagy érdekeit felölelő középosztály-társadalmi politikára. S ebben — a fasiszmus mellett — az agrárszempont révén, továbbá az antibolsevista front szükségére való utalással — a magyar előadók nyitották meg a világperspektívát, illetőleg azok emelték ki a kérdést az eddigi szűk keretek közül. — Nem hiába magyar nemzeti szempontból mindennél égetőbb kérdés a középosztály-probléma.

Hisszük, hogy az 1930-iki budapesti kongresszus kérdéseinek megoldásához keserves tapasztalataink révén értékes anyagot fogunk szolgáltatni a részletkérdésekre nézve is.

Azt a kongresszust azonban jól elő kell készíteni — a megfelelő szervezetek bevonásával tartandó *középosztályanképen*.

Geőcze Sarolta.

A KÓBOR CIGÁNYOK KÉRDÉSÉHEZ.

A Londonban székelő nemzetközi cigány-tudós társaság háború előtti közlése szerint a világon mintegy öt millió cigány élt s ennek negyedrésze Európában. A háború utáni viszonyokat még Magyarországon sem ismerjük, de számuk aligha csökkent. A cigánynál ugyanis nincs egyke, mert a holnappal nem törődik, szenvedélye önmegtartóztatást nem ismer és a szaporodás gátlására ennél a primitív fajnál nincsenek meg sem a szellemi, sem az anyagi eszközök. Erkölcsi érzést alig ismerő érzéki nép, amelynél a vérfertőzés a legközelebbi fokon is dívik.

A cigányok Indiából származnak, hol velük nyelvileg feltűnően rokon népek ma is élnek. Kivándorlásuk oka-módja, ideje máig sincs

¹³ A népszövetségi hatáskör illetén kiterjesztését a par excellence nacionalista középosztály ügyeire mi a magunk részéről nem tarthatjuk szerencsés gondolatnak. Inkább kacsintásnak — Genf felé.

felderítve. Óshazájukat elhagyva több ágra szakadtak. Egyik ág Egyiptomon vonult át, ez okozta sokáig a tévhitet, hogy az egész faj Egyiptomból származik és ezért hívják ma is Fáraó népének.

Minden ág a maga útján lassan haladott. Az egyes területeken olyan nagy időket töltöttek, hogy elég alkalmuk volt asszimilálódni az újtjukba került alacsony kultúrájú népek sajátságaihoz. Sajnos, hogy természetszerűleg az értéktelen sajátosságok, rossz tulajdonságok ragadtak rájuk. Egyes átvonulási területek hatása nyelvükben is kimutatható.

Hosszas vándorlás után, megrakodva minden hibával, ami csak ismérve lehet egy söpredék népnek, mintegy fél ezredéve jelentek meg Európában, hol északon és délen mindenütt felbukkantak és mindenütt kiirthatatlanul fennmaradtak. Faji jellegük nem változhatott sokat, aminek magyarázata főleg a velük szemben tanúsított exkluzivitás. Kevevredés csak ott tapasztalható, hol alacsony kultúrájú néppel (pl. oláhokkal) érintkeztek.

A cigány tehetséges faj, de tehetségét a zenén kívül csak rosszra használja. Rossz tulajdonsága számtalan. Álhatatlan, piszkos, iszákos, kártyás, veszekedő; férfi-nő-gyermek pipás, sőt bagózik, — szertelen, szenvedélyes, gyáva, irgalmatlan. Közismert régi szokása az állatmérgezés és fertőzés, hogy a dögöt aztán megehesse. Neki nem árt; a méreggel szemben lassanként immúnis lett. A gyermekrablás nemcsak mese és kedvelt színdarab-téma, hanem keserves, irgalmatlan valóság, mely napjainkig előfordul. A rabolt gyermeket megnyomorítva vásári koldulásra használták, vagy vakvezetőknek eladták.

Mindezek természetesen a vándor cigányokra vonatkoznak. A letelepedettek, melyeknek túlnyomó része nálunk zenész, elhagyták ugyan e szokásokat és sajátságokat, de a faji jelleget és tulajdonságokat jórészt megtartották. Jellemző, hogy *ahol a cigányt vendégül látó nép faji jellege legjobban elűt a cigányétól, ott megy legnehezebben a letelepítés*, így a nagy kultúrájú Angliában a háború előtt a cigányok legnagyobb része még nem volt letelepedve.

Az előadottak után nem csoda, ha az európai törvényhozásoknak állandó problémája a cigánykérdés. Csak két éve készült el az új bajországi cigány-törvény és egy éve a csehországi. Az ilyen törvények címe többnyire általánosít és a munkanélküli csavargókról szól, de a szövegben már többször in expressis verbis kiemeli a cigányokat.

Önkéntelenül felmerül a kérdés, nem kellene-e a cigány-ügyet nemzetközileg rendezni? Ha a nemzetközi cigány-tudós társaságnak nem áll módjában a szükséges előterjesztést megtennie, talán az érdekelt államok fordulhatnának a Népszövetséghez, hogy foglalkozzék a kérdéssel. Ez a tárgy semmiesetre sem tenné népszerűtlenné ezt a nemzetközi szövetet, ha munkakörét ilyen irányban kiterjesztené. Amíg az ügyet nem rendezik nemzetközileg, addig az eredmény csak részleges lehet. Mert egyes államok akciói akár letelepítést, akár elriasztást céloznak, az eredmény az, hogy a cigányok részben, vagy egészen a szomszéd

államokba szivárognak, akár a rendező állam funkciói elől, akár annak segítségével. A veszedelmek elmúltával újra feltűnnek régi vándorlási területeikön. Részben ez nehezítette meg az ellenük való eljárást a múltban is.

Magyarországon már nagyon régi nyomai vannak a cigányokról való gondoskodásnak. A „regulatók“ alkalmával a kormányzat mindig arra törekedett, már a XVIII. században, hogy a „neo-coloni“ minél jobban beolvadjanak a nemzetbe. A múlt század közepén is indítottak cigány akciókat. Elég lesz itt megemlíteni az 1865. okt. 1.-i 69.239. sz. magyar helytartósági rendeletet, az 1867. évi 1442. R. sz. m. kir. belügyminiszteri rendeletet és az 1873. évi 14.709. sz. rendeletet, mellyel a belügyminiszter elrendeli a cigányok összeírását.

Mindennek vajmi kevés érezhető eredménye volt és ha lassanként szaporodott a letelepült cigányok száma, úgy ez természetes folyamat volt és nem a hatósági intézkedések következménye. Hiszen még a következő évtizedek is meddők voltak, pedig a leghivatottabb idealista, a megboldogult József királyi herceg próbálkozott magánúton, nagy anyagi áldozatokkal eredményt elérni. Saját birtokain végzett telepítési kísérletei sikertelenül végződtek. Sokak szerint hatósági támogatás és szigor hiányában, amiből annyi az igazság, hogy a cigány-természet, pszichológia, sőt szociológia ismerete nélkül és megfelelő elbánás nélkül semmiféle törvényes erőszakkal nem lehet megszüntetni a cigány veleszületett évezredek vándorkedvét, viszont a leginkább helyénvaló szakszerű, kíméletes, megvesztegető bánásmód és eljárás sem vezet kellő eredményre szigorú, törvényes hatósági támogatás nélkül.

A magyarországi cigányügy szakszerű, eredményes rendezésének reménye a múlt század végén csillant fel. Hieronymi belügyminiszter elrendelte az első cigány népszámlálást. Az 1893. január 31.-én végrehajtott cigány-összeírás eredményeit tudományosan feldolgoztatta id. dr. Herrmann Antal egyetemi tanárral, a nemzetközi cigány-tudós társaság ügyvivőjével. Ennek a munkának demográfiai része szolgált alapul Európaszerte a cigány-rendezéseknek. Míg József királyi herceg fáradozása teljesen kárba vészett, mert nem etimológiai, néppszichológiai, nem demográfiai alaplól indult ki s így nem lehetett célirányos, de meg kellett törnie a társadalom közönyén, az állami támogatás hiányán és izolált természeténél fogva is, — addig az 1893-ban megindult akció sikerrel kecsegtetett. Sajnos, egy miniszter változás megakasztotta az egész folyamatot.

Innen kezdve mind sűrűbbé válnak a helyi rendezések, melyeknek azonkívül, hogy nem törődnek a cigány népelem faji élet- és lélektanával, az volt a legnagyobb hibájuk, hogy nem voltak az egész országra kiható egységes intézkedések és így végeredményben csak egyik helyről a másikra való toloncolásra, tehát úgyszólván a nomád élet elősegítésére vezettek.

Végre a dánosi rablógyilkosság, helyesebben ezen kéjgyilkosság pikáns részletekben gazdag főtárgyalása felrázta a közvéleményt s

ennek hatása alatt újra nekilendült a cigány-kérdés rendezése. Az 1909. évi 1446. sz. belügyminiszteri rendelet újra összeírta a kóbor cigányokat. Kormánybiztost is neveznek ki, azonban ez nem csinálhatott semmit, mert saját nyilatkozata szerint politikailag nem volt grata persona. Ezzel el is alszik újra a rendezés ügye 1913-ig, mikor megalkotják a XXI. törvénycikket a közveszélyes munkakerülőkről.

Ennek alapján 5 évig terjedhető dologházi munkára lehetett volna kényszeríteni a munkanélkül kóborló cigányokat. Csak éppen dologház nem volt a nomád cigányok ezreinek elhelyezésére. És, ha lett volna, akkor a dologházból kikerülő cigányok intézményes gondoskodás hiányában ott kezdték volna újra, ahol a dologház előtt abban hagyták. Mert vastag kőfalakkal, vagyis börtönökkel (még ha dologháznak hívják is) nem lehet egy egész népelem lelkét átídomítani. És nem elég arról gondoskodni, hogy a cigány megtanuljon valamely munkát, hanem az is kell, hogy megszeresse azt a munkát, hogy meg is tudjon élni belőle, hogy munkáját értékesíthesse.

A sors gondoskodott róla, hogy ezúttal senkit szemrehányás ne érhesen. Kitört a világháború. Azt hitték, hogy nincs többé cigánykérdés. De már 1916-ban, a háború kellő közepén be kellett látni, hogy alig van sürgősebb teendő, mint az országban szélteben grasszáló kóbor cigánybandák megfékezése. Férfiaink a harctéren voltak, viszont cigány katonaszökevény sok bujkált az országban.

A tarthatatlan állapotokat az 1916. évi belügyminiszteri 15.000. számú rendelet szüntette meg. Ennek alapján május közepén az egész országban ugyanazon napon letartóztatták a kóbor cigányokat és járásonként előre kijelölt helyeken internálták őket. E tartózkodási helyeiről csak hatósági engedéllyel távozhattak valamely munka elvégzésére, de vissza kellett térniök telephelyükre, hol nyilvántartást vezettekóluk. A cigányügy rendezése kezdett rendes mederbe terelődni. Előkészületek történtek az intézményes rendezésre. 1918. év végén kormánybiztos, szakértő és előadóból álló triumvirátus dolgozott a cigányok jövőjéért. 1919-ben aztán jött a kommunizmus és elsöpört mindent. A cigányok újra elszéledtek és kezdődött előlről a lopás, rablás, gyilkosság, állati fertőző betegségek széthurcolása, sőt megállapítást nyert, hogy a kiütéses typhust is a cigányok terjesztik.

Természetes, hogy a népjóléti minisztérium azonnal megtette a szükséges egészségügyi rendelkezéseket, de a közvélemény többet kívánt, különösen mióta a trianoni határon embrevéssel is vádolták már a cigányt.

A belügyminisztérium 1928. március 1-ére értekezletet hívott össze, melyen úgyszólván minden minisztérium, az érdekelt törvényhatóságok, rendőrhatalóságok stb. képviselői részt vettek és megvitatták az előterjesztett rendelettervezetet. A kérdés megoldása elé nagy reményekkel néznek, mert az ügy erős kezekben van.

Most aztán újra fontossá lett, hogy az átgyúrandó anyagot mennyiségileg és minőség szempontjából ismerjük. Régi statisztikai adataink

érvénytelenek, de némely irányban tájékozást nyújthatnak. 1913-ban több mint 270.000 cigányunk volt, kik közül 9000 állandóan, több mint 20.000 időnként vándorolt. 1916-ban a letartóztatott és nyilvántartásba vett kóbor cigányok száma mintegy 7000. 1918-ban már nincs 5000 sem, Csonka hazánkban hivatalos becslés szerint 3500 körül lehetnek. Még mindig tekintélyes szám, ha az a feladat, hogy a kultúra határmezején, de inkább alul levő nomád elemből embert faragjunk.

A dolog nem könnyű, mert ha pár ezer bűnös vétkeinek megtorlásáról volna szó, még elbánnánk velük, de egy egész nomád népelem faji hibáit büntetni még sem lehet egész általánosságban a jogi elvek féltételével. Bizony, itt bénítólag hatnak a humanizmus eszméi és ha a „salus rei publicae suprema lex esto“ elvét mereven érvényesíteni akarnók, ez olyan visszatetszést szülhetne, melynek igen nagy visszhangja kelne.

Ósrégi felfogás szerint a cigányügyet csak úgy lehet rendezni, ha szétszedik a családot. Férfiakat, asszonyokat külön csukni, gyermekeket elvenni és külön gyermekmenhelyeken felnevelni. Egy humánusabb párt tudni véli, hogy van ország, hol a családokat együtt hagyják, de egy bizonyos műtéttel egyszer s mindenkorra lehetetlenné teszik a család szaporodását, anélkül, hogy ez a rendes családi életet akadályozná. (Csak ezt hallják meg egykés vármegyéink!) Ez a kihalatási rendszer. Ezek és hasonló eljárások az emberi jogok teljes ignorálását jelentenek. Viszont azoknak is tökéletesen igazuk van, akik álhumanizmusnak látják egy közveszélyes, kóbor népelem emberi jogainak tiszteletben tartását, mikor ez a népelem nem tartja tiszteletben a több milliós állam többi polgárainak jogait,

A vándor cigány ma tényleg állandóan ex-lex-ben él. Egy modern államban még sem lehet illegitim módon elbánni velők. Pláne nekünk, mikor most körülöttünk úgynevezett kultúrfőlény-vita folyik.

De nincs is szükség semmi atrocitásra a cigány népelem ellen. Mert, ha kultúrnívóra akarjuk emelni őket, akkor állami munkatelepeken természetüknek megfelelő kézműiparra taníthatjuk a cigányokat, családi életük épségben tartása és gyermekeik iskoláztatása mellett, ha pedig szükséges, akkor akár minden egyes egyént kivétel nélkül bármily szigorúan meg lehet rendszabályozni, de nem azért, mert cigány, hanem azért, mert egyénileg rászolgált. Így minden jogos kritikát el lehet kerülni.

Nagy nehézséget okoznak még a trianoni határok. Természetes határainkat elvették, a trianoni határokat pedig csak megszakítás nélküli raj vonallal lehetne ellenőrizni, hogy hatóságaink keze alól ideiglenesen ki ne csússzanak nomádjaink, hogy újra visszaszűrődjenek, mikor már azt hisszük, hogy nincs többé dolgunk vándor cigányokkal. Annak is ki vagyunk téve, hogy a szomszéd államok cigányai szivárognak át hozzánk, hogy soha ki ne fogyjunk a kóbor cigányokból. Mert azzal tisztában lehetünk, hogy a cigánynak nincs szüksége útlevélre és vízumra. Minden csak attól függ, melyik állam hogyan bánik velük. Ahol

a bánásmód nekik tetszetősebb, oda húzódnak. A drákói szigor elől menekülni fognak, a szomszédokénál enyhébb eljárás pedig becsalogatja őket. Társadalmi szervezetük bármily laza, mégis van nemzetközi érintkezési módjuk, tudják egymást értesíteni, figyelmeztetni. Ez volt főoka, hogy fejtegetésem elején a cigányügy nemzetközi rendezését javasoltam. A helyi próbálkozások sikertelensége ugyanis mindig hosszabb időre veti vissza a kérdést.

Avatatlan kezekkel nem tanácsos a nehéz feladathoz hozzányúlni. Meg kell figyelni a már letelepedett cigányokat, milyen munkakörökben helyezkedtek el. Ezek fognak megfelelni a ma még nomádoknak is; Az 1893. évi cigányösszeírás eredményei mutatják, hogy a cigányok legritkább esetben foglalkoznak földműveléssel, tehát hiába vagyunk agrárország, teljesen elhibázott dolog volna földműves munkára tanítani, erőltetni a cigányt. Már több kísérlet törött meg a cigány földmunkaiszonyán. Kezdetleges kézműipari munkával a kóbor cigány is foglalkozik, a letelepülteknél is ezt látjuk, de rendszeresebben. Az állam feladata tehát az volna, hogy a cigány természetének megfelelően, minél szabadabb területen, nem börtön és nem kaszárnyaszerű elhelyezéssel, hanem inkább barakkrendszerben tömörítse a kóbor cigány családokat, a szükséges egészségügyi intézkedések foganatosítása után pedig megkezdje az egyszerűbb, de hasznos kézműipari munkáknak tökéletesebb eszközökkel való tanítását. Aki a cigányt munkára akarja tanítani, annak nemcsak jó iparosnak, hanem kiváló paedagogusnak, jó pszichiaternek kell lennie. Sajátságos külön cigány szociológiát kell ismernie. Nemcsak tanítani, hanem állandóan megfigyelnie és tanulnia kell.

Az állam feladata távolról sem merülhet ki a tanításban. Egy egész népelemet nem lehet emberöltőkön át állami munkatelepeken tartani. Gondoskodni kell arról, hogy a munkatelepekről kikerülő munkájukat később is értékesíteni tudják és úgy a munkában, mint az értékesítésben önállóságra tegyenek szert, hogy családjukat végre állami segítség nélkül eltarthassák. De eleve számolni kell a cigány termékek ellen fellépő antipatiával.

A cigány szereti gyermekeit, mégis nehéz elgondolni, hogyan állítaná vissza az állam évek múlva az egyszer megbontott családi életet» mikor kikerülnek a dologházakból az évek óta külön élő apa és anya, meg a gyermekmenhelyeken nevelt gyermekek.

Olyan kérdés ez, melyet jól meg kell fontolni és a megindítandó akció kezdő stádiumában kell felvetni, mikor még semmi sem késett el. A hivatalos körök jóindulatában lehet bízni, körültekintő, mégis gyors eljárást lehet várni, mert olyan egyszerűséggel fogtak ehhez a munkához, ami a legjobb reményekre jogosít.

Az északkeleti trianoni határon felfedezett kannibalizmus a nagy közönség érdeklődését annyira felcsigázta, hogy bizonyára örömmel fogad minden hírt, mely e veszedelmes elem megfékezését helyezi kilátásba.

Herrmann Antal.

HALÁLFIAI?

Lélekbemarkoló regény kering a magyarság sorsán aggódók között. Babits Mihály regénye, amely az esztétikai és intellektuális élvezeten túl a pszichológus, sőt — ha sikerül ezt az alábbiakban bizonyítani — a szociológus számára is nyújt tanulságot. Hogy a lélekkutató haszonnal nyúl a nagy művének alkotásaihoz, mert az immateriális tényeket, a lélek láthatatlan szálakból szövődő állapotát és nyilvánulásait sokszor biztosabban ragadja meg az intuíció, mint a módszeres megfigyelés, az nem kétséges többé. Ha azonban végső eredményben a társadalom élete is egyéni életnyilvánulásokban jelentkezik s még a legbonyolultabb társadalmi működések is, aminő például egy nyelv évszázadokig tartó kialakítása, egy háború vagy egy népszavazás, voltaképpen mind egyedek lelkében végbemenő folyamatok és kölcsönhatások, tehát egyéni lelki tények s e mellett szól az, hogy a szociológiának az az iránya bizonyult legtermékenyebbnek, amely pszichológiai feladatot lát a szociológiai vizsgálatban — természetesen, hogy a szociológusnak sem kell restelleni olykor a költő lélekábrázoló s a lelki életnek gyorsan iramló mozzanatait rögzítő munkájához fordulni. De azért nem szabad sokat várni a költészettől. Regényekből nem tanulhatunk szociológiát s Babits munkája sem oldja meg azt a kérdést, hogy a múlt század derekáig birtokán élő, azon túl hivatalba menekült magyar úri osztály valóban halálán van-e, vagy túl fogja élni a ma is oly súlyosnak látszó válságot?

Babits regénye korrajz: az 1890—1910-es évek magyar társadalmának kis körbe szűkített s ott is egyetlen lélek tükrére vetített képe. Társadalmi korrajznak nagyon hiányos és túlságosan lírai, mégis értékes, mert életteljes és igaz és mindenekfelett, mert valóságos társadalmi lélekrajz, ahogy a költő az ércszobor élességével rajzolt nemes magyar bíró fiának, Sátoridy Imrének lelki formálódását a magábanéző költő ezer életteljes motívumból végigszövi s ezzel páratlanul mély, érdekes és bensőséges rajzát adja annak a folyamatnak, amely az intellektualizmus hullámának hatásaképpen a századvégi magyarság lelkében végbement s azt a meghasonlásba kergette.

Honnan jönnek a *halálfiái*? A költő nem oknyomozó, hanem ábrázoló művész, aki a *miként*-re felel, nem a *miért*-re. A nemesi birtok elűszott, romjain tengődik a család, amelynek sorsa itt a magyarság gerincét s lelki élete hordozóját: a magyar úri osztályt szimbolizálja, annak tipikus körképét tárja elénk. A család minden tagja igazi vérbeli magyar s annak, aki az ország más vidékén, protestáns területen ismeri népünket, külön élmény a magyar lélek és magyar tragikus egységét érezni ebben az erősen dunántúli és katolikus levegőjű regényben. A pusztuló család élén egy gyenge testű, de töretlen és törhetetlen lelkű öregasszony áll. Élete nem öncélú élet, hanem teljesen a családé. Ő tartja össze az egymást mind kevésbé értő, távolodó családtagokat, ő állítja talpra az esendőt. Ez a kevésszavú, minden érzélgéstől és okoskodástól mentes, jóságát elrejtő, kötelességből és kötelességének élő fáradhatatlan öregasszony, a magyar szívósság e megtestesülése kép-

viseli az életakaratot. Ő marad a család feje akkor is, amikor már az unokákat kell megmenteni és révbejuttatni, ő tárgyal a zsidóval s préseli ki a maradék szőlőből a szükös forintokat. A család kézbe tartására a női lélek alkalmasabb, mert egész tevékenységét ennek az egy célnak szolgálatába állíthatja. A nő jobban tudja azonosítani magát a szervezettel, amelyben él, s így lesz „a család lelke“. A triviális kifejezés komoly szociális tényre utal. A költő gondos és hű lélekrajzokban vezeti le azt a folyamatot, amelynek eredményeként a lázadó és szét húzó családtagok mind alávetik magukat a gyenge öregasszony akaratának, mert ez a legerősebb akarat és mert ez az egyetlen, amelyiknek biztos irányítóját van: a család érdeke. Egy magyar női karakter a pusztuló magyarság utolsó nemtője. Ha a magyarság sorsa összefügg azzal a kérdéssel, hogyan állja ki a család intézménye a ma reá szakadt válságot, kétségtelen, hogy a család sorsa viszont a nőneveléstől függ.

De a neveléstől-e csupán? Babits regényében sok szó esik a nevelésről és bizonyára sok igazság van abban, hogy az öregasszony mindent abszorbeáló akarata miatt lettek gyermekei annyira önállótlank és esendőek, De más erők és okok is hatnak. A magyarság nem tud elég gyorsan alkalmazkodni a változott időkhöz. A nemzet demokratizálódásának ma is súlyos problémát jelentő folyamata állította kemény próba elé a magyar úriosztályt. Olyan versenybe sodródott, amelyben értékei akadályozták inkább semmint segítették. Ez a folyamat elválaszthatatlan a zsidókérdéstől s igazán próbaköve a tisztalátásnak és igazságszeretetnek. Babits nem tér ki a feladat elől, amely reánézve, kit sorsa — jellemző magyar sors — annak az írói csoportnak élére állított, amelynek közös programját részben a hazug magyarkodás megvetése, nagyobb részben pedig a magyar lélektől való idegenség adta meg, kényesebb feladat volt, mint bárkire nézve. Sikerült megoldania, mert mély és igaz költő lévén intenzíven érzi magyarságát s így saját élményeinek gazdag tárházába kellett csak nyúlania, hogy feltárja népünk e ma is sajgó sebéit. Az introspektív módszer annál kevésbé hátrányos, mert a költő nem a materiális versenyt, hanem inkább a kulturálist rajzolja s a társadalmi elhelyezkedésnek az értékelés síkján végbemenő folyamatát. Megértjük, hogy a nyugateurópai intellektualizmus és az impresszionista művészet a magyar értelmiséget ép úgy készületlenül találta, mint a gazdasági verseny, a pénzgazdaság és a fáradt vitalitású és sok társadalmi korlátozottság között élő, finyás erkölcsi érzékű magyarságra éppen ellenkező hatást gyakorolt, mint az csak imént felszabadult s korlátokat nem ismerő zsidóságra. Ennek a gazdasági harc életeleme, nyugat túlfinomult kultúrája üdítő élmény, lélekemelő elmélet-játék, amely nem bénítja, hanem még alkalmasabbá teszi az életteljeséget ígérő anyagi emelkedésre. A magyarságnak ellenben a gazdasági harc az életelvek megtagadása, s az új kultúra is belső meghasonulásba kergető családzülesztő Pandora-játék. Nagy gonddal, mély lélektani megalapozással festi az író a kis Sátordy Imre gyermeklelkének alakulását, hogy megértesse, miképpen válik ez a nemes magyar lélek a maga zárkózottságában és idealizmusában alkalmassá arra, hogy benne

a radikalizmus magvai kikeljenek s az a lelkétől teljesen idegen zsidó szellem, amelyet Pesten megismer, egy időre elkápráztassa. Az egyetemi élet hazugságai, a törtétek szüretje, a magyar ifjúság léhasága volt az a demoralizáló mocsár, amelyben úgy tetszett, hogy a nemzetközi kultúrára szomjas és a magyart lenéző zsidó cinizmust őszintébb s a munkástelevért — legalább elméletben — felkaroló szocializmus erkölcsösebb, mint a hazafias szólamokban magyarkodók álpathosza. Ez volt az a kor, amidőn sok magyarban megingott a hit fajtájuk értékében s valami kétségbeesett optimizmussal a zsidóságtól várták a veszni indult magyarság megmentését. „Ez a két faj, két különböző emberfajta: az egyik képes a kultúrára, a másik képtelen! Igenis, énhozzám közelebb áll a felvilágosodott és művelt zsidó, mint az előítéletekkel telt ostoba és gögös keresztény!” — mondja a vérénél semmi megértésre nem találó Sátorfy Imre, amikor még nagy erővel él benne a tettvágy, s a magyar kultúrát akarja megújítani. Azután jönnek a csalódások, a kiábrándulás, amelynek egyetlen megoldása az állami kenyér: a koporsó. A regény ábrázolta kor magyarja megszalad a más fajjal való egyenlőtlen verseny elől, ezért kerül a szöllő, a föld, a pénz, a hatalom zsidó kézre.

Sok tanulságot rejt a regény a liberális kor elfajzásának megértéséhez és a forradalmak mentalitásához. Becsét növeli, hogy igazi élmények szakadatlan sorozata, a századvégi kórt átélő, de fajára eszmélt páratlanul finomlelkű költő vallomásai. Olyan költőé, akinek hitvallása, hogy inkább sohase szóljon kellemesen, mint egyszer hamis hangon. A nagy kérdést, hogy valóban koporsó-e a biztos hivatal s halálfia-e a vérében-lelkében magyar értelmiség, a könyv nem dönti el. Igenlő vótumában azonban annyi a keserűség, hogy ha valóban van a költészetnek hatása az akaratra, akkor ez a könyv orvosság lesz, felrázó sikoltás az örvény szélén járó magyarságnak,

Pakodi Pál.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Edúard Spranger: Der gegenwartige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule, zweite ergänzte Auflage, 1925, Teubner, S. 76.

Spranger gondolatébresztő füzetét vegye mindenki kezébe, akit a *szellemtudományok* legáltalánosabb kérdései érdekelnek. A bevezető rész, amely a filológiai specializálódás ellen fordul (10: Wir sollen nicht fürder im Monographischen und Spezialistischen versinken), egy lélektani megfigyelésből indul ki. Spranger szerint a fiatalság ma egész más lelkületű, mint volt hajdanában, a pozitívizmus korában. Aprólékos, mechanizáló részletkutatás helyett ma „szellemi szerveinek totalitásával“ igyekszik az egész életet misztikus mélységéből és közvetlenségében megérteni. E megfigyelés kétségtelenül a magasabb *német* iskolák hallgatóira támaszkodik. Megérdemelné az utánjárást (esetleg írásos ankét segítségével), hogy a mi magyar fiatalságunk körében hasonló irányú változásnak nyomai észlelhetők-e?

A munka maga, amely felolvasásból szélesedett testes értekezésé, *három* kérdéssel foglalkozik: 1. a *struktúra tanával*, mint a szellemtudományi lélektannak és a szellemtudományoknak új princípiumával; 2. a *megértéssel*, amely általános módszere az ilyen szellemi struktúrák megismerésének, és 3. az *értékelő-állásfoglalás* problémájával.

1. A szellemi lélek-struktúrát a következőképpen határozza meg Spranger: „az élmény- és cselekvés-diszpozíciók olyan zárt összefüggése az, amely értékírányok szerint van ugyan tagolva, de középpontjára, a megélés módján tapasztalható és értékegységet képviselő szellemi éltre vonatkoztatottan“. A lélektannak azt a formáját, amely az ekként értelmezett struktúrát kutatja, nevezi Spranger *szellemtudományi lélekiannak*. Ennek első feladata tehát a személyiség olyan *típusait* állítani fel, amelyeknek belső szerkezete értékrendszerek alapján „értelmes“, törvényes és így érthető. Rousseau példáján mutatja be szerzőnk, hogy ez a pszichológiai típustan miként támogathat bennünket valamely sokszorosos és ellentmondóan összetett egyéniség megértésénél.

A szellemtudományi lélektan mellett magoknak a *szellemtudományoknak* lesz azután feladatuk az *egyénfölötti struktúrákkal*, az „objektív szellem“-mel. a különböző kultúrákban megnyilatkozó embertípusokkal, egyes kultúrágák és egész kultúrák strukturális sajátágaival foglalkozni. Az efféle kutatásoknak még csak a legelején van a mai tudó-

mány, amely természetesen a *fejlődés* szempontját is köteles mindenütt figyelembe venni, s így külön *fejlődési típusok* felállításához is el fog jutni, a személyekre vonatkozóan ép úgy, mint az egyénfölötti kultúr- vizsgálatok területén.

Minderre nézve kritikai megjegyzésünk a következő. Nagyon is közel hozza egymáshoz Spranger a szellemtudományi lélektannak és a szellemtudományoknak fogalmát, s így nem is választja azokat kellő módon külön, midőn mindkettőjüket a struktúra közös fogalma alá helyezi. A struktúrának főt adott meghatározása nyilvánvalóan nem illik az „objektív szellem“-re, ahol a személyes (szubjektív) vonatkozás eszik, s ilyformán nem elégséges a fogalom „kiterjesztett jelentéséről“ beszélni, — mint ezt Spranger teszi — hanem egész más jelentést kell a struktúra szavának adnunk, ha azt akarjuk, hogy a kultúr-objektumokra (vallásra, társadalomra, államra, gazdaságra, jogra, erkölcsre stb.) ugyancsak alkalmazható legyen. Igaz, hogy bizonyos kapcsolat személyes (egyéni) élet és kultúr-objektumok között minden időben fennmarad; mindenkor csak a személyes élet formái (élményei) között tudjuk azokat valóságokká tenni. De azért a kultúr-objektumok mégis csak más „szisztémát“ alkotnak, mint a személyiségek s a „strukturalis“ különbség ép ebben a — rész és egész viszonyát illető — különbségben fog kifejezésre jutni. Benyomásom az, hogy e ponton Spranger struktúra-bölcsészete még tisztázásra és kiegészítésre szorul (a nehézségeket ő maga is látja, v. ö. a 15. jegyzetet), hogy kikerülje azt a veszélyt, hogy az alapfogalmaiból felépített kultúr-elmélet túlzott mértékben i^t kiindulási pontjának, az individuális lélektannak befolyása alá.

2. A „megértés“ fogalma — elsősorban ép Sprangernek előzetes dolgozatai által — sokkal jobban átment a tudományos köztudatba, semhogy vele részletesebben kellene foglalkoznunk. A lényeges itt az, hogy a „megértés“ nem egyszerű „lemásolás“, nem is pusztá vissza-érzés és -gondolás saját lelki tapasztalataink alapján, hanem idegen szellemi jelenségeknek olyatén megragadása, melyben értékek által meghatározott összefüggések teremtenek értelmet (tehát esztétikai alapon kell „megérteni“ azt, ami esztétikai, vallásos attitude-ben azt, ami vallás stb.).

3. A harmadik rész *Max Weber*-nek ismert objektivitás-elméletével („Wissenschaft als Beruf“) polemizál, *nézetem* szerint nagyon szerencsésen. Weber tudvalevőleg azt követeli, hogy a rendszeres szellem-tudományok képviselői az úgynevezett értékelő állásfoglalástól teljesen tartózkodjanak, s csupán a cél és eszköz viszonyának megítélését ha gyja meg számukra. Evvel szemben Spranger figyelmeztet arra, hogy „tudományos belátásainkkal együtt alakul ki értéktudatunk is, tisztulnak ideáljaink, helyesbednek normáink“, s így mindettől a tudóst és a tudományt annál kevésbé lehet eltiltani, mert hiszen mindez azok integráló részévé vált. A tudós tanító is lehet valamely műveltségi ideálnak képviselője, kell is hogy az legyen, ami még nem szükségképp annyit jelent, hogy — pártpolitikussá lett.

H. Gy.

R o b e r t M i c h e l s: Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie (Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens), zweite vermehrte Auflage, Leipzig (Alfred Kröner), 1925 Philosophisch-sociologische Bücherei, Band XI. S. XXXV + 528.

Nem új könyv, első kiadása már 1910-ben jelent meg. De mivel folyóiratunk mindezeig nem hozta szóba, utólag ismertetjük.

A politikai pártokkal foglalkozik a munka, elsősorban a vezetés kérdésével, mert nagy részletességgel azt a tételt kívánja bizonyítani, hogy minden párt — programjára tekintet nélkül — ép a vezetés szüksége miatt idővel és szervezettségével egyenes arányban oligarchikus formát ölt. Az organizáció ugyanis szükségképen uralomhoz vezet, a választottak uralmához a választók, a megbízottakéhoz a megbízók, a delegáltakéhoz a delegáltak fölött. Szervezeti követelményeken kívül tömeglélektani motívumok is elősegítik ezt az eredményt. A tömeg inkompetenciája, tehetetlensége egyrészt, másrészt tiszteletszükséglete és hálaérzése a hivatásos vezetőknek gárdáját növeli naggyá. Ezek azután annál kevésbé lesznek elmozdíthatók és félrelozthatók, mentől inkább nélkülözhetetleneknek bizonyulnak.

Michels tétele, melyet ő „az oligarchia vas-törvényének“ nevez, nem ismeretlen. Platóntól eltekintve Ostrogorski híres munkája (*La démocratie et les partis politiques*,² 1912), melyet szerzőnk feltűnő módon negligál, hasonló idea-körben mozgott; ez azonban nem „oligarchiáról, hanem „formalisme politique“-ről beszélt. Hogy a demokráciának teljes érvényű megvalósítása a fogalom alaptermészeténél fogva illúzió, azt már a múltban sokan vallották és vallja nem egy az elmélet modern képviselői közül is. Mindennek ellenére a könyvnek kétségtelen érdeme marad, hogy egy új anyagon, az utolsó évtizedek szocialista mozgalmán próbálta ki a tétel helyességét. Bolsevizmusról, fascizmusról még nem beszél. Könnyű is, hálás is lenne a feladat, ezek pártszervezkedését hasonló analízisnek vetni alá, bár ez — úgy hiszem — egészen hasonló általános eredményekhez vezetne. *H. Gy.*

R o m i e r, Lucien: Qui sera le Maitre, Europe ou Amérique? Paris (Hachette) 1927, 8° 243 l.

Az utóbbi esztendőkből egész sora jelent meg az Észak-Amerikai Egyesült-Államokkal és az „amerikánizmus“-sal foglalkozó könyveknek (Rühl, M. J. Bonn, Hauser, Hahlfeld, Tardieu, Siegfried, Roz stb. stb.), amelyek részben Amerika gazdasági és társadalmi életével, szellemének ismertetésével, részben azzal a veszéllyel foglalkoznak, amelyet ez a szellem Európa számára jelent.

R. kiindulva abból a közismert tényből, hogy a közlekedési forradalom eredményeképpen az egész földkerekség lakói egy összefüggő s egymással szerves kapcsolatban álló társadalmat alkotnak, rámutat annak szükségességére, hogy ha a modern társadalom problémáival foglalkozunk, „földrészekben kell gondolkoznunk“. Az anyagi befolyások egyete-

mességével egyidőben, a nemzeti, illetőleg faji különbözőségek hatékonyságukat megtartották ugyan, de kétségtelen, hogy a világszolidaritás olyan fokot ért el, hogy egyik nemzet sorsa sem lehet közömbös a többiek számára. Felveti a kérdést, hogy a két különböző civilizációt képviselő Európának s Amerikának melyek jövő feladatai s melyikük felelős a fehér faj sorsáért?

Az emberiség jelen fejlődése a tömegek nyomása alatt megy végbe. Az ipari és kereskedelmi fejlődés következtében a tömegek kifejezetten *gazdasági* tömegek lesznek. Ezek a millió és millió emberből álló gazdasági csoportok összefüggő szerves tömegekké válnak, s a munka szolidaritásában a társadalmi ranglétra különböző fokán álló embereket foglalják össze. A gazdasági tömegek egyre nagyobb befolyással bírnak az állam belpolitikájára, sőt az állam régi fogalmát is veszélyeztetik. A gazdasági tömegek irányítják a nemzetközi viszonylatok jelentékeny részét is, befolyásolják az erkölcsök fejlődését, az életmódot, a táplálkozási és lakásviszonyokat s egyetlen hatékony vezérelvük a maximális nyereség elérése: a legjobb teljesítmény. Gyermekes kísérlet volna a civilizáció jövőjét a gazdasági tömegek fejlődésének meggátolásában látni. Ellenkezőleg, csak a gazdasági tömegek szükségleteihez alkalmazkodva, fejlődésük követelményeit szem előtt tartva találhatunk egy olyan formulát, amely a régi és értékes tradíciók megmentése mellett alkalmas a jelenkor szükségleteinek kielégítésére is. Éhez képest Európa jövő problémája, hogy őrizze meg azt az előnyt, amit számára a feltaláló, az alkotó génusz jelent, azonban tekintettel kell lennie a gazdasági tömegek növekvő jelentőségével előállott új társadalmi helyzetre is.

Romier Amerikában látja a civilizációnak azt a formáját, amelyik a gazdasági tömegeknek legjobban megfelel. Körülbelül 100 oldalt szentel az Unió társadalmának jellemzésére. „Egyformaság és diszharmonia azok a vonások, amelyek azonnal feltűnnek az Egyesült-Államokba érkezőknek, szemben az európai civilizációval, amely egy viszonylagosan kis területen — legmagasabbfokú különbözőséget és — általános harmóniát egyesít.“ Rámutat arra, hogy a gazdasági faktor supremáciája teljes. A politikai élet passzív, csökkent jelentőségű, ami rokonszenves vonás a politikai széthúzásoktól agyongyötört európai számára. Az Unió gazdasági presztízse kétségtelen, társadalmi hatása azonban még sokkal egyetemlegesebb, aminek oka, hogy a tömegcivilizáció első majdnem tökéletes rendszere. Ez érthető is, mert az Egyesült-Államok a tömegekkel együtt nőttek és fejlődtek. Az európai étatizmustól menekülő kivándorlók előtt kizárólag a praktikus tevékenység lett a társadalmat alkotó elv s a „make money“ elve pedig a politikai türelmesség záloga. Az erkölcsi szabadság korlátlan szeretete, a praktikus tevékenység kultusza, standardizált termelés és fogyasztás, az amerikanizmusnak azok a pozitív vonásai, amelyeket az Unióval foglalkozó könyvek mindegyike bőven tárgyal. Egészben véve — állapítja meg R. — az amerikai civilizáció az emberi méltóság közepes színvonalának föltétlen emelését jelenti. Jelenti továbbá azt, hogy a kapitalista rezsim alatt Amerika valósította meg a legtökéletesebben a szocializmus követelményeit.

Az amerikai civilizáció legkiválóbb tulajdonságai a fiatalság, a lendület s a nagyvonalúság. Ehhez csatlakozik kétségkívül mélyen humánus volta. Az „intellektuellek“ szerepe jóformán semmi s a művészi és tudományos alkotásaik pedig a közepes európai mértéken is messze alul maradnak. Ennek okai a standard és a teremtő eredetiség konfliktusában keresendő. Nyilvánvaló, hogy Amerika jövő feladata nem lehet más, minthogy tökéletesítse azt a társadalmi típust, amelyet képvisel. Mindenesetre kérdés, hogy ez az effcientizmus evangéliumára épített társadalom az erkölcsökre gyakorolt hatása következtében nem lesz-e önmaga veszének okozója.

Külön fejezetben tárgyalja R. az erkölcsöket. Itt fölmerül a történeti szubsztratum teljes hiánya: az a tény, hogy az Egyesült-Államok nem történeti nemzet, hanem gazdasági eredetű közösség. A „make money“ kötelezettsége szabályozza az amerikai erkölcsöket s a meggazdagodás vágya, az arra való törekvés állapítja meg az értékek rangsorát, sőt még a szavak jelentését is. Az amerikai számára a mező nem „mező“, hanem egy olyan hely, ahol gabonát, kukoricát lehet termelni. A patak nem „patak“, hanem egyfelől közlekedési út, másfelől elektromos energia forrása. Ennek társadalmi következménye, hogy az amerikai mint társadalmi típus, bár humánus, mint mondtuk, de a nemzetek érzelmi kultúrájának teljes hiányával van. Tökéletességre sohasem törekszik, hiszen egyetlen ambíciója, hogy minél gyorsabban célhoz érjen s azzal, hogy mély vagy tartós művet alkosson, nem törődik.

Természetes, hogy az embereknek egymáshoz való viszonyát is a gazdasági és üzleti élet szabályozza. Az amerikai erkölcs szintén standardizálva van: teljes egyformaság, kérélhetetlen dogmatizmus, amely oly erős, hogy az összes vallások és szekták számára közös irányt mutat s bár a magánerkölcsöket alig kezdte ki a szenvedély, a gazdasági elv túlhajtása következtében, a család princípiuma gyökerében van megtámadva. A férfi agyondolgozza magát, hogy a nő többet költhessen, pazaroljon. A házastársak között lelki közösség nem szövődhet, — hiszen alig látják egymást s így Amerika legfőbb problémáját a családi élet fokozódó bomlása képezi; a válások száma hihetetlenül növekszik, az amerikai család megszűnt stabil lenni. S mert R. meggyőződése, hogy a nemzet fönnmaradása a családi élet egészséges voltától függ elsősorban, ebben a körülményben látja az amerikai civilizáció legfőbb veszedelmét.

Amerika gazdasági bázisát vizsgálva nyomatékosan rámutat arra a tényre, hogy az amerikai gazdasági élet a határtalan tér előnyeit élvezve fejlődött. Szabad és hatalmas terület és kivételesen bő források voltak Amerika gazdasági fejlődésének fő okai. Természetes, hogy Amerika nem fogyaszthatta és nem bocsáthatta be magához egyenlő szabadsággal, úgy az európai árúkat, mint az európai bevándorlókat is. Először az amerikai protekcionizmus az európai ipar és kereskedelem ellen irányult és ma már közismerten a bevándorlókkal szemben is védekezik. Az ily módon teljesen zárttá vált amerikai gazdasági élet természetesen sok veszedelmet rejt magában. Az Unió azonban, amely inkább társadalom, mint nemzet, jelenlegi formájában is megtarthatja szupremáciáját, ha

gazdasági előnyei megmaradnak. Végső következtetés: sem a természeti kincsek, sem az anyagi esélyek nem fognak Amerikában hiányozni, de a család fokozódó szétzúllása és a protekcionizmus túlzásai határozott veszélyeket rejtenek magukban.

Ami Európa és Amerika közös problémáját illeti, a jelenlegi világ központi problémáját a tömegek deproletarizációja képezi.

Sem a liberalizmus, sem a demokrácia nem vett tudomást a gazdasági tömegekről, mert csak egyéneket ismert. A szocializmus, amely fölismerte a tömegek jelentőségét, nem látta meg a munkás és munkaadó között levő szolidaritás nagyfontosságát és félreismerte a modern gazdasági élet föltételeit akkor, amidőn hitt az osztható és szerzett gazdagság fogalmában. Romier fogalmazásban proletárnak lenni a következőt jelenti: A proletariátus az anyagnak és a gépnek alávetett emberiség, amely nem bír a gépek felett uralkodni s életmódjában, izlésében, gondolkodásában teljesen passzíve a tisztán anyagi és gépies fejlődés uralmának hatása alatt áll. A deproletarizáció ezzel szemben azt fogja jelenteni, hogy az embernek visszaadjuk saját személyiségét az anyaggal szemben. Az anyagelvű civilizáció összeomlása szükségképeni: minden társadalom létfeltétele, hogy benne egy nemességi eszmény, az önzetlenség ideológiája éljen: az a tudat, hogy a mindennapi használatra szóló egoizmus felett magasabb kötelességek vannak. Az aktív személyiség kultúrája tehát szükségképen a gondolkozó és erkölcsi személyiségen fog nyugodni. A világ ura a gépet saját szolgálatára kényszerítő civilizált lesz; a jövő nem Európáé vagy Amerikáé, hanem a tökéletesebb családé s a tökéletesebb iskoláé, amelyek képesek lesznek a géppel küzdő ember számára más célokat és más eszményeket teremteni, mint az evés és az ivás örömei.

Romier, bár az Unióban látja a „gazdasági tömegek“-nek legjobban megfelelő társadalmi szerkezetet, annál nyomatékosabban mutat rá azokra a veszélyekre, amelyeket ez a civilizáció-typus, az „amerikanizmus“ az egyéni értékekre, az európai értelemben vett kultúrára jelent. Ez a szellem is épúgy mint a bolsevizmus a tömeglélekbe zuhanást jelenti s ezért meg van a maga vonzó ereje a felelősséget vállairól ledobni akaró fáradt európai ember számára. Vele szemben csak egy kötelességünk lehet: küzdeni ellene, a Romier által jelölt módon és utakon.

—i. —y.

Dr. G u s t a v e L e B o n, L'évolution actuelle du monde. Illusions et réalités (Bibliothèque de Philosophie scientifique), Paris, 1927 (Fiammarion), 306 l.

Tipikusan Le Bon-könyv; egy a sok közül, minőt szerző elég rövid időközökben szokott világgá bocsátani, Közismert nézeteit és azt az alapfelfogását, hogy nem az értelem, hanem az irracionális dönt népek és közösségek sorsa felett (12: la raison joue un role bien faible dans la vie politique), a legújabb eseményeknek és szellemi irányzatoknak fejtegetéseire használja itt fel prognosztikus célzattal és még a szokottnál is aforisztikusabb formában.

Bár ha közelebbről vesszük a dolgot szemügyre, csillogóan változó megjegyzései és megállapításai csupán két probléma körül csoportosulnak: *lesz-e a jövőben háború és hová vezet a szocializmus?* Le Bon egyáltalán nem tartozik a meggyőződéses pacifisták közé. Külön fejezetekben beszél az örök béke, az általános lefegyverzés, a nemzetközi szövetkezések és a döntőbírótság „illuziói“-ról. A háborúk osztályozásánál meg külön kategóriába sorolja a „kikerülhetetlen háborúk“-at (*guerres inévitables*), amelyek már okaik alaptermészeténél fogva azok, még ha nem is járulna ehhez az a körülmény, hogy a győzelemnek reménye már magában véve is csábít, mert az a legtöbb esetben mégis csak számbavehető előnyt jelent a legyőzött hátrányára. E gondolatok keretén belül fejtegeti Le Bon a *natalitás* kérdését is, mert nézete szerint, mely egyezik a neo-malthusianusokéval, a háború nem utolsó sorban a túlnépesedés következménye. Avval a maradi állapottal, amely Franciaországot a népésedés tekintetében jellemzi, tökéletesen meg van elégedve (92: *la Francé n'a pas á regretter de voir sa population rester stationnaire*).

A másik probléma-csoport, a *szocializmus*, a nyugtalanító fejlődési tendenciáknak gazdag kíséretével jelenik meg Le Bon könyvében. Régi politikai elvek új szükségletekkel ütköznek itt össze; a modern ember hovatovább mind jobban kollektív lényvé változik át, s a szocializmus nevében folytatott küzdelem azt a formát kezdi magára öltetni, amelyet a *szám* harcának nevezhetjük a *minőség*, a társadalmi élite ellen (*la lutte du nombre contre des elites*). Tömeglélektani okai vannak annak, hogy mindez egyszersmind *a diktatúra* irányában való fejlődést jelenti. A demokratizmus eszménye hanyatlóban, a parlamentarizmus elveszítette régi varázsát, a tömegek vakon követik vezetőiket, a minden diktatúra természetéből folyó veszedelmekre tekintet nélkül. De azért az olasz fascizmust Le Bon is igazolja és helyesli, ép mert szubverzív tanok ellenében szervezett diktatúra. Ez utóbbi tanok térhódítását szerinte annál nagyobb aggodalommal kell kísérnünk, mert a politikai meggyőződés *vallásos* formát szokott öltetni (*la religion socialiste*), ahol azután már nem is ismereti tételek irányítják az embereket, hanem az első sorban ösztönösen és érzelmileg meghatározott „mentális“ irányítja őket (Le Bon külön fejezetet szán a *mentálite bolcheviste* elemzésére). Az európai civilizációt érintő kérdéssé válnak ekként azok a törekvések, melyek az egyéni kezdeményezést akarják az emberekből kiölni, és Le Bon avval a sötét jóslattal fejezi be a könyvet, hogy amennyiben nyugaton is a szocializmus diadalmaskodnék, Észak-Amerika, a szocializmustól megóvott Egyesült-Államok, ragadnák kezükbe a műveltség fáklóját, mint ahogy a világ gazdasági hegemoniáját már is megszerezték, s az európai fővárosok a szocializált Oroszország sorsára jutnának.

Részünkről magyarok részéről külön említést érdemel Le Bon munkájának 158. lapja. Mert itt jelöli meg *Wilsont* a mai európai dezorganizáció főttesének, mint aki „a nemzetiségek ideologikus elvét választotta egyedüli vezetőjének, *ezer esztendő történetével semmit sem törődve*“ (*en ne prenant que l'idéologique principe des nationalités pour guide ... dédaignant mille ans d'histoire*).
H. Gy.

Lescure, Jean: Les origines de la revolution russe. Paris (Sirey), 1927. 8° VIII. 228 1. — Gogel, S e r g i u s : Die Ursachen der russischen Revolution vom Jahre 1917. Eine historisch-soziologische Skizze. Hrsg. vom Ost-Europa Institut in Breslau. Berlin (H. Sack), 1926. 8° 222 1.

Az orosz forradalmak „okainak“ feltárására vállalkozik úgy Lescure, mint Gogel. Hogy lehetséges-e történelmi események s különösképen forradalmak okainak megállapítása (ha az okozók kinyomozása nem is nehéz feladat a szükségképpen elkövetkező ellenforradalom számára) ezt a kérdést szerzőink műveik megírásával igenlőleg döntötték el. Műveik a forradalom előtti Oroszország társadalmi struktúrájának elemzését tartalmazzák. Nem céljuk egyesek felelősségrevonása, mert tudatába vannak annak, amit Sorokin ír az orosz forradalom okairól elmélkedve: „Senki *sem készítette* elő különösképen, de *mindenki* várta, mint egy vihart, anélkül, hogy eljövételének idejét tudta volna.“ Lescure, a kormányzat hitványságán kívül, a túlnépesedésben látja a legfőbb okot. Oroszország lakosainak száma 1856-ban 59 millió s már 1913-ban 125 millió volt s a népesség évenként 2 millióval szaporodott, csak európai Oroszországot véve számításba. S ebből 100 millió volt a paraszt. Vizsgálja a társadalmi osztályokat, azoknak egymáshoz való viszonyát, az agrárreformokat, a társadalmi kérdést, mely a lakosság számának növekedése arányában egyre súlyosabbá vált. Könyvének nincs különösebb értéke. Alig több, mint egy az orosz problémának épen sajátosan orosz voltát nem érző külföldi tudós száraz, lexálík jellegű adatgyűjtése; de feltétlen érdeme, hogy a demografikus tényezők hatását a megfelelő világításba helyezi.

Gogel hosszú ideig állt orosz állami szolgálatban s élénk részt vett a politikai életben egész 1917-ig. Egy nagyobb munkát is írt „A kormányzó szenátus a XIX. században“ címmel. Ő két tényezőt vizsgál, a szervezett hatalom: az állam s a bürokrácia szerepét s annak súlyos fogatkozásait, másfelől az orosz népet s annak egyes társadalmi rétegeit.

Könyve első részében (1—113 oldal) a bürokrácia fejlődéséről számol be a XIX. század elejétől — I. Sándor, I. Miklós, II. Sándor, III. Sándor és II. Miklós alatt — egészen az 1917-es forradalomig. Majd ismerteti az 1904-től 1917-ig terjedő évek fontosabb törvényhozási és kormányzati aktusait, egy fejezetben pedig a vezető államférfiak jellemzését adja. A történelmi adatok nagy gazdaságával vázolja a fejlődést, melynek eredményeképp a bürokrácia minden ellenőrzéstől megszabadulva, az oligarchia szerepét játszotta az utolsó század alatt. Erősebb volt a monarchiánál és az uralkodó családnál, hatalmába kerítette az egyházat, felemészttette annak erkölcsi tekintélyét s alapelve az volt, hogy a népet tudatlanságban és jogtalanságban kell tartani, mert akkor könnyebb azt kormányozni.

A bürokrácia zárt kasztot képezett, mert a hivatalok, bár jog szerint nem voltak örökletesek, a valóságban kizárólag a rokonság között osztattak szét. A hivatalnokok rendje a legszigorúbb

hierarchián épült fel, tagjaitól mindenekfelett engedelmességet követelt s az orosz élet követelményeiről mit sem tudott. Moszkva és Pétervár hivatalnokai a vidéket s mindenkit, aki a hivatali osztályon kívül esett, a legmélyebb megvetéssel sújtottak. S ez volt Oroszországban az egyetlen szervezett hatalom, volt benne rendszer és koncentráció. Jellegéje „protezsálj engem és én is protezsállak téged“. Az intelligenciának 95%-a a közép- vagy felsőbbbiskolák elvégzése után hivatalnoki pályára ment, hely volt számukra mindig. A hivatalnoki osztály idők folyamán teljesen öncélúvá lett, mint állam az államban, saját maga érdekeinek védelmét tekintette egyedüli feladatának s az orosz állam-eszme soha sem élt tagjaiban. A népet, melyet szolgálnia kellett volna, megfosztotta minden jogától, a kivételes állapotot jogtalan és erőszakos uralmuk állandó alapjává tette. Az állam-budget $\frac{4}{5}$ része a hadsereg s a hivatalnokok eltartására kellett. A bürokrácia megteremtette saját maga számára a büntetlenség adminisztratív garanciáját s ehhez egészen 1917-ig ragaszkodott. A nép elleni vak gyűlöletében megakadályozott mindennemű szervezkedést azzal az indokkal, hogy ezek a szervezetek az állam veszedelmét képezik. Egy célt ismertek, az orosz népet atomizálni s nem vették észre, hogy ily módon a nemzeti eszmét is megölik. Az orosz földön a bürokratikus oligarchián kívül nem voltak sem hivatali, sem helyi önkormányzati szervezetek, hogy az összeomlás idején, mint ez más népeknél történt, az összeomló központi hatalom feladatait átvehették volna. Mindezt természetesen nem lehet az államfő hibáival maradéktalanul magyarázni. Gogel az ismert közmondás szerint úgy véli, hogy minden népnek olyan kormánya van, mint amelyet megérdemel s itt tér át az orosz nép, az intelligencia, a politikai pártok, a paraszt- és munkásosztály jellemzésére.

Foglalkozott légyen bárki az orosz néppel: Haxthausen, Miljukov, Pokrovszkij, akár Dosztojevszkij, vagy Tolsztoj, valamennyien végső megállapításaikban annyira megegyeznek egymással, hogy az orosz népről alkotott jellemrajzukat valónak kell elfogadnunk. Ezek az orosz népet jellemző tulajdonságok a következők: mértéktelenség, semmiféle uralmat nem tűrő zabolátlanság, állhatatlanság, a rendtől való irtózás, a véletlenben vetett hit, a rendszeres munka gyűlölete, a kitartás hiánya, a teljes tiszteletlenség úgy a saját, mint idegen emberek méltóságát illetően, a fegyelem- és kötelességtudás teljes hiánya. Természetes, hogy az egyesülésre való képtelenség, az örökös viták, az egyedekre bomlás, az „Én“ hipertrofiája, mely a szláv-tatár keveredés következtében az önkény s az erőszak kultuszává vált, azt eredményezték, hogy a nemzeti eszme nem lehetett hatékony az orosz nép egyetlen rétegénél sem, s mert hiányzott az ellenőrző, jutalmazó és büntető közvélemény, az emberek társadalmi értelemben vett személyisége nem alakulhatott ki, jellemek nem formálódhattak s így állam-nemzet sem fejlődhetett. Összekötő kapocs a cár s az orthodox hit voltak s abban a mértékben, ahogy ezek tekintélye hanyatlott, esett szét az állami keretben élő orosz társadalom.

Az orosz intelligenciáról írva, Gogel fölveti a kérdést, mik az intelligencia kötelességei a nemzet egyetemével szemben.

Kötelessége az intelligenciának, hogy népét tanulmányozza, hogy azt minden hibájával együtt alaposan megismerje és ezeket a hibákat sem maga, sem a nép előtt ne titkolja el, hanem mindent kövessen el ezeknek a hibáknak enyhítésére. Az egész népnek kell szolgálnia, nemcsak valamelyik rétegének, mert helyzetét és létét az egész nép egyetemének köszönheti. Amennyiben népének hibáit és tökéletlenségeit kiemeli és élénk világitásba helyezi, egyben köteles is a fölfedett hibák leküzdésére mindent elkövetni. Ehhez pedig csak egy út vezet: úgy az egész nép, mint az egyes polgár számára *pozitív eszményt* kidolgozni. Nem elégséges az, hogy önmagunkat és a népet mindenki szeme láttára ostorozzuk, a társadalmi és egyéni életnek olyan eszményét kell megalkotni, amely a nép hajlandóságainak és az idő szellemének megfelel, amelyik azonban nem utópisztikus, hanem *belátható időn belül megvalósítható*. A szépirodalom, amely egyes típusok ábrázolásával foglalkozik, nem elégedhetik meg a negatív típusok rajzolásával. Leglényesebb és legszentebb feladatát akkor tölti be, ha egy elfogadható és lassankint elérhető társadalmi eszményt teremt és ha a tömegekhez könnyen eljutó és épp ezért leghatékonyabb művészi alkotásaiban azokat a pozitív típusokat ábrázolja, amelyek ha szerény mértékben is, az életben a társadalmi eszményt képviselik és azt megvalósítani igyekeznek.

Könyvének ebben a kétségkívül legértékesebb fejezetében súlyos bírálatot mond az orosz intelligencia felett. Az intelligencia bűneinek megvilágítására három orosz író jellemez: Herzen, Tolsztojt és Dosztojevskijt. Megállapítja, hogy Herzen volt az, aki a nyárspolgáriasság elleni küzdelmet megkezdte. Az ő idejétől kezdve a nyárspolgári gondolkodás és életmód elleni szatíra állandó jellemzője lesz az orosz irodalomnak. Herzen a nyárspolgár gyengéivel együtt nevetségessé tette azokat az egyszerű erényeket is, amelyek egy rendezett társadalom s állami élet elengedhetetlen előfeltételét teszik s nagy része volt abban, hogy a nihilizmus az egész társadalmat átható szellemi irányvá lett. Az intelligencia megvetve a kispolgári erényeket, az elvtelen és opporunisták egész sorát termelte ki magából, akik ép oly kevéssé voltak szociálisan nevelve, mint az egész orosz nép. Szellemi iránytalanságuk és kuszáltságuk erkölcsi fegyelmetlenséggel párosult. A társadalomnak ez a rétege föltétlen kötelességet sem magával, sem a társadalommal, sem az orosz hazával szemben nem ismert.

Az intelligencia kifejezetten diploma-intelligencia volt, rendkívül fejlett önérzettel bírt, s mert „europäer“ akart lenni, kozmopolitának és atheistának vallotta magát. Megvetett mindent, ami orosz s fölényesen lemondó kritikai attitűdjének visszatérő szövege volt: „ez csak Oroszországban lehetséges“. (Egy oly ítélet, melyet megfelelő átírással Budapesten is elég gyakran hallhatunk.)

Gogel Tolsztojban látja az orosz intelligencia, valamint az egész orosz nép alaphibáit a leghívebben tükröződve. Böven foglalkozik tanaival s a végső eredmény a következő: „Az embernek az a benyomása, mintha

a tatár steppékről jövő orkán zúgott volna el az európai kultúra felett s elpusztított volna mindent,“ Az egyház, a tudomány, a kultúra, az állam, a jog és a magántulajdon valamennyien a veszteségi listán vannak. Idézi Tolsztojt: „De mindig ugyanaz a tanítás, egyfelől a fennálló rend elpusztítása, anélkül, hogy azt mással pótolnánk, másfelől a cselekvéstől való tartózkodás hirdetése.“

Dosztojevszkijjel aránylag keveset foglalkozik. Mint *kriminálista* úgy találja, hogy Dosztojevszkij nem „jó pszichológus“ s rendkívül nagyra tartja azt a pusztítást, amelyet Dosztojevszkij az intelligenciánál előidézett.

A politikai pártokkal foglalkozva úgy találja, hogy Bakunin, Necsajev, a narodnikiek és később a szociálforradalmárok által propagált tan, hogy az orosz népnek nem politikai, hanem társadalmi forradalomra van szüksége, a teljes földosztás céljából, a legszörnyűbb politikai éretlenségre vall s egyik főoka az orosz forradalomnak. A parasztok 1861-ben 135 millió deszjatin föld birtokában voltak, a nagybirtokosoknak pedig egészben véve 71 millió deszjatin volt kezükben. 1916. év végén már csak 42 millió deszjatin van nagybirtokosok kezén. Ez oly hatalmas társadalmi forradalom volt, melyhez hasonló egész Európában azóta sem ment végbe. Jó önkormányzatra, alkotmányra, a kereskedelem és ipar fejlesztésére lett volna szükség, hogy a hihetetlen mértékben szaporodó nép számára megélhetési lehetőséget biztosítsanak. Programjuk teljesítése azonban Oroszországot a teljesen primitív természetes gazdálkodás állapotába vetette volna vissza.

Sorra veszi a politikai pártokat: a szociálforradalmárokat, a marxista szocialistákat, foglalkozik a kadettpárttal, a progressívekkel, az októbristákkal és végső következtetésben a legsúlyosabb vádat a narodnikiek, a szociálforradalmárok ellen emeli.

Hangsúlyozza, hogy az orosz forradalom nem gazdasági okokból állott elő, hanem sokkal inkább az orosz intelligencia maximáлизmusából és utópizmusából. Ismét pár számadatát közöljük. Míg Angliában a lakosság 12.4%-a tekinthető vagyonos osztálynak, addig Oroszországban a forradalom előtt csak 1.2%-a. Amíg Franciaországban 37%-a, Németországban 40%-a, az Egyesült-Államokban 82.5%-a a földbirtoknak a nagybirtok volt, addig Oroszországban azok, akiknek 100 hektárnál több földjük volt, az orosz földnek csak 33%-át tartották kezükben.

Az utolsó fejezetben az orosz paraszt és az orosz munkás jellemzését adja. Megállapítja, hogy az orosz paraszt épp úgy nem volt forradalmár, mint bármely más nép paraszt-osztálya. A földműveléssel való foglalkozás sokkal inkább konzervatív, racionális-gazdasági irányban determinálja a földműves réteget, sem minthogy az a forradalmat hordozó társadalmi osztálynak tekinthető lenne. Bakunin-nak van igaza, aki megállapította, hogy a „forradalmi propaganda számára csak az a képzett kisebbség jöhet tekintetbe, amelyik rothadt, kvalifikált, a honi talajtól már elszabadult és népéhez hűtlenné vált.

A végső fejezetben rámutat arra, hogy az összeomlás egyik oka az volt, hogy a nagy ember hiányzott Oroszországban. Szép lelkek

nagy számmal voltak ugyan, de cselekvésre alkalmas emberek a marxista szociáldemokrata párt vezetőin kívül egyáltalában nem voltak. S mint kiváltó ok jött a háború, amely 15 millió embert mozgósított. A fronton csak 5 millió teljesített szolgálatot, s a 10 millióból álló tartalék hadsereg komoly foglalkozást nem üzött, hanem idejét mindennemű politikai propaganda meghallgatásával és megtárgyalásával töltötte. Gazdaságilag ez azt jelentette, hogy 15 millió embert kiteptek a termelésből s ugyanakkor egy rosszul organizált állam vállalta ennek a 15 millió embernek ellátását. A katonai bürokrácia s a hadvezetőség hibáinak vázolását a szerző nem tekinti feladatának, az okok keresésében ő itt pontot tesz.

Gogel ismertetett munkája kétségkívül sok pótlásra, sok helyreigazításra szorul. Az okok keresésében nem megy elég mélyre s a gazdasági tényező jelentőségét alig méltatja figyelemre. S ha nem is sikerül az orosz forradalom okait maradéktalanul felkutatnia, érdeme, hogy azok közül nem egyet ügyes kézzel rajzol meg. Műve egy hazája történetét, népét alaposan ismerő ember munkája, akinek az „orosz probléma“ nem divatos értekezési téma, hanem szívének gyökeréig fájó valóság. Könyvét különben szerencsésen egészíti ki, Brutzkusnak ugyancsak a breszlai Ost-Europa Institut kiadásában megjelent „Agrarentwicklung und Agrarrevolution in Russland.“ 1926. c. könyve, amellyel együtt az orosz forradalommal foglalkozó művek között feltétlenül az első helyet foglalja el.

Trócsányi György.

Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart. Herausgegeben von H a n s Mayer in Verbindung mit Frank A. Fetter und Richard Reisch. Erster Band. Gesamtbild der Forschung in den einzelnen Ländern. Wien, 1927. S. 266.

A világháború megbontotta nemzetközi tudományos érintkezés újrafelvételének örvendetes tanúbizonyságai azok a munkák, amelyek rövid összefoglalásokban beszámolnak az egyes nemzetek tudományos eredményeiről és törekvéseiről. Magában a par excellence szociológiában a most már évente megjelenő német gyűjteményes munkák, a *Jahrbuch für Soziologie* kívánja ezt a feladatot teljesíteni, de inkább különböző részletkérdéseknek a világ legkülönbözőbb tájairól összegyűjtött tudósok megvilágításában való feldolgozásával. Olyan nemzetközi gyűjteményes munkáról, amely a szociológia eddigi eredményeit és mai állását tüntetné fel, nincs tudomásunk.

Ezzel szemben a közgazdaságtan a *Brentano*-emlékkönyv után már újból megjelenik egy ilyen gyűjteményes munkával, amelyet ezúttal Friedrich von *Wieser* emlékének szentel. Ez a munka méreteiben és tartalmában még a Brentano-félét felül is akarja múlni, hiszen négy kötetre van tervezve és az első kötet általános összefoglalása után a további három kötetben részletkérdéseket is igen behatóan és sokoldalúan kíván tárgyalni. Az előttünk fekvő első kötet azzal is eltér a Brentano-féle munkától, hogy az egyes nemzetek irodalmának ismertetésénél nem éri

be a vezető nemzetekkel, hanem kis népekre is kiterjeszkedik, köztük olyanokra, amelyek figyelembevétele nem nélkülözi az exotikum vonását, így találkozunk a jugoszlávokkal, spanyolokkal, görögökkel, sőt hindukkal is, de jellemző, hogy még ily bőkezűség mellett sem jutott hely a kötetben a — a román közgazdaságtannak.

Mi magyarok a kötetben *Balás* Károly cikkével szereplünk s a cikk adatgazdasága majdnem túlságos, amennyiben közgazdasági tudományunk kimagasló nevei mellett egész jelentéktelen nevekkel és még jelentéktelenebb munkákkal is találkozunk. Ettől eltekintve a cikk az eddigi magyar közgazdaságtanról mindenesetre jó áttekintést nyújt.

A szociológiát két tanulmány érdekelheti különösképen. Az egyik *Fetter* cikke az amerikai közgazdaságtan újabb irányiról, aki miután foglalkozik az amerikai közgazdák leghevesebb vitáinak problematikájával és rámutat azokra a lényeges változásokra, amelyek a közgazdaságtan hagyományos alkatában mutatkoznak, kiemeli, hogy a mai amerikai közgazdaságtan erős hajlandóságot mutat abban az irányban, hogy szomszédos tudományok eredményeit fokozottabb mértékben használja fel és főképp a szociológiai kutatással szorosabb kapcsolatba kerüljön. Másrészt jellemző a statisztikai módszernek nagymértékben való előnyomulása, ami méreteiben a történeti iskola előtérbe kerülésére emlékeztet más irányban, de hasonló túlzásokkal.

A német közgazdaságtanról *Schumpeter* ír és legpregnansabb megállapítása az, hogy a német közgazdaságtan egyetlen exportképes elméletének a határhaszonelmélet bizonyult. Anglia közgazdaságtanát *Henry Higgs* Franciaországét *Gaetan Piroix*, Olaszországét *Augusto Graziani*, Norvégiaét, Dániaét és Svédországét *Thorwald Aarum*, Németalföldét *Verrijn Stuart*, Oroszországét *Gelesnoff*, Lengyelországét *Ladislaus Zawadzki* ismerteti.

A csehszlovák közgazdaságtanról szóló cikk a második a kötetben, mely a szociológia különös figyelmére érdemes. A cikket *Karel Englis*, jelenlegi csehszlovák pénzügyminiszter írta, aki különben a brünni egyetem tanára és a mai közgazdaságtannak kétségtelenül egyik legeredetibb gondolkodója. Az a séma, amelybe a gazdasági gondolkodást beilleszti, olyan áttekinthető és világos, amellet pedig olyan nagyszabású, hogy jogosan kelthet komoly érdeklődést. *Englis* cikke nem is annyira a csehszlovák közgazdaságtannak van szentelve, amelyről még alig is lehetne beszélni, mint inkább saját gondolatmenetének és álláspontjának ismertetéséből áll.

Azzal kezdi *Englis*, hogy amikor egy tudomány tárgyáról beszélünk, akkor nem a külvilág egy metszetét vagy szakaszát értjük alatta, hanem a szemléletünk módjától függő gondolati tárgyat (Denk-objekt), mely képzeleteinkből és fogalmainkból adódik. Az egyes tudományok egységét szemléletünk egysége adja meg s ami az egyes tudományokat megkülönbözteti egymástól, az szemléletünk módjának különbsége. A szemlélet különbsége elsősorban az érzéki behatások különbségéből adódik. Az ember kivetíti érzéki behatásait a dolgokra és ezt a dolgok természetes tulajdonságainak minősíti. Különböznek ettől a vonatkoz-

tátott tulajdonságok (Beziehungseigenschaften), amelyeket az ember akaratára s az akaratából (Wollen), származtatott posztulátumra, vagy pedig egy szükségszerűségre (Seinsollen), egy normára kell visszavezetni. A vonatkoztatott tulajdonságokra jellemző, hogy polaritásuk van, amennyiben pozitívek és negatívek egyaránt lehetnek. Az akarat megszabta posztulátum az engedelmeskedéssel tartozó számára lesz normává s ezzel az akart jelenség szükségszerű jelenséggé. A posztulátumoknak megfelelő tulajdonságokat céltulajdonságoknak, célminőségeknek nevezzük. A normáknak megfelelő tulajdonságok normatív tulajdonságok, normatív minőségek.

Minden szemléleti módnak egy felfogási mód felel meg. A természetes tulajdonságok felfogási módja kauzális, az akart jelenségek felfogási módja teleologikus, finális. A normatív jelenségek felfogási módja racionális. A három felfogási mód egymással szorosan összefügg, egymást követi. Minden szemléleti módnak most már egy különös értékelési mód is megfelel. Az értékelés nem más, mint ugyanazon minőség különböző mennyiségi fokainak megkülönböztetése. A vonatkoztatott tulajdonságok értékére jellemző polaritásuk. A célminőségek közt továbbá különbséget kell tennünk aszerint, hogy arra helyezzük-e a súlyt, hogy *ki* akar, vagy arra-e hogy *mit* akar. Az előbbi esetben kapjuk a szubjektív, az utóbbi esetben az objektív értéket. A vonatkoztatott minőségeknél (Beziehungsqualität) az értékek fokainak megkülönböztetése csak korlátozottan lehetséges és általában meg kell elégednünk a pusztá osztályozás lehetőségével.

A felsorakoztatottakban három szemléleti módot ismertünk meg, melyek szerint háromféle empirikus tudományt különböztethetünk meg. Az egyik a természettudományok csoportja, a másik a teleologikus tudományoké, a harmadik a normatív tudományoké.

Ami a közgazdaságtant illeti, az kétségkívül a második csoportba, a teleologikus tudományok közé tartozik. Ha a gazdasági fogalmaknak tartalmat akarunk adni, azt a posztulátumot kell keresnünk, mely a jelenségek gazdasági jellegét megadja.

Kétségtelen, hogy ugyanezt a sémát más formában is fel lehet építeni. De senkise tagadhatja, hogy az Englis-féle séma jó áttekinthetést ad és a jelenségek megértését módfelett megkönnyíti. Oly kérdések körül tomboló vitákat, amelyek talán nem viszik előre a tudományt, de azt előmenetelükben megakaszthatják, elintézni alkalmas azzal, hogy céltalanságukat és felesleges voltukat jól megvilágíthatja. N. Gy.

László v. Otlík, Begriff und Gegenstand der Gesellschaftslehre. Sonderbruck aus Archiv für systematische Philosophie und Soziologie, Bd. XXX. Heft 3 und 4.

Társadalomtani bölcsészetiének alapfogalmait fejt ki, revideálja itt Otlík német nyelven. Szerinte a társadalom olyan összetartozás, amely közös engedelmességen nyugszik közösen elismert hatalmak tekintélyével szemben. Ez összetartozás annál nagyobb, s így az illető

társadalom annál kifejezettebben létezik, mennél erősebb tagjai között az egyértelmű meggyőződés arra nézve, hogy bizonyos normáknak engedelmessé kell. De a társadalom létezése nemcsak az együttműködésnek mértékétől függ, függ attól is, hogy a rendezetlen „vad” küzdelemnek chance-ai mennyire kiküszöböltek.

Nem mondom, hogy ez az „ideáltipikus” fogalmazás és a hozzáfűződő tételek mindenképpen kielégítő magyarázatát fogják majd adni a társadalmi jelenségeknek. Anyagi (kültermészeti és testi) feltételeiben a társadalmat alig lehet majd ez alapon megérteni. Azután a hatalom heterogén népeket és kultúrákat is kényszeríthet jogára alá, amíg viszont homogén népek körén belül a hatalom, legalább is a külszerűen értelmezett, nem szükségképpen jelent döntő mozzanatot egyéb kulturális vonatkozásban. Bizonyos belső ellenmondásoktól sem mentek Ottlik fejtegetései. Aki azt a nézetet vallja, hogy az emberek nem születésüknél fogva, hanem a nevelés által tartoznak a társadalomhoz, az ne állítsa a tételt, hogy a „társulat” eredetibb mint a társas „vonatkozás”. De bárhogyan is gondolkozunk minderről, Ottlik nagy készségét és készülségét a szóbanforgó kérdéseknek mélyebb értelmű analizisére senki kétségbe nem vonhatja. Tehetségében, bölcsészeti fantáziájában, új utakat kereső vállalkozási kedvében a magyar szociológiai irodalomnak egyik szép reményét látjuk.

H. Gy.

Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve

XV. évf. 1927. Szerkesztette Dr. 111 y e f a l v i I. L a j o s, Budapest, 1927. Budapest székesfőváros Statisztikai Hivatalának kiadása. Ára: 30 P. 8 + 372 + XX. + 1070 lap.

Ez a közel másfélezer oldalas Évkönyv szinte kimeríthetetlen adattömegével sokkal többet nyújt, mint pusztán a főváros közigazgatási és statisztikai viszonyainak ismertetését. Az az egyetlen adat, hogy az ország megcsonkítása következtében a háború előtti 4.82%-ról egyszerre 11.64%-ra — a városi népesség 25.7%-áról 34,9%-ára — ugrott az az arányszám, amelyet a főváros lakossága az ország népességében, illetőleg a városi lakosság számában elfoglal, eléggé érezteti, hogy *milyen jelentős lehet* s hogy mennyire *megnövekedhetett* az a hatás, amelyet a főváros különböző — s az ország többi részeitől annyira elütő — viszonyai, lakosságának demográfiai, társadalmi, kulturális, gazdasági és egyéb körülményei az ország *általános* közállapotainak kialakulására gyakorolnak.

Ebből a szempontból *kettős jelentősége* is van tehát a csaknem milliós lakosságú főváros viszonyait ismertető táblázat-tömegeknek, amelyek helyes értelmét és igazi jelentőségét akkor közelítjük meg legjobban, ha az ország általános viszonyainak tükrében, illetőleg az ország többi részének eltérő viszonyaihoz való vonatkozásukban szöveljük meg őket.

Gondoljunk pl. a lakosság településének sűrűségére. 1920-ban országos átlagban 6.8 lakos jutott egy lakóházra, Budapesten 50.4 s még

1925-ben is jóval magasabb volt az egy lakásra eső lakók száma (47), mint a háború előtt (44.8). Ezt a magas átlagot még a leginkább városi jellegű településeink sem közelítik meg, amelyekben mindössze 10.2—17.5 volt 1920-ban az egy egy lakóháza jutók átlagos száma. Az újabb lakásépítkezések némileg csökkentették ugyan a fővárosban is a lakások túlszűfoltagságát, de a helyzet még ma is az, hogy a 2—3 szobás lakások 19.4—20.8%-ában *albérlő is lakik*. A lakosság egy jelentékeny részének tehát nemcsak hogy saját háza, de még saját otthona sincs — aminek egyik legszomorúbb kísérő jelensége, hogy az albérletben lakók között *éppen kétszer* akkora a törvénytelen viszonyban élők aránya (3%), mint a főbérlők között, — Már maga az albérleti rendszer nagy elterjedtsége is egészen elütő a vidéki viszonyoktól, ahol éppen a saját-ház birtoka jelenti a nagy tömegeknél a polgári önállóság és öntudat bizonyos fokát, ami itt természetesen hiányzik a lakosság nagy részénél.

Ugyanaz a különbség mutatkozik a főváros és az ország többi részeinek viszonyai között, amit a település sűrűségénél és a lakásvizonyoknál megállapíthatunk, ha a lakosság foglalkozási megoszlását vetjük egybe az országos viszonyokkal.

Míg ugyanis az ország összes lakosságának 11.6%-a, addig az ország lakosságának 55.8%-át kitevő mezőgazdasági népességének csak 0.2%-a, ellenben a sajátosan városi jellegű iparforgalmi népességnek már 25.4%-a s ebben *a kereskedelemmel, hitellel, biztosítással és áruközvetítéssel foglalkozóknak 41.4%-a*, a túlnyomó részben szintén városi foglalkozású községi és szabad pályákon működőknek 32.4%-a települt meg a fővárosban, s ezek itteni magas arányszáma emeli az ország *többi* részein megtelepült 25.4%-os iparforgalmi és az értelmiségi osztályhoz tartozók 3.5%-át az országos 30.1, illetőleg 4.7%-os arányra,¹ Említést érdemel szociális szempontból az az adat is, hogy míg a különböző napszamosoknak — 1920-ban — mindössze 9.5%-a élt a fővárosban, tehát ezek a tanulatlan munkaerő-tömegek inkább az ország fővárosán kívül telepedtek meg, addig az összes házicseléseknek már 31%-a élt a fővárosban, ami az itteni erős nöbbletnek is egyik előidézője lett.

Az erre vonatkozó adatok önmagukban is érdekesek ugyan, mert elárulják, hogy az ezer férfire jutó nők száma az 1910. évi 1030-ról 1925-ben 1158-ra (egy-egy közigazgatási kerületben 1280—1323-ra) emelkedett, úgy hogy ma a főváros lakosságának *54.5%-a nő*, a 45 év előtti 50.3%-kal szemben. Ez idő alatt ugyanis a nők száma 180, a

¹ Itt kell megemlítenem azt a feltűnő eltolódást is, amely a főváros lakosságának 1920, és 1925, évi foglalkozási megoszlása között mutatkozik s különösen egyes kategóriák abszolút számainál igen erős, így pl. az iparforgalmi népesség száma 106,000-rel *fogyott* 1920 óta, ellenben a községi és szabadfoglalkozások 36,000-rel, a napszamosok 18,000-rel, a nyugdíjasok és magánzók száma 55,000-rel *emelkedett* öt év alatt, ami együttvéve, ha ezek az adatok *tényleges változásokat* jelölnek s nem az adatfelvétel különbségéből keletkeztek, olyan mélyreható szociális változásokra enged következtetni, amelyek a legnagyobb figyelmet érdemlik meg.

férfiaké csak 138%-kal szaporodott s ez a körülmény számos olyan társadalmi jelenség magyarázatához nyújt motívumot, amely ezzel a kérdéssel szorosan összefügg. Egyetlen példát említünk csak: a törvénytelen születések országos arányszámát a fővárosi viszonyok emelik 8.1%-ra, azáltal hogy a *fővárosi születések 19—20%-a törvénytelen* s ez az arány minden bizonnyal még rosszabbodna, ha a főváros lakossága a születések számában is ugyanazt az arányt produkálná, mint a házasságkötések, vagy legalább, mint a népességi arányszámban.

Az ország összes házasságkötéseiből u. i. 13.08% jut a főváros lakosságának házasságkötéseire, ami *jóval magasabb*, mint a népességi arány indokolhatná, habár a magasabb számot a lakosság korosztály szerinti összetételének sajátossága némileg megmagyarázza. Nem magyarázza meg azonban azt, hogy *a születések számának aránya miért nem követi a házassági arányt*, de a népesedési számot sem, mert hiszen az ország összes születéseiből mindössze 7.3% jutott a fővárosra, tehát alig több, mint a fele a házassági aránynak, sem azt nem magyarázza meg ez a látszólag nagyon élénk házassodási kedv, hogy az *elválások* számában miért részesedik a főváros 20.8%-kal?

A halálozási arány viszonyt eléggé megközelíti a népességi arányszámot, úgy hogy — a csekély születés és a népesség arányszámának megfelelő halálozás mellett a főváros népe saját propagatív erejéből meglehetősen gyöngén regenerálja magát — 1926-ban az ország természetes népszaporodásából mindössze 1.5% esett a fővárosra — s emiatt állandóan a bevándorlás által hozott munkaerőkre van utalva. Majdnem azt lehetne mondani, hogy a főváros a házasságkötések, az elválások és a törvénytelen születések városa, a népesség erejét tápláló természetes szaporodás funkcióját azonban az ország többi községeinek engedi át.

A természetes népszaporodásnak említett alig számba vehető mértéke — a főváros adott gazdasági energiái és a megélhetési lehetőségek ezerféle változata mellett, mint roppant erős szívóerő hat az ország többi részeinek munkáskéz fölöslegére, — amire nézve sokat mondó az az adat, hogy az 1925. évi lakosságnak 25.6%-a *öt éven* belül költözött a fővárosba — sőt az országban kívüleső szellemi és fizikai munkaerőkre is.²

A főváros 1925. évi lakosságának (960.995) pl. csak 38.4%-a született a fővárosban, még pedig a nyugdíjasok, magánzók, tőkepénzesek stb. 32%-a, a közlekedési alkalmazottak 35, a napszámosok 36, az östermelők 37, *ellenben* a közszolgálati alkalmazottak és a szabad pályán élők 40, a kereskedelem és hitellel foglalkozók 44 s az iparosok 45%-a, amely osztály tehát a leginkább bennszülött jellegű.

² Érdekes, hogy a bevándorlási adatok a nemek közül a *nők*, a felekezetek közül különösen a *protestánsok* és a *zsidók* erős bevándorlását mutatják. A vándorlási többlet 45 év alatt a férfiaknál 112, a nőknél 133.5, a protestánsoknál 290.9, a zsidóknál 129.8%-os plusszal járult a lakosság illető kategóriájának számbeli növeléséhez.

Az egyes foglalkozási kategóriák említett arányszámában mutatózó *különbségek* egy világító sugarat vetnek arra az útra is, amelyen át a főváros vonzóereje idevezeti a távolabbi vidék népét is s egyben arra az átalakítási folyamatra is, amelyet ez a vonzóerő az idevándorló néprétegek foglalkozásának kialakulására gyakorol. Jellemző pl. hogy éppen a legmozgékonyabb közlekedési és napszámos s a legkevésbébb fővárosi jellegű őstermelői foglalkozások körében található a legkevesebb bennszülött. Ezek a foglalkozási ágak tehát azok, amelyeken, mint tápcsatornákon át, a főváros népessége állandóan regenerálódik s ezekhez járul még az alsóbb közszolgálati ágak csoportja is, mint a vidékről a főváros felé törekvő néprétegek legkönnyebb elhelyezkedési lehetősége. (A fővárosi rendőrlegénység 91%-ának pl. a földművelés volt a megelőző foglalkozása.)

A főváros lakossága erkölcsi életviszonyaira — de részben a megélhetési viszonyok súlyosságára is — jellemző a válási statisztika már említett adatai mellett, hogy 2481 háztartásban figyeltek meg törvénytelen *együttélést*, tehát a háztartások 1.1%-ában. A szociális statisztikának az az adata, hogy a heti létminimum és a heti keresetek átlaga között 300.000 K. hiány mutatkozik, továbbá, hogy a munkanélküliek száma csak lassan hanyatlott le az 1925. év elején számolt 36.000-ról 20.000-re, s hogy a szellemi pályákon 3557 volt a munkanélkül levők száma, köztük 358 főiskolát végzett egyén, hogy a gyermekbíróság 6000 esetben mondott ítéletet egy év alatt az előállított kiskorúak felett s hogy a rendőrségi büntettek és vétségek száma 1925-ben 63.599, 1926-ban pedig 48.216 volt — mindez a fővárosban uralkodó nehéz megélhetési és az ezekben gyökerező erkölcsi viszonyok ismeretéhez nyújt egy-egy rendkívüli jellemző képet s másrészt mindezzel szemben a főváros hatalmas közigazgatási apparátusának (5616 tisztviselő), közegészségügyi intézményeinek, ropant személy- és teheráruforgalmának ismertetése, továbbá azok az adatok, amelyek szerint a főváros 726 közművelődési intézetében 7981 tanerő vezetésével 158.664 ifjút nevelnek, hogy továbbá a múzeumok s könyvtárak a látogatók százezreinek nyújtják a közműveltség kincseit, hogy 13 színházat és 92 mozit, 618 különböző újságot, minden 100 lakóra 5.1 telefonállomást s közel 60.000 rádió előfizetőt számlált össze a Statisztikai Évkönyv, ez mind a főváros világvárosi méreteiről és kulturális jelentőségéről beszél, nem is említve a gazdasági élet, az áru- és értéktőzsde, a vásárok, hajóutak és vasutak forgalmát, az ipari és kereskedelmi vállalatok ezreit, az árak és munkabérek alakulásáról beszámoló adatok tömegét, amelyekből egy világvárosi keretű társadalmi és gazdasági életnek megkapó rajza bontakozik ki. Mindezt nagyon értékes vonásokkal egészíti ki a kötethez csatolt háztartási statisztikai fölvétel, amely a háború óta első ilyen nemű s *kiszélesítésre* érdemes munkája a Székesfővárosi Statisztikai Hivatalnak, amelynek hatalmas teljesítőképességét ez a kiadványa mindennél jobban bizonyítja.

Áfra Nagy János.

Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Összeállította Kornis Gyula. Budapest, 1927. A Magyar Paedagogiai Társaság kiadása. XII. + 556 oldal.

Mennél messzebb jutunk a társadalmi szervezkedés differenciálódásában, mennél mélyebb lesz a kultúra, szélesebb körű a civilizáció, fejlettebb a technika, annál nagyobb feladat ezek kincseit fenntartani, tovább származtatni és gyarapítani, annál jelentősebb az erről gondoskodni hivatott intézmény-komplexum: a közoktatásügy hálózata. Erről a növekvő súlyú kormányzati ágról ad összefoglaló és mégis minden részletre kiterjedő, szakszerű, mégis világos tájékoztatást ez a vaskos kötet, amely *Kornis Gyula* fáradhatatlan kultúrpolitikai munkálkodásának legújabb gyümölcse. Több van benne, mint amennyit a címe sejtet: egész szellemi organizációnk feldolgozása. Azt a kitűzött célt, hogy a szervezet tiszta és egységbeolvadó rajzát adja, sem a fölényes tájékozottságú szerző kritikája, sem a gyakorlati kultúrpolitikus megjegyzései nem homályosítják, úgy hogy az olvasónak az az érzése, hogy egy nagyon sikerült tankönyvet olvas, amelyben a magyarázat egyben a legilletékesebb kritika. Ma, mikor a kulturális organizáció terén 2—3 év alatt annyi történik, mint régebben egy emberöltőben, amikor a kultúrpolitikai kérdések mindinkább a társadalmi tudat központjába jutnak, égető szükség volt az intézmények ily enciklopédikus feldolgozására s külön szerencséje az ügynek, hogy minderről olyan szerző tájékoztat bennünket, aki a közoktatási adminisztrációt közvetlen közelből ismeri, egyúttal mind az elméleti, mind a gyakorlati pedagógiának elsőrendű munkása.

D. Gerhard Füllkrug: Der Selbstmord in der Kriegs- und Nachkriegszeit. Schwerin, 136. old.

A történelem és a néprajz körében jogtörténeti adalékokkal végzett tudományos vizsgálódások annak megállapítására vezetnek, hogy az élet önkéntes kioltása a letűnt társadalomban is szomorú tömegjelenség volt. Nem messze a múltba nyúlik azonban vissza annak felismerése, hogy az öngyilkosság erkölcsi körtünet, társadalmi veszély, mely pusztító erejét a legnagyobb nemzeti és emberi közösségek tekintetében is vészesen érezteti. A nagy európai népcsoportok között a germán vezet az öngyilkosság terén, ezen belül a dánok mellett a németek állanak az élen. Németország szociológusai, moralistái, jogászai, a praktikusok között főként a lelkészek mind erőteljesebben fordítják figyelmüket a társadalmi életnek e szomorú tömegjelensége felé. Az öngyilkosság kérdésével foglalkozó német irodalom kiemelkedő terméke D. Gerhard Füllkrug berlin-dahlemi lelkésznek 1919-ben megjelent „Der Selbstmord“ című tanulmánya, amelyben a szerző az 1914-ig terjedő statisztikai anyag feldolgozásával világítja meg az öngyilkosság kérdését főként szociológiai nézőpontokból. E tanulmány kiegészítő része szerzőnek fentebb említett címen most megjelent munkája, amely a háború és a háború után bekövetkezett

idő adatait dolgozza fel. A feldolgozás szisztematikus, a tanulmány önmagában is teljes egész. Grafikonokkal szemléletessé tett áttekinthető képet ad a öngyilkossági hajlam elterjedéséről, kiterjesztve vizsgálódásait Európa valamennyi államára, az Amerikai Egyesült Államokra, Japánra; ezirányú vizsgálódásai azonban az 1923. év adatainak feldolgozásával lezáródnak, aminek bizonyára megvan az elfogadható magyarázata (a legújabb statisztikai adatok nyilvánosságra jutásának hiánya), noha, úgy látszik, Enrico Ferrinnek *Un secolo di omicidii e di suicidii in Európa* című tanulmánya elkerülte a szerző figyelmét. Az öngyilkosság jelenségének társadalmi jelentőségéről teljes képet rajzol a szerző, amikor — mindenkor táblázatok alkalmazásával — tüzetesen vizsgálja az égővi tényezőknek — ezek között az évszakoknak, hónapoknak, napszakoknak, az egyén személyes tulajdonságainak, mint a vallásnak, nemnek, kornak, személyi állapotnak, — a hivatásnak, foglalkozásnak, társadalmi állásnak az öngyilkosságra gyakorolt befolyását. Külön fejezetekben foglalkozik a városokban, falvakban, — a hadseregben, hadifogságban elkövetett öngyilkosságokkal. Kiterjeszti vizsgálódásait az öngyilkosság végrehajtásának módjára, s külön csoportokban foglalkozik az öngyilkosság indító okaiival, egyebek közt a szervezeti rendellenességekkel, iszákossággal, lakásviszonyokkal, hangsúlyozván azonban a motívumstatisztika ingtag és hiányos voltát. A motívumokra irányuló vizsgálódásai során azonban nem marad a felszínen, hanem belemarkol e szomorú tömegjelenség társadalmi kauzalizásának gyökerébe s az öngyilkosságot tanulmány tárgyává teszi a megélhetésért folytatott küzdelem, a születések számának csökkenése, az elválások, a vallásosság és vallástalanság, a szexualitás nézőszögéből is. Ha nem is jut vizsgálódásai során új megállapításokra, — nem könnyű e téren a szerző feladata — készséggel elismerjük, hogy a thérapia számára lelkiismeretes és alapos diagnózist nyújtott. Biztos érzéssel jelölte meg a lelki, erkölcsi és társadalmi tevékenységnek azokat a köreit, amelyeken belül az öngyilkosság leküzdésére irányuló tevékenység megszervezése elképzelhető. Az öngyilkosság értékelésénél, az öngyilkossági hajlam megerősödése tekintetében nagy szerepet tulajdonít a materialista világszemlélet, a determinista gondolkodás elhatalmasodásának, s feltétlenül szükségesnek tartja az emberekben a felelősségérzet felkeltését és megerősítését. E ponton foglalkozik az öngyilkossággal fajbiológiai szempontból is, nem talál azonban megnyugtató értékmerőt és abszolúte szuverén értékelőt annak eldöntésére, hogy egy emberi élet a jövő perspektívájában a társadalom egésze szempontjából csakugyan teljesen értéktelen-e.

Világszemlélete alapján az emberi élet értékességének princípiumát vallja, s ha ez az elvi álláspont legalább is fontolgatható (másik társadalmi tömegjelenség kapcsán felvetette ezt a problémát egyik legkiválóbb magyar történetfilozófusunk és szociológusunk, s a német irodalomban épen a klasszikus büntetőjog atyja, Binding), alappillérei-

nek meglazítása alapos meggondolást követel. A szerző is megemlíti végül a berlinvárosi evangélikus belmisszió kezdeményezésére 1925-ben létesített „Soziale Hilfe der Berliner Stadtmission“ nevű társadalmi egyesület tevékenységét, amely az öngyilkosság erkölcsi tényezőinek kiküszöbölése terén fejt ki hasznos működést. A tanulmányból az a tanulság szűrődik le, hogy az öngyilkosság hányadosának csökkentése érdekében a vallásosságot mélyíteni, az erkölcsi felelősségérzést fokozni kell, az igazi javulást azonban csak a gazdasági viszonyok gyökeres változása hozhatja meg.

z. l.

Túri Béla: Mai közjogi berendezésünk természete. Budapest, 1928. Stephaneum. 63 l.

Egyed Istvánnak a „Közjogi alapismeretek“ című tanulmányáról írt ismertetésünk során¹ megállapítottuk, hogy a provizórium közjoga már majd egy évtizedre tekint vissza anélkül, hogy ezzel a jogfejlődéssel támadt zavar oszlófélben volna. Kimutattuk azt is, hogy a provizórium egyik legkiválóbb elméleti közjogásza, Egyed István a „Mai közjogi berendezéseink“ című munkájával megkísérelte az ideiglenes és az átmeneti jogállapot belső ellenmondásait áthidalni. Minthogy neki sem sikerült, fokozott érdeklődéssel vettük kezünkbe Túri Bélának könyvét.

E munka három első fejezete három parlamenti felszólalás az alkotmányosság helyreállításáról és a főhatalom ideiglenes rendezéséről, valamint az országgyűlés felsőházáról szóló törvényjavaslatok és Andrássy Gyula gróf és társai mentelmi ügye tárgyában. A negyedik fejezet az 1920: I. t.-c. a közjogi provizóriumról szól.

A szerző látja, hogy „nem világos és jogilag is példátlan az az alkotmányjogi helyzet, mely a forradalmak megszűntével és az 1920. évi I. t.-cikkel, mely az alkotmányos élet újrafelvételét célozta, beállott. Innen, hogy a mai közjogi berendezkedésünket nem tudják sokan helyesen megítélni. Sőt a jogilag gondolkozók és a jogtudománnyal foglalkozók körében is annyi homály és zavar mutatkozik, hogy nem árt időnként ezen, az 1920:1. törvénycikkkel, mint alaptörvénnyel megkezdett alkotmányos élet természetét újra és újra megvilágítani“.

E füzet négy fejezete mindenesetre hálára kötelez, mert nagyot lendített a cél megközelítésében. A célt azonban, hogy a munka az alkotmányjogi tisztánlátást szolgálja, a szerző csak a jószándékával érte el.

Ezekután már csak „az időben“ bízunk, mely ha nem is jogalkotó tényező, de mindenesetre tekintélyes jogértelmező hatalom.

t. p. a.

¹ Társadalomtudomány VI. évf. 476. l.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

NAPKELET. 1928. 3. sz.

Mályusz Elemér: Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere.

Kossuth mint jobbágyfelszabadító él a köztudatban, pedig társadalom-reformáló működésének e beállítása teljesen hamis. A magyar társadalom másfélszázados történetének folyamatában Kossuth szerepe egészen más jelentőséget nyer. Mária Terézia idejéig a papság a társadalom vezető rendje. A felvilágosodás idejében a főnemesség, amelynek a köznemességet teljesen visszaszorító túlsúlyát csak II. József uralkodása csökkenti, 1790-ben a köznemesség lesz vezető hatalommá, amely a társadalom organikus fejlődését kívánja szabad szellemű törvényjavaslataival biztosítani. Ezt a fejlődést Martinovics összeesküvése s az ennek nyomában támadt reakció teljesen megghiúsítja. Ismét a papság és a mágnások lesznek a vezetők, de ez utóbbi osztály nem magyar többé sem vér szerint, sem nyelvében, sem szellemében. A rendi különbségek megkövetésére törekednek, de szabad utat engednek a felvilágosodás közgazdasági tanainak. A társadalmi fejlődés helyett vissza esett a nemzet Mária Terézia korába. A birtokos nemesség elparlagiasodik s a hosszas visszaszorítás következtében enerváltabb lesz, semhogy a vezetést vissza tudná ragadni. A nemesség zöme azonban birtoktalan: részben jobbágy telken élő kisnemes, részben vagyontalan értelmiség. Számuk a birtok-elaprózódás miatt nőttön-nő, hangulatuk radikális, a nyugati demokratikus szellemnek hódoló, nem egyszer forradalmi. Széchenyi organikus programját, amely a hatalom birtokában levő, de a nemzettől idegen arisztokráciát kívánta megnemesíteni és a fejlődés tengelyévé tenni, megbukott a mágnások önzésén, ernyedtségén és rövidlátásán, pedig a birtokos nemesség támogatta volna. A vezetőszerepet a polgári osztállyal összeforni készülő kisnemesség ragadta magához. Ennek a küzdelemnek a vezére Kossuth, ki 1848-ig csak a nemesség hatalomhoz juttatásáért küzd. A „koldus nemesség“ tűzön-vízen követi s mágnás-gyűlésében a birtokos nemesség is támogatja. Mennyire nem a parasztság szószólója, mutatja, hogy az 1848 nyarán összeült parlamentben 415 képviselő között csak 4 jobbágy volt. A kisnemesség győzelme 1849-cel nem szűnik meg, mert szerves fejlődés eredménye volt. A birtokosnemes és szegénynemes tartja kezében a vezetést még a Tisza Kálmán érájában is. A 48-as kereknek belső tartalmat adni, a széles, jómódú, a nemzeti közvéleményt

és közakaratot hordozó harmonikus szellemű polgárságot kifejleszteni még sem tudta. A polgárságnak nem akadt vezére s míg a nemesi kultúrközösség biztosította volt a magyar és a nemmagyarajkú nemesi osztály békés együttműködését, a polgári kultúrközösség hiánya és ki nem alakulása miatt a XIX. század második felétől a nemzetiségek és a magyarság közt mind szélesebb szakadék támad. A polgári osztály kifejlődését megakasztotta a gazdasági élet új rendje s főleg a zsidóság szerepe. 1848-ig az ország antiszemita volt. A városok nagy része nem tűrte a zsidót s a falvakra is a földesúr kényszerítette rá mint regálé-bérlőket. Még 1848-ban is általánosan érezte a polgárság, hogy a más erkölcsű zsidósággal nem bírja a versenyt. Ez be is következett s ezzel a magyar társadalom atomizálódása is. Az előbb organikus társadalom zörgő mechanizmusként vergődik: az életközösségek régi formáit elsorvasztja, felbontja a pénz uralma. Tisza István kísérlete: a nemesi elem életrekeltése, csak kudarccal végződhetett, mint egykor a Széchenyié.

Sz. Gy.

AMERICAN JOURNAL OF SOCIOLOGY. — July. 1927.

Charles A. Ellwood: Primitive Concepts and the Origin of Cultural Patterns. (Kezdetleges fogalmak és a kultúrjellemtvonások eredete.) 1—13. old.

A kultúra jellegzetes eszmék, illetve kultúrjellemtvonások összesége. Ezek eredetének felderítéséhez szükség van a lélektani és történeti módszer összekapcsolására. A primitív ember értelme hasonlít a gyermekéhez, amennyiben kísérletezés és hagyomány előtti értelemnek lehet nevezni. A tudomány az igazolt ismeret felhalmozódása. Mivel a primitív elme nem kritikus, hanem hiszékeny, azért azt tudományelőttinek és egyben logikaelőttinek is kell nevezni. Ezt azonban nem szabad abban az értelemben venni, mintha a primitív embernek nem lenne meg a képessége tapasztalatok szerzésére. T o d d a primitív értelem három jellemvonását abban jelölte meg, hogy mindent lehetségesnek tart, mindent változékonyak lát és minden jelenség között közvetlen összefüggést képzel el. Az ember alapvető tevékenysége a táplálkozásra, szaporodásra és önvédelemre terjed ki. Ezek természetes ösztönzői, Veleszületett általános jellemvonásai, ösztönyszerű törekvései s mint ilyenek, a kultúrjellemtvonások kifejlődésének első alapjai. A másodikat a fizikai környezet, a harmadikat az emberi lét előtti időbe is visszanyúló csoportélet szolgáltatja. D e w e y a primitív foglalkozásoknak döntő befolyást tulajdonít a kultúrjellemtvonások kifejlődése tekintetében. Ha ilyen messzire nem is megyünk, mégis nagy hasznát vehetjük ennek az álláspontnak. A primitív ember vadász volt s a vadászjelleg maradandó nyomot hagyott a kultúrjellemtvonások kifejlődésében. A férfiak első társulási formája a vadászat volt s ennek átalakulása a mezőgazdasági korszakban a .háború, ami nem más, mint embervadászat. Sőt a vagyonért folyó üzleti verseny sem más, mint a vadászat egy új formája D e w e y szerint. Emellé a vadászjelleg mellé ellenben oda kell helyeznünk mint egyenrangú

másik társulási» formát, a nőket először társító gyermekgondozást, amely mint gyermekgondozási jelleg a kultúrjellemvonások kifejlődésének másik alapvető tényezője. Ha ezt a két tényezőt továbbfejlődésében vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a vadászjelleg (hunting pattern) kizsákmányoló, önző, anyagias, a gyermekgondozó jelleg (child-care pattern) ellenben nem kizsákmányoló, hanem önzetlen, szellemi és kooperatív. Az ember kultúrájának ez alapvető általános jellemvonásai az életműködés lényeges elemein nyugszanak, egyetemes kultúrjellemvonásokról azonban nem beszélhetünk. *W i s s l e r* próbált ilyeneket felsorolni, mint: 1. a beszéd és írás, 2. anyagi, gazdasági cselekmények, 3. művészet, 4. mítosz és tudomány, 5. vallás, 6. család és társadalmi rend, 7. tulajdon, 8. kormányzat, 9. háború. A felsorolás önkényességét legjobban mutatja az utolsó, a háború, melynek szükségességében hinni nem lehet. Az ember nemcsak eszközkészítő, hanem értéktermelő is. A kultúra az a folyamat, amelyben nemcsak anyagi környezetét ihatja és alakítja át az ember szellemi eleme, hanem az embert magát is.

E d w a r d C a r y H a y e s : W h e r e C o m t e a n d S p e n c e r W h o l l y W r o n g ? (Egyáltalán nem volt Comte-nak és Spencernek igaza?) 14—27. old.

A társas jelenségeket létrehozó tényezők sorában élettaniak is vannak, amelyek vizsgálata nem a szociológiára, hanem a biológiára tartozik. Amikor a biológia ez élettani tényezők segítségével a társas jelenségeknek teljes magyarázatát akarta megadni, joggal kifogásolt egyoldalúságba esett. De ugyanez az egyoldalúság állítható azokról a szociológusokról, akik az élettani tényezőket teljesen figyelmen kívül akarják hagyni. Jellemzésül érdemes *W a t s o n* szavaira hivatkozni, aki a gyakorlással szerezhető képességek hatásait kutatva rámutat az emberek öröklött egyéni különbözőségére. Még szorosabb kapcsolat mint a biológiához fűzi a szociológiát a pszichológiához, mely mint szociálpszichológia azon az úton van, hogy a szociológia egész területére kiterjeszkedjék. Ha a pszichológia ebben az irányban fejlődik tovább, a geográfia mint anthropogeográfia, a történelem mint kultúrtörténet, a közgazdaságtan mint szociálpolitika, a politika mint népmozgalmak kutatója a társas jelenségek egyre több körét vonja magába, marad-e még valami a szociológia számára? Símmel tana a viszonyformákról nem kielégítő egy tudomány anyagául. De ezenkívül is megmarad a népesedéstan, az osztályok kérdése, a községi szervezet, a család mint társadalmi intézmény és főképp az összes társadalmi tényezők együttes vizsgálata, a társadalomnak mint egésznek szemlélete. Ebben az utóbbi értelemben a szociológiát szociálfilozófiának lehet tekinteni. A szociológiai specializálódásnak is megvan a maga létjogosultsága, de nem szabad abban a hiszemben lennie, hogy csak ez a speciális terület a szociológia. Igazat kell tehát *C o m t e* nak és *S p e n c e r* nek adni

abban, hogy a szociológia a szociális jelenségek szinthezisést adni hivatott.

R. D. McKenzie: The Concept of Dominance and World Organisation. (Az uralom és a világszervezet fogalma.) 28—42 old.

Ch i l d kifejtette, hogy a szervezetek élettani kifejlődése a szerveik fölé- és alárendeltségi viszonyában jelentkezik. Ugyanő mutatott rá arra, hogy az alsóbbrendű szervezetek tevékenysége külső felületükre, vagyis kifelé összpontosul, míg a magasabbrendű szervezetek tevékenységének központja a szervezet belsejében van. Anélkül, hogy ennek az analógiának bizonyító erőt kellene tulajdonítani, érdekes, hogy a társas életben hasonló jelenségeket találunk. A kifelé való összpontosulás az állandó védelmi készenlét szükségszerű folyamánya s ezt a társadalmaknál térjellegnek (spatial-pattern) nevezhetjük. A közlekedés fejlődése mossa el azt a jelleget, hogy helyt adjon a belső központosításnak a nagyvárosok köré (axiate pattern). A közlekedés fejlődésénél még nagyobb jelentőségre tesz szert a szellemi érintkezés és közvetítés fejlődése, mely a központosított vezetés és irányítás alatt a végrehajtás és alkalmazás széleskörű szétponosítását és ezzel az uralom alatt tartott terület messzemenő kiterjesztését teszi lehetővé. Az uralom alatt tartott területnek (határterületnek, frontier) három fajtáját különböztethetjük meg: a nyersanyagterületet, az ültetvényt és az ipari telepítést. A legnagyobb változást a határterületen az utóbbi idézi elő. Idővel a telep önállóságra tör, a terület bennszülött lakossága a maga kezébe igyekszik venni sorsát. Ennek a felszabadulási folyamatnak hátrányos következményeit természetesen elsősorban annak az országnak kell megéreznie, amely a legelterjedtebb uralmi hálózatot tartotta kezében, Angliának. A felszabadulás jelei a legrohamosabban jelentkeznek ezidőszert a távol Keleten. Ezzel a folyamattal azonban az uralom és alárendeltség viszonya nem szűnik meg, csak éppen új uralmi központok alakulnak ki.

L o u i s W i r t h: The Ghetto. (A gettó.) 57—71 old.

Gettó alatt a zsidók zárt települését a középkor városaiban szoktuk érteni. A modern gettó ennek a maradványa s így csak előzményeiből érthető meg. Gettószerű települést ma nemcsak zsidóknál találunk, de mivel a településnek ez a módja zsidó eredetű, a zsidó gettó vizsgálata egyben minden hasonló településre is világosságot deríthet. A gettószerű település a városi lakosság társadalmi rétegződésére s e rétegek kicserélődésére igen sok jellemző adalékkal szolgálhat.

Az ősi gettót a zsidók önszántukból, főképp vallási okokból hozták létre. Amint pedig létrejött, kialakult vele az a testületi szellem, amely az együttlakást a zsidók számára lelki szükségletté tette. Az önkéntes különváláshoz járult aztán hozzá a hatósági kényszer, amely minden zsidót a gettóba utalt. A zsidó és keresztény különválása és

gazdasági együttműködése a középkori élet természetéből adódott. A kereszténynek tiltott, de gazdaságilag szükséges foglalkozások vártak a zsidóra. A foglalkozással is velejárt a megkülönböztetés, melynek nyomását csak a gettó belső közössége enyhíthette. A gettó azért még nem jelentett kötöttséget. A zsidó közlekedése nem volt korlátozva, amiből létrejött bizonyos érintkezési és kicserélődési lehetőség a különböző városok ghettoi között. Ennek ellenére lényeges különbség állott fenn mindvégig a nyugati és keleteurópai gettók között. A környezet kultúrszínvonala és gazdasági helyzete rányomta bélyegét a gettókra is. Sokan akartak a gettóból egészen kilépni, de az a visszautasítás és idegenkedés, amivel találkoztak, visszakényszerítette őket a gettó falai közé.

Amint a gettó létrejövetele megelőzte a hatósági kényszert, úgy ennek megszűnése után is fennmaradt a gettó. S ha a környezettel való érintkezés és elvegyülés fokával arányosan eltűnőben is van, mindenütt megújul, ahova gettójellegű bevándorlók özönlenek, így jöttek létre azok a gettószerű települések is, amelyeket Északamerika városaiban találunk. Ezeket a gettókat az hozta létre, hogy az új bevándorlóknak szükségük volt egymás támogatására, legtöbbször még a nyelvismeretük hiányossága és az új környezet nem ismerése is elegendő ok volt, de ehhez járult, hogy magukkal hozták annak az országnak szokásait és erkölceit, ahonnan kivándoroltak. Érdekes és jellemző megfigyelni a bevándorló zsidók útját. A szerző a chikágói zsidó telepek alakulását veszi sorra. Ha tudni akarjuk egy zsidóról, hogy kicsoda, elég megtudnunk, hogy hol lakik. Ez nemcsak gazdasági helyzetére, foglalkozására és hitére, hanem politikai pártállására, elhelyezkedési kilátásaira és asszimilációja fokára is jellemző. Az első gettó, a legelső, Chikágóban a Chikágó folyótól nyugatra fekszik. Ide települ a legfrissebb bevándorló, ahol németek és írek helyébe lép, hogy aztán lengyelek, olaszok és legújabban négerrek jöjjenek utánuk. Érdekes, hogy a zsidók és négerrek mily jól összeférnek egymással. Ebből a gettóból egyenkint emelkednek és menekülnek ki a zsidók. Viszonyaik javulásával Chikágónak abba a városrészébe települnek, amelyet Lawndale-nak neveznek. Alig kezdődött azonban az áttelepülés, amint a zsidók megint csak egymásközt találják magukat. A gettó utánuk jött, a nemzsidók máshová költöztek. Új gettó keletkezett tehát, ahonnan a kiemelkedni és elvegyülni vágyó zsidónak megint csak menekülnie kell. Annál a folyamatnál azonban, hogy mindegyik gettó új jövevényekkel folyvást újra megtelik, érdekesebb az, amikor a zsidót elvegyülési szándékában visszaverik s az, akárcsak a középkorban, bűnbánóan és együttérzően visszatér a gettóba. A zsidó mint egyén nem mindig találja el az asszimiláció módját. Különállásuk az élet ténye, melyet semmi csodaszerral eltüntetni nem lehet. Ami a zsidó közösséget közösséggé teszi, a területi cselekvés lehetősége. Ez a közösség nem is csak fizikai tény, hanem az értelem állapota is.

William Ortoa: News and Opinion (Újság és közvélemény). 80—93 old.

Az újságtermelés technikai fejlődése az újságok gazdasági és eszmei viszonyait egyaránt megváltoztatta, de az újságok expanzióját nem követte nyomon a közvélemény nagyobb tájékozottsága. Pedig ez a modern politika lényeges követelménye, mert amikor a döntést minden polgárra rábízza, mindegyiknek kellő tájékozása is közszükségletté válik. Ezzel szemben ez a tájékozás tőkés vállalatok feladata, melyek nem egyszer nemzetközi jellegűek. Tanulságos ebből a szempontból a hírszolgáltatás elemzése és azoknak az akadályoknak a szemügyre vétele, amelyek a tárgyilagos tájékoztatás útjában felmerülnek. Bár sokan hiszik, hogy a tények közlésén túl a hírszerzőnek nincs feladata, rá kell jönnünk, hogy a tényközlés és véleményadás egymástól élesen külön nem választható. Különösen a külön levelezőnek a helyzete aggályos, mert könnyebben vezethet vissza-élésekre, mint a kiküldött tudósítóé. A hírszolgálat közérdekű megszervezése és ellenőrzése fontos és sokat ígérő feladat.

Willard C. Poole: Distance in Sociology. (A távolság szerepe a szociológiában.) 99—104. old.

A szociális távolság fogalma túlsókat ölel fel magába, amennyiben úgy az egyéneknek, mint bizonyos csoportok tagjainak egymáshoz való viszonyára, valamint egyéniségeknek csoportjaiktól független viszonyára egyaránt kiterjed. Meg kell különböztetni a szubjektív személyi távolságot, amelyet minden egyén képez másokhoz való viszonyáról s az objektív egyéni távolságot, amilyen ez a viszonya valóban. Az érintkezés és kölcsönhatás az egyének között a szubjektív egyéni távolság érzete szerint alakul. Szubjektív szociális távolságnak azt nevezhetjük, amit egy csoport tagja képez a csoporton kívülállókhoz való viszonyáról, míg az objektív szociális távolság a különböző csoportok kulturális különbségei szerint alakul. A szocializálódás formái azokban a szabályokban jelentkeznek, amelyek a csoporton belüliek érintkezését a csoporton kívüliekkel rendezik.

Carle C. Zimmerman: The Migration to Towns and Cities II. (A városba tódulás.) 105—109 old.

Minnesota 694 farm-csaladjáról szerzett adatok azt mutatják, hogy a boldoguló farm-családok gyermekei inkább megmaradnak a farmokon, míg a kevésbé boldoguló gyermekei az ipari központokba tódnak és az ipari bémunkakeresők számát szaporítják. A városba tódnak közt is a szegény családok leány gyermekei képviselik a legnagyobb részt.

Topical Summaries of Current Literature. — **L. L. Bernard: Sociology in Argentina.** 110—117 old.

Összefoglalás Argentína régebbi és újabb szociológiai irodalmáról, melynek legjelentősebb képviselője Ernesto Quesada munkássága.

U. o. — September 1927.

D w i g t S a n d e r s o n : Scientific Research in Rural Sociology. (Tudományos kutatás a falu szociológiájában.) 178—193. old.

A Purnell Act a falusi otthon és falusi élet megjavítására valamint fejlesztésére gazdasági és szociológiai kutatásokat indított meg. A falu szociológiájának jó meghatározását adta *Gillette*, aki szerint a falusi közösségek feltételeinek, törekvéseinek és haladásának vizsgálatára van szükség. A hasonló meghatározásokkal szemben azonban két kifogást kell emelni. Az egyik az, hogy a szociológia tárgykörének pontos meghatározásából kellene kiindulnia és pontosan megjelölnie, hogy a szociológia maga mily formában és mértékben járulhat hozzá a falu jólétének emeléséhez. A falu szociológiájának elsősorban a társas csoportok különböző típusainak anatómiájával és fizioiogiájával kell foglalkoznia s azután e tudományos adatokat a társas szervezetre alkalmaznia. A szociológia és szociálpszichológia adatai gyakorlati célokra még nem alkalmazhatók. A falu szociológiájának a falusi csoportok szervezetére, osztályaira, működésére és változásaira irányuló vizsgálatai az általános szociológia fejlődéséhez is hozzájárulhatnak. A kutatás nehézsége a megfelelő módszer hiányában rejlik. A módszer tudományosságának feltétele, hogy a falu szociológusa mindig szem előtt tartsa, hogy két tudomány, a tiszta és alkalmazott tudomány közt különbségeket kell tenni. Az első a megfigyelt valóságból egy fázist elvonatkoztat, a második célja viszont az, hogy az összes felhasználható tudományos adatokat összegyűjti egy gyakorlati probléma megoldására. A falu jólétének egy problémáját sem oldhatja meg egy tudomány egyedül, azért a falu szociológusának vagy e többi tudomány művelésével, vagy csak eredményeik felhasználásával lehet a gyakorlati kérdések megoldásához hozzányúlania.

B r u c e L. M e l w i n : Methods of Social Research. (A társadalmi kutatás módszerei.) 194—210. old.

A falu szociológiája a mind nagyobb tudományosság irányában fejlődik. A tudományos módszernek több lényeges eszközét átveheti régebbi tudományokból. Ilyenek: a határozott eljárási módszer, körülhatárolása a tárgynak és a problémáknak, tárgyilagosság, és a tárgynak mint a tiszta tudomány tárgyának vizsgálata, tehát függetlenül a várható gyakorlati következményektől. A falu szociológusainak munkásságában szemelláthatók bizonyos tudományos törekvések. Ilyenek: megkülönböztetett módszer, különös technika minden tárgy jellemzésére, exakt mérhető egységek kialakítása, a vizsgált elemek gondos meghatározása, kísérletek a községi szervezetek és társas problémák területén. A falu szociológiája tudománnyá csak hosszas, részletes és fáradságos munkával lehet. — *Melwin* cikkéhez *Hoffer* és *Zimmermann* kritikai megjegyzéseket fűz.

C o r e C. T a y l o r : Research in Rural Sociology. (Kutatás a falu szociológiájában.) 211—221. old.

Kérdéses, hogy a falu szociális kutatása eddig mutathat-e fel je-

lent ős eredményeket. A Purnell-féle törvény elegendő kutatási pénz-alapot és kísérleti állomást létesített a kutatás számára. A baj azonban az, hogy a falu szociológusai gyakran kevésbé képzetek a szociológia alapismeretei tekintetében és a kutatási technikában sem jártasak. A kísérleti állomások vezetői gyakran nincsenek áthatva a kutatás fontosságától. A falu szociológiájának első feladata tehát, hogy kutatásának alapvonalait és főirányait kijelölje. A falusi környezet általában egyszerű. A kutatás két főfeltétele, tudnunk, hogy *mit* kell felfednünk s hogy ezt *hogyan* kell tennünk. Fel kell deríteni új tényeket, meg kell határozni az ismert tények következményeit, ki kell fejleszteni az alapelveket és ki kell fejleszteni a módszert. Az első feladat, mint az amerikai szociológiai társaság faluszociológiai osztálya 1925-ben megállapította a kutatási módszer kifejlesztése és a kutatószemélyek kiképzése. A második feladat a faluszociológiai kutatás értékének helyes felismertetése azokban, akik a kutatás eszközei fölött rendelkeznek. A Purnell alapok létesítése, a faluszociológiai kutatás központjának felállítása a jövőt kedvező színben tünteti fel. Mindenesetre az egyetemek is hozzá fognak járulni a a kutatás sikeréhez,

E. L. Kirkpatrick: Joint Cooperative Studies on the Economics and Sociology of Rural Life. (A falusi élet egyesített gazdasági és társadalmi kutatása.) 222—230. old.

A farm élet főproblémáinak megvilágítása gazdasági és társadalmi szempontok figyelembevételét igényli egyaránt. Minden egyoldalú kutatást a másik irányban ki kell egészíteni. Ez a legjobban úgy érhető el, ha a kétirányú kutatás közös kutatási egy alapján megy végbe. Noha a kooperatív munkának minden fázisa különös megítélésre tarthat számot, végeredményben egyesülniök kell abban, hogy a mezőgazdasági lakosság családi életét kedvezőbb feltételek és viszonyok közé helyezték.

C. L. Lively: Report of the Committee on the Teaching of Rural Sociology. (A falu szociológiája tanításának ügyében kiküldött bizottság jelentése.) 231—236. old.

A falu szociológiája lényegében kísérlet azon emberi viszonyok megértésére és magyarázatára, amelyek mezőgazdasági területeken élő társadalmi csoportoknál jelentkeznek. Ez a tudományág fokozatosan emelkedett ki a probléma-korszakából odáig, hogy a modern szociális gondolkodás világlátásában szemlélni tudja a falusi élet társas jelenségeit. A különböző körülmények, amelyek közt e tudomány tárgyát ismertetni és tanítani kell, a tárgyalás eltérő típusait teszi szükségessé. A tanítási módszer fejlődése természetszerűen függésben van a kutatási eredmények fejlődésével.

Carle C. Zimmermann, O. D. Duncan és Fred C. Fey: The Migration to Towns and Cities III. (A városba való tódlulás.) 237—241. old.

A városokból a farmokra való költözés főképp a kézműves osztályban fordul elő. Gazdasági képességeik, jövedelmük és életmódjuk körül-

belül egyenlő a született farmerekével, nevelésük azonban rendszerint jobb az utóbbiakénál. Kétharmadrészük azért lesz farmlakó, mert összeházasodik a farmerek gyermekeivel. Ha a városba való tódulás eredményeit a farmokra való visszaköltözéssel az osztálytagozódás szempontjából hasonlítjuk össze, azt mondhatjuk, hogy a város a társadalom szélső (felső és alsó) rétegeit vonzza magához, míg a farmokra a középső rétegek térnek vissza.

James M. Reinhardt: The Negro: is He a Biological Inferior? (Élettanilag alsóbbrendű faj-e a néger?) 248—261. old.

Mindazok a népek, amelyek történetileg abba a helyzetbe kerültek, hogy mások felett uralkodhattak, hajlandók uralmukat természetes felsőbbségükből származtatni. Az a körülmény azonban, hogy különböző népek jutottak uralomra különböző időkben és változott körülmények között, alkalmas arra, hogy az uralmon levőknek ezt az elméletét megdöntse. A fehér faj napjainkban kedvezőbb helyzetet teremtett magának a négerekkel szemben. Azt következtetik tehát ebből, hogy a néger élettanilag is alsóbbrendű faj. Bőre színe fekete, orra széles és alacsony, haja göndör, szellemi fejlődése mérsékelt, szűklátókörű, tehetetlen és renyhe. Ha ellenben a képességeknek jelenleg ismert biológiai ismertetőjeleiből indulunk ki, semmi alapunk sincs arra, hogy a négereket alsóbbrendű képességű fajoknak tekintsük és a mégis mutatkozó különbségek magyarázatát előttünk még ismeretlen tényezőknek kell tulajdonítanunk. Ha pedig a négerek legújabb szellemi produktumait vesszük figyelembe Amerika földjén, akkor szinte az ellenkezőt (a négerek nagy képességeit) kellene bizonyítottnak vennünk.

U. o. — November, 1927.

David L. Mackaye: The Fixation of Vocational Interest. (A pályaválasztási szándék rögzítése.) 354—370. old.

Kalifornia egyik mezőgazdasági körzetében 400 gyermekre vonatkozólag gyűjtött adatok azt bizonyítják, hogy a hivatási érdeklődés fejlődésében három időszakot lehet megkülönböztetni. Az érdeklődés első rögződése alacsony intelligenciához fűződik és a foglalkozások vélt kellemetlenségéhez igazodik. Ilyenkor az ambíciók tanítói, orvosi hivatáshoz hajlanak. A második időszakban, mely a 14. életkorhoz kapcsolható, a hajlam mezőgazdaság, tanítás, mérnökség, kereskedelem irányában megoszlik. A harmadik időszak 16—19 életév közé esik. Ilyenkor kimagasló szerepre vágyanak politikában, közszolgálatban. A nem rögzített érdeklődést tanúsítók közt viszont a kutató munkára való vállalkozás áll előtérben.

William H. George: Auguste Comte: Sociology and the New Politics. (Auguste Comte szociológiája és az új politika.) 371—381. old.

Comte a politikai erőket másodlagos jelentőségűeknek tekintette. A kormányzat és törvényhozás formáinak elemzéséből arra az ered-

ményre vélt jutni, hogy a társadalmi tevékenység mélyebb forrásait az erkölcsiségben és szellemi hatalomban kell keresni. A hagyományos politikai fogalmaknak erejét tagadásba vette. A jog eszméjét, a hatalmak szétválasztását, a nép szuverenitását egy metafizikai és tudománytalan korszak értéktelen örökségének tartotta. A politikai hatalom fogalmát az ipari vezetők technikai irányításával akarta pótolni. Comte filozófiájában a szabadság fogalma a társadalmi tevékenységre van alapozva. A szabadság biztosítéka a társadalmi jelenségek alávetettsége természeti törvények alá és a politika alávetettsége az erkölcsiség alá. Comte államelmélete pozitivistá filozófiájának folyománya. A szuverenitás fogalma nála új alakot nyer. A jogok individualisztikus alapját is bíráló alá veszi. Az ügyesség és technikai irányítás a szemében a főerények. A tudomány, a technikai ügyesség és együttműködés hivatott arra, hogy az emberi kormányzatot megszüntesse s helyébe a dolgok kormányzatát tegye. A modern pluralizmus, amely az államot egy magánjogi testületté alacsonyítja s mellé egyenrangú felekként más társadalmi intézményeket (egyházat, testületet, munkaszövetséget) helyez, a demokrácia fölött gyakorolt bírálóival a Comte-féle pozitívizmus újjáéledése válik.

Pitirim A. Sorokin: Leaders of Labor and Radical Movements in the United States and Foreign Countries. (A radikális mozgalmak és a munkások vezérei az Egyesült államokban, valamint külföldi országokban.) 382—411. old.

A munkás vezérekről 1925-ben egy almanach jelent meg *The American Labor Who's Who* címmel, mely 1302 amerikai munkásvezér és 329 európai munkásvezér életrajzi adatait tartalmazza. Ez adatok feldolgozásából érdekes összefüggésekre kapunk számszerű feleletet. Először is tudni kell, hogy a felsorakoztatott adatok egyoldalúan radikális vezérekre vonatkoznak, ami Európára nézve egyben megfelel a munkásmozgalom igazi természetének is, de az amerikai adatok tanulságos voltát se rontja le. Feltűnő az amerikai munkásvezérek közt az idegen (külföldi születésű) vezérek nagy száma, mely ezeknek az amerikai népességben való arányszámát jóval meghaladja. A külföldi születésű lakosság arányszáma ugyanis 1920-ban 12.2% volt, a külföldi születésű keresőké a keresők közt 18.6, a munkásvezérek közt ellenben külföldi születésű 32.7. Az amerikai születésűek közt sem azok a vidékek termelik a legtöbb vezért, amelyeknek a legtöbbre van szükségük, vagyis a munkásvezérek legtöbbje nem ipari vidékről való. De ha a várost és a falut állítjuk egymással szembe, akkor a többség a városra esik. A vezérek túlnyomó többsége természetesen férfi. Életkorra nézve a legtöbben (Amerikában és Európában egyaránt több mint 70%) a 35 és 59 év közé esnek. Egészen elhanyagolható a 25 éven aluliak száma. Ha a népességet hét társadalmi osztályba csoportosítjuk, feltűnő, hogy a kimagasló vezérek többsége a két legfelsőbb osztályba, az összes vezérek többsége is a négy legfelsőbb osztályba tartozik apjuk foglalkozása szerint. Viszont saját foglalkozásuk szerint a felsőbb osztályokba való tar-

tozásuk még kiemelkedőbb. A kimagasló vezéreknek Amerikában csaknem fele főiskolai végzettséggel bír, az összes amerikai vezéreknek és az európai vezéreknek is több mint 20%-a főiskolai végzettségű. Nagy szerepe van a vezérek közt a szónoki képességnek és az írói foglalkozásnak. Az előbbire nézve adatok nem szerezhetők, ellenben az utóbbira nézve jellemző, hogy 80 kimagasló amerikai vezér közül 75%, 56 európai nagy vezér közül 91% író. Kisebb vezérek közül Amerikában 47.5%, Európában 70%. Pártállásra nézve természetesen, minthogy a gyűjtés radikális vezérekre terjedt ki, a többség szocialista. A sztrájkokban való részvétel tekintetében a helyzet az, hogy minél kimagaslóbb a vezér, annál kevésbé bonyolódik bele sztrájkokba. Érdekes, hogy mennyi szabadságvesztésbüntetésben volt részük. Amerikában 100 vezér közül csak 3—4, Európában 100 közül csak 14 „ült“, de így is nagyobb az arányszámuk, mint az általános lakosságé. Jellemző, hogy minél kimagaslóbb a vezér, annál több csoportnak tagja. A vezérek túlnyomó többsége Amerikában nem abban az államban lakik, amelyben született. Európára nézve ez ugyan meg nem állapítható, de itt is helytáll, hogy a vezérek mozgékonyága és lakóhelyváltogatása nagyobb, mint az összlakosságé.

Topical Summaries of Current Literature. — **H a r v e y Z o r b a u g h: Educational Sociology.** (Nevelésszociológia.) 444—454. old.

Egyre általánosabbá válik az a tudat, hogy a neveléstudományt a szociológiára kell alapozni. A nevelésszociológia főszerzői a környezet szocializálása, az iskolának mint szociális csoportnak felfogása, a gyermeknek mint személyiségnek vizsgálata, az iskolafelügyelet és a nevelési eredmény mérése körül csoportosultak. Szerző e szempontok szerint 112 angol nevelésszociológiai munkának eredményeit foglalja össze.

N. Gy.

SOCIOLOGY AND SOCIAL RESEARCH. — November—December, 1927.

E r n e s t W. B u r g e s s: Statistics and Case Studies, (Stilisztika és esettanulmányok.) 103—120. old.

A tudományos kutatás a theologiai és metafizikai determináltságon át jutott el modern korszakába. A pozitív adatok alapján való vizsgálódásnak egyik főeszköze a statisztika, melynek azonban a szociológiában csak korlátolt alkalmazási tere lehetséges, amennyiben a statisztikai összegezéssel az adatok különös szociológiai értéke megveszendőbe. A statisztika alkalmas arra, hogy bizonyos összefüggéseket érzékeltessen, de az adatok különös szociológiai jellemét csak az esettanulmányozási módszerrel lehet felderíteni.

N o r m a n S. H a y n e r: Hotel homes. (Szállodai otthonok.) 124—131. old.

Míg egy-két generációra visszamenőleg külön családi otthonukban laktak az amerikaiak, addig a mai amerikai inkább a szállodát választja

otthonául. Egy 1920-ban készült statisztika kimutatja, hogy 60 (400 ezren felüli lakosságú) nagyvárosban csak 25% a családi otthonnal bírók száma. Az európai ember számára még az elgondolása is borzasztó annak, hogy életét rideg szállodai falak között élje le, az amerikai ellenben nagyon szívesen teszi ezt. Már életkörülményei is olyanok, hogy ez a lakásmód alkalmasabb neki; így egyáltalán nem kap, vagy csak drágán háztartási alkalmazottat, avagy felesége is állásban van. S ha még gyerek sincs (sajnos épen a szállodai élet miatt a „birth control“ elve nagyon is kedvelt) hát épen kellemes a fiatal párnak a teljes kényelem és kiszolgálás. Ezért aztán magán- és bérházak nem igen épülnek; ezzel szemben az utóbbi években 342 nagy szálloda épült a nagyobb városokban félmillió dollár költséggel.

A cikkíró vázolja a szálloda történetét; ez tulajdonképpen azzal kezdődik, hogy a vendéglátás üzleti jelleget kezd ölteni. Már az ókorban is voltak fogadók, de sem ezek, sem tulajdonosaik, a fogadósok nem voltak közkedveltek. Szent Pál is elkerülte missziós körútjában a fogadókat s ehelyett családoknál szállt meg, annál is inkább, mert ezek a fogadók rablók, pogányok stb. találkahelyei voltak, kik szívesen tartották ott orgiáikat. Már az amerikai kolóniák fogadója fontosabb volt a helyi lakóknak, mint az utasoknak. Itt gyűltek össze a helybeliek, újságokat, pletykákat tárgyaltak, üzleteket kötöttek, a postát, közlekedést irányították, s szórakoztak is. A fogadós már nagyrabecsült személye lett a falu vagy város társadalmának, ki vezető szerepet is vitt. Míg a régebbi fogadóst vendégeihez személyes barátság és szívélyes viszony fűzte, ez a viszony teljesen eltűnt a nagy luxusszállodák életében. Itt fényes kiszolgálást, teljes kényelmet lehet kapni, de tömegszerűen; itt a szomszédok nem is ismerik egymást, de sokakat épen ez vonz ide, hogy tetszésük szerint járhatnak-kelhetnek, nem függenek senkitől, a kellemetlen rokonok gyakori látogatásainak sincsenek kitéve. Az a kérdés azonban, hogy milyen családi élet fejlődhetik itten. Milyen vájjon a szállodai gyermek? Az író felemlít egy kivételt hol az anya szűkes szállodai lakásában villanyfőzőkön még ebédet is főz 4 tagú családjának, sőt vendégeket is hív, de általában ez ritka eset. A szállodában lakóknak rendszerint nincs gyermekük, vagy ha születik, elköltöznek onnan. Mindenki ismeri, hogy nagy probléma a gyerekevelés a szállodai lakóknak. A gyerek nem száguldhat kedvére, természetes élénksége, játékos ösztönei el vannak nyomva. Természetesnek látszik tehát, hogy a szállodai fiatal párok emancipáltak és nem akarnak gyereket, mert így könnyebben élhetnek. Chicago középosztályi kerületében sokkal több a szálló, mint a város más részeiben, ami azt igazolja, hogy a középosztály olcsóbban élhet így, mintha drága lakást bérelne és cseléddel fogadna.

Vannak olyan lakók is, akik válás, elhagyatottság, a családban halál vagy házasság folytán beálló változások és egyedüllét esetén költöznek szállodába. Így inkább a fiatal házások és felbomló családok otthonai ezek, mint normális gyerekes családoknak.

Végeredményben fogynak a külön lakások, az irányzat a szállodai élet felé tart s ép ezért félő, hogy meglazítja vagy éppen megbontja a családi kötelékeket.

ETHOS. — 4/5 Heft. 1927.

Harry Elmer Barnes: Die soziale Grundlage geistiger Gesundheit. (A szellemi egészség társadalmi alapja 257—262. old.)

A felvetett probléma tisztázásához világi (diesseitig) és kísérleti beállításra van szükség, szemben a múlttal, mely túlvilági (jenseitig), vallási orientációra volt hangolva. A teljesen egészséges szellemi élet feltétele az egészséges emberi szervezetnek a társadalmi környezethez való alkalmazkodása. Elsősorban az emberi természetnek, mint „biokémiai egységnek“ ismeretére van szükség, másodsorban a társadalmi berendezések, azok szervezetének és fejlődésének, hatásának és visszahatásának ismeretére. Nem elég tudni, hogy mely berendezések felelnek meg legjobban az emberek természetének, hanem arra is figyelniük kell, hogy hogyan fejlesztik változtatják és ellenőrzik a berendezések az embert. Hasznos útmutatásul szolgál ebben az irányban *Durkheim, Sumner, Ogburn* és *Wallis* munkássága. A szellemi egészség társadalmi alapjainak megjavítására szolgáló eszközök tíz pontba sorolva a következők: 1. Beteg emberek születését minden eszközzel meg kell akadályozni. Ez az eugenika és az orvostudomány feladata. 2. A gyermek pszichológiájával jobban kell foglalkoznunk, mert a gyermek életének első 5 éve döntő fontosságú szellemi fejlődésére nézve. 3. Az iskolai oktatást vonzóbbá és érdekesebbé kell tenni. A büntető pedagógiát száműzni kell. 4. A szellemi differenciálódás előmozdítása fontos feladata az iskolai oktatásnak. A szellemi fogyatkozásokban szenvedő gyermekek kezelésére külön intézményeket kell az iskola mellé állítani. 5. A félelem a szellemi fejlődés nagy akadálya. Azért ezt a gyermekből ki kell irtani. 6. Az együttműködés és szellemi nemesség fejlesztésére a játékot és üdülést jobban ki kell használni. 7. Fontos volna egy tudományos színvonalon álló felvilágosító iroda felállítása nemi kérdésekre nézve. 8. Fokozni kell a társadalmi egyesülések életerejét. 9. A gazdasági boldogulás biztosítása megkívánja, hogy mindenki találjon magának jövedelmező és őt érdeklő munkát. 10. A kereszténységgel elterjedt alárendeltség érzete helyébe ki kell nevelni azt az életvidámságot, amely a görög életfilozófiában oly szép kifejezésre jutott.

Alfred Vierkant: Das Ende des »Laissez Faire«. (A liberalizmus vége.) 263—270. old.)

Volt idő, amikor liberalizmus és szocializmus szélső végleteket képviseltek egymással szemben. Ez a szélsőséges helyzetük azonban lényegesebben enyhült, miután mindegyikük közeledett a másikhoz. *Oly idő felé haladunk, amelyben úgy a liberalizmusnak, mint a szocializmusnak egyoldalúsága és tarthatatlansága mindnyájunk előtt világossá válik.* A liberalizmusnak két egymástól tökéletesen különböző gyökere

van. Az egyik a felvilágosodás korának maradványa, amely az ember önfenntartási ösztönének oly szerepet tulajdonít a társadalomban, aminő a nehézkedés az égitestek között. A másik politikai jellegű, az adott politikai helyzet következménye. Az önfenntartási ösztön egy „természetes rendszert“ hoz létre az emberek között, amelyet az állam beavatkozásával megzavarni nem szabad. E felfogás hatóereje szempontjából lényeges volt, hogy az emelkedő polgárságnak, mely a rendi társadalom számos korlátozásaival harcban állott, módfelett előnyére vált. Csakis ebből *a különös történeti helyzetből* kiindulva lehet a liberalizmus eredeti értelmét megérteni. És csak egy későbbi kor, mely ezt az összefüggést már szem elől tévesztette, csinálhatott a liberalizmusból a szabadságra irányuló követelést egyáltalán. Ez a történeti helyzet az egyedüli abban a tekintetben is, amely a liberalizmus sikereit megmagyarázhatja. Csak a viszonyok kedvező összetalálkozása adhatta a liberalizmusnak azt a látszatot, mintha minden emberi bölcsesség legtejeje volna. Akkor a helyzet az volt, hogy a liberalizmus hibái nem ütköztek ki élesen, ellenben előnyei különös erővel domborodtak ki, mert a társadalmi, gazdasági és állami élet akkor *átmeneti állapotban* volt. Másrésztől akkor a társadalom a liberalizmus bomlasztó hatásával szemben egy csomó *tartalék* fölött rendelkezett a múltból. Egy teljes évszázadig tartott, míg ezeket a tartalékokat a liberalizmus felemésztette. Mindaddig ezek a tartalékok, korábról megmaradt kötöttségek is hatottak és tették a liberalizmus teremtette állapotokat elviselhetőkké. A liberalizmus *romboló hatásai* egyelőre nem domborodtak ki, mert elsősorban csak egy még újonnan keletkező osztálynak, a munkásosztálynak vállait nyomták. Másrésztől minden tekintet ennek a korszaknak hatalmas *gazdasági fellendülésén* függött, melynek megisméltése egyharmad aligha képzelhető el. Ezt a fellendülést, melyet elsősorban a technika haladásának, aztán a világgazdaság kiterjesztésének, szűzi földterületeknek a világgazdaságba való bevonásának kell tulajdonítani, a liberalizmus javára írták. Csak ez teheti érthetővé a liberalizmus eszméinek hosszú uralmát, mely pedig *a valóságnak olyannyira ellentmond*. Egy társadalom, melynek minden tagját az abszolút egoizmus vezeti, önmagában lehetetlen. Ép ily lehetetlen aztán a liberalizmus *szabadságfogalma*. Mint társas lény, az ember nem lehet kötöttségek nélkül. Csak az szükséges, hogy e kötöttségek jogosságát elismerje s ne önkényes és lerázandó nyűgnek érezze. A társas állapot a mindenki harcával mindenki ellen egyszerűen összeférhetetlen. Csak a jog és erkölcs által szabályozott küzdelem lehetséges és bizonyos, hogy az embernek a közösség és kölcsönösség legalább olyan természetes vonása, mint a kíméletlen küzdelem. A liberalizmus tévedéseit ma szélesebb körök is átláthatják, miután a liberalizmus *külső feltételei időközben megszűntek*, sőt részben ellentétükbe változtak át. Tartalékait felemésztette és rablógazdasága társadalmunk rendszerén félreismertethetetlen: általános atomizáltság, az otthon szeretet és kötöttség messze menő szétváltsága, belső idegenség, kedvetlenség és húzóadás a munkával szemben. A kötöttség felbontásából monopóliumok s a hatalmasok

diktátuma emelkedett ki és a nagy gazdasági fejlődés is megakadt, amióta új gyarmatokból nem meríthetünk, sőt a túlnépesedés réme is jelentkezik újból fenyegetően. A politikai viszonyok is megváltoztak. Ma már az államhoz nemcsak egy vékony felsőréttegnek van kapcsolata, mint annakidején. Mi lépjen most már a liberalizmus helyére? A *szocializmus* nem lehet az, mert ezt az ellenkező irányú egyoldalúságok és tévedések jellemzik. *Egy harmadik után kelt kutatnunk*, mely az abszolút szabadság Scyllája és az állami gyámkodás Charybdise között mintegy középütt helyezkedik el.

Albert Leuterbach: Die Krise des Parlamentarismus. (A parlamentarizmus válsága.) 271—277. old.

A parlamentarizmus a polgári forradalom gyermeke, mely az egyenlőség elvén alapszik s az egyenlőség elve folytán a polgárság állami uralmának szerve. A polgárság ugyanis számra és szervezettségre egyaránt felette állt a feudális hatalmaknak, viszont a parasztság és munkásság még nem volt sem eléggé intelligens, sem eléggé szervezett ahhoz, hogy saját kebeléből válassza képviselőit. Szívesen átengedte tehát képviselőit a polgári osztálynak, melynek az ilyen egyenlőség és demokrácia mellett szükségképpen uralomra kellett jutnia. A polgári demokrácia parlamentje kifejlesztette magából a kétpártrendszert, melyben a szembeálló két polgári párt egyike egyben feudális, másika egyben szociális színezetet is nyer, amennyiben az egyik a polgárságon kívül az alsóbb osztályokra is támaszkodik. A parlamentek ez a tagozódása lényegében változik meg a munkásmozgalom kifejlődésével és a munkáspárt megjelenésével, mert ezzel a parlamenti küzdelem az osztályharc jellegét ölti magára. Ez a változás a többségi elvnek is új értelmet ad. A többségi elv a kapitalizmus gyermeke. A rendi gyűlésen nem számlálták, hanem mérlegelték a szavazatokat. Amíg a parlament különböző pártjai is egy osztály, a polgárság, képviselői voltak, addig a többségi elv az egyenlők közt mutatkozó többség elve s mint ilyen a közérdekkel azonosítható volt. Más a helyzet az osztályegyenlőtlen elemekből álló parlamentben, mert itt a többségi uralom osztályelnomássá fajulhat. Az ebből származó ellentét kiegyenlíthetetlen a pártok között s ez az, ami a parlamentarizmus válságát előidézte. Hozzájárul ehhez, hogy egyes rétegek nem tudnak megfelelő képviselőt küldeni a parlamentben, így a kispolgárság és parasztság. Azonfelül a parlamentek feladatai különösen a szociálpolitikai követelményekkel módfelett megsaporodtak, melyeknek nem tudnak megfelelni, ami a közvéleményre igen rossz hatással van. Innen erednek a parlamenti reformtervek, amelyek lehetnek jók vagy rosszak, de egyet nem jelenthetnek, azt ugyanis, hogy a parlamentarizmus formailag helytelen. Ami beteg, az maga a társadalom s a parlamentarizmus csak mint ennek a társadalomnak a szerve mutatja a betegség szimptomáit. A parlamentarizmus eredeti vezérelve az volt, hogy a népakaratot juttassa kifejezésre. Ez addig lehetséges volt, amíg egy osztály képviselőit jelentette. Ma a parlament a szociális küzdelem színhelye. Ma tehát arról, hogy minden

képviselő az egész országot képviseli, nem lehet beszélni. A feladatok megnövekedésével a parlament már nem vállalhatja az egész közelet ellenőrzésének szerepét. Feladatainak egyrészét más testületekre kell bízni, melyek azt jobban el tudják végezni. Maga pedig elégedjék meg a tisztán politikai feladatokkal. *N. Gy.*

SCHMOLLERS JAHRBUCH. — 4. Heft, 1927.

Robert Michels: Über die Kriterien der Bildung und Entwicklung politischer Parteien. (Politikai pártok keletkezésének és fejlődésének jellemvonásairól,) 1—23. old.

Minden párt csak rész és már egy párt léte is legalább még egy párt létét tételezi fel. A pártot mozgató erő a hatalomra való törekvés. Az első pártok személyek körül való csoportosulások voltak, mire nézve jellemző a porosz tartománygyűlés megoszlása 1855-ben. Nem más az elválasztó vonal később sem a szocialista frakciók között, úgyhogy Yves Guyot joggal utalhatott megoszlásuknak a szerzetrendek alakulására emlékeztető analógiájára. A pártvezér jellemzéséhez érdekes vonásokat mutat fel a szerző Lassalle, Jaurés, Bebel és Mussolini egyéniségéből. Mihelyt a tömegek a vezérnek úgyszólván természetfölötti erőket tulajdonítanak, akkor a párt kharizmatikus párttá lesz. Ilyenek rendszerint az új, harcos pártok, melyeknél előbb jelentkezik a vezér s csak azután sereglük köréje a párt. A pártok másik két formája az osztályérdeket képviselő párt és a világnézetet képviselő párt. Ez utóbbihoz közel állanak a felekezeti és nemzetiségi pártok. A nemzetiségi pártok optimisták önmagukkal, pesszimisták ellenségeikkel szemben, azért az emberszeretet nevében a háború hívei. De ugyanez a helyzet a radikális pártok optimistáinál is, akiket *Sor el* jellemezett nagyszerűen. Ezek önmaguk iránt való optimizmusukkal lesznek a rémuralom képviselői. Érdekes a politikai pártszervezkedés analógiája a gazdasági szervezkedéssel, A modern pártok nem lehetnek meg a tömegek nélkül. Ezért még az arisztokrata pártok is kénytelenek a tömegek közt híveket tobozozni, A pártoknak ez az önmaguk természetes körén való túlterjeszkedése azonban minden más pártra, így a szocialistákra is áll. Ezzel kapcsolatos, hogy a modern pártok elnevezéseik és programjuk formai fogalmazása szerint alig különböztethetők meg egymástól. Még a felekezeti pártok is vesznek fel másfelekezetűeket. A nagy számra való törekvésre jellemző, hogy a francia parlamentben a pártonkívüli képviselők pártja is megalakult. Ugyanezt találjuk meg a német diákok közt a „vadak“ szervezetében, *Pareto* különbséget kívánt tenni azok közt a pártok közt, amelyek felváltják egymást a hatalomban s azok közt, amelyek ezen a váltógazdaságon kívül állanak. *Mosca* pedig a hatalom demoralizáló hatása miatt azt kívánta, hogy a kényes erkölcsű emberek ne hatalomra törekedjenek, hanem társadalmi úton igyekezzenek ellensúlyozni a kormányzat amoralitását. *Pareto* az uralkodó pártokat egyben kompromisszumos pártoknak, a nem uralkodókat pedig elvhűeknek minősítette. Ez azonban történetileg aligha volna bizonyít-

hátó, mint a fascizmus és legalább részben a bolsevizus példája is mutathatja. *Rhomer* (1844) az ember életkorával állította párhuzamba a pártokat, Az ifjúkor pártja a radikalizmus, a fiatal férfié a liberalizmus, az érett férfié a konzervativizmus, az aggastyáné az abszolutizmus. Ennek a felosztásnak azonban már az ellentmond, hogy az abszolutizmus hívei között sok ifjút találunk, a szocialisták közt pedig sok a férfikorban levő. A pártoknak egy másik felosztása azoknak a múlttal és jövővel szemben való állásfoglalásával függ össze. Az előbbit kívánják vissza a reakciósook, az utóbbira áhítoznak a radikálisok. A felosztás azonban nem ily egyszerű. A reakció előzményéhez hozzátartozik a forradalom. Az orosz antibolsevisták pedig ugyanúgy reakciósook, mint az olasz antifasiszták, vagy a német és magyar revánspártok. Különben a reakció sohasem tudja és nem is akarja a múltat változatlanul visszahozni. A vezérek és pártok viszonyát tömeglélektani hatások módosítják. Mihelyt a munkások vezéreket választanak, új urakat adnak maguknak. Ezért *Pareto* nem hisz az individualizmus háttérbeszorulásában. Az alsóbb osztályok a felsőbbekkel szemben bizalmatlanok, de a felsőbbek mégis az alsóbbak kegyét keresik. *Tarde* mondja, hogy korunkat két tömegösztön jellemzi, az egyik az alsóbbak beteges bizalmatlansága, a másik a felsőbbek gyáva meghunyászkodása. A háború után *Blanqui*, *Sorel* és *Pareto* kisebbségi pártelve alapján két elitpárt jutott uralomra. Az egyik a bolsevizmus, a másik a fasizmus pártja. Kisebbségi jellegük dacára mindegyikük szükségét érzi annak, hogy a többség helyeslését elnyerjék. Azért életük egy inga lengéséhez hasonlítható, melynek egyik kilengése az elvek tisztasága kedvéért a párt összeszűkítésére, másika, pedig a többség elnyerése kedvéért a párt kiterjesztésére törekszik.

N. Gy.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK:

- Asztalos Miklós dr.:* Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Budapest, 1928.
- Cornea Tamás dr.:* A kisebbségi kérdés. Politikai tanulmány. Cluj—Kolozsvár, 1928.
- Herbert János:* Jászárokszállás nagyközség monográfiája. Előszóval ellátta Czettler Jenő dr. (hely és évszám nélkül).
- Kehen Hans:* Az államelmélet alapvonalai. A német kéziratból fordította és előszóval ellátta Moór Gyula. Szegedi Tudományos Könyvtár III. k. — Szeged, 1927.
- Kovács Alajos dr.:* A nyelvismeret mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1928. évi 1. és 2. számából.
- Lechnitzky Gyula:* A nemzeti génusz. Bevezetés a nemzeti élet filozófiájába és a nemzeti életbölcseletbe. Budapest, 1928. A Bethlen Gábor Szövetség kiadása.
- iff. Magda István:* Az igazi szocializmus alapgondolatai. Szigetvár, 1927.
- Putnoky Béla dr.:* Becsület-védelmi irányok a büntetőjogban. Miskolc, 1927. Miskolci Jogászélet Könyvtára 22. sz.
- Rácz Lajos:* A történelmi materializmus és a vallás. A Magyar Jövő nyomdaüzem és lapkiadóvállalat rt. kiadása. Miskolc, 1928.

AZ EURÓPAI KULTÚRA.*

Az a nemzetközi társaság, amely az „európai szellem“ megerősítésén fáradozik, s melynek magyar tagozata is van (a Rohanféle), múlt évben Heidelbergában tartott kongresszusán a *történeti* múlt szerepéről elmélkedett a népek öntudatában. Az előadók nemzeti jellegöktől és országos sorsuktól meghatározottan fejtegették a közös témát. Az angol — viláгурalmának biztos tudatában — objektív, hideg számítással mérlegelte az emberi haladásnak és maradásnak egymást okosan korlátozó feltételeit. A francia a világháborúban elért nagy eredmények ellenére sem tudta elnyomni a lényegében rejlő szkeptikus szellemet, s a történeti felfogásnak többféleségét és bizonytalanságát emlegette. Az olasz — diadalmi mámorában — a történeti erők végső eredőjének, beteljesülésének üdvözölte az ő fascizmusát. A német — teljes mélységében érezve át a rájuk zúdult szerencsétlenséget — azt a fátumot elemezte, amely századok óta állapítja és köti meg népének fejlődését. A lengyel múlt magatartásával igazolta a jelen sikereit, a magyar történeti múltjában pillantotta meg a szebb jövőnek zálogát.

Ez a nemzetközi társaság az idén az *európai kultúra egységéről* fog elmélkedni. Tehát míg előzetesen a népeket külön-külön meghatározó és egymástól elválasztó történeti tényezőket vette szemügyre, most azt fogja keresni, ami *közös* vonás az európai népek magasabbrendű *életében*, s így kell, hogy alkalmas legyen arra, hogy őket valami módon összekösse.

Véleményem szerint nem lehet kétséges, hogy ilyen közös európai kultúra tényleg *van*, a mai napig *megvan*. Határai kelet felé ott végződnek, ahol az ember a görög-keleti egyház bázisára helyezett *bizánci* műveltségnek emlékeibe ütközik. Ez már nem Európa, ez már Ázsia, a nyugatiaktól merőben eltérő lelki alapsajátságokkal, melyeknek bizonynyal antropológiai okai sem hiá-

* Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1928 június 17.-én tartott közgyűlésén.

nyoznak. Viszont az európai kultúra nyugat felé nem zárul be az Atlanti-óceánnak keleti partjaival. Ennek a műveltségnek *Amerika* csak függvénye, ahol a szellemi-testi munkának egyik iránya, a gazdasági, szokatlan kizárólagossággal, s ennek következtében kivételes arányaiban jelentkezik.

Azt mondtuk, hogy a közös európai kultúra mindmáig megvan. A borzalmas háború, s ennek még borzalmasabb következményei ébresztették fel az erre vonatkozó *kételyeket*. Valamikor, a hosszas béke nyugalmas idején, dogma volt a modern műveltség elpusztíthatatlansága. A külső helyzeten kívül általános gondolkozásmódunk is a dogma mellett érvelt. Akkor — a pozitívizmus korában — a természettudomány állapította meg még a szellemi jelenségek törvényeit is, s rendíthetetlen hittel tanította az emberi haladásnak egyenes vonalát, s a társas erőknél mind tökéletesebb egyensúlyát. Amellett racionalisták is voltunk, mert ez illik a természettudományok világos és pontos fogalmaihoz; már pedig minden racionalista — az észbe vetett korlátlan hiténél fogva — optimista. Ez az egész mentalitás már a világháború előtt jelentékeny módosuláson ment keresztül a tudós fejekben. Megszűnt a vak bizalom, hogy a társadalom törvényei örök természeti törvények, s figyelmünk a belátás világos képzetei mögött keresni kezdte az emberi elhatározásoknak kiszámíthatatlan, irracionális elemeit is. A háború nyomában járó kiábrándulás készen találta így a gondolkozókban azt a lelki hajlamot, hogy a nyers erőszak és pusztulás látványából kíméletlenül vonják le a pesszimiztikus következtetéseket.

De azt hiszem, hogy itt megtévesztő érzelmek játszanak játékot velünk. Azt hiszem, hogy amint megvolt, megvan manapság is Európa népei között az a kölcsönösség, amely a civilizáció külszerű jelenségein felül a lélekből fakadó kultúra közösségében fűzi azokat egymáshoz. Nézetem szerint nem szűnt meg létezni és eszményként hatni az az európai eszme, amely a tényleges kulturális összetartozáson nyugszik és erejét ebből a valóságból meríti.

A háború alatt megszakadt *nemzetközi kapcsolatoknak* elég fűrge helyreállítása tézisünket látszik bizonyítani, bár itt-ott nem minden kétértelműség nélkül. Genf az európai eszmén messze túl az egész emberiség bevonásával lett kísérleti állomása a kölcsönös megértés törekvéseinek. A kisebbségek jogos panaszai nem találtak ugyan még meg a népek szövetségében igazságos bírálókat; de

vájjon nem mutatja-e a közös európai erkölcsi felfogást, hogy a tettesek a nyilvánosság előtt — tagadnak?

Ami nehéz a politikában, az jóval könnyebb a kultúra egyéb területein. A keresztény vallás alapjait, az európai népek e legnagyobb közösségét, a világháború érintetlenül hagyta, sőt a háború után a vallásos érzések valóságos renaissance-át élik a különböző egyházak országonkint és eddig szokatlan világtudósok összehívásában. A modern közlekedés és gazdasági élet hosszú időre nem tűr országos izoláltságot, s bármennyi nehézséget gördítsen is a szabadabb forgalom elé a mai napig meg nem szűnt féltékenység és ellenséges indulat, a gazdaság az eléje vont korlátokat még az időleges tilalmak ellenére is áttörni törekszik.

A nemzetközi együttműködés a maga igazi birodalmát — az első ellenkezésnek legyűrése után — mégis a tudományművelésnek körében találta meg. Vendégtudósok, csere-professzorok jönnek-mennek országról-országra; a tudományos testületek, vállalatok, folyóiratok megnyíltak az idegen szakemberek előtt is és főleg: a nemzetközi hivatalos és félhivatalos intézményeknek egész szövédéke létesült, melynek hivatása a tudományt nemzetiségre tekintet nélkül, közös erővel ápolni. Sajnálatos, de kivételes eset, hogy a kis-entente államai az újabb magyar irodalmi termékeket még mindig nem bocsátják keresztül, amivel a magyar kisebbség magasabb rendű szellemi fejlődését gátolják.

Tehát közös európai kultúra van; van mint *történeti valóság* és úgy ahogy van mint *céltjelölő eszmény* is. Csak ép hiú ábrándokat ne kapcsoljunk ok nélkül hozzája, hogy ekként az *illuzionizmus* hibáját elkerüljük. A politikai hatalmat, bár elméletileg körébe tartozik, ez a közös európai kultúra sehol és sohasem fogja megtörni, az országhatárokat védő Cerberusokat nem fogja megszelídíteni. Akitől a háborúban valamit jogtalanul elvettek, az jogos tulajdonát a közös európai kultúra alapján ellenfeleinek jóvoltából sohasem fogja visszakapni.

Mi a közös európai kultúrának a lényeges *tartalma*? Ez a tartalom *három* egymást jól kiegészítő részből áll: egy szép *emlékből*, egy szilárd alapú *valóságból* és egy nehéz *feladatból*, melynek megoldása a jövőre vár. Az emlék az *eredetre* vonatkozik: európai műveltségünk a *görög-római műveltségnek* a leszármazottja. A valóság a *keresztény vallást* illeti: minden európai nép a végleges állapotnak benyomásával a kereszténységet vallja. A jövőre váró

feladatnak a *politikai-társadalmi rendet* kell majd a mainál kielégítőbb módon megoldania az országhatárok igazságosabb megvonásával és azon *demokratikus eszme* alapján, melyet valamely formájában minden modern európai a magáénak mond. A két előbbi résszel — kultúránk görög-római eredetével és a keresztény vallással — hamarosabban végezhetünk; az utóbbi: a politikai-társadalmi rend egy társadalomtudományi társaság részéről kimerítőbb fejtegetést igényel.

A *görög-római* származásnak mai műveltségünk nemcsak világos tudatában van, hanem e származás jellege, közvetlen vagy közvetett volta szerint még különbségeket is szeretne tenni az egyes népek között (ezért nevezik a franciák, a görög-római retorika közvetlen leszármazottai, háborús hangulatukban „hun“-oknak a németeket). A görögtől a tudomány gondolatát és a művészet ideáljait, a rómainál a sokat és sokfélét átfogó nagyterületű államnak, a birodalomnak eszméjét örököltük. Hajdan az antik eszmények másolatszerű felélesztésével próbálkozott az európai kultúra több ízben. De a német-római császárságnak alapítása vagy az olasz renaissance-nak humanizmusa már belső természeténél fogva ép-úgy elmúlásra volt ítélve, mint a neohumanistáknak késői vállalkozása, mely az antik világban kizárólagos ideált keresett. Ezzel szemben a modern tudomány kísérletet tesz az értékelés elfogultsága nélkül mint pusztán történeti tényvel helyezkedni az antik kultúrával szembe. Ám tegye meg, ha képes reá, noha minden mulat csak a jelen értékek szemüvegén át tudunk felfogni, megérteni. De mai műveltségünk mindenesetre akkor jár el helyesen, ha iskolái által a tudós közömbösség ellenére is minél jobban hasznosítja azt az eleven erőt, amely az antik kultúra emlékeiben — könyveiben és szobraiban — mai napig megvan és ezek ismerőiben modern életet tud fakasztani.

Másodszor, mondtam, mi európaiak valamennyien *keresztények* vagyunk (mert aki nem az, még az is kénytelen e nagy európai közösséghez alkalmazkodni). Nem annyit jelent ez már most, hogy valamennyien ugyanazon dogmáknak hívei vagyunk: ennek már a keresztény felekezetek nagy száma is ellentmondana. Annyit sem jelent az, hogy most már valamennyien ugyanazon erkölcsi rendet valljuk vagy épen gyakoroljuk. A kereszténység külső keretei magukba zárnak hívőt és hitelent, magasabb és alacsonyabb erkölcsi felfogásút, jó és rossz embert egyaránt. De dog-

mákat mégis csak ad a keresztény vallás és így módot nyújt arra, hogy bennök milliók keressenek és találjanak megnyugvást emberi rendeltetésünk és sorsunk égető, soha nyugtot nem hagyó kérdéseire. És egy erkölcsi ideált mégis csak felállít a keresztény vallás, amely bármennyire térjen is el valamely tudományos alapozású etikától, vagy a hely és idő szerint változó közérkölciségtől, magasra tűzött követelményeinél fogva világitó tornya lehet mindenkinek a jó és rossz kiválogatásában. Szociális jelentősége meg abban rejlik vallásunknak, hogy egyházaik által besoroz, egységesít, egyenlősít és közösséget teremt. Mi európaiak egyek vagyunk a tekintetben, hogy mindnyájan valamely keresztény egyház tagjai vagyunk. E helyzet ott mutatja ki erejét a legvilágosabban, ahol a támadás tudatossá teszi: az állam egyházellenes intézkedései még forradalom árán is csak külszerűségekben szoktak diadalmaskodni (konfiskációk, az állami elismerés megtagadása), de nem érintik a besorozottaknak számát. Akiknek módjukban lenne a felekezetenküliségnek állapotát választani, azok köztudomás szerint evvel a jogukkal minimális arányban élnek. Nem közömbösségből történik ez így, hanem azért, mert a negatívum nem tud semmit sem nyújtani az egyetemes kereszténységgel szemben, amely mindenkinek egyformán biztos helyet jelöl ki és mindenkit egyenlő feltételek között tesz meg egy másinak azonos várományú társává. Az emberek vallási vonatkozásban is tartozni akarnak valahová. És ez az összetartozás érzésben-gondolatban a társadalmat felbontó ideákkal szemben még mindig hatalmas erőt képvisel. Látjuk, a keresztény vallás egyházainak hierarhikus felépítése ellenére *demokratikus*: mindenkinek ugyanazt ígéri és mindenkit ugyanavval fenyeget. A *modern demokratizmust* tényleg mélyebb történeti szálak fűzik a kereszténységhez, mint amennyire ezt az irányzatos politikai gondolkozás elismerni szeretné; hiszen az egyenlőség eszméjén kívül a személy értékének hitét is neki köszönheti a modern demokratizmus. Már pedig ez azon a két pilléren nyugszik: a személy értékének hitén és az egyenlőség követelményén, a személyiség nevében követelt egyenlőség gondolatán. A szabadság vágya s eszméje már csak azon erők leküzdését és eltávolítását tűzhetette ki feladatának, amelyek a demokratikus elv érvényesülésének útjában állottak. A küzdelem a maga céljában az állami egységben élő kollektívum önrendelkezéséért folyt, s e küzdelem végső eredményét a következőképen összegezhettük.

Manapság minden európai állam demokratikus jellegű. Itt a választóknak kisebb-nagyobb körei és a választás formái szerint módosuló árnyalatok ép úgy csak másodsorban igényelhetnek elméleti figyelmet, mint az egykori autokratizmusnak csökevényei és; a kormányformára vonatkozó viták (monarchia vagy respublica?)* A demokratizmus is a közös európai kultúrának nagy egyformaságai közé tartozik. Midőn *autokratizmust* emlegettem, természetesen az *intézményesre*, az örökösre gondoltam. A *személyes*. autokratizmust a demokrácia épenséggel nem zárja ki, sőt — mint rögtön látni fogjuk — alaptermészeténél fogva könnyen idézheti fel akár a „nép kegyelméből“ származtatott császárságnak (III. Napóleon), akár a nép akarátának vallott diktatúrának képében (Mussolini). Tehát a demokrácia megvan, s hozzá és a vele kapcsolatos politikai individualizmushoz az európai műveltség beláthatatlan időig ragaszkodni fog. Pedig nagy nehézségek fűződnek helyes megvalósításához és az európai politika zűrzavarát nem utolsó sorban az a diszparitás okozza, amely itt az ideális feladat és a megoldás lehetősége között mutatkozik. Három szomorú idegen szóval jelölhetjük meg a demokrácia alap jellegéből következő bajokat: az *impotentia*, az *incohaerentia* és az *incompetentia* szavával. A közületnek magának kellene magáról döntenie; de minden emberi tömeg magában véve, vezetés híján tehetetlen. És azután esetről-esetre alakú meg ez a tömeg, más és más emberekből, kiknek így határozatai sem fogják az előbbi határozatokkal a szükséges folytonosságot feltüntetni, *Demosthenes* mutatta be valamikor megragadóan plasztikus képben ezt a demokratikus incohaerentiát a hatalmas egyénnel, a makedón Fülöppel való ellentétében? „az egyik jön, a másik megy, mint a tenger szelétől korbácsolt hullám; a közüggyel azonban senki sem törődik, mert nem is emlékszik reá“ (19, 135). Végül az incompetentia annak a tudásnak, hozzáértésnek elégtelenségéből következik, mellyel a polgárok zömének a szövevényes állami gépezet irányítására rendelkeznie kellene és tudvalóleg még sem rendelkezik. Modern képviseleti rendszerünk, amely az antik közvetlen demokrácia helyett a manapság egyedül elképzelhető indirektet teremtette meg, javított, enyhített ugyan a felsorolt bajokon, egészen nem szüntette meg azokat. A képviselőválasztásokon is felmerül a kérdés: rendelkezik-e majd a választó tömeg kellő vezetés nélkül avval a képességgel, hogy maga helyett a legmegfelelőbb egyént bízva meg a tör-

vényhozás feladatával? Ha az általános politikai műveltség európszerte sokkal nagyobb lenne, mint aminő manapság, még akkor is csak azt mondhatnók: az egyéni meggyőződések és akaratok szervezésén, irányításán múlik majd a dolog. Látjuk: a demokrácia problémája megmaradt modern viszonyaink között is a *vezetés* problémájának.

A demokratizmus belső természetéből előálló bajokat és *nehézségeket* Európa különböző népei különböző intézményekkel és eljárásokkal (olykor trükkökkel) igyekeznek megkerülni. De vannak itt népeket és korokat elválasztó egyéb különbségek is, amelyek olyformán keletkeznek, hogy az individualizmus és kollektívizmus kínálkozó ellentétében alternatív vagy *individualisztikus* vagy *kollektivistikus* felfogásmóddal közeledhetünk a demokráciához, s vele kapcsolatban a társas életnek összes viszonylataihoz. Európai közösségünk bizonyítéka, hogy nem annyira népek, mint inkább korok váltakozó irányairól van itten szó: az individualizmusra támaszkodó *liberalizmusnak* fénykora európszerte megszűnt. Nem lelkesedünk többé az egyéni erők szabad versenyéért és „az ölbe tett kéz” politikájáért, mert ép a maga egész nagyságában kibontakozott modern életben lettünk koronatanúi annak, hogy nem mindig a legjobb és a legértékesebb diadalmaskodik a létért való szabad küzdelemben, s hogy a gyakran gyámoltalan értéket csak a társas támogatás mentheti meg ilyenkor a pusztulástól, így tehát a kollektív szellemnek hordozóivá lettünk, amely első sorban az egésznek érdekeit látja szembe előtt és az egyén ambícióit az ezekhez való alkalmazkodásra kényszeríti. Néha még egy kis méltánytalanság is megesik, midőn pálcát törünk a közelmúlt gondolkozása fölött. Mert hiszen abban a liberalizmusnak bizonytalanság volt igaza, hogy nem az objektív értékek megállapításán kezdte és hogy egyenesen eltérítette a figyelmet a kollektívumnak, az egésznek fogalmától — sorsától; de abban meg kétségkívül igaza volt, hogy erős individualizmusában az egyéni tehetséget jelölte meg az emberi alkotás leggazdagabb forrásának. Ne csodálkozzunk tehát, hogy az olyan kulturális területek képviselői, ahol a kivételes tehetség annyira kivételesen nagy eredményekhez vezet, mint a tudományban és a gazdaságban, a liberalizmusnak mai napig lelkes hívei; hogy ideáljukban megaggott tudósok fognak kezdet a kapitalizmus kíméletlen lovagjaival a liberalizmus di-
cséretében és az elmúlása fölött érzett keserűségben.

Legjelentősebb módon az öntudatos *nemzeti* érzésben nyilatkozik meg a kollektív szellem. Ez az érzés és öntudat ma közös sajátsága az európai népeknek, s ép e közössége által válik az európai viszályok főmozgatójává. A kölcsönös megértésnek ma nincs nagyobb ellensége Európában, mint a nacionalizmus. Végzet-szerű lelki állapot. Nemcsak azért az, mert természetes és kényszerű; hiszen az atomizált emberek társasága megint csak nemzetté sűrűsödnék össze a társas életnek testet-lelket átfőrmáló következményeképen. De fatális a nemzeti érzés azért is, mert — mint azt feledhetetlen tanítványom *Réz Mihály* fejtette és fejezte ki a legvilágosabban: öntudatra ébredve a szabadság vágyán kezdi, hogy az uralom vágyán folytassa. Azonban ép e megfigyelés alapján lesz jogunk egymástól jól megkülönböztetni és elválasztani egy kevésbé méltányolt fontos disztinkcióval a fenntartó és a hódító, a *konzervatív* és az *imperialista nacionalizmust*. Előbbi valami módon megtartani törekszik az uralma alá nőtt idegen nemzetiségeket, utóbbi erőszakos hódítással kényszerít idegen nemzetiségeket a maga uralma alá. Magyarország mindenkor konzervatív nemzetiségi politikát folytatott; nem is folytathatott volna egyebet, hiszen csak azt védelmezte, ami ezer esztendő óta az övé volt. Manapság — csonka állapotában is — csak az önvédelem kötelességét teljesíti, midőn saját fajtájáról addig a határig igyekszik gondoskodni, ahol már a felekezeti béke megbolygatását hánytorgatják azok, akik a felekezetet és a fajt következetesen összezavarják. Ezzel szemben Trianon — a nemzeti eszme nevében elkövetett túlkapásaival és igazságtalanságaival — az imperialista nacionalizmusnak messze kiáltó példája. Itt ugyancsak nem érvényesült az a szümbiotikai elv, amely az egyik nép terjeszkedési vágyát a másiknak, a szomszédnak létigényei által korlátozza. Itt magasabb erkölcsi szempontokat sem ismert el maga mellett a nacionalista kizárólagosság. Trianon — nem törődve a történeti múlt értékével, jelentőségével — egy ezeréves országot szakított darabokra és hátat fordítva a műveltség eszményének, Európa egy részét Ázsiába osztotta be és kultúrembereket rendelt a kultúrátlanok alá. Hiszen még a nyers nemzetiségi elvet is a legigazságtalannabbul alkalmazták itt: milliószámra került a magyarság idegenek hatalmába.

A nacionalizmus nem az az egyedüli terület, ahol korunk kollektív szelleme — olykor oly végzetes módon — kifejezésre jut.

Az *állami életet* és az *ügynevezett társadalmat* is az a szellem tölti be, s bár ellenmondásnak látszik, mégis azt kell állítanunk, hogy amennyivel jobban megszapordtak a modern állam feladatai ép a vele szemben támasztott igények, a tőle várt segítség arányában, annyival nagyobb lett egyszersmind a társadalom igyekezete is, hogy külön érdekeinek védelmére szervezkedjék. A különböző érdekszövetkezések és érdekképviselések idejét éljük, midőn az egyes társadalmi osztályok és foglalkozási ágak világosan látják az ellentétet, mely közöttük az anyagi javak véges mennyisége miatt néha természetes módon alakul ki, s már most az egyesülésben keresnek támasztékot, hogy érdekeiket megóvják, saját külön céljaikat elérjék. A *partikularizmust* képviselik ezek a szövetezések az állammal és nemzettel szemben, mely utóbbiakat ép ezért alapjellegüknek megfelelően a *totalizmus* jelzőjével illelhetjük. Bajt nem jelent a társadalmi partikularizmus, amíg részleges természetének tudatában önként veti magát alá a közcéloknak. De ép ezt nem mondhatjuk el arról az érdekszövetkezéstről, amely széles alapjánál, immár hosszú történeti múltjánál és nemzetközi kapcsolatainál fogva jelentőségben messze túlemelkedik társain, s az egész Európai kultúrát a legsúlyosabb kérdések elé állítja; *a szocializmusról*.

Korunk szaggatott *képét*, melyen lerajzolódott a demokrácia bizonytalansága, az egyéni és kollektív világnézetnek ellentéte és a nemzetek villongása, sötétre árnyékolja be az a társadalmi mozgalom, melyet a modern szocializmus nevével szokás jelölni. Partikuláris érdekekért folyó küzdelem ez, de mégis mindenkire és mindenre rá szeretné nyomni követelt eszményének vonásait. Országos határai közt a nemzeti erők egy hányadát, a lakosság egy töredékét tartja szem előtt és mégis az egésznek érdekeit rendeli osztályigényei alá.

De előretörtetése nem maradhat meg az egyes nemzetek határain belül, mert hisz a nemzeti érzés szegényt és gazdagot kapcsol egymáshoz, már pedig szerinte meg nem engedhető, hogy a kívánatos osztálytudatot és indulatot egy ilyen idegen érzés tolja háttérbe. Tehát, miként ezt alaptermészete követeli, nemcsak internacionális (nemzetek összeköttetését kereső), nem is egyszerűen anacionális azaz a nemzeti eszmével szemben közömbös, hanem egyenesen *antinacionális* lesz a modern szocializmus.

Eredetében társadalmi mozgalom, de a politikába is átnyúl

(hacsak nem szindikalizmus), a „polgári“ parlamentekben szívesen vállal érdekképviseletet, sőt itt-ott — a többségre támaszkodva — már kormányt is alakított. Nyugodtabb időkben a legális eszközökkel is beéri, miután az erőszakos munkabeszüntetésnek, a sztrájkoknak a legalitás jogcímét tudta megszerezni. De karakterénél fogva forradalmi, mert végső hite szerint az egész mai politikai-társadalmi rendnek felbomlását készíti elő. Taktikázik, ha kell, időre megalkuszik, ha másként nem megy, de elvi határ ezeket a taktikázókat és megalkuvókat sem választja el a kommunizmus várába beérkezettektől; az úgynevezett „szocialisták“ és a kommunisták közt itt-ott dúló testvérharc e tekintetben nem fog senkit sem megtéveszteni.

A szociális mozgalmat tisztán gyakorlati, gazdasági cél vezeti, de azért a tudás álarcában, világnézeti eszmék segítségével iparkodik a lelkeket megnyerni. Kultúrát hirdet, de ez a kultúra egészen más, mint az, amely Európa folytonos történetében gyökerezik. Inkább csak negatív oldalát állapíthatjuk meg biztonsággal. Ateista, tagadja a keresztény vallást és erkölcsi folyamonyait, az idealista felfogást az anyagelvűségbe fordítja át, demokratizmus helyett szovjet-diktatúrát helyez kilátásba, a szellem-tudományokat a történelmi materializmus hamis dogmáivá egyszerűsíti, s még az emberi technika vívmányainak sem Örülhet fenntartás nélkül, ha a munkabérre való visszahatásukra gondol. A hagyományos európai kultúrának manapság nincsen nagyobb veszedelme, mint a szocializmus.

Talán sötét színekkel rajzolok; talán a szocializmus javára is írhatna tételeket valaki, aki végső mérlegben állítaná össze tartozásait és követeléseit. Talán rámutathatna arra a kényszerre, amely a szociális mozgalmat a kapitalista szűkkeblűség szükségképeni eredményeként teremtette meg és az emberismerő történet-filozófus rezignációjával mondhatná, hogy az erők mérkőzésének el kellett következnie. De most az európai kultúráról és nem a bérösszegekről beszélek és lehetetlen, hogy ebből a szemszögből most elmélkedésem végén a legnagyobb aggályoknak ne adjak kifejezést látva azt, hogy Oroszországban hosszú évek óta a szovjet uralkodik, hogy az európai parlamentekben és autonóm testületekben a szocialista, illetőleg kommunista párt számottevő tényező, hallva arról, hogy a II. Internacionálé idegen országok belügyeibe a III. Internacionálé szellemében avatkozik be és hogy az egykori „ma-

gyar⁶⁶ kommunista-diktátor szabadságáért Bécs és Prága, Szebasztopol és Vladivosztozk, cseh és kínai, osztrák, orosz és koreai egyformán lelkesedik.

Az a hagyományos kultúra, mely nem felejtette görög-római eredetét, tudomány- és művészettisztelő, keresztény vallásában és erkölcsében, s nemzeti alapon keresi a modern demokráciának leg-helyesebb formáját, európszerte egy vékony, egy aránylag kiszámú társadalmi rétegen nyugszik. Ennek tagjai csak elvétve arisztokraták; a születés kiváltságosai különben is, még konzervatív államokban is, látható módon tért veszítenek a szellemi élet *vezetésében*. *Természetesen* a parasztságban *se* bizakodjunk, ha kultúráról van szó. Ez az elem sokkal kisebb mértékben réservoir-ja a szellemi felfrissülésnek, mert az áthasonulásnak sokkal hosszabb és közvetettebb útját kell a magasabb kultúráig megtennie, mintsem ezt a parasztság utópistái gondolják (mert ilyenek is vannak!). A hagyományos kultúra hordozói az úgynevezett *középosztályból* kerülnek ki; ennek élite-je: első sorban a köztisztviselők, azután bizonyos megszorítással a szabad értelmi pályán mozgó és a gazdasági életnek színe-java hordják magukban és adják utódaiknak tovább az európai kultúrát. Azon szoros kapcsolatnál fogva, melyben a társadalomnak ez a rétege, melyre gondolok, nálunk is, egyebütt is a nemzeti törekvésekkel állott és áll, a *nemzeti eszme intelligenciájának* nevezhetném őket az intelligens forradalmárok szűk körével szemben. Utóbbiak, a munkásvezetők és olykor akaratlan segítőtársaik: a szellem anarchistái, a nagyszámú sokaságot első sorban ezen elite ellen sorakoztatják fel, nem a kispolgárok ellen, s őrája háramlik a kemény feladat a társadalom egyéb értékein kívül a hagyományos európai kultúrát is megvédelmezni; megakadályozni azt, hogy egy silány, irányzatos ismeret és élet-szemlélet szorítsa ki helyéből a szép tradíciókat. Legyünk tisztában azzal, hogy a szokott értelemben *veti* európai műveltség csak addig *létezik*, amíg a *szellemi vezetést* a nemzeti eszmének ez az intelligenciája nem bocsátotta ki a kezéből. Mert amit a modern demokráciáról mondtunk, azt elmondhatjuk az egész európai kultúráról: a vele kapcsolatos kérdések középpontjában a vezetés kérdése áll. A közelmúlt zivatarában, melynek villámaint még mindig látjuk, dörgéseit még mindig halljuk, európszerte legtöbbet ez a szellemi élite szenvedett. De keményen állja a sarat, bár nélkülözi a kellő segítséget. Pedig minden *gyengülése* az *európai*

kultúra veszedelmét jelenti, s ennek minden gyarapodását csak az ő erősödésétől várhatjuk.

Nem volt szándékom, hogy a halál harangját kongassam meg kultúránk fölött. Hiszem, hogy nemzeti társadalmunk, melynek oltalma alatt a műveltség áll, a jövőben sikeresen el fogja tudni hártani a kultúrát fenyegető veszélyeket, ha csak tudatosan és minden eszközzel dolgozunk megerősítésén. De ép hozzánk, magyarokhoz illik, hogy olykor a fenyegető veszélyekről is megemlékezzünk, mert hiszen volt bennök részünk és jól ismerjük az úfat, amely a kultúrától — a polgári radikalizmus posványain keresztül — ahhoz az állapothoz vezet, melyet alig lehetne barbárságnál egyébnek nevezni. Társulatunk kezdettől fogva azon eszmék szolgálatába szegődött, melyeknek hivatása, hogy azt a halálutat járhatatlanná tegyék; teljesítettük így kötelességünket, bármily csekély pont legyünk is egyébként, az európai kultúra érdekében is. S ha majd a jövő évben — mint ahogy szándékunk — a *középosztály* kérdéséről rendezünk nagyobb arányú ankétet, akkor újabb alkalmunk lesz, hogy programmunkhoz híven tisztázzuk magunk és mások előtt a végső eszményeket és célokat, melyekért társulatunk alakult, s melyeket most elnöki megnyitómiban csak mintegy az eljövendő ankétnek bevezetőjeként akartam emlékébe hívni.

Hornyánszky Gyula.

A HALADÁS PROBLÉMÁJA AZ EMBERI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETÉBEN.

„Embernek rendszerint mind az gúny tárgya, amit meg nem ért.“ *Faust*-nak e kijelentése rendkívül találó mindazokra, kik a szociológia tudományát lebecsülik, gúnyos mosollyal kísérik, sőt akik — mert ilyenek is vannak — még annak a tudomány jellegét is kétségbe vonják. Találó e kijelentés főleg annál fogva, mert a gúnyolódók száma megállapíthatóan egytől-egyig azokból telik ki, akik vagy egyáltalában nem, vagy csak nagy távlatból, körvonalaiiban ismerik a szociológiát. Csak a megnemértés lehet a magyarázata annak az elszomorító ténynek, hogy az a tudomány, melyet már *Ward* a *scientia scientiarum* névvel illet, hazánk tudományos köreiben még mindig ellenszenvvel találkozik, — csak ez a nemismerés lehet a forrása annak az elutasító magatartásnak, mellyel egyetemeink nem engedik polgárjoghoz a társadalomtudományt, melynek pedig nemcsak elméleti értéke, de gyakorlati hasznosága is immár kétségbevonhatatlan. Ha nem volna a szociológiának oly nagy gyakorlati jelentősége, mint amilyen ahhoz már most fűződik, ha nem volna meg minden remény ahhoz, hogy ez a tudomány fogja az egyest, a családokat, a népeket, nemzeteket, sőt az egész emberiséget arra a síkra fellendíteni vagy legalább is ahhoz közel hozni, amelyen azok lényegüket kibonthatják és ma még csak sejtelemszerűen érzett céljaik megvalósulásának útjára léphetnek, — úgy alig volna megérthető, hogy a világ leggyakorlatiasabb népe: az amerikai oly szívós kitartással műveli a társadalomtudományt. Ha semmi egyéb, úgy ez az egyetlen jelenség gondolkodóba ejtheti a kételkedőt és gúnyolódót, ki mihelyt átérti a szociológia lényegét s ráeszmél annak feladataira, lehetetlen, hogy el ne vesse az ellenség fegyverzetét s ne csatlakozzék hozzánk, a szenvedélyes kutatók csoportjához. Elégé nem dicsérhető ezeknél fogva a Magyar Társadalomtudományi Társulatnak az az

elhatározása, hogy a nagyközönség érdeklődését felkeltendő előadás-sorozatot rendez s megismertet a szociológia vezető problémáival. Nincs kétségem aziránt, hogy ha kitartóak leszünk, ha nem csüggedünk: sikerülni fog mind nagyobb számmal barátokat s munkásokat szerezni e szédítő perspektívái a tudománynak s méltó munkatársai leszünk a külföld szociológusainak, kikkel vállvetve fogunk törekedhetni az emberiség boldogulására, de első sorban saját nemzetünk és fajunk megerősödésére.

Ezek a gondolatok, remények és bizakodások töltötték el bensőmet, midőn a Társulat vezetőségétől a megisztelő felhívást kaptam, hogy az előadók díszes sorához csatlakozzam. Kész örömmel teszek eleget e felkérésnek, mert úgy érzem kötelességet teljesítek, kötelességet, mely valamennyiönkre, tehát reám is hárul, kik rövidebb-hosszabb idő óta szociológiával foglalkozunk.

Témám, melyről szólni kívánok: „A társadalmi haladás problémája“ már évek óta foglalkoztat. Kutatásaimat még korántsem tekinthetem lezártnak s így előadásom nem is óhajt a minden részletre kiterjedő teljesség igényével fellépni. A tárgy maga is oly széles kereteket követel, melyek lehetetlenné teszik, hogy azokat egyetlen előadás során betöltssem, miért is be kell érnem a vezető gondolatok bemutatásával s a vonatkozó alapfogalmak közlésével. Ez a vázlat szerű tárgyalás — fogyatékoságai ellenére — mindazonáltal nem lesz minden haszon nélküli, mert — s bevallom, ezúttal ez is a célom — gondolatokat kíván ébreszteni, eszmekapcsolásokat óhajt előkészíteni s öntudatos munkásokat szándékozik toborozni annak a nagy feladatnak, mely minden embert a legközelebről érdekel.

Haladás? Van-e a mai kornak embere, kit ne izgatna a kérdés, mit is értsünk tulajdonképen haladáson, — vájjon alája vonható-e e fogalomnak az a bámulatos technikai fejlődés, mely szemünk látára folyik s szinte elkápráztat? Vájjon csakugyan rácáfol — talán már a mi nemzedékünk — arra az elkoptatott mondásra, hogy a fák nem nőnek az égig? Vájjon meddig tart ez a büszke előretörtetés? Vájjon mily mértékben emeli az embert, ha csakugyan emeli — az a lendület, mely úrrá látszik tenni őt minden fölött a mi *kívüle* esik? nem vet-e ez a természet erőin érvényesülő — napról napra — dicsőségteljesebb győzelem szolgaságba? Ezernyi kérdés, mely lehetetlen, hogy ne foglalkoztatná a sorsán aggódó, annak hova fordulásán tépelődő embert.

A haladás fogalmát megvilágosítandó mindenekelőtt meg kell azt különböztetnünk a fejlődésnek ma már eléggé ismert fogalmától. Fejlődésen metafizikailag azt a folyamatot értjük, melynek során a szubstancia lényege kibontakozik, a formának mind több sajátossága megnyilvánul (Pauler). Az evolúció tehát tulajdonképpen kialakulása annak, ami megelőzőleg a szubstancia lényegében differenciálatlanul bentfoglal tátik. *H. Schmidt* szerint: „die Auswicklung eines vorher Eingewickelten“. Jellemzője e fogalomnak az értékelés hiánya. A fejlődés úgyis mint dinamikus folyamat s úgyis mint ennek bármelyik pontján eszközölt keresztmetszet útján nyert statikus kép: fogalmi nézőszögből az axiológikus megítélésen kívül esik, ami más szavakkal azt jelenti, hogy amikor valamit fejlődésnek minősítünk, ezt nem értékítélet, hanem ténymegállapítás alapján tesszük. Valamely kialakult jelenséget nem azért minősítünk fejlődési terméknek, mert az jó, vagy szép, hasznos vagy kellemes, hanem mert megállapítjuk, hogy az abból az alapjelenségből származott, amely már eredetileg is benne volt. A fejlődés fogalmát illetően tehát közömbös az értékítélet minémúsége. Ha mi valamely a szubstanciából kibontakozott jelenséget rossznak vagy rútnak, haszontalannak vagy kellemetlennek ítélünk, ez az állásfoglalás nem érinti annak a jelenségnek a fejlődés fogalma alá esőségét. A iueses infekció következményeként a szervezetbe jutott spirochaeták elszaporodása folytán kialakuló paralysis progressiva nyilván rosszaló értékítélet alá esik. de azért e betegség kialakuló folyamata fejlődés. Az az egyén, ki fokról-fokra lesüllyed az erkölcsi színvonal alá és sorozatos bűncselekményeinek elkövetésével a kitanult és megrögzött büntetéseknél nemcsak szociál-etikai szemszögből kárhozott, de az állam büntetésével is sújtott osztályában szinte művészettel folytatja üzelmeit: kibontotta, a benne szunynyadó antiszociális hajlamokat s így annak ellenére, hogy úgy egyénisége, mint cselekményei rosszaló értékítélet alá esnek, aktív alanya annak a fejlődési processusnak, melynek iránya ellentétes a szociális helyesség típusának általánosan elfogadott ideáljával. Az a nép, melyen a korrupció vesz erőt, melynek gazdasági helyzete folyton rosszabbodik s erkölcsi élete a tobzódásban és érzékségben merül ki s a mely, mint a római — előbb-utóbb elpusztul, tagadhatatlanul mind több és több oly vonást hozott ki magából, amely már régen bent volt lelkivilágában, vagy amelyhez mintegy fertőzés útján jutott, — azonban mikor ezeket a vonásokat mind

hatályosabbakká tette, nyilván oly folyamatban szerepelt, melyet fejlődésnek nevezünk, mert kialakította a hanyatlásnak benne rejlő vagy beléje jutott embryonális csíráit; s ezen a megállapításon nem változtat az a körülmény, hogy az ilyen bukás felé örvénylő processust helytelennek, rossznak ítéljük.

Mihelyt azonban valamely fejlődési folyamatot vagy annak bizonyos időben megrajzolható képét meghatározott ideálhoz, normához vagy épen abszoluthoz mérve értékítélettel kísérjük, kialakulnak bennünk a haladás és hanyatlás fogalmi aszerint, amint a kérdéses folyamat, illetőleg annak ítéletünk alá vetett fázisa a mértékül használt ideálhoz, normához vagy abszoluthoz közeledésként avagy attól távolodásként minősül. Az az érték, melyhez a fejlődést a maga egészében, illetőleg csupán egy mozzanatában hozzámérjük vagy relatív, vagy abszolút. A relatív érték, mely csak az értékelő alany és értékelt tárgy közötti múltó viszonyra utal, nem igazi érték, maga is változó és múlandó, mint pl. a kellemes vagy hasznos fogalmi melyek közül az első az értékelő alany érzés világában bírja gyökerét, az utóbbi pedig valamely eszköznek bizonyos cél elérésére való alkalmasságát fejezi ki. Az ilyen u. n. állértékekre alapított értékelés nem igazi értékelés. Az igazi értékelés az, mely tárgyat az értékeszmék valamelyikéhez, az igaznak, szépségnek vagy jónak összértékeihez méri, amikor is csak annyiban és annál fogva jelenti ki a kérdéses tárgyat értékesnek, amennyiben és mert megfelel az igaz, szép vagy jó értékeszméiben foglalt kelleknek. A fejlődést és illetőleg ennek bármely fázisát hozzámérhetjük tehát a relatív értékek valamelyikéhez, de ezzel sohasem jutunk helyes ítélethez s pl. haladásnak fogjuk minősíteni azt a helyzetet, mely — szemben a megelőzően létezett s a mainak alapjául szolgáló helyzettel — az értékelő egyén vagy csoport szemszögéből kellemes, illetőleg hasznos, holott a nagy tömegek irányában talán kellemetlen és káros, — vagy — ami szintén nem ritka eset — az értékelő egyénnek vagy csoportnak csupán egyoldalúan — teszem azt materiális vonatkozásban — kellemes és hasznos, de annál kárhuzatosabb egyéb — pl. erkölcsi — viszonyítottságában. Az ily alapon nyugvó értékítélettel tehát nem dönthető el, vájjon valamely fejlődés haladás-e vagy hanyatlás, minélfogva csak relatív és tehát változó és múltó kijelentést tehetünk. Más az eredmény, ha a fejlődés értékelésénél az értékeszmék szolgálnak zsinórmértékül, amikor tehát azt keressük, vájjon az értékelés tárgyául felvett evolúcióban

meg vannak-e az igaz, a szép és a jó összértékeinek ismérvei, mikor is a változatlan és örökkévaló értékekkel való egyezés, illetve az azokhoz való közeledés esetén tévedés nélkül fogjuk a kérdéses fejlődést, illetőleg annak vonatkozó fázisát haladásnak minősíthetni, amennyiben pedig divergenciát, illetőleg távolodást észlelünk, szintén tévedés nélkül fogjuk annak a hanyatlás fogalma alá esőségét megállapíthatni.

Haladás ennél fogva az a fejlődés, mely az igaz, a szép és a jó összértékeinek ismérveit hordja magán és illetőleg amelyben meg van az ezeknek megvalósítására irányuló tendencia.

Hogy hova vezet a fejlődésnek az ál értékekhez viszonyítása, nem lesz érdektelen magának a haladás fogalmának fejlődéstörténetét nagy vonásaikban megrajzolni. (Rendkívül tanulságos idevontakozólag *Bury*-nek, a cambridge-i egyetem tanárának *The idea of progress* című 1924-ben megjelent hatalmas munkája, melyben végig kíséri a haladás eszméjének evolúcióját az emberi gondolkodás kezdetétől napjainkig.)

Az antik világ gondolkörében a haladás fogalma idegenszerű, aminek magyarázata, hogy az ó-kor emberének alig volt még történelmi visszapillantása s így hiányában a retrospektív észlelésnek: kevésbé alakulhatott ki benne oly jövőnek perspektívája, mely előre-fejlődést jelent. Sejtelemszerű átérzések azonban előfordulnak már a görögöknél is. Így *Aeschylus* az ősebert mint barlanglakot írja le, kit *Prometheus* tanított meg arra az életművészetre, amelynek segítségével kiemelkedett a barbár állapotból. Hasonló felfogás ütközik ki *Euripides*-nél, ki szerint a korabeli ember veritékes munkával küzdötte fel magát a megelőző primitív helyzetből a későbbi jobb körülmények közé. Ugyan görög filozófusok és pedig *Herakleitos*, *Pythagoras* és *Empedokles* vetették meg az alapját annak a később mély gyökeret vert nézetnek, mely szerint az emberiség valamikor egy u. n. boldog aranykorban élt s fokozatosan degenerálódva mind siralmasabb helyzetbe jutott. *Platón* is azt tanította, hogy a világot Isten „tökéletesnek teremtette, mely azonban folyton hanyatlik végül is khaoszba sülyed, melyhez az Isten ismét teremtő kézzel nyúl s újat alkot“. Ezért a görög mentalitás legtöbbször becsüli azt a mi van, magasra értékeli a változatlant s idegenkedik minden változástól; ám az ily állásfoglalás erős akadály a korszellem a társadalmi fejlődést haladó folyamatként minősítse. *Platón* eszmemenete a periodicitás nézeté-

hez vezetett, mely termékeny talajra főleg *Vergilius*-nál talál, ki reményének horgonyát az aranykor visszatérésébe vetette. Ez a periodicitásban való hit tölti el *Senecá*-t is, ki szerint az emberiség folyton hanyatlik s midőn a tűz és árvíz annak nagy részét elpusztítja, a megmaradottak új aranykorral kezdik életüket, ősi egyszerűségben élnek, de nem mert bölcsek, hanem mert tudatlanok. Seneca azonban hisz a tudomány haladásában; szerinte el fog következni az az idő, amikor az emberi értelem előtt világosak lesznek olyan problémák, melyek ma homályban vannak s lesz kor, mely csodálkozni fog az elmúlt idők tudatlanságán. A világ jobbul ásat azonban a tudomány haladásától nem várta.

Az epikureusok iskolája az egyetlen, melynek tanítása igen közel juttatott a haladás mai modern elgondolásához. Szerintük az ember ősi állapota a vadállatokéhoz hasonlított, melyből nem külső erő hatása következte, hanem hosszú időn keresztül folytatott értelmesebb tevékenysége útján jutott jobb helyzetbe. Idevágólag különösen *Lucretius* összefoglalása kelti fel az érdeklődést, melyet ép ezért szükségesnek tartok vázlatosan bemutatni. A nagy római költő (élt Kr. e. 99-től 55-ig) *De rerum natura* című filozófiai tankölteményében leírását a létért való küzdelem ismertetésével kezdi, melyben a kevésbé alkalmazkodni képes teremtmények elpusztulnak és pedig vagy azért, mert nincs elegendő erejük a védekezésre, vagy azért, mert nélkülözik azokat az eszközöket, amelyeknek segítségével céljaikat elérhetik. Ebben a korban az ember állat módjára élt, nem ismerte sem a földművelést, sem a tüzet, nem volt sem ruházata, sem lakóháza. Nem voltak törvényei, kormányzata, nem ismerte a házasságot. Ebben a korban sok ember pusztult el nyomorúságos halállal, de nem úgy, mint ez ma háborúban s hajótörések alkalmán történik: — egy napon tömegben. Később az ember, amint ismeretei gyarapodtak: kunyhót ró össze, kicserzi az állati bőrt s ruhát készít magának, majd megtanulja a tűzgyújtás mesteriségét s míg eddig a nap melegén lágyította, érlelte az élelmiszertként használt nyers anyagot, most a tűz segítségével megfőzi azokat, utóbb ércet olvaszt, edényt éget s tökéletesbít kezdetleges szerszámain. Csakhamar megteremti az apa, anya és gyermekek együttesét: a családot, — kialakítja több család együttműködésének rendjét s így megalapozza a törzsi életet, a kormányzatot, a különböző hatósági szerveket s egyidejűleg a jogrendszert. Elég korán megtanulja az egymással való érintkezés s gondolatközlés

módját, a beszédet. A beszéd Lucretius szerint abból a szükségletből fakad, melyet minden élő lény érez, amikor erőit akarja kifejteni, akárcsak a borjú, mely már döfdös, mielőtt szarvai kinőnének. Énekelni a madaraktól tanúit az ember, sípot fújni a széltől, mely a sás között zizeg; elhangzanak s hagyomány szerűen tovább zenének az első dallamok, melyek bár rusztikusak, de oly vidámságot keltenek, aminőt a későbbi kor kicsiszolt énekei korántsem tudtak előidézni. Megtanulta az ember a természet erőit fokozottabban kihasználni; a szántás, vetés, ojtás tökéletesbitésével mind intenzívebbé tette a földművelést — s így jelentékenyen feljavította a gazdasági életet. Az őseMBER félelme azoktól a láthatatlan lényektől, melyek álmában megjelennek s bizakodása ezeknek jóakarátában, hovatovább kialakította az istenhitet és vallásos tiszteletet; az égbolt csodáinak szemlélete csakhamar azt a gondolatot ébresztette fel az emberben, hogy az istenek az égben élnek s meny dörgés útján hallatják hangjukat. Fejtegetéseinek záradékában felsorolja Lucretius az elmúlt korszakok nevezetesebb találmányait, amelyek közé tartoznak az utak, hajók, a képek, szobrok, a városok, törvények s az életélvezeteket fokozó különböző eszközök, majd azzal fejezi be szavait, hogy:

Usus est impigrae simul experientia mentis
Paulatim docuit pedetemtim progredientis.

Az embernek a gyakorlat s az értelmes cselekvés során szerzett tapasztalatai mutatták meg a lépésről-lépésre való előrehaladás útját. (*Lucretius*-nak *De rerum natura* című műve német fordításban Knebel-től megjelent az *Univers. Bibliothek*-ben; v. ö. még *Martha*, *Le poème de Lucrèce IV.* kiad., 1885.; *Masson*, *Lucretius*, 1910., *Marvin*, *Progress and History* 1916. 8—10. 1.) Lucretius gondolatvilágában nem idegen a haladás eszméje, mindazonáltal ténymegállapításai egyfelől nélkülözik az értékelést, másfelől nem vezetik őt a remény és bizakodás síkjára, sőt ellenkezőleg. Tanköltemény ének egyik helyén annak a nézetének ad kifejezést, hogy a világ megöregedett s az elagottságnak oly jeleit hordja magán, melyek a pusztulás árnyékát vetik előre.

Ez a rezignáció jellemzi egyebekben a védák bölcséletét, a szánk ja rendszert s az egész buddhizmust, melynek alaptanítása, hogy a világmindenség s annak lakói a tökéletességből a tökéletlen-

ségbe, az erő és ártatlanság állapotából gyengeségbe és bűnbe süllyedtek s ez a hanyatlás mindaddig fog tartam, míglen egy új máháyuga be nem következik. A kelet bölcseletének ez a mélységes pesszimizmusa olyan, mint az őszi napsugár, mely az enyészetre szánt világ felett ragyog, nem melegít, nem termékenyít s nem örvendeztet meg (v. ö. *Flint, The Philosophy of History in Európa*, 1874. I. k. 29. 30.; *Mester, Kelet nagy gondolkodói*, 1927. 129. 1.).

A pesszimizmusnak nyomasztó hatása ránehezedik az ókori embernek egész lényére; nem bízik magában, titkos hatalmaktól tart s leelkedő veszélyektől fél; ha van is valamelyes fogalma a haladásról, abban inkább hátrányt lát, mint előnyt. Vergilius is megéneklí, hogy barátja nem került volna veszélybe a tengeren, ha fel nem találják a hajójást. Daedalus is azért lakol meg, mert megsértette a levegőt.

A középkor gondolatvilága sem volt alkalmas arra, hogy a haladás fogalmát megtisztult átértéssel kísérje. Amint az antik világ embere tétovázva szemlélte nemcsak a kültermészet jelenségeit, de azokat a teljesítményeket is, melyek saját erőfeszítéseiből fakadtak, azonképpen utódja sem látott még világosan, mégis annyiban előbbre van ő-kori társánál, hogy míg ez utóbbi csak önmagára vagy legfőlebb saját fajtájához tartozókra irányította figyelmét (így Isocratesnél már felmerül a mások érdekeit is szolgáló magatartás gondolata, de ő a „mások“ szón csak a szabad görögöt értette és tehát kirekesztette úgy a rabszolgákat, mint a barbárokat (v. ö. Bury i. m.), addig a stoikusok s később az egyházatyák már bevontak a mások kifejezés körébe minden élő embert. Ezen a nyomon azután mindjobban erőrekap az a gondolat, hogy az emberek egymásnak testvérei s helyük nem a város, hanem az ecumene, mely felfogásnak újabb erősséget ad a római imperialisztikus törekvés s maga a római császárság, mely lényegében a világegység eszméjének realizálása. Kifejezésre jut e felfogás egy a British Múzeumban levő halikarnasszusbeli emlékoszlopon, melynek a császárt aposztrofáló felirata így hangzik: „az emberiség megteremtőjének“. Ez a gondolat hatja át a középkor egyetemes államának, valamint az egyetemes egyháznak eszméjét, majd utóbb a népek közösségében hívő korszellemet, mely ha nem is váltotta még ki, de mindenestre előkészítette a haladás fogalmának felismerését. A középkori elgondolás egyebekben a Gondviselés jóakaratóba vetett bizalommal

van eltelve. A világot egy nagy színpadnak fogja fel, melynek főeseménye az emberi nem megváltása. A bűnbeesett embernek egyedüli törekvése, hogy a megváltás kegyelmére magát érdemessé tegye s földöntúli örökboldogságot ígérő életét előkészítse. *Szent Ágoston* (353—430.) szerint: az emberiség története Istennek fokozatos kinyilatkoztatása a világban s így az örökkévalósággal szemben természetesen nincs is értéke. *Aquinói Szent Tamás* (1227—1274.) már áthidalja a világi állam s az isten-állam között fennálló dualizmust; szerinte minden alacsonyabb fejlődési fok szükséges előzménye egy magasabbnak; a természet az értelem előzménye, az emberiség története az isten-államé; a földi állam szükséges jelenség, de mégis csak út, amely az isten-államhoz, az egyházhoz vezet (Braun: Bevezetés a történetfilozófiába, 1922. 24. 1.). Ezt a tanítást az egyházatyák s különösen Szent Ágoston azzal a meggyőződéssel szövik át, hogy a világ még az ő életükben véget fog érni, mert csak addig tart, míg Isten össze nem gyűjti a megváltásra szánt népeket. A földi élet jobbulása, a tudomány fejlődése ily felfogás mellett kevésbé érdekelhette a középkor emberét s így a haladás fogalmának kialakulása megállott a félúton.

Az ébredő természetkutatás hatása alatt az embernek érzéke a földi lét s ennek értékei iránt mindinkább növekszik s renaissancekor gondolkodóinak az a törekvése, hogy a földi életet a túlvilági élettől függetlenítsék: eredményében mindenesetre bizalommal töltötte el az embert a földi élet iránt, s így megnyitotta a haladás eszméjének áttérésére vezető utat, de egyben akadály okát is gördített az útra, midőn a görög és római tekintélyekhez tér vissza s az ó-kor intézményeit, tudományát és művészetét magasztalva, általános hanyatlást és degenerálódást észlel. *Machiavelli* nyíltan hirdeti, hogy a természet ereje legyöngült s immár nem tud oly egyéniségeket felszínre vetni, melyek az antik világ magaslatára emelkedhetnének. Ily bénító hatású elmélet talaján a haladás eszméje természetszerűleg nem verhetett gyökeret.

A változás akkor állott be, amikor a XVI. században megindult s a XVII. században immár szinte forradalmivá lett emancipáció mozgalma az emberi gondolatnak az ó-kori tekintélyektől való függetlenítését filozófiailag is elmélyítette s a tudományt mindenek fölé helyezte — *Giordano Bruno* (1548—1600), ki merész tanításáért tűzhalált szenvedett, már azt hirdeti, hogy minden a világon fejlődésképes, célratörő s önmagában hordja a soha le nem

záródó kialakulás csíráit. A haladás gondolata mindazonáltal nem nála, hanem a francia *Jean Bodin* (1529—1597.) és az angol *Verulami Bacon* (1561—1626.) műveiben nyer tudományos megalapozást. Bodin elveti az aranykor s degeneráció antik elméletét s tévesnek minősíti azt a tételt, mely szerint az emberiség folyton hanyatlik („cum aeterea, quadam lege naturae conversio rerum omnium velut in orbem redire videatur, ut aequae vitia virtutibus, ignoratio scientiae, turpe honesto consequens sit, atque tenebrae luci, fallunt qui genus hominum semper deterius seipso evadere putant“ v. ö. *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, 1566. VII. fejt. 361. 1.); megállapítja, hogy kora jelentékenyen felette áll a megelőző korok állapotának s amidőn a földön élő népek közös érdekeit hangsúlyozza: a szolidaritás eszméjére utal, amelynek felismerésével immár azt az ismérvet emeli ki, amelynek igen nagy szerep jut a haladás ideológiájában. Még erőteljesebben domborodik ki a progresszív evolúció gondolata Verulami Bacon-nél. ő már nyíltan hirdeti, hogy a tudományok célja — „*finis scientiarum*“ — az emberi boldogságot fokozni s a szenvedést csökkenteni — „*commodis humanis inservire*“ —; a tudomány hatalom — „*tantum possumus, quantum scimus*“ —; s ha eddigelé nem tudott eleget tenni feladatainak, ennek oka, hogy az emberi értelem az előítéletek, — Bacon terminológiáját használva — az u. n. idológ rabságában sínylődött. Mindenekelőtt az idológoktól kell tehát a tudományos gondolkodást megszabadítani; szerinte négy ilyen idola akadályozta a múltban a kellő előrehaladást: a) az idola tribus, mely az általános emberi természetben gyökerezik (p. az antropomorfizmus), b) az idola specus, a mintegy barlangba szorultaknak egyéni előítéletei (ez a gondolat Platónnak ama tanításában bírja alapját, mely szerint valamennyien olyanok vagyunk, mint a sötét börtönben leláncolt ember, akinek cellájába csak egy a háta mögött levő kis résen hatol be a napsugár; az ily ember a külső világból nem ismer semmit, csak azokat az árnyékokat látja, amelyek a vele szemben levő falra vetítődnek); c) az idola fori, melyek közé a társadalmi együttlétből származó tévedések tartoznak, végül d) az idola theatri, azaz a tradíció gyökeréből fakadó előítéletek pl. az aristotelikus filozófia, mely túlbecsüli a szillogizmust. Bacon mindent az indukciótól vár: „*Spes est una in inductione vera*“ s mint vérmes reformer mindent saját korától remél, mely jelentékenyen felülhaladja úgy a görög, mint a római időszakot. Szerinte a tudomá-

nyos ismeretek bővülésével az ember fokozatosan kiszélesíti a természet feletti uralmát s mind nagyobb boldogságra tesz szert. Ezzel a tanítással Bacon szöges ellentétbe jut Platon-nak, Senecának, de főleg a keresztény egyházatyáknak tanaival, mert a haladás céljául a földi boldogságot tekinti, mely az emberek együttműködése útján érhető el.

A jég meg volt törve, a haladás ideája immár befészkelte magát a gondolkodó ember lelki világába. Még csak arra volt szükség, hogy valaki a természet törvényeinek változatlanságába vetett s eddig csupán sejtelemszerűen élt hitet a tudományos igazság rangjára emelje. *Rene Descartes* (1596—1650.) hirdette elsőnek hogy a természet erői változatlanul érvényesülnek az idő kezdetétől fogva és tehát, hogy a világ folyását nem a Gondviselés irányítja, hanem hogy az mechanikusan alakú. A Gondviselés elméletével való szakítás átformálja a világ fejlődéséről ezideig, alkotott képet és más irányt ad az értékelésnek, mely immár nem a túlvilági, hanem a földi élet szemszögéből igyekszik a fejlődés mozanatainak jó vagy rossz voltát megállapítani. *Malebranche* (1683—1715.) ugyan nehezményezi még, hogy e tanítás szerint az imának nincs semmi jelentősége, de maga is elismeri, hogy az Isten is csak a saját örök lényegéből folyó általános törvények szerint („*ex legibus universalibus aeternae suae essentiae*“) igazgatja a világot.

Messze vezetne, ha tovább kísérném az elvetett magból kinőtt s folyton terebélyesedő palánta fejlődését. Elég hai arra utalok, hogy a XVIII. és XIX. század gondolkodói, mind tudatosabban fogják fel a haladás ideáját. így — hogy csak pár szemelvényt közöljek — *Fontenelle* (1657—1757.) már végeláthatatlannak minősíti a tudomány, irodalom, művészet és technika fejlődését: „*il est evident que tout cela n'a point de fin*“ (v. ö. *Entretiens sur la pluralité des mondes*, 1686.), a civilizáció terén beállott előrefejlődést azonban csak látszatként fogja fel, mely nem vonja maga után okvetlenül a társadalom helyzetének jobbra fordulását. A közfel-fogás átalakulására nagy befolyást gyakorolt a geocentrikus elmélettel való szakítás, ami nyilván megtörte az ember büszkeségét; jellemző idevágólag *Madame de la Mésangère* marquise-nek megdöbbenése, ki *Fontenelle* művének olvasásakor így kiállt fel: „*Voilà l'univers si grand, que je m'y perds, je ne sais plus ou je suis; je ne suis plus rien, la terre est si effroyablement petit*“. S az

így centrális illúziótól megfosztott ember vigasztalását a haladás koncepciójában vélte megtalálhatni.

A XVIII. század második felében mind több oldalról vetik fel a kérdést: vajjon mit ér a tudomány, művészet, irodalom fejlődése, s a gyakorlati fogásokban való előrehaladás, ha mindennek ellenére maga az élet tele van sanyarúsággal? A racionalizmus fénykorában csakhamar megtalálni véli az ember e kérdésre a feleletet, midőn azt hirdeti, hogy minden baj gyökere a tudatlanság, minél fogva a szociális állapot javulását az értelem kiművelésétől, az ismeretek bővülésétől s a tudatlanság csökkenésétől várja. *Saint Pierre* abbé ugyan ráutal már arra, hogy a tudás terén való előrehaladás egymagában még nem boldogít, mert a boldogsághoz a tudáson kívül politikai gyakorlottság és főleg etikai aláfestés kell, de azért ő is ízig-vérig racionalista s a haladás főmotorát a mindenható észben ismeri fel. Bízik a végtelenbe nyúló szociális evolúcióban, mely ha megtanítjuk az embereket a kormányzás művészetére s kifejlesztjük bennük a kellő morális érzéket: száz év alatt gyorsabb ütemben fogja az emberiséget felfelé lendíteni, mint aminő tempó jellemezte az elmúlt kétezer év történetét.

Az emberi haladás problémája ily körülmények között központi kérdése lett úgy a teoretikusoknak, mint a mindennapi élet bajaira orvoslást kereső praktikusoknak, kik hogy közelebb jussanak a megoldáshoz, felteszik, hogy a haladás éppúgy törvényeknek van alávetve, akárcsak a fizikai világ, s keresni kezdik azokat a szabályokat, melyek szerint a történelem folyása, a civilizáció kialakulása s a kultúra fejlődése végbemegy. *Montesquieu* a fizikai környezet befolyását emeli ki, *Voltaire* szerint a haladás *tényezői* a nagy egyéniségek, a népszellem, az „esprit du temps“. továbbá a vallás, az államforma s az éghajlat, célja az ész és szabadság uralma, — akadályai a háború, a babona s a korlátlan egyházi uralom, *Turgot* viszont az emberben rejlő s többé-kevésbé a geográfiai tényezők hatása alatt álló pszihikai és morális erők segítségével véli a haladás irányát megrajzolhatni.

Az encyklopedisták a haladást természeti törvényeken alapulónak minősítik, mely tehát szükségkép is kívül esik az ember célkitűzésein.

Mindezek a tanítások, melyek az észet istenítették, elhanyagolták az érzelmi embert. Az észlény ismeretekben, tudásban, gyakorlatban mind magasabbra emelkedett, de nélkülözötte az élet me-

legét s a szív jóságát. Nem ok nélkül veti fel tehát a kérdést *Jean Jaques Rousseau* (1712—1778.) vájjon mit ér a progresszív civilizáció, ha az annyi bajjal jár s vájjon nem maga a haladás, a civilizáció-e a *causa malorum*, mely inkább hanyatlásnak nevezhető? Vissza kell tehát térni az eredeti természetes élethez, mert csak ez hordja méhében az érzelmi ember boldogságát. A kultúra csak megrontotta az embereket: „*Tout est bien sortant des mains de l'auteur des choses, tout degenerate entre les mains de l'homme*“. A boldogságot ígérő természeti állapothoz való visszatérés útját egyfelől a nevelés, másfelől az állam egyengetheti. Rousseau mindazonáltal nem rombolta le az emberiség tökéletesedésébe s a társadalom javulásába vetett hitet, de ezt nem az értelemtől, hanem az érzelmek erejétől várja. A fejlődés célja az ideális állam, amelyben az ember szabad akarata a közös akarral egyesül. Mintegy próféták lendületével hirdeti az ember haladásának és tökéletesbülésének határnélküliségét *Condorcet* (1734—1794.); ki *Turgot* nyomán szintén szigorú pszichológiai törvények szerint igazodónak minősít minden társadalmi előfejlődést, melynek ütemét az egoizmust és altruizmust helyes viszonyba hozni törekvő erkölcsi népművelés szabja meg; *Condorcet* egyebekben a francia forradalom vívmányaiban az ész uralmát jelentő idea megtestesítését ismeri fel, (*Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain*, 1795.).

Az angol irodalomban *David Hume* (1711—1790.), készíti elő a talajt a haladás ideájának kialakulásához; idevágólag nagy jelentőséggel bír az a tanítása, mely szerint az erkölcsi alapérzelem nem az önzés, hanem a rokonszenv (*fellow feeling*), mely átérteti az emberrel a mások helyzetét s így kifejleszti a szolidaritást, mely nélkül progresszív evolúció el nem képzelhető. *Hume* kifejezetten az emberek között fennálló kapcsolatokban látja a történelmi folyamat ható tényezőit, *Smith* pedig a versengés harcából s a munkamegosztással magyarázza azt.

A németek közül *Leibniz* (1646—1716.) ragadja meg e problémát oly átfogással, mely nem maradhatott hatás nélkül későbbi vonatkozásaiban, főleg annál fogva, mert ő „a tudással a gyakorlati élet öntudatosságát akarta emelni s „céltudatos tudománypolitikával kívánta fokozni a tudomány fejlődését az emberiség javának érdekében“ (*Nagy József: A filozófia története* II. kiad. Bp. 1927. 305 l.). Ismeretes elmélete szerint: a természet élete a monasok

tökéletesezési vágyában merül ki; minden létező állapot a megelőzőnek fejleménye s minden jelen állapot magában hordja potencialiter a jövőt („Tout présent état d'une substance simple est naturellment une suite de son état précédant, tellement que le présent y est gros de l'avenir“); a szellem rendeltetése a megismerésben való végtelen haladás.

Az értékelés erős vonásaival találkozunk *Christian Wolf* (1679—1754.) filozófiájában, melynek perfekcionizmusa léptenyomon kiütözik tanításaiból; Szerinte úgy az egyeseknek, mint az egész emberiségnek végső célja az állandó előrehaladás a tökéletesség s a jó felé, értve a tökéletességen „die Zusammenstimmung des Mannigfaltigen“, jön pedig „was uns und unseren Zustand vollkommen machet“.

A felvilágosodás fogalmainak, főleg a szolidaritás gondolatának vallásos metafizikai irányban elmélyítése *Gotthold Ephraim Lessing* (1729—1781.) érdeme, ki elsőnek jelöli meg az emberi törekvések lényegében mutatkozó egységet a „humanitás“ fogalmával s a történelmet, a haladást, mint az emberi nem nevelési folyamatát fogja fel. Szerinte az ember intellektuális kiképzése csak eszközül szolgál a helyes akaráshoz és cselekvéshez. Lessing a2 akarat fejlődésére helyezi a súlyt három fokozaton megy keresztül: először földi javakért törekednek az emberek a jóra, majd az üdvösségért, végül magáért a jóért (Braun 32. 1.) s amikor az ember „das Gute tun wird, weil es das Gute ist“, akkor fog elérkezni az emberiség a teljesség, az új és örök evangélium korszakához.

A német idealizmusnak egyik legjelentősebb képviselője *Johann Gottfried Herder* (1774—1803) szerint a történelemben a haladás törvényszerűsége uralkodik s a haladás célja megteremteni az észnek, a szeretetnek s a humanitásnak fensőbbiségét. „Unsere Vernunftfähigkeiten soll zur Vernunft, unsere feineren Sinne zur Kunst, unsere Triebe zur echten Freiheit und Schöne, unsere Bewegungskräfte zur Menschenliebe gebildet werden“. Szellemben jegyzi meg, hogy a föld csak egy gyakorlótér, előkészítő tanfolyam s a humanitás nem más, mint egy jövőbeli virágnak bimbója: „die Knospe zu einer zukünftigen Blume“. Az ember „Isten segítő társa“, kinek az isteni kinyilatkoztatásban tevékeny részt kell vennie. A természetben nincs nyugalom „alles strebt und rückt weiter“. Semmi se megveszendőbe, minden pusztulás csak átmenet egy

magasabb létbe s így az emberiség is — minden zökkenés, egyes részletekben való időleges hanyatlás ellenére — mindinkább közeledik végső céljához, mely nem más, mint a legmagasabb humanitás, mely az igazságot, szépséget, jóságot és vallásosságot, szóval az összes szellemi javakat magába foglalja.

Külön tanulmányt kívánna *Kant* (1724—1804) világszemléletének ismertetése. A königsbergi bölcset szerint bármennyire gyengék vagyunk is, mint az érzéki világ tagjai, valamennyien tagjai vagyunk az „emberiségének, mely nem zoológiai valóság, hanem értékfogalom, melynek egyedei mint személyek tehát beletartoznak „a célok rendszerébe“.

A haladás célja nem a boldogság, hanem az általános erkölcsi tökéletesség állapota. Kant meg volt győződve, hogy az emberi társadalom életét meg lehet és meg kell menteni a véletlen rázkódásoktól és műveinek nem egy helyén hirdeti, hogy az emberiség egykor valami racionális idea szerint fog szervezkedni s ismét aranykort varázsolhat a földre (*Nagy József*, *Gondolkodók*, 1924. 52. 1.). A végső cél a tökéletes állami alkotmány felépítése, mely azonban csak eszme s az ember igazi feladata csak az lehet, hogy ezt megközelítse. A történelem kezdetén paradicsomi állapotot találunk, amelyben az ember teljesen öntudatlanul, csupán ösztöneit követi. Az ész kiragadja az embert ebből a homályból, de egyúttal az ártatlanság állapotából is. Elkerülhetetlenül szükséges azonban, hogy az ember keresztülmenjen a bűnön és vétségen, mert csak így jut el a szabadsághoz (Braun, i. m. 39. 1.).

Hasonló gondolatokkal találkozunk *Friedrich Schillernél* (1749—1805), ki szerint az emberiség fejlődése szintén ártatlansággal és öntudatlansággal kezdődik, — majd bekövetkezik a hanyatlás és egyidejűleg az emelkedés, melynek során az ember „zum Menschen in der Idee“ nemesül át (Braun 39. 1.).

Hegel (1770—1831) alapgondolata, hogy az emberiség nem egyéb, mint egy fejlődő és tökéletesbülő lény vagy szervezet, mely előrehaladásának során mind teljesebbé és észszerűbbé válik: a világon az ész uralkodik, de nem mint külső erő, mely mechanikusan alakítja a dolgok folyását, hanem mint objektív szellem, melynek megvalósulása maga a világtörténet „der vernünftige, notwendige Gang des Weltgeistes“, melynek hatástényezői a világszellem exponensei: a hősök. A történet vezetője mindig egyetlen nép, mely

azonban átadja másnak a világitó fáklyát, mihelyt feladatát elvégezte. A világtörténet isteni megnyilvánulás, egy világterv megvalósítása, — végcélja az emberi szabadságnak, mint tudatnak és állapotnak realizálása. A világtörténet tehát a szabadság tudatában való haladást is jelenti. A keleti népek még csak *egyetlen* szabad embert ismertek: zsarnokukat, — a görögök és rómaiak már *néhányat*, — mi pedig tudjuk, hogy *minden* ember szabad (Nagy J.: A fii. tört. 344. l.); a kereszténység ugyanis megtestesítette az általános szabadság elvét, melyet azután a germánság visz keresztül. Hegel szerint a nagy ázsiai és afrikai kényurak birodalmában gyermekkorát éli az emberiség, amikor is az egoizmus uralkodik s az élet jellemzője a „Versenktsein in das Bewusstsein seiner Freiheit“; a második korszakot a görögök képviselik, kik átvezetik az emberiséget az ifjúkorba, melyben mert bekövetkezik a „Herausireten desselben (t. i. des Geistes) in das Bewusstsein seiner Freiheit“, az élénkség, az érzékfeletti után való vágyakozás s a művészi törekvés ütköznek ki, mint jellemvonások; a férfikorba a rómaiakkal jutnak az emberek, amikor is a vezető szerepet az értelem által irányított akarat, azaz: a „Selbstbewusstsein und Selbstgefühl des Wesens der Geistigkeit“ veszi át s bekövetkezik az erkölcsi és szociális érettség; a germánokkal azután megkezdődik az aggkor, mely azonban nem jelent hanyatlást, hanem az érettségnek legmagasabb fokát, melyen általánosan érvényre jutnak az abszolút értékek.

Nem csekély haladást váltott ki a haladás ideáljának kialakulása terén az „ábrándos boltoslegény“-nek *Fourier*-nek (1772—1837) tanítása. Szerinte az emberiség fejlődésének négy főkorszaka van: a gyermekkor, a fejlődés (phase d'accroissement), a hanyatlás és a pusztulás (caducité) kora. Ma a gyermekkor ötödik periódusában, a civilizáció korszakában élünk, de mert ebben még mindenki a mások tönkretételétől vagy legalább is megkárosításától akarja a maga üdvét és boldogságát: a tökéletes harmónia még nem valósítható meg. Ma minden ember boldogtalan, mert szenved és elégtelen. Egy következő periódusban a garantizmus már oly módon fogja az elnyomott tömegeket összetömríteni, hogy meg legyenek védve a kizsákmányolástól s csak ekkor fog megindulni a társadalmi fejlődés és a teljes asszociáció korszaka, amelybe való bele jutást meggyorsíthatjuk, ha az azonos lelki tulajdonságú, ösztönű és hajlamú embereket az ú. n. falanx-ba egyesítjük.

A XIX. század gondolkodói már a haladás okait fűrkészik s annak magyarázatát törekszenek nyújtani. Itt *Auguste Comte* (1797—1858) szerepe jut nagy jelentőséghez, ki a híres „lois de trois états“ útján, melynek alap gondolatát Turgot és illetőleg St. Simon rakja le, vezeti végig az emberiséget. Szerinte az emberi értelem a theologiai korszakban eszmél magára, amikor a jelenségeket természetfeletti okokkal magyarázza; a második ú. n. metafizikai korszakban a logikai reflexiók lépnek előtérbe, ekkor a természeti folyamatok a dolgokban rejlő titkos erők, a „lények“ segítségével nyerik magyarázatukat; ezt a kritikai korszakot felváltja a pozitívizmus, amely megismertet a természeti törvényekkel s a tények megfigyelése alapján érteti meg a természet összes adottságait. Az ember Comte szerint ebben a pozitív stádiumban lesz nagykorúvá és önállóvá. A haladás egyebekben nem a végtelen perfektibilitás felé irányul, mert határait megszabja az emberi természet s különben sem egyenesvonalú, hanem rezgészerű s üteme majd gyorsabb, majd lassúbb.

A haladás tényezőinek kutatása során *Thomas Buckle* (1821—1862) nyilván Quetelet hatása alatt annak a nézetnek ad kifejezést, hogy a haladás ütemét és irányát nem az egyéni cselekvés határozza meg, hanem a természeti környezet és főleg az intellektuális faktorok, mely utóbbiak viszont a közvélemény uralmának vannak alávetve; a történelem szerinte tudományos probléma mely az események alapjául szolgáló törvényeket igyekszik megállapítani s ezek segítségével rajzolja meg a fejlődés rendszerét. Teljesen Buckle nyomdokait követi *John William Draper* (1811—1882), aki analógiát von az egyén s a társadalom között s amint az individuális organizmusban, úgy a szociális szervezetben is öt epokát különböztet meg, melyek természeti törvények szerint következnek egymásután; ezek: a gyermekkor, a serdültség kora, a fiatalkor, érettkor és öregkor, amelyeknek a társadalomban megfelelő a hiszékenység, a kutatás, a hit, az értelmesség és az elgyengülés korszaka. Európa szerinte ezidő szerint a negyedik periódust éli, de erősen közeledik az elöregedés hosszú időszakához, emiatt azonban nem kell kétségbeesni, mert az öregséggel a haladás tetőpontjához érkezik el, mely — mint China példája mutatja — jólétet és hosszú életet biztosít. Európa kikerülhetetlenül China sorsára jut, mely mintegy szemlélteti, hogy mivé lesz, ha megöregszik.

A XIX. század, melyet sokan a haladás századának neveznek, jellegét valóban mind jobban átérteni törekszik. *Louis Blanc* (1811—1882), 1839-ben folyóiratot indít, melynek címe: *Revue de progres* (ennek hasábjain teszi közzé később könyvalakban is megjelent: *Organisation du travail* 1841. című művét); 1850-ben Párizsban *M. A. Javary* könyvet ad ki: „*De l'idée du progrès*“ címen, melyben megállapítja, hogy a közvéleményt mindennél jobban érdekli a haladás ideája, mely mint a történelem általános törvénye az emberiség jövőjébe enged bepillantást. Javary rámutat arra, hogy sokan a rohamos előrefejlődés láttára az emberi hatalom és remény határnélküliségében bíznak, míg mások vegyes érzelmekkel fogadják a haladásnak tagadhatatlanul csodás jelenségeit, mert úgy vélik, hogy ezek az embert csupán alacsonyabb rendű minőségében szolgálják s ugyanekkor nemesebb vonásaiban állandó hanyatlással fenyegetik.

Határozott irányát ismeri fel a haladásnak *Charles Tocqueville* (1805—1859), ki magyarra is lefordított (Fábián Gábor: Buda 1841—1843) *La démocratie en Amérique*, című 1835-ben megjelent művében arra a sarkalatos tételre konkludál, hogy a fokozatosan előrehaladt fejlődés végső célja az általános egyenlőség s az osztálykülönbségek megszüntetése. Ugyanez a gondolat vezeti *Pierre Proudhon*-t (1809—1865), ki a maga túlfeszített individualizmusával a civilizáció jövőjét az egyén kezében látja *letéve*, azt hirdeti, hogy minden haladásnak a szabadság a feltétele, mely viszont csak teljes egyenlőség esetében fog valósággá válni. A haladást egyébként a szabadsághoz vezető útnak minősíti. Ez a gondolat a XIX. század közepén egyébként már teljesen átítatta a közvéleményt, mely mindennek jobbra fordulását a haladástól várja. Jellemző, hogy *Armand Marrast* a második francia köztársaság idején az általános választói jog igazát a haladás törvényére, arra a láthatatlan törvényre alapítja, mely a társadalmakat kormányozza. Szerinte a forradalmak a haladás elnyomásából származnak s kifejezői a progresszív előrefejlődés győzelmének. A forradalmak azonban, mert erős megrázkódtatással járnak, lehetőleg kerülendők, ami egyedül oly rugalmas intézmények létesítésével érhető el, melyek helyet engednek az általános helyzet javulását célzó eszmék megvalósulásának. Mozcékony, minden iránt érzékeny kormányzatra van tehát szükség, ez pedig csak az általános választói jog mellett jöhet létre (Bury 318. 1.). Íme így nyer

a haladás eszméje politikai szint, mely aztán bizonyos vonatkozásban jellemző marad arra napjainkig.

A politikai aláfestés munkájából különösen *Pierre Leroux* (1797—1871), francia filozófus veszi ki részét. Szerinte a tökéletes társadalomhoz jutandó erőre és emeltyűre van szükség; az erőt az emberek nyújtják, az emeltyűt a haladás ideája képviseli. Ezekon kívül azonban nem nélkülözhető még az a szilárd támpont, mely minden fejlődésnek alapja s ez az emberiség szolidaritása (v. ö. *De l'humanité*, 1840). A szolidaritás jelenségét és szükségességét Leroux annak a palingenesisnek elgondolásából vezeti le, mellyel már *Whiston* (*Nova telluris theoria*, 1680.) és *Bonnet* (*La palingénésie philos.* 1769) műveiben találkozunk s amely szerint mi — a jelenben élők — nem egyszerű leszármazottjai vagyunk elődeinknek, hanem bennünk elődeink éppúgy újra születnek, mint ahogy mi újra fogunk születni utódainkban, ép ezért lényegileg akkor is magunknak termelünk új értékeket, amikor ezek látszólag minket túlélnek. A palingenesis elmélete megnyugtatni törekszik a jelen nemzedéket, mert az idő feletti szolidaritásra emlékeztetve azzal vigasztal: ha ma szenvedünk is, élvezni fogjuk munkánk gyümölcseit, amikor újraszületve ismét benneélünk abban a társadalomban, melynek annakelőtte csak verítékező egyedei voltunk.

Ernest Renan (1823—1892), a híres francia orientalista több művében, de főleg „*L'avenir de la science, — Pensées de 1848*” című 1890-ben kiadott munkájában ismételten hangoztatja, hogy a történelem meghatározott cél irányában alakul s az emberiség — bár hullámvonalon, de — mind tökéletesebb helyzet felé közeledik, amiben főleg az észbeli képességek gyarapodása s finomodása segíti és tehát az a körülmény, hogy így az ember mindinkább úrrá lesz ösztönein és szenvedélyein. Az emberiség célja Renan szerint nagy egyéniségeknek kialakítása; „*le grand oeuvre s'accomplira par la science, non par la démocratie. Rien sans grands hommes; le salut se fera par des grands hommes*” (v. ö. *Dialogues et fragments philosophiques*, 1876. 103. 1.).

Hogy ebben az időben mennyire beleivódott mindenkinek lelkébe a haladás ideája, jellemző IX. Pius pápának 1864-ben kiadott *Syllabusa*, melyben a pápa kijelenti, hogy: „*Romanus Pontifex potest ac debet cum progressu, cum liberalismo et cum recenti civilitate sese reconciliare et componere*”.

A már-már elbizakodott ember időnként mégis ráeszmél arra,

hogy a haladás inkább csak a materiális viszonylatokban észlelhető s itt sem vált ki okvetlenül kedvező hatást. Erre vall *Ferron* aggodalmaskodása, melynek következő szavakkal ad kifejezést: „Toutes nos merveilleuses inventions sont aussi puissantes pour le mai que pour le bien“ (v. ö. *Théorie du progres*, 1867. 439. 1.).

Az utolsó évtizedekben, de főleg attól fogva, amikor Darwin óta az evolúció elmélete a tudományos vitatkozás keresztüzzébe kerül s az embert, ki geocentrikus rendszer megdőltével az ábrándok világából lezuhan, újabb csalódással fenyegeti, mert a fajok állandóságába vetett hitet legalább is kétségessé teszi: mintegy vigasztalást kíván nyújtani a sorsukon aggodalmaskodóknak az embert, társadalmát, életviszonyait s jövőjét érintő fejlődésnek optimisztikus meglátása, szóval annak a tudományos megokolással kísért tételnek igazában való bizakodás, hogy az evolúciónak az az útja, melyen járunk a tökéletesbülés, a meglegedettség, a fokozottan nagyobb boldogság felé vezet, tehát valóban a haladás útja. Ennek az elgondolásnak alapjait *Herbert Spencer* (1820—1903) rakta le. Szerinte az élet, állandó alkalmazkodás a belső és külső környezethez („correspondence of inner and outer relations“), s minden baj onnét származik, hogy az organismus nem alkalmazkodik kellően környezetéhez. A fejlődés során a társadalom mindjobban hozzáidomul a környezethez s ezt téve a haladás útját járja, amelyen való előremenetele nem esetleges, hanem szükségképi („The ultimate development of the ideál man is logically certain — as certain as any conclusion in which we place the most implicit faith; for instance, that all men will die“) s végül a boldogság legnagyobb fokához juttat. Ebben a folyamatban aktív szerephez jut maga az ember is, kinek alaptermészete a törvényhozó s a nevelő részéről megfelelő módon átalakítható.

Az utolsó két évtizedben különösen az angol és amerikai szociológusok foglalkoztak behatóan a haladás problémájával. Jelen rövidre szabott előadásomban lehetetlen ezek gondolatmenetét még csak vázolni is.¹

Az újabb írók — kisebb-nagyobb eltéréssel — a haladást oly folyamatnak minősítik, mely az emberiség boldogságának, meglegedettségének növekvését biztosítja s rendkívül sokat várnak e téren a megfelelő vezetés mellett mind jobban kiművelhető egyé-

¹ Az újabb irodalom feldolgozását a szerző *A modern írók a haladásról* című külön tanulmányában fogja nyújtani. *A szerkesztő.*

nektől, kiket főleg morális szempontból kívánnak a kölcsönös együttműködés öntudatos munkásaiul megnyerni. Legerőteljesebben domborodik ki e gondolat Ellwood-nál, ki a haladás minden reményét a szocializációba és moralizációba veti („we need to socialize and moralize the competitive process in human relations“, „Especially do we need to get rid of the development of matériái civilizáció at the expense of spiritual culture. This we can do readily enough by devoting more energy and attention to the spiritual side of our civilisation“ The Psychology of Humán Society 450 1.). Szemben az utolsó idők optimisztikus világszemléletével *Oswald Spengler* (sz. 1880. máj. 29.) a „Der Untergang des Abendlandes“ című nagy feltűnést keltett művében a nyugateurópai kultúra előregedését állapítva meg, azt jósolja, hogy ez a mi elvéhédht világunk — nem is hosszú időn belül — ugyanarra a sorsra jut, mint az antik kultúrák: el fog pusztulni, hogy helyt adjon egy egészen új, ma még körvonalaiban sem megrajzolható kultúrvilágnak.

Végigkísértem a haladás ideáját az emberi szellem megnyilatkozásának kezdeti idejétől napjainkig s megállapíthatom, hogy az emberiség őskorában s a mai primitív népeknél az *élet irány nélkülsége*, a cél tudat hiánya jellemzi az egyéni gondolatot — s ha egyáltalában lehet ilyenről szó — a közfelfogást. A fejlődés további fázisában a *végzet uralmában* hisz az ember; lát már irányt, de ezt a kérlelhetetlen vaksors által meghatározottnak véli; egyedüli vigasztalása a világfejlődés ciklikus voltában és tehát az aranykor visszatérésében való bizalom. A középkor ideológiája, mely a *Gondviselést* iktatja a végzet helyébe, a földi élet értelmét és célját abban látja, hogy az mint előkészület a túlvilági életre csak átmenet, melynek értéke tehát relatív. A renaissance kor vetette meg végül alapját a haladás ma élő gondolatának, annak az ideának, mely az egész világot s ebben a társadalmat egy a *tökéletesedés felé örvénylő dinamikus folyamatnak* fogja fel. S ha az utolsó évtizedek során ez az immár történelmi hatalomként szereplő idea, mint a mai kor reprezentatív jellegű eszménye: minden érzést, értelmi megnyilatkozást és akarati tendenciát leköt, ez onnét van, mert a haladás gondolata reményt inspiráló erő és a sorsát kezében tartó embert tevékenységre ösztökélő dinamikus tényező. A haladás a modern ember elé a boldogabb jövő képét rajzolja, oly jövőét, melyben álmainak megvalósulását látja s amelyet elérhet, ha több tudással, több energiával, több morális erővel és készséggel áll be a munkába.

Angyal Pál.

A SZAKSZERVEZKEDÉS ELMÉLETE ÉS IRÁNYA.

Szélesebb látókörű szociológusok még a gazdasági haladás terén elül járó országokban is felpanaszolják, hogy az intelligencia megértés és az érdekeltség minden tudata nélkül nézi a munkásszakszervezetet, jóllehet a munkásmozgalommal ma már mindenütt számolni kell s ezt a mozgalmat éppen — és szinte kizáróan — a szakszervezet hordozza. Még a közgazdaságtan művelői sem szentelnek valami nagy figyelmet a szakszervezetnek. Amíg a kartellek, trösztök, sőt örvendetes módon a szövetkezetek is jeles vizsgálókra találnak, addig a szakszervezet könyvészetében alig akad más monográfia, mint propaganda-irat, többnyire szocialista teoretikusok és pártemberek tollából. Semmi különös sincs tehát abban, ha látnunk kell, hogy általában milyen tévesen ítélik meg a szakszervezeti kérdést nálunk, ahol — mellőzve több más súlyos okot — a nyugati államokhoz képest maga a szakszervezkedés is újkeletű.

Azóta, hogy kormányunk tagjai ismételten bejelentették egy szakszervezeti törvény előkészítését, a kérdés több-kevesebb intenzitással előtérbe került, de az ezzel kapcsolatos megnyilatkozások, különösen a sajtóban, csak fenti megállapításunkat igazolják. A kommentárok zöme például védelmet sürget a kormánytól az ellen, hogy a szakszervezetek „beszólhassanak“ a munkabérek megállapításába, a túlórák díjazásába és a munkaközvetítésbe. Az ilyen kívánságok — mint tanulmányunkban meg fogjuk világitani — a szakszervezet lényegének teljes meg nem értésén alapulnak s minthogy a lapok valamelyest mégis az olvasók közvéleményét próbálják kifejezni, sajnálatosan mutatják azt az individualista társadalomszemléletet, amelytől nálunk szerencsésebb nemzetek már megszabadultak s amely a keresztény szociáletika elveivel is szöges ellentétben van.

Értelmiségünknek a szakszervezetekkel szemben felvett magartását, amelyet a bolsevizmus bukását követő gondolkodásbeli

reakció csak *kiélezett*, kétségkívül nagy mértékben azzal magyarázhatjuk, hogy a szakszervezeti mozgalomban a szocialista párt visz irányító szerepet. Ez így is van. Európa szervezett munkásai közül a legutolsó, 1926. évre szóló statisztika szerint közel tizenhárommillió tartozott az amsterdami szociáldemokrata internacionáléhoz s ezzel szemben alig hárommillió az utrechti keresztényszocialista internacionáléhoz. Hazánkban azonban más az arány. A szociáldemokrata szakszervezetek 126.260 főnyi létszámával szemben áll 1924. évi kimutatás szerint 115.359 szervezett keresztényszocialista munkás s ha ebből le is vonjuk az állami, közüzemi és vasúti alkalmazottak 38.549 főre rúgó számát, a fennmaradó 76.810 keresztényszocialista beszervezett munkás a szociáldemokratákhoz viszonyítva még mindig tekintélyes tábor képvisel. Ha már most közvéleményünk mégsem lát mást a szakszervezetekben, mint a marxizmus rohamcsapatait, ebből az a következtetés vonható le, hogy keresztényszocialista szakszervezeteink nem élnek önálló, cselekvő életet, hanem működésük negatív anti-szociáldemokráciában merül ki. Ez a tény, amelynek igen mélyenrejlő okai vannak, annál sajnálatosabb, mert a keresztényszocialista munkásmozgalomnál nem a szám, hanem a belső vitalitás a fontos: ennek kell lennie a kovásznak, amely kierjeszti az egészséges fejlődést és lerepeszti a munkásmozgalomról a marxizmus halott ideológiájának burkát. Tanulmányunk főcélja éppen ennek a folyamatnak vázolója, úgy, amint az a világháború befejezése óta a külföldön megfigyelhető. Szeretnők kimutatni, hogy helytelen volna a szakszervezetet, mint társadalmi közületet, annak magyarországi arca után megítélni. A mi szociáldemokráciánk munkája különben is ebben a vonatkozásban valójában csak 1904-ben indult meg s minthogy alig jutott levegőhöz, elmaradt a fejlődéstől.

A szakszervezkedés azonban mellett, hogy a mai individualista kapitalizmus korában a munkásság felemelkedésének egyedüli eszköze, a társadalom rendi szervezkedésének kikéneszerítője, az a pillér, amelyen az új állam és az új gazdasági rendszer felépül. Éppen ez a szerepe, amelyet Olaszországban és Spanyolországban — bizonyos szempontból idevehetjük Oroszországot is — valósít meg, adja meg neki azt a fontosságát, amelynek értékelése és hasznosítása elől rövidebb vagy hosszabb időn belül, de egyetlen nemzet sem térhet ki. A politika és szociál-

politika feladata tehát nem az, hogy a szakszervezetet önmagában véve ellenségként kezelje, hanem hogy rásegítse az egészséges fejlődés útjára és megkönnyítse hivatása betöltését.

I.

A hivatási szervezet.

Elemi igazság, hogy az ember természetétől fogva társas lény. Minden tény, amely az ember társas ösztönének alkalmat ad a cselekvésre, szükségszerűen és tudatosan érzett kényszer nélkül egyéni csoportokat létesít. Azokból az állandó tényekből, aminő például a földrajzi szomszédság, a vérvérségi, a hit és a foglalkozás azonossága, mindenütt előáll a megfelelő csoportosulás: a község, a család, az egyház és a hivatási rend.¹ Nem merítettük ki ezzel a természetes társulásokat, de ezek a főbbek. Minthogy ezek a társulások az emberi természetből fakadnak, az államnak sincs joga felbontásukra. De nemcsak joga, hanem *hatalma sincs hozzá*, mert ezek a társulások az erőszakos beavatkozás következtében sem múlnak ki, hanem ilyen, vagy olyan formában ismét újjászületnek. Ha nem élhetnek a törvénynek megfelelően, szükségszerűen élnek a törvény ellenére.

Az állam a keresztény bölcelet szerint *nem öncél, hanem csak eszköz*. Létoka az, hogy a lehető legnagyobb mértékben biztosítsa minden tagjának az anyagi és erkölcsi előnyök maximumát, vagyis szociális intézményekkel és intézkedésekkel lehetővé tegye az általános jólétet. Ennek a közjónak érdekében, bármennyire is ellentétesnek lássák egyéni érdekeiket, az államtagoknak rendi és osztálykülönbség nélkül együtt kell dolgozniuk, szem előtt tartva az igazságosság és szeretet parancsait. Csak így érhető el az egyén és az egyének által az egész társadalom boldogulása.

Az igazságosság érvényesülésére azonban, különösen az anyagi javak elosztása terén, nem elegendő az érvényességéről való belső

¹ A terminológia nálunk meglehetősen ingadozó. A magunk részéről *Concha Győző* álláspontját fogadjuk el (Politika, Bp. 1895. I. 143—146. 1.) s egyazon értelemben fogjuk használni a „rend”, a „hivatás” és a „foglalkozás” szokat. Tekintve a foglalkozás erkölcsi vonatkozásait, leghelyesebb a „hivatás” szó, de nem mindig ezzel fogunk élni, mert mint *Concha* megjegyzi, („Van-e magyar társadalom?” c. cikkében, Társadalomtudomány, VII. évf. 1927. 161. 1.) „iparos, földműves stb. hivatásról ma még korai lenne beszélni; szociális érzékletlenségünk ehhez igen erős”.

meggyőződés. Nem elegendő, mert ez a meggyőződés a legtöbb emberben nem él elevenen, sőt egész korszakok vannak, amikor a „*justitia socialis*“ fogalmától egyenesen elvitatnak minden tartalmat. Gazdasági téren különben is a szerzés ösztöne uralkodik s ez önző ösztön. A gazdaságilag gyengébbek csak egy módon védekezhetnek: az egyesüléssel. Minthogy pedig a gazdasági állapot, legalább is a javak szerezhetőseinek feltételeit illetően, a foglalkozás szerint váltakozik, a tömörülés is a hivatások szerint történik. *Az azonos foglalkozásúak ilyen egyesülése éppúgy a természet-jogra támaszkodik, mint a család.* Ugyanazon a címen, mert célja lehetővé tenni, hogy az egyén a legkedvezőbb feltételek mellett megvalósítsa a teljes emberi életet, csak nem ugyanabban a fokban, mert a család a természeti adottság egyenes következménye, míg a hivatási szervezet, bár megfelel az ember természetes hajlamának és szükségleteinek, az emberi akaratnak köszöni létét.² Az emellett felvonultatható érveket négy csoportra oszthatjuk:

1. Tény, hogy a dolgozók a történelmi idők kezdetétől társas kötelékben álltak egymással. Mint *egyetemes érvényű szükséglet* nyilatkozott meg ez a társulási törekvés. Csak pár szóval érintjük, hogy a klasszikus Görögországban megvolt például az „*orgeon*“, amely a hellenisztikus korban valósággal hivatási érdekeket védő szindikátussá alakult. A régi Rómában ott találjuk a mesteremberek kollégiumait, amelyeknek eleinte vallási céljuk volt, de később a kereskedelem és ipar fejlődésével működésüket gazdasági térre tolják át. Bizáncban a X. században még tökéletesebb testületek alakulnak, amelyek szabályalkotó és büntető hatalommal vannak felruházva. A középkori keresztény céheket mindenki ismeri.

2. Az államnak ugyan a közjót kell munkálnia, de nem foglalkozhatik az egyénnel, csak általános módon. Az egyéneknek *szükségük van szervezetre*, amely közvetlenül és közelről érinti őket s olyan részletkérdésekben nyújt nekik segítséget, amelyekben az állam nem szokott intézkedni.

² Lásd p. u.: *L. Garriguet*: Question sociale, Paris, 1922. 220, 1.; *Manuel de Sociologie*, Paris, 1924. 335. 1. — *M. S. Gillet*: Conscience chrétienne et justice sociale, Paris, 1922. 317—361. 1. — *A. Belliot*: Manuel de Sociologie catholique, Paris, 564—596. 1. — *José Llovera*: Sociologia Cristiana, Barcelona, 1921. 166—168. 1. — *XIII. Leó* szerint a magánközületeknek a létezési jogot maga a természet adta és az állam azért alakult, hogy védje a természetjogot. Éppen ezért olyan állam, amely megtiltaná a magántársulásokat, önmagát támadná, miután minden társulás, állami, vagy magán, eredetét ugyanabból az elvből, az ember természetéből meríti. (Commentaire pratique de l'Encyclique Rerum Novarum, Paris, Spes, 1927, 154, L)

3. Minden embernek joga van megvédeni érdekeit és biztosítani a maga részére a normális élet feltételeit. A munkavállalónak joga van megfelelő bérhez, ahhoz, hogy ne kötelezzék az erejét meghaladó teljesítményre, hogy szabadon teljesíthesse családi, polgári és vallási kötelességeit, hogy megbecsüljék benne az emberi méltóságot s ne tegyék rabszolgává azzal a szerződéssel, amelyet munkaadójával köt. A társulás adhatja meg neki egyedül az erőt ezeknek a jogoknak biztosítására, tehát *a társulás számára a legfőbb jog.*

4. A fejlődés és haladás elve egyetemes törvény lévén, a munkásnak jogában van olyan *távolabbi előnyökért* is küzdenie, amelyek nem követelnek erkölcstelen, megengedhetetlen és a közjával ellentétes eszközöket.

Helytelen volna tehát, ha a foglalkozási szervezet jogosultságát, mint bizonyos oldalról történik, kizáróan a gazdasági liberalizmus visszaéléseivel próbálnák igazolni. Az nem vitatható, hogy a liberalizmus igazságtalanságaival szemben a legszentebb jogokban, az emberi személyiség méltóságában sértett munkások teremtették meg a szindikátust, de hangsúlyozottan rá kell mutatnunk, hogy a szindikátus létoka nem az osztályban, hanem a *rendiségben* gyökerezik. A szakszervezeti mozgalom kimondottan rendi mozgalom.³ Célja az, hogy részesítse a munkást a kultúra vívmányaiban, tehát olyan bért és munkafeltételeket szerezzen számára, ami azt lehetővé teszi. A szervezett munkás ki akar jutni a proletariátusból, személyiségét akarja felemelni. Harc ez a mozgalom, mert hiszen a munkást meg kell szabadítani mindattól, ami távol tartja a magasabb közösségek szellemi értékeiben való részesedéstől, de nem osztályharc, mert ez materiális értékekben merül ki s a munkást éppen abból a legeredetibb sajátjából vetközteti ki, amely az embernek személyiséget ad: a hivatásából.

Marx és Lassalle felismerte azt az igazságot, hogy az osztályharc tanának és gyakorlásának terjedését legjobban, ha nem egyedül, a hivatási tudat veszedelmezteti. *A hivatási gondolat és az osztályharc kizárja egymást.* A hivatási gondolat magva az, hogy az ember valamilyen közösség szolgálatában és érdekében funkciót végez, amelyet, bármilyen szerény legyen az, nélkülözhetetlennek tart. Ez a felfogás egyrészt magával hozza a munkanemek rang-

³ Prof. Th. Brauer: Krisis der Gewerkschaften, Jena, 1924. 2. kiadás, 18—19. 1.

különbségének helyes értékelését,⁴ másrészt az egyént az egész társadalom hasznos és felelősséget viselő alkotó elemének tekinti. Azoknak tehát, akik a közjó valósítása végett résztvesznek a társadalom fentartásában, *ugyanaz a szociális értékük.*⁵ A liberalizmus és a marxizmus ebben a kérdésben egymással ellentétes tévedést képvisel. Az előző tisztán az egyéni értékek különbözőségére építette rendszerét s nem vette figyelembe a szociális érték azonosságát, az utóbbi pedig szemet hunyt az egyéni értékek és állapotbeli feltételek egyenlőtlensége felett. Nem csoda, ha a bolsevik Oroszország és a liberális államok egyaránt ellenszenvvel nézik a foglalkozási szervezeteket, amelyekben a hivatási gondolat ölt testet.

A mondottakból nyilvánvaló, hogy a foglalkozási szervezet nem az osztályharc eszköze, hanem célja először *tagjainak érdeke*, azaz olyan erkölcsi és anyagi előnyök elérése, amelyeket az elszigetelten álló egyének nem szerezhetnek meg, másodsor a *foglalkozás általános érdeke*, végül a *társadalom közös java*. Ha veszedelmezteti a társadalom közös javát, az előző két érdeket, tagjainak és a foglalkozásnak *érdekét* sem biztosíthatja. A hivatási eszméből következik, hogy a foglalkozási szervezetnél lehetetlen elválasztani a gazdasági jelleget az erkölcsi jellegtől. Bármennyire is elsőrendű feladata, hogy tagjai hivatásbeli érdekeit megvédje, nem vonatkozathatja el magát, ellenségesen meg éppen nem állhat szemben a társadalomnak gazdasági, szellemi és erkölcsi érdekeivel.

A foglalkozás az a kötelék, amely bennünket mindazokhoz hozzáfűz, akik a gazdasági életben ugyanazt a munkát végzik, mint mi, vagy akik a munkamegosztás elve alapján a miénktől eltérő tevékenységet fejtenek ki, de együtt dolgoznak velünk *ugyanazon* eredményért.⁶ Annak ellenére tehát, hogy a feladatok különböznek és főképen hogy a termelés eredményében való részesedés aránya más és más, a foglalkozás mégis olyan érdekeket ölel fel, amelyek egyformán érintik a közös célú termelésben résztvevőket. Valamennyinek *közös* az érdeke abban, hogy a termelési ág virá-

⁴ Ezt a problémát éppen a marxizmussal kapcsolatban világítja meg Dékány István: „A marxista osztályelmélet bírálatához.” Társadalomtudomány, VII. évf. 1927. 389--402. 1.

⁵ Gillet: Conscience, 320. 1.

⁶ A meghatározásban E. Duthoit lillei professzort követjük. („Pour l'unité dans la profession“, Revue des Jeunes, Paris, 1921 nov. 10.)

gozzék s meghozza mindazokat a gyümölcsöket, amelyek az adott körülmények között egyáltalán lehetségesek. De *ellentétes* érdekek is megnyilvánulnak ugyanabban a foglalkozásban. Elsősorban a munkabér meghatározása állítja szembe a munkásokat a vállalkozóval. Magukban az ekként kialakuló csoportokban is merülnek fel ellentétes érdekek. A munkaadók egymással versenyeznek, de versenyeznek egymással a munkások is. A csoportoknak szindikátusba való kijegecedése éppen arra irányul, hogy kiegyenlítse ezeket a csoport kebelében adódó érdekellentéteket. Egyik oldalon a munkaadók lépnek kartellbe, hogy kiküszöböljék a versenyt, a másik oldalon a munkások gátolják meg, hogy valamelyikük alacsonyabb bérért, vagy kedvezőtlenebb munkafeltételek mellett álljon a foglalkozás szolgálatába. Amíg azonban a csoportérdekek ilyen módon képviselőhöz jutottak, addig magának a foglalkozásnak érdekei nem nyertek intézményes védelmet az ellentétes csoportérdekkel szemben. A termelési rend eddig a foglalkozás általános érdekeinek hordozását, a termelési eszközök tökéletesítését, új áru piacok keresését kizáróan a munkaadók feladatává tette s így e munkások szindikátusainak csak az a szerep maradt, hogy kizáróan a munkabérrel és a munkafeltételek megjavításával foglalkozzanak, vagyis éppen azokkal a kérdésekkel, amelyek a foglalkozás egységét megbontják.

Ez a helyzet, nem tekintve az etnikai elveket, gazdasági szempontból is károsnak bizonyult és, mondhatni, törvényesíti azt az osztályharcos jelleget, amelyet a marxizmus adott a munkásság túlnyomó többségét magába záró szociáldemokrata szakszervezeteknek. A hivatási tudat erősödésével és a társadalmi ismeretek terjedésével, de különösen a gazdasági fejlődés nyomán mindinkább általánosodik azonban az a belátás, hogy *meg kell teremteni a foglalkozás egységét*, a tőke és a munka szerves együttműködését. Nagy változást tételez fel ez természetesen úgy a munkaadók, mint a munkavállalók lelkületében, de a jelek már örvendetesen arra mutatnak, hogy az egy szakmában dolgozók érdekközösségének tudata utat tör magának.

II.

A szindikális törvényhozás.

Abból az elgondolásból, amelyet a foglalkozási szervezetre vonatkozóan kifejtettünk, szükségszerűen következik az a tétel, hogy az államhatalomnak, mint ahogy a többi természetes társulást, a foglalkozási szervezetet sem szabad gyengítenie, hanem éppen ellenkezően, annak gyámolítására és — a mai konkrét helyzetre gondolva — annak egészséges irányba való terelésére kell törekednie. Már csak abból az egyszerű okból is, mert *az állam nem tudja helyettesíteni a természetes társulásokat*. Az állam nem illetékes mindenre, különösen nem a demoliberális állam, amely a nagyokat mondó szónokoké. Ahelyett, hogy minden akarjon lenni, éppen arra kell iparkodnia, hogy lerázzon magáról minél több funkciót, amelyeknek gyakorlására ott vannak a természetes közületek. Az állam társadalmakból áll, tehát nem ezek kiirtása, hanem ezek egymásmellettségének és együttműködésének szabályozása a feladata. Az erőket kiegyenlíteni, harmóniába hozni és egyesíteni: ez a keresztény bölcsélet szerint az állam fő hivatása.

A keresztény államkonceptiót a francia forradalom temette el egy időre s bár a feltámadás jelei a társadalmi élet minden viszonylatában észlelhetők, nagyjában még mindig a francia forradalom eszméi uralkodnak. Különösen azokban az országokban és vezetőrétegekben, amelyek konzervatívnak mondják magukat. Egészen természetes, hogy ez a forradalmi ideológia, amikor még doktriner tisztaságában érvényesült, esküdt ellensége volt mindannak, ami a rendiségre emlékeztetett, s így ellensége volt a foglalkozási szervezetnek is. Az 1791. évi Chapelier-törvény, amely „prétendus interêts communs des travailleurs“-ról beszélt, feloszlatta a korporációkat s eltörölte a koalíciós jogot. A napóleoni Code pénál 414. és 415. cikkelye egyenesen bűncselekménynek minősítette a hivatási érdekekért való tömörülést, aminek nagy hatása lett egész Európa törvényhozására, sőt nyomában még az Egyesült Államok bíróságai is összeesküvésnek tekintették a szervezkedést. A munkaszabadság elvének jegyében történt ez, pedig következtében a munkásosztályra egyoldalúan hátrányos helyzet állt elő, mert hiszen, mint Adam Smith rámutatott, a munkaadó már önmagában „koalíció.“ Lacordaire híres mondása szerint „az erős és a gyenge,

gozzék s meghozza mindazokat a gyümölcsöket, amelyek az adott körülmények között egyáltalán lehetségesek. De *ellentétes* érdekek is megnyilvánulnak ugyanabban a foglalkozásban. Elsősorban a munkabér meghatározása állítja szembe a munkásokat a vállalkozóval. Magukban az ekként kialakuló csoportokban is merülnek fel ellentétes érdekek. A munkaadók egymással versenyeznek, de versenyeznek egymással a munkások is. A csoportoknak szindikátusba való kijegecedése éppen arra irányul, hogy kiegyenlítse ezeket a csoport kebelében adódó érdekellentéteket. Egyik oldalon a munkaadók lépnek kartellbe, hogy kiküszöböljék a versenyt, a másik oldalon a munkások gátolják meg, hogy valamelyikük alacsonyabb bérért, vagy kedvezőtlenebb munkafeltételek mellett álljon a foglalkozás szolgálatába. Amíg azonban a csoportérdekek ilyen módon képviselőhöz jutottak, addig magának a foglalkozásnak érdekei nem nyertek intézményes védelmet az ellentétes csoportérdekkel szemben. A termelési rend eddig a foglalkozás általános érdekeinek hordozását, a termelési eszközök tökéletesítését, új áru piacok keresését kizáróan a munkaadók feladatává tette s így e munkások szindikátusainak csak az a szerep maradt, hogy kizáróan a munkabérrel és a munkafeltételek megjavításával foglalkozzanak, vagyis éppen azokkal a kérdésekkel, amelyek a foglalkozás egységét megbontják.

Ez ta helyzet, nem tekintve az etnikai elveket, gazdasági szempontból is károsnak bizonyult és, mondhatni, törvényesíti azt az osztályharcos jelleget, amelyet a marxizmus adott a munkásság túlnyomó többségét magába záró szociáldemokrata szakszervezeteknek. A hivatási tudat erősödésével és a társadalmi ismeretek terjedésével, de különösen a gazdasági fejlődés nyomán mindinkább általánosodik azonban az a belátás, hogy *meg kell teremteni a foglalkozás egységét*, a tőke és a munka szerves együttműködését. Nagy változást *tételez* fel ez természetesen úgy a munkaadók, mint a munkavállalók lelkületében, de a jelek már örvendetesen arra mutatnak, hogy az egy szakmában dolgozók érdekközösségének tudata utat tör magának.

II.

A szindikális törvényhozás.

Abból az elgondolásból, amelyet a foglalkozási szervezetre vonatkozóan kifejtettünk, szükségszerűen következik az a tétel, hogy az államhatalomnak, mint ahogy a többi természetes társulást, a foglalkozási szervezetet sem szabad gyengítenie, hanem éppen ellenkezően, annak gyámolítására és — a mai konkrét helyzetre gondolva — annak egészséges irányba való terelésére kell törekednie. Már csak abból az egyszerű okból is, mert *az állam nem tudja helyettesíteni a természetes társulásokat*. Az állam nem illetékes mindenre, különösen nem a demoliberalis állam, amely a nagyokat mondó szónokoké. Ahelyett, hogy minden akarjon lenni, éppen arra kell iparkodnia, hogy lerázzon magáról minél több funkciót, amelyeknek gyakorlására ott vannak a természetes közületek. Az állam társadalmakból áll, tehát nem ezek kiirtása, hanem ezek egymásmellettségének és együttműködésének szabályozása a feladata. Az erőket kiegyenlíteni, harmóniába hozni és egyeíteni: ez a keresztény bölcsélet szerint az állam fő hivatása.

A keresztény államkoncepciót a francia forradalom temette el egyidőre s bár a feltámadás jelei a társadalmi élet minden viszonylatában észlelhetők, nagyjában még mindig a francia forradalom eszméi uralkodnak. Különösen azokban az országokban és vezetőrétegekben, amelyek konzervatívnak mondják magukat. Egészen természetes, hogy ez a forradalmi ideológia, amikor még doktriner tisztaságában érvényesült, esküdt ellensége volt mindannak, ami a rendiségre emlékeztetett, s így ellensége volt a foglalkozási szervezetnek is. Az 1791. évi Chapelier-törvény, amely „prétendus interêts communs des travailleurs“-ról beszélt, feloszlatta a korporációkat s eltörölte a koalíciós jogot. A napóleoni Code pénál 414. és 415. cikkelye egyenesen bűncselekménynek minősítette a hivatási érdekekért való tömörülést, aminek nagy hatása lett egész Európa törvényhozására, sőt nyomában még az Egyesült Államok bíróságai is összeesküvésnek tekintették a szervezkedést. A munkaszabadság elvének jegyében történt ez, pedig következtében a munkásosztályra egyoldalúan hátrányos helyzet állt elő, mert hiszen, mint Adam Smith rámutatott, a munkaadó már önmagában „koalíció.“ Lacordaire híres mondása szerint „az erős és a gyenge,

a gazdag és a szegény, az úr és a szolga között a szabadság az, ami elnyom és a törvény, ami felszabadít.⁴⁷

A kilátástalan és sivár körülmények nyomása alatt a törvény ellenére is össze-összeálltak tehát azok a páriák, akiket a korai XIX. század munkásoknak nevezett. A szocializmus, főként a marxizmus befolyására azután a munkások közmegegyezésévé vált, hogy *tartós javulást csak szilárd, maradandó társulások hozhatnak*. így született meg a szakszervezet, amelyet az államhatalom tüzzel-vassal elnyomni próbált. A liberális állam csak politikai téren ismerte el a társulási és egyletalkotási jogot, a hivatási téren megtagadta azt. Az individualizmus fejlődése azonban az elv szigorú alkalmazásával mégis elvezet a szindikális szabadság elismeréséhez. Ha ugyanis az államhatalom a szabadság nevében nem avatkozik bele a gazdasági életbe, akkor meg kell adnia a szabadságot a gazdasági tényezőknek, hogy azok maguk szabályozzák ügyeiket, amit pedig csak összefogás, társulás útján tehetnek meg. A munkaszabadság elve — az individualizmus ideológiájának megfelelően — jelenti a szabadságot a munkamegtagadásra s a nemdolgozásra is, ha tehát a gyár le akar állni, vagy egyszerre többen nem akarnak dolgozni, az államhatalom ennek sem állhatja útját. Ez a kizárási és a sztrájkjog elismerése. Ezt az eszmefejlődést megelőzték a tények, mert közben szindikátusok is alakultak, sztrájkok és kizáráások is napirenden voltak anélkül, hogy lett volna rá jogi alap. A koalíció tilalmát legelőször Anglia törölte 1824-ben, utolsóinak a cári Oroszország a XX. század elején. Mindez azonban csak negatívum s a szindikális törvényhozás jóformán csak a világháború óta kezd *pozitív* tartalomhoz jutni. A munkaadók és munkavállalók párhuzamosan folyó szervezkedése ugyanis már mindkét oldalon olyan hatalmas erőt képvisel, hogy ezzel a hatalommal szemben az állam nem szorítkozhatik pusztán negatívumokra.

A nemzetközi munkahivatal igazgatótanácsa 1924-ben elrendelte, hogy a hivatal összehasonlító tanulmányt végezzen tagállamok szerint a szindikális szabadságról. Az ankét eredményét összefoglaló jelentés 1927-re készült el s a múlt év közepén jelent meg nyomtatásban.⁸ Három csoportra osztva tárgyalja anyagát: 1. *a szakszervezet léjtoga*, 2. *a szakszervezet alakulása és felosz-*

⁷ Ch. Calippe: Les tendances sociales des catholiques libéraux. Paris, 1911. 8. 1.

⁸ La liberté syndicale. Genève, 1927. összesen 162. 1.

tása, 3. a szakszervezet cselekvési joga. Ebben a sorrendben fogjuk mi is kiemelni azokat a mozzanatokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a szakszervezkedés irányát megállapíthassuk.

1. A szindikátus létjogát ma már *valamennyi állam elismeri* akár hallgatólag, akár az egyesületi jog keretében, akár külön törvénnyel. Külön törvény van jelenleg Angliában, Ausztráliában, Brazilián, Lengyelországban és Németországban. Ezek a törvények általában azt fogadják el a szindikátusok céljának, hogy „javítsák tagjaik részére a munkafeltételeket és megvédjék érdekeiket“. A legtöbb állam kifejezetten megvédi törvényeivel a munkások *szervezkedési jogát* a munkaadókkal szemben. Nem szabad visszautasítani, fekete listára tenni vagy elbocsátani a munkást csak azért, mert tagja egy törvényesen működő szindikátusnak. Tilalmat és kártérítési kötelezettséget tartalmaz a német, francia, görög, svéd és brazilai, kártérítés mellett büntetést is kiró a cseh, belga, román és ausztráliai törvény. Részben kifejezetten, részben gyakorlatilag valamennyi állam védi a *nem-társulás szabadságát*.

2. A szakszervezet alapszabályainak jóváhagyása, amitől működésének megkezdése függ, egyes államokban a kormány diszkrecionális joga, de az országok túlnyomó többségében *a jóváhagyás nem tagadható meg*, ha az alapszabályok megfelelnek a törvénynek. Több állam törvényhozása határidőt ír elő a hatóság nyilatkozatára. Az államok egy részében — Belgium, Bulgária, Dánia, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Norvégia, Románia, Svájc — a szindikátus feloszlását törvénytelen működés címén csak bírói ítélet rendelheti el, vagy ha a közigazgatás határoz, ennek döntését viheti a szindikátus bíróság elé.

A szervezkedési jogot ma már valamennyi állam megadja *a szabad értelmiségi pályákon* levőknek is, az ilyen tömörüléseket azonban csak Brazília, Franciaország, Olaszország, Románia és Spanyolország ismeri el szakszervezetnek. Tilalom, vagy bizonyos megszorítás áll fenn a közalkalmazottakra és közrendeltetésű üzemek munkásaira. De ezen a téren is van fejlődés. Franciaországban a közalkalmazottak szervezkedhetnek, csak nem szindikátusban, a közüzemi munkások pedig épp olyan elbírálás alá esnek, mint a magánüzemek munkásai. Svájc csak a sztrájkjog megvonásával tesz különbséget.

Szórványosan találunk már intézkedést abban az irányban is,

hogy a szakszervezeti tag *köteles alkalmazkodni a szabályzati előírásokhoz*, így Franciaországban kártérítésre ítéltető az, aki át-hágja a szakszervezeti fegyelmet. Olaszországban és Spanyolországban ez már természetszerű folyománya a korporációs rendszernek.

Amíg egyes államok kifejezetten csak azt engedik meg, hogy a szindikátus a saját tagjainak hivatási érdekeit képviselhesse, addig más országokban — Brazília, Németország, Franciaország, Lengyelország, Olaszország — a szindikátusnak joga van az *egész kategória* érdekében fellépni.

A törvényhozások tiltják általában a szakszervezet politikai tevékenységét, de igen nagy az ingadozás abban a tekintetben, hogy mi is a „politikai“ tevékenység. Angliában például csak azt értik rajta, hogy a szakszervezet pénzt fordít a parlamenti választásokra. Az új törvény el is rendeli, hogy a szakszervezet csak azoktól szedhet politikai célokra járulékot, akik erre írásban kifejezetten felhatalmazást adtak; előtte a helyzet az volt, hogy a szakszervezet egyszerű többségi határozattal kötelezhette ilyen járulék fizetésére a munkást, ha csak ez kifejezetten írásban nem tiltakozott a kivetés ellen.⁹ A német, osztrák, lengyel, cseh, észt, lett törvényhozás megengedi az olyan politikai akciót, amely a foglalkozási érdekek előmozdítását célozza,

3. A szindikátusok *jogi személyiségét*, mondhatni, mindenütt elismerik. Ebből folyik cselekvőképességük és jogi felelősségük is. Magán jogilag felelősek minden vagyonukkal Németországban, Belgiumban, Brazíliában és Franciaországban. Az olasz szindikátusok ebből a célból külön alapot kötelesek fenntartani. Az Egyesült-Államokban csak akkor tartoznak kártérítéssel, ha a tagok a szindikátus bátorítására vagy helyeslése mellett szegték meg a kollektív megállapodásokat. Büntetőjogilag rendesen csak az a fizikai személy felelős, aki a meg nem engedett cselekményt elkövette. Az új angol törvény, mint a sztrájkjognál fogjuk említeni, eltér ettől a szabálytól. A szindikátus felperes is lehet. Franciaországban még megbízás nélkül is felléphet bármely tagja nevében, ha beigazoltan általános foglalkozási érdekről van szó.

A mai gazdasági rendszerben a szindikátus fő feladata a *munkaviszály megoldása*, ami igen gyakran bérharccal jár. Éppen

⁹ Az 1927. július 29-én életbe lépett törvényre, amelyet a nemzetközi munkahivatal kiadványa természetszerűen nem tartalmazhat, forrásunk: „Retrachtungen zum englischen Streikgesetz“, Neue Zürcher Zeitung, 1928 február 21. és 22. sz.

ezért húzódot az annakidején az államhatalom a koalíciós jog megadásától. A sztrájkjogot Litvánia és a kötelező bíráskodást elrendelő Olaszország és Spanyolország kivételével ma már valamennyi állam elismeri, kifejezetten azonban egyedül Észtország. A sztrájknál felmerül az az elvi kérdés, hogy a sztrájk az egyének individuális cselekedete-e, vagy a szindikátusé, avagy a kettő együtt. A legtöbb állam törvényhozása hallgat erről a kérdéstről, de egyes országokban a munkás csak olyan sztrájkban vehet részt, amelyet a szindikátus rendelt el. Általánosan érvényes az a kötelezettség, hogy a sztrájk megkezdése előtt a békéltetés minden eszközét végig kell próbálni. Ha ez nem történt meg, akkor a sztrájk illegális. Általános jogszabály, hogy a sztrájk menetéért is *felelős* a szindikátus. Tekintve, hogy a törvényhozások a sztrájkjogot többnyire igen részletesen szabályozzák, itt csak az alapelvek leszögezésére szorítkozhattunk. Külön megemlítjük azonban az új angol sztrájk törvényt.

Ez illegálisnak minősít minden sztrájkot, ha a szakszervezeti vezeték nem adtak alkalmat a munkásoknak, hogy titkos szavazással foglaljanak állást a sztrájk ügyében. De ettől függetlenül minden olyan sztrájk is törvénytelen, amely nem a munkások érdekeinek biztosítására, hanem arra szolgál, hogy „közvetlenül, vagy közvetve és a közjó megkárosításával a kormányra nyomást gyakoroljon“. A szakszervezetek vezetői *büntetőjogi felelősséggel* tartoznak és törvénytelen sztrájk esetén pénzbüntetéssel, vagy három hónapig terjedő börtönbüntetéssel sújthatók. Az angol törvény tehát igen helyesen nem a munkások ellen fordul, hanem azok ellen, akik a munkásokat félrevezetik. Kimondja továbbá a törvény, hogy azt a munkást, aki megtagadja a törvénytelen sztrájkban való részvételt, semmiféle sérelem sem érheti.

A sztrájkjog terén egyedülálló különlegesség Magyarország, mert nálunk a szakszervezet sem nem provokálhat, sem nem támogathat sztrájkot.

A szindikátus a nyílt harcon kívül *békés* úton, a munkaadókkal való megállapodás révén is szolgálhatja a bérek emelését és a munkafeltételek javítását. Kollektív megállapodás létesítésére valamennyi állam törvényhozása módot nyújt, de ennek a módnak felhasználása természetesen attól függ, hogy az érdekeltek akarnak-e ilyen megállapodást kötni s akarják-e azt alkalmazni. Ennek előfeltétele, hogy a munkaadók és a munkások szindikátusai *kölcsönösen*

elismerjék egymást tárgyaló félnek. Ez magyarázza, hogy ezen a téren csak azokban az országokban van lényeges előhaladás, ahol a törvény egyeztetést és bíraskodást ír elő. Az egyeztető és bírás-¹⁰ kodó szervezetben ugyanis helyet kapnak a párhuzamos szindikátusok, tehát kénytelenek egymást érdekképviselőnek elismerni. Ebből a szempontból tökéletes a helyzet Olaszországban, Spanyolországban és Ausztráliában, ahol a törvény kötelezővé és megfélembbezhettelenné teszi a döntőbíráskodást, illetve annak ítéletét, valamint Németországban, ahol a kormány országos jelentőségű bérharcokban esetről-esetre elrendelheti a döntőbíráskodás kötelező voltát.¹⁰

A kollektív megállapodások általában azokra a munkafeltételekre terjednek ki, amelyeket a törvény nem szabályoz. Itt azután érdekes jogi probléma merül fel. Nevezetesen, ha a szindikátusok szerződést kötnek, akkor ez csak őket kötelezi s a tagok külön is egyezkedhetnek, ha viszont a szindikátusok mint a kategória képviselői kötnek megállapodást, akkor a szindikátus nem léphet fel, mint szerződő fél, a végrehajtásnál és az esetleges bírói eljárásnál. Ez a kollektív megállapodás nagy gyengesége, mert hiszen az egyén megváltoztathatja azt, amit a kollektivitás elhatározott. Ezen a gyengeségen úgy segítenek az előrehaladott törvényhozások, hogy „*normatív tartalmat*“ adnak a szindikátusok egymásközi szerződéseinek, így a holland, német, osztrák, finn, francia, olasz, svájci és chilei törvényhozás vagy feloldja, vagy megtiltja abban a kategóriában, amelyre kollektív szerződés áll fenn, az ennél hátrányosabb egyéni szerződés kötését. A kollektív megállapodás áthágása *anyagi kártérítést* von maga után Angliában, Németországban, Franciaországban, Hollandiában, Norvégiában, Svédországban, Dániában, Finnországban és az Egyesült-Államokban. Azonkívül Dánia, Finnország és Norvégia *pénzbüntetéssel* is sújtja a szerződésszegő szindikátust.

Az utolsó évtizedben, különösen a hadviselt országokban, de másutt is, részben a gyors és zavartalan termelés, részben a gazdasági talpraállás érdekében szükségesnek mutatkozott, hogy a termelőket, munkaadókat és vállalatokat közelebb hozzák egymáshoz, így jöttek létre az *üzemi tanácsok*, amelyeknek több-kevesebb befolyást biztosítottak a munkakonfliktusok elsimítására és az üzemvitel ellenőrzésébe. Ami a szakszervezet szerepét illeti, a legritkább eset, hogy a szindikátus mint ilyen közvetlenül szóhoz juthat az

¹⁰ Így történt az idén a vasipari konfliktusban.

üzemben. Így van például Ausztráliában, ahol a szakszervezet iparfelügyeletet végez. A helyzet rendesen az, hogy a szindikátus csak közvetve az üzemi tanács tagjainak választásánál folyhat be, vagy üzemi tanács nemlétében a bizalmi férfiak választásánál igyekszik jelöltjét elfogadtatni. Németországban azonban a szindikátus megbízottat küldhet az üzemi tanács értekezleteire.

A világ államai között ma már csak elvétve akad olyan, amely ne vonná be valamiképpen a szindikátusokat az *állami tevékenységbe*. Míg a kormányok régebben csak a munkaadókat konzultálták, addig ma a munkások szakszervezeteinek véleményét is meghallgatják. Finnországban a munkaügyi minisztériumnak két főtisztviselőjét a munkaadók, illetve a munkások szindikátusai delegálják. A kormány támogatására alakult gazdasági, vagy munkaügyi tanácsoknak — Belgium, Franciaország, Németország és Bulgária a szindikátusok által kijelölt tagjai vannak. Szakértőket küld a szindikátus Hollandiának, Csehországnak, Romániának, Svédországnak és Braziliának ilyen nemű állami szerveibe. Konzultatív munkáskamara van Ausztriában, Luxemburgban és Jugoszláviában. Az angol törvényhozásba közvetve folynak bele a szindikátusok ama szokás révén, hogy a parlament csak azokat a szociális ügyeket rendez, amelyeket a kollektív szerződések még nem öleltek fel. A szindikátusok résztvesznek a szociális törvények *alkalmazásában* is, vagy közvetve az említett gazdasági és munkaügyi tanácsok útján, vagy közvetlenül *azzal*, hogy panaszjoguk van a hatóságoknál Argentína, Brazília, Franciaország — vagy pedig részt vesznek az iparfelügyeletben, mint Ausztriában, Bulgáriában, Finnországban, Hollandiában és Svájcban. Több állam biztosítja a szindikátusok befolyását a munkaközvetítésnél, a szakoktatásban és a tanoncügyben.

A szindikátusok és az állam viszonyát részletesen szabályozta Oroszország, Olaszország és Spanyolország. A két utóbbi államban azonban már nem szindikátusokkal állunk szemben, hanem valódi *hivatási organizációval*, úgyhogy nem tartoznak fejtegetésünknek ebbe a részébe.

Nem véve tehát ide a szociális törvényhozásban élen járó két latin nemzetet, eklektikusán ekként összegezhetjük a szindikális mozgalom jelenleg maximális vívmányait: A szindikátusok létjoga vitán felül áll, a szindikátus képviselheti bizonyos esetekben a kategóriájába tartozók egészét akkor is, ha az illetők nem tagjai a

szindikátusnak. A kormány köteles elismerni a szindikátust s a felosztást csak bíróság mondhatja ki. A munkás csak akkor sztrájkolhat s a munkaadó csak akkor élhet kizárással, ha a szindikátus rendeli el. A szindikátus magánjogi és vezetői büntetőjogi felelőséggel tartoznak. Az egyén nem szerződhetik, ha a szindikátus kollektív szerződést kötött. A kollektív szerződés bírói védelemben, részesül. A szindikátus képviselője résztvesz az iparfelügyeletben, a szindikátus konzultatív úton belefolyik a törvényhozásba és résztvesz a szociális törvények végrehajtásában.

Ha ezeket a maximális eredményeket nézzük, akkor joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a törvényhozásban olyan fejlődés legalizálódik, amely a párhuzamos szindikátusokat a csoportérdek védelméen túlmenően *a foglalkozás organizálására, a hivatási szervezet megalkotására tereli.*

III.

Fordulat a szakszervezeti mozgalomban.

A fasizmus feltűnéséig három nagy iránya volt a munkásmozgalomnak: a *szociáldemokrata*, a *forradalmi szindikalista* és a *keresztényszociális*. Az első kettő a köztudatban eggyé olvadt, aminek volt is némi alapja, mert a doktrína kirívó különbsége ellenére a szociáldemokrata szakszervezetek az agitációban a forradalmi szindikalizmus jelszavait hangoztatták. A szervezett munkások túlnyomó többsége Marxot vallja mesterének, s így tanulmányunk szempontjából ezt az irányzatot kell elsősorban vizsgálnunk.

A szociáldemokrácia klasszikus hazájában, Németországban, meglepetésszerűen érte a szakszervezeteket az államhatalom összeomlása. A gazdasági katasztrófa is készületlenül találta őket. A tömeg szocializálásra vágyott. Felfogása szerint ennek immár semmisen állhatta útját. A szakszervezetek vezetői kínos helyzetbe kerültek. Egész gondolkodásuk arra volt beállítva, hogy maga a gazdasági fejlődés fogja majd *szükségszerűen* a kezükbe juttatni a vezetést s most nem tudták hogy mit kezdjenek politikai hatalmukkal, amelyet nem támogatott a gazdasági felkészültség. Eddig csak a bérpolitikát ismerték s most rá kellett jönniök, hogy a gazdaságkodásnál nem annyira a tulajdonjog kérdése fontos, mint az *organizáció problémája*, amelyhez ők nem értenek. Éppen ezért még

Poroszországban sem mertek hozzányúlni a szocializáláshoz, jóllehet itt korlátlan urak voltak. Azt is tapasztalniok kellett, hogy hiába ott minden szervezkedés és bérpolitika, ahol nincs termelés. Ez magyarázza a szakszervezeteknek azt a döntését, hogy szocializálás helyett, amelynek végzetes voltát Oroszország példája mutatta, gyakorlati megoldást választanak és magukévá teszik a keresztény szakszervezetek javaslatát: a *munkaközösséget*.¹¹ A vállalkozókkal 1918 november 15-én kötött megállapodás szerint a munkások együttintézkedési joggal vették fel a termelést az üzemekben. Az üzemi tanács intézményének volt ez továbbépítése, amely a háború előtt fakultatíve működött, a háború alatt pedig a termelés folyamatosságának biztosítása végett kötelező lett. Az üzemi tanácsok azonban *csak szociálpolitikai* funkciót végeztek, hatáskörük mindössze a bérek és a munkafeltételek megállapítására vonatkozott, úgy hogy most a munkaközösségben minden felkészültség nélkül kaptak szerepet az üzemvezetésben és a termelési politika intézésében. A munkaközösség intézménye már ezért sem válhatott be. De meddővé tette már előre az a körülmény, hogy a vállalkozók csak a bolsevizmustól való félelmükben fogadták el a munkaközösséget s különösen az ő részükről hiányzott minden jóakarát.¹² A munkaközösség abban a pillanatban összeomlott, amint a szindikátusok, illetve a szociáldemokrata párt elvesztette döntő hatalmát a birodalomban.

Az állam a vállalkozók akaratától függetlenül maga is létesített úgynevezett *önkormányzati testületeket*, — Selbstverwaltungskörper — az országos szempontból legfontosabb három iparágban, a kálium-, a szén- és a vastermelésben. A munkaadók és munkavállalók részéről paritásos bizottságok alakultak a termelés irányítására. A gazdaságpolitikailag fel nem készült munkásdelegátusok itt is gyorsan háttérbe szorultak. Nemcsak a termelés irányításában, hanem még a bérek és munkafeltételek megállapításában is, mert a bérpolitika és árpolitika összekapcsolása miatt a magasabb képzettségű munkaadói delegátusok egyszerűen diktálták a munkabéreket és a munkafeltételeket.

A munkaközösségből és önkormányzati testületekből a birodalmi gazdasági tanácson kívül mindössze a *kollektív szerződés*

¹¹ Németországban *Stegerwald* volt az eszme szószólója. Lásd: *Th. Cassau: Die Gewerkschaftsbewegung, Ihre Soziologie und ihr Kampf.* Halberstadt, 1925. 35. 1.

¹² Ennek igazságát nem-szociálista oldalon is elismerik. Lásd: *Brauer* i. m. 13. 1.; *Prof. Götz Briefs: „Unternehmertum und Arbeiterfrage“*, Das Neue Reich, 1928, jan. 28. sz.

intézményesítését mentették meg a szakszervezetek. De inkább csak a formát, mert a kollektív szerződés tartalma hova-tovább a munkaadók diktátuma lett. A kollektív szerződés ugyanis a szembenálló szindikátusok erőviszonyait tükrözi vissza, már pedig alig pár évvel az összeomlás után a szakszervezetek tartalékai az infláció miatt megsemmisültek s így amíg azokat nem tudják pótolni, eredményes bérharcra sem gondolhatnak. Ugyanebből az okból le kellett mondaniok a szakszervezeteknek a nyolc órás munkanap fenntartásáról is, úgy hogy ma a német munkásoknak zöme heti negyvennyolc óránál többet dolgozik.

Mindezek a mozzanatok, amelyeket csak röviden jelöltünk meg *a gyakorlatban a marxizmus revízióját jelentik*. Egyrészt a szakszervezetek tagadták meg Marx programját, másrészt az események döntötték meg Marx *elméletét*. A szakszervezetek kénytelenek voltak a kíméletlen osztályharc helyett a munkaadókkal való együttműködést választani, ami — éppen mert egyelőre kudarccal járt, — *rávezette a munkanemek rangkülönbségének felismerésére, a bérpolitika helyett pedig gazdasági politikára kényszerítette őket*. A szakszervezetek mozgalma a szocialista gondolatvilágon épült fel, olyan gondolatvilágon, amelyet nem dolgoztak át a saját szempontjukból, hanem a napi szükséglet szerint adagolva a szocialista párttól kaptak. Most azután a háború utáni gazdasági életben kiderült, hogy az ortodox szocialista gondolkodás nem elégséges az új feladatokhoz, mert túl sokat remélt a gazdálkodás immanens törvényeitől és elvétette szem elől azt, hogy a gazdálkodást emberek irányítják. A revízió gyökere mindig meg volt a szakszervezetben, amely nem a holnapai álmok hajhászására, hanem a jelen munkájára alakult, de most éppen le kellett vonnia a következményeket a szocializmus hajótöréséből. Mint a szocialista Cassau helyesen mutat rá, a szakszervezeti mozgalom talán öntudatlanul *új tartalmat adott működésének: a gazdasági demokrácia megvalósítását*. Ma, úgymond, amikor nem éltető erő a szocialista gondolat s nincs meg a kilencvenes évek nagy gazdasági fellendülése sem, amely magától előre vinné a mozgalmat, a szakszervezetnek három feladata van: megteremteni a gazdálkodás eszményét, a szakszervezeti munka új elméletét és a szociálpolitika mellett ráterni a gazdaságpolitikára.¹³

A német szociáldemokrata párt maga sem zárkozhatott el bi-

¹³I. m. 344. 1.

zonyos revízió elől. *A klasszikusnak tartott erfurti programot előbb 1921-ben Görlitzben, majd 1925-ben Heidelbergben átdolgozta.* Ez az új program¹⁴ már nem az „elnyomorodott tömegről“ beszél, amely kétségbeesésében rombadönti a kapitalizmust, hanem „hatalmas, erős munkásmozgalomról“, amely „egyenjogú félként“ áll szemben a kapitalizmussal. Az „osztályharc“ szerényen, csak a párt balszárnyának megnyugtatása végett foglal helyet a programban s a proletárok „hazátlanságáról“ sincs szó.¹⁵ „A szociáldemokrácia — úgymond — tudatában van ugyan a proletariátus nemzetközi szolidaritásának s kész is teljesíteni azokat a kötelességeket, amelyek ebből származnak, de ezek a kötelességek benső összefüggésben vannak azokkal a kötelességekkel, amelyek minden egyes ország szociáldemokráciáját saját népéhez fűzik.“

Angliában is figyelemreméltó események mentek végbe. Az angol szakszervezeti szövetség tagja az amsterdami internacionálnak, de a háború előtt egyáltalán nem volt marxista olyan értelemben, mint a német. Amíg a német Freie Gewerkschaft inkább az osztályharcot szolgálta, addig az angol Trade Union inkább a gazdasági szempontokra vetette a súlyt és a munkásokat, eleinte kizáróan a szakmunkásokat, kispolgári jólétbe iparkodott emelni. A különbség főoka az, hogy az angol munkásban a hivatási, a német munkásban pedig az osztálytudat élt erősebben. Angliában előbb is alakultak meg a szakszervezetek és a munkásság csak később került a szociáldemokráciának, mint politikai mozgalomnak befolyása alá, míg Németországban megfordítva: előbb lépett fel a szocialista párt és csak a gazdasági fejlődés során választódtak el a szakszervezetek.

A világháború után Angliában is gazdasági depresszió állt be, ami lehetlenné tette a termelési tényezők addigi jövedelmi standard jének fenntartását. A háború alatt nagy munkabérekhez

¹⁴ „Sozialistische Programmrevision“, Neue Zürcher Zeitung, 1925. szept. 13. szám.

¹⁵ Ez a fontos mozzanat annak tulajdonítható, hogy a háború óta a munkásság egyre nacionalistább lesz. Az orosz szovjet mutatja a legkirívóbb példát. Igazán nemzetközi csak a német szociáldemokrácia volt annakidején. [*Prof. H. Eibl*: „Das Ende der Internationale“, Reichspost, 1924. jan. 1.) — Az American Federation of Labour ismételt felszólításra sem csatlakozott az amsterdami internacionáléhoz s még az internacionálé ünnepségein vagy általános jellegű konferenciáin sem hajlandó képviseltetni magát. Magatartásának egyik főoka, hogy nem kívánja beengedni Amerikába az olcsóbb olasz és sárga munkásokat. Ebben a tekintetben teljes erővel támogatja a kormány bevándorlási politikáját. (*W. Morton Fullerton*: „Le nationalisme ouvrier. De Karl Marx a Samuel Gompertz“, La France libre, 1926 febr. 10. sz.)

szokott ifjúság nem akarta igényeit leszállítani és szinte forradalmi megmozdulással kiragadta a helyzettel megalkuvó öregebbek kezéből a szakszervezetek vezetését. Agitációjuk akkor érte el tetőpontját, amikor Mac-Donald kormánya lemondott és sikerült is nekik az 1924. évi hulli kongresszuson a szakszervezetek régi vezetőit félreállítani. A balra kanyarodás azután a folytonos szén-sztrájkban, majd 1926-ban az általános sztrájkban robbant ki.¹⁶ Az általános sztrájk tökéletes kudarccal járt s nemcsak a szakszervezetek vagyontát semmisítette meg, hanem sok olyan szociális vívmányt is, amelyeket előtte értek el. Ennek következtében, mint várható volt, súlyos válság állt be az egész mozgalomban. Az angol józanság azonban győzött. Megerősödött a jobbszárny s az egész mozgalom visszatért a szakszervezeti munka évtizedes hagyományaihoz.

*Az 1927. évi edinburghi kongresszus teljesen elfordult a marxizmustól.*¹⁷ Ezúttal történt először, hogy egyetlen szónok sem beszélt az osztályharcról. A kongresszus kimondotta, hogy a szakszervezeteknek nem a proletariátus diktatúrája a céljuk, hanem a munkának egyenjogúsítása a termelésben. „Ezzel a kongresszussal kezdődik — mondotta Hicks¹⁸ — az alkotó szakszervezeti mozgalom korszaka. Olyan mozgalom ez, amely arra törekszik, hogy tagjait képessé tegye a vállalkozóval való együttműködésre. A szakszervezet feladata nem új harci módszerek kidolgozása, hanem azoknak az új eszközöknek a megtalálása, amelyek révén a munka a tőkével egyenlő tényezője lesz a termelésnek.“ A kongresszus határozata elő is írja, hogy a szakszervezetek olyan gyakorlati politikát kövessenek, amely a termelésben a munkásoknak befolyását és egyenjogúságát biztosítja. Az edinburghi kongresszusról még egy jellemző tény fel kell jegyeznünk. A szállítómunkások szervezetének vezetői rámutattak ugyanis, hogy a régi módszer egyik legnagyobb hibája *az ország közvéleményének negligálása volt*: A munkásnak joga van a lehető legmagasabb bérre, de ezt valóban meg is kell érdemelnie; az a mód, ahogy a szakszervezetek eddig küzdöttek, a közvéleményben mindig azt a gyanút ébresztette,

¹⁶ Lásd erre vonatkozó cikkünket: „A tőke és a munka harca Angliában“, Magyar Kultúra, 1926 júniusi sz. 309—315. l.

¹⁷ *Georg Tugendhat*: „Die englischen Arbeiter gegen den Klassenkampf.“ Neue Freie Presse, 1927 szept. 26. sz.

¹⁸ Jellemző, hogy az amsterdami internacionálé ezek után az 1927 aug. 4-i párisi kongresszuson Purcellt kibuktatta és helyébe Anglia részéről Hickset választotta be 69 közül 59 szavazattal az internacionálé állandó irodájába!

hogy a bérköveteléssel politikai aspirációkat kívánnak kielégíteni; a szénstrájk nem azért végződött kudarccal, mert a bányászok ragaszkodtak régi béreikhez, hanem mert a vezetők azzal kérkedtek, hogy tekintet nélkül álláspontjuk gazdasági jogosultságára, céljukat politikai nyomással fogják elérni.

A marxizmus rövid pár év alatt lejárt magát Angliában s megint azok kerültek a munkásmozgalom élére, akik a mozgalom gazdasági céljait hangsúlyozták. Elsősorban Mac-Donald és Snowden. Az előbbi szerint az angol munkásmozgalomnak minden közösséget meg kell tagadnia az osztályharc politikájával. „A munkásoknak — úgymond — sohasem szabad feledniök, hogy ők valamennyien egy szociális egység tagjai s így *önmaguknak ártanak, ha azt a társadalmi testet roncsolják, amelyhez tartoznak.* A szakszervezetben tömörült munkások ebben a vonatkozásban ugyanazokat a korlátokat találják maguk előtt, mint a kapitalisták. Egyik sem használhat saját érdekének az egész társadalom kárára. Az igazi szocialista éppen ezért nagy aggodalommal szemléli azokat a bizonyos jelenségeket, amelyek a tőke és a munka között konfliktusra vezetnek. Meggyőződése, hogy ezek erkölcstelenek és gazdaságilag is szerencsétlenségre vezetnek. Csak akkor, ha a szellemi és testi munkás a tőle telhető legjobbat nyújtja a társadalomnak, csak akkor találja meg az emberi közösségben azt a rokonszenvet és támogatást, amely nélkül semmiféle munkásmozgalom sem érheti el célját.”¹⁹

Snowden álláspontja szintén az, hogy a szakszervezet gazdasági egyesülés, amely csak akkor élhet politikai hatalmával, ha ezen az úton a munkások életfeltételeit megjavíthatja. A szakszervezeteknek nem szabad politikai célért sztrájkolniok. De még „a gazdasági sztrájk is az értelem és a józan ész hiányát jelenti“, mert hiszen a szakszervezetek mindig a tárgyalásokkal és békéltetéssel érték el legnagyobb sikereiket. A gazdasági és társadalmi haladás lassú, de ennek a haladásnak tempóját a demokráciában levő intelligencia szabja meg. „*Semmiféle reformnak sincs igazi értéke, ha azt a nép többsége nem fogadja el.*“ A munkásoknak két hatalmas fegyverük van: a gazdasági szervezkedés és az általános választói jog. Ha ezt a két fegyvert a maga helyén értelme-

¹⁹ Socialism critical and constructive c, műve ismertetése során idézi a Reichspost 1924 szept. 19. sz. („Zweierlei Sozialismus“); ugyanígy „Britischer Sozialismus“, Neue Zürcher Zeitung, 1924 aug. 29. sz.

sen használják, akkor sok problémát megoldhatnak és sok szenvedéstől megszabadulhatnak.²⁰

A belga munkásmozgalom élén Vandervelde a háborús tapasztalatok alapján szintén revízió alá vette álláspontját s ismételten figyelmeztette a szakszervezeteket, hogy a gazdasági demokráciára való áttérés előbb óriási erőfeszítést követel a munkásoktól, mert meg kell teremteniök azokat az erkölcsi és szellemi feltételeket, amelyek lehetővé teszik a termelés irányításába való bevonásukat. Szakítani kell tehát az erőszak rendszeres használatával, amely részleges sikerek esetén sem tudja tartóssá tenni az eredményeket, s helyette *a munkásrend gazdasági és erkölcsi nevelésére kell áttérni.*²¹

Hasonló változást észlelhetünk a forradalmi szindikalizmusban, amelynek a francia szakszervezetek a hordozói. Jellemző erre Dubreuilnek, a Confederation Générale du Travail főtitkárának fejtegetése, amely a francia radikális párt által rendezett 1925. évi gazdaság- és szociálpolitikai kongresszuson hangzott el.²² A munkaadók részéről — úgymond — nem akarják észrevenni, hogy a munkásmozgalom mai stádiumában nem annyira a munkások anyagi feltételeinek megjavításáról, mint *inkább erkölcsi vívmányok* kiharcolásáról van szó. A szociálpolitikát és az üzemi jövedelemben való részesedést nem lehet ideális megoldásnak tekinteni, mert különösen az utóbbi a munkaadó atyai jóindulatának érzéséből fakad. Az üzemi részesedés, ha nem hozza magával az üzem viteleiben való felelősségteljes együttműködést, lealacsonyítja a modern munkás önértékét. Az a körülmény, hogy ezek a vállalatok sem mentesülnek a sztrájkoktól, bizonyítja a megoldás ilyen úton való keresésének meddőségét. „Mi, a munkások vezetői, nagyon jól tudjuk, hogy a legtöbb munkás alkalmatlan az üzem vezetésére, mert hiányzanak nála a pénzügyi, adminisztratív és technikai képességek és ismeretek. Hisszük azonban, hogy a munkások egy töredékének már most meg lehetne adni ezt a felelősségteljes pozíciót, mindenekelőtt a munkások szerződtetését és elbocsátását illetően.“ Majd ezeket fűzi hozzá Dubreuil: „Ha mi a nyereség igazságosabb megosztását követeljük, ez távolról sem jelenti azt, hogy mi nem

²⁰ „A politikai sztrájk — a munkásság romlása“ c. cikkében, Pesti Napló, 1927. júl. 23. sz.

²¹ Yvonne Dusser: „L'évolution du Marxisme“, La France libre, 1924. jún. 29. sz.

²² „Sozialpolitische Diskussionen“, Neue Zürcher Zeitung, 1925. aug. 25. sz.

tudunk, vagy nem akarunk különbséget tenni a képzetlen munkás, a szakmunkás, a mérnök és a vállalkozó teljesítménye között. Az „egalité du travail“ tételét az értelmes munkások már régen elvetették, mint gyermekes felfogást, de a tőkésék is láthatják, hogy szükségük van a mi jóindulatú együttműködésünkre és hogy a bérrendszer mai formája nem felel meg az igazságosságnak.“

A francia munkásmozgalomban beállott fordulat mélyebb természetét bizonyítja az amsterdami internacionálé múlt évi Parisban tartott kongresszusa is, ahol Jouhaux, a legnevesebb francia munkásvezér, rámutatott arra, (hogy a munkásságot csak kellő kiképzés után lehet belevonni az országok gazdasági és állami irányításába. Hangsúlyozta, hogy *a szakszervezetek nem lehetnek a szocialista párt rohamcsapatai*: „Mi, szakszervezetek, csak szociális és gazdasági kérdésekkel foglalkozunk, a politikumot átengedjük a pártnak. Azt hisszük, hogy ezzel sokkal jobban szolgáljuk a munkásság érdekeit, mintha belevetjük magunkat a politikai kérdésekbe, amelyek csak az erők szétforgácsolására vezetnek.“²³

A keresztény munkásmozgalom legújabb eseményeivel nem kell ezúttal foglalkoznunk, mert azokban az országokban, ahol valóban vannak keresztény szakszervezetek s nem csupán politikai célokból fentartott, de pórázon tartott ál-szakszervezetek, ott a mozgalom céltudatosan halad a keresztény szociálpolitika eszményei felé. Csak más filozófiai alapvetéssel, de ezen eszmények legfőbbjeit valósította meg a fasizmus, amely ilyenképpen nem igen dicsekedhetik doktrinális eredetiséggel, de viszont olyan vezérek vallhat magáénak, akik tudtak cselekedni a döntő pillanatban.

A mi szempontunkból az a legfontosabb, hogy a szocialista munkásmozgalomban megindult a tisztulási folyamat, amelynek realitásán a demagóg külszín sem változtat. A munkásvezérek belátták, hogy *a szocialisztikus állam- és társadalomeszme, úgy amint eddig képviselték, utópia*. Helyes magva azonban ennek a felfogásnak, hogy létre kell jönnie az igazi gazdasági demokráciának. Ez a demokrácia viszont lényege szerint össze van kötve *a hivatási közösség* megvalósításával.

Sombart azt írja egyik cikkében, hogy a társadalomtudomány

²³ „Vom internationalen Gewerkschaftskongress“, Neue Zürcher Zeitung, 1927 aug. 11. sz.

legsürgősebb feladata a szocializmus kritikájának elkészítése.²⁴ Hogy ennek szükségességét a szocialista táborban is érzik, azt mutatja a jeni „Die Tat“ című folyóirat köré csoportosuló szocialista teoretikusok munkája.²⁵ Alap gondolatuk, hogy a szocializmus nem öncél, hanemcsak eszköz a társadalom magasabbrendű megszervezésére s éppen ezért most új megalapozást és világnézeti mélységet akarnak neki adni. Beyer bízik abban, hogy „ami pusztán teória és forma lett, tehát a fejlődést nem ismeri el, vagy megmerevedett dogmába akarja szorítani, le fog hullni a megifjodott és halhatatlan szocializmusról.“ S Hendrik de Man már ki is mondja, hogy „a szocializmus nem az osztályharcot jelenti, nem a rombolást és utópisztikus ígéreteket, hanem *a kultúra meghódítását* a munkások által s ezzel a munkásoknak a proletariátusból való kiemelését.“

IV.

A korporáció.

A világ szindikális törvényhozását vizsgálva, arra a megállapításra jutottunk, hogy a párhuzamos szindikátusok világszerte közelednek ahhoz, hogy a foglalkozás szervezetei legyenek. A foglalkozási szervezeteinek ugyanis ismérve az autonómia, az, hogy a foglalkozási szervezet szabályalkotó hatalommal rendelkezik. Maga a szám nem pótolja ezt, mert ha be is következnek, hogy a párhuzamos szindikátusok a foglalkozás valamennyi tagját magukban foglalják, autonómia nélkül a hivatási ügyeket szabályozó törvények akkor is az államhatalomtól erednének, vagyis *legjobb esetben előállna a munka relatíve tökéletes szabályozása, de nem a hivatási organizmus.*

Pedig maguk a párhuzamos szindikátusok nem oldják meg sem a munka szabályozásának, sem az illető foglalkozás érdekének, sem a társadalom közjavanak problémáját. Ami a munka szabályozását illeti, elegendő, ha a legfőbb nehézségekre rámutatunk. Kikre kötelező a kollektív szerződés, amikor nem tudjuk, hogy sze-

²⁴ A berlini professzor itt nem a hibás tételek cáfolására gondol, hanem éppen ellenkezően, annak megállapítására, hogy mi bizonyult értékesnek a rendszerben. „Das leuchtende Mittelalter und die finstere Neuzeit“, Neue Freie Presse, 1924 dec. 25. sz.

²⁵ Neveesebbek: *Georg Beyer, Wilhelm Sturmfels, Eduard Heimann, Hendrik de Man, Walter Oschilewsky.* A Tat irányát ismerteti *Vidor Buchgraber*: „Neuer Sozialismus?“, Neuland, 1928. V. évf. jan. sz.

mély szerint kik tartoznak a foglalkozási kategóriába? A kollektív szerződést az államhatalom egyes országokban kötelezővé teheti a szindikátuson kívül levőkre is, de arra vonatkozóan semmi intézkedés nincs, hogy a munkaadók kötelesek elismerni a munkavállalók szindikátusait. Következésképpen arra sem kötelezik a munkaadókat, hogy kollektív szerződést kössenek. Így pedig *végegredményben az erőviszony dönt*, ami igazolja a bérharcot s azt a mentalitást, amelyet a forradalmi szindikalizmus képvisel. Az államok kénytelenek is elismerni a sztrájkjogot, amit azzal próbálnak ellensúlyozni, hogy tiltják a hatalmi és politikai sztrájkot. Ám különösen azoknál a szakszervezeteknél, amelyek bevallottan a bérrendszer megszüntetésére törekszenek, nem nehéz akármilyen sztrájkot politikai fontosságúnak és jellegűnek feltüntetni. A szindikális keretek között igazat kell adnunk annak a megállapításnak, hogy *a sztrájk problémájának végleges megoldását egyelőre nem lehet várni.*²⁶ De tovább menve, a szakszervezet lojális működése is meghiúsulhat azon a tényen, hogy a mai keretek között a szindikátus nem kényszerítheti rá tagjaira az általa helyesnek felismert szabályokat. A tagok elvégre bármikor kiléphetnek a szindikátusból. A legtöbb intézkedés tehát *nem hivatási, hanem közigazgatási alapon történik* s miután nincs fórum, amely valóban a foglalkozást képviselné, az államilag létesített konzultatív szervek tagjai igen gyakran csak önmagukat képviselik,

Mínthogy a bérharcnak és az elitmunkásságot tömörítő szakszervezeten kívül álló proletariátus nyomásának tág tere nyílik a mai törvényhozás mellett, *a termelés zavartalansága s a társadalom közjava nincs biztosítva. Ezt nem is kell fejtegetnünk.* De az egymással szemben álló szindikátusok a foglalkozás általános érdekét sem védik meg. Ma az a helyzet, hogy a termelés gondjai kizáróan a munkaadó vállaira zúdulnak, a szakszervezetek pedig tisztán a bérrrel és a munkafeltételekkel törődnek anélkül, hogy ennek során megértéssel viseltetnének a foglalkozás virágzása iránt. Együttes munka csak akkor támadhat, ha ez a helyzet megváltozik. A közös munkának azonban ebben az esetben is akadálya volna, — ha országos viszonylatban nézzük a dolgokat, — hogy a foglalkozás tényezői külön sem képeznek egységet. Amíg a munka-

²⁶ A nemzetközi munkahivatal információs bizottsága nyilatkozik ekként. (A szakszervezeti szabadság Magyarországon. A nemzetközi munkaügyi hivatal tájékoztató bizottsága által gyűjtött okmányok. Budapest, 1922. 8. 1.)

adók az egy Hollandiát kivéve, ahol a katolikus munkaadók külön szervezkedtek, mindenütt egy szövetségbe tömörültek, addig a munkások jórésze egyáltalán nincs megszervezve, másik része pedig megoszlik a különböző irányú szindikátusok között. *Összekötő szervre van tehát szükség* a munkaadók és munkavállalók között, amit már jóformán mindenütt felismertek. Az összekötő szerv jelenlegi típusa a paritásos vegyes bizottság, vagy üzemi tanács, de ez csak a bér és a munkafeltételek szabályozásával törődik, itt is csak kisebb foglalkozási egységekre szorítkozva. A gazdaságpolitikai kérdések nem tartoznak hatáskörébe, holott a foglalkozás egységét csak az összekötő szerv hatáskörének ilyen értelmű kibővítésével lehetne megteremteni.

Mindezek a nehézségek egyaránt sürgetik a mélyreható reformot: a hivatás organizációját. Elsősorban *a foglalkozási ág keretének meghatározására* kell gondolnunk, ami a foglalkozási regiszterbe való kötelező felvétel útján történék, épp úgy, mint ahogy az anyakönyv tartalmazza minden állampolgár státusát.²⁷ Enélkül a keret nélkül lehetetlen valódi képviselőt biztosítani a foglalkozási ágaknak. Másodszor *saját hatóság kell*, amely vezeti és ellenőrzi a hivatási rend ügyeit, képviseli azt a hatóságoknál, kidolgozza a szakmai szabályokat, ellenőrzi a szabályok végrehajtását, értelmezi, a helyi körülményeknek megfelelően módosítja azokat s megoldja a csoportok közt felmerülő konfliktusokat.

Ez a hivatási organizáció a korporáció. Több elmélet van ezeknek felállítására vonatkozóan²⁸ s eklektikus eljárással a következő eszményt tűzhetjük ki:

A hivatási szervezet magában foglalja a munkaadókat és a munkásokat. A szorosan vett kézműipar, vagyis a kistermelés, ugyanabban a csoportban tömöríti a munkaadókat és a munkásokat. Ezek között ugyanis nincs mélyreható különbség, mert a munkaadó tegnap még munkás volt s a munkás holnap már munkaadó lesz. A nagyiparban azonban a bérrendszer következtében akkora az antagonizmus, hogy két részre kell őket osztani. A hivatási regiszterbe felvettek a területi beosztás szerint *paritásos bizottságot* vá-

²⁷ Ilyen regiszter még akkor is hasznos, ha a korporációs rendszer nem épült ki. A legtöbb állam p. u. kötelező regisztrálást ír elő a tengerészek részére. A francia kamarában Gailhard-Bancel 1922-ben indítványozta a foglalkozási keretek meghatározását. (*A. Debray*: „L'organisation professionnelle.“ *Les Annales de la Jeunesse*, 1927 ápr. 25. sz.)

²⁸ Lásd: *M. Defourny* prof.: *Vers la réorganisation corporative*, Louvain, 1926, 143—204. 1.

lasztanak, vagyis olyan bizottságot, amelyben a munkaadók és a munkások egyenlő számban szerepelnek. Több szociálpolitikus a szindikátusban látja a választótestületet, de miután a paritásos bizottságnak nem hatalmi szerveket, hanem a foglalkozás érdekeit kell megtestesítenie, szerintünk helyesebb, ha a választás a szindikátusokon kívül történik. A rokonszakmák paritásos bizottságai vegyes bizottságot választanak, amely a rokonszakmák közt való együttműködést biztosítja. A területek szerint megalakult paritásos bizottságok *országos bizottságot* választanak a paritás elvének megfelelően s ez az országos bizottság kötelező erővel szabályozza az illető foglalkozási ág ügyeit: a kollektív szerződéseket, a hivatási szabályzatot, a bértarifát és a munkafeltételeket. A helyi és az országos bizottság közé az államterület kiterjedéséhez mérten közbenső bizottságokat is lehet iktatni. Az egész építmény betetőzője az országos bizottságok által választott *paritásos tanács*, a hivatási parlament, vagy munkaszénátus. Ez dolgozná ki az egész termelésre vonatkozó szabályokat s ez bíraskodnék végrehajtó hatalommal és végső fokban akár az egyes bizottságok kebelében, akár a bizottságok között felmerült konfliktusban. Az országos bizottság a korporáció. A bizottságok élén az állam által kinevezett egyének állnak. A helyi vagy közbenső paritásos bizottságok a státútumban megszabott bizonyos autonómiával bírnának arra, hogy a korporáció rendelkezéseit a helyi viszonyokhoz adaptálják.

Ennek a rendszernek erkölcsi, szociális és gazdasági téren egyaránt, de az állam szempontjából is megbecsülhetetlen előnyei vannak s a fejlődés is olyannak látszik, hogy nem térhetünk ki előle.

A munka szabályozását az arra legilletékesebbek — mert a foglalkozásban benne élők — végeznék. A szabályozás idomulna minden termelési ág sajátosságaihoz és a helyi viszonyokhoz. A szabályok megtartására minden egyén lelkiismeretben is kötelezve érezné magát. A rendszer magával hordja a munkaadók és munkások lojális együttműködését. Az osztályharc eltűnnék s helyette a foglalkozási ág érdeke, közvetve pedig a nemzet közjáva uralkodnék. Feléledne ugyanis az a mesterségesen elnyomott tudat, hogy a munkásnak és a munkaadónak egyaránt érdeke a szakma virágzása s ezzel helyreállna a szükséges és természetes szolidaritás a termelés tényezői között. Amíg a paritásos bizottságokban a munkaadók és munkások éppen a bizottság feladatából kifolyóan mégis

csak szemben állanak egymással, addig a vegyes bizottságokban ez a szakadék eltűnik s éppen ezért a vegyes bizottság létrehozhatja azokat az intézményeket, vagy bekapcsolódhatik azoknak az intézményeknek irányításába, amelyekben nem az osztálytudat, hanem a hivatási öntudat lel tápot. Ilyen a munkásbiztosítás, a szakoktatás, a tanoncügy, a kulturális és szórakozási intézmények.

Ebben az elmélet szerint helyes elgondolásban nincs semmi utópia és valóban, ebbe az irányba tereli az emberiséget a gazdaságpolitika változása, a munkásosztály feltörekvése s nem utolsó sorban azok a szociálpolitikai elvek, amelyek az értelmiséget kezdik áthatni.

A világháborút követő idők magukkal hozták a *kapitalizmus hanyatlását*, azt az összezsugorodási folyamatot, amely a gazdasági törvények hatása alatt egyre intenzívebb lesz.²⁹ A mezőgazdasági országok industrializálódnak, a gyarmatterületek önállósítják magukat s ezzel folyton csökkennek a kiviteli lehetőségek. De nemcsak ez a körülmény, hanem a népesedés szaporodása is megköveteli a termelés koncentrációját, a *racionalizálást*. Amit az erkölcsi elvek nem tudtak elérni, azt a gazdasági fejlődés maga kényszeríti ki: a profitgazdálkodás helyett a szükségletgazdálkodást.³⁰ A termelést maholnap minden ágban a tényleges szükséglethez kell mérni. A termelésnek ez a szocializálódása a magánérdek helyett a közösség érdekét tolja előtérbe s *a termelés nem öncél, hanem a társadalmi élet funkciója* lesz. A munkaadóknak épp úgy korlátot kell találniuk a közösségi eszmében, mint a munkásoknak. Ez a szellem azonban csak akkor érvényesülhet, ha a gazdálkodás *új jogi szabályozást* nyer, mert a kapitalisztikus és a hivatási gazdaságfelfogás homlokegyenest ellenkezik egymással.

Ez a nézet tört magának utat a múlt év októberében Bécsben tartott nemzetközi szociálpolitikai kongresszuson is, amikor azt fejtegették, hogy a racionalizált üzemben a munkás és technikus megértő együttműködésére lesz szükség.³¹ Hasonlóan foglalt állást a szociáldemokrata internacionálé múlt évi párisi kongresszusa, amelyen a racionalizálás végrehajtását a párhuzamos szindikátusok

²⁹ J. Messner: „Der Ausgang des Kapitalismus“, Das Neue Reich, 1928 ápr. 21. sz.

³⁰ Lásd p. u.: Nell-Breuning: „Zur Frage der gottgewollten Wirtschaftsordnung“, D. N. R. 1924 okt. 4. sz. — Prof. Th. Brauer: „Katfaolischer Staats- und Wirtschaftsgeist“, D. N. R. 1925 nov. 1., 7., 14., 21. sz.

³¹ „Internationale Vereinigung für sozialen Fortschritt“, Neue Zürcher Zeitung, 1927 okt. 9. és 10. sz.

feladatának jelentették ki.³² Michel, a frankfurti Akademie der Arbeit vezetője szintén arra a következtetésre jut, hogy *a szociális kérdést nem a hagyományos szociálpolitika, hanem a gazdaságpolitika oldja meg* s ezért olyan termelési rend létesítését kívánja, amelybe a termelési tényezők felelősségvállaló szervezetként és egyenjogúan folynak bele.³³ Ezeknek a feltételeknek tesz eleget a korporációs rendszer, amelynek legfontosabb gyökereit már most megtaláljuk.

Ha azt az utat nézzük, amely egy ilyen mélyreható reformhoz vezet, négy fontos mozzanat ragadja meg figyelmünket: 1. *a hivatási öntudat mélyülése*, 2. *annak felismerése, hogy a munkavállalók érdeke megegyezik a termelés érdekével*; 3. *a kollektív szerződés*; 4. *az üzemi tanács és a munkaközösség*.

1. A munkásság nyomasztó helyzete folytonos bérharcra ösztönzi a szakszervezetet, a hivatási elv azonban keresi a munkaadóval való megegyezést és kerüli mindazt, ami az üzem menetét zavarhatja. Ez a hivatási öntudat érvényesült a háború elvesztését követő felfordulásban a német szakszervezeteknél s ez szabja meg úgy itt, mint Angliában és Franciaországban a szakszervezetek működését. A hivatási öntudat mélyülése látható abban a folyamatban is, amely a szakszervezeteket világszerte a korporatív kiképződés felé tereli, jöllehet az ortodox marxizmus a munkásoknak csak mint osztálynak való horizontális tömörítését tartja megengedettnek. Ma már nem egy országban a munkás egyszerre két szindikátusnak is a tagja: a saját foglalkozási kategóriájának és annak a vegyes szervezetnek, amely az egymással rokon foglalkozásokat egy-egy meghatározott iparág szerint foglalja össze.³⁴ A hivatási öntudatot erősíti a szakszervezeteknek sokszor önkéntes kezességvállalása az okozott károkért és a szerződések, valamint döntőbírói ítéletek betartásáért.

2. A háborút követő gazdasági válság egyszerre világossá tette a szakszervezetek előtt azt az elemi igazságot, hogy magasabb bért és kevesebb munkaidőt csak ott lehet kivívni, ahol a foglalkozás s ezen túlmenően a nemzeti termelés eredménye egyáltalán lehetősi a bértarifa emelését. Megfigyelhették azt is, hogy a gazdasági

³² „Internationaler Gewerkschaftskongress“, N. Z. Z. 1927 aug. 8. sz.

³³ Prof. E. Michel: „Die soziale Frage im heutigen Stádium“, Das Neue Reich, 1925 nov. 21. és 28. sz.

³⁴ Lásd: „Le mouvement syndical“, Revue internationale du Travail, 1923. 2—3 sz.

konjunktúra erősíti a szakszervezeteket s gyarapítja a kollektív vagyont, míg a gazdasági pangás egyszerűen lehetetlenné teszi a szakszervezet működését.

3. A kollektív szerződést a szocialista párt mindenkor árulásnak tekintette az osztályharc ellen s joggal.³⁵ *A kollektív szerződés már önmagában revíziója a marxizmusnak*, mert a bizonytalan jövő helyett a ma elérhető jólétet keresi. A kollektív szerződés — s ez a legfontosabb — *bizonyos autonómiát is jelent* a foglalkozás részére. Nem az állam szabályozza a munkafeltételeket, hanem a párhuzamos szindikátusok szabadon, közös megegyezéssel állapítják meg.

4. Nehezebb probléma és vizsgálása külön tanulmányt igényelne: az üzemi tanács és a munkaközösség. Az üzemi tanács intézménye már hosszú múltra tekint vissza, de csak a háború óta terelődött rá az általános figyelem. Nem lehet osztanunk azt a felfogást, amely a kirívó esetekből az üzemi tanács káros voltára következtet. Az üzemi tanács ugyanis *legtöbb helyen fényesen bevált* s ahol megbukott, csak azért, mert felülről a törvény adott neki jogokat olyan feladatok végzésére, amelyekre a munkásság nem volt felkészülve.³⁶ Legjellemzőbb erre Luxemburg esete, ahol a törvényhozás 1919 január 18-án tette kötelezővé az üzemi tanácsot és háromszori módosítás után 1921 március 11-én eltörölte. Nyilvánvalóan azonban a törvény volt rossz, mert a luxemburgi iparosok szövetsége utána nyomban önként megszervezte az üzemi tanácsokat hol kisebb, hol nagyobb hatáskörrel s így a tapasztalatokon okulva 1925 május 8-án már olyan keretszabályozást hozhatott a törvény, amely megfelel a gazdasági követelményeknek.³⁷ Az üzemi tanácsoknál éppen az igazolódott be, hogy *a munka szabályozásának nem az államhatalomtól, hanem a foglalkozástól kell kiindulnia*.³⁸ Az angliai Whitley-Council³⁹ példája annyira csábító,

³⁵ Cassau i. m, 191.

³⁶ Navratil is így vélekedik: „Az ipar bizottsági szervezése egészségesebb alapokon áll ott, ahol ez a fejlődés állami kényszerítő beavatkozás nélkül, a munkaközösség elvének szükségszerű felismerése útján, inkább önkéntesen jön létre.“ (Társadalompolitikai feladataink. Az 1926 október 24—30-ig tartott közegészségi és társadalompolitikai országos értekezlet munkálatai. Szerkesztették Balogh Andor és Kovrig Béla dr. Budapest, 1927. 275. 1.

³⁷ Defourny i. m, 101—114. 1.

³⁸ Michel: „Die soziale Frage im heutigen Stádium“, D. N. R. 1925 nov. 28. sz. — Az egész kérdést behatóan tárgyalja M. Veraert: „L'organisation économique de la profession et la législation du Travail“, Revue Internationale du Travail, 1925 jún. sz.

³⁸ Megjegyzendő, hogy ez inkább a „korporációs tanács“-nak felel meg,

hogy nálunk is az 1926. évi országos társadalmpolitikai ankéten Navratil Ákos az „alkotmányos gyár“ megszervezésének halaszt-hatatlan voltát bizonyította. Arra is rámutatott, hogy a paritásos bizottságnak, amelyet a munkaadók és munkások szindikális köte-léken kívül választanának, állami beavatkozás nélkül kellene mű-ködni.

Az üzemi tanács továbbfejlesztése a munkaközösség, amelyben — mint említettük — a paritásos bizottságnak a szociálpolitikai feladatokon túlmenően gazdaságpolitikai szerepe is van. A munka-közösség megbukott Németországban, de nem az eszme helytelen-sége, hanem *a szervezés tökéletlensége és a munkások képzetlen-sége miatt*.⁴⁰ A munkaközösség megteremtésének szükségessége már elevenen él a szakszervezetekben s egyre több megértésre talál a munkaadóknál is. Németországban a birodalmi gazdasági tanács⁴¹ 1925. évi újjászervezésekor főként a munkások szálltak síkra a munkaadókkal való paritásos együttműködés mellett. Leipart, a szocialista szakszervezeti szövetség elnöke, a világ kétségkívül leg-hatalmasabb munkásvezére, nem habozott kijelenteni, hogy *a gazda-sági élet alakulása igazat adott a munka és a tőke összeegyeztetésére irányuló politikának*, amelyet a mozgalom balszárnya annyira tá-mad. „Ha most Németország legkiemelkedőbb vállalkozói, — mondja Leipart — elismerik, hogy a vállalatoknak nem egyéni érdekekért, hanem az egész nép javáért kell dolgozniok, ez azt mutatja, hogy a német szakszervezetek békés építő munkája nem volt hiábavaló. Az a felismerés, hogy a gazdálkodásnak nem egyes kapitalisták magánérdekeit, hanem valamennyi osztály közösségének magasabb érdekeit kell szolgálnia, ma már közkinccse a német nemzetnek. Ez a felismerés vezet a német munkavállalók képviselőit is, akik a nagy gazdasági testületekben való gyakorlati részvétellel meg akar-

mert nem üzemi paritásos bizottság, hanem *egy-egy iparágnak országos pari-tásos bizottsága*; a tagok kijelölése sem az üzemekben történik, hanem a munkaadók érdekeltsége és a szakszervezet választja őket. Az eredeti terv kerületi és szorosan vett üzemi tanácsokat is felvett alapegységnek, de ezeket csak szórványosan, egyes iparágaknál találjuk meg. Lásd: La liberté syndicale. 120—121. l.

⁴⁰ Cassau maga is elismeri. I. m, 309—316. l.

⁴¹ A birodalmi gazdasági tanácsnak, amelyet kezdetben gazdasági par-lamentnek szántak, igen nagy irodalma van. A vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy beváltotta-e eddig a hozzáfűzött reményeket. Legnagyobb hibája, a gyakori határozatképtelenség, a korporációs gondolatot erősíti. A tanácsban ugyanis a munkaadók és a munkások szemben álló egységes falanx-ban szavaztak. Ezt úgy lehetne elkerülni, ha — a korporációk mintájára — a szavazás iparáganként történék.

jak teremteni a társadalom legmagasabb boldogulásának feltételeit.⁴² Angliában viszont a munkaadók meghívására ültek össze 1928. januárjában a szakszervezeti tanács tagjai a vállalkozókkal, hogy a termelés folyamatossága érdekében a tőke és a munka együttműködésének irányelveit megszabják.⁴³ Franciaországban legutóbb a kormány jelentette be, hogy a munkaadók és munkavállalók paritásos bevonásával új alapra fekteti az országos gazdasági tanácsot.

Ez az együttműködés, amelyet Németországban látunk s amely Angliában és Franciaországban készül, természetesen nem az a reform, amelyet a szükségletgazdálkodásra való áttérés és a gazdasági demokrácia követel. A reform megvalósításához nem is elegendő a meggyőződés, mert *ez politikai kérdés is, tehát hatalmi nyomás szükséges hozzá.*⁴⁴ Nem osztályharc, de mégis annak az akaratnak keresztülvitele és törvényesítése, amelyet a szociálisan gondolkodó többség képvisel a kapitalizmusban érdekelt kisebbséggel szemben.

Ezért van az, hogy ott, ahol a gazdasági fejlődést megelőzve létrejött a korporációs rendszer, Olaszországban és Spanyolországban egyaránt diktatúra valósította meg azt.

V.

A spanyol rendszer.

A foglalkozásokat eddig két állam szervezte meg. Olaszországban az 1926. április 3-i alaptörvény és az 1927. április 21-én kihirdetett „Carta del Lavoro“, Spanyolországban pedig az 1926. november 26-i dekrétum-törvény állította fel a korporációkat, mint államszerveket, illetőleg autonóm közjogi testületeket. Az olasz rendszerre nem térünk ki tanulmányunkban,⁴⁵ de célkitűzésünknek megfelelően foglalkoznunk kell a spanyollal, egyrészt mert *megfelel a keresztény szociálpolitika elveinek* — amit nem mondhatunk el az

⁴² „Der Weg zum Arbeitsfrieden“ c. cikkében: Neues Wiener Journal, 1927 dec. 4. sz.

⁴³ G. Tugendhat: „Für den Frieden zwischen Kapital und Arbeit“, Neue Fr. Presse, 1928 jan. 26. sz. Az értekezlet bizottságát küldött ki a program megállapítására. A bizottság tudomásunk szerint még nem készült el jelenlétével.

⁴⁴ P. Jostock: „Ausgangspunkt sozialer Reform“, Das Neue Reich, 1926 jún. 5. sz.

⁴⁵ Lásd tanulmányunkat: „Az olasz munkaalkotmány“, Társadalomtudomány, 1927, VII. évf. 3—5. sz., 217—248. l.

olaszról —, másrészt mert kevésbé vagy egyáltalán nem ismert, jól-lehet — tekintve a konkrét magyar helyzetet — inkább lehetne hasznosítani.

Amíg az olasz Carta a szindikátust közvetlenül beleviszi a korporációba s ezt a szindikális monopóliummal teszi, ami a korporációkat minden kautéla nélkül a kormány igájába hajtja, addig a spanyol törvény *a szabad társulási jogon alapuló szakszervezeteket foglalja össze egységesen a kötelező korporációban.*

A törvénynek, amely „királyi dekrétum-törvény az országos korporatív organizációról”⁴⁶ címet visel, a következők a lényeges rendelkezései:

Hogy mindegyik foglalkozási csoport megfelelő képviselőhöz jusson a testületi és paritásos szervezetben, a munkaügyi minisztérium *lajstromba foglalja a munkaadók és munkások szervezeteit.* A lajstromot minden évben kiigazítják. Ez a lajstrom lesz alapja a különböző szervek választásának. (1—3. §.)

Korporációkon a törvény a paritásos bizottságok összességét érti. Újabb korporációk felállítása, vagy a meglévők felbontása csak törvény útján történhetik. A kormánynak azonban ki kell kérnie előbb a korporációk tanácsának véleményét. (4. §.)

A korporáció alapja a *paritásos bizottság*, közjogi organizmus, amely öt munkaadóból és öt munkásból, valamint a munkaügyi miniszter által kinevezett és a foglalkozáson kívül álló egy elnökből és egy alelnökből áll. A bizottság tagjait a törvényesen működő szindikátusok az illető területre vonatkozó erőviszonyuk arányában választják. A munkaadók szindikátusában az egyes munkaadók az általuk foglalkoztatott minden száz munkás után egy szavazattal bírnak. A százon felüli töredékek szintén pótszavazatra adnak jogot. A választást meg lehet támadni a munkaügyi minisztériumnál, amely, ha a szavazati jogosultságról van szó, meghallgatja, a korporációs tanácsok delegátusainak bizottságát. Ahol nincsenek szindikátusok, ott az iparfelügyelő hívja össze választásra a munkaadókat és munkásokat. A szavazás titkos. (10—13. §.)

Ahol a foglalkozási ág jelentéktelen, ott több község vagy város érdekeltelei választanak *helyközi paritásos bizottságot.* Az ilyen bizottságnak hét munkaadó és hét munkás a tagja. A választás épp úgy történik, mint a helyi bizottságnál. (13—15. §.)

⁴⁸ Francia nyelven, kommentárral együtt kiadta a spanyol munka-, kereskedelem- és iparügyi minisztérium: Organisation corporative nationale, Madrid, 1927, összesen 69 l.

Ha a munkaadók, vagy munkások nem tesznek eleget a választási kötelezettségnek, akkor a munkaügyi miniszter nevezi ki a bizottsági tagokat. (16. §.)

A paritások bizottságok hatáskörébe tartozik a munkafeltételek szabályozása, a munkabér és a munkaidő megállapítása. Ennek kell megoldania a konfliktusokat a munkaadók és a munkások között. Ez szervezi meg a munkatőzsdét, amely a munkaközvetítést végzi. A bizottságok javaslattal fordulhatnak a kormányhoz. (17—18. §.)

Minthogy a termelési ágaknak egymással közös érdekeik is vannak, a *paritások bizottságok vegyes bizottságot választanak, amely* az egymásra utalt rokonfoglalkozásokat képviseli. Tagjait, három munkaadót és három munkást, a paritások bizottságok választják. Elnököt és alelnököt a munkaügyi miniszter küld a bizottságba. A vegyesbizottság részt vesz az egyes foglalkozások munkafeltétel leinek és munkaidejének szabályozásában. (Tehát a munkabér megállapításába nem folyik bele.) Feladatkörebe főképp a kulturális és jóléti intézmények irányítása, a szakoktatás, szociálpolitikai és gazdaságpolitikai nevelés, sajtószolgálat tartozik, végül egyeztetés azokban a konfliktusokban, amelyek rokon foglalkozási ágakat is érintenek. (19—23. §.)

Azokon a vidékeken, ahol a gazdasági élet nem elég fejlett, tehát ott, ahol helyközi paritások bizottságok működnek, a vegyes bizottság is helyközi. (24—28. §.)

A *paritások bizottságok együttvéve alkotják a korporációt.* A korporáció élén *tanács* áll, amelynek tagjait: nyolc munkaadót és nyolc munkást —a paritások bizottságok választják. A választásnál figyelemmel kell lenni a szindikátusok országos erőviszonyára. Annak a kisebbségnek, amely a szavazatoknak legalább egyötödét kapta, szintén joga van képviselőre s ebben az esetben a tanács hat többségi és két kisebbségi tagból áll. A tanácsi elnökét és alelnökét, valamint székhelyét a király jelöli ki. Az elnök szükséghez mérten hívja össze a tanácsot, de a napirendet előzetesen közli a munkaügyi miniszterrel. A korporációs tanács vizsgálja felül a több területegységre kiterjedő munkaszerződéseket és bértarifákat, felügyeleti hatósága a munkatőzsdéknek, ellenőrzi a paritások és vegyesbizottságok megalakulását, valamint működését, végül bíraskodik a munkaviszályokban. Jelenlegi feladata még, hogy elkészítse az illető foglalkozásra vonatkozó munkakódexet, amely munkaügyi alaptörvény jellegével fog bírni. (29—32. §.)

A gazdaság hierarchia legmagasabb organizmusa a *korporációk delegációs bizottsága*. Ez a bizottság közvetlen tanácsadó szerve a munkaügyi miniszternek s állandó funkciót teljesít. A kormány csak a tanács meghallgatása után hozhat gazdasági vonatkozású törvényt s a tanács javaslattal fordulhat a kormányhoz. Ez a bizottság, amely az ország egész gazdasági életét átfogja, bíraskodik végső fokon a munkakonfliktusokban. Tagja hét munkaadó és hét munkás, elnöke a munkaügyi miniszter, tagjai továbbá a munkaügyi minisztérium főigazgatója és az iparfelügyeleti osztály vezetője. Mint a törvény mondja, ez a bizottság biztosítja az állam bürokratikus és korporatív szervezete között az egységet. A bizottság tagjait elektorok választják. Minden korporáció tanácsa egy-egy elektort jelöl ki a munkaadók és a munkások közül. Az elektorok Madridban ülnek össze s a munkaügyi miniszter elnöklésével titkos szavazással választják a delegációs bizottságot. (33—40. §.)

A paritásos bizottságok minden határozatot abszolút többséggel hoznak. A szavazásban a munkások és a munkaadók csak egyenlő számban vehetnek részt. *Az elnök csak szavazategyenlőség esetén dönt*, feladata egyébként az egyeztetés. A paritásos bizottságok kötelesek határozataikat a vegyesbizottság elé terjeszteni, mert különben nem léptethetik életbe. A határozatokat *jogszerűség szempontjából az ipar felügyeleti hatóság bírálja felül*. Feloldó végzése ellen a munkaügyi miniszterhez lehet felebbezni. A miniszter a delegációs tanács meghallgatásával hozza meg döntését. Ha az iparfelügyeleti hatóság gazdasági szempontból tartja sérelmesnek a paritásos bizottság határozatát, akkor a munkaügyi minisztérium megkeresést intéz a korporáció tanácsához. Ennek meghallgatásával dönt a miniszter. A határozat addig függőben marad. (41-43. §.)

A paritásos bizottság a jogerős határozatának megszegőjét három napi határidővel maga elé idézi és ezer pezetáig terjedő pénzbüntetést róhat ki. Ha az illető, bár nem élt felebbezéssel, nyolc nap alatt nem fizet, a bizottság közli ezt az elsőfokú polgári bírósággal, amely ítéletben kötelezi azonnali fizetésre az illetőt. (44. §.)

A paritásos bizottságok határozata ellen azonban bárki felelhet az illető korporáció tanácsához s ennek ítélete ellen, ha a panaszló egy szindikátus, fel lehet folyamodni a munkaügyi miniszterhez. A miniszter a delegációs tanács meghallgatásával dönt. (45. §.)

A vegyesbizottságok határozataira nagyjában ugyanezek a szabályok vonatkoznak. (46—52. §.)

A paritásos bizottságok bevételeit a tagsági díjak és a kirótt büntetéspénzek alkotják. Kivételesen a kormány pénzbeli támogatást nyújthat. A bizottságok költségvetését a munkaügyi miniszter hagyja jóvá. A bizottságok elvben a munkaidőn kívül ülnek össze. Ha ettől eltérnek, akkor a bizottság igazolványt állít ki az ülésen résztvevő munkásoknak, mire azok megkapják teljes munkabérüket. (53—54. §.)

A paritásos bizottságokat és a vegyesbizottságokat a tartományi kormányzó oszthatja fel akkor, ha azok működése a közrendnek ártalmára van. A feloszlató végzést, a *delegációs tanács meghallgatásával*, a munkaügyi miniszter erősíti meg, vagy oldja fel. A munkaügyi miniszternek jogában van, hogy közgeivel ellenőriztesse a korporatív szervezetet. A paritásos bizottságok feloszlatása után nyomban meg kell szervezni az új paritásos bizottságot.

A törvény a fokozatos fejlődést vallva, egyelőre a következő huszonhét korporációt állítja fel (9. §.):

I. *Őstermelés*: 1. bányaiipar; 2. halászat.

II. *Ipari termelés*: 3. villamosművek, gáz- és vízművek; 4. vas- és fémipar; 5. építőanyagipar; 6. építőipar; 7. bútorigar; 8. textilipar; 9. ruha- és kalapipar; 10. luxusipar; 11. elektromos és tudományos készülékek ipara; 12. nyomdaipar; 13. vegyiipar és bőripar; 14. malmok és pékipar; 15. konzervipar; 16. élelmiszeripar; 17. cukor- és alkoholipar,

III. *Kereskedelmi és egyéb szolgáltatások*: 18. sajtó- és könyvkiadás; 19. szárazföldi közlekedés és szállítás; 20. tengeri-, folyami- és légiközlekedés és szállítás; 21. az előző kettőbe nem tartozó közlekedési és; szállítási vállalatok; 22. színházak és egyéb látványosságok; 23. szálloda- és vendéglőipar; 24. egészségügyi szolgálatok, fürdők stb.; 25. kereskedelem; 26. bankok és irodák; 27. egyik csoportba sem tartozó iparágak és foglalkozások.

A törvény egyelőre kihagyta (57. §.) a mezőgazdaságot, amelynek szervezési módját most tanulmányozzák, s az otthoni munkát. A közüzemeket, aminő a posta, vasút, stb. külön törvénnyel *speciális korporációba foglalták*, azzal a megokolással, hogy ez utóbbiaknál politikai és katonai szempontok is érvényesülnek, tehát a kormány természetszerűen nem mondhat le a döntő befolyásról. A közép-osztályhoz tartozó szabad foglalkozásúaknak pedig tetszésükre van

bízva, hogy csatlakoznak-e, de ha az illető kategóriában csak egyik fél is kéri, a korporációnak meg kell alakulnia.

A spanyol és az olasz példa mutatja, hogy korántsem utópia a korporációs rendszer. Felületesség volna ma már arra hivatkozni, hogy a korporáció leszerepelt a középkorban. A régi céh ugyanis *városi* volt és *hieratikus*.⁴⁷ Városi megkötöttségénél fogva nem tudott alkalmazkodni a modern termelés követelményeihez, hieratikus szervezete pedig nem engedte meg, hogy az új termelési ágak is szóhoz jussanak keretében. A modern korporáció mentes ezektől a hibáktól.

VI.

A munka a rendi társadalomban.

A munka értékelését és a munkásság helyzetét a társadalomban az mutatja meg, hogy milyen mértékben részesítik a termelés eredményéből. A javadalmozás mértéke ugyanis *hatalmi, szociálpolitikai* és *erkölcsi* kérdés. Teljesen meddő számíthatás az, amely a mai nagyüzemi gazdálkodásnál az egyes munkás teljesítményének reális ellenértékét próbálja kifejezni,⁴⁸ mert hiszen a munkabér a termelés jövedelmében való osztozkodás eredménye, amelynek kulcsa tetszőlegesen állapítható meg egyrészt a munkás fizikai létfenntartásának, másrészt a munkaadó létfenntartásának és tőkéje megtartásának határai között. *Az eszmény az, hogy ezt a kulcsot az igazságosság és méltányosság határozza meg.* Addig azonban, amíg a szociális állam felépül, e haladástól függően többé-kevésbé az dönti el a jövedelemelosztás módját, hogy milyen mértékben szervezett és gazdaságilag mennyire erős a munkásság. A szervezetség folytán ugyanis a munkásság szabályozza a munkaerő-kínálatot s ezzel emeli a munkaerő árát a „munkapiaccon“, a gazdasági erő pedig képessé teszi arra, hogy kellő ideig tartó munkabeszűntetéssel az önmagában inproduktív tőkét az elosztási kulcs kedvező változtatására kényszerítse. Minthogy a közérdek az erők szabad harcának korlátozását kívánja, az állam egyre nagyobb mértékben igyekszik a szociálpolitika útján befolyásolni a munkabér alakulását. A szociálpolitika mindenkor azt az értel-

⁴⁷ Defourny i. m. 165—166. l.

⁴⁸ Balás Károly: Politikai gazdaságtan. Budapest, 1922. 177. l.

mezést realizálja, amelyet az uralkodó társadalom ad az igazságosság és méltányosság tartalmának, tehát *nagyrészen szintén hatalmi kérdés*, ami magával hozza, a munkásságnak azt a törekvését, hogy részt kapjon a hatalomból. A hatalmi törekvés azonban csak akkor válik a munkásság javára, ha az osztályérdeken túlmenően a *közjót* szolgálja.

A közjóból, mint legfőbb normából következik, hogy *a szindikátusnak a szociálpolitikában és a bérkérdésben is a hivatási gondolatot kell képviselnie*. A szakszervezetnek amellet, hogy a munka termelési eszközből termelési tényezővé váljék, célja az is, hogy a munka gazdasági és szociális egyenjogúságra jusson a tőkével. Amellet, hogy fel akarja szabadítani a munkás személyiségét az anyaggal és a géppel szemben, a munkabért is ki akarja emelni abból a méltatlan helyzetből, hogy csak szám a termelési költségekben. A hivatási felfogás szerint a munkára eső jövedelemhányadnak nemcsak azt kell lehetővé tennie, hogy a munkásrend önmagát és fajtáját fenn tudja tartani, hanem azt is, hogy a kultúrában való részesedéssel emberi céljait elérhesse. A középkorban ez adva volt, mert a középkor *a társadalmi rendhez illő megélhetés* gondolatából indult ki. Ezzel a szellemmel kell felváltani a mai kapitalisztikus szellemet is, ami bár lassan, de folyamatban van. Már a legtöbb országban követelik és hála a szindikátusok hatalmi súlyának, több foglalkozási kategóriában ki is vívták a *minimális munkabérek garantálását*⁴⁹ és a *családi munkabért*, ami jelentős lépés a hivatáshoz mért javadalmazás felé.

A termelés jövedelmében osztozkodni azonban csak akkor lehet, ha a termelésnek van jövedelme. A szociálpolitika eredményessége függ tehát a gazdaságpolitika helyességétől. A háborút követő idők, mint már szóltunk róla, mindenütt ráeszméltették a munkásságot erre az igazságra. Azért mondja Cassau, hogy *a szakszervezeteknek olyan gazdasági célt kell maguk elé tűzniök, amely nemcsak lelkesíti a tömeget, hanem a kritika előtt is megállja a helyét*. Felveti a kérdést, vajjon a termelési eszközök társadalmisításának kell-e a munkásmozgalom célját képeznie s vajjon az egyenjogúsítást nem lehetne-e más módon biztosítani?

⁴⁹ A nemzetközi munkaügyi konferencia éppen most, júniusban tárgyalt konvencióról ebben a kérdésben. A minimális munkabérré vonatkozóan lásd: Méthodes de fixation des salaires minima, Genève, nk. munkaügyi hivatal kiadása, 1927. összesen 176 l.

„A mozgalom ma a tradícióból él s ez veszedelmesebb a munkásnál, mint az intellektueller egyes mozgalmainál, mert a szellemi kimúlás itt sokkal előbb bekövetkezik.“⁵⁰

Ha a háború előtti idők bérreform-törekvéseit nézzük, három uralkodó eszmére találunk: az *üzemi részesedésre*, a *munkásrészvényre* és a *termelő szövetkezetre*. Az üzemi részesedés nem vált be, mert az egy munkásra eső hányad a munkabérhez viszonyítva teljesen jelentéktelen. A munkásrészvényt, amely nem más, mint részvény formájában juttatott üzemi részesedés, a szakszervezetek élesen ellenzik, mert a részvények nem adnak jogot tulajdonosaiknak a vállalat ügyeibe való beleszólásra. Azt is terhéré roják, hogy feltételemei fogva nem a gazdasági haladás, hanem a kapitalizmus mai individualista formájának fentartását szolgálja. A termelő szövetkezetről más a helyzet, mert ez sokak előtt ma is az egyetlen megoldásnak látszik annak ellenére, hogy nyolcvanéves múlt után sem mutat fel számbavehető eredményt. Franciaországban, ahol 1848-ban indult meg érte a propaganda, a tizenkétmillió munkásból még mindig alig pár ezren vannak szövetkezetben s ezek a szövetkezetek is a munkások hiányos gazdasági felkészültsége folytán a háborút követő depresszióban válságba jutottak. A leghíresebb, az alpii üvegyár is csak kormánytámogatással került el 1924-ben a csődöt.

A háború óta a munka kérdésének szövetkezeti alapon való megoldására két figyelemre méltó irányt jegyezhetünk fel: a *gilde-szocializmust* és a *nagyüzemek feldarabolását*. Az angol gilde-szocializmus,⁵¹ amelynek Penty és Cole a teoretikusai, a *termelés monopóliumát a dolgozókat magukba tömörítő céhek kezébe akarja juttatni, míg a termelési eszközök az állam tulajdonába mennének át*. Addig is, amíg ez a gyökeres gazdasági átalakulás megtörténhetik, a szindikátusoknak a lehetőséghez mérten minél több termelési ágban ilyen céheket kell felállítaniuk, amelyek a szorosán vett munkásokon kívül a technikusokat is magukban foglalják. Az első céh 1920-ban alakult meg az építőiparban s olyan eredményesen dolgozik, hogy mintájára néhány év óta Németországban a szociáldemokrata és a keresztény szakszervezetek egyaránt létesítettek építőszövetkezeteket. Írország-

⁵⁰ i. m. 146. l.

⁵¹ *Eduárd Laskine*: „Le socialisme de gilde“, *Revue d'économie politique*, Paris, 1920 júl.—aug. sz.

ban a halászok tömörültek cégbe a guilde-szocializmus elvei szerint.

Érdekes kísérlet a nagyüzemek feldarabolása,⁵² amit egymástól függetlenül Franciaországban Dubreuil, Németországban Rosenstock kezdeményezett. A francia „*commandite d'atelier*” lényege az, hogy *a nagyüzem autonóm műhelyekre oszlik*. A műhelyek, mint eddig, továbbra is szorosan kooperálnak egymással, de a munka kiadása műhelyek szerint történik s a termelés eredményéből a munkások nem egyéenként, hanem műhelyenként részesülnek. A műhely mint szövetkezet keresi meg a neki járó bért s ezt a bért saját hatáskörében osztja fel a műhelyben dolgozók között. A munkások felvétele és elbocsátása az autonóm műhelyek feladata, mert a munkás nem az egész üzemnek, hanem csak az illető műhelynek a tagja. Az üzemet magát Dubreuil „*république industrielle*”-nek nevezi. „Ha igaz az, — mondja Dubreuil — hogy a földbirtokot fel kell darabolni, hogy a parasztok odaadással műveljék azt, úgy az iparra is áll ez.” Rosenstock, akinek felfogása hasonló, „*Werkstatt-Aussiedelung*”-nak nevezi ezt az eljárást. Hangsúlyozza, miképp ez megoldja a munkásnak azt a legnagyobb problémáját, hogy annál kevesebbet keres, minél öregebb lesz. Az üzemek feldarabolása ugyanis lehetővé tenné, hogy a már tapasztalt, öregebb munkás a műhelyben vezető szerephez jusson. Rosenstock szerint az üzem centralizált része a fiatalabb munkásokat foglalkoztatná, míg az autonóm műhelyekben az öregebbek nyernének elhelyezést. Dubreuil elgondolását a francia kormány felkarolta és a párisi nemzeti nyomdában autonóm műhelyeket létesített. Az itt folyó kísérletektől függ, hogy fokozatosan bevezetik-e több más állami üzembe.

A termelő szövetkezet azonban, bármennyire is vannak még hívei a munkásmozgalom vezérei között, *nem megoldása a bérproblémának*. Egyrészt mert csak kevés termelési ágban alkalmazható, másrészt mert maga is tőkére szorul s végeredményben a kollektivismushoz vezet, amelyben egyedüli javadalmazási forma az eltörölni kívánt munkabér. Marx hiedelmét, hogy a kollektivismus eltörli a bérrendszert, már Kautsky és Bernstein is megcáfolták, de legjobb cáfolat rá Oroszország, amely kénytelen volt visszatérni a pénzben fizetett munkabérhez. A guilde-szocializmus

⁵² Ernst Michel: „Die soziale Frage.“

kollektivizmusa mindössze annyiban különbözik a bolsevizmus formájától, hogy nála a gazdálkodást nem az állam, hanem a céh intézi, de ez a munka javadalmazását illetően egyre megy. Dubreuil és Rosenstock autonóm műhelyrendszere nem más, mint üzembérleten alapuló akkordmunka, valójában tehát bérmunka. Ahhoz, hogy a termelő szövetkezet saját tőkét szerezhessen, garanciát kell nyújtania a tőke tulajdonosának, ami szükségszerűen korlátozza a szövetkezet gazdálkodási körének terjedelmét. Nagyobb vállalkozásnál a tőkés állami kezességet kíván, úgyhogy *minél nagyobb teret hódít a termelő szövetkezet, annál nagyobb tokban vezet a nacionalizált üzem rendszeréhez*, végeredményben a kollektivizmushoz.

A mai nagyüzemi gazdálkodásnál, amely egyedül biztosíthatja a megszorított népesség ellátását, *a tőkések eltűnhetnek, de nem a tőke*, úgyhogy a bérrendszer eltörlése ma még utópia. A bérviszony megváltoztatására csak egy út marad, *a munkabér olyan reformja, amely a munka és a tőke együttműködéséből adódik*. Ez az együttműködés megkívánja a foglalkozás organizációját s éppen ezért *ezt kell tekintenünk a korporációs rendszer jövő termelési formájának*. Arnou⁵³ és Defourny⁵⁴ fejt ki ezt az együttműködést, amely gazdasági és ethikai szempontból egyaránt megfelel. Amíg az individualizmus a munkát alárendeli a tőkének, a szocializmus pedig a tőkét veti alá a munkának, addig a szolidarizmus, a korporációs rendszer alapeszméje, egymás mellé rendeli a termelés két tényezőjét. A munka és a tőke társul ebben az elgondolásban olyaténképen, hogy *a termelés eredményéből előre biztosítják a munkabért és a tőkekamatot, a fenmaradó többletet pedig közös megegyezéssel, a gazdaságpolitikai szempontoknak megfelelően tartalékolják és osztják el*. Ez a termelési forma, a „*cogestion*“, *természetesen maga után vonja a munka és a tőke teljes egyenjogúságát a vállalat vezetésében is*.

A korporációs rendnek ez a termelési formája, bár a szindikátusoktól függetlenül alakul *nem teszi feleslegessé a szindikátust*, mert ezekre a párhuzamos és csoportérdekeket képviselő szervezetekre mindaddig szükség lesz, amíg a tőke és a munka nem kerül egy kézbe. A konfliktusok a korporációs rendben sem tűnnek el végkép, tehát meg kell akadályozni, hogy az igazságosság és mel-

⁵³ La participation des travailleurs a la gestion entreprises, Paris, 1920.

⁵⁴ I. m. 1—64. 1.

tányosság elbukjék. Már pedig elbukik, ha nem támaszkodhatik erőre. A munkások és a vállalkozók szindikátusai nélkülözhetetlenek maradnak abból a célból, hogy a két fél között egyenlősítsék az erőviszonyokat, ami az erkölcsi elvek érvényesülésének egyedüli reális biztosítója. A korporációs közösség és a termelési együttműködés azonban fokozatosan enyhébbé teszi az osztályharcot, ritkítja a konfliktusokat, amelyeknek megoldása is simábban és gyorsabban történik.

A szakszervezetnek az a feladata, hogy a helyes gazdaságpolitikai és szociálpolitikai célt ebben az eszményben megtalálva, erre a termelési formára gazdasági képzéssel és erkölcsi neveléssel alkalmassá tegye tagjait. A szakszervezet ugyanis a munkásság számára a kultúra hordozója. Eddigi kulturális működése azonban inkább politikai jellegű volt, a gazdaságpolitikai kiképzést pedig teljesen elhanyagolta. Az új rendszerben *meg kell teremtenie azt a munkásréteget, amelynek tudása és erkölcsisége felér a polgári osztályéval*. Tanulmányunk előző részében ismételtén rámutattunk arra, hogy a szakszervezetek ilyen hivatásának felismerése egyre jobban gyökeret ver a vezetők gondolkodásában.

A szociáldemokrata szakszervezetek 1922-ben nemzetközi konferenciára ültek össze Brüsszelben, hogy a munkásság nevelésének problémájával foglalkozzanak. A konferencia elhatározta, hogy a nevelésügy intézésére nemzetközi irodát fog felállítani. Az American Federation of Labour elnöke a konferenciához intézett levelében ezt írja: „*A művelődés a munkásmozgalom számára minden haladás alapja*. Azok a kérdések, amelyeket a munkásmozgalomnak meg kell oldania, egyre bonyolultabbak lesznek abban a mértékben, amint maga az ipari organizáció komplikálódik. Csak a művelődés teszi lehetővé, hogy a munkásság *konstruktív szellemben* nyúlhasson ezekhez a problémákhoz.”⁵⁵

A szakszervezetnek bele kell vinnie a munkás lelkébe *a munkanemek rangkülöbségének tudatát és a szellemi munka becsülését*. Annál inkább megteheti ezt, mert az új gazdálkodásban nem kell félnie attól, hogy a munkás műveltségének fokozásával más társadalmi osztályba lép elő s így elvesz a mozgalom számára. A hivatási alapon történő berendezkedés megadja ugyanis a mun-

⁵⁵ Revue internationale du Travail i. c.

kasnak az emelkedés lehetőségét anélkül, hogy ezzel hivatását elvesztené.

A szakszervezet azonban maga is cselekvően hozzájárulhat a munka és a tőke egyenjogúsításához azzal, hogy a tőkésék és a munkások között egy új réteget termel ki: *a tőkés munkásokét*. A szakszervezetnek kell felszívnia a munkások megtakarított keresményét s *az ekként előálló, idővel hatalmas tőkét az életképes nagy iparvállalatok részvényeinek vásárlására fordíthatja*. A munkások képviselői ezen az úton bejutnak a munkaadók szervezeteibe, ahol természetesen nem a termelés kárára fognak dolgozni. A folyamat már ebben az irányban is megindult. A német keresztény szakszervezetek 1921-ben bankot alapítottak, majd 1923-ban a szocialisták is. Az utóbbiak bankja már 1924 végén 9.4 millió aranymárka betétet mutat ki. Olyan óriási tőke ez, amellyel Németország legnagyobb üzemeit megvásárolhatja.⁵⁶ Amerikában 1921-ben és 1922-ben a gépészek, illetve a konfekciós munkások szakszervezete alapított bankot, legutóbb pedig a mozdony- és motorvezetők szakszervezete vásárolta meg egy nagy newyorki pénzügyi részvénytöbbségét.⁵⁷ Kiemelkedik ebből a sorból a belga Boerenbond, a katolikus földművesek és földmunkások szervezete, amelynek 1925-ben 940 takarékpénztára volt 110.000 taggal. A betétek összege 1925 végén elérte a 878 millió frankot. Ez a szervezet végzi Belgiumban a parcellázásokat, folyósítja a beruházási kölcsönöket és juttatja földhöz a mezőgazdasági munkásokat. Ma agrárkérdés nincs Belgiumban.⁵⁸

A hivatási rendek autonóm szervezetsége, amely már annak elismerésén épül fel, hogy az állam nem öncél, hanem a társadalmi szolidaritás valósítója és biztosítója, *szükségszerűen maga után vonja a parlamentarizmusnak a rendi képviselő alapszabály reformját*. A parlamentarizmus túlnagy függetlenséget biztosít a kormánynak és a képviselőknek, akiknek így módjukban vart a közérdek helyett egyéni és csoportérdekeket érvényesíteni. De ezenfelül az államéletben ma már annyira a gazdasági feladatok uralkodnak s a szociálpolitikai követelmények is annyira meg-

⁵⁶ Cassau i. m. 88. l.

⁵⁷ Revue int. d. T. idézett c.

⁵⁸ A Boerenbond már mezőgazda-céhek („gildes“) szövetsége, amely a szövetkezeti gondolon épül fel. Lásd: Le Boerenbond belge, Extrait du rapport sur l'exercice 1922. Louvain, 1923. összesen 134. l. és *Defourny* i. m. 243—244. l.

szaporodtak, hogy a mai összetételű parlament nem tud megfelelni hivatásának. A parlamentnek feladatai egyrészt más testületekre kell bíznia, amelyek azt jobban el tudják végezni, maga pedig elégedjék meg a tisztán politikai feladatokkal.

A modern rendi állam elméletének nagy irodalma van, hiszen a katolikus szociálpolitikusoknak már idestova harminc év óta állandó témája. A középkori rendiség demokratizálásának nálunk legismertebb propagálója Othmar Spann. Ezen a helyen csak a legújabb és éppen a korporációs rendszerrel kapcsolatos elgondolások közül említünk fel néhányat. *Defourny* szerint két kamarából állna a jövő törvényhozása. Az egyikben a korporációk, az egyházak, egyetemek s egyéb a nemzet sorsát irányító közületek képviselői ülnének, akik a termelési és hivatási ügyeket intéznék. A másik kamara politikai jellegű, választás útján keletkeznék és kizáróan az országos érdekű, politikai természetű kérdésekben döntene, aminő a hadsereg, rendőrség, bíróság, diplomácia stb.⁵⁹ *Lavergne* szintén két kamarás parlamentet javasol, de annak, hogy mindegyik kamarában a képviselők felét politikai szempontból választanák, míg a képviselők másik fele a korporációkból és korporációkba nem szervezett egyéb hivatásokból kerülne ki.⁶⁰ *Valois* parlamentje, az „états généraux“, helyet adna az ország erkölcsi, szellemi és anyagi erőinek, amilyenek a család, a provinciák, az Institut akadémiái, a tudományos intézetek, az egyetemek, a közép- és alsófokú oktatás, irodalom és művészet, a mezőgazdaság, a kereskedelem és ipar (a három utóbbiban a munkaadók, technikusok és munkások szindikátusai), a katolikus egyház, a különböző felekezetek, végül a kulturális és jótékony egyesületek.⁶¹

Hogy a rendi állam nemcsak elméletben logikus, hanem a való életben is természetszerű következménye a hivatási szervezkedésnek, annak bizonyosságát szinte valamennyi ország háború utáni fejlődésében megtaláljuk. *Az érdekképviseletek mindenütt bevonulnak a törvényhozásba, a municipiális életbe, az országos gazdasági tanácsok pedig egyre nagyobb hatáskört kapnak a politikai parlamenttől.* A weimari alkotmány egyenesen a gazdasági parla-

⁵⁹I. m. 156—162. 1.

⁶⁰ „La représentation des professions au parlement“, *L'Année politique française et étrangère*, 1926.

⁶¹ *L'État syndical et la Représentation corporative*, Paris, 1927, 169—171. és 201. 1.

ment szerepét szánta Németországban a Reichswirtschaftsratnak s hogy ez a jellege elmosódott, tisztán annak tulajdonítható, hogy a jóvátételi egyezmény részben kivételes hatalmat adott a kormánynak, részben pedig évtizedekre megszabta a gazdaságpolitika irányát.⁶² Angliában, ahol a munkásmozgalom a hivatási gondolatból fakadt, a szakszervezetek magukévá tették a Webb-házaspárnak a háború után felvetett tervét, hogy t. i. a parlamentet ketté kell választani. Az egyik rész intézze a gazdaságpolitikát, a másik a jogvédelmet és a külpolitikát.⁶³ De legfőbb érünk, hogy *az a két ország, amelyek áttértek a korporációs rendszerre, rendi állammá alakulnak.* Olaszország új alkotmánya szerint a kamara négyszáz képviselőből fog állani. Nyolcszáz jelöltet terjesztenek fel 1:2:2 arányban az értelmiség, a munkaadók és a technikusok, valamint munkások szindikátusai. Ezek közül a jelöltek közül állítja össze az országos listát a fasiszta nagytanács, amelynek gondoskodnia kell arról, hogy a gazdasági érdekképviseleteken kívül egyéb, nemzeti szempontból fontos erők is szóhoz jussanak a kamarában.⁶⁴ Az új spanyol nemzetgyűlés szinte betűszerint olyan összetételben alakul meg, mint ahogy Valois elmélete szól. A korporációs rendszer mellett a rendi parlament hivatott annak biztosítására, hogy *az államhatalom valóban a szociális eszmét hordozza s ne a kontárságot, hanem hozzáértést juttassa szóhoz a nemzet sorsának intézésében.* A liberalizmus összeomló állama helyén újjászületik a keresztény állam, amely — mint Szekfü Gyula írja, — „nem lesz többé alávetve egy-egy hatalmas néposztály önző diktátumának és nem fogja megengedni, hogy egyes néprétegei, éppen a gyengék és szegények sorsukra hagyassanak. A keresztény rendi felfogás a kormányzótestületet mindenmű napi politikától függetleníteni fogja és benne a vezetést azoknak fogja adni, akik a többi helyett is gondolkodnak, akik az anyagi világ termelői számára is megalkotják a magasabb formákat, akik az államnak szellemi alkotói és a nemzetiségnek öntudatos képviselői. *A liberális egyenlősítés helyett a keresztény méltányosság elvén épülne fel ez az állam,* benne mindenki meg-

⁶² Max Hoshiller: „La crise du parlementarisme. La parlement économique en Allemagne“, Le Temps, 1924. ápr. 1. és 2. sz.

⁶³ Cassau i. m. 309—310. l.

⁶⁴ Ezt az alkotmánymódosító törvényjavaslatot teljes szövegével közli: Corriere della Sera, 1928 febr. 21. sz. — A javaslatot május 12-én a szenátus is megszavazta, úgyhogy már csak a királyi szentesítés van hátra.

találná munkája jutalmát, tekintet nélkül arra, hogy a másik, aki magasabb rendű munkát végez, magasabb jutalmat is fog élvezni“.⁸⁵

VII.

Keresztény szociálpolitika.

A korporációs rendszerről és a rendi államról szólva többször megjegyeztük, hogy ez a keresztény szociálpolitika elmélete, de a lelkiismeretes vizsgálódásnak tartozunk azzal a megszorító ítélettel, hogy *mindaz a fejlődés, amit a törvényhozásban, a munkásmozgalomban és az államszerkezet alakulásában megfigyelhetünk, a katolikus szociálpolitikát igazolja.* Mercier bíboros XIII. Leó „Ubi arcano Dei“ enciklikáját kommentálva joggal írta 1923-ban: „XIII. Leó látott tisztán, mert *csak a korporatív reorganizáció semlegesíti az osztályok antagonizmusát.* Ennek kell lennie jobban, mint valaha, a katolikus szociálpolitika eszméjének és vezető gondolatának. Az eszme egyébként halad, övé a jövő!“⁶⁶ A gazdasági élet s maga a gazdaságtudomány is körutat téve visszatér arra a kiindulási pontra, amelyet a középkor nagy keresztény bölcselőinél találunk, hogy t. i. *a gazdasági élet nem önmagáért, hanem az emberekért van.*⁶⁷ Nem kívánhatunk szebb tanúságtételt, mint Sombartét, aki nyíltan mondja: „Nem is olyan régen még szerették az európai középkort a legsötétebb korszaknak feltüntetni. Ma már jobban tudjuk. Tudjuk, hogy az emberiség egész történetében aligha volt ragyogóbb kor, mint ez a „sötét“ középkor.“⁶⁸

Mai szociális életünk betegségéből csak akkor képzelhetünk gyógyulást, vagy legalább is jelentékeny javulást, ha a keresztény munkamorált érvényesüléshez segítjük.⁶⁹ Az ebben az irányban való haladást mozdítja elő, hogy a társadalmi rendekben egyre nagyobb erőhöz jut a szolidaritás érzése. Ez a körülmény *még akkor is a keresztény etnikai irányt szolgálja, ha a szolidaritás elzárkózó egyoldalúságban nyilvánul meg.*⁷⁰ A modern állam-

⁶⁵ Történetpolitikai tanulmányok, Budapest, 1924, 32—33, 1.

⁶⁶ Georges Legrand: Les grands courants de la Sociologie catholique á Theure présente, Paris, 1927, 10, 1,

⁶⁷ L. Heller Farkas tanulmányát: „Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan?“ Katholikus Szemle, 1927, máj, és jún, sz,

⁶⁸ Idézett húsvéti cikkében,

⁶⁹ Balás Károly i m, 193—194, 1,

⁷⁰ L. Rusznák Rezső: „A modern állameszme,“ Kath. Sz. 1927 okt. sz.

eszmétől vezetett kormányzás feladata, hogy a csoportbeli szolidaritásokat rendi szolidaritássá fejlessze ki s a rendeket a közjó szolgálatában harmonikus társadalommá egybekapcsolja.

Nem jogosult tehát az ellenszenv magával a szakszervezeti eszmével szemben és sajnálnunk kellene, ha ez a magyar közéletben tapasztalható ellenszenv éppen a keresztény politika nevében öltene testet a készülő szakszervezeti törvényben is. Bármint vélekedjünk is a magyar szociáldemokrata szakszervezetekről, az nem tagadható, hogy a liberális államhatalommal szemben mégis csak ezek vezették a munkásságot a felemelkedés útjára.“ Abban, hogy működésük sokszor kifogásolható volt, nagyrészen hibás a közszellem, amely szociális érzék híján ellenségnek tekintette a munkásmozgalmat, és hibás az a politika, amely kegyetlen rendőri szabályokkal fojtja el a munkásság jogos kívánságait. Pregnánsan mutatott rá valaki az 1926. évi társadalompolitikai országos értekezleten, hogy: „A nem Balkánállamok között Magyarország az egyetlen állam, amely a szakszervezeti kérdésekben és szakszervezeti politikában a Balkánállamok színvonalán marad. Pedig az országnak nem érdeke, hogy minden civilizált ország szociálpolitikájának alapelvét, a munkások koalíciós jogának szabadságát a maga részéről semmibe vegye.“⁷²

Kétségtelen, hogy törvényeket nem lehet idegen országok törvényhozásából egyszerűen átírni, hanem a konkrét körülményeknek megfelelően az államférfiúi belátásnak kell a technikai részleteket megállapítania. Vannak azonban alapelvek, amelyek ethikai jellegűek s így mindenütt és mindenképen érvényesek. A szakszervezeteknek elsősorban joga van a létezésre. Joga van a cselekvési szabadságra abban a mértékben, hogy hozzásegíthesse tagjait az emberhez méltó élet megvalósításához. Mindenekelőtt fel kell tehát ruházni a szakszervezetet azzal a joggal hogy kollektív bér szerződést köthessen. Meg kell engedni, hogy ez a kollektív szerződés törekedhessék az igazságos munkabér kivívására. A szakszervezetnek joga van megkívánni tagjaitól, hogy ne csak az elért előnyökben akarjanak osztozni, hanem szükség esetén vállalják a terheket is. Az igazságosság követeli meg, hogy jogos munkabeszünte-

⁷¹ L. p. u. Szakszervezeti mozgalom Magyarországon, 1907—1910. Budapest, 1911. 131. l. — Jászai Samu: A szakszervezeti mozgalmak és irányzatai, Budapest, 1911. 48. l.

⁷² Társadalompolitikai feladataink, 302. l.

tésnél az államhatalom ne támogassa a sztrájktrőket. A szakszervezeti tag ugyanis nem hivatkozhatik ilyenkor saját egyéni szabadságára és a munkához való jogára, mert *ameddig tagja a szakszervezetnek, nem veszélyeztetheti annak vitális érdekeit*. A szakszervezet megkívánhatja továbbá, hogy ameddig igazságos érdekekért küzd, *az államhatalom ne avatkozzék bele működésébe*. A szakszervezet azonban csak eszköz a közjó érdekében, tehát *kötelességei* vannak és *felelőssége* van a társadalommal és tagjaival szemben. Ezt a felelősséget magánjogi és büntetőjogi szankcióval kell alátámasztania a törvénynek.

A szakszervezeti szabadság szabályozásánál kétségkívül egyik legkényesebb pont az, hogy a szakszervezet kifejthet-e politikai működést. Nézetünk szerint, ha szó is lehet kautélákról, csak igenlően felelhetünk erre a kérdésre. *A szindikátus ugyanis végzettszerűen politikai jelleggel is bír*. Ha reformra van szükség, ha orvosolni kell valamilyen visszaélést, vagy igazságtalanságot, a szindikátus, hacsak nem akar szélmalomharcot folytatni a munkaadók szindikátusával, kénytelen politikai agitációt kezdeni. Amíg a munka szabályozása a parlamenthez és a minisztériumokhoz tartozik, addig az utolsó szót az állam mondja ki. A szindikátusnak nyomást kell gyakorolnia a kormányra, meg kell nyernie a képviselőket, tömegeket kell az urnák elé felvonultatnia. Természetes kényszerűség, hogy a szindikális mozgalom összefügg egy politikai mozgalommal, aminek azután sajnálatos, de kényszerű következménye, hogy a szindikátus ahelyett, hogy a hivatási ágban az igazságosság eszköze lenne, sokszor a politikai agitáció eszköze lesz.⁷³

A szakszervezeti törvény azonban, mégha a megjelölt ethikai elveken épül is fel, *sohasem biztosíthatja maradék nélkül a természetes érdekeit*, sőt minthogy csak a különbözőképpen értelmezhető

⁷³ Ennek a kérdésnek külön irodalma van. önként tollunkra kínálkozik azonban *Rutten* domonkos szerzetes, belga szenátornak ez a megállapítása: „A keresztény munkások első feladata a *vallási*, második a *szociális*, harmadik a *politikai* tevékenység. A politikát nem lehet kikapcsolni, mert olyan összekötő kérdések vannak a politikum és a szociális között, hogy a munkások képtelenek biztosítani törvényes követeléseik diadalát, ha nem lépnek politikai térre.“ (*Legrand* i. m. 84. l.) — *Snowden*, a szocialista, hasonlóan vélekedik: „Bajos volna megállapítani, hogy hol végződik a szakszervezet politikai funkciója. Lehet, elérkezik egy nap, amikor ezt a kérdést megoldhatjuk. *Akkor, amikor gazdasági parlamentünk lesz*, amely csak gazdasági kérdéseket fog tárgyalni, míg a politikai parlament csak politikaiakat. Addig, amíg ez meglesz, a szakszervezet kötelessége, hogy *politikai úton érjen el olyan vívmányokat, amelyeket gazdasági úton elérni nem lehet.*“ (l. c.)

„közérdek“ szabhatja meg az állami beavatkozás és ellenőrzés terjedelmét, *nem elégíti ki a munkásságot sem.* Az utóbbira vonatkozóan utalunk itt a múlt évi genfi nemzetközi munkakonferenciára, ahol annyira nem sikerült egy általános jellegű, öt pontból álló kérdőívet, tehát nem is konvenciót, megszövegezni, hogy az értekezlet a kérdést levette a napirendről, jöllehet a nemzetközi munkahivatal alapokmánya, amelyet a békeszerződés XII. része tartalmaz, kötelezően előírja a szindikális jog rendezését. A vitás pont ekként hangzott: „Gondolják Önök, hogy a szindikátus akciósabadságát ezzel a formulával lehet kifejezni: *a szindikátusok szabadon munkálhatják céljukat, minden olyan eszközzel, amely nem ellentétes a kollektivitás érdekeivel és a közrend fenntartásával?*“ Minthogy a kollektivitás érdekeit a liberális államokban tisztán a politikai parlament által alakított kormány határozhatja meg, a munkásdelegátusok ellenállásán megdőlt az egész konvenció.⁷⁴

A munkásság ugyanis autonómiát kíván. Már most ezzel szemben kétségtelen, hogy *az állam nem adhatja meg az autonómiát* a szindikátusnak, mert két okból is kezében kell tartania a szakszervezetet. Először, mert a közjó, amelynek megőrzéséért és gyarapításáért az államé a felelősség, részben — olykor, mint tapasztalhattuk, nagyrésztben — a szindikátusok működésétől függ. Másodszor az államnak meg kell védenie kivétel nélkül minden polgár erkölcsi és anyagi érdekeit, azokét is, akik ellentétbe kerülhetnek a szindikátus különleges érdekeivel. Az államnak meg kell követelnie, hogy a szindikátusok tiszteletben tartsák tagjaik erkölcsi szabadságát és emberi méltóságát. Ezt a kötelezettséget pedig, minthogy nincs hivatási hatóság, az államnak kell büntetőszankcióval alátámasztania. *Autonómiáról szó sem lehet egyik irányú szakszervezetnél sem,* legveszedelmesebb talán éppen a munkaadóknál volna. Széleskörű autonómiát csak a hivatási rend kaphat, amely a nemzet javát keresi. Az autonómia azonban itt sem lehet teljes, mert a hivatási szervezet sem függetlenítheti magát azoktól a magasabb érdekektől, amelyek az egész társadalomra vo-

⁷⁴ Sociétés des Nations. Conférence internationale du Travail, Genève, 1927. I. kötet, 387—388. l.

⁷⁵ Az igazsághoz híven meg kell állapítanunk, hogy az az autonómiajavaslat, amelyet; *Jászai Samu* a Magyarországi Szakszervezeti Tanács nevében az országos társadalompolitikai értekezleten betervezett, nem tartalmazott túlzott kívánságokat. Fejtegetésünknek tehát csak elvi jellege van.

natkoznak. A szociális igazságosság követeli ezt, mert hiszen a foglalkozás csak a társadalmon belül gyümölcsözhetik s a foglalkozás alanyai szintén részesülnek az egész társadalom munkájának eredményéből.

A modern korporációs rendszer nincs országhoz és nemzethez kötve⁷⁶ s így *szakszervezeti törvényünk akkor fogja szolgálni a haladást, ha utat nyit a korporatív fejlődés felé.*⁷⁷ Bár közszellemünk szociális tekintetben meglehetősen elmaradott, az utóbbi években nálunk is mutatkoznak konkrét jelei annak, hogy megértettük az új idők szavát. Említhetjük új *felsőházi törvényünket*, amely bevonta a törvényhozásba több hivatási rendünket, a készülöben levő *törvényhatósági reformot*, rámutathatunk a *kézműveskamarak* megalakításáért folyó mozgalomra, továbbá a kormánynak arra a szándékára, hogy *országos gazdasági tanácsot* állít fel.⁷⁸

A szakszervezeti törvény a korporatív fejlődésre ad módot, ha *jogi garanciákkal veszi körül a kollektív szerződést és elrendeli a paritásos bizottságok kiépítését.* A paritásos bizottság ugyanis az alap, amely a korporációt hordozza. A spanyol törvényhozás a korporációknál kifejezetten a paritásos bizottságokat felállító belga Wauters-törvényre hivatkozott, amely utóbbira viszont az angol Witley-tanács adott ösztönzést. A korporációs fejlődés útjára

⁷⁶ *Valois* egész könyvön keresztül bizonyítja, hogy a korporációs rendszere éppen a gazdaságilag gyenge országoknak kellene mihamarabb rátermiük, mert a korporációs rendszer tökéletesíti a termelési módszereket, javítja a technikai eszközöket, csökkenti a termelési költségeket, felemeli az árucikkek kvalitását, leszállítja az eladási árat, növeli az üzem bevételét s ugyanakkor magas munkabért biztosít a munkásoknak s a mainál sokkal kielégítőbb fizetést az intellektuális erőknél. (Économie nouvelle, Paris, 1919.)

⁷⁷ Az októberi forradalom heteiben kiadott, de azóta eltemetett keresztényszociális program 11-ik pontja így szól: „Minden osztály és foglalkozási ág számára a *szabad szervezkedést és érdekképviseletet kívánjuk.*“ (A programot első oldalán manifesztumként közölte az Alkotmány 1918 nov. 24. száma.) — Az angol *Keynes* nemrégiben előadást tartott a berlini egyetemen s többek közt ezeket mondta: „Azt hiszem, a haladás a *félíg-autonóm* testületeknek az állam keretében való elismerésének és kifejlesztésének irányában történik. Olyan testületek ezek, amelyek működési körükben *csak a közjó kritériuma szerint* járnak el. Normális körülmények között, meghatározott határokon belül nagyobbrészt autonómok, de végső fokon alá vannak vetve a demokrácia szuverenitásának, amely a parlamentben testesül meg. Bizonyos tekintetben visszatérést javaslok tehát az önálló autonómiák középkori formáihoz.“ (Idézi *Kari Klein*: „Staat und Wirtschaft“, Das Neue Reich, 1928. jún. 16. sz.)

⁷⁸ Minden ilyen szerv, sajnos, a gyakorlatban csak a bürokráciát gazdagítja, míg ellenben a korporációk létesítésével önként adódnék a nemzeti termelés organikus képviselete.

tereli végül gazdasági életünket az is, ha *minél több iparágban kötelezővé tesszük a döntőbíráskodást.*⁷⁹

Abból az útvesztőből, amelybe az individualizmus és a szocializmus által felkorbácsolt szenvedélyek, az osztályok egymásra uszítása és az önző érdekek kíméletlen követése sodort, csak a *keresztény szolidaritizmus* vezethet ki bennünket. Ezzel kapcsolatban lehetetlen bizonyos meghatottság nélkül olvasnunk azt az indokolást, amellyel Eduardo Aunos Perez munkaügyi miniszter a spanyol korporációs törvényt beterjesztette, „Az új nemzedék vágya lesz — úgymond — a munka, amely rendeltetéséhez méltóvá teszi és felemeli az embert, mint ahogy a középkor korporációiban volt, amelyek ragyogó székesegyházakban örökítették meg nagyságuk nyomait. Fenséges kőimádság az emberek testvériségének isteni imádságában, amelyet az azonos foglalkozásban szervezett emberek faragtak ki és szöktettek a felhőkig. Az ideál szárnyai emelték őket, mert lelke volt a munkának. Az újjászületés fuvallata, amely elárasztotta Spanyolországot, feléje fordítja szemünket s meggyőződésünk, hogy a munkaadók és munkások, akiket a modern korporációk fognak egyesíteni, megtalálják egymás szívét abban a szeretetben, amely az azonos munka testvériségéből születik s ők is dolgozni fognak, hogy a köveket elválaszthatatlanul összekötve az eszmével, felépítsék egy nagy és dicső haza dolgos katedrálisát. Hiszünk a spanyol korporációk jövőjében, mert erős a hitünk Spanyolországban s tudjuk, hogy azok a spanyolok, akik szeretik hazájukat, le fogják vetkezni az emberi gyarlóságokat s egyedül nagy történetünk folytatásának és bearanyozásának művére fognak gondolni. Hisszük, hogy a jövő meghozza a nép jólétét és megteremti a haladás még nem is sejtett formáit.”⁸⁰

Azoknak a társadalmi katasztrófáknak a láttára, amelyek századunkban egy országot sem kíméltek meg Európában, a nyugati civilizáció válságáról szokás beszélni. Ez a spengleri pesszimizmus azonban, amely társadalmunk halálát jósolja, összeomlik azon az optimizmuson, amelyet bennünk támaszt a lét metafizikai vonatkozásainak a lélekből kitörőlhetsen beidegzettsége, az emberiségnek egy végső cél felé való elhivatottsága. Tisztában kell lennünk azon-

⁸⁰ Organisation corporative nationale, 28—29. 1.

⁷⁹ Kovrig Béla igen helytálló érveléssel sürgette legalább a közüzemeknél a kötelező döntőbíráskodást. (Társadalompolitikai feladataink, 304—311. 1.)

ban azzal, hogy *a szociális kérdést csak a társadalmi közösség erkölcsi eszméje fogja megoldani*, az összetartozásnak az a tudata, amely az emberek együttműködését a gazdálkodásban is mint az egyénnek lelkiismerettől parancsolt erkölcsi kötelezettségét tekinti. Az individualizmus megdőlt, a szocializmust azonban csak azzal győzzük le, ha teljesebbé megy az emberek többségének, a száz és száz millióknak hite és vágyakozása: hogy *igazi társadalmi közösség épül fel a keresztény szolidaritás alapján*.

Mihelics Vid.

TERMÉSZETJOG ÉS POZITIVIZMUS.

I. A pozitívizmus, mint pozitivista természetjog.

Ma Európaszerte a természetjog reneszánszáról beszélnek. Vájjon át *lehet-e* öltöztetni a társadalomból cselét történetének ezt a jól ismert hősét a hellén és római ókor, a keresztény középkor és a nagy újkori protestáns természetjog díszes, de avult köntöséből a modern ember munkaruháiba? Vájjon micsoda belső feszítőerő, micsoda titokzatos dialektikai folyamat az, amely a pozitívizmust belülről készül most ismét szétfeszíteni? Micsoda végtet lebeg a pozitívizmus felett, hogy győzelme sohasem lehet végleges? Micsoda sötét sors akadályozza meg ezt a két halálosan összelelkezett ellenfelet: a Természetjogot, — ezt a nagy Állítást — épúgy, mint a Pozitívizmust, — ezt a nagy Tagadást, — abban, hogy egymást elpusztítsa; micsoda hatalom az, amely ezt a két ellenfelet, akiknek harca egyidős a társadalomról való gondolkodással, nem engedi sem győzni, sem meghalni?

A görög etika hajnalán az első nagy gondolat *Anaximandros* kozmikus-etikai tétele, amely szerint a dolgok megbűnhődnek, meglakolnak és egymásnak megfizetnek a jogtalanságért az idő rendje szerint.¹ *Anaximandros* szerint a *világrend* egy nagy *jogrendszer*.² Az emberi gondolkodásnak ezt a legmerészebb természetjogi gondolatát, — amely mintegy azt a legmagasabb pontot jelzi, ameddig a természetjogi gondolat egyáltalában fokozható s így valóban a természetjog *maximumát* jelenti — *Parmenides* akként variálja, hogy a dolgok keletkezését és pusztulását az Igazságosság tartja féken.³ Nem csodálható, ha egy tudós kutató erre megjegyzi, hogy az eleai tanítás paradoxiját az

ἰδιόθεν γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισ τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν. Diels: Fragmente der Vorsokratiker 2. kiad. I. 13. 1.

² *Dittrich*: Die Systeme der Morál, I. 122—123. 1.

³ τοῦ εἶνεκεν οὐτε γενέσθαι οὐτ' ὄλλυσθαι ἀνήκε δίκη χαλάσασα πέδησιν, ἀλλ' ἔχει. Diels: i. m. 119. 1.

koronázza meg, hogy azt az érckemény kényszert, amely alatt az önmagától megmámorosodott gondolkodásnak ez a világképe áll: hogy ezt az érckemény kényszert jognak nevezik.¹

Szorosan ennek a nagy természetjogi vízióknak, ennek a *maximalis* természetjognak a nyomában jár a szofisták pozitívizmusa: a természetjog *minimuma*. *Kallikles* szerint az egyetlen természetes jog az erősebb joga és a pozitív jog nem egyéb, mint a gyengébbek *védekezése* az erősekkel szemben, *Trasymachos* szerint pedig a jog nem egyéb, mint a hatalom birtokosainak az előnye.

Ezek azok az alapmotívumok, amelyek a természetjog és pozitívizmus történetében a legkülönbözőbb összefonódásban és hozzáadásokkal, de alapjában mindig ugyanazt a jólismert dallamot adják. És ha a pozitívizmus sorsát már itt, a bölcsője mellett akarjuk megismerni, akkor figyeljük meg jól, hogy ez a legvalódibb pozitívizmus egyúttal a legvalódibb természetjog. Figyeljük meg jól, hogy *Kallikles* pozitívizmusában a természetes jog elve ugyanaz, mint a pozitív jogé: a sok gyenge *erősebb* a kevés erősnél, ezért van módjában jogot diktálni. A pozitívizmusnak ez a maximuma tehát a természetjognak még mindig egy minimumát hordja magában. A pozitív jogban itt épügy a természetjogi elv (az erősebb joga) érvényesül, mint ahogyan ez a természetjogi elv a lehetőség határáig a pozitív jog képeire és hasonlatosságára — tehát természet jogellenesen — van megformulázva. Szigorúan véve a természetjog összeesik a pozitív joggal: az diktálja a pozitív jogot, aki erősebb — tehát a természetjogi jogosult — és aki leszorul a pozitív jogalkotó hatalmi pozíciójáról, az már természetjogon is megszűnt jogosult — mert megszűnt erősebb — lenni. A természetjog és a pozitív jog közötti ellentét lehetősége megszűnik: a természetjog eltagadja önmagát, hogy a pozitívizmust igazolja és ezzel annak tipikusan természetjogi legitimitációt ad.

A pozitívizmus terhes a természetjogtól. A logikai Öntermékenyítésnek ezt az érdekes esetét érdemes lesz közelebbről tanulmányoznunk. De már itt, a pozitívizmus kezdeténél is világosan láthatjuk, hogy *a pozitívizmus a maga következetes végiggondolásában csupán egy neme — és nem kontradiktórius ellentéte — a természetjognak: pozitivistá természetjog*. A pozitívizmus épügy méhében hordja a természetjogot, mint az ismeret-

¹ *Ehrenberg*: Die Rechtsidee im frühen Griechentum 1921., 92—93. 1.

elméleti relativizmus az abszolút logikát, az empirizmus a metafizikát, az ateizmus a misztikus vallásosságot.

A természetjog panjurista és a pozitívizmus szkeptikus víziója után hadd jöjjön tehát a realista vízió: a nagy leleplezőnek ez a leleplezése. Lássuk egyszer tisztán ennek az évezredes harcnak a szükségképeni kilátástalanságát. Ismerjük fel végre a gondolkodásnak azokat a határait, amelyeket ebben a nagy hajszában büntetlenül senki sem léphetett keresztül. Mutassuk meg ennek a két ősi ellenfélnek, akik érthető taktikai okokból mindig csak a saját erejük dicséretétől hangosak, a saját százalmas gyöngeségüket: *s ha bizonyították, hogy az anarchista és forradalmi természetjog eltörpül amellet a természetjogi termelés mellett, amelynek egyetlen — konzervatív — célja a pozitív jog legitimálása, igazolása, tehát hogy a természetjogi termelés zöme — merev ellentétben a természetjog eszméjével — a mindenkori pozitív jog kiszolgálását jelentette; a pozitívizmusról viszont mutassuk ki, hogy immanens logikával, eltagad hatatlan és elalkudhatatlan dialektikával tör és vágyódik a természetjog tiszta eszméje felé.*

II. Természetjog és világnézet.

A természetjog és pozitívizmus kritikájának egyik legérdekesebb eredménye az, hogy az egyes irányoknál az elméleti állásfoglalás politikai háttere — vagy, ha jobban tetszik: a politikai állásfoglalás elméleti aláfestése — a legkülönbözőbb lehet. *Távolról sem áll fenn egyértelmű hozzárendeltségi viszony az elméleti és a politikai állásfoglalás között. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy a természetjog hívei mind konzervatív, a pozitivisták ellenben forradalmi lelkületű emberek; hogy a természetjogászok istenfélők, a pozitivisták ellenben istentagadók: hogy a természetjogászok indeterministák, a pozitivisták ellenben deterministák: hogy a természetjogászok az orthodoxok, a pozitivisták ellenben az eretnekek.* Az ilyen skatulyázásra természetesen nagy a hajlandóság — nem utolsó sorban célszerűségi, taktikai, tehát gyakorlati szempontból. Ahol a természetjog konzervatív, ott annak képviselői szívesen fogják rásütni a pozitivistákra a forradalmiság, az ateizmus, a determinizmus és az eretnekség bélyegét. Ahol a pozitívizmus a politikai radikalizmus talajából sarjad, ott a pozitivisták szívesen fogják kijátszani a természet jogászok ellen a reakció, a bigott val-

lásosság, a tudománytalan indeterminizmus, a megcsontosodott orthodoxia hangulatkeltésre szabott vádjait. Az ilyen beállításnak azonban a vitán felül álló alkalmi célszerűségeen kívül semmi néven nevezendő objektív alapja nincsen. *Avagy elfeledkeztünk volna a forradalmi természetjog nagy tradíciójáról?* Elfelejtettük volna, hogy a *monarchomachoknak* a népszuverenitásról és a társadalmi szerződésről szóló elméletében ugyanazzal a forradalmi ideológiával találkozunk, mint amely a Contract Social természetjogának képében a francia forradalom szereplőinek tetteit inspirálta? *Elfeledkeztünk volna arról, hogy az egész szocializmus társadalombölcselete merőben természetjogi és hogy az elméleti anarchizmus nem egyéb, mint tiszta természetjog?* Ebből a példából látjuk azt is, hogy mennyire alaptalan lenne az a beállítás, hogy a természet jogászok nacionalisták, a pozitivisták ellenben internacionalisták. Ez a legvaskosabb tévedés. *Lángolóbb nacionalizmust el nem képzelhetünk, mint a Machiavelli pozitivismusát és nincs elszántabb internacionalizmus, mint a szocializmus természetjoga.* Bizonyos általánosítással — amely alól kivételek vannak — azt mondhatjuk, hogy a protestáns természetjog nacionalista, a katolikus természetjog ellenben internacionalista. Hasonló tévedés lenne azt hinni, hogy a természetjog imperialista és militarista, a pozitivismus ellenben pacifista és antimilitarista. Ellenkezőleg: *az összes pozitivista hatalmi elméletek az imperializmus, a racionalista természetjogi elméletek ellenben a pacifizmus csiráját hordják magukban.* A természetjogon belül épűgy találunk imperialista irányokat — ilyenek tekinthető a nagy német idealizmus nacionalista természetjoga —, mint pacifista tendenciákat — példa rá: *Kant* ész joga és *Christian Wolff* nemzetközi jogi elmélete a civitas maximáról. Azt látjuk tehát, hogy úgy a természetjogi, mint a pozitivista elméleteken belül a legszélsőbb abszolutizmustól az anarchizmusig az összes elképzelhető politikai állásfoglalások képviselve vannak. Röviden és szabatosan: *a politikai jobboldal épűgy állhat pozitivista alapon szemben egy természetjogi alapon álló baloddallal, mint megfordítva. És végűl milyen tévedés a vallási szempont, az orthodoxia és eretnekség szempontja szerint osztályozni!* A természetjog dogmatörténete a nagy protestáns természetjogban csűcsosodik ki és a protestáns autonóm etika következetes végiggondolása a legmerekvebb erkölcsi abszolutizmushoz vezet, amelyhez el is érkezett *Kant* etikai rigorizmu-

sában, amelyet legújabbban Leonard Nelson kísérelt meg még tovább fokozni. *A protestáns természetjog radikalizmusához képest a katolikus természetjog a maga hatalmas scholastikus tradíciójával valóságos theonom pozitívizmus.* A heteronom erkölcsben és természetjogban a pozitívizmusnak még egy csirája — mintegy nyitvahagyott ajtó — marad vissza, az autonóm morál merev rigorzimusa hatványozott természetjog.

Hogy a természetjog nagy gyűjtőmedencéjében micsoda világnézeti ellentétek férnek meg egymás mellett, arra legyen szabad példaképpen egy XVIII. századbeli természet jogásznak az állásfoglalását idéznem, aki arra vállalkozott, hogy a természetjog — t. i. a protestáns természetjog — arcáról az „álarcot letépje.”¹ Szerinte a protestáns természetjog egyetlen célja a katolikus vallás kiforgatása.² Bizonyítani kívánja, hogy Wolff, Puffendorf, Thomasius és a többiek tanításából a naturalizmus, atheizmus, a törvények és a Szentírás elhanyagolása és megvetése következik. Ezek az írók hét oknál fogva veszedelmesek és károsak az erkölcsökre és a katolikus ügyre nézve: 1. mert a természetjogot a puszta észből akarják megismerni, 2. mert a tekintélyt, különösen az isteni tekintélyt a jogismeretből mindannyian kiküszöbölik, 3. mert az emberek hypothetikus őállapotát összezavarják a történeti kezdetleges ember állapotával, 4. mert azt követelik, hogy Istentől, a lélek halhatatlanságától tekintsünk el s ezt azért kívánják, hogy az ateistáknak és epikureistáknak tessenek. Istenről komolyan nem beszélnek és a vallásból játékot csinálnak, 5. mert nem respektálják az egyházatyákat, 6. mert eretneknek nyilvánított tételeket tanítanak, 7. mert gyűlölik a katolikusokat és különösen Puffendorf nem is titkolja, hogy ezért írta meg a maga természetjogát.³

Amint látjuk, ez a Páter Anselmus *Desing*, ez az élesszemű bencés szerzetes nem hagyta magát megtévesztetni a természetjog címfelirata által és élesen szétválasztotta a — saját szempontjából — „jó“ (t. i. a katolikus) természetjogot a „rossz“ (t. i. a protestáns) természetjogtól. És ez a világosfejű barát azt is hangsúlyozza, hogy művét nem az „acatholicus Urak vagy Doctorok“

¹ Anselmus *Desing*: *Juris Naturae Lárva Detractata* 1753.

² „... ostenditur, Jus naturae Protestantium unice tendere ad Catholicam religionem evertendam. (Consilium Scriptionis Larvae Detrahendae.)

³ i. m., Dedicatio 9. 1.

elleni gyűlöletből írta, mert őket a közös akolon kívül járó juhoknak tekinti, akik oda egykor vissza fognak vezetetni.

Vájjon nem ilyen a közös akolba való visszatérésre váró juhok vagy egy más hasonlattal: a természetjog elméletének nagy épületéből hiányzó kövek-e a pozitívizmus igazságai? Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, állapítsuk meg, hogy *az a naiv hit, mintha a természetjog az erkölcsileg vagy politikailag helyes, a pozitívizmus ellenben a helytelen állásfoglalásnak szükségképeni következménye volna, legalább a tantörténetileg adott elméletekre nézve tökéletesen téves. Jó lelkiismerettel ilyet csak az állíthat, aki az anarchizmus és az Isten kegyelméből való királyság természetjoga között kevesebb politikai különbséget érez, mint a Fichte és Machiavelli nacionalizmusa között.*

A taktikai okosság azonban sohasem fog lemondani arról, hogy a tetszetős inszinuációnak ezt a pompás fegyverét felhasználja. Mert ha nem az igazság keresése az egyetlen célunk, akkor az ellenfél elhallgattatásának mindig az a legegyszerűbb és legcélszerűbb módja, ha arra, aki egy hétköznapi szürke ténytagad, azt fogjuk rá, hogy istentagadó! — vagy megfordítva: ha azt, aki a tapintható dolgokon kívül egyébről is akar tudni, azzal vádoljuk meg, hogy a sötét reakció ügyét szolgálja!

///. Relativizmus és szkepszis.

Rajzoljuk meg nagy, általánosító vonásokkal azt az utat, amelyet a pozitívizmus megtesz, attól kezdve, hogy a természetjog nagy közös aklából kiválik, addig, amikor oda kénytelen-kelletlen visszatér. A jogelméleti pozitívizmus alaptétele az, hogy a jognak érvényességi alapja egy tapasztalati tény, a jogalkotás aktusa. A pozitív jog felett nem áll abszolút értékmérő, nincs olyan jogfeletti mérték, amelyből a jog abszolút helyessége vagy helytelensége megítélhető volna; nincs olyan abszolút érvényességi alap, amelyből a pozitív jog a maga relatív érvényességét származtathatná. A jog a hatalom tényének a funkciója. Ha a magunk relatív erkölcsi mértékét a pozitív jogra alkalmazzuk és mert az nem felel meg neki, ettől a helytelen jogtól az érvényességet megtagadjuk, ez nem egyéb természetjognál: egy relatív értékmérő jogosulatlan abszolutizálásánál. Az igazságos jog épúgy érvényes, mint

az igazságtalan. A pozitív jog érvényességi alapja vagy a pusztán tény, a hatalom (szociológiai jogelmélet) vagy egy önmagán nyugvó, a pozitív jogban immanens végső kategória (Kelsenizmus) Jogfeletti értékmérő vagy norma a jog érvényességére semmi néven nevezendő befolyással nem lehet: ha ilyent engedünk neki, akkor természetjogot üzünk.

A jogfilozófiai pozitivizmus az erkölcsi értékrelativizmusnak egyik neme. Az erkölcsi relativizmus alaptétele az, hogy a változó és szubjektív pozitív morálokon kívül az emberi cselekvésnek nincsen abszolút erkölcsi értékmérője; tehát minden pozitív morál egyformán jogosult. Nincs feltétlen erkölcsi norma, mondja az erkölcsi relativizmus; nincs feltétlen jogszabály, mondja a jogfilozófiai pozitivizmus. Ezek az alaptételek a maguk formális logikai struktúrájában nagyon hasonlóak az ismeretelméleti relativizmus alaptételéhez, amely szerint nincs feltétlen igazság. Ennek a tételnek az immanens értelme és immanens érvényességi igénye között tudvalevőleg ellenmondás van. Az az állítás, hogy nincs feltétlen igazság, a feltétlen igazság igényével lép fel. Bennrejlő értelme a relativizmust, érvényességi igénye az abszolutizmust igazolja. Ennek az ellenmondásnak a dialektikai játéka hozza magával, hogy ez az abszolút érvényességi igény tökéletesen korlátozhatatlannak bizonyul. Ha ugyanis lemondunk ennek a tételnek a feltétlen érvényességi igényéről és azt mondjuk, hogy maga ez a tétel is: hogy nincs feltétlen igazság, csupán relatíve igaz, akkor nyer még csak ez a tétel igazán korlátlan, feltétlen, abszolút alkalmazhatóságot, mert akkor már valóban semmi elgondolható sem marad, amelyre a tétel abszolút érvénye ki ne terjedne. Amíg ezt a tételt naivul (abszolút értelemben) állítjuk fel, addig érvényességi igénye még korlátot talál önmagában; ha azonban magát a tételt is kritikusan (relatív értelemben) fogjuk fel, akkor válik csak igazán abszolúttá: a korlát önmagát rombolja szét. Az *abszolúte relatív dolog* fogalmában rejlő ellenmondás az, amely itt a maga dialektikai játékát játssza.

Ha az *ismeretelméleti* relativizmus alaptételének, amely szerint nincs feltétlen igazság, immanens érvényességi igényét elismerjük, akkor az *etikai* relativizmus alaptételének, amely szerint nincs feltétlen erkölcsi érték, nem tulajdoníthatunk feltétlen igazságértéket. Ha ezt tennénk, akkor az ismeretelméleti alaptétel érvényessége még egyszer át lenne törve: először a saját és másodsor

az etikai alaptétel korlátlan érvényessége által. Ismeretelméleti és etikai relativizmus tehát kölcsönösen kizárják egymást. Az ismeretelméleti relativizmus lerontja az etikai relativizmus alaptételének érvényességi igényét; az etikai relativizmus viszont kiemeli érvényéből az ismeretelméleti alaptételt.

Ez az etikai relativizmusnak transzcendens, de semmiesetre sem immanens cáfolatát jelenti. Az etikai relativizmus alaptételében nem rejlik benne az ismeretelméleti relativizmus. Sokszor valamely nem-relatív ismeretelmélet alapján is képviselik az etikai relativizmust. Az *abszolúte relativ dolog* immanens ellenmondása azonban az etikai relativizmuson belül is ismétlődik. *Annak a tételnek, hogy nincs feltétlen erkölcsi norma, bennrejlő értelméhez tartozik az a követelmény, hogy cselekedeteinkben és megítéléseinkben ehhez az alaptételhez igazodjunk, ne támasszunk abszolút érvényességre igényt cselekedeteinkben és értékítéleteinkben. Ismerjük el mindenfajta erkölcsi állásfoglalás egyenlő jogosultságát.* Ez az alaptétel, mint az igazi etikai ügyállásról szóló ismeret, magában rejti — mintegy magával hordozza — az ebből az ügyállásból adódó erkölcsi normát. *Az alaptétel korlátlan logikai érvényével már egy korlátlan erkölcsi érvényesség is adva van.* Az abszolút logikai érvényességre való igény egy tőle elszakíthatatlan és elválaszthatatlan abszolút erkölcsi érvényességre való igényt takar az etikai relativizmus alaptételében. Ha ezt az abszolút erkölcsi érvényességre való igényt korlátozni próbáljuk, akkor csak mindig korlátlanabbá válik.

Mert ha még annak a normának, mely szerint az erkölcsi cselekvésben és megítélésben az abszolút érvényességre való igénytől tartózkodnunk kell, az abszolút érvényességi igényéről is le kell mondanunk, akkor ennek a normának az érvénye még csak korlátlanabbá válik. Ha érvényességi igényét relativizáljuk, immanens értelme akkor emelkedik még csak igazán abszolút érvényre. Minden korlát, amelyet az etikai relativizmus alaptételéből adódó etikai norma elé állítunk, önmagát rombolja szét.

A relativista alaptételben bennrejlő erkölcsi norma ellentmond az alaptétel bennrejlő értelmének, az alaptétel logikai érvényét kizárja. Az etikai relativizmus alaptétele a feltétlen erkölcsi érvényességnek tagadását és *e g y s z e r s m i n d* állítását is jelenti. A feltétlen erkölcsi érvényességnek *e g y i d e j ű* állítása és tagadása azonban ugyanazt a logikai ellenmondást foglalja magában,

mint a feltétlen logikai érvényesség egyidejű állítása és tagadása. Az etikai relativizmus tehát ugyanabban a logikai ellenmondásban szenved, mint az ismeretelméleti. Az ismeretelméleti és az etikai relativizmus alaptételei alapján feltétlen és korlátozhatatlan logikai és erkölcsi követelmények (érvényességi igények) támadnak, amelyek az alaptétel bennrejlő értelmét megsemmisítik.

A relativizmus alapjában véve egy félúton megállott szkeptizmus. Ha el akarja kerülni a benne rejlő logikai ellenmondást, ha végiggondolja a saját alap gondolatát, akkor kénytelen azt a tételt, hogy nincs *feltétlen* igazság és nincs *feltétlen* norma, felcserélni azzal a tétellel, amely szerint *nincs* igazság és *nincs* norma. A Feltétlennek a megsemmisítése ugyanis a regressus in infinitum lehetetlenségénél fogva a Feltételesnek a megsemmisítését vonja maga után, mert minden feltételes dolognak nem lehet feltételes a feltétele. Már pedig az a feltételes dolog, amelynek hiányzik a feltétele — és ha minden feltétel feltételes, akkor az utolsó feltételnek ilyen hiányzó feltételű feltételes dolognak kell szükségképpen lennie — vagy feltétlen, vagy semmi. Az előbbi ellenkezik a relativitás elvével, az utóbbi már a szkepszis álláspontja.

Ahelyett hogy megoldódnék, a szkepszis álláspontján még csak feneketlenebbé válik az ellenmondás. Annak a tételnek, hogy nincs semmi, a saját érvényénél fogva van kizárva, hogy ilyen tétel legyen. Annak a tételnek az igazsága, hogy nincs igazság, önmagát érvényteleníti. Az a norma, hogy ne állítsunk fel normákat, önmagát helyezi hatályon kívül. Azért tanította már Pyrrhon, a szkepszis atyja is, hogy a beszédől és a gondolkodástól való tartózkodást kell gyakorolni. A megtartóztatás elve alapján a szkepszis még a megtartóztatás erőltetését is helytelenítette.¹

Az egyetlen feltétel, amely mellett a szkepszisnek igaza lehetne, a lemondás mindenféle állításról. A radikális szkepszis szükségképpen a hallgatáshoz vezet. Ebben nyilvánul a szkeptikus alaptételnek az ismereten és a logikumon való merész túlszárnyalása (logostrascendenciája). Ha ez az alaptétel igaz, akkor teljesen megismerhetetlen és alogikus.

A következtetéseknek ezt a feltartóztathatatlan menetét az összes relativista és szkeptikus elméleteken megfigyelhetjük. Az első szimptóma az állítások túlnyomó negativitása. A tár-

¹ Dittich: Die Systeme der Moral, II. 16. 1.

gyón belül az összes különbségeket először relativizálja, majd egyenesen tagadja az elmélet, aminek következménye az anyagnak rendkívüli leegyszerűsítése. Egy következetesen relativista teória azonban a maga immanens kifejlésének itt többé már nem képes megállást parancsolni. A különbségek tagadása az ismerettárgy tagadásává mélyül el és végül — amikor több tagadnivaló már nincsen hátra — a tagadás tagadásává és hallgatássá. Ezt a radikális következetességet a relativista elméletek csak immanens ellenmondások árán takaríthatják meg magunknak. Ez a következtelenség mindig az alaptétel egyidejű állításában és tagadásában áll. Minden relativista elméletben, amely még nem jutott el a hallgatásig, egy még le nem leplezett abszolutista maradék mutatható ki. Csak akkor, ha ezeket a bennrejlő ellenmondásokat, ezeket a még ki nem irtott abszolutista maradékokat felfedeztük és lelepleztük, csak akkor segíthetjük a relativizmust a maga immanens céljához: az elhallgattatáshoz és csak akkor győzhetjük le véglegesen — legalább mint ismeretelvet.

IV. A szkeptikus relativizmus szimptomái a jogfilozófiai pozitivismuson, különösen a Kelsenizmuson.

Ha ilyen kritikai elvekkel közeledünk a jogelméleti pozitivismushoz, akkor a relativizmus negatív, tagadó jellegét a Jogfeletlinek, mint megítélési mértéknek, határozott elvetésében, a Természetjog után való kérlelhetetlen és elkeseredett hajszában ismerjük fel. Az anyag leegyszerűsítése, a problémaelesenyeedés abban nyilvánul, hogy idővel a problémaanyag túlnyomó részét jogászilag irreleváns, mert jogfeletti materiának nyilvánítják és a jogelméletből elutasítják. Ahelyett hogy megoldanák őket, a jogelmélet főproblémáit egyszerűen a jogfeletti, a természetjogba utalják. Abban, hogy ezzel a jogelmélet problémakincse csaknem maradék nélkül természetjoggá bélyegeztetik, már a relativizmusnak akaratlanul is igenlő jellege jelentkezik. Minél következetesebben gyakorolja a pozitivismus a maga tagadó és leegyszerűsítő funkcióját, annál könnyebben szorítkozhatik egyetlen jogfeletti alaptételre: t. i. a jogfeletti megítélési mértékek mellőzésének alaptételére. Viszont minél következtelenebbül jár el e tekintetben, annál több természetjog, jogfeletti maradék, etikai-politikai posztulátum mutatható ki a saját tanításában.

Mindezt meglevő elméleti anyagon lehet megállapítani. A következesek magávalragadó ereje azonban a radikális pozitívizmust még tovább fogja hajtani a maga immanens célja felé. A problémakincs tagadását az ismerettárgy tagadásának kell követnie. A jog kötelező ereje, majd normativitása először a pusztá hipotézis, majd a merő fikció értelmét nyeri. Azután már csak két lépés van hátra: a jognak, mint ismerettárgynak a tagadása és annak a felismerése, hogy ez a tagadás maga a legkiabálóbb természetjog. Ezzel aztán a pozitívizmus elérte a maga immanens célját, tor-kára forrott a szó, elhallgattatta önmagát.

Ezt a kikerülhetetlen fejlődésmenetet — a legrövidebben — a kelsenizmus példáját kívánom illusztrálni. A kelsenizmus ezidő-szerint a legkövetkezesebb alakja a jogászai pozitívizmusnak. Valódi pozitívizmus és érti a módját, hogy egyszersmind jogászai is tudjon maradni, ami a maga pozitívizmusában radikálisabb szociológiai jogtudományról többé nem állítható. A lehetőséghez képest konzerváló tendenciájánál fogva — amely szoros-an összefügg logicizmusával — a kelsenizmus nem szívesen vonja le a radikális szkepszis következtetéseit, hiszen egyelőre mint tanítás, mint rendszer, mint pozitív ismeret akar érvényesülni, a logika páthoszárol épen nem kíván lemondani. Nem kevésbé esküdt ellensége azonban a természetjognak, a jogfeletti megítélési mértékeknek: innét az elképesztő leleplezések, a relativista módszerek a szenzációkeltés irányában való kiaknázása. Az, hogy jogászai akar maradni és erős logista hajlandóság van benne, az a kelsenizmusnak bizonyos abszolutista támaszpontot ad. Ennek az abszolutista árnyalatnak következtében a kelsenizmus előtt egy többé nem radikálisan relativista (abszolutista) tovább-fejlődésnek útja áll nyitva (a többoldalú továbbfejlesztésnek ezek a lehetőségei az alapnorma misztériumában rejlenek). A külön-böző értelmezési és továbbfejlesztési lehetőségben (az alapnormát épügy tekinthetjük *abszolút értéknek* — természetjognak — mint merő *fikciónak*) látom a kelsenizmus tudománytörténeti jelentő-ségét. Az viszont, hogy az alapnormán alul minden természetjog ellen könyörtelen hajsztát indít, ez kölcsönzi a kelsenizmusnak a leleplező és szenzációkeltő relativizmusnak lendületes, magával ragadó erejét. Ilymódon a kelsenizmus — a következetlenség, a konzerváló tendencia, a radikális szkepszis Nihilje elől való logisz-tikus visszarettenés árán — nyugvópontot jelent természetjog és

radikális (szkeptikus, a specifikusan jogászi megsemmisítő) pozitívizmus között, úgyszólván a holtpontra a következők feltartóztatatlan menetében, amelyen egy radikális jogelméleti relativizmusnak természetjogtól szkeptikus pozitívizmusig végig kell haladnia.

Szándékosan beszélek kelsenizmusról és nem Bécsi Iskoláról. Mert a valódi relativista jellemvonás sajátja a kelsenizmusnak, de távolról sem közös az iskola összes tagjainál. Ami magát az iskolát — mindenestre csak lazán — összetartja, az nem relativizmus, hanem a módszer tisztaságának követelménye, amely hozzátartozhatik a relativizmusnak ama bizonyos kétértelmű, mert erősen természetjogba játszó, dogmakincséhez, de semmiesetre sem kell szükségképpen odatartoznia.

V. A jogon belüli különbségek tagadása.

Amidőn most egészen röviden és schematikusan először azt vizsgáljuk, hogy a Kelsenizmusnak az *ismerettárgyon belüli különbségeket* tagadó jellege hogyan nyilvánul, *Kelsennek* Allgemeine Staatslehre (1925.)¹ c. művére támaszkodunk. Az előszó szerint ugyanis ebben a műben foglalta össze a szerző először a maga tanítását lezárt alakban. (IX. 1.) *Kelsen* szerint nincs különbség: állam és jog (7., 17. stb.); társadalmi kötelek, norma és rend (9. 1.), összességi akarat és normarendszer (9—10. 1.), uralom és normatív rend (10. 1.), a kényszer apparátusa és a kényszer rendje (17. 1.), tárgyi jog és alanyi jog (56., 57., 58. 1.), jogi kötelek és jogszabály (61. 1.), jogalany és a tárgyi jog szubsztantívikus reprodukciója (62. 1.), személy és jogszabálykomplexum (63. 1.), személy és tárgyi jog egy darabja, egy jogi részrend (64. 1.), a személy akafata és a jogi részrend követelménye (65. 1.), a közérdeknek szolgáló és a magánérdeknek szolgáló jogszabályok között (81. 1.),

¹ Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft, Abteilung Rechtswissenschaft, XXIII, Berlin, 1925, Xyi—433 lap (Július Springer). Ennek a műnek a kivonata magyarul is megjelent a Szegedi Tudományos Könyvtár III, kötete gyanánt Az államélet alapvonalai címen *Moór* Gyula fordításában és előszavával (Szeged, 1927, XIII—90 lap). Aki a Kelsenizmus lényegéi magyar nyelven kíván megismerkedni, annak ez a rövid kivonat adja a legmegbízhatóbb képet és egyben azt, aki csak ilyen általános tájékozódást kíván, megkíméli az eredeti munkák terjedelmes és nehéz anyagával való megbirkózástól. Különösen alkalmas ennél fogva az érdeklődők szélesebb köreinek tájékoztatására. Értékes az előszóban foglalt bevezető ismertetés és életrajz, valamint *Kelsen* munkáiról készített pontos jegyzék is.

személyek közti jogviszony és tényálladékok közti viszony (84. 1.), magánjog és közjog (91. 1.) között. Csak viszonylagos — relatív — különbség áll fenn: tényálladék és norma, jogügylet és jogi törvény, jogalkotás és jogalkalmazás között (85. 1.). Nincs különbség: államhatalom és államjog (97. 1.), állam és legfőbb rend (102. 1.) között. Nincs kvalitatív, hanem csak kvantitatív különbség állam és egyéb kötelekek között és nincs lényeges különbség egy község és egy szövetséges állam tagállama között (117—118. 1.) (124. 1.). Relatív a különbség alany és tárgy között (131. 1.). Nincs különbség az államterület azonossága és a jogrendszer azonossága között (138.1.). Nincs különbség államterület és a jogrendszer területi érvénye (144. 1.), dologi és személyi jogviszony (145. 1.), az államnép egysége és a jogrendszer egysége (149. 1.), jogosítvány és jogalkotás (151. 1.), szervi funkció és alanyi jog (152. 1.), alanyi jog és a jogalkotás processzusában való részvétel (153. 1.) között. Csak fokozati, de nem elvi különbség áll fenn államszövetség és szövetséges állam között (194. 1.). Nem egymást kizáró fogalmak szerződés és alkotmány, sem: szerződés és törvény (195. 1.). Nincs különbség háború és nemzetközi jogi végrehajtás között (213. 1.); csak relatív a különbség törvényhozás és jogszolgáltatás, illetőleg jogalkotás és jogalkalmazás között (231. 1.) egyrészt bírói ítélet, közigazgatási intézkedés és jogügylet és másrészt individuális vagy konkrét jogszabály között (233. 1.); csak relatív a különbség individuális és generális, konkrét és absztrakt között (235. 1.), materiális értelemben vett törvény és rendelet között (235. 1.). Nincs különbség impérium és kötelező szabály között, hatósági aktus és jogszabály között (276. 1.), a jogi aktus semmissége és visszaható erővel való megsemmisíthetősége között (277. 1.); az államszervi funkció hordozója és a szervi funkció tényállásának egy része között (278. 1.); csak „nagyon“ relatív a különbség a részaktus és összaktus, a rész-szerv és össz-szerv között (284. 1.), a szerv és az alattvaló között — ez a különbség összeesik a szabályalkotás és a szabályvégrehajtás relatív ellentétével — (288. 1.). Összeegyeztethető a megsemmisíthetőség a jogszerűséggel (289. 1.). Nincs lényegi különbség a közjogi reprezentáció és a magánjogi képviselő gondolata között (314. 1.).

Mindezeknek a különbségeknek a relativizálásával, illetőleg teljes tagadásával az anyagnak nagyfokú leegyszerűsítése kapcsolatos. Ennek a leegyszerűsítésnek a módszere kétféle. A kiküszö-

bőlendő probléma vagy természetjoginak (jogfelettinek) vagy ellenkezőleg jogtartalmi specialitásnak nyilvánítatik. Mint az általános államelmélet anyaga voltaképpen csak a jogi *forma* problémái maradnak vissza: a jogtétel fogalmából pusztá logikai operációval kifejezhető következtetések. Azonban a kelsen-i joglogika a maga formális tökéletességét és lezártságát csak azon az áron képes elérni, hogy az ismerettárgyon erőszakot — azt mondhatnám: logikai (racionalista) erőszakot — követ el, sőt azt egyenesen megsemmisíti vagy pedig ellenkezőleg természetjogi tömböket tűr meg a saját tanrendszerében. Hogy annak a joglogikai apparátusnak, amely úgy a szociológiai, mint az etikai anyagot kérlelhetetlenül kimetszi ismerettárgyából, szükségképpen logikai formák üresen kattogó szerkezetének — mintegy üresen járó logikai malomnak — kell lennie, azt talán közvetlenül is be lehet látni, ha meggondoljuk, hogy a jognak szociológiai és etikai objektivitásán kívül semmi néven nevezendő „matériáját“ elgondolni nem lehet. Amint *Kant* a metafizika és az empirizmus közötti beretvaélen gondolta megvethetni lábát a transcendentális apriori segítségével, úgy *Kehen* a természetjog és a jogszociológia közötti beretvaélre akarja építeni a tiszta jogtalan épületét. *Kehen* ezt az összehasonlítást kifejezetten vállalja és azt állítja, hogy a tiszta jogtan abban az értelemben természetjog, amelyben a *kanti* kriticismus metafizika. Itt nem mehetünk bele annak az érdekes kérdésnek a vizsgálatába, hogy a *kanti* kriticismus valójában nem tényleg metafizika-e és hogy a transcendentális módszer — az ismeret előfeltételeinek a vizsgálata — a maga gyökereivel nem transcendens előfeltevésekbe kapaszkodik-e? Nem lesz azonban érdektelen, ha a Kelsenizmus immanens kritikájának folytatásaképpen rámutatunk azokra a tendenciákra, amelyek az ismerettárgy különbségeinek megsemmisítése után most már egyenesen magának az ismerettárgynak a megsemmisítésére irányulnak és végül felfedjük a tiszta jogtan dúsnövésű repkénye alatt rejtőző természetjogi tömböket.

VI. A jog megsemmisítése.

Kelsen a szociológiai valóságot annak a „reális alépítménynek“ nevezi, amelyen a normarendszer ö n t ö r v é n y ű „felülépítménye“ a magasba emelkedik. Ez a valóság a jogrendszer tartalmát kauzálisan *meghatározza*, ez azonban legkevésbé sem

érinti a normatív rendszer *öntörvényszerűségét*. (21. 1.) Mivel tudjuk, hogy ez alatt az öntörvényszerűség alatt *Kelsen* nem az etikai — általában: axiológiai — törvényszerűséget érti, azon más mint formális logikai törvényszerűséget nem érthetünk, mert kauzális és axiológiai törvényszerűségeken kívül semmi néven nevezendő törvényszerűség nem ismeretes (sőt szigorúan véve a logikai törvényszerűség is axiológiai törvényszerűség). A fenti idézetben tehát a kelseni normalogizmus alaptételével állunk szemben. Az ismerettárgy egyszerűen beleolvad a logikai formába.

Az ismerettárgy megsemmisítésére irányuló immanens tendencia azonban még világosabban — mert konkrét anyagon — nyilatkozik a nemzetközi jog, illetőleg az állami jog primátusának nagyfontosságú kérdésére vonatkozó tanításban. Ez a két merőben ellentétes hipotézis ugyanis — amelyek közül az egyik az állami jog érvényességét a nemzetközi jogra, a másik pedig megfordítva a nemzetközi jog érvényességét az állami jogra vezeti vissza — *Kelsen* szerint a jogelmélet szempontjából egyenértékű. Azzal szemben, aki a nemzetközi jog jogi jellegét kétségbevonja, *Kelsen* szerint époly kevésbé lehet kényszerítő ellenérvet felhozni, mint ahogyan az anarchistát nem lehet kényszeríteni arra, hogy az állami jogot jognak és ne meztelen hatalmi ténynek tekintse. A két hipotézis között mindenesetre kell választani, de ez a választás csak világnézeti alapon lehetséges. (128—132. 1.) Látjuk tehát, hogy itt egy centrális fontosságú kérdésben formálisan elhallgatta a teória. Ez az elhallgatás már hajszálig a pyrrhoni „megtartóztatás“ képét és hasonlatosságát viseli magán. A probléma átadatik a világnézeti állásfoglalásnak — tehát a természetjognak — és ugyanakkor ez a természetjogi állásfoglalás nélkülözhetetlenek nyilvánítottak: a pozitívizmusnak akaratlanul is igenlő vonása rajzolódik fel előttünk. Az pedig, hogy az anarchistát nem lehet kényszerítő — t. i. logikai értelemben kényszerítő — érvekkel meggyőzni az állami jog jogi jellegéről, nem egyéb, mint a jognak, mint ismerettárgynak, *optima forma* való megsemmisítése. Mert ez a kijelentés egyértelmű azzal, hogy a jognak nincsen kényszerítő logikai objektivitása!

Azonban a tárgymegegyezésnek legeklatásabb példája, amelynél maga *Kelsen* is épen a „megsemmisítés“ terminológiájával él, a jogi szervnek az általa végrehajtandó szabály jogszerűségére vonatkozó vizsgálati és döntési jogáról szóló tanítás. E sze-

rint végső elemzésben mindig a végrehajtó szervnek kell szükségképen a végrehajtandó szabály jogszerűsége felől döntenie. Végrehajtó szerv alatt itt a legtágabb értelemben mindenkit kell érteni, akihez a norma szól, tehát minden „alattvalót”. Ez a legtágabb értelemben vett szerv a tőle engedelmességet követelő jogszabályt a konkrét esetre szóló hatállyal megsemmisítheti. Ahelyett, hogy az „abszolúte semmis” tényállásnak *Kehen* szerint ellenmondó fogalmával élnék, a köpenicki kapitány parancsait olyan szervei aktusoknak kell felfognunk, amelyeket a parancs címzettje jogosítva van végérvényesen megsemmisíteni (285—301. l.) Ezen a legutóbbi példán nagyon érdekes megfigyelni, hogy a radikális *tárgymegsemmisítés* karöltve jár a korlátlan *tárgyelfogadással*. Nincs abszolút *megsemmisíthetlenség*, de nincs abszolút *semmisség* sem. Az alattvalónak ebben a kiküszöbölhetetlen vizsgálati és döntési jogában azonban nyilvánvalólag teljesen és végleg összeomlik a jogszabály, a jogelméleti ismerettárgy minden objektivitása. Az alattvalónak ez a jogelméleti solipsizmusa nem csupán — mint *Kelsen* hiszi — a konkrét esetre szóló hatállyal semmisíti meg a jogszabályt, hanem a jogelméletre kiterjedő hatállyal semmisíti meg a jogtudomány ismerettárgyát általában. Mindazokban az esetekben ugyanis, amelyekben az alattvaló ezzel a végső — és épen a jogelmélet által kiküszöbölhetetlennek nyilvánított — megsemmisítési jogával él, mindannyiszor az elmélet is kénytelen lesz természetesen az ismerettárgy hiányát konstatálni. Mindazokban az esetekben pedig, amikor az alattvaló a maga megsemmisítési jogával nem él, a jogszabály egyedül ennek a meztelen ténynek — a meg nem semmisítés tényének — a függvénye: az ismerettárgy jurisztikus specifikuma egy szociológiai tény pusztá funkciójává, parafrázisává, normatív körítéssel felszolgált szociologikumává válik: normatív terminológiává porzik széjjel. A megsemmisítés ez utóbbi esetben nem kevésbé tökéletes, mint az előbbiben.

VII. Logikai természetjog.

A tiszta jogtan *logizmusában* fonódnak össze a radikális szkepszis és a természetjog ellentétes előjelű vegyelemei. Láttuk, hogy ez a logizmus mint vezet az etikum és szociologikum kiküszöbölése folytán a tárgymegsemmisítés tendenciájához. De azt is;

megjegyeztük már, hogy szigorúan véve a logikai törvényszerűség is axiológiai — tehát a kelsenizmus által a jogtanból kizárni kívánt jogfelettihez tartozó — törvényszerűség. És arra, hogy a „logikai természetjog“ vádja nem pusztán rosszindulatú fantazmagória, hogy az ismerettárgyon lehet pusztán logikai erőszakot is elkövetni, arra példákat lehet felhozni a kelsenizmus tanításából. Más kérdés, hogy ennek a logikai erőszaknak nincsenek-e meg mégis a maga etikai természetű motívumai?

Annál a gondolkodónál, aki nem csupán az etikai és politikai, hanem egyúttal a logikai relativizmus álláspontjára is helyezkedik, aki az abszolút igazságot földi ember számára épügy elérhetetlennek tartja, mint az abszolút értéket, az ilyen gondolkodónál volta-képen minden olyan megállapítást logikai természetjognak kell bélyegeznünk, amely az abszolút igazság nyilvánvaló igényével lép fel. Példakép néhány különösen jellegzetes ilyen megállapításra fogok szorítkozni: Az ismerettárgy azonossága az ismeretprocesszus azonosságának a függvénye — a marburgi iskolának ez a jellegzetes ismeretelméleti tétele — (7.); valódi érvényesség az objektív érvényesség, amely a címzett akaratától független (14.); a társadalom világa egykiterjedésű az értékek világával, a kettő azonos (15.); a pozitív jog normarendszere mellett minden más norma-rend érvénye ki van zárva (17.); norma csak normából lehet, jog csak jogon alapulhat (34.); az állami kényszerrend önmagában zárt, logikailag autark rendszer, amelynek semmiféle további megalapozásra vagy igazolásra nincs szüksége (39.); a jogtétel, épügy mint a természettörvény, elemeknek a feltétel és következmény rendje szerint való specifikus összekapcsolása (47.); a jog ítéleteknek és nem imperativuszoknak a rendszere; a jogtétel hüpothetikus ítélet (54.); viszony csak valamely rendszeren belül képzelhető (77.); az egységre való törekvés jellemző minden valódi ismeretre (76.); ha a jogelmélet anyagát egyáltalában mint a „jognak“ nevezett rendszer elemeit akarjuk felfogni, akkor egy alap- vagy eredet-normát kell feltételeznünk (104.); a rendszer egysége egyúttal annak egyedüliségét és ezzel minden más rendszer kizárását jelenti (105.); ha az államokat, mint szerződő jogalanyokat koordináltaknak tekintjük, akkor ezzel már feltételeztük a felettük álló nemzetközi jogot, amely szerződési kötelezettségük alapja (113.). A magasabb össz-rend által delegált részrend — és ha egyik rend felett egy másik magasabb rendet tételeztünk fel, akkor az alsóbb

rendet a felső által delegálnak kell tekintenünk — benne fekszik az összrendben, mint rész az egészben (119.). Két rendet nem lehet mint jogrendet érvényesnek tekinteni anélkül, hogy érvényüket vissza ne vezetnénk egy egységes érvényességi alapra (121.); a jog érvényességi időtartama csak pozitív jogszabály által korlátozható (149); a nép egységét a jogrendszer egysége alapozza meg (149.).

A *kelsen* logizmus a *rendszer gondolatban* éri el a maga tetőpontját. A rendszernek ez a gondolata a marburgi filozófia fegyvertárából származik. Ennek a marburgi rendszer gondolatnak a szolgálatában áll az alapnorma hüpotezise épúgy, mint az állami vagy nemzetközi jog primátusának hüpotezise. A jogfejlődés meztelen tényei semmiesetre sem mutatják azt a szigorú logikai egységet, amelyet a kelsen logizmus a jortól megkövetel. A szociológiai tényállás az, hogy jogi rendek egymástól függetlenül, egymásról talán nem is sejtve, keletkeznek és ténykérdés, hogy a fejlődés folyamán mennyire közelednek egymáshoz, mennyire kapcsolódnak bele és fonódnak össze egymásba. A szociológiai tényálláson tehát erőszakot — és pedig logista erőszakot — követ el az, aki a szisztémának ettől az autark logikai eszméjétől megmámorosodva azt állítja, hogy egymástól izolált jogrendszerek egyidejű érvényességét elgondolni nem lehet! Láthatjuk, hogy ezen a kritikus ponton a kelsenizmus többé nem éri be a szociológiai alépitmény ideológiai magasépitményének pusztán immanens, formális logizálásával, hanem materiális logikumot vesz bele, logisztikusan meghamisítja a csupasz tényállást. A kelsenizmus azt *akarja*, hogy egység és tiszta rendszer legyen a jog világában: és fittyet hányva annak a letagadhatatlan ténynek, hogy ez nincs így, az eredetnorma varázsszekrénykéből az orthodox marburgi rendszer gondolatnak megfelelő szép jogi világgépet konstruál bele a saját vágy fantáziáinak kék levegőjébe!

Ez a logikai erőszak kétségkívül természetjog. Nem áll módomban osztani azt a felfogást, mintha a természetjog és pozitivizmus különbsége egybeesnék a materiális és formális érvényességi elv különbségével,¹

¹ Így pl. *Kelsen*: Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus, Philosophische Vorträge der Kantgesellschaft, Heft 31, 1928, 8. l. Szerinte a természetjog jellemzője egy olyan „természetes“ rend, amely nem azért érvényes — mint a pozitív jog — mivel valamely emberi tekintély mesterségesen *tételezte*, hanem azért, mert Istentől, a Ter-

Ez a felfogás nem számol azzal a rendkívül fontos különbséggel, amelyre *Lask* mutatott rá:¹ a *materiális* és *formális* természetjog különbségével. Míg azonban *Lask* szerint a formális természetjog „alkalmasint” mindig egyúttal materiális is — viszont olyan materiális természetjog képzelhető, amely nem egyszeres formális is — addig nézetem szerint a természetjog igen sok esetben merőben formális. A természetjog épügel alapulhat formális érvényességi elven, mint a pozitív jog. Így pl. az a természetjogi teória, amelyet *Xenophon* Memorabíliáiban *Sokrates* előad, tiszta *alaki* természetjog. E teória szerint ugyanis azok a törvények igazságosak természetnél fogva, amelyek megsértésüknek következményeit, szankcióit önmagukban hordják s ezzel tanúsítják isteni törvényhozótól való eredetüket. Itt merőben *formális* kritérium — a „*poenae naturales*” fogalma — határozza meg a természetjogot. A sokratesi természetjog tehát nem azért érvényes, mert igazságos, hanem azért igazságos és érvényes, mert a „*poenae naturales*” formális kritériumával van kitüntetve. Továbbá nem merőben formális természetjog-e a katolikus természetjognak az az iránya, amely szerint a jog forrása Isten akarat, amely azt is megtehetné, hogy máról-holnapra egy merőben ellenkező igazságot léptessen életbe (*theonom pozitívizmus*)! És innen csak egy lépés ahhoz a kérdéshez: vajjon nem természetjog maga a legformálisabb pozitívizmus is és pedig mindazokkal a formális logikai előfeltevéseivel együtt, amelyek csupán a legtávolabbi befolyással is vannak arra, hogy mit *kell* és mit *nem szabad* jognak tekintenünk. (Ezek a Somló-féle Rechtsformbegriffe vagy Rechtsvoraussetzungsgriffe, velük szemben állnak a Rechtsinhaltsbegriffe, v. ö. *Juristische Grundlehre*, 1917, 26—32. 1.) Ha egyetértünk abban, hogy melyik jog a pozitív, akkor *minden más jogot* — tekintet nélkül arra, hogy érvényességi igénye *formális* vagy *materiális-e*? — természetjognak kell bélyegeznünk. Ha valaki egy ország tényleg érvényesülő tételes jogát nevezi pozitív jognak, akkor természetjognak kell minősítenie nem csupán a racionálisan dedukált ész jogi *szabálytartalmakat* és nem csupán az *isteni* vagy az *igazságos* jogot, hanem annak a „legitimistának”

mészettől vagy az Észből való eredeténél fogva jó, helyes, igazságos. Eltekintve attól, hogy ez a különbség csak nehezen állítható egy vonalba a *materiális és formális* érvényességi elv különbségével; maga ez az utóbbi különbség is annyira *relatív*, hogy arra a természetjog és pozitív jog *abszolút* különbségét alapítani alig lehet.

¹ Rechtsphilosophie, Gesammelte Schriften I. 280—284. 1.

a felfogását is, aki egy trónkövetelőnek, vagy letűnt rezsimnek a rendeleteit hajlandó csak érvényes jognak tekinteni. Aki Magyarország jelenlegi miniszterelnökének Károlyi Mihály grófot tekinti, aki azt állítja, hogy Oroszország érvényes joga ma is a cári autokrácia szabályrendszere, aki magyar jognak csupán a kommunista népbiztosok rendeleteit hajlandó elismerni — az épügy természetjogi alapon áll, mint aki csak az igazságos jogot tekinti érvényes jognak.

Azt a relatív különbséget, amely természetjog és pozitív jog között fennáll, egyáltalában nem is lehet másként szabatosan kifejezni, mint úgy, hogy pozitív jog az a jog, amellyel szemben minden egyéb jogot — amelynek érvényességi igénye amazéval meg nem fér — természetjognak nevezünk. *A jog pozitivitása épügy hipotézis csupán, mint természetjogi legitimációja.* A pozitív jog *abszolút* fogalmát, amely a jogelméleti pozitívizmus dogmáinak sarkpontja, ilyen értelemben kell *relativizálnunk*.

Ennélfogva a *logikai természetjognak* nagyon is helytálló értelme van. Gondoljuk el, hogy egy jogrendszerben két ellenmondó jogszabály vari s a tényleges helyzet az, hogy az esetek 50%-ban az egyiket, 50%-ban a másikat alkalmazzák. Es most jön a teoretikus a *rendszer* fogalmával, az ellenmondás *logikai tételével* és kimutatja, hogy két ellenmondó szabály közül csak az egyik lehet érvényes vagy pedig hogy ezek az ellentétes szabályok kölcsönösen felemelik, érvénytelenítik egymást. A szociológiai pozitívizmus szempontjából ez logikai természetjog. Mert egy időn kívüli logikai rendben az ellenmondás csakugyan nem lehetséges; azonban annak semmi akadálya sincs, hogy egyidőben különböző felmerült esetekben ellentétes jogszabályok érvényesüljenek. A *logikai rendszergondolat* alapján való eldöntése annak, hogy mit *kell* és mit *nem szabad* jognak tekintenünk, ezek szerint mereven ellenkezhetik ugyanennek a kérdésnek a *tényleges érvényesülés elve* szerinti megoldásával.

Ugyanezért nem szabatos meghatározása a természetjognak az, hogy azon csupán a *priori fennálló jogi tartalmakat* kell értenünk. Mert az, hogy a természetjog *tartalmánál* vagy *formájánál* fogva *derogál-e* a pozitív jognak, nem tesz különbséget. A „jogi előfeltevés fogalmai“, valamint a jognak bármely fogalommeghatározása nemkevésbé *derogál* a pozitív jognak, mint az apriori fennálló jogi tartalmak. Tegyük fel például, hogy apriori fennálló

természetjogi szabály az, hogy „ellentétes jogszabályok — amelyekre a *lex posterior* elve nem alkalmazható — hatályon kívül helyezik egymást“ és hogy ugyanez következik azokból a logikai előfeltevésekből is, amelyeket *Somló* jogi formafogalmaknak vagy alapfogalmaknak nevez. És tegyük fel a pozitív jognak olyan fogalommeghatározását, amely szerint csupán egymásnak ellent nem mondó szabályok rendszere tekinthető jognak. Végül tegyük fel, hogy valamely területen két egymással ellentétes jogszabály az esetek 50—50%-ban tényleg érvényesül. Ebben az esetben arra az eredményre kell jutnunk, hogy a kérdéses két jogszabály a szociológiai jogfogalom alapján *pozitív jog*, a természetjogi szabály, a logikai előfeltevés és a felvett meghatározás alapján ellenben teljesen *egyformán érvénytelen*. A *formális* logikai elv és a *formális* jogfogalom tehát épúgy *derogál* a szociológiai értelemben pozitív jognak, mint a természetjogi szabály *tartalom*.

Azt lehetne azonban mondani, hogy ha a fentiek szerint a materiális természetjog egy hajszállal sem *erősebb* is a formálisnál, az a fontos különbség mégis fennáll közöttük, hogy a formálisnak csupán a (pozitív) jogot *megsemmisítő*, a materiálisnak ellenben jogot *teremtő* ereje van. És így a formális természetjogot azért nem lehetne természetjognak nevezni, mert *jog* csak az lehet, aminek a jogi *formán* kívül jogi *tartalma* is van.

Ámde a jogi tartalom és forma különbsége ismét annyira viszonylagos, hogy arra a jog és nem jog, a természetjog és nem természetjog *abszolút* különbségét felépíteni nem lehet. Az egész különbség, amit itt a forma és tartalom abszolút különbségévé hüposztazálnak, nem egyéb viszonylag *általános* (absztrakt, generális) és viszonylag *különleges* (konkrét, individuális) szabályok relatív különbségénél. Az azonban eddig senkinek sem jutott eszébe, hogy az általános jogszabályt formálisabbnak, kevésbé jogi tartalomnak, kevésbé jognak tekintse, mint a különlegeset.

Minden jogi előfeltevésfogalom és minden jogfogalom-meghatározás — épúgy mint minden apriori fennálló jogi tartalom — a pozitív jog érvényével *konkurráló* érvényességi igényt hord magában ugyanúgy, mint ahogyan az etikai relativizmus alaptételéről kimutatható, hogy erkölcsi érvényességi igényt, erkölcsi normát rejt magában. Minden jogfogalom-meghatározás egy jogi szabályrendszer *intronizál*, mert az összes többi elképzelhető jogi szabályrendszereket *detronizálja*. Ez a minden jogi előfeltevés-

fogalomban és minden jogfogalom-meghatározásban szükségképen bennejlő és teljességgel kiküszöbölhetetlen érvényességi igény épügy *konkurrál* a pozitív jog érvényességével, mint az apriori jogi tartalom. A tudományosan meghatározott jogfogalom nem csupán *megsemmisíti* a vele ellenkező jogi tartalmak jogi érvényességét, hanem egyúttal *legitimálja*, egyenesen *delegálja* a körébe eső jogi tartalmak érvényességét. Minden jogfogalom legalább is egy *delegáló* jogszabály érvényességi igényét hordja magában. Már pedig a *delegáló* jogszabály — bár általánosabb — épügy jogi *tartalom*, mindenesetre pedig *jogszabály*, mint a *delegált* jogszabály. A logikai természetjognak tehát épügy van nem csupán megsemmisítő, hanem jogteremtő — delegáló szabályokat konstituáló — ereje, mint más természetjognak. Minden jogi forma-fogalom (Rechtsformbegriff) egy-egy nagyon általános jogtartalom-fogalom (Rechtsinhaltsbegriff). A *természetjog kritériuma* nem az apriori jogi tartalom vagy apriori jogi forma különbsége, — mert ez a különbség behatóbb vizsgálat után különleges vagy általános jogszabályok különbségévé zsugorodik össze, — hanem egyedül a *pozitív jog* sajátképeni, technikus értelemben vett, *érvényességével konkurráló érvényességi igény*.¹

A logikai természetjog kétértelmű fogalma mögött a régi jó, megszokott etikai természetjog rejtőzik. Régi igazság, hogy, gondolataink helyességét a logika követeli meg, de a logika a legtávolabbról sem követeli tőlünk, hogy egyáltalában gondolkozzunk. A megismerő ember tipikus magatartása, amellyel a világ minden zugába világosságot akar belevinni, amellyel minden ellenmondást fel akar oldani, amellyel minden Különbözőt egy nagy Egységbe akar összefoglalni, amellyel a Rendszer törvényszerű nyugalalmát akarja a Chaos nyugtalan borzalma helyére léptetni — a megismerő embernek ez az egész magatartása tipikusan és jellegzetesen etikai magatartás. A megismerő ember a világban *értelmet keres*. S ha nem talál: akkor *értelmet magyaráz bele*, mert azt *akarja*, hogy a világ *értelmes* egész legyen. Szembeszökövé válik ez akkor, amikor — mint a kelsenizmus esetében — ez a megismerési, rendszerezési, egységesítő és leegyszerűsítő szenvedély elragadja a gondolkodót, aki most már a maga türelmetlen racionalizmusában nem hajlandó többé a megismerésnek semmiféle korlátját tisztelni.

¹ A logikai természetjog problémájára nézve v. ö. *Moór*: Das Logische im Recht, Sonderabdruck aus der „Internationalen Zeitschrift für Theorie des Rechts“ II. Band, 3. Heft. Brünn, 1928.

VIII. Szociológiai természetjog.

A logikai természetjognak ezen a bő-buggyanású erecskején kívül egy szociológiai eret is megkülönböztethetünk a kelseni természetjog forrásrendszerében. Mondanom sem kell, hogy ezek a különböző erecskék voltaképpen egyaránt az etikai természetjog nagy folyamrendszerének elágazódásai csupán. Szociológiai természetjogon alapul *Kelsen*nél a jogfogalom meghatározása.

Kelsen szerint minden egyes jogszabályban kifejezésre jut az egész jog természete. A jog kényszerrend, tehát minden jogszabály kényszerrel rendelkező szabály. Lényege olyan tétel, amelyben bizonyos előfeltételhez bizonyos következmény van fűzve. A jogtétel — épúgy mint a természettörvény — elemeknek a feltétel és következmény rendje szerint való összekapcsolása. A különbség az, hogy a természettörvény így szól: „Ha A, akkor B van“; a jogtétel pedig így: „Ha A, akkor legyen B“. A jogi feltétel nem *oka* a jogkövetkezménynek s ez utóbbi nem *hatása* a jogi feltételnek; a jogi feltétel tényálladékkára a kényszeraktus nem a természet erejénél fogva, hanem csak a jog erejénél fogva, nem természeti, hanem csak jogi szükségességgel *következik be*. A kényszeraktus vagy büntetés vagy végrehajtás: mindkét esetben javaknak kényszer útján való elvonása. A kényszer mindig ember és sohasem dolog ellen irányul. A jogszabályban összekapcsolt tényálladékok emberi magatartások. A kényszeraktusnak nevezett tényálladék szükségképpen csak emberi magatartás: egyik ember részéről a másik ember ellen kényszer alkalmazása. A feltételként szereplő tényálladék azonban pusztán esemény is lehet. Fejlettebb jogérzék esetén a jogi feltételben annak az embernek a magatartása szerepel, aki ellen a jogkövetkezményként szereplő kényszer irányul. És pedig vagy úgy, hogy az előfeltételben szereplő eseményt az emberi magatartás okozatosan idézte elő vagy pedig úgy, hogy az esemény bekövetkezését az emberi magatartás nem akadályozta meg. Első esetben az emberi magatartás cselekvésben utóbbi esetben pedig mulasztásban áll. A jogtétel sémája a következő: $Ha M^h + E$ (vagy $M^u + E$), akkor $Z \rightarrow M$. (M = ember; E = esemény; Z = kényszer; h = cselekvés; u = mulasztás). (47—49).

Azonban ennek a képletnek minden egyes tagja méta jogi fogalom. Erre maga *Kelsen* tanít meg bennünket később, amikor kimutatja, hogy az ember méta jogi fogalma éppen csak mint tény-

álladék megy bele a jog szisztematikájába, hogy maga a jogszervi funkció sem egyéb a tételes jogász szempontjából, mint a tényálladéknak egyik — csupán metajogi szempontból szétválasztható — része. Ugyanez áll természetesen az esemény fogalmára is. A kényszer fogalma — javaknak kényszer útján való elvonása — sem immanens a jogtételben, mert misztikusan aligha lehet eldönteni azt a kérdést, hogy mi tekintendő *jóságok* elvonásának. A jognak kény szerrendként való felfogása — és a vita a felett, hogy a jog valóban kényszerrend-e, egyidős a jogról való gondolkodással — tipikusan szociológiai tájékozódású ideológia.

Ennek a szociológiai természetjognak, ennek a jogfilozófiai empirizmusnak ugyanaz az etikai háttere, mint a szofisták hatalom-ideológiájának. Amikor a jogbölcsületnek ezek a józan empiristái azt mondják, hogy a jog a hatalom birtokosának az előnye, akkor a. teória büszke abstrakciósora mögött a következő etikai motivációsor pereg le párhuzamosan. Ne legyünk hüpokriták és ne áltassuk magunkat azzal, hogy a jognak ideális gyökere van; legyen bátorságunk arra, hogy szeme közé nézzünk a dolgok meztelen valójának! Ne álljunk útjába a hatalomnak, mert ahol a hatalom jár, ott jár a jog is és az igazságosság és erkölcs legmagasabb eszméi is csak patkószegek a Győztes paripájának a patkóján! Fogadjuk tehát be ellenmondás nélkül ezt a hatalmat, ezt a Jogot, ezt az Igazságot!

Vájjon ez az okos, ez a magát józannak gondoló, ez az önmagába maró becsületes empirizmus, ez a naiv empirizmus, amely sokkal inkább mámoros a saját hatalomideológiájától, mint a legfellelzőbb metafizikai rendszerek, vájjon ez az empirizmus nem természetjog-e? Ez a hanyattfekvés a győztes diadalszereke előtt — bármely győztes diadalszereke előtt — nem épügy a Jog teljes megsemmisítése és e g y ú t t a l a legkiabálabb természetjog-e, mint ahogy a szépség nagy tagadása lényegében a tagadásnak a tagadása? Megszűnt állástfoglalni a pozitív joggal szemben az, aki a jog elvéül a hatalmat ismeri el? Megszűnt állítani az, aki azt állítja, hogy semmit sem lehet állítani?

A kelsenizmus természetjogi forrásrendszerében felismertük a logikai és a szociológiai ereket. Térjünk most már át a politikai természetjog érének a felkutatására.

IX. Politikai természetjog.

Amidőn most megkísérlem bebizonyítani, hogy a Kelsenizmus háttérében egy egészen pontosan meghatározható reálpolitikai fel-fogás áll, távol áll tőlem az a tendencia, hogy a Kelsenizmust tudományszerű rosszhiszeműséggel vádoljam meg. Szívesen elismerem, hogy a kelsenizmus komolyan és jóhiszeműen törekszik arra, hogy — mint az Allgemeine Staatslehre előszava mondja — „szigorúan jurisztikus és politikailag nem színezett államtant“ adjon. Legyen szabad itt arra is hivatkoznom, hogy *Kelsent* sokkal jobban megtanultam a személyes érintkezés során is tisztelni és becsülni, mintsem szabad lenne róla azt feltételeznem, hogy alapjában véve itt egy hallatlan cinizmussal végrehajtott tudomány elleni merényletről van szó, amelynek célja a természetjog vádjának örökös hangoztatása közben elterelni a figyelmet arról, hogy a szerző a politikamentes elmélet zsákjában tudatosan politikai csempészárut fuvaroz. Hogy az ilyen vád — amelyet azonban a mű nem egy helye támogatni látszik — rosszhiszemű, azt még lesz alkalmam bebizonyítani. Itt csak annak a meggyőződésnek akarok kifejezést adni, hogy ilyesmit Kelsenről már a tudós személyiségénél fogva sem szabad feltételeznünk. Bármilyen legyen tanairól a véleményünk, el kell ismernem, hogy Kelsen a fáradhatatlanul egyedül az igazságot kereső tudós, az egyedül az igazságra szomjas embernek az alakja, akinek tehetsége, gondolkodásának éle époly ragyogó, mint amilyen ragyogó az az Ethos, amelyet az ő lankadatlan, fáradtságot nem ismerői szerzetesien áldozatos, minden kézzelfogható előnyön és hírhajhászason immár nyilvánvalóan túli hatalmas munkássága sugároz. Legerősebb benyomásom az, hogy *Kelsen* tudós élete az Abszolútumnak épolyan határozott és szenvedélyes igenlése, mint ahogy a tanítása az Abszolútumnak tagadása. Gyakran tapasztalható jelenség ez: a relativista ideológia nagyon gyakran takarja egy abszolutista Ethos tényeit; amint megfordítva az abszolutista ideológia mögött gyakran találjuk egy nagyon is relativista Ethosnak gyarló cselekvéseit.

Épen mert jóhiszeműnek látom, azért tartom nagyon jellemzőnek a kelsenizmus politikai determináltságát. Lássuk, miféle kövekből tevődik össze a kelsenizmusnak ez a politikai alépítménye. Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy Kelsen távolról sem korlátozza a maga leleplezéseit a konzervatív állam-

elmélet természetjogi elemeinek feltárására. Nagyon sokszor a demokratikus ideológia természetjogát is meztelenre vetkőzteti. Azonban, mintha mégis kíméletesebben bánnék a demokrata, mint az autokrata ideológiával.

Kehen a hatalmak szétválasztásának — t. i. a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom szétválasztásának — tanát természetjoginak tartja. Ennek a tannak politikai célja szerinte az volt, hogy „a defenzívába szorított monarchikus elvnek refugiumot biztosítson“ (258—259.). A cél az, hogy a monarchának a törvényhozástól függetlenített közigazgatásban alkalmá nyílhasse arra, hogy a maga akaratát — esetleg a törvényhozás akarata ellen is — érvényesíthesse (259.). A hatalmak szétválasztásának elve *Kehen* szerint kifejezetten autokratikus elv: félreértés volt, ha sokáig demokratikusnak tartották (259.). Ennek az érvelésnek politikai — és pedig demokrata — aláfestése nyilvánvaló. Ha a szétválasztás elve autokrata természetjog, akkor ennek a természetjognak a kímetszése nyilván a demokráciának használ. Azonban maga a politikai értelmezés is átlátszóan célzatos. A szétválasztás elvét épúgy lehet demokratikus követelményként felállítani — ahol a hatalmak egyesítve a monarcha kezében vannak, ott a nép érdeke, hogy azok közül legalább az egyik (a törvényhozó) az ő kezébe kerüljön —; mint autokrata elvként megkonstruálni — amikor a hatalmak már a nép kezében vannak, akkor a monarcha célja azok közül legalább a végrehajtást a maga részére megtartani. A szétválasztás elve annak a javára szolgál, akinek részére a másik hatalmából le akarunk egy részt választani. Hogy ez a másik a nép-e, vagy az uralkodó, az történeti kérdés. A szétválasztás elve tehát önmagában véve sem autokratikus, sem demokratikus. Persze egy jó demokratának akkor, amikor a hatalom már a nép kezében van, célszerű azon a véleményen lennie, hogy a hatalomszétválasztás elve nem demokratikus, mert ebben a szituációban csakugyan csakis a nép lehet az, akinek rá kellene fizetnie arra, ha a kezében levő hatalomból egy rész el választatnék! Ha tehát begyökereztetjük azt a felfogást, hogy a hatalmak szétválasztása természetjog és nem demokratikus, akkor — habár nem mondtunk igazat — esetleg mégis sikerül elhárítani azt a politikailag nem kívánatos eredményt, hogy a nép hatalmából valamely rész leválasztassék. És ha ezt sikerül elérni, akkor a teória is bizonyos értelemben igazgá válik, mert ez esetben a demokráciában tényleg

nem kerül a sor a hatalmak szétválasztására. *Kelsen* szerint nem egy társadalmi elméletre áll az, hogy „habár nem igaz, mégis olyan hatása van, amely majdnem igazzá teszi“. (38.)

Kehen szerint a népképviselési elv — amely szerint a parlamenti képviselő a népet, a választókat képviseli — nem egyéb csupaszw fikciónál. Ez a népképviselési fikció arra volt jó, hogy a néppel elhitessék azt, hogy a parlament valóban őt képviseli, a nép a parlamentben „jelen van“, sőt a parlament ebben az értelemben a néppel azonos. Ennek a teóriának célja a népszuverenitás fikciójának fenntartásával a demokratikus fejlődés előhaladását feltartóztatni (315—316.). Azonban ha ez igaz — és akkor is, ha nem igaz, de sikerül elhitetnünk, hogy igaz, — akkor ennek a fikciónak a szétrombolása a demokratikus reálpolitika, a demokrácia fejlődésének célját szolgálja: legalább olyan mértékben, mint az elméleti megismerés célját.

Az alkotmányos állam közjogi elméletének legszegényesebb kisiklásai közé tartozik *Kehen* szerint, hogy a bíróságok tételesen függetlenségét azzal igyekszik gyengíteni, hogy a bírakat a monarcha secundär szerveinek, képviselőinek tekinti. Aminthogy a Hatalmas előtt hódoló és neki szolgálatokat tenni törekvő elmélet attól sem retten vissza, hogy a fejedelmet, császárt, monarchát, diktátort stb. mint a népnek egyetlen, egyedül jogosult képviselőjét tüntesse fel. Mindez egyedül a monarcha presztízsének szolgáló teória (318.). Viszont époly nyilvánvaló, hogy ennek az elméletnek a cáfolata demokratikus politikai érdekeket szolgál. Itt, ahol az ellentétes érdekek alternatívítása annyira nyilvánvaló — ahol az, ami az egyik politikai félnek előnye, a másoknak hátránya és ami az egyiknek vesztesége, az a másoknak nyeresége, — itt talán legjobban megértjük, hogy ebben a kérdésben az elméletnek egyszerűen nincs módjában olyat állítania, aminek ne lenne reálpolitikai jelentősége, tehát természetjogi jellege. A bírót a király szervének tekinteni a királynak használ; a bírót nem tekinteni a király szervének: a népnek használ. Ha a királyt a nép egyedül jogosult képviselőjének nyilvánítom, akkor a Hatalmas Úr érdekét szolgálom ezzel a prostituált teóriával — ha t. i. van király! —: ha ellenben széttépem ezt a fátyolt, akkor a demokratikus haladás ügyét szolgálom, a Nép érdekét szolgálom ki és — feltéve, hogy demokratikus államban élek, — épúgy a Hatalom előtt hajlongok elméletemmel, mint az előbbi esetben. Avagy a hatalom kiszolgálá-

lása csak akkor szégyenletes az elmélet számára, amikor ez a hatalom királyi? Avagy talán egy demokratikus köztársaságban is az igazi Hatalom még mindig a száműzött C s á s z á r ?

Lehetetlen szabadulni attól a benyomástól, hogy a természet-jog könyörtelen üldözése a kelsenizmusban ott válik a legelkeseredettebbé és egyúttal a legszenvedélyesebbé, ahol az alkotmányos monarchia természetjogáról van szó. Amikor *Kehen* megállapítja, hogy annak az elméletnek, amely szerint a monarcha „saját jogán” uralkodik, célja a monarcha állását a pozitív jog változásaitól függetleníteni, számára mintegy jogfeletti szentséget biztosítani (331), amikor továbbá kimutatja, hogy a patrimonális állammelfogás csak birtokos parasztok és földesurak mentalitásából magyarázható (332), akkor lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy mindezeknek a természetjogi mentalitásoknak az elméleti szétrombolásához szintén egy egészen speciális mentalitás és politikai ideológia szükséges vagy legalább ez a szétrombolás egy ilyen speciális politikai ideológia javára szolgál. *Kelsen* maga vezet rá bennünket arra a gondolatra, hogy ez az egész kelsenista jogi világkép egy egészen speciális reálpolitika csillagképe alatt áll. Végtelenül jellemző, hogy *Kehen* szerint a parlamenti immunitás intézménye, amely a monarchia jogtalan inzultusai elleni védekezést jelentett, a modern parlamenti demokráciában tulajdonképeni értelmét elvesztette (355). A legnagyobb figyelemre méltó továbbá az a megállapítása, hogy a demokratikus gondolatnak nem tesz jó szolgálatot, ha a demokratikus forma a törvényhozásról a végrehajtásra is kiterjesztetik, mert a közép- és alsófokok demokratizálása a törvényhozás demokráciájára veszedelmet jelent: veszélyezteti a végrehajtás törvényszerűségét (366). Itt nyilvánvaló, hogy a demokratikus eszme helyett a demokrácia reálpolitikája inspirálja az elméletet, amely éles szemmel felismerte, hogy a demokrácia reálpolitikáját csak a tiszta demokratikus eszme lényeges korlátozása és megszorítása árán lehet életben tartani. Mert ilyen reálpolitikai szempont nélkül semmiképp sem lehet belátni, hogy a demokrácia miért kevésbé helyes az alsó, mint a felsőfokon. A demokrácia tiszta ideológiája — amely esküszik arra, hogy a többségi elv mindig a legjobb politikai eredményt adja a kezünkbe — épügy követeli a végrehajtás demokratizálását, mint a törvényhozását. Ép *Kelsen* tanítja, hogy a végrehajtás épügy jogalkotás, mint a törvényhozás és hogy az individuális jogalkotás épügy teremtő aktus,

mint a generális. Ha tehát a demokratikus elv helyes, akkor semmiféle politikamentes elméleti érv nem indokolhatja annak a jogalkotásnak csupán egyik részletére való szorítását. Csak a reálpolitikai demokráciát szíven viselő mentalitás — és pedig nem az éhes proletárnak, hanem a jóllakott burzsoának az ideológiája — követeli a burzsoázia befolyásának könnyebben engedő törvényhozás demokráciája mellett a végső sorban a proletárra nehezedő végrehajtásnak autokráciáját! A burzsoázia demokratájának csak a törvényhozás demokráciája kell; a proletárnak fontosabb, hogy az alsó fokon érvényesüljön az ő akarata, ott, ahol már csak az ő bőrére megy a játék! A burzsoá hatalmának a felsőfokú demokrácia használ, az alsófokú árt. A proletár a felsőfokkal egyszerűen nem törődik, neki az a fontos, hogy az alsófokon legyenek meg a barátai! A *burzsoának* kell törvényhozási demokrácia mellett a végrehajtás törvényszerűsége; a *proletárnak* sokkal jobban fog kelleni az elsőfok demokráciája, mint annak törvényszerűsége.

Kehen szerint a demokrácia a világnézeti relativizmusnak, az autokrácia pedig a világnézeti abszolutizmusnak megfelelő politikai gondolat. A demokratikus gondolat szerinte felteszi a világnézeti relativizmust. Mert az, aki a metafizikai világnézettől megszabadulva a kritikai világnézet álláspontjára helyezkedik, aki abszolút igazságot és értéket nem ismer, az a társadalmi célok eléréséhez nélkülözhetetlen kényszerrel nem igazolhatja másképen, mint azok többségének a hozzájárulásával, akinek javára a kényszerrel ki kell fejteni (370—371.).

X. Etikai természetjog.

Az elmondottakkal bizonyítottnak látom a kelsenizmus politikai determináltságát. A *kelseni* államelmélet primhegedűjének vezérmotívumai mögött — letompított, diszkrét kísérőzeneképpen — annak a rohamnak a dobjai peregnek, amelyet az internacionális demokrácia indított az alkotmányos monarchia ellen. Azonban igazságtalan lennék a kelsenizmus radikális relativizmusával szemben, ha ebben a politikai determináltságban kimerítve látnám államelméletének természetjogi elemeit. *Kelsen* téved abban, hogy a relativizmus és a demokrácia között szigorú hozzárendeltségi viszony áll fenn. A demokráciának megvan a maga abszolutista ideológiája és a kelsenizmus megvesztegethetetlen relativizmusa

alapjában véve ugyanannyit árt a demokráciának, mint az autokráciának.

Csak itt érünk kritikai boncolókésünkkel az etikai-politikai relativizmus szívéig. Csak ha belátjuk, hogy a kelsenizmus, hogy öli meg a saját politikai determináltságát, csak akkor hatolunk le ennek a szkeptikus természetjognak a gyökeréig. A radikális relativizmus erőtlenné teszi a kelsenizmust a demokratikus természetjog alátámasztására.

Kelsen szerint az egész jogrendszer alapja egy hüpohetikus alapszabály. Az egész jogismeret egy hüpohézisen nyugszik, a jog objektivitása merőben hüpohetikus. Ennek az alapszabályának a tartalmát a kelsenizmus pozitívizmus értelmében a tények, a hatalom ténye határozza meg. Ily értelmezés mellett a tiszta jogtan a szociológiai természetjog értelmét nyeri. De talán nem is ez az alapszabály igazi spekulatív értelme. Ennek a tanításnak a filozófiai magja — összhangban a szkeptikus-relativista tendenciájával — abban rejlik, hogy teljesen függőben hagyja a hüpohetikus alapszabály tartalmának meghatározását, hallgat a hüpohézis verifikálásáról. Bármely — naiv természetjogi vagy szociológiai — tartalomnak adása már természetjog lenne, tehát a Kelsenizmus inkább lemond a hüpohézis verifikálásáról. Itt van a holtpontra. Mert ha nyilvánvaló, hogy az alapszabály tartalma csak természetjogi lehet, akkor a pozitívizmusnak le kell vonnia azt a következtetést, hogy az alapszabály merő fikció; az alapszabály *nem teljes*, mert bizonyíthatóan *tartalommal el nem látható* ismeretanyag! Az alapszabály olyan forma, amelynek a pozitívizmus nem is képes tartalmat adni! Ez az ismeretanyag végleges semmisítése és a szkepszis elhallgatása.

Ez az elhallgatás azonban egyszersmind egyértelmű a korlátlan tárgyelfogással. Az alapszabály tartalma semmi sem lehet pozitívista alapon; de minden lehet természetjogi alapon. És a tiszta jogtan a maga szociológiai orientációjánál fogva mindent elismer jognak, ami a hatalom indexének megfelel. Ha egészen következetes akar lenni — és amikor az anarchistát a jog érvényességét illetően meggyőzhetetlennek mondja, akkor egészen következetes — akkor nemcsak a szociológiai, hanem minden természetjogot el kell fogadnia az alapszabály tartalmául.

Az alapszabály nagykapuja tárva-nyitva áll az erősebb jog előtt épűgy, mint az igazságosság előtt, a hatalom előtt épűgy, mint

a Ráció előtt, az autokrácia előtt épúgy, mint a demokrácia előtt. Szigorú szkeptikus minta szerint elérkeztünk a „szembenálló dolgok” — a szembenálló természetjogok — „egyenlőerejűségének” felismeréséhez. Az elmélet „megtartóztatja önmagát”, hogy elérje a „tévedéstől való mentességet.”¹ Ez politikailag annyit jelent, hogy az elmélet felmentést ad minden politikának; elismeri minden politikának egyforma természetjogát! Ez a *politikai nihilizmus*: ez a megvesztegethetetlen, becsületes, szkeptikus jogfilozófiai relativizmus természetjoga! És a jogelméleti relativizmusnak ez a politikai nihilizmusa époly *korlátozhatatlan*, mint a logikai és etikai relativizmus alaptételének abszolút érvényességi igénye.

Azonban talán adhatunk ennek a jogfilozófiai szkepszisnek igazibb, emberibb, szelidebb értelmet is. *Sextus Empiricus* szerint a dogmatikusok azt állítják, hogy már megtalálták az igazságot; az akadémikusok azt, hogy az igazság megfoghatatlan; a szkeptikusok — ezek a fürkészők — azonban *még mindig keresik az igazságot.*²

És a politikai szkepszis nagy gyakorlati rizikójának bizonyos ellensúlyául szolgál az a megvesztegethetetlen becsületesség, amellyel a szkeptikus gondolkodó a legnagyobb boldogtalanság árán is megtartóztatja önmagát attól, hogy olyasmit fogadjon el igaznak, aminek az igazságáról nincs meggyőződve. Ez az igazság tisztételének egyik legmegrázóbb nyilvánulása.

Azonban aki még keres, az még nem állít semmit és a megismeréshez állítások, ítéletek szükségesek. A szkepszis tehát ne öltözzék az elmélet, a tudomány, a tanítás köntösebe!

XI. Természetjog és Politika.

Legyen szabad befejezésül egy futó pillantást vetnem a természetjogi és a reálpolitikai orientáció kölcsönös viszonyára. Ezzel szeretném ezt a maga filozófiai mélységeiben talán nagyon is absztrakt matériát közelebb hozni mindennapi politikai érdeklődésünkhöz. A következőkben pozitívizmus alatt nem a szkeptikus relativizmusnak végsőkéig kifejlett alakját, hanem a szociológiai pozitívizmust értem, a hatalom természetjogát, amint az a szofis-

¹ Sextus Empiricus, Pyrrhonische Grundzüge. Phil. Bibl. 74. I. 4.

² Pyrrhonische Grundzüge. Phil. Bibl. 74. I. 1.

táktól máig a pozitívista természetjog leggyakoribb megnyilvánulási alakja.

Politikai jobb és baloldal egyaránt hajlamosak a természetjogra és a pozitívizmusra. A jobboldal a maga hatalomideológiájával a pozitívizmus felé hajlik akkor, ha azt követeli, hogy minden tényét és önkényét korlátlan hatalmából kifolyóan *és ezen a címen igazságosnak* tekintsek. A hatalom akkor a legnagyobb — az omnipotencia eszméje! — amikor magába képes szívni — mint pusztá függvényét! — az igazságosságot. Amikor a hatalom összes tényeit — bírálat nélkül — egyaránt igazságosnak hiszik, amikor az *igazságosság* egyedüli kritériumának azt tekintik, hogy a *hatalom parancsa* — akkor a legnagyobb a hatalom. Viszont a hatalomnak ez a túlpotenciálása a mértéknélküliség és ennek nyomán a bomlás csíráit hordozza magában. A tetőpont egyszersmind a hanyatlás; pályájának a kezdete.

A természetjog felé orientálódik a jobboldal mindaddig, amíg a saját hatalmától meg nem mámorosodott: amikor *még* vagy amikor *már ismét* érzi hatalmának korlátait. Ilyenkor a jobboldal szükségét érzi annak, hogy hatalmát igazságosnak tüntesse fel, azt axiologiatlag legitimálja. Minden hatalomnak, amely az igazságosság felszívásának és ezzel a saját potenciálásának kulminációs pontjához még el nem érkezett, szüksége van arra, hogy az igazságosságra támaszkodjék. A természetjogi ideológiát tehát itt a hatalom hiányának érzése, a hatalom teljességétől való kisebb-nagyobb távolság teremti meg. Ha a maximális hatalom megvan, akkor a természetjog felesleges — sokszor kínzó agyrém! — tehát felszívatik. Ha nincs meg, akkor a hiányt természetjogi ideológiával kell pótolni. Annyival is inkább, mert *a természetjogi ideológia teljességéből pontosan annyi fog a baloldal céljainak szolgálni, amennyit a jobboldal nem tud a saját érdekeinek szolgálatába állítani.*

A baloldal — az ellenzék — szempontjából természetjog és pozitívizmus két különböző taktikát jelent. A naiv ellenzéki ideológia mindig természetjogi. Épúgy a hatalom hiányának érzése szüli, mint a jobboldali természetjogot. Az ellenzéki természetjog a baloldal működésének *ideális alapot ad* (a baloldali erőket *konszolidálja*), a jobboldal felé pedig a *demoralizálás (destruálás)* taktikai eszközét adja az ellenzék kezébe. A baloldali természetjogból épúgy, mint a jobboldali érdekek szekerébe befogott termé-

szetjogi ideológiából az érdekeltek vágyódása, mintegy mágneses vonzása árad a hatalom teljessége felé.

A baloldali ideológiának végtelenül karakterisztikus taktikai fordulata a baloldali pozitívizmus. A baloldali pozitívizmus a jobboldal gyengítésének, bomlasztásának, *demoralizálásának* célját szolgálja. Ez egyúttal az elkeseredett ellenzék őszinte álláspontja is: azé a proletáré, aki „nem veszíthet mást, csak láncait és cserébe nyerhet egy világot!” Ez az ellenzéki taktika észrevette a bomlásnak azt a csíráját, amely az omnipotencia pozitívizmusát belülről feszíti szét és ezt a csírát igyekszik minél inkább fejleszteni.

Arra az érdekes eredményre jutunk tehát, hogy a pozitívizmus a politikai hatalom *maximumának* és *minimumának*, az *omnipotenciának* és a *nihilopotenciának* a testére szabott ideológia; a politikai színskálának két legellentétebb, végletes színárnyalatához illő — természetesen szintén természetjogi — filozófia. A két véglet közötti többi álláspont a magával hordozott pozitívista elemeken kívül — a két tiszta, végletes pozitívista állásponthez képest — a nem-pozitívista természetjog egy pluszát jelenti. Magától értetődik, hogy a szűkebb értelemben természetjogi felfogásokon belül mindazok a politikai ellentétek lehetségesek, amelyek az omnipotencia és nihilopotencia két végletes pontja között felmerülhetnek.

A természetjog politikai arculata tehát Janus-arc. Minthogy a pozitívizmus is természetjog, ebben a politikai kétarcúságban természetesen a pozitívizmus is osztozik. Ebben az arcban van egy lényegesen jobboldali (hatalompárti) és egy lényegesen baloldali (ellenzéki) vonás. *Minden természetjogi ideológia egy hatalmat erősít (konzervál) és egy másik hatalmat gyengít (forradalmasít).*

A pozitívizmus a szilárd, nem problematikus jogi rendű korok bölcsesége. A nagy politikai készülődés és jogbizonytalanság korszakaiban ellenben egyszerre felragyog és a nemzeteknek — akik a jövőjükre, a kilátásaikra kíváncsiak — álmatlan éjszakákat okoz az Igazságosság problémája. A győztesek rettegnek attól a gondlattól, hogy új határaikat csupán a fegyverek védik s a lefegyverzett legyőzötteknek egyedüli reménye a megalázottság nagy éjszakáján, hogy mellettük harcol az Igazság. A spártai király mondása mellett: „*Legboldogabb az az ország, amelynek határait a lándzsa és a kard tartja*“, egyszerre megrázó értelmet nyer Pompejus

szava; „Az az igazán boldog ország, amelynek határa az Igazság!”¹ A győzők a fegyverek után az Igazságosságot is az új határokig meneteltetnék. A legyőzöttek hite szerint az igazságos határok a régiéek, csupán a fegyveres határok szorultak összebb. A csonka országot csupán szuronyok határolják: az Igazságosság fényénél az ország integer! És ez a csak ideálisan igaz integer ország, ez a természetjogi erő — az Időben, mint *Anaximandros* mondta: az idő rendje szerint — a legyőzött javára: a saját megvalósulására dolgozik. Ez az, amitől a győző retteg s amiben a legyőzött biza-

De amint ez a természetjogi csíra elkezdi dolgozni, amint a nemzet politikai ideológiájának integritása kezd helyreállni, a pozitívizmus politikai ideológiája ismét értelmet nyer. A legyőzött nemzet természetjogi ideológiája alapja a belső konszolidációnak és taktikai eszköze a győző demoralizálásának. A pozitívizmus ellenben a hatalmat vonzza és hívja az Eszme szolgálatába! Az ideális Igazságosság birtokának tudata nem elég a nemzetnek: a fegyveres határokat ki kell tágítani az igazságos határokig! A természetjog és a pozitívizmus ugyanazt a hegyet két különböző oldalról fúrják. A természetjog azt *dicséri*, ami nekünk megvan s az ellenségnek hiányzik: az *Igazságosságot*. A pozitívizmus pedig arról *beszél*, ami az ellenségnek megvan s nekünk hiányzik: a hatalomról. Az *ellenség* felé a pozitívizmus azt mondja: „a Te jogod nem egyéb brutális hatalomnál!”; a természetjog pedig ezt: „Te a természet jogán fogsz meglakolni!” Az ellenség felé tehát mindkettő egyaránt *demoralizál*. *Befelé* viszont a pozitívizmus tette ösztökél, mert folyvást azt hangoztatja: „Mit ér a mi természetjogunk, amíg hiányzik a hatalom, amellyel érvényt szerezhethetünk neki?” *Befelé* tehát a pozitívizmus még többet követel, mint a természetjog, az igazságosság neki *nem elég* hatalom nélkül. *Befelé* tehát természetjog és pozitívizmus egyaránt *konszolidál*. *Kifelé* a természetjog *dicséri* azt, ami a mienk, a pozitívizmus *ócsárolja*, ami az ellenségé; *befelé* a természetjog *vigasztal* gyengeségünkben, a pozitívizmus pedig *dicséri* azt, ami az ellenségé, hogy annak megszerzésére! a megerősödére ösztökéljen. A pozitívizmus maró realizmusa kimozdítja kontemplatív nyugalmából az anaximandrosi, a kandallá mellett ülő, a megtorlást az Idő rendjére bízó természetjogi ideológiát és pezsgő, mozgalmas cselekvést léptet az Eszme magasztos

¹ Hugo Grotius: De Jure Belli ac Pacis Libri Tres. Prolegomena.

mozdulatlansága *helyére*. Így működhetnek össze Természetjog és pozitívizmus egy igazán átfogó közösségi cél érdekében és az ilyen célok munkásainak nem szabad lemondaniuk azoknak az *erőforrásoknak egyikéről* sem, amelyek úgy a természetjogi, mint a pozitívista ideológiában kétségkívül rejlenek.

A jogtalanságot jobb elszenvedni, mint elkövetni. Jaj a magyar nemzetnek, ha ügye nem igazságos! De százszor jaj a magyar nemzet állig fegyverzett ellenségeinek, ha ennek az eltiport magyar ügynek az oldalán az Igazság harcol. A *magyar természetjog* nem fogja elmulasztani, hogy a magyar feltámadás eszmei alapjait erősítse és az ellenséget demoralizálja. S a *magyar pozitívizmus* nem fog belefáradni abba, hogy a magyar ügy munkásaitól ragyogó eszmék helyett ragyogó eredményeket, a *beszéd helyett tényeket* követeljen.

Horváth Barna.

FIGYELŐ.

TÓTH KÁROLY
(1876—1928.)

Tegnap még az erő, az akarat és az élet, ma egy marék por és egy darab múlt.

Váratlanul, lelket megrázó módon távozott, s tragikus vége még csak fokozza azt a fájdalmat, amellyel elmúlása a veszteség nagysága által szívünkbe markol.

A legtöbbet az ősi kolozsvári — most már szegedi — Ferenc-József-Tudományegyetem vesztett. Irányító fényes csillaga hullott le, oszlopa dőlt ki. E sok megpróbáltatáson átment egyetem történetében a Gondviselés bölcsesége és kegyelme akkor juttatta kiemelkedő szerephez Tóth Károly szuggesztív erejű hatalmas egyéniségét, amikor minden elveszett és alapjaiból kellett újból felépíteni mindent: azokban a sorsdöntő nehéz időkben, amelyeket az elűzetés, a bujdosás és az új honalapítás korszakának nevezhetünk. Hogy ez az egyetem egy közel félszázados dicsőséges múlt után működését kincses Kolozsvárról, az oláh szuronyok előtt a becsület méltóságával és a magyar állameszméhez való törhetetlen hűség hangoztatásával fejezte be, abban más erősjellemű férfiak mellett kiváló része volt Tóth Károly megalkuvást nem ismerő szilárd egyéniségének. Abban, hogy a bujdosó egyetem Szegeden új hazára lelve az alföldi televényföldbe mély gyökereket eresztett, az új honalapítás fáradhatatlan energiát, de egyúttal megfontolt előrelátást igénylő nehéz munkájában, az oroszlán-rész kétségtelenül Tóth Károly törhetetlen akaratát, optimista hitét, alkotóerejű lelkesedését illette. Megadatott neki, hogy mint *egyetem-építő rektor* — (e jelzővel halála után miniszterének kegyeletes megemlékezése ékesítette) — országra szóló ünnepség keretében ő tegye le azoknak a nagyszabású egyetemi építkezéseknek az alapkövét, amelyek hosszú időn keresztül fognak méltó keretet adni elárvult egyeteme működésének s amelyek kulturális és egészségügyi fellelővárát alkotják az ország legmagyarabb vidékének. Az új egyetemi épületek márvány tábláiról aranybetűkkel fog fényleni neve késő unokák felé, s az idő múlásával nem halványuló ragyogással lesz az beírva az egyetem legnagyobb rektorai közé is.

Igen nagy az a veszteség is, amely elmúlásával a magyar tudományt érte. Önálló utakon járó, eredetiségével jellegzetes képviselője volt a magyar jogtudománynak. Szűkebb szaktudományának, a leggyakorlottabb, a legtételesebb jogtudománynak, a polgári perjognak a művelésénél is a legelvontabb, legelméletibb, legkevésbé tételes kérdések érdekelték. Részletkérdések, múló jelentőségű problémák kevésbé vonzották; mindig a nagy összefüggésekre, a végső nagy alapkérdésekre — amelyek szinte kilépnek már szaktudományának a keretéből, és a jog világának egyetemes jellegű jelenségei felé mutatják az utat — függesztette tekintetét. Elmondhatjuk ezt különösen főmunkájára, az 1910-ben „*A polgári törvénykezési jog. (Alapismeretek.)*” címen megjelent nagy két-kötetes műre, amelynek 1923-ban egy-kötetre-összevont második kiadása jelent meg. E munkában a perjog alapjelenségeit törekszik a maga eredeti szempontjainak a segítségével a polgári perjog és az anyagi magánjog belső összefüggéséből megmagyarázni. Ugyancsak szaktudományának legalapvetőbb kérdéseire nyúl „*A kereseti jog terminológiai fogalmáról*” (1912) és „*Adalékok a polgári törvénykezési jog fogalmához*” (1914) c. tanulmányaiban, s az éles-elméjű, mélyenszántó gondolkodó lép elibénk már első önállóan megjelent dolgozataiból, — ú. m. az „*önkormányzat*” (1904), „*A váltó fogalma*” (1905), „*A magánjogi jogvédelem a kereskedelmi jogban*” (1907) c. értekezéseiből, — is. Aki a jogtudomány efemer jelentőségű kérdéseitől elfordulva a civilisztika általános jellegű problémái után kutat, sok értékeset fog találni ebben a mélységre törekvő irodalmi munkásságban, amelynek a fonala immáron örökre kettészakadt.

Súlyos veszteség érte Tóth Károly korai halálával a magyar közéletet is. Végtelenül rokonszenves és szeretetreméltó, de emellett kemény és agilis harcosa volt minden igaz ügynek, akár a magyar országgyűlés felsőházában, akár megyegyűléseken, akár Szeged város társadalmában, akár másutt, — hiszen az ő gazdag élete olyan sok téren mozgott, — kellett is önzetlenül sikra szállani érte. A magyar társadalom szociológusát különösen érdekelheti az ő erős egyéniségének az a ritka jellemző vonása, hogy csodálatos harmóniában tudta nemesen érző magyar lelkében egyesíteni a múltnak kultuszát a jövő követelményeivel. A magyar történelem óriási ugrást tett a XIX. század folyamán; a tespedés hosszú korszaka után a rendi elmaradottság nemesi világa szembe találta magát a modern kor problémáit: csodálatos-e, hogy az átmenet nem lehetett zökkenő nélkül? Csodálatos-e, hogy kivételes egyéniségektől eltekintve, azok, akik a magyar múlt drága hagyományain szívvel-lelélekkel csüggöttek, általában nem tudtak sohasem teljesen megbarátkozni a modern eszmékkel, s hogy másrészt azok, akik a modern eszmék fullajtárjaiul szegődtek el, a magyar múlttal többnyire semmi közösséget nem éreztek? A XIX. századbeli magyar lelkiségnek ez a tragikus meghasonlása igen erősen érezhető volt a közelmúltban és érezhető ma is. Mily számos esetben találhattunk a konzervatív felfogás mélyén merő magyarruhás szavaló hazafiságot, s másrészt a nyugati modern eszmék „képviselése” többnyire elsősor-

ban nem csupán egy negatívumot: a magyar múlt hagyományainak az elfogult megvetését jelentette-e? Tóth Károly, ez a keménykötésű kunsági magyar minden idegszálával összeforrott a magyar múlttal, az ősi röggel. Tőzsgyökeres magyar lelke a nemzeti, vallásos és családi hagyományok áhítatos tiszteletével volt tele, anélkül azonban, hogy a maradiság anakronizmusának még csak egy árnyalata is vegyült volna hozzája. A magyar néplélek türelmes és objektív megértésével fogadott minden újat, ami az emberi haladás hajóját előbbrevinni látszott. A magas kultúra ormain edzett szemmel fogékony volt a nyugati és modern eszmék iránt is; nem merő külföldieskedésből, hanem mert ezeket beleilleszthetőknek tartotta a magyar lélek páratlanul gazdag eszmevilágába. A modernségnek is ez szabott nála határt. A magyar közélet porondján ritka a modern konzervatív magyar lelkiségnek az a szerencsés típusa, amelyet Tóth Károly rokonszenves egyénisége képviselt. Sajnos, hogy így van. S éppen azért érezzük kétszeresen súlyosnak azt a veszteséget, amely elköltözésével a magyar közéletet érte. Nagy a vesztesége végül a „Magyar Társadalomtudományi Társaságnak” is, amelynek egyik alapítója és választmányi tagja volt. Folyóiratunk bölcsőjénél is ott állott. Koporsójánál megindultan, igaz kegyelettel hajtjuk meg lobogónkat emlékezete előtt.

vitéz Moór Gyula.

ANKÉT A SPECIALIZÁLÓDÁSRÓL.

Mihelics Vid, a katolikus főiskolai diákszövetség folyóiratának szerkesztője széleskörű ankétben szólaltatta meg az egyetemi tanárokat s közéletünk más jeleseit a következő kérdések tisztázására:

1. Helyes-e az egyetemi és főiskolai ifjúságnak karonként, illetőleg szakmánként való mai megoszlása?

2. A mai élet és a jövő várható alakulása szempontjából a hivatalos tanterv és az elsajátítandó ismeretek egésze megfelel-e a követelményeknek? Minthogy a főiskolai oktatásnak különleges céljai is vannak, úgy hogy sohasem lesz mellőzhető a hallgatóság önképzése, a specializálódás érdekében milyen magánstúdiumokat folytasson tanulmányai mellett az ifjúság s a kérdőív címzettjének szakmájában milyen szempontokra legyen figyelemmel?

3. Milyen irányú specializálódással remélheti az ifjúság ma és a közeljövőben a legbiztosabb elhelyezkedést és a leggyorsabb érvényesülést a címzett szakmájában?

A kérdések felvetése nem egészen szerencsés. Túl sokat ölelnek fel, többet, mint amennyi egy ankét keretében tisztázható volna. A szerkesztő egyébként nem a felvetett kérdések rendszeres megvilágítására vetette a súlyt, hanem — a folyóirat érdekeinek megfelelően — az ifjúság elhelyezkedésének gyakorlati szempontjára. A hozzászólók túlnyomó részben csak egy-egy részletkérdésre feleltek, sokszor csak laza összefüggésben a körkérdés pontozataival.

Huszonkét válasz érkezett, nagyrésztben egyetemi és főiskolai tanároktól.¹

Az első kérdéshez, hogy a karok és hallgatók jelenlegi megoszlása helyes-e, kevesen szóltak hozzá. R o h r e r László és B o z ó k y Géza helyesnek tartja, mások ez irányban vizsgálódásokat kívánnak. M a g y a r y Zoltán utal a most létesített Főiskolai Pályaválasztási Tanácsadóra, amely a kitűnő S z a n d t n e r Pál szegedi egyetemi professzor vezetése alatt fog működni s p á l y a k é p e k e t adni. A folyton változó helyzet friss, szilárd statisztikát követel. D é k á n y István szociálpolitikai karok létesítését tartja szükségesnek. A jogi kartól függetlenül nagyobb reálpolitikai életérzésre kell nevelni az ifjúságot s aktívvá kell emocionálni. A szociálpolitika fontossága, amelynek immár a falut is fel kell karolnia, szintén ezt kívánja.

A második kérdéssel kapcsolatban többen szóvátesszik a jogászok túltengésének kérdését. Általános az a nézet, hogy jól k é p z e t t jogászokban nincs túltermelés. B o z ó k y Géza szerint a joghallgatók 90%-a a közepes átlagot sem éri el. U r b á n Gusztáv szerint a jogi oktatás igazi reformját a kötelező óralátogatások szigorú megvalósításának kell megelőznie. Már a középiskolákban is az erősebb rostálást kívánja D é k á n y István és G r ó s z Emil. (Ezzel szemben M a g y a r y Géza az egyetemi hallgatók szorgalmával és előmenetelével meg van elégedve). A jogi tanulmányok rendjének gyökeres reformját többen sürgetik. (Molnár Kálmán, Bozóky Géza, Urbán Gusztáv, Schönvitzy Bertalan.) Különösen a közigazgatási, pénzügyi és igazságügyi pályán működő jogászok különböző képzésbeli igényeire utalnak. Bozóky Géza két propaedeutikus félév szükségét is hangoztatja. E g r y Aurél a nemzeti jog elhanyagolt voltát panaszolja fel. Többen szükségesnek látják a jogi képzésnek gazdasági és nyelvi ismeretekkel való kiegészítését. (Szőke Gyula, Imrédy Béla.)

Az- orvosi képzésre vonatkozó nyilatkozatok egyértelműen arra az eredményre jutnak, hogy a javulás csak a hallgatóknak az anyagi gondtól való mentesítése s a nem hivatott elem eltávolítása után várható. A tanulmányi idő (5 év) ma már nem elegendő. A colloquiumok legyenek kötelezők. (Korányi Sándor.)

A s p e c i a l i z á l ó d á s r ó l egyhangúlag állapítják meg, hogy csak akkor hasznos és jogosult, ha egyrészt a munka természete szerint magától adódik, másrészt, ha a kiválók, az átlagon felüli tehetségek specializálódnak. Tudományt művelni, mondja H o r n y á n s z k y Gyula, ma már csak specializáltan lehet, a jelenségek összefüggését nyújtó egyetemességről azonban itt sem lehet lemondani. A specializálódás tehát az általános tudást feltételező tudástöbblet. Az orvos, ügyvéd csak a tömeges és bonyolultabb társadalmi viszonyok között specializálódhatik, a tanítás azonban magasabb fokon mindjobban szakszerűvé lesz. Mindenki hangsúlyozza a korai specializálódás veszélyeit, különö-

¹ 6 jogi, 3 orvostudományi, 3 bölcsészeti, 1 hittudományi, 3 szakfőiskolai tanár, 2 főtitkár, 2 közgazdasági tekintély és 2 ügyvéd nyilatkozott.

sen az orvosok. (Korányi, Grósz.) A túlkorai és túlzásba vitt specializálódás eltompítja a nagy összefüggések iránti érzéket és az elhelyezkedést is nehezíti. (Pauler Ákos.) A mechanikus civilizáció kora el-tüntette az egész embert, de a gépembert sem termelheti ki, mert a közélet, sajtó, irodalom, tudomány mind az emberegészet támogatja. (Dékány István.) A gazdasági, politikai, közigazgatási pályákon az átfogó elmék a vezetős szerep, tehát az általános ismeretek, szempontok és célkitűzések a fontosak. (Hornvánszky Gyula.) A specializálódás elite-képződés, amely csak az egyetemi tanulmányok után történhetik megfelelő eredménnyel, mondja Magyary Zoltán s utal az Országos Ösztöndíjtanácsra, amely Berzeviczy Albert elnöklése alatt a külföldi tanulmányutak célszerű szervezését valósítja meg. Imrédy Béla szerint a specializálódás sokszor a látókör megszűkítését s a munkateljesítmény elgépiesedését eredményezi. A jó jogász gyorsan tud specializálódni. A logikus gondolkodás, a higgadt, megfontolt s mégis gyors elhatározás, fegyelmezettség, hallgatni tudás, szellemi rugékonyság, jó ítélőképesség az érvényesülés igazi feltételei. Meglehetősen elszigetelten marad Egry Aurél azzal a nézetével, hogy már az egyetemi tanulmányok idején specializálódni kell, mert ez gyorsabb boldogulásra vezet. Messzeható pedagógiai reform szemzőgéből nézi a kérdést Lukács Károly, aki felsőoktatásunk egész rendszerét elavultnak látja. Az egyetemek nem alkalmasak többé a szelekció kényes munkájára. A jövő a kutató intézeteké, szemináriumoké és laboratóriumoké. Az extenzív didaktikus cél helyébe az intenzív cél fog lépni s ez a specializálódásnak kedvez.

DURKHEIM A SZOCIALIZMUSRÓL.

A szocialista teoretikusok azzal kérkednek, hogy a szocializmus tudományos rendszer. Engels szerint Marx a szocializmust az utópiák ködös, szétfolyó elméleteiből csálhatatlan, exakt tudományos módszerekkel a tudomány magasságaiba emelte, A szocializmus a köz-tudatban is úgy szerepel, mint tudomány; híveinél mint egyetlen, az emberiség üdvét szolgáló igaz tudomány, ellenfeleinél pedig, mint hamisságok és tévedések tömege. A marxizmus valóban megtévesztő, adatokkal, számok rengetegével dolgozik, az érzelmeket, a vágyakat, a célkitűzéseket, a proletariátus hatalmi aspirációit igen ügyesen tudományos mezbe bujtatja. Tudomány-e a szocializmus, vagy nem, és mi a szocializmus, ha nem tudomány — ennek a nagy és nehéz kérdésnek a tisztázására bizonyára nagy mértékben hozzá fog járulni Emilé Durkheimnak, a neves francia szociológusnak könyve, melyet most tett közzé egyik tanítványa hátrahagyott írásából.¹ A zsidó Durkheim rokonszenvezett a szocializmus eszméjével, s meleg barátság kapcsolta őt Jauréshez. De nem lépett be a francia szocialista pártba, mert el-

¹ Emile Durkheim, Le Socialisme, Paris 1928. Edite par M. Mauss (Alcan kiadás).

ítélte az osztályharcot és kárhözatosnak tartott mindennemű forradalmi újítást. A rokonszenv azonban nem gátolta meg őt abban, hogy a szocializmust a kutató elfogulatlanságával tárgyalja.

Durkheim azzal a kérdéssel, mi a szocializmus, tudomány-e vagy nem, az ő ismert módszere szerint bánik el. A szociológiai megismeréshez helyes definíció az első lépés. Az első tekintetre szemebetűnő, mélyebbre ható kutatás nélkül felismerhető tulajdonságok alapján definiáljuk a jelenséget, s így elkülönítve a csoportba tartozó egyéb jelenségektől, megkezdhetjük a tudományos kifejtés munkáját.

Lehet-e a szocializmust úgy tárgyalni, mint tudományt? — ez az első kérdés. Mi a tudomány feladata, azonos-e az azokkal a feladatokkal s azokkal a problémákkal, amelyeket a szocializmus maga elé tűzött? A tudomány feladata megismerni, kifejteni a dolgokat. Következtetni a jövőre, célokat kitűzni, értékelni, tervekkel állítani fel arra nézve, hogy az emberiség hogyan éri el a legteljesebb boldogságot — ezek a feladatok kívül esnek a tudomány mesgyéjén. Már pedig a szocializmus csak a jövő felé orientálódik; egyetlen célja előkészíteni a jövőt. A marxizmus, ez a rettentő nagy, bonyolult rendszer, amely első tekintetre valóban a tudomány látszatával hat, nem egyéb, mint a jövőre való következtetés. Tudományos alapon azonban a jövőre következtetni hiábavaló és meddő fáradság, mert a társadalomtudomány, amely a jövőre való következtetésekre bizonyára nyújt majd némi reményt, ha elér egy bizonyos fejlettségi fokot, ma még kezdeti korszakát éli, és megállapításaira jövőt építeni lehetetlenség. Tudományos szocializmusról tehát nem lehet komolyan beszélni. Marx főművében, a *Capitalban*, rengeteg adat van. Találunk benne statisztikát, történelmet, a közgazdasági élet területén végzett megfigyeléseket, ámde az egész szentvedély sugallta. Minden szocialista rendszer, a marxizmus is, a fájdalomnak és nemegyszer a dühös elkeseredésnek felkiáltása. Természetesen ugyanígy nem tarthatnak a tudomány megtisztelő elnevezésére számot a különböző individualista elméletek sem, amelyek a szocializmusnak ellentmondanak.

A társadalomtudományok — ezt Durkheim többször hangsúlyozza — sokkal fiatalabbak, semhogy alapul szolgáljanak olyan nagykiterjedésű, gazdag programnak végrehajtásához, mint aminőt a szocializmus maga elé tűzött. *A szocializmus tehát nem tudomány, hanem maga is társadalmi tény*, még hozzá a legfontosabb társadalmi tények egyike. Hogy tisztába jöhessünk vele, meg kell ismernünk mint jelenséget; mi ez, mi az eredete és mi a lényege? Okát könnyű megtalálni. Amióta a világ áll, mindig volt nyomor, voltak mindig szegények és gazdagok, akik között természetesen ellentétek támadtak. A szocializmust tehát, hogy helyesen megismerhessük, hogy lényegére rámutathassunk, először történelmileg kell szemügyre vennünk. De nem szabad elválasztanunk a szocializmust a miliótól, a társadalmi berendezkedésektől sem, amelyeknek közepette létrejött. Mikor kezdődött, miben nyilvánult, milyen átalakuláson ment át, ezeket a kérdéseket kell a szocializmus-

sal szemben felvetnünk. Kétségtelen, hogy ugyanúgy társadalmi ténynyel állunk szemben, mint az öngyilkosságnál, a család problémájánál és a vallásnál. Ez azt jelenti más szóval, hogy a szocializmus mint jelenség, bizonyos társadalmi berendezkedéseknek nélkülözhetetlen szükségképeni velejárója. Bizonyos társadalmi típusokban feltétlenül megállapítható. Ha ezzel a tulajdonsággal nem rendelkeznek, nem is sorolhatnánk a társadalmi tények közé, következésképp nem is lehetne szociológiai kutatás tárgya.

Durkheim a szocializmus jelenségét egészen kis körre szorítja. A definícióból kizárja a kommunizmust s a szocializmusnak az ókorban, a középkorban és Saint-Simon fellépése előtt megjelenő különböző formáit. Szerinte a szocializmus egészen rövid életű jelenség, ezért nincs alkalmunk komolyabb összehasonlításokra, pedig a jelenség nagyon összetett. A szocializmust általában hangulat szerint szokták az emberek meghatározni. Szerinte a szocializmus eddigi meghatározásainak nagy része ilyen. Az emberek rendszerint a külső látszat alapján határozzák meg a tényeket. Hol kezdődik a szocializmus? — ez a kérdés. Egyesek azt mondják, hogy ott ahol a monopóliumok megtalálhatók. Csakhogy nem volt még társadalom monopóliumok nélkül. A köztulajdonbavétel csak a szocializmusra jellemző. A vagyon öröklése, amely az újkori individualista elvek szerint berendezett társadalomban is megtalálható, nem egyéb, mint az őskommunizmusból való maradvány. Örökbe hagyni a vagyont, azt jelenti, hogy az valamely családnak köztulajdona. Egyéni tulajdon csak az, amely az egyénnel együtt jött létre és az egyén halálával megszűnik. A szocializmus az örökösödési törvényt meg akarja szüntetni. A munkásosztály sorsának megjavítására irányuló törekvés sem a szocializmus sajátja. Mert ezt akarják az individualista közgazdászok is. Minden egyéni tulajdon megszüntetése: kommunizmus, és ez megint más. Tehát sem az egyéni tulajdon megszüntetése, sem a munkásvédelem, sem a progresszív adó, sem a népjóléti intézmények nem merítik ki a szocializmus lényegét.

A társadalmi doktrínák két nagy csoportba oszthatók. Az egyik megállapítja azt, ami van, vagy ami volt, kifejti valamely jelenben vagy múltban létezőnek lényegét, eredetét stb.; ezek a tisztán tudományos doktrínák. A második csoporthoz azok a doktrínák tartoznak, amelyek változtatni akarnak a meglévőn, reformokat akarnak életbeléptetni azzal a céllal, hogy javítsanak egyes társadalmi osztályok, vagy az egész társadalom helyzetén. Ezek a praktikus doktrínák és a szocializmus ide tartozik.

A praktikus doktrínák is többfélék lehetnek. Egyik politikai reformot, az oktatásügy reformját követeli, a másik a közigazgatási gépezet megjavítását tűzte ki célul, A szocializmus tisztán a gazdasági viszonyokra vonatkozik. A magántermelést akarja megszüntetni, de úgy, hogy ez mentes maradjon az állam befolyásától. Minden szocialista doktrína megegyezik abban, hogy a termelési eszközök magántulajdonból a társadalom tulajdonába menjenek át, úgy azonban, hogy a fogyaszt-

tás és a szétosztás továbbra is magánkézben maradjon. A szocializmus tehát minden olyan doktrína, amely akár egy bizonyos, akár valamennyi gazdasági funkciónak a társadalom vezető és tudatos szerveire való többé-kevésbé teljes átruházását követeli.

Durkheim a „rattachement“ szót használja, ami nem egyenlő a „subordination“-nal. Ez utóbbi azt jelentené, hogy a termelési eszközök az állam tulajdonába mennek át és az államhatalom kezébe kerül a termelés egész irányítása. A szocializmus nem ezt akarja. Felelős társadalmi szervezetet akar létesíteni, mely kizárólag a termelés irányítását látja el, úgy hogy e szocialista felfogás szerint, az állam lassanként magától megszűnik. A szocializmust a kommunizmussal összevetészen nem szabad, — mondja Durkheim. A kettő ellenkezik egymással. A szocialista felfogás szerint a termelő eszközök kerülnek köztulajdonba, ami nem jelenti a magántulajdon elvének teljes megszüntetését. A kommunisták szerint az állam minden, az állam birtokában vannak a termelő eszközök, az állam osztja szét a javakat a megállapított szükségletek szerint.

Durkheim meghatározásának kétségkívül az a lényege, hogy a szocializmus nem tudomány, hanem jelenség és szociológiai szempontból nem egyéb, mint tisztán tárgya a megismerésnek. Helyes-e a szocializmusnak ilyen szűk körre való szorítása, mint Durkheim teszi, az egészen más kérdés. Meg lehetne a szocializmust határozni úgy is, hogy az összes szocialista rendszerekben megállapítható közös tulajdonságokat vesszük alapul. Minden szocialista tendenciánál tagadhatatlanul felismerjük az anti-individuálista tendenciát. Mindegyik megnyirbálja többé-kevésbé az egyén autonómiáját. Durkheim felfogása szerint nem lehet szó szocializmusról az ókorban, nem lehet szó az újkor elején, mert a szocializmus rövidéletű története Saint-Simon felépésével kezdődik. Ez túlságba menő körülhatárolása egy olyan jelenségnek, amely az emberiség történelmével egyidős. Durkheim összehűkítette, pusztán a marxizmusra korlátozta a szocializmus fogalmát. Meghatározásának lényege és erőssége az, hogy kirekeszti a szocializmust a tudományok köréből.

Balla Antal.

FALURENDSZER - TANYARENDSZER.

(Hozzászólások Kaán Károly könyvéhez.)

I.

A szerző az Alföld múltját és mostani állapotát természettudományi, szociológiai és nemzetgazdaságtani szempontokból vizsgálja és

* A múlt év végén egy nagyobb gazdaságpolitikai tanulmány jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában „A Magyar Alföld“ címen Kaán Károly tollából. E munkának alapvető szociálpolitikai tendenciájával foglalkozik az alábbi két tanulmány. A kérdést minél több oldalról megvilágítani: a hazai szociológia fontos feladata, ezért a problémát e két hozzászólás közlésével nem tekintjük a folyóiratunk részéről elintézettnek. *A szerkesztő.*

vizsgálódásainak alapján és eredményeképpen a jövőbeli fejlődésnek kíván irányt szabni. Szerinte az Alföld szellemi és anyagi elmaradottságának közvetlen okát a tanyavilág kialakulásában kell keresnünk, s a szebb jövőt a közlekedési hálózat teljes kiépítésével kapcsolatban a tanyavilágnak csoportokba való sűrítésében és ezzel új községek létesítésében kell megtalálnunk.

Szerző szemében határozottan ellenszenves a tanyavilág, s a való helyzet akaratlan gúnyjának tartja, ha valaki tanyarendszerről akar beszélni. „Mert rendszer nincs a tanyák birodalmában. Épen a teljes rendszertelenség, a magárahagyottság teremtette a tanyavilágot“ (195. 1.). Az Alföld demológiai viszonyait egyre csak a Dunántúléval hasonlítja össze, és csonka-Vasmegye 292 faluját szeretné látni az Alföldön is, ahol ma ugyanakkora területen csak 4 község határa terül el, (170. 1.) Dunántúl képe „harmonikus összhangban tárul elé, az előrehaladottság szinte egyforma mezében“ (10. 1.). „A mindenkori magyar kormányoknak helyes elgondolással és törvényes felhatalmazás mellett valamely jól átgondolt és megalapozott rendszert kellett volna követniök és ilyen értelemben tudatosan tevékenykedniök az alföldi falvak kialakítása körül. Ha ezt nem tették, legalább is el kellett volna háritaniök a községek létesítése elé gördülő akadályokat és biztosítaniök azok kialakulásának lehetőségét... Ha így cselekszenek, ha ebben a keretben Széchenyi nagyszerű elgondolását követik, ma más a képe az Alföldnek. Ha lennének is a falvakkal ekként eléggé tarkított, vasutakkal és utakkal pedig mindjobban behálózott Alföldön itt-ott tanyák is, de nem volna ma ilyen, az egész Alföldre kiterjedő lehetetlen állapot. Egy a kialakulásában ma sok gondot adó, rendszertelen és nagyméretűvé nőtt tanyavilág! (195. 1.)“

Készséggel elismerem, hogy a mindenkori magyar kormányok igen-igen keveset tettek az Alföld érdekében, és hogy a nagyméretűvé nőtt tanyavilág a magárahagyatottság teremtette helyzetében csakugyan sok gondot okozó és rendszertelen alakulat. Hogy azonban természetellenes és káros alakulat lenne, határozottan tagadom. Nemcsak hogy lehetetlen állapotnak nem nevezem, hanem szociológiai és nemzetgazdaságtani tekintetben is óriási nyereségnek, hogy az Alföld betelepülése tanyarendszer szerint történik. Ezt az egészséges alapot kell tovább építeni és a tanyavilágot magát a kultúra legmagasabb fokára kifejleszteni.

Hogy a tanyarendszer — már én csak így nevezem — életrevaló alakulat, mutatja az Alföld eddigi fejlődése is. A töröktől elpusztított és kedvezőtlen éghajlatú Alföldnek ma sűrűbb a lakossága, mint a jobban megkímélt és kedvezőbb klímájú Dunántúlnak, az Alföldnek sokkal egészségesebb a birtokmegoszlása, nagyobb benne a vállalkozási szellem, pezsgőbb az üzleti élet, magára hagyatva a maga primitív eszközeivel nyugateurópai színvonalú kultúrákat teremtett elő szőlő- és gyümölcsfatelepeivel.

Ha a töröktől elpusztított, majd magán- és köztulajdonban levő latifundiumokká átalakított Alföldet kolonizációs területnek tekintjük, azt fogjuk tapasztalni, hogy az Alföldnek tanyarendszer szerint való betelepítése nem a magárahagyatottság nemzette, torzszülött, mint aminek Kaán Károly tartja, hanem szükségszerű és szabályos alakulás, amely ellen hiába küzdöttek még a múlt század elején is helyhatósági tilalmazásokkal.

Az alföldi tanyarendszer ugyanis nem áll egyedül a világban. Úgyiszlóván mindenütt, ahol újabb időben sík területeket belterjesebb művelés alá fognak, vagyis a szó tágabb értelmében kolonizáció történik, ott a betelepülés tanyarendszer szerint esik meg. így van ez pl. Északamerikában, Délafrikában, Hollandiában, Dániában, Svédországban stb. Tanyarendszeren ugyanis, ellentétben a falurendszerrel, azt kell értenünk, hogy az egyénileg használt birtokon magán építik fel az ember, állat, eszköz, termény és anyag befogadására szolgáló épületet vagy épülecsoportot (farm, boerderij, hoeve, gaard, tanya). Csak egy különbség van a külföldi tanyák és a magyar tanya között: ott kivétel nélkül és állandóan a tanyáján lakik a gazdálkodó egész családjával együtt, nálunk ellenben még most is nagy azoknak a többnyire módosabb gazdáknak a száma, akik a hajdani falurendszer csökevényeképen, kétlaki életet élnek.

Kétségtelen, hogy a tanyarendszer és a falurendszer közül az utóbbi az ősből és kezdetlegesebb települési mód. Északamerikában egyáltalán nincsenek földművelők-lakta falvak. De a sokkal régebbi kultúrájú Hollandiában is általában országsszerte tanyarendszer szerint folyik a gazdálkodás, földművelő falvakat csak az ősrégi települések helyén lehet találni. Ugyanegy országrészben, pl. Groningen tartományban, „a régóta művelt fekete földeken számos falu van, köztük nem egy egészen népes. Az új poldereken (kiszáritott és telkesített tengerfenekeken) alig akad falu, a gazdálkodók külön-külön tanyáikon laknak“. (P. R. Bos. J. F. Niermeyer: *Beknopt Leerboek der Landen Volkenkunde*, Groningen 1916, 259. 1.) Tanyarendszeren alapul Dánia egész mezőgazdasága is, amely megszervezés dolgában első helyen áll az egész világon. Hogy üzemtani szempontból mennyivel jobbnak tartják a tanyarendszert a falurendszerénél, mutatja a legújabb földbirtokreform törvény, amely szerint állami támogatással nem lehet kisebb birtokot szerezni, mint amekkorán egy család ott-hont és megélhetést talál. Mert „a termőföld felosztása olyanok között, akik a faluban maradnak lakni, ellentmond a dán gazdálkodók egész életfelfogásának és legtöbb esetben gazdasági szempontból hátrányosnak is bizonyulna“. (A, P. Jacobsen: *Die Landwirtschaft in Daenemark*, Berlin 1926, 6. 1.)

Látjuk tehát, hogy a tanyarendszer el van terjedve szerte e világon. Tűrhető közbiztonság mellett kialakult ott, ahol vállalkozó szellemű, igénytelen és nagy munkabírási telepések új területeket fogtak kultúra alá, és a mindennapi kenyérért kénytelenek voltak a legjobb határfokkal dolgozni. A helyben való lakás ugyanis olyan kézzel-

fogható gazdasági előnyöket jelent, hogy az emberek szívesen vállalják érték cserében az elszigetelten való lakással járó hátrányokat. Minél fejlettebb egy-egy ország mezőgazdasága, annál nagyobb lesz az eltolódás a tanyarendszerrel való gazdálkodás javára, mert a szaporodó üzemi költségek az időnek, erőnek és anyagnak gondosabb kihasználását teszik szükségessé, viszont a közlekedési viszonyok javulása lecsökkenti az elszigeteltség hátrányait. A magas fejlettségű tanyarendszer — viszonylag nagy épülettökéjénél fogva — elég hatásos védelmet ad az üzemek túlságbanmő felaprózása ellen. Köztudomású, hogy falurendszerű gazdálkodásnál semmi sem állja útját ennek az üzemtani szempontból rendkívül káros folyamatnak.

Nem szomorkodnunk kell azon, hogy az Alföldön tanyarendszer alakult ki, hanem inkább örvendetünk, hogy im ezen a területen a természetes fejlődés iránya egybeesik a legmodernebb mezőgazdasági evolúció útjával. Felesleges tehát az idejét-múlta falurendszerrel ábrándozni és új falvak kialakulásától a tanyavilág felszívódását várni.

Épen az ellenkezőre van nálunk szükség: a tanyarendszert európai színvonalra kell tovább-fejleszteni. Az okszerű földműveléshez, de még inkább az okszerű és igazán hasznothajtó állattenyésztéshez elengedhetetlenül szükséges, hogy a gazdálkodó éven át családosan a tanyáján lakjék, itt lelje meg egyetlen otthonát és itt teremtsen kultúrértékeket. Az alföldi cívus kétlaki életének meg kell szűnnie, mert a modern élet egyre gyorsuló tempója nem sokáig fogja már megengedni az efféle patriarkális időfecsérlést. Hogy az alföldi tanyarendszer még nem érte el ezt a fejlődési fokot, jórészt annak tulajdonítható, hogy az ügyet eddig borzalmasan elhanyagolták, s az államhatalom — az új településeknek más országokban kijáró támogatás és kímélet helyett — elég súlyos pénz- és véradót szokott volt kiróni az alföldi tanyavilágra.

Tehát nem az Alföld falusítása és közlekedésügyének rendbehozása lesz az a két orvosság, amellyel a társadalmi és gazdasági bajokat meg kell gyógyítani, amint ezt Kaán Károly részletesen kifejti, hanem egyedül és kizáróan az úthálózat kiépítése, mint az európai értelemben vett tanyarendszerű gazdálkodás egyetlen előfeltétele.

Abban kétségtelenül igaza van Kaán Károlynak, hogy az Alföldön nem elég a lakott helyek száma. A faluszerű összesűrűsödések azonban nem a tanyavilág helyettesítésére fognak keletkezni, hanem a tanyás-gazdálkodás belterjessé válásával kapcsolatban alakulnak majd túlnyomóan munkások-lakta kolóniák. A gazdasági kultúra egyetemes fejlődésének következményeképpen ugyanis meg fog változni a gazdasági cselédek egész bér-rendszere nálunk épen úgy, mint ahogyan megváltozott már Nyugateurópában. A naturálékat pénz fogja helyettesíteni és kisebb birtokokról egészen el fognak tűnni a családok alkalmazottak. A tanyákon való lakás előnyei (állattartás, szabad tüzelő stb.) és kisebb birtokokon a lehetősége is (több családnak nem jut hely) megszűnvn, a munkások természetszerűen ott fognak tömegesebben

megtelepedni, ahonnet olcsón és gyorsan elérik a munkahelyöket. Ezeknek a kolóniáknak azonban semmi előnyük sem fog származni abból, ha az anyaközség határából leválnak. Hollandiában és Dániában se szeri se száma az ilyen munkás kolóniáknak, azonban közigazgatási önállósításukra senki sem gondol. Hollandiában az 1852-ben kiszáritott Haarlemmer Meer-ből egyetlen községet szerveztek 18.525 H. A. (kb. 32.500 k. hold) határral, eredetileg 2 lakott hellyel. Ma az eredeti közigazgatási szervezet érintetlenül hagyása mellett 25 a lakott helyek, túlnyomórészt munkás kolóniák, száma. (Dr. H. N. ter Veen: *De Haarlemmermeer als Kolonisatiegebied*, Groningen, 1925.) Ebből is láthatjuk, hogy pl. Szeged városa nem áll egyedül a világon azzal, hogy közigazgatási területének megcsonkítása nélkül alakít új kolóniákat. Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis megemlítem, hogy a Haarlemmer Meer betelepítése és a mai Alföldünk tanyarendszerének kialakulása között meglepő rokonvonásokat lehet találni (latifundiumok és elaprózódásuk, az első telepések és a magyar tanyás, mai birtoktípus: nagy parasztbirtok), annak bizonyosságára, hogy a mi tanyarendszerünk nem véletlen műve, hanem organikus fejlődés eredménye.

Az eddig kifejtetteket tehát röviden abban foglalhatjuk össze, hogy a tanyarendszer a falurendszerénél modernebb és célszerűbb telepedési forma, és hogy fejlődésképes tanyarendszerénél fogva az Alföld tulajdonképpen megelőzte a Dunántúlt, és nem a dunántúli falurendszerek az Alföldre való átültetésére van szükség, hanem éppen fordítva: Dunántúl is át kell térni a tanyarendszerre, ha helyesen akarják felépíteni a demokratikus gazdálkodási rendet a mostani feudális rendszer helyébe.

Hartyáni Zoltán.

II.

A nagy összeomlásnak, országcsonkításnak kellett bekövetkeznie, hogy a magyarság figyelme, a kormány gondoskodása ráirányuljon az addig mostoha gyermekként kezelt Alföldre. A trianoni határok megszükitették érdeklődésünk, munkásságunk körét is; s mivel a kis haza területének több mint a fele a megmaradt Alföld, természetes, hogy megismerésével, problémáinak feltárásával foglalkoznak legjobb elméink.

Kaán Károly, aki hivataloskodása idején az erdőügyekkel foglalkozott s így az erdőkben oly szegény Alfölddel kevés kapcsolata lehetett, „A Magyar Alföld“ című gazdaságpolitikai tanulmányban a szorosan vett gazdasági, gazdaságtörténeti és gazdaságpolitikai kérdéseken (erdősítés, elszikesedés, vízszabályozás, víziutak és egyéb közlekedési utak) kívül igen behatóan foglalkozik a *tanyakérdéssel* is, amit ma az Alföld centrális problémájának tekinthetünk. Bár az író, — nézetünk szerint — nem tárja eléink minden oldalról kimerítően ezt a, nemcsak az Alföld, hanem az egész ország szempontjából oly nagyfontosságú

kérdést, mégis kiváló érdeme, hogy felismeri a probléma megoldásának egyetlen helyes módját, *a tanyák községekké alakítását* és sürgeti, hogy a kormány határozottan ezen megoldási mód mellé állva a tanyavilajg érdekében tervezett *mindennemű munkásságát* gondosan kidolgozott, *egységes terv alapján hajtsa végre*. Vagyis jelölje ki azokat a pontokat, ahol új községeket kíván alakítani s ezen jegecedési pontok fejlődését mozdítsa elő azzal, hogy iskola, templom, orvosi lak, „valamint, hogy a társadalmi célokat szolgáló épületek, ép így a hitel és áruszövetkezetek, a gabonagyűjtő raktárak, a bort raktározó pincék, a gazdakörök helyiségei, a közigazgatás és közegészségügy, valamint a szociálpolitikai egyéb feladatok szolgálatára hivatott... épületek meglevő műszaki tervek szerint... az új falvak magvaként nyerjenek elhelyezést.“ Szóval, a most teljesen atomizált tanyavilágban előre megszabott terv szerint meg kell teremteni a közigazgatási, gazdasági, kulturális és települési gócpontokat.

Bármily helyesnek és magától értetődőnek lássék is ez a gondolatgyakorlati kivitele igen nehéz; sőt ma még ott tartunk, hogy a mai anarchisztikus, minden gazdasági és kulturális fejlődést rendkívül megnehezítő állapotnak nagy számmal akadnak elméleti szószólói is.

Köztudomású, hogy a nagyhatárú, tanyákkal bíró községek és városok kivétel nélkül a külterületi lakosság önállósulási törekvései ellen foglalnak állást, mert azt hiszik, hogy az önállósuló községek nemcsak adóalapot, jövedelmet vonnak el háztartásuktól, hanem gazdasági téren is önállósulnak s ez által iparukat, kereskedelmüket is meggyengítik. Ez a félelmük okozza, hogy az újabban felmerült, szerintünk a tanya-kérdés megoldására alkalmatlan vagy legfeljebb félmegoldásnak tekinthető gondolatot, az ú. n. *tanyaközpontok* alakítását is a lehetőség megakadályozni, vagy legalább szűk keretek közé szorítani igyekeznek, nehogy e tanyaközpontok kiépítésével ők maguk indítsák meg az anynyira veszélyesnek vélt közigazgatási különválás folyamatát. Pedig e belközségeknek még saját érdekük szempontjából is csak félig van igazuk. Igen, ha továbbra is fenntartható volna az az eljárás, amelyet kisebb-nagyobb egyoldalúsággal valamennyien folytattak, s amelyet az e kérdéssel foglalkozók joggal bélyegeztek meg *gyarmati* politikának, akkor a városok háztartását csakugyan kedvezőtlenül befolyásolná nagy területrészek elszakadása. Nem akarunk városokat, községeket név szerint megnevezni, amelyek hatalmas tanyavilágukon pontosan *behajtják az adókat, de azok ellenértéke fejében semmit nem adnak*; nem *éviinek* utakat, semmit sem tesznek a közegészségügyért, a lakosság lelki és kulturális szükségleteinek kielégítésére sem; hisz a tanyai iskola-építési akció megindulása előtt, tehát alig néhány éve, voltak még községek, amelyek külterületén nyolcszáz, sőt ezernél is több tanköteles volt egyetlen egy elemi népiskola nélkül! A legtöbb tanyával bíró község a tanyavilág legelemibb közigazgatási szükségletéről sem gondoskodik; mindent a központban centralizál s egészen jelentéktelen ügyekben is maga elé idézi a szegény tanyai lakost, akinek 20—30 kilométeres oda-vissza út egy napjának elvesztését okozza.

A magyar kormányzat, amely a múltban egyáltalában nem vette észre százezreknek gyarmati sorsban való tartását, most már behatóan érdeklődik a tanyavilág szükségletei iránt s eddig tett intézkedései alapján joggal remélhetjük, hogy a nagyhatárú községeket rá fogja kényszeríteni a tanyavilág szükségleteinek fokozatos kielégítésére. Ebben az esetben azonban a tanyák már a háztartásoknak nemcsak a jövedelmét gyarapítják, hanem kiadásait is annál nagyobb mértékben fokozzák, minél nagyobb volt eddig az elhanyagolás az intézmények létesítése terén. Ha pedig a községeknek a tanyavilág mai tűrhetetlen közigazgatásán is segíteniök kell megfelelő decentralizáció s hivatalnokok kihelyezése útján, kérdés, hogy továbbra is oly ellenszenvvel fogják-e kísérni a tanyák önállósulási törekvéseit.

A községeknek az az aggodalma, hogy a területükből kiváló új községek az anyaközségtől gazdasági téren is el fognak szakadni, egyáltalában nem helytálló. Igaz ugyan, hogy az új községek központjában le fog telepedni néhány iparos és kereskedő, alakulni fog néhány gazdasági intézmény; ez azonban megtörténnék akkor is, ha a tanyák el nem szakadnak, de a kormányzat beavatkozásával leelemibb érdekek kielégítésével a közigazgatási s kulturális tanyaközpontok megalakulnak, mert ily helyeken az eddigi tapasztalatok szerint letelepszik néhány iparos és kereskedő is. A községek kialakulása, nagyobbszámú lakosnak faluba tömörülése az anyavárosoknak, ha az illető új községek gazdasági vonzókörükbe esnek, gazdaságilag még előnyére válik; a faluban lakóknak magasabbak az igényeik, nagyobb intelligenciát tartanak el s e megnövekedett igények a létrejövő jobb közlekedés folytán a városban elégülnék ki. Vegyük csak a hazai példákat: vajjon akadálya volt-e Szombathely, Kaposvár, Miskolc hatalmas föllandülésének, hogy kicsiny saját határuk s azon túl mindjárt a falvak koszorúja veszi körül őket?

De vannak az érdekelt nagyhatárú községeken kívül, mint már említettem, olyanok is, akik elméleti megfontolások s sok külföldi példa alapján a mi tanyarendszerünket szerencsés alakulásnak tartják s az Alföldnek új községekkel való benépesítését ellenzik. Ezek szerint *gazdasági szempontból* ideális állapot az, ha minden gazda a maga földjén építi fel lakóházát, gazdasági épületeit s minden szabad idejét gazdasága körében töltheti. Nem akarunk itt ennek a kérdésnek részletes megvitatásába belemenni, de rá kell mutatnunk arra, hogy ezen álláspont rendkívül egyoldalú, mert csakis a gazdasági szempontot iartja szem előtt. De még tisztán gazdasági szempontból is vitatható a tanyarendszer előnye, mert igaz ugyan, hogy úgy a gazda megtakarítja azt az időt, amit a falusi a földjére való ki- és visszamenéssel eltölt, de ezzel szemben a faluban tömörült gazdák jobb és több általános és gazdasági tudást szereznek s inkább van módjukban a termelésben és az értékesítésben a szövetkezésben rejlő előnyökben részesülni. Azt sem szabad felednünk, hogy a gazdasági szempontból rendkívül hátrányos *kétfelé élés*, vagyis a nagyobb gazdáknak az a szokása, hogy csak az év

egy részét töltik tanyájukon, a téli hónapokban azonban a városban laknak, a falvak alakulásával javarészt megszűnne; egyébként épen ez a kétfelé élés a legerősebb bizonyíték amellet, hogy a gazdák csak a viszonyok kényszere folytán mentek a tanyára s szükségét érzik a társas életnek, amit csak a faluban találhatnak meg.

Véleményünk szerint a tanya-probléma megoldása előtt mindenekelőtt a *községalakító és az azt ellenző álláspontot kellene minden oldalról a legrészletesebben megvilágítani s a vita alapján leszűrődő álláspontot következetesen érvényesíteni*. Az eredmény nem lehet kétes. Úgy látszik, hogy a kérdést felvető belügyi kormány, amely 1927 tavaszári a tanyakérdés megvitatására ankétet hívott össze, noha ezen az ankéten a tanyák községesítésének a sok felszólaló közül e sorok íróján kívül csak egy szószólója akadt, a tanyavilág fokozatos községesítésének a híve. Ezen ankét meghallgatása után bocsátotta ki a belügyminiszter a tanyavilág közigazgatásának megjavítására irányuló 33.307/927. sz. körrendeletét. Nagyon helyes e rendeletnek az az álláspontja, hogy bár a tanyakérdés rendezése a kormányzat valamennyi ágára ró feladatokat, a kérdésnek a belügyi igazgatástól kell kiindulnia. E rövid ismertetés keretében nem óhajtjuk ennek az álláspontnak bizonyítékait részletesen felsorolni — ezzel majd külön tanulmányban foglalkozunk — itt csak rámutatunk arra, hogy az eddigi tapasztalatok szerint egy-egy tanyavidék fejlődése abban a pillanatban kezdődött meg, amikor sikerült kivívni közigazgatási különállását. Ahol megalakult a község, a községi szervezet, mint jegecesedési központ körül legtöbbször megindul az élénkebb élet: a községi közigazgatás, a községi képviselőtestület összehozza, gondolkozásra, alkotásra képesekké teszi az addig atomizált erőket. Allítsuk csak egymással szembe pl. a kiskunhalasi tanyákat, ahol néhány elemi iskolán kívül egyáltalában semmi sincs s a közvetlen mellette levő Pusztamérges, alig két évtizedes múltra visszatekintő községet. Pusztamérges, míg Kiskunmajsa tanyája volt, semmivel sem volt különb a halasi tanyáknál. Ma, bár a tanyarendszer ott is megmaradt, jelentékeny községi magva van, amely a tanyákról is közel elérhető; a községi közigazgatáson kívül van már plébániája, négy tantermes elemi iskolája, orvosa, iparosai, kereskedői. A község jelentékeny anyagi áldozatok vállalásával vasutat is kapott, amennyiben Szeged városa alsótanyai vasútvját Pusztamérges költségén a községig meghosszabbította. Ugyanílyen szép fejlődést látunk Orgoványon, a Szabadka városnak a trianoni vonalon belül maradt tanyáiból alakított Csikéria, Kelebia és Tompa községekben stb.

A belügyminiszteri rendelettel szemben Kaán Károly kifogásolja, hogy nem foglal eléggé határozottan állást a községesítés mellett s nem ad irányt, útmutatást a feladatok megoldásához. Teljesen igazat adunk Kaán Károlynak abban, hogy a községekké alakulást nem elég megengedni és ajánlani, hanem törvényes rendelkezésekkel kellene előmozdítani. E tekintetben — sajnos — *rendkívül kedvező alkalmat mulasztott el a kormányzat, mikor a földbirtokreformot és a házhelykiosztási*

nem állította be az új községek alakításának szolgálatába. Ismervén a nagyhatárú községek egyoldalú és önző álláspontját, valószínűnek kell tartanunk, hogy a belügyminiszteri rendelet ajánlásai alapján az alföldi tanyakérdés megoldásának egyetlen célravezető módja, a tanyaközségek alakulása, aligha fog az eddigi csigalassúságú ütemnél (évenként 2—3 község alakulása) gyorsabban előrehaladni. Melegen óhajtjuk, hogy Kaán Károlynak gondolatokban gazdag munkája, amely a magyar sajtóban és közvéleményben kedvező fogadtatásban részesült, az illetékes intéző körök figyelmét is magára vonja és segítsen megérlelni az anyyira szükséges törvényhozási intézkedéseket is.

Benisch Artúr.

A MUNKÁSBIZTOSÍTÁS REFORMJÁHOZ.

Húsz év telt el a magyar munkásbiztosítás joganyagának első, törvényben való összefoglalása óta, s ez a húsz év még akkor is eléggé indokolta volna az 1907. XIX. t.-c, némely rendelkezéseinek módosítását, ha közben nem esett volna át a munkásbiztosítás intézménye mindazonkon a súlyos válságokon, melyeket a háború és főleg az utána következő, nehéz idő magukkal hoztak. Az 1927. évi XXI. t.-c. tényleg időszerűvé tette annak a kérdésnek taglalását, vajjon milyen mértékben töltötte be hivatását ez az intézmény a múltban és minő javulásra, avagy fejlődésre számíthatunk e változások alapján a jövőben?

A törvény mélyreható szervezeti változásokat hozó intézkedései közül legfontosabb az, hogy a Munkásbiztosító Intézet önkormányzatát újra helyreállítja, bár erőteljes állami felügyelet mellett, Ilyképpen az érdekeltségeknek egymáshoz való viszonya is változott, nemcsak pl. a munkaadók és a munkavállalók képviselőinek az önkormányzatban való paritásos részvétele pontos megállapításában, hanem — és ez talán a legfontosabb — abban is, hogy az Intézet tisztviselői, akik az igazgatásban tevékenykednek, közöttük az orvosok is, kik az ellenőrzést és felülvizsgálatot látják el, állami tisztviselői létszámba kerülvén, egészen függetlenné váltak az érdekképviselletektől.

A társadalmi biztosítás egyéb ágazatainak jövőendő egykézben való egyesítését lehetővé tette az, hogy az új törvény igen széles kereteket adott a biztosítás fejlődésének.

Felvetődhetik azonban a kérdés, hogy vajjon helyén való-e a társadalmi biztosítás olyképpen történő kiterjesztése, hogy az ország lakosságának egyes rétegei — egyéb kategóriák rovására — többé-kevésbé tökéletes szociálpolitikai gondoskodásban részesülnek? Vajjon nem fog-e ez a törekvés újabb és újabb szociális ellentétek kifejlődéséhez vezetni?

Különösen kirívónak kell tartanunk azt az ellentétet, mely az ipari és a mezőgazdasági munkásság helyzete között fennáll, főleg a betegsegélyezést és balesetbiztosítást illetőleg. Amíg ugyanis az ipari munkásság kategóriái az 1927. XXI. t.-c. alapján jókora mértékben kibőví-

tett keretek között juthatnak betegség és baleset esetére mindazokhoz a szolgáltatmányokhoz, melyek az egészséget védeni, illetőleg az elvesztett egészséget visszaszerezni hivatottak, addig a földművelő munkáságunk ezirányú ellátottsága, ma sem nőtt túl az immár teljesen elégtelen méreteken.

Nem lehet ugyanis vitás, hogy az egészségvédelem és a betegellátás közgondoskodás tárgyát kell, hogy képezze mindenütt, ahol az egyéni műveltség még nincs akkora, hogy e célok érdekében anyagi áldozatot is hozzon. Végső elemzésben ez az alapja a betegségi biztosítás egész elgondolásának; hogy azután az e formában nyújtott gondoskodás mennyiben képes megfelelni az egyén változatos szempontjainak és igényeinek egyfelől, mennyiben képes viszont kielégíteni a kollektív érdekeket másfelől, az már hamarabb tehető vita tárgyává.

Annyi kétségtelen, hogy a munkásbiztosítás eddigi rendszere számos olyan fogyatkozást és hibát mutatott, melynek orvoslását az új törvénytől várja a közvélemény és amely hibák akadályai az említett szempontok tökéletes érvényesülésének. S ha tud is az új törvény alapján kialakuló“ gyakorlat számos hibán segíteni, még a legtökéletesebb szolgálat sem bírja mindazokat a fogyatkozásokat eltüntetni, melyek a betegellátás terén, főleg az egészségügyi munka részén fennállanak. Ennek az oka pedig nagyrésztben a betegsegélyezési orvosi szolgálat sajátosságaiban keresendő.

A szociális biztosítás gyakorlati értékeit általában egészségügyi vonatkozásokban tudja a nagyközönség elsősorban megítélni, hiszen az egyén ez intézményekkel legnagyobb felületen a betegellátás és a gyógyító szolgálat terén érintkezik. A segélyezések, táppénz, egyszóval a biztosítási szolgáltatmányok szociálpolitikai elemeinek élvezete ugyanis szintén, legnagyobbbrészt az egészségügyi munka függvénye. Természetes tehát, hogy minden betegsegélyezési intézménnyel szemben olyan ítélet és közfelfogás alakul ki az érdekeltek, de a nagyközönség körében is, amelyet a benne folytatott orvosi-egészségügyi munka megérdemel. Az orvosi munka helyes értékeléséhez azonban az is szükséges, hogy a lehetőségeket vizsgáljuk, melyeknek keretében a legegyszerűbb eszközökkel a legtökéletesebb ellátás nyújtható. Itt aztán rögtön reabukkanunk a munkáspénztári orvosi szolgálat egyik legnagyobb hiányosságára és ez az orvostudományi értelemben vett *egyéni gyógykezelésnek nehezen való keresztülvihetősége*. A gyógyítás mestersége ugyanis, melyről igen találóan jegyezte meg egyik nagy orvosunk, hogy sokszor több köze van a művészethez, mint a tudományhoz, csak akkor kecs eget az élettanilag is legkedvezőbb eredménnyel, ha az orvos és betegek hamarosan szoros lelki kapcsolatba képesek egymással kerülni.

Az orvos és beteg között való viszonyt általában a beteg részéről megnyilatkozó bizalom határolja körül, mely természetesen a legtöbb esetben teljesen egyénhez kötött. A munkásbiztosítási orvosi szolgálatban nálunk a mai rendszer mellett zavarja ennek a viszonynak a kialakulását az a körülmény, hogy a beteg nem választhatja szabadon

orvosát, hiszen betegség esetén csak azokhoz fordulhat, kik a pénztárnak szerződéssel alkalmazott orvosai. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy a pénztári szolgáltatmányokkal bármely okból elégedetlen betegek elsősorban az orvosi szolgálat hiányosságaiban fogják való vagy vélt sérelmeik okát keresni, hiszen az orvosban a pénztárnak azt az alkalmazottját látják, ki a rideg biztosításgazdasági szempontokat még a tag egészségügyi érdekeinek rovására is köteles érvényre juttatni. E kétségkívül helytelen és sok kellemetlenségre alkalmat nyújtó állapot megszüntetésére számos lehetőség kínálkoznék, melyekről azonban részint külföldi, részint itthoni tapasztalatok alapján javarészt máris kiderült, hogy nem alkalmasak a helyzet gyökeres javítására. Áll ez elsősorban a *szabad orvosválasztás* intézményére, de az u. n. *approbációs* rendszerre is. A munkavállalók érdekképviselete ugyanis évtizedek óta folytatott, céltudatos szervezkedése következtében erősebb és egységesebb tényezőt képvisel már az önkormányzatban is, mint a munkaadóké, de a pénztár tagjaival szemben meg egyenesen irányító befolyást képes gyakorolni. Ez a befolyás a szabad orvosválasztás bevezetésekor úgy érvényesül, hogy a betegeket a biztosított munkavállalók szervezetei a hozzájuk érzelmileg és politikailag közelebb álló orvostáborhoz irányítják, szolgálván ezzel azoknak anyagi érdekeit is, hiszen a szabad orvosválasztás rendszerében az orvosok díjazása javarészt a végzett munka arányában történik. De a másik, az approbációs lista rendszere sem alkalmas e bajok elhárítására, ahol t. i. a pénztár bizonyos minősítő előfeltételekhez köti az orvosok jegyzékbevitelét, vagyis a szabad orvosválasztást az orvosoknak egy — igaz, hogy igen széles — rétegére korlátozza. E rendszerben ugyanis a pénztár válogatási joga már érvényesül, de a szabad orvosválasztásnak fentebb említett nehézségei is fennmaradnak. Majdnem minden rendszer mellett fennmarad tehát a lehetősége annak, hogy a betegekben mintegy a tudat alatt kifejlődjék bizonyos elfogódottság, esetleg bizalmatlanság az iránt az orvos iránt, akihez innen, vagy amonnan megnyilvánuló szelíd kényszer révén fordulniok kell. Ez természetes nemcsak a fenforgó betegség gyógyításának sikere szempontjából hátrányos, de rontja a tagok és a biztosítási intézmény között olyannyira szükséges harmóniát is.

Ezek a nehézségeken pedig semmiféle törvény vagy ügyviteli rendszer nem tud segíteni, egyedül maga az orvosi rend. Szerencsére a betegségi biztosítás tagjainak társadalmi és műveltségbeli állapota olyan, hogy az orvosnak aránylag könnyű dolga van, midőn egyéni — részben értelmi — eszközökkel igyekszik a beteggel benső kapcsolatba kerülni. Az orvos személye iránti bizalom kifejlődését ezenfelül sokkal kevésbé kíséri kritikai megfontolás, mint a tudományának értékében való hitet. Ez a látszólagos paradoxon okozza, hogy az orvos egyéni szeretetreméltósága, közvetlensége az az orvosság, mely a pénztár-egészségügyi szolgálat bajait igen nagy fokban enyhítheti. Ezért rendkívül fontos a gyógyítóorvosi kar megfelelő kiválogatása, a pénztári

orvosi szolgálat *értékének* minden eszközzel való emelése, a tudományos munkalehetőségek elmélyítése révén.

Ebből a megállapításunkból szinte magától folyik annak a másik, igen fontos követelménynek hangsúlyozása is, melyet a munkásbiztosítási intézménnyel szemben jogosan támaszthatunk, hogy t. i. az egészségügyi művelődés előmozdításában jóval nagyobb mértékben ki kell vennie részét, mint a múltban. A munkásbiztosító intézménynek — orvosai révén, kik a beteg emberek tömegeire szükségképpen hatalmas szuggesztív erőt gyakorolnak, ha megteremtődtek az elébb vázolt, kívánatos kapcsolatok — rendkívüli hatalom van a kezében a közvélemény irányítására az egészségügyet illető kérdésekben, Ezt a hatalmat az *egészségügyi köznevelésben* való erőteljes részvétele útján kell érvényre) juttatnia. Még a rideg pénztárgazdasági szempontok is parancsolólag követelik ama tevékenységét, hiszen az egészségügyi kultúra emelkedésével nyilván együtt)ár majd az általános egészségi állapot javulása, ami a betegségi szolgáltatmányok igénybevételének aránylagos csökkenését és a megtakarítások emelkedését vonja szükségképpen maga után.

Ez az állapot pedig a társadalmi biztosítás körülhatárolt, fajlagos szempontjából kiindulva is, szerfelett kívánatos. Nem szolgálhatja ugyanis a munkásbiztosítás az ő számára kijelölt nagy szociálpolitikai célokat abban az esetben, ha megmarad a tömeges táppénzutasítás és a primitív betegsegélyezés lebonyolítását végző, mammutadminisztrációs intézet színvonalán, amely tevékenységnek egy jól-rosszul keresztül vitt tömeggyógykezelés alkotja alapját és kiinduló pontját, A munkásbiztosítási intézménynek másik, talán fontosabb kötelességkomplexuma az, hogy a praeventív egészségügynek váljék középpontjává és irányítójává, A biztosításban tehát igenis szükségesek a megtakarítások; minden fillér, melyet a gyógyászati szolgáltatmányok igénybevételének csökkentése révén megmenthetünk, a kedvezőbb egészségügyi életfeltételek megteremtésének elősegítése képében kell, hogy visszakerüljön a biztosítottak közé. Nemcsak a biztosítottak többé-kevésbé táguló kategóriái, de az egyetemesség is csak úgy húzhat hasznot az intézmény munkájából, ha a járulékok nagyobb része nem az *elvesztett egészség visszaszerzésére* fordítatik, hanem annak *előzetes megóvására*. A járulékfilléreket jobb, egészségesebb, emberibb életlehetőségek formájában kell, hogy a köznek visszaadja a munkásbiztosítás intézménye, olyan beneficiumként, mely a nemzet egyetemének emeli értékét — ilyen meg gondolásban azután nem is marad a munkásbiztosítás intézménye az a kevésre értékelt, zárt életet élő, a közvélemény megítélésében igen csekély hasznot hajtó test az államéletben, mint ahogyan a múltban volt, hanem a helyesen átgondolt, egységes társadalompolitika gerincévé kell, hogy váljék, Ilyképpen — legyünk elvileg bármennyire ellenségei az állami omnipotenciára való törekvésnek — a munkásbiztosítási intézménynél rendszeresített, erőteljes kormányzati felügyelet ellen nem lehet helyét megálló kifogásunk.

No measures: — *man;* az új törvény mindarra módot nyújt, amit a közvélemény a megújított munkásbiztosítás intézményétől jogosan várhat, most már csak a végrehajtáson múlik, hogy a fentebb csak nagy körvonalakban vázolt szempontok erőteljes érvényre juttatása révén az intézmény valóban a nemzeti erők egyik bő forrásává váljék.

Dr. Pfeiffer Miklós.

NEMZETKÖZI MUNKAÜGYI HIVATAL KEZELÉSI REFORMJAI.

A technikai adminisztráció a malum necessariumok, szükséges rosszak közé tartozik a hivatalos életben. Az iratok pontos nyilvántartása szükséges, mert enélkül veszedelemben forog az érdemi elintézés is. Másrészt, ha az iratok körüli formaságok túltengnek, egy rövidlátó bürokrácia könnyen hajlamos lesz a formák betartását fontosabbnak vélni az érdemben való intézkedésnél. Sőt a legjobb szándékú tisztviselő sem tud gyorsan intézkedni, ha a sokféle iktatás, kivezetés, bevezetés közt napokig tart, míg az irat eléje kerül és az intézkedés ismét napokig utazik és pihen, míg eljut a kézbesíthetőség stádiumába. Ezért az adminisztráció technikai részéről valóban el lehet mondani, hogy minél egyszerűbb, annál nagyszerűbb, minél kevesebb van belőle, annál jobb.

Figyelemreméltóan egyszerűsített, modern technikai adminisztrációval dolgozik a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, mely 1927-ben kb. 70.000 iratot kezel — a körleveleket nem számítva. Az ottani iratkezelést illetőleg, a főlevéltáros helyettesének, Miss Hill-nek szívesességéből az alábbiakat volt alkalmam megfigyelni:

Egyetlen szerv, az egy helyiségben elhelyezett irattár (Archives) végzi a mi hivatalainkban többnyire szokásos iktató, kiadó és irattár funkcióit. Az irattári személyzet mégis két részre van osztva, egyik rész az érkező és kimenő iratok regisztrálását intézi, a másik rész az ügyosztályok szolgálatára áll, hogy az általuk kért információkat vagy dossier-eket előadja.

A beérkező postát a főirattáros bontja fel és az iratokat ceruzajelzéssel irányítja az egyes osztályokba, A fontos, sürgős iratokat kereszttel megjelöli.

A következő hivatalnok bélyegzőt üt az iratokra, dátummal. Megállapítja, hogy van-e előirata és tárgyszerinti számmal látja el. Külön csomókba rakja a fontos és nem fontos iratokat.

A nem fontos iratokat ismét, egy tisztviselő kapja, aki a beérkezés sorrendjében feljegyzi őket e célra szolgáló lapokon. E lapokat megőrzi az irattár.

A fontos iratokat egy harmadik tisztviselő kapja, ez kimutatást készít róluk és egyúttal rövid kivonatot mindegyik tartalmáról. Este az utolsó posta beérkezte után ezt a listát tíz példányban legépelik és széjjelküldik az összes ügyosztályok főnökeinek, hogy mindenki tudjon az aznap beérkezett fontosabb ügyekről.

Amint mondtuk, megállapítják, hogy van-e előirata az iratnak, mert a számozás ettől függ. Az új irat az előirat számát kapja, csak az utolsó számjegy változik, jelezvén, hogy ez hányadik irat ugyanabban az ügyben, P. o. valamely ügyben érkezett első levél G 1000—25/1. számot kapott. A második levél ugyanebben az ügyben csak G. 1000—25/2. lehet. Aszerint, hogy van, vagy nincs előirat, az eljárás kétféle lehet.

L Ha az irat tárgya új és nincsen előirat, új dossiert kell készíteni. Az első tisztviselő ceruzával feljegyzi egy kis tizenhatod ívnyi cédulára az irat tárgyát és a küldő nevét. Esetleg több név vagy tárgy fordul elő az iratban, ezeket mind a cédulára jegyzi és egyenként aláhúzza őket piros tintával. Feljegyzi még a cédulára az irat keltét, számát és az ügyosztályt, ahová a főirattáros irányította.

Az ideiglenes cédula a következő hivatalnokhoz kerül, ki azt legépelteti annyi példányban, ahány pirossal aláhúzott szó van + egy a számszerinti nyilvántartás részére. A kész cédulákat helyükre teszi a docketekbe. A docketek cédulákból álló, szétkapcsolható kötésű könyvecskék, melyekbe az új cédula könnyen behelyezhető, a maga numerikus vagy alfabetikus helyére, a többiek közé. Százával állnak az irattár vaspolcain, három csoportban, tárgy, név és szám szerinti csoportokban.

Ugyanez a tisztviselő készíti el az új irat felzetét is, jobban mondva borítékát, mely sárgás félkemény kártyapapírból áll, a hajtás-Bál vászoncsikkal megerősítve. Külső oldalára írja a kezdő irat tárgyát, keltét és számát, esetleg a kapcsolatos dossier számát, továbbá az ügyosztályt, ahová az iratnak mennie kell. A belső részben jobb- és baloldalon két füzös zsinór van, a jobboldalra fűzik az iktatványokat és a kiadványok másolatait, a baloldalra egy vagy több fehér lapot a „pro domo“-szerű jegyzetek részére.

II, Ha a beérkezett irat tárgya már előfordult, ez a cédula-könyvekből megállapítható, akkor is, ha az új irat nem hivatkozik a régebbire. A számszerinti cédulakönyvben fel van jegyezve, hogy hol van jelenleg a kérdéses előiratok dossierje. Miután a tisztviselők nem tarthatják sokáig maguknál az iratokat, többnyire az irattárban van. Az új iratot belehelyezik a régi dossierbe, a baloldali lapra feljegyzik, hogy új irat került a régiek mellé és a dossier külső lapjára úgy, mint a számszerinti cédulára felírják, hogy melyik ügyosztályba irányított. Ha az előirat dossierje nem volna az irattárban, hanem valamelyik tisztviselőnél, az irattár rövid úton egyenesen hozzá juttatja az új iratot.

A kész dossier-eket az irattár elküldi az egyes ügyosztályoknak, ahol minden ügyosztály titkára feljegyzi, hogy mit kapott és azontúl a felelős azért, hogy hol vannak a dossier-k és azért, hogy elintézés után visszamenjenek az irattárba. Ha az egyik ügyosztály rövid úton átad egy dossier-t a másiknak, erről cédulán értesítenie kell az irattárt.

A kiadványt mindig az ügyosztály készíti el, A levelet a tisztviselő gépbe diktálja, az ügyosztályfőnök aláírja és amennyiben szük-

séges, más osztály főnökével, vagy az igazgatóval láttamoztatja. A láttamozás a kiadvány másolatán történik. A kiadvány most a megfelelő dossier-ban 3 másolattal együtt az irattárba kerül.

Az irattárban A. hivatalnok kapja meg, aki megszámozza és ráüti mindegyik másolatra is az elküldés dátumának bélyegzőjét. Egy másolatot az archívum számára bekötésre eltesznek, a másikat a napi „circulating jacket“-be, körüljáró borítékba teszik és elküldik betekintés végett az osztályfőnököknek, hogy a kiment postáról is tudjon mindenki. A harmadik másolat a dossier-ben marad P. A. jelzéssel (Put Away = Ad acta). Ugyanezt a jelzést ráteszik a dossier számszerinti lapjára, a cédulakönyvecskében. A dossier pedig elhelyeztetik függőlegesen élére állítva az irattári acélszekrények fiókjában. (Így amikor legközelebb kiveszik, más dossiert nem kell kiemelni, mint a mi vízszintes irattározásunknál.)

Mindezek alapján az iratokat könnyű megtalálni. Legegyszerűbb természetesen, ha a keresett irat száma ismeretes. De ha csak a tárgy, vagy az elküldő neve ismeretes, akkor is hamar meg lehet találni a név- és tárgymutató cédulakönyvek segítségével. Ha az érkezés vagy elküldés dátuma van megadva, akkor a beérkezés sorrendjében felvett listák vehetők igénybe.

Az akták számozása külön figyelmet érdemel. Ez nem a beérkezés sorrendjében történik, hanem tárgy szerint. Az egyes tárgyaknak alapszámuk van, mely soha nem változik, p. o. a nemzetközi konferenciák alapszáma 1000. A gyermekmunka 205. Magyarország 39. Mondjuk tehát, hogy beérkezik egy irat, melynek tárgya a brüsszeli nemzetközi egészségügyi konferencia. Ennek betűje H. (= Hygiene), alapszáma 1000 lesz. Tegyük fel, hogy az 1928. évben ez a konferencia a tizenhatodik ilyen összejövetel. Akkor a szám így alakul: H 1000/16/1. Az 1. a szám végén azt jelenti, hogy ebben az ügyben ez a legelső irat. A negyedik irat ugyanennek a konferenciának az ügyében H 1000/16/4. lesz.

A betűket és alapszámokat a hivatal szervezése idején önkényesen állapította meg a főirattáros mindazokra a tárgykörökre nézve, melyekben a hivatal levelezése előreláthatólag mozogni fog. Nagy előnye pedig az, hogy a gyakrabban előforduló számokat az ezzel foglalkozók nagyrészt fejben tudják tartani. Szükség esetén a számok tetszés szerint növelhetők és változtathatók újabb tárgykörök számára. A genfi főlevéltáros, M. Tudichum, szerint ez a rendszer 7 éven át kitűnően bevált, a számozás gyorsan megy, a dossier-k logikusan csoportosíthatnak és a keresett iratokat azonnal meg lehet találni.

Tökéletesnek bizonyára ez a rendszer sem mondható, sőt a magyar hivatalnok olvasván róla azt fogja mondani, hogy ennél ugyan a mi jó öreg rendszerünk egyszerűbb és világosabb — aminthogy a magyar nyelv is könnyebbnek látszik az angolnál, mikor az ember nem tud angolul —, de abszolúte véve mégis egyszerűbb az angol nyelvten, mint a magyar nyelvten.

Bobula Ida.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Krisztics Sándor: A békeszerződések revíziója. Budapest, 1927. 8° XX + 508. 1. Grill-féle könyvkereskedés Benkő Gyula r. t.

A mai magyarságnak kétségkívül Trianon a legégetőbb problémája, „Hozzá képest minden más bajunk csak múlt kellemetlenség. Jövünk, boldogságunk, egész anyagi és szellemi életünk elsősorban azon fordul, sikerül-e elérnünk a trianoni verdikt megmásítását. A megmásítás leg-egyszerűbb és leghatásosabb módja természetesen a hazug békemű erőszakos felrúgása volna. Mivel azonban erről az adott körülmények között szó sem lehet, más fegyverek után kell néznünk, melyek talán kevésbé gyors és frappáns hatásúak, de kellő hozzáértéssel és kitartással forgatva előbb-utóbb mégis a kívánt cél eléréséhez segítenek.

A b é k é s fegyverek sorában első helyen a p r o p a g a n d á t vagyis a világ közvéleményének tudatos és rendszeres felvilágosítását kell említenünk. A propaganda ma félelmetes hatalom. Hiszen a trianoni szörnyszülött is jórészen propagandának köszönheti a világra jöttét. A propaganda állott bölcsőjénél, az dajkálta féltő és szerető gonddal s ma is azt tartja benne az életet. Csakhogy e z a propaganda minden ízében hazug és ámitó. Célja nem az igazság fölragyogtatása, hanem elhomályosítása, nem az emberek fölvilágosítása, hanem szándékos vakságban tartása. Ez a propaganda hihetetlen leleményességgel fehérré tudta varázsolni a feketét, szépséggé a rútságot, igazsággá a hamisságot, erénnyé a bűnt és sok száz millió ember lelkében vallásos hitté tudta formálni azt a meggyőződést, hogy amikor egyes nemzetek vagy hatalmi csoportok önző érdekeiért harcolnak, akkor voltaképen az emberiség legszentebb javaiért ontják vérüket. Ez a propaganda valóságos atmoszférává tudta sűríteni a hazugságot, mely ma is körülveszi az emberiség nagyobb felét, észrevétlenül mérgezi lelkét, tudatlanul irányítja ítéleteit és képtelenné teszi az igazság befogadására.

A hazugság e mesteri propagandájának csak az igazság propagandája lehet az ellenszere. Ellenségeink gonoszsága a legszörnyűbb vádakot eszelte ki ellenünk és csempészte bele a világ köztudatába, csakhogy bűneink megérdemelt büntetéseként tüntethesse föl a trianoni nemzetgyilkolást. Nekünk tehát azon kell kezdenünk, hogy az igazság fegyverével felvesszük a harcot a hazugság körülvevő és fojtogató szövődéke ellen. Ki kell állanunk a világ piacára és unos-untalan kiáltanunk, hogy velünk fölháborító igazságtalanság történt, melynek sür-

gős jóvátételét a mi érdekeinken túl a megsértett erkölcs és igazság kiengesztelése is követeli. A rosszul értesült nagyhatalmaktól a jobban értesítendő emberiség lelkiismeretéhez kell föllebbeznünk és a legszentebb emberi értékek: igazság, jog és szolidaritás nevében sürgetnünk pörünknek újra való fölvetését.

Természetes, hogy az ilyen tág értelemben vett propaganda tömérdek munkát igényel. Hiszen a hazugság még ma is olyan erősen hatalmában tartja a lelkeket és a hatalmi érdekekkel párosulva olyan vastag páncélt von az illetékes körök lelkiismerete köré, hogy az igazság szava csak nehezen hatol át rajta. Ebből következik, hogy a propagandának, ha hatékony akar lenni, nem szabad a felszínen maradnia, hanem le kell hatolnia a dolgok gyökeréig. Az erős meggyőződésnek gazdag és sokoldalú tárgyi tudással és éles dialektikával kell benne egyesülnie. Mert nyilvánvaló, hogy nagy eredményeket csak nagy erőfeszítéssel érhetünk el. Felszínes újságcikkek talán alkalmasak lehetnek múló hangulatok keltésére, de a döntésre hivatott tényezők véleményének átformálását csak alapos és mélyreható munkától és az igazság ad o c u l o s demonstrálásától várhatjuk.

Ebből a szempontból különösen nagy örömmel és hálával fogadjuk Krisztics Sándor könyvét, mert valóságos arzenálját tárja elénk az eredményes békeellenes propagandához szükséges ismereteknek. Mindjárt megjegyezzük azonban, hogy amikor a könyv propaganda jellegét említjük, ezt csupán céljára és tárgyára vonatkoztatjuk. Mert egyébként a mű a szó legszorosabb értelmében vett tudományos munka, mely a legteljesebb tudományos szakavatottsággal és a legszigorúbb tárgyilagossággal szól hozzá a fölvetett kérdés minden vonatkozásához. És ez adja meg főértékét. A szerző egyformán otthonos a tárgy minden parányi részletében, tudós lelkiismeretességgel végére jár minden fölvetődő problémának, minden sorában a kutatás legfrissebb eredményeit nyújtja és így minden tekintetben kifogástalan fegyvereket szolgáltat az igazság diadaláért folytatandó harchoz. Ez az oka, hogy bár műve megírásakor elsősorban gyakorlati célokat tűzött maga elé, a tudománynak is elsőrangú szolgálatot tett vele, mert legalaposabb és legrészletesebb összefoglalását adja a békerevízió kérdésével kapcsolatos problémáknak.

Tartalmi tekintetben Krisztics könyve részben jogi, részben történeti, részben pedig politikai problémákat boncolgat. Az első rész szorosan a nemzetközi jog körébe vág. Itt a békeszerződések revíziójának jogi alapjait vizsgálja a tudós szerző és érdekes fejtegetések során tárja elénk az örökéletűnek hirdetett büszke békeépületen tátongó réseket, melyek előbb vagy utóbb járható utakká fognak tágulni a revíziós gondolat bevitelére. Így nevezetesen rámutat a békeszerződés pontjaival ellentétes gyakorlatnak, a d e s u e t u o-nak, a részleges békerevíziónak, a diplomáciai revíziónak, a háborús felelősség tisztázásának és az erők kiegyenlítődésének mint békemásító tényezőknek jelentőségére.

De a nagyértékű könyv törzsét nem ezek a jogi fejtegetések, hanem a történeti részek teszik, melyek a lehető legszélesebb keretekbe ágyazzák be a háborús felelősség kérdését s melyek magukban több, mint negyedfélszáz oldalt töltenek meg. Itt a nemzetközi jogász helyébe az oknyomozó történetíró lép, aki a hangya szorgalmával gyűjti össze az adatokat és a művész öntudatosságával formálja őket harmonikus képpé. És el kell ismernünk, hogy Krisztics amilyen kitűnő jogásznak, éppen olyan jól megállja helyét történetírónak is. Tárgyi tudása egyenesen imponáló. A háborús irodalom irdatlan rengetegében meglepő tájékozottsággal bír. A német külügyi hivatal óriási aktagyűjteményét épp úgy felhasználja, mint az orosz szovjet diplomáciai leleplezéseit vagy a németek által közzétett belga követjelentéseket. Általában megállapíthatjuk róla, hogy a háborús irodalmat nagyközönségnek szánt összefoglaló műben eddigelé még senki sem használta föl nálunk hasonló terjedelemben és alapossággal.

Az irodalomban való teljes otthonosság aztán lehetővé teszi a szerző számára, hogy necsak világosan, hanem egyben arányosan is építse föl előadását. Minél jobban közeledik a világháború kitörésének időpontjához, elbeszélésének medrét annál szélesebbre tágítja s oknyomozását annál mélyebbre ágyazza és sokágúbbá duzzasztja. Kiinduló pontul nagyon helyesen az 1870—71. évi francia-porosz háborút választotta. Hiszen ma már nem kétséges, hogy a világháború legmélyebb eredésű és legdúsabb nedvű gyökérszálát az Elsass-Lotharingia elvétele által fölkeltett francia revans-vágyban kell keresnünk. Ez lett az új politikai kurzus legfőbb hajtó ereje, mely Németország és közvetve Középeurópa politikai fejlődésének irányára is döntő módon kihatott. Szerzőnk jól megérzi ezt és nagy meggyőző erővel mutat rá a revans történelemalakító jelentőségére. A továbbiak során tanulságos módon ismerteti Bismarck szövevényes szövetségi rendszerét, a bulgár válság és a Boulanger-krízis nehéz teherpróbáját s a francia-orosz közeledés első szimptomáit, melyek már a kilencvenes évek legelején a hármasszövetség ellenes francia-porosz kettősszövetség megkötésére vezettek. Majd az e n t e n t e-politika eredő erőinek kinyomozására s az angol-francia és az angol-orosz e n t e n t e-c o r d i a l e lérejöttének ismertetésére tér át, hogy utána széles ecsetkezeléssel megrajzolja azoknak a végzetes világkríziseknek (marokkói, annexiós, balkáni) képét, melyek valójában a dübörögve közeledő nagy kataklizma útjelzői és szálláscsinálói voltak. Ebből a sötét háttérből bontakoztatja aztán elénk 1914 nyarának megrendítő tragédiáját, a serajevói gyilkosságot és a nyomában megindult nagy diplomáciai kampányt, mely békeszerzés örve alatt a legborzalmasabb háború poklába taszította a világot. Krisztics iparkodik minél áttekinthetőbb képet nyújtani a dübörögve vágató és egymás útjait sokszorosán keresztező eseményekről s amennyire csak lehetséges, különválasztani a kuszált szálakat, hogy a végén egy mesteri szintézis keretében megkísérelje a háborús felelősség roppant komplikált kérdésének kibogozását. A történeti

tényekből levont következtetéseket még jobban elmélyíti és súlyosítja az entente-hatalmak hadi céljainak és titkos szerződéseinek bemutatásával, melyek eleve sikertelenségre kárhoztattak minden békekísérletet s a háború végén a fegyverszüneti feltételek megszabásával előre ízelítőt adtak az embertelen békékből. Végül az utolsó részben *Az erők kiegyenlítődése* címen a jóvátételi kérdéssel kapcsolatos tömérdek próbálkozást, az entente-hatalmak egymásközötti adósságainak rendezését s a békerevízió kilátásait ismerteti.

Krisztics könyve tehát tényleg valóságos arzenálja a trianoni béke ellen kitűnően használható fegyvereknek. Előadásának szigorú tárgyiasága, hangjának előkelő s nyelvezetének szorosan a tárgyhöz simuló egyszerűsége és természetessége méltóan simul a gazdag tartalomhoz. Minden során érzik, hogy tudós és fegyelmezett elmének alkotása. Megírása és kiadása tudományos, de egyben hazafias cselekedet is, melyért teljes elismerés illeti a szerzőt.

Balanyi György.

Asztalos Miklós dr.: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Pécs, 1928. 195 lap.

Asztalos Miklós legújabb könyvében azt akarja velünk megismertetni, hogy miként ment végbe a XIX. század első felében az önmagáért való Erdély gondolatának, az erdélyi államalkotó tudatnak feladása párhuzamosan Erdély Magyarországgal való uniójának megvalósításával? Ennek következtében e könyv nem más, mint az erdélyi unionista törekvések története.

Asztalos Miklós nagyon helyesen cselekedett, mikor ez unionista törekvések történetét megírva, különös súlyt helyezett arra a szerepre, melyet ebben a kérdésben Kossuth Lajos játszott, II. József császár uralkodása után Erdélynek Magyarországgal való egyesülése fokozatosan erősödő politikai törekvéssé lett úgy a Királyhágón innen, mint túl. Ifjabb Wesselényi Miklós nemzeti politikájának valóságos sarkkövévé tette, — de annyi bizonyos, hogy Kossuth Lajos támogatása és politikai törekvéseinek diadalmaskodása nélkül 1848-ban meg nem valósulhatott volna. Évtizedek teltek volna el bizonyára a rendes történeti fejlődés során, ha az 1848-iki forradalmi átalakulás, amelynek éltető és vezérlő szelleme Kossuth Lajos volt, be nem következik.

E könyvnek tagadhatatlanul bizonyos fokú politikai aktualitása is van. Napjainkban nagyon sok politikus és nem politikus elmében felvetődött az a gondolat, hogy a trianoni békediktátum által Romániához csatolt magyar területen a több mint egy és fél milliónyi magyarság csak úgy menthető meg, ha sikerül az önmagáért való Erdély gondolatát, az erdélyi államalkotó tudatot egy, lehetőleg a magyar állammal közjogi kapcsolatban álló autonóm Erdélyországban új életre kelteni, E könyv írója nemcsak híve, hanem buzgó propagandistája is e törekvésnek. Egész eddigi történet-publicisztikai munkássága tulajdonképpen e gondolat körül csoportosul. Ezt a gondolatot igyekszik megerősíteni

és terjeszteni. Elméleti, talán helyesebben történet-bölcseleti megalapozását e gondolatnak „Az erdélyi tudat kialakulása“ című tanulmányában végezte el.

E könyv éppen úgy, mint írójának előző tanulmányai, komoly történetírói készségről és értékes publicisztikai képességről tesz tanúságot. Gondosan tanulmányozott és szedett össze minden, e kérdésre vonatkozóan nyomtatásban megjelent adatot. Jóformán semmi lényeges sem került el figyelmét. Maga mondja azonban, hogy műve megírásánál nem használt levéltári anyagot. A céhbeli történetírók bizonyára szemére vetik, hogy nem kutatott írott források után. Semmiesetre sem vált volna könyvének hátrányára, ha ilyen nem publikált anyagot is használhatott volna. De vigasztalhatja magát azzal, hogy eredményei ez esetben sem igen lettek volna mások. A XIX. század történetében igen sok esetben a politikai harcok, kérdések és eszmék irodalma értékesebb források, mint a kormányok tisztviselőinek, vagy bizalmasainak legtöbbször célzatos jelentései, vagy a hivatalos küldöttségek, bizottságok stb. jegyzőkönyvei.

Magam részéről csak abban kételkedem, hogy a valóságban meg volt-e az önmagáért való Erdély gondolata és az erdélyi államalkotó tudat valóban tényező és hatóerő volt-e valamikor a magyar nemzet történetében? Több okom van állítani, hogy Szent István óta csak egyetlen egy államalkotó eszme és tudat volt: a magyar királyság egységesítő gondolata. Erdélyi gondolat, erdélyi államalkotó tudat mint állami és nemzeti gondolat, vagy törekvés sohasem volt, csak magyar nemzeti és állami gondolat a különböző történeti korszakok szellemének megfelelő alakban, A külön erdélyi tudat, az erdélyi állameszme, az önmagáért való Erdély gondolata csakis az egykor önálló erdélyi fejedelemség történetének és hagyományainak téves megítéléséből származó félreértés eredménye.

Erdély nem saját akaratából lett a XVI. század közepén önálló fejedelemséggé, hanem nagy világtörténeti események tették azzá és egyúttal szemben a királyi Magyarországgal a magyar nemzeti és állami eszme képviselőjévé. Az előbbi csak név szerint és törvényesen volt nemzeti és független magyar állam, a valóságban pedig területi csonkóságánál, elhagyatottságának és erőtlenségének kényszerítő körülményeinél fogva a Habsburg-dinasztia érdekeinek szolgájává lett és az is maradt volna, ha Bocskai hadi és politikai sikerei lehetővé nem tették volna, hogy ismét önmagára is gondolhasson, hogy valamivel több, magyarabb és önállóbb legyen, mint a Habsburgok valamelyik örökös tartománya. Bocskaitól kezdve az erdélyi fejedelmeknek történeti jelentőségét és hatalmát éppen annak a hivatásnak tudata adta meg, hogy egyformán tekinthették magokat a Habsburg-elyomás ellen küzdő magyarországi rendek vezérének és Erdély fejedelmének. Az önálló erdélyi fejedelemségnek megalkotója Fráter György volt, de ő vetette meg annak a hagyományossá vált erdélyi politikának is alapjait, amely végső célját, a Mohácsnál széttrőtt magyar állam integritásának helyreállítását, a két országnak egyetlen magyar államban való egyesítését

sohasem tévesztette szeme elől. Csak ez az egyetlen transzilvanizmus volt a magyar történet folyamán, amelynek lényege nem egy külön erdélyi államnak, hanem a független és egységes magyar királyságnak visszaállítása és fenntartása volt.

Ezek után felvethetjük azt a kérdést: mi lehet oka, hogy ez az állítólagos erdélyi állameszme, ez az erdélyi gondolat, amelynek Asztalos Miklós érdemes publicistája, mégis sokak elméjében felvetődött és több ízben megvitatás tárgya, sőt bizonyos fokig igen sok gondolkozó magyar-nak megvalósíthatónak látszó vágya, vagy éppen politikai programja is lett?

Bizonyos fokú érzés és gondolkozásbeli egység az erdélyi magyarokban, mint közös és a többi magyarokétól eltérő sajátság az első vizsgálódó pillantásra is megállapítható, de ez egy különleges erdélyi államalkotó tudattól, vagy csak az önmagáért való Erdély gondolatától is végtelenül távol álló valami. Lényegében semmi egyéb, mint egy-két fokkal erősebb olyan regionalizmus, mint aminő csekélyebb mértékben a dunántúli, a felvidéki, vagy a duna-tiszaközi magyarok között is megállapítható, de ez a regionalizmus éppen úgy nem üt el lényegében a közös magyar nemzeti gondolattól és állami tudattól, mint az erdélyi magyarságnak, illetőleg a székelyeknek nyelve a magyar nyelv szellemétől és szerkezetétől. Mindakettő egységes és ugyanaz.

Ez a regionalizmus megvan a trianoni békediktátum által Erdélyben úrrá lett regátbéli és az erdélyi románság között is. Egy kiváló román író — Liviu Rebreanu — közelebbről foglalkozva a három erdélyi nemzetnek újabb irodalmi mozgalmaival és alkotásaival, azt mondja, hogy van egy közös jellemző vonásuk, amelyet legáltalában *ethicizmus*-nak lehetne nevezni. Ez a közös erdélyi ethicizmus választja el az erdélyi románokat a regátbeliéktől. Az Erdély autonómiáját politikailag lehetségesnek tartó erdélyi és nem erdélyi magyarok e különbözőséget való értékénél és erejénél többre becsülve, gondolják, hogy az erdélyi gondolat oly erős az erdélyi románokban, hogy hajlandók lennének, kiszakadva a nagyromán nemzeti egységből, az erdélyi magyarokkal és szászokkal saját jószántukból és békés megegyezéssel a magyar óhajtnak megfelelően a magyar állammal foederációban levő autonóm erdélyi államban élni.

Ez a vágy és óhajtnak keltette életre a valóságos helyzetet és a meglevő helyzetet nem- vagy csak futólagosan ismerőkben az önmagáért való Erdély gondolatát, amely a valóságban sohasem volt meg, mert hiszen Erdélyben csak magyar, székely és szász nemzet volt, de egységes „erdélyi nemzet“ soha. II. József császár akart rendeleti úton egy ilyen „erdélyi nemzet“-et alkotni, de kísérlete kudarcot vallott. Önálló autonóm Erdély csak abban az esetben volna lehetséges, ha Erdély lakossága túlnyomó többségében olyan erdélyi nemzet volna, mint Írlandban az írek, vagy ha az erdélyi magyarságnak olyan volna a helyzete és ereje Erdélyben, mint a horvátoknak Horvátországban. Ma Erdély lakosságának többsége román. Ennek transzilvanizmusa pedig

igazán távol áll attól az erdélyi államalkotó tudattól, amelyet e könyv írója történeti és politikai erőnek és tényezőnek hirdet.

Ez a valóság, a többi elmélet, vagy többé-kevésbé valóságnak látszó feltevés, amelyről lehet gondolkozni, beszélni, sőt teljesüléséről ábrándozni is, de amely reális politikai gondolkodás vagy éppen cselekvés alapját nem alkothatja.

Ennek a könyvnek sok tartalmi értéke van, de van egy alaki hibája. Nehezen olvasható. Nincs jól megírva. A történetírónak, főleg a publicisztának nemcsak tudósnak, tárgya anyagának alapos ismeretével bírónak kell lennie. Eszméinek helyes szempontjai és szabatos ítélő képessége mellett — amelyek e könyv írójában egyáltalán nem hiányoznak — feltétlenül szükséges, hogy értse a könyvírás mesterségét, az eszmék és a gondolatok egymásutánjának világos elrendezését és legyen lehetőleg író is, a szó szépirodalmi értelmében. Lehet, hogy tévedek, de nekem úgy tetszik, hogy e tulajdonságok gyenge oldalát alkotják e különben értékes könyvnek és akadályozni fogják, hogy amit megérdemelne: szélesebb körben is elolvassák.

Jancsó Benedek.

Bozóky Ferenc dr.: A statisztika módszertana. Debrecen város és a Tiszántúli ref. Egyházkerület Könyvnyomda vállalata kiadása 1927. VIII + 218 lap.

Bozóky Ferenc nemrég megjelent könyvével ismét szaporodott az összefoglaló, elsősorban egyetemi tankönyvnek szánt statisztikai kézikönyvek száma, amelyeknek az a célja, hogy hasznos útmutatást adjanak az egyetemi hallgatóságnak és a művelt közönségnek a statisztika módszertanában való eligazodáshoz. Öt évvel ezelőtt jelent meg Buday László tömör és világos rendszerű tankönyve — A statisztika elmélete és története —, amely sem el nem avult, sem el nem fogyott azóta, úgyhogy ma két olyan újabb módszertanunk is van, amely a statisztika elméleti problémáival foglalkozik, de máig sincs pótolva tudományos irodalmunknak az a nagy hiányossága, amelyre pedig Buday annyiszor felhívta tudósaink figyelmét: máig sem készült el a statisztika „anyag”, „gyakorlati” részének elméleti feldolgozása és rendszerezése. Kenéz Béla kis demográfiai kézikönyvén kívül alig van egy-két olyan könyvünk, amely a gyakorlati problémák részletes módszertanát nyújtaná.

Buday műve mellett új módszertani kézikönyv kiadását csak új, mélyebbre ható elmélet, eredeti rendszer indokolhatja. Nagyon csalódik azonban, aki Bozóky könyvét ezzel a gondolattal veszi kezébe. A szerző elméleti kiinduló pontja szerint a statisztika pusztán a tömegjelenségek kutatására szolgáló gyakorlati eljárás, Arra az eszmeharcra, amelyben kiváló tudósok e felfogással szemben a statisztika önálló tudomány-jellegét vitatják, alig reflektál a szerző s elintézettenk véli azzal a megjegyzéssel, hogy a statisztika methodologiai felfogásához — tehát a szerző álláspontjához — „egyre többen hajlanak. Ez az állítás legalább is vitás s ezért nem lett volna felesleges e

„hasznos útmutatóban“ — mint Buday is tette — vázlatosan ismertetni a másik tábor álláspontját is. A statisztikai hálózat szervezetének és a statisztika fejlődéstörténetének ismertetését csaknem teljesen mellőzi a szerző, úgy hogy a statisztikai ismeretek egész területén tájékozást kereső olvasó ezért mégis kénytelen Buday könyvéhez fordulni.

Bővebben tárgyalja Bozóky a statisztikai analitikát, a statisztikai anyag matematikai feldolgozásának eljárását, mert míg Buday ezt az anyagot 10 oldalra sűrítette össze, addig Bozóky könyvében 92 oldal jutott e résznek. A kimerítő részletezés mellett azonban itt is újabb csalódás várja az olvasót, mert benne Bozóky önálló rendszere helyett Franz Z i z e k frankfurti egyetemi tanárnak „Grundriss der Statistik“ című 1923-ban 2. kiadásban megjelent munkáját véli felismerni, amelynek első része már az anyagbeosztás és a fejezetek sorrendje tekintetében is meglepően hasonlít Bozóky művéhez. Hiszen elvégre a statisztika módszertana nem olyan ördögös tudomány, hogy a kongeniális egyezések lehetősége ki volna zárva, de hogy itt ilyesmiről lenne szó, arra rácsófol a két szöveg felszínes egybevetése is. A német szöveg nagyjában híven előkerül csaknem minden lapon Bozóky módszertanában, anélkül azonban, hogy az ilyen idézéseknél világosan utalna is — egyébként bőséges forrásjegyzetei között — Zizek módszertanára, amelynek gondolatmenetéhez szorosan ragaszkodik, néhol azonban összevont, rövidített s a forrást leplezni törekvő formában. A legtöbb helyen Zizek fejtegetéseinek kivonatolását, vagy rossz fordítását adja vissza csupán önálló állásfoglalás helyett. Ez a szuverén „felhasználás“ módszere, amelyet talán nem lesz felesleges bemutatnunk néhány példában is.

Z i z e k : 85. 1. „Wenn wir das Verhältnis der sekundären Statistik zu dem, im vorstatistischen Stadium gewonnenen Material betrachten, so sind dabei drei Gesichtspunkte zubeachten:

1. Es dürfen offenbar nur gleichartige, (hinsichtlich der Erhebungseinheit, der Merkmale und der Verfahrens) begreiflich übereinstimmende... Einzelfeststellungen sekundärstatistisch zusammengefasst werden, was namentlich bei der statistischen Zusammenfassung von Materialverschiedener Städte oder Landesteile sorgfältig zu prüfen iist.

2. Man kann eine ... sekundäre Statistik nur dann richtig verstehen, richtig beurteilen, wenn man die Eigenart des sekundärwerteten Materials, insbesondere die Rechts- und Verwaltungsgrundsätze kennt, nach denen es ... gewonnen wurde.

B o z ó k y : 28. 1. „Ha a statisztika viszonyát a nyers, az antestatistikai anyaghoz nézzük, a következőkre kell figyelemmel lenni:

1. Csak nyilván egyforma, fogalmilag egyező és azonos eljárással nyert megállapítások foglalhatók össze módszertanilag helyesen szekunder statisztikailag. Ezért tehát különböző szervek anyaga ebből a szempontból a feldolgozás előtt gondosan megvizsgálandó.

2. Egy másodlagos statisztikát csak akkor lehet megérteni, ha az anyag sajátosságát, a közigazgatási alapelveket, amelyek szerint gyűjtötték, ismerjük.

3. Vergleiche mehrerer sekundärer Statistiken ... sind nur zulässig, wenn diese Statistiken formai vergleichbar, insbesondere, was Einheiten, Merkmale und vorstatistischen Verfahren betrifft — nach gleichen Rechts- und Verwaltungsgrundsätzen igewonnen wurden.

3. Több másodlagos statisztika összehasonlítása csak akkor megengedett, ha ugyanazon elvek szerint készült, különösen pedig csak, ha a megállapítások fogalmilag azonos egységre vonatkoznak.“

Hogy a fordítás nem egészen hű és hibátlan, az inkább a filológiai interpretáció, mint a tudományos önállóságra törekvés számlájára írandó.

Egyik érdekesen tipikus példája annak az eljárásnak, amely az eredeti értelem elferdítése árán is „önállóságot“ akar sejtetni, a következő:

Z i z e k: 102. 1. „Wen wir primäre und sekundäre St. hinsichtlich der auf seiten der Auskunftspersonen liegenden Entstehungsgründe von Erhebungsfehlern vergleichen, so sind jedenfalls bei sekundär St. im allgemeinen grössere Erhebungsfehlern zu befürchten, da konkreté Verwaltungsmassnahmen nach Massgabe der Angaben erfolgen, doch sind bei den vorstatistischen Verwaltungsgeschäften auch meist sehr scharfe Kontrollmassnahmen, (man denke an das Steuerveranlagungsverfahren) vorgesehen. Bei primärer St. ergeben sich für den einzelnen keinerlei direkte Konsequenzen; der Anreiz zu unrichtigen Angaben ist gewiss geringer, allerdings auch die Kontrolle meist nur oberflächlich...“

B o z ó k y: 65. 1. „Hibák természetesen másodlagos statisztikáknál is előfordulnak

de mégis kevésbé, mert az adatok konkrét közigazgatási rendszabályok alapján keletkeztek

erősebb ellenőrzés és büntetőszankciók mellett. Primär statisztikánál a felvételek az egyesre nem járván direkt következményekkel, az ellenőrzés mindig felületesebb ...

Vagy nem érti meg tehát a szerző a német szöveget, vagy pedig szándékosan ferdíti el az eredeti értelmet, ami ha valóban így van miár erősen befolyásolhatja munkája önállóságáról alkotott véleményünket.

„A statisztikai kérdés“ c. fejezetnek (50—52. 1.) a kérdés főkövetelményeit tárgyaló pontjai is többé-kevésbé bő kivonatát nyújtják Zizek „Methodologische Grenzen der Fragestellung“ c. fejezetének, Bozóky 5. és 21. pontja viszont, amely az előnyomott felvételi „formulár“ hátrányaira vonatkozik Z, „Die Erhebungsformular“ c. fejezetéből való, (82. 1.)

„A felvétel szervei“ c. fejezet hasonlóan szoros kivonata Zizek „Die Erhebungsorgane“ c. fejezetének, („Als ausführende Erhebungsorgane fungieren in der Regel einzelnen Personen, manchmal aber „Erhebungskommissionen“... (81. 1.) B o z ó k y n á l: „A számlálók szabályként (!) egyes személyek és csak kivételesen folyik a felvétel ... bizottságilag“ (57. 1.), hasonlóképen az „A felvétel jog-

alapja c. fejezet is. „Den bei secundär St. braucht die St. gar nicht an die Bevölkerung heranzutreten“ (Z. 92.). „Ennél — a szekunder st.-nál — minthogy a st. Központ nem fordul kérdésekkel a népességhez . . .“ (B. 57.) vagy pl. „... wenn sich die staatliche Statistik iür Einzelfeststellungen interessiert, die von Selbstverwaltungskörpern gemacht werden ... dazu bedarf es ... ein Gesetzes.“ (Z. 93.) „Ha ellenben a statisztika autonóm szervek ... feljegyzései iránt érdeklődik ... már törvény kell.“ (B. 57.)]

Zizek gondolatmenete tehát mint veres fonál végighúzódik Bozóky fejezetein s némelyik mondata szó szerinti fordításban nyersen kiütözik az olvasó elé.

Minél messzebb haladunk a szövegek egybevetésénél, annál jobban meggyőződünk arról, hogy a szerző forrásába vetett bizalma mennyire szilárd. Erről tanúskodnak az ilyen, apró részletekig menő egyezések is:

93—94. „Eine besondere Rechtsgrundlage für sekundäre St. bietet manchmal das staatliche Aufsichtsrecht... Es fragt sich nur, in welchem Ausmass das Aufsichtsrecht ... zur Einförderung allgemeiner Materiellen berichtigt. Ist dieses Ausmass überschritten, so liegt nicht mehr staatliche Erforderung nichtst. Materialen, sondern primärst, Erhebung vor.“

58. 1. „Néha az állam felügyeleti jogával kapcsolatosan nyer másodlagos st. anyagot. Itt persze problematikus, hogy mely határig jogosít e jog a st. anyag követelésére. Ha igen sokat követel, akkor tulajdonképpen nem másodlagos st.-ról van szó, hanem elsődleges st.-felvételtől.“

Hagyjuk azonban a tréfát és a példák felsorolását, hiszen ez komoly dolog. Elvégre egy egyetemi tanár könyvéről van szó, akinek az a hivatása, hogy önálló tudományos kutatásra nevelje a főiskolai ifjúságot. Nemcsak a statisztikának, hanem általában a tudományos munkának is van azonban világszerte elfogadott és erkölcsi követeleményeket is támasztó módszere. Már pedig az a körülmény, hogy egy könyv egyetemi vezérfonalul is szolgál, úgy érezzük, inkább szükíti, mint növeli a forrásmunkák felhasználásának szabadságát, hiszen a tanár munkája követendő példa kellene hogy legyen az ifjúság előtt. Végso ítéletként le kell szögeznünk tehát, hogy Zizek világos rendszerű könyvének teljes lefordítása a magyar tudományosságnak többet használt, vagy legalább is kevesebbet ártott volna az előttünk fekvő munkánál.

Áfra Nagy János.

Dr. Ólay Ferenc: A magyar kultúra válságos évei. 1918—1927. A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása. Budapest, 1927. 337 lap. Sok szó esett már e folyóirat hasábjain arról, hogy a demokratikus államberendezések mai korszakában milyen fontos az a propaganda, amely a „világ-közvéleményt“ egyes nemzetek mellett, vagy azokkal szemben éles, sőt tette kész érzelmi állásfoglalásra képes hangolni. A magyarság ezt hosszú időn át teljesen elhanyagolta. Amióta azonban ráeszméltünk, hogy hazánk megcsonkításának borzal-

mas méreteit ily céltudatos és szívós propaganda tette lehetővé, mi is kezdünk törődni az eddig magyar szeméremmel került propaganda-munkával. Látszólag nagyon könnyű a feladat, hiszen egy évtized alatt a sérelmek, igazságtalanságok felsorolhatatlan özöne zúdult a magyarságra, anyagban tehát nincs hiány, A propaganda-irodalom azonban nem könnyű műfaj, mert semmit sem olvasnak annyi kritikával és szkepszissel, mint az e fajta munkákat. A panasz, ha még annyi méltatlan szenvedés csalja is elő a könnyeket, alig alkalmas arra, hogy a mai, érzelmességre épen nem hajló világban rokonszenvet keltsen. Túlzást, ferdítést, legjobb esetben is elfogult általánosítást lát benne. Részvétre nem lehet számítani. A jó propagandairat az idegen, a távoli olvasó eszményeiből indul ki s azokat a tényeket tárja a világ elé, amelyek az érdektelen olvasó lelkében önként kiváltják az erkölcsi megütközés ítéletét. O l a y Ferenc számolt a mai kornak a kultúrértékeket mindenek fölé helyező szellemével s helyes ösztönnel a kultúrbotránnyok sorozatát mutatja be a békességet kereső világnak, a magyar kultúra megtüportatásának legkiáltóbb eseteit. A szerzőben együtt vannak a jó propagandamunka feltételeit jelentő tulajdonságok. Szilárd, magával sodró hit a maga igazában, igazságszeretet, biztos erkölcsi érzék s az ezekből folyó tárgyilagosság, világos, élénk, jól akcentuáló előadókészség és valami, majdnem derűs, de mindenesetre erőt sejtető optimizmus, amely megóvja attól, hogy az önérzetes magyarság sebfelmutatása carmen miserabile-vé lágyuljon tolla alatt. Helyes módszerrel a dokumentálásra veti a súlyt s ezt sok tetszetős képpel is szolgálja.

A szociológus sok adalékot kap a nemzeti elnyomás eszközeinek ismeretéhez és megerősödik abban a megállapításában, hogy a kultúra szeretete alig fékezi a népeknek a faji érzésből táplálkozó uralomvágyát és a maga, még ha alantasabbnak is tudott kultúrájának erőszakos terjesztését, legfőlebb annyiban mérsékli, amennyiben kulturális finnyássága az eszközök megválogatására készíti. A könyv minden lapja arról tanúskodik, hogy a magyar medence perifériáin könnyen hegemoniához jutott népek a kendőzöttség különböző foka mellett (ami kultúrájuk egyenlőtlen voltából következik) lényegében ugyanazzal az imperialisztikus türelmetlenséggel igyekeznek a magyar kultúrát s ezzel a magyarságot kiirtani.

A Magyar Nemzeti Szövetség céljain kétségkívül lendíteni fog, ha ezt a szerencsés órában fogant derék munkát angol és francia nyelven minél szélesebb körben terjeszti. Sz. Gy.

Dr. Cornea Tamás: A kisebbségi kérdés. Politikai tanulmány. Cluj — Kolozsvár, 1928. 63 l.

Ez a kis könyv érdekes dokumentuma Románia nemzetiségeket elnyomó kormányrendszerének, Cornea, a jó román hazafi s volt megyefőnök csak úgy véli elkerülhetőnek az állam szétesését, ha a kormány felhagy a kisebbség-üldöző politikájával és „édes anyaként“ keblére öleli a 4—5 millió főnyi kisebbséget. A szerző szerint Románia urai

pontosan utánozzák az egykori magyar hatalmasok elnyomó politikáját. A magyar nemzetiségi törvény „oszthatatlan és egységes magyar nemzet” politikai fogalmát lemásolta az 1923. évi mára 29-iki román alkotmány: „A román királyság egységes és oszthatatlan nemzeti állam”. „Minden román tekintet nélkül népi eredetére, anyanyelvére ... stb.” kifejezések nyilván mutatják, hogy a kormány struccpolitikát folytat, amikor nem vesz tudomást a magyar és német kisebbségek jogairól, vagy csak látszólag tiszteli azokat, amidőn a választások idején pártpolitikai alkudozások tárgyává teszi. Az erőszakos oláhositást az az iskolapolitika szolgálja, amely semmivel sem jobb mint volt egykor Bánffy és Apponyi románellenes politikája. Az üldözés és erőszak szelleme azonban nem az igazi román nép lelkéből fakad. Nem egyéb az, mint a román nép nyakára ült „népi eredetre való tekintet nélküli” románoknak kapzsi harácsolásait leplező sovinizmusa. Gyűlölettel és gúnnyal van tele a szerző a román kormányférfiak ellen, akiktől a román nemzettel való minden közösséget megtagad, amikor Eminescu sorait idézi:

A bulgár had kövér nyakával, a görög népség vékony orrával,
E sok szemtelen pofa mind azt mondja magáról, hogy román
Ez az egész görög-bolgárságnak nagyapja természetesen Traján.

Cornea pacifista, de a béke megőrzéséhez szükségesnek tartja a kisebbség lelki lefegyverzését, mert gyűlölettel és bosszúval telt szívekben nem rakhat fészket a béke. Az igazságos kormányzással ő már megoldottnak is hiszi a kisebbségi kérdést nem gondolva meg, hogy a nemzethez tartozás természetes állapota, amelyet ő annyira hangsúlyoz, nem szűnik meg azzal, ha az állam egyenlő elbánással feledtetni igyekszik a nemzeti önállóság elvesztését. Cornea mégis eljut odáig, hogy Románia népei szabadságát, nyugodt együttélését és fejlődését alkotmányos úton, új „magna carta”-val kívánja szabályozni. De ezt nem a hazugságból élő „nagy államférfiaktól” várja, akiknek bukását bizvást reméli, mert a román közmondás szerint „hazugsággal az ebédet még megszerezheted, a vacsorát azonban már nem”. *P. P.*

A Napkelet Lexikona. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság. Budapest, 1927. I—II. kötet. 740 + 738 l.

A lexikonnak egyetemes tájékoztatást kell adni, a jó lexikon tehát rendszeres (részeiben arányos), mindent felölelő és alfabetikus rendje ellenére is egységes, mert a részekre szakított információk harmonikusan összeillő egységes ismeretképet adnak. A Pallas-lexikon még megközelítette ezt az ideált, a Révai-lexikon azonban már erősen tükrözteti a századeleji magyarság disszonanciáit, világnézeti szakadékait és a törekvések ütközéseit, amit az üzleti cél törő írója tudott csak jól-rosszul leplezni. A háború után kiadott Világlexikon már egységes szellem gyümölcse: a magyar-álarcos nemzetközi zsidószellemé. A *Napkelet* lexikona, amely szintén kis tömör könyv, ezt fogja leszorítani a magyar tömegek aszta-

láról. Erre minden tekintetben alkalmas, mert gondos, lelkiismeretes, szép munka, amely nem idegen célokat szolgál, hanem a magyar egységet keresi. Sokszor túlon túl is, és nem éppen szerencsés módon. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy kényesnek látszó dolgokról hallgat, vagy olyan szűkszavúan intézi el azokat, hogy ellenkező hatást éri el. Például a „Protestantizmus“ címszó a „Prot. egyházak“ címszóra utal, ahol ennyi olvasható: „Az ág. h. ev., a ref. és az unit. egyházak közös neve. Ide számítható az anglikán egyház is. V. ö. Speyeri gyűlések. Ez a szűkszavúság a szociológiai anyagnál is nem egyszer bántó. A *családról* pl. 7 sor (félsor!) olvasható, amikor ugyanazon oldalon a csalánosok vagy úrbeli állatok törzsét 34 sor ismerteti s amikor a repülőrekordoknak 10 oldalt adott a szerkesztő. Jelentős szavak (anyanyelv, asszimiláció, klán, presztízs stb. stb.) és írók (Ratzenhofer, Vierandt, Giddings, Beöthy Leó stb. stb.) hiányoznak. Nagyon kívánatos, hogy újabb kiadás esetén, amit a szép és hasznos könyv mindenesetre megérdemel, a szociológiai anyag alaposan átdolgoztassék. Y.

ALMANACH DES ÉTUDIANTS HONGROIS redige par Nagy Iván. Preface de Z o l t á n de M a g y a r y. Paris, 1927.

A párisi magyar egyetemi hallgatóknak vitéz dr. Nagy Iván elnökelete alatt megalakult egyesülete adta ki e füzetben tagjai értelmi produkcióinak legjavát. Az évkönyv tanúságot tesz arról a sokféle ágazó tudományos munkásságról, amelyet ifjú tudósaink a párisi alma mater égisze alatt kifejtének.

A kötet előszavában Magyary Zoltán miniszteri tanácsos mint a kultuszminisztérium tudománypolitikai és egyetemi ügyosztályának vezetője megkapóan ecseteli a magyar-francia szellemi kapcsolatok történetét és utal arra a közös célra, amely mind a francia, mind a magyar értelmiség törekvéseit a múltban jellemezte: az általános emberi eszmékért való nemes lelkesedésre és önzetlen odaadásra. Ennek a ténynek felismerése biztosított az előszó írója szerint magyar értelmiségünknek tisztes helyet a művelt nemzetek aeropágján s ez tette másrészt a nemzet harcias és önfeláldozásra kész értelmiségét az európai civilizáció védőbástyájává a reánk zúdult történelmi időkben. Ezt a szerepet a mai ifjúság feladata súlyának tudatával tölti be. Azok a diákok, akik a francia egyetemeken tanulnak, idejüknek, sajnós, csak egy részét szentelhetik tudományos munkásságuknak mert idejük másik és talán nagyobb része a kenyérkeresettel telik el.

A cikkek irodalmi és tudományos tárgyakat ölelnek fel. A sort *Ajtay* Miklós nyitja meg a repülőgép esztétikája c. cikkével. *Barkó* László, *Göllner* Aladár és *Korányi* István báró, valamint *Nagy* Iván dolgozatai az államtudományok köréből valók, *Papp* Karola és *Jenői* Andor orvosi *értekezéseket* nyújtanak, míg *Sümeghy* József a földrajzból választotta cikke tárgyát. *Füzesséry* Kató eredeti szintézisét adja a francia szimbolizmusnak, kiemelve azokat az uralkodó gondolatokat, amelyek a francia szimbolistákat alkotásaikban irányították.

Csikay Pál.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

SOCIOLOGY AND SOCIAL RESEARCH. — January—February 1928.

Clarence Marsh Case: Social Imbecility and Social Age, (Társadalmi fogyatékoság és társadalmi életkor.) 218—242. old.

Az intelligenciamérésekkel megkapjuk a vizsgált egyén értelmi korát (mental age). Ha az illetőnek életkorát ezzel az értelmi korról elosztjuk, megkapjuk az illető intelligenciahányadát (intelligence quotient, I. Q.) Ezen *Pintner-féle* értelmi kor szerint az amerikaiak átlagos értelmi kora a 14. életévnek felel meg, vagyis értelmiségük akkora, mint egy normálisan fejlett 14 éves gyermeké. Ettől az értelmi kortól meg kell különböztetni a társadalmi kort (social age), amely a társulási képességnek mértéke. Ehhez a társadalmi korhoz, mint normális mértékhez viszonyítva az embereket a következő csoportokba kell osztani: 1. vannak a gyengeelműek (truly feeble-minded), szellemi alsóbbrendűek, 2. a szellemi betegek (psychopathic), ingatag személyiségűek, 3. a társadalmilag alsóbbrendűek (socially inadequate), akik nem képesek társadalmi helyzetüket tartani, 4. a társadalmilag érzéketlenek (socially imbecile), akiknek a társulásra való hajlamuk hiányos. Mindazokat, akiket társadalmilag nem lehet teljes korúaknak tekinteni, olybá kell venni, mint akik társadalmi irányítás és ellenőrzés nélkül nem tudnak meglenni. A fent felsorolt negyedik csoportot még két részre kell osztani aszerint, amint a fogyatékoság egyéni (social imbecility), vagy egy egész csoportra jellemző, minél fogva e fogyatékos a csoport többi tagjairól származik át az egyénre (societal imbecility).

Dale Y o d e r: Process in Revolution. (A forradalom mint folyamat.) 253—263. old.

A forradalom oly folyamat, amelynek szükségképeni előzményei vannak, tehát nem hirtelen és váratlanul jön, hanem fokozatosan jut el a kirobbanásig. *Martin* szerint a tömegmagatartás határozza meg a forradalom lefolyását és minden fázis szabályszerűen folyik az elsőből a tömegaktivitás természeténél fogva. *Le Bon* a forradalmak tíz szakát különbözteti meg, amelyek minden forradalomban megvannak. Ezek a szakok egymást idézik elő, még pedig pszichológiai törvényszerűségek szerint. Minden forradalom egy normális szociális rendből indul ki s valamennyinek egyenlő a lefolyása annál fogva, hogy ugyanazon a tíz

szakon kell keresztülfutnia. *Le Bon* egy abnormális pszichológiai folyamatot lát a forradalomban s ebben különbözik *Edwards*-tól, aki normális folyamatnak tartja, míg *Ellwood* csak egy pszichoszociális mechanizmus működését látja a forradalomban. *Sorokin* a neurológia, pszichoanalitika és a biológia eszközeivel akarja megfejteni a forradalmak rejtélyét. *Brooks Adams* szerint a forradalmaknak csak a gazdasági helyzetben vannak meg az okai. A helyes álláspontnak most már az látszik, hogy a forradalom együttes folyamat, amelyben különböző részfolyamatok egyesülnek. A legtöbben csak egy részfolyamatot ragadtak ki, holott a feladat az együttes folyamatnak egészében való vizsgálata.

Emory S. Bogardus: Sex differences in racial attitudes. (Nemi különbségek szerepe a fajok magatartásában.)

Az idegen fajú másneműekkel szemben igen nagy ellenkezést találunk az amerikaiaknál. A nők tartózkodóbbak a faji érintkezésben mint a férfiak. A nő a bevándorolt fajt más embernek tartja magánál, ellenben a férfi csak munkást, üzleti vetélytársat lát benne. A nő jobban vonakodik a házasságkötéstől más fajú férfival, de sokszor baráti viszonyt köt vele csupa rokonszenvből. Már a nagyobb városokban más a helyzet. Itt a fajilag vegyes házasságok egyre szaporodnak. Itt is a nők a konzervatívabbak és inkább a bennszülött férfiak szerepelnek nagyobb számmal a fajilag vegyes házasságok statisztikájában.

Érdekes összehasonlítást tesz a szerző két táblázatban 100 született amerikai nő és 100 született amerikai férfi között, akik hasonló életkorban, ugyanolyan műveltségi fokon, egy vallásban és ugyanazon a vidéken élnek. Ha ezeknek a nőknek és férfiaknak a faji magatartását 14 kiválasztott fajhoz tanulmányozzuk, látjuk, hogy különösen a nők milyen tartózkodók, élettársuk, barátjuk kiválasztásánál, így pl. az örményektől nagyon húzódoznak, míg a kínaiakat nemcsak a nők, hanem az amerikai férfiak is lenézik. A nők még az orosz zsidóktól tartózkodnak különösen, míg a mexikóiak betelepülését és beházasodását szívesen veszik. Érdekes az a megállapítás is, hogy az amerikai férfi egészen másként viselkedik a más fajú bevándorolt nővel mint a férfival, ami a nemek különbözősége miatt érthető. Ugyanígy az amerikai nő: hasonló kultúrájú idegen nőt bizonyos előítélettel néz, míg az ugyanolyan műveltségi fokon álló külföldi férfi iránt vonzódik. A szerző egy példát közöl arra nézve, hogy hogyan nyilatkozik egy amerikai férfi a spanyolokról. Őszintén bevallja, hogy a spanyol nő tetszik neki, leköti, meghódítja, míg a spanyol férfi nyers modorát nem szereti, szép tánca, jó modora mellett ügyetlennek érzi magát s vetélytársat lát benne. Egy amerikai nő viszont rajongással beszél a francia férfiről, hogy milyen csinos, szellemes, finom, egész más, mint az amerikai férfi; szívesen menne hozzá feleségül is azzal a kikötéssel, hogy nem kellene Franciaországba menni s ott a francia nőekkel érintkezni, kiket üresfejű, hiú divatbábuknak tart, akikkel csak ruháról, táncról, udvarlókról lehet beszélni.

A szerző táblázatokban mutatja be megfigyeléseit. Érdekes, hogy

az utolsó 5—10 év alatt volt a legnagyobb az ellenszenv az amerikaiak és a bevándorolt fajok között, de itt is különbözők a két nemnél, mert míg az olaszok és franciák elől állnak a férfiak ellenszenvét mutató táblázatban, addig a nőknél ezek egyáltalában nincsenek megemlítve. Azok a fajok ellenben, melyek a nőknek ellenszenvesek, a férfiaknak is azok. Egy másik táblázat az idegen fajokhoz való vonzódás barátságfokát mutatja. Itt szembetűnő, hogy a nő 8 fajjal többel van szívélyes viszonyban, mint a férfi. Ebből következtethető, hogy a nők jobban szimpatizálnak a bevándorolt fajokkal, mint a férfiak, bár házasságra nem szívesen lépnek velük és hogy a nő a hasonló vagy magasabb kultúrfokon álló férfival szemben barátságosabb, viszont az ugyanolyan vagy magasabb műveltségű idegen nővel szemben tartózkodóbb mint az amerikai férfi.

N. Gy.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1928 január.

V. B r a n f o r d : The purpose of liturgy.

Victor Branford, a Review szerkesztője, a liturgia céljáról értekezik. Bevezetesként Élő Vallások (Living Religions) című munkájából idézi a liturgia következő meghatározását: A liturgia tágabb értelemben énekből, könyörgésből, körmenetből, esetleg drámából és táncból álló szertartás, amelynek célja az, hogy szívünkben kiűzze a gonoszt és önmagunkat megtisztítva alkalmassá tegyen bennünket Istennel való közösségre. Azok számára, akik nem gondolkoznak vallásosán, erkölcsi és társadalmi értelmű meghatározással azt lehet mondani, hogy a liturgia közös művészi gyakorlat bünterhünk leküzdésére és átalakítására és az eszményeknek önmagukban való lángalobbantására, a közösség között és a környezet között való kölcsönös hatás által.

Az életet társadalmi értelemben úgy lehet felfogni, mint a lakoságnak és a helynek kölcsönhatását, amelyek közül mindegyik egyformán az üllőnek és a kalapácsnak a szerepét játssza a másikkal szemben. Tanulmányában ezt a kérdést abból a szempontból nézi, amely szerint a kérdést úgy lehet felfogni, mint a személyiség kalapácsának munkáját a természet üllőjén.

A liturgia ennek a kölcsönösségnek eszköze. Az, hogy olyan állandó jellegű, rendkívül nagy erőt ad szemlélet-formáló törekvésének. A személyiségnek és a közösségnek nevezett két egységet köti ez össze s az embernek, az eszménynek és a természetnek azt az összeolvadását jelenti, amelyet a vallásos nyelv misztikus házasságnak nevez. A közösség a liturgiának lényeges feltétele és ebben találkozik össze a tudományos felfogással, mert az egyént és a közösséget mindkettő szerint egyformán csak mint differenciált egységet, de nem mint két különböző dolgot szabad felfogni, A laikus tevékenység is mutat fel hasonló formákat, mint a liturgia, de a laikus jellegű ilyen természetű demonstrációkban az irány kívülről hat befelé, s egyenest az egyházi liturgiára utal, mint kiegészítő irányzatra. A vallásos oldal felől szemlélve pedig a világi törekvésekre és megjelenési formákra van szükség ahhoz, hogy a vallásos hívó szó tiszta absztrakcióvá ne legyen.

Az élet ma azon a ponton van, ahol annak vallásos és világi arca tökéletesen elkülönödött egymástól. A vallásos körmenetek kétségtelen iiszteletet és magukbaszállást ébresztenek azokban is, akik csak kívülről szemlélik azokat, de nem elég erősek ahhoz, hogy magát a mindennapi életet befolyásolják. Vasárnapi gyakorlatok maradnak, s utánuk tökéletes ellentétben jön a hétköznapi sorozata, a maga bűneivel, világi törekvéseivel és sötét hatalmaival. A vallásos lélek számára ebben a küzdelemben a liturgia nem tud igazi támaszt nyújtani, ha a közös célokban való egybeforradást nem idézheti elő. Ezek a közös célok pedig a helynek és a népnek rendjében és a szépségben állanak, amelyek a történelmi tény szerint az igazolhatóság követelményével együtt a görög léleknek szentségei. Viszont az is történelmi tény, hogy a tisztaság, az együttérzés és a szeretet, amelyek a szépséggel telt személyiséget alakítják ki, a keresztyénség hagyományainak alakító törekvései. Eszerint a nyugati civilizáció ellen a fő vád ma az, hogy ezeknek az öröklött hagyományoknak egyesítését még nem tudtuk úgy végrehajtani, hogy az egyformán érvényes legyen a népnek és a vezetőknek életére is. Az utolsó három-négy évszázad alatt a magasabb osztályok a görög hagyományoknak megfelelően igyekeztek élni, s a keresztyén erényeket ugyanakkor a szegénységbe süllyesztett népre akarták reakényszeríteni. S ennek az eredménye az, hogy ma a liturgia teljesen felzaklatja a belső életet, de egyáltalában nem törődik a környezettel, a körülményekkel, a világi közös szervek viszont csak a gazdasági összeroppanást igyekeznek megakadályozni. Vasárnap folynak a könyörgések azért, hogy a vezetők részesedjenek a bölcsesség adományában és hétfőn kiderül ezek teljes esztelensége. S ugyanaz a közösség vasárnap az istentisztelet során nyilvánítja hitét a kegyeknek mindenható Osztogatójában, hétköznapokon ellenben minden hatalmak közül a legkönnyörtelenebbnek áldoz az üzleti élet Pantheonjában,

A főfeladat a belső életnek a külső kifejezéssel való összhangja. Nagy városaink külső képe nyilvánvalóan mutatja lélkünk széttépett voltát. A tudomány számára ennek a kérdésnek megoldása a hely, a munka és a nép összhangjának megteremtése, azonban azt is tudnunk kell, hogy hely és nép nem olyan módon állanak szemben egymással, mint az állatok és a szabad természet, amelyre az állatoknak semmiféle befolyásuk sincs, hanem a mi környezetünkön a saját lelkünk van rajta, ugyanúgy, ahogy a pecsét a viaszon.

A görög szellemű törekvést az eutopia szó foglalja össze, ami egyúttal a világpolgárság felé vezető utat is jelzi. A keresztyén szellem is világpolgárságot akar és a görög felfogással egyetért abban, hogy ennek a módja a lelki kincseknek gyűjtése és ápolása, azonban a maga részéről azt tartja, hogy a formálásban az eszménynek kell elől járnia. Ez igaz, de az eszményeknek igazolhatóknak és közölhetőeknek kell lenniök, nogy az út, amelyen járunk, ne csak kalandos, hanem eredményes is legyen. Az egyház ehelyett a szívnek megkönnyítését, az elmének megvilágosítását és a test megerősítését szolgálja a liturgia által. Két lényeges dolgot nyújt ebben nekünk: az egyik a belső élet győzelmének bizo-

nyossága a külső felett, a másik a bűnvallás, a bűnbánati könyörgéssel összekötve. A lelki béke nyugalalmát ajándékozta először, aztán a felszabadító cselekvésre buzdít.

A kétféle irány egyeztetésére sok kísérlet történt. Lényegében ez a magyarázata annak is, hogy az egyházi szertartások kezdetben nem voltak egységesek, sőt a térítések alkalmával az volt a jelszó, hogy lehetőleg vegyék fel abba a helyi elemeket, sőt esetleg még a pogány szertartások megfelelő részeit is. Mindez annak a célnak érdekében, hogy a közösség szelleme szívja fel magába a helyi eredményeket is. A férfi s a nő elgondolásának ellentétessége is kitűnik ebben a kettős alakulásban, mert a férfi a világi munkát s a nő az egyházi kultuszt vallja magáénak. Kétségtelen azonban az, hogy a kettő egymás nélkül nem lehet meg. Ha az mint eucharistia nem tud egyesülni az eutopiával, ha a gondolkodók és álmodók nem találkoznak össze a megvalósító művészekkel és alkotókkal, akkor a közösség népe és vezetői egyformán gátlottnak szellemi fejlődésükben. A népet az a veszedelem fenyegeti, hogy Boetia butaságába süllyed s a vezetők Philistia terméketlen konvencióban és puhaságában vesznek el. Ha a társaság nem találja meg integráló célpontját, akkor szétesett tömeg. S akkor kétségbeesett megváltási szükségességre vár az egység szent szelleme ellen elkövetett bűne miatt. Megváltása az élet megújított eszményeinek szentségében van és ennek a kifejezésére szolgál az eucharistia és az eutopia, mint az egységes vagy szent életnek belső és külső oldala.

Lewis Mumford: Regionalism—Irregionalism.

A gőz korszakáról a villamosság korszakára való átmenetet úgy jellemzi, mint a paleotechnikának a neotechnikába való átmenetét, és ennek az átalakulásnak következményeként a vidékiségnek újabb erőre kapását állapítja meg, miután a neotechnika egyfelől a mammoth-üzemeknek elaprózását, másfelől pedig a vidék könnyebb kiszolgálását teszi lehetővé helyi termelési szervezetek által. Ennek a helyzetnek következményeit elemzi a gazdasági regionalizmus, a vidék és a város és a kertváros-mozgalom című fejezetekben.

U. ott. Április.

Dr. Arthur Geddes: Village Life in the High Eastern Pyrenees. (Falusi élet- a magas keleti Pirenaeusokban.)

Az Aude, Ariège és Tet folyók felső völgyében 1927 augusztusában tett szociológiai kirándulás eredményeit foglalja össze ez a tanulmány. A föld szolgáltatja a bázist a szociológiai tanulmányokhoz, s a munkásnak a környezetébe való beilleszkedése a munkások egymáshoz való viszonyát is befolyásolja. A kutatás elé kitűzött főbb pontok a következők voltak: 1. a mezőgazdasági, állattenyésztési és erdei jövedelmi források kiaknázása, a helyi ipar és közlekedés; 2. a falvak és a családok szokásai; 3. a lakosság; 4. a mostani helyzetnek történelmi megvilágítása, különös tekintettel a legújabb történelemre s így első sorban az 1848-as forradalomra; végül 5. a megfigyelések tanúságai.

A tanulmány megállapítja, hogy 850 és 5000 méter között az időjárás viszonyok az egész vidéket szegénységre kárhoztatják. A nép az utóbbi évtizedek alatt hűtlenné vált szülőföldjéhez, az elnéptelenedés és a városba húzódás szüntelenül tart. Régebben csak időszakos vándorlások voltak, s a hegylakó mindig híven visszatért szülőfalujába, ma azonban sok helyen csak az öregek vannak már a falvakban. Az elnéptelenedés okai: a városok emelkedő vonzóereje s a falvak és az állam között az erdők birtokáért folyó évszázados harc, amely lehetlenné teszi az erdők intenzívebb kihasználását; végül az, hogy e vidéken a múlt század közepe óta már nincs semmiféle ipari természetű munkára lehetőség, A kezdeményezési szellem hiányzik. A régi feudális rendszer hagyományai átmenetet mutatnak a köztársasági formákba. A falu középpontját a községháza, az iskola és a korcsma foglalja el, amelyek többnyire egybe is vannak építve és amelyeknek egységét csak növeli az, hogy a tanító egyúttal rendesen jegyző is és a boltok is kezelője. A változás a falusi szokásokon is meglátszik, a falubeliek a tavaszi ünnepélyekre még hazamennek, de a közös ünnepségeken már a régi körtáncok helyét a modern páros táncok foglalják el. A falvak helyzetén a szövetségési eszme terjedése javíthatna, amely Franciaországban jelentékenyen terjed,

Victor Brandford: The Quest of Life-Fulfilment. (Az élet beteljesedésének keresése.)

Azokat a gondolatokat, amelyeket az előző számban a Liturgia Célja című tanulmányában fejtegetett a szerző, most egy északolaszországi utazásával kapcsolatban elemzi tovább.

A Lago Maggiore tóban fekvő Isola Bella nevű szigeten a szerző éles tisztaságban találja meg a reneszánsz élet-eszmény megtestesülését. A sziget legmagasabb pontján csodaszép fekvésű kastély, alatta nyomorúságos halászfalu, amelyet rettentő sorsától nem mentett sem hite, sem az egyház. A kastély félbenmaradt, építője tragikus módon elpusztult, de ez a kép szemléletességéből semmit sem von le s ez a kép azt az örökséget mutatja, amelyet az élet-eszmény tekintetében a középkortól, helyesebben a reneszánsztól örököltünk és amely ma is kétségtelenül befolyásolja az étellel szemben támasztott elgondolásainkat és igényeinket.

A modern társadalmat a kétféle életszínvonalnak ugyanaz az elkülönülése jellemzi, amelyet Isola Bellán lehet meglátni, A szocialisták szerint az ipari forradalom az oka annak, hogy a szakadék a kevés számú kiválasztott között és a nagy tömegek színvonala között egyre nő, a radikálisok pedig a középkort okolják ezért, amelynek élet-eszménye még ma is itt él közöttünk. Azonban Isola Bellán, ahol ez a kép a legélesebb, még nem jelentkezett az ipari forradalom, a középkor vallása ott még csorbítatlanul hat tovább.

Az olasz helységek képét a fascizmus igyekszik megváltoztatni, és a fascizmus, amely egyúttal általában a haladó nemzeti szellem fog-

lalata, a maga szocializmus-ellenes voltában a szocializmussal együtt annak a múlt századbeli kétfelé tagoltságnak a folytatása, mely a radikálisokban és a liberálisokban testesítette meg a megvalósíthatatlan eszményekért való küzdelmet; közben pedig a középkori és a reneszánsz kori eszmények hívei semmi mással nem törődve, zavartalanul haladnak tovább a maguk útján. De egészen úgy, mintha ezek mellékutakra kerültek volna és valami megakadályozná őket abban, hogy a fő-áramlatba belekapcsolódhassanak.

A modern társadalomnak ez a szétszakadása a falvak elnéptelenedésében és a városok felduzzadásában tükröződik vissza. Olaszországban is ugyanez a folyamat halad most előre s ez a biológus szemében a város terméketlenségének kiegyenlítődése. Az egyház képviselői a város elkárhozását hirdetik, vagy megváltását aszerint, hogy vajjon hajlandó-e az elfogadni azokat az életeszmenyeket, amelyek szemmel láthatóan a pásztor és szántóvető nép eszményei a legmagasabb fokon. S az egyház azt tűzi ki céljául, hogy olyan életeszmenyt adjon és érvényesítsen, amely a város és a falu népét közös célkitűzésben egyesíti. Ennek természetesen az a feltétele, hogy az egyén ebben a saját egyéniségének teljes kibontakozását találja meg és ennél fogva rendkívül nehéz és bonyolult a lelkipásztor feladata abban a társadalomban, amelyben a munkamegosztás és a műveletek specializálódása oly nagy mértékben haladt előre, mint az a mi társadalmunkban történt. De az, hogy a keresztyénség átélte azt a két évezredet, amelynél nehezebb még nem is volt a történelemben, arra mutat, hogy az egyháznak minden valószínűség szerint birtokában van az az életeszmeny, amely mélyen a dolgok természetében gyökerezik.

A tizenharmadik század racionalizmusa az egyház szolgálatait rendkívül alacsony értékűeknek tüntette fel, azonban éppen az a hiba, hogy ennek a felfogásnak a hívei a falutól teljesen elzárt, egyoldalú városi lakosság képviselői, s nélkülözik az élet teljes megértéséhez szükséges tapasztalatok gyűjtésének lehetőségét. A városi ember ma nem is tehet szert ilyen tapasztalatokra másként, mint közvetve az egyházi liturgia útján, azonban ez az élettől való elszakítottóságában arra hajlik, hogy mágiává legyen.

A liturgiát csak ott lehet igazán tanulmányozni, ahol annak az étellel való teljes bensőséges kapcsolata megvan és erre a tanulmányra szükség van, mert ez a titkok titkának, a fejlődőben levő életnek a tanulmányozása. Lehetetlenség azt elhinni, hogy az élet célja az elszórt falvak munkájának egymásbakapcsolódásában, vagy a reneszánsz életeszmeny beteljesedésében, vagy a kisebb és nagyobb városok kifejlődésében álljon. S ugyanúgy lehetetlen elhinni azt is, hogy az élet ne azoknak az erőknél a felszabadításában álljon, amelyeknek célját a tudomány integrálónak, a filozófia végsőnek és a vallás szentnek ismeri.

A vallás dilemma: vagy közömbösen engedi az egyház, hogy az az állapot következzen be amidőn a vallás külsőséggé, pogány szertartásokká lesz, vagy pedig arra törekszik, hogy tartalommal töltsen

meg a formákat és hogy a hívőt ránevelje az életnek a világtól való elvonatkoztatására. Az egyház legkiemelkedőbb korszakai mindig azok voltak, amelyekben ennek a kettős problémának tudatában volt s ilyen korszak volt a reformáció korszaka, de ilyen volt az ellenreformáció is.

A városokban az egyházakkal a pénz-hajhászás szelleme s egy új életeszmény érintkezik. Ez az eszmény nem alakult még ki és az, ami látható belőle, nem valami felemelő; minden közepszerű, amit ezekben a városokban az új szellem teremtett. Úgy látszik, hogy ez az új eszmény kétségtelen befolyása alatt van annak az életelgondolásnak, amely a hegyi templomokból árad le, de kérdés, hogy vajjon az új eszmény mennyire tud emelkedni. Magába tudja-e majd foglalni a személys életnek azt az örömteli elgondolását, amely a klasszikus reneszánsznak volt a célja, vagy el tudja-e érni a polgári nagyvonalúságot, amely még a középkori keresztyénség életeszménye volt? Az bizonyos, hogy van valami olyan ellenhatás, amely nem engedi, hogy a hegyi szentélyek szelleme teljesen érvényesüljön.

Lewis Mumford: The Theory and Practice of Regionalism.

(A vidék regionalizmusának elmélete és gyakorlata.)

A tanulmány befejező részében szerző a vidéki városok előnyeit a vidék feléledésével járó társadalmi, gazdasági, egyéni jótékony hatásokat elemzi, majd ismerteti azt a hatalmas mozgalmat, amely a regionalizmus érdekében az Egyesült-Államokban támadt. Kifejti, hogy a regionalizmus érdekében megindított mozgalom a „harmadik lehetőség” felkarolását jelenti, amely ma egyáltalában nem is szerepel a megvitatásban. Ennek a mozgalomnak ugyanis nincsen sem politikai, sem semmiféle más irányú pártjellege, hanem egyszerűen csak arra törekszik, hogy a vidék teljesen új szempontok szerint ítéltesse meg s hogy az egyes hivatások képviselői, gondolkozók, költők, új szempontok szerint keressék a vidék felélélnkítésével kapcsolatos lehetőségeket.

Journal of Social Science Abstracts, (Társadalomtudományi kivonatok újságja.)

Az American Journal of Sociology közli, hogy az amerikai társadalomtudományi kutatások bizottsága a Rockefeller Laura emlékére elnevezett alapból 500.000 dollárt kapott egy olyan folyóirat kiadására, amely a társadalomtudományok körébe vágó művek kivonatait közli a kutató közönséggel. Az új folyóirat címe ez lesz: Journal of Social Science Abstracts. — A folyóirat havonta jelenik meg és azt tervezik, hogy évente legalább tízezer kivonatot tartalmaz. A kivonatok a történelem, gazdaságtan, politikai tudományok, statisztika, kulturantropologia és emberföldrajz kérdéseivel foglalkozó művekből készülnek, akár ténytanulmányok azok, akár elméleti munkák, bármilyen nyelven jelennek meg, amennyiben tudományos érdeklődésbe tarthatnak számot. A bizottság, amely az új folyóirat előkészítésével foglalkozik, azt reméli, hogy ez a folyóirat idővel éppen olyan nélkülöz-

hetetlen és éppen olyan tökéletes is lesz, mint a szintén Amerikában megjelenő biológiai kivonatok és a vegyészeti kivonatok folyóiratai. Az alapító levél szerint az 500.000 dollárt tíz évre kell beosztani, mert évente 50.000 dollárnál többet nem szabad a tőkéből igénybevenni, a kiadások azonban 65,000 dollárra irányoztattak elő évente. A bizottság azért mégis meg meri indítani a folyóiratot, mert azt reméli, hogy lesz némi előfizetési bevétel is és hogy a rendelkezésre álló tíz év alatt annyira meg lehet majd erősíteni a folyóirat alapjait, hogy annak további fennállása minden különösebb támogatás nélkül is lehetővé válik. A folyóirat bekapcsolódik a Szellemi Együtműködésnek a Nemzetek Szövetsége kebelében szervezett bizottságnak munkájába és a tervek között kölcsönös indexelő- és reference-szolgálat berendezése is szerepel.

M. M.

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK.
58. Bd. I. Hef. 1927.

Carl Schmitt: Der Begriff des Politischen. (A „politikai“ fogalma.)

Az állam-fogalom megértésének előfeltétele a „politikai“ fogalmának meghatározása. Az állam egy nép politikai státusa. A politika fogalmát legtöbbször negatív, mint más fogalmak ellentétét szokták használni, pedig megállapításához a specifikusan politikai kategóriák felkeresése szükséges. A politikai élet ugyanis az emberi cselekvés és gondolkodás más, relatíve önálló területei mellett saját külön területet alkot és ép ezért megvannak viszonylagosan önálló, végső megkülönböztető jellemvonásai, amelyekre a sajátosképeni értelemben vett politikai cselekedetek visszavezethetők.

A két kategória, melyre a politikai motívumok és cselekedetek visszavezethetők: *barát* és *ellenség*. Ez a megkülönböztetés önálló, más ellentétpárokból le nem vezethető. A barát és ellenség között való különbségtevés megmarad gyakorlatban és elméletben egyaránt, anélkül, hogy egyidejűleg szükségképen erkölcsi, esztétikai vagy más megkülönböztetéseket kellene alkalmaznunk. Az ellenség épen a „másik“, az „idegen“ és lényege abban áll, hogy egy különösen intenzív értelemben, existenciálisan valami „más“ és „idegen“, úgy hogy összeütközés esetében (Konfliktsfall) a létezés saját módjának tagadását jelenti és ép ezért elhárítandó és leküzdendő.

Barát és ellenség, ezek a fogalmak a maguk konkrét existenciális értelmükben veendőek, nem mint metaforák vagy szimbólumok. Nem homályosítandók el más erkölcsi vagy gazdasági képzetek által, és nem tekinthetők lélektani értelemben véve egyéni érzések és törekvések kifejezésének. Az ellenség nem a magánellenség, akit az ember gyűlöl. Az ellenség egy legalább eventuálisan, azaz a való lehetőség szerint embereknek küzdő összessége, amely egy ép olyan összességgel áll szemben. Az ellenség a „nyilvános“ ellenség, mert minden, ami külö-

nösképen egy egész népre vonatkozik, ép azáltal „nyilvános“-sá válik. Az ellenség *hostis*, nem *inimicus*; *πολεμος*, nem *ἐχθρός*. Az ellenség fogalmához hozzátartozik a küzdelem reális eventualitása, s a népek közötti fegyveres küzdelem: a háború. Tehát barát, ellenség és küzdelem reális értelmet csak azáltal nyernek, hogy a fizikai megölés reális lehetőségével összefüggésben állnak. Magától értetődő, hogy nem minden politikai cselekedet véres háború és hogy nem föltétlenül szükséges az, hogy valamely nép állandóan egy másíknak barátja vagy ellensége legyen. De még a semlegesség fogalma is, mint minden politikai fogalom a barát és ellenség viszony szerint való csoportosulás végső előfeltevése után igazodik. Az irányadó mindig ennek az elhatározó esetnek, a valóságos harcnak a lehetősége. S hogy ez az eset csak kivételképen következik be, annak döntően meghatározó jellegét nem szünteti meg. Mert ennek a szélsőséges lehetőségnek következtében nyer az embereknek élete sajátosképen politikai feszültséget. Egy ilyen harc lehetősége nélküli világban a barát és ellenség közötti különbség lehetetlen volna; lehetnének benne heves ellentétek, de politika nélküli világ volna. A politika fogalma tehát csak a barát és ellenség szerint való csoportosulás reális lehetőségére való tekintettel magyarázható s emellett az teljesen közömbös, hogy a politikának ilyen fogalma vallási, erkölcsi, esztétikai szempontból miképen értékeltek.

Minden vallásos, erkölcsi stb. ellentét politikai ellentété változtatik, ha elég erős, hogy az embereket effektíve két csoportra, a barát és ellenség csoportjára ossza. A politika fogalma nem merül ki a harcban magában, hanem a harc való lehetőségét szem előtt tartó meghatározott magatartásban, a saját helyzet ezáltal meghatározott voltának fölismerésében s abban a képességben, hogy barát és ellenség között különbséget tegyen. A politika a maga erejét az emberi élet legkülönbözőbb működési területeiről nyerheti, így vallásos, gazdasági és erkölcsi ellentétekből. De a reális barát- és ellenség-csoportosulás oly döntő jelentőségű, hogy a nem politikai ellentét abban a pillanatban, amihelyt már ehhez a csoportosításhoz vezetett, eddigi jellemző kritériumait háttérbe szorítja és a politika teljesen új föltételeihez és annak követelményeihez igazodik. Ami döntő jelentőségű, az mindig a konfliktus esete. A politikai csoportosítás tehát az irányadó, amiből következik a politikai egység fogalma, az irányadó egység fogalma és a szuverenitás. Ez nem jelenti azt, hogy az egyes ember életének minden kis pillanata a politika által irányítottatik. Lehetséges, hogy gazdasági érdekei erősebbek, mint a kormány akarata s vallásos meggyőződése is korlátot szab az állam irányításának.

Az államot, mint lényege szerint politikai egységet, megilleti a *jus belli*, azaz a reális lehetőség, hogy adott esetben saját elhatározásával jelölje meg az ellenséget és küzdjön ellene. Egy önálló politikai léttel rendelkező nép tehát nem mondhat le arról, hogy saját veszélyére adott esetben önálló határozatával tegyen különbséget barát és

ellenség között. Ha ennek a különbségtevésnek lehetősége megszűnt, akkor *megszűnt* a politikai élet. Ha egy nép a politikai létezés terheit és rizikóját vállalni nem akarja s attól fél, majd akad egy másik nép, amelyik fölötte a politikai uralmat átveszi. „Azáltal, hogy egy népnek nincs többé elegendő ereje vagy akarata, hogy a politika szférájában megmaradjon, a politika nem tűnik el a világból. Csak egy gyáva nép tűnik el.“

A politikai egységből következik, hogy más egyidejűleg létező politikai egységek vannak. Ép ezért a földön mindaddig, ameddig egy állam van, mindig több állam van és ép azért nem lehetséges az egész emberiséget átfogó világállam. A politikai *világ* pluriverzum és nem univerzum. A politikai egység tehát lényege szerint nem lehet univerzális. Ha a föld különböző népei és embercsoportjai egy olyan szervezetbe tömörítenének, amelyben a harc közöttük lehetetlenné válna, tehát a barát és ellenség megkülönböztetése megszűnne eventualitása szerint is, akkor megmaradna a gazdasági élet, az erkölcs, a jog, de a politika és az államok megszűnnének.

Az emberiség mint olyan nem vezethet háborút, mert nem lehet ellensége, hacsak egy más bolygón nem. Az emberiség fogalma kizárja az ellenség fogalmát, mert az ellenség sem szűnik meg ember lenni és így a specifikus különbség elesik. Ha egy világállam az egész földet, azaz az egész emberiséget magában foglalná, az nem politikai egységet alkotna és nem állam volna, hanem egy szociális egység, nem impérium, hanem az erkölcs és a közgazdaság polaritásai között a közömbös pontot kereső társadalom.

Minden jelentős politikai elmélet az embert negatív értékeli, azaz gonosznak tartja. Az államellenes radikalizmus az emberi természet radikális jóságába vetett hittel egyenes arányban nő. S mivel a politikai *élet szférájának* meghatározása végső esetben az ellenség kijelölésének lehetőségétől függ, a politikai gondolatmenetek kiinduló pontja nem lehet antropológiai optimizmus. Ép ez okból a politikai gondolkozók realizmusa jámbor lelkeket sokszor elriaszt.

Az individualista liberalizmus fogalmának következetes végig-gondolásából egy sajátos politikai *eszmét* nyerni nem lehet, mert a politika tagadása, ami minden következetes individualizmus lényege, minden elképzelhető politikai hatalom és államforma elleni harchoz vezet, de egy saját pozitív államelmélet alkotására nem alkalmas. Van tehát liberális politika, mint az egyéni szabadságnak *állami*, vagy egyházi korlátozása elleni *küzdelem*, de egyáltalában nem lehetséges egy általános liberális politika. A liberalizmus rendszeres elmélete volta-képpen az államhatalom ellen vezetendő belpolitikai harcra vonatkozik. Az állam és a politika elleni bizalmatlanság könnyen magyarázható viszont egy ilyen rendszerből, amely számára az egyes ember *terminus a quo* és *terminus ad quem* marad minden esetben. A politikai egység adott esetben az állampolgártól megköveteli, hogy életét feláldozza. A liberális individualizmus számára ez semmi módon

sem lehetséges. A liberális páthosz küzd mindennemű hatalom és erőszak ellen. Így a politikai jellegétől megfosztott fogalmak sajátos rendszerét alkotja meg, amelynek fogalmai tipikus módon erkölcsiség és gazdaságosság pólusai között mozognak és így igyekeznek a „politikai“ fogalmát föloldani, s e célból a jogállam fogalma s a magántulajdon szolgál eszközü. Az állam ilyen módon társadalommá változik és pedig egyfelől az erkölcsi-szellemi oldalon az emberiség humanitárius fogalmához jut el, másfelől pedig egy egységes termelési és közlekedési rendszer gazdaságtechnikai egységéhez.

Az a tény, hogy a liberális gondolat az állam ellen az erőszak vádját emeli, származhatik őszinte erkölcsi meggyőződésből, de politikai szempontból nézve jelentheti azt is, hogy egy magánjogi — gazdasági túlerőre támaszkodó hatalom minden korrektúrát, amelyik más oldalról jön, akár a politika, akár a vallás oldaláról, mint gazdasági életen kívüli erőszakot bélyegez meg. Az a tény azonban, hogy a gazdasági hatalmi helyzet egyre erősebb és nagyobb jelentőségű lesz, csupán azt jelenti, hogy egyre jobban közeledik a „politikai“ döntően határozó pontjához.

T. Gy.

KÖLNER VIERTELJAHRHEFTE FÜR SOZIOLOGIE. —

1. Hft. 1928.

Gaston Roffenstein: Wirtschaft und Macht. (Gazdaság és hatalom.) 1—22. old.

A társadalmat mozgató erők sorában külön kell választanunk az érületeket az érdekektől. Az érületekhez tartoznak a vallási, állami és nemzeti, valamint a szükebb értelemben vett társadalmi érületek, aminök például a szabadság vagy az egyenlőség „ideológiája“. Az érdekek sorában meg kell különböztetni a gazdasági érdekeket a hatalomra és tekintélyre való törekvéstől. Ez utóbbira nézve elsősorban is meg kell állapítani, hogy nem egy társadalmi rend folyamánya, hanem minden társadalmi rendben előfordul. A hatalomra és a tekintélyre való törekvés különbsége abban áll, hogy a hatalom aktív beavatkozás más elhatározásaiba, míg a tekintély csak érülemileg színezett tudat valakinek felsőbbrendűségéről mások lelkében. Max Adler a hatalomra és tekintélyre való törekvést, mint az egyéniségérzet fokozását egy alsóbbrendűségi érzetre vezeti vissza, melyet az illető ember másirányú felsőbbrendűséggel akar kompenzálni. Ez a feltevés bizonyos esetekre helytálló, de nem általánosítható, mert alsóbbrendűség érzete nélkül is van hatalomra, tekintélyre való törekvés. Az Adler-féle elmélet aztán teljesen elmosódik akkor, amikor az alsóbbrendűségi érzetet úgy akarja általánosítani, hogy a természettel szemben mutatkozó alsóbbrendűségként fogja fel. Semmi okunk nincs annak feltételezésére, hogy az uralomra törekvő, erüteljes vadnépeket a természettel szemben való alsóbbrendűségek érzete hajtotta volna. A valóság az Adler-féle elmélettel szemben inkább az, hogy a siker a törekvések legerősebb ösztönzője s egy már elnyert pozíció csak még jobban ösztökél további pozícióemelésre.

Ép a tekintélyre, érvényesülésre való törekvés az, ami az alsóbbrendűség relatív érzetét felkeltheti, nem pedig megfordítva. Az ember érzi, hogy annál, amit már elért, többre hivatott. A hatalmi törekvésnek az ösztönös szükségletkielégítéssel szemben mutatkozó helyzete sem abszolút. Amint a szükségletek egy minimumát kielégítettük, a továbbiakban a hatalmi törekvés már erősebb lehet a folytatólagos szükségletkielégítésnél. Maguk a gazdasági értékek sem mindig a velük kapcsolatos szükségletkielégítésért kívánatosak, hanem azért is, mert hatalmat és tekintélyt kölcsönöznek. Hatalmat és tekintélyt tehát gazdasági értékekkel is, valamint gazdasági értékek rovására is igyekszünk szerezni. A társadalmi életben mindenki összehasonlítja a maga helyzetét másokéval. Az ebben jelentkező ellentét lesz új szükségletek forrása, az alárendeltség tudata pedig hatalmi törekvéseket szül. A közönséges ember azonban nemcsak felszabadulást, hanem alávetettséget is kíván. Az önállóság hiánya nem lehet meg vezetőik nélkül. Ami ily kép az egyesekre áll, az egész osztályokra és népekre is kiterjeszhető. Jellemző a szükségletkielégítésnek a személyiségérettel szemben való alárendeltségére, úgy gyakran a jövedelemben nem annak fizetőképessége a fontos, hanem az a társadalmi elismerés, amelyet annak nagysága juttat kifejezésre. Másrészt a társadalmi tagozódás nem arányos a jövedelem nagyságával. Munkavezetők nagyobb jövedelmük dacára szociáldemokraták, kisebb jövedelmű hivatalnokok polgári pártiak. Különösen megnyilvánult ez a különbség a háborút követő jövedelemeltolódások idején. A rendi érzület közönsége fontosabb pártalakító tényező a gazdasági helyzetnél. Ezért súlyosabb a német munkáskérdés, mint az angol vagy amerikai, ahol az ilyen rendi (érzületi) elkülönződés hiányzik. Hogy ennek az érzületi elkülönződésnek milyen nagy szerepe van, szépen mutatják a munkások köréből gyűjtött feleletek: „Ha csak többre becsülnének! De a gyáros nem köszön vissza.“ — „Ha a csekély bér nyomasztó is, az nyom a legjobban, hogy minden kis hivatalnoknak is engedelmeskedni kell.“ — „Az fáj legjobban, hogy a munkaadótól függünk s a tudat, hogy ez örökké így marad.“ (*Levenstein* gyűjtése.) A pályaválasztás is hasonló tanulsággal szolgál. *Aloys Fischer* gyűjtése bizonyítja, hogy 503 tanuló elsősorban a hivatás társadalmi megbecsülése, másodsorban a velejáráó politikai hatalom és csak harmadsorban a gazdasági jövedelmezőség szerint kívánt pályát választani.

M. Vaerting: Die Fremdsprachen. (Az idegen nyelvek.) 45—54. oldal.

Az idegen nyelveknek a hatalmi törekvések szempontjából nagy jelentőségük van. Az uralkodó rétegekre jellemző, hogy különválásukat egy idegen nyelv használatával igyekeznek kimélyíteni. Az idegen nyelv egy szellemileg felsőbbrendűnek elismert nép nyelve, így a rómaiaknál a görög, a középkorban a latin, az újkorban a francia. Ezek a nyelvek az uralkodó rétegek érintkezési nyelve, melynek folyománya csupán, hogy ez a nyelv az iskolai tanításnak is tárgya lesz. Egyedül az újabkori angol nyelvi tanításnál találjuk, hogy egy idegen nyelv

fontos iskolai tárggyá lesz anélkül, hogy előbb egy uralkodó rétegnek idegen érintkezési nyelve gyanánt szolgált volna. A hazai nyelvet ezzel szemben az alsóbb társadalmi rétegek ápolják s az ő uralmukkal válik a hazai nyelv uralkodóvá. Másrészt azonban ez a demokratizálódás az idegen nyelvek ismeretének általánosabbá válására is vezet, mert a fel-törekvő rétegek ezzel is jobban el akarják mosni azt a különbséget, mely őket a felsőbbektől elválasztja.

N. Gy.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. — Septembre—
Octobre 1927.

Pirtirim Sorokin: Stratification sociale et intelligence.

(Társadalmi rétegződés és szellemi színvonal.) 433—468. old.

Intelligencia alatt az egyénnek azt a képességét kell értenünk, hogy mindenkori körülményeihez megfelelően alkalmazkodni tud. A társadalmi rétegződés és az intelligencia megoszlása között bizonyos összefüggés van és pedig megállapítható, hogy a felsőbb osztályok egészben véve gazdagabbak intelligenciában, mint az alsóbbak. Ezt a tételt a különböző országok újabbkori viszonyaira kiterjesztett vizsgálatok számszerűen igazolják. Így Angliára nézve Ellis, Mac Lean, Woods, Galton, Franciaországra Odin, de Candolle, Németországra Maas, az Észak-amerikai Unióra Mc Cattell, Visher, Clarke, Cooley, Scott Nearing, Davics, Termán, Oroszországra Filipcsenko adatai mutatják, hogy a felsőbb osztályok aránylag tehetségesebbek, az alsóbbak tehetségtelenebbek, ha az osztályokat mint egészet vesszük. Így ez a tétel nincs megcáfolva azzal a ténnyel, hogy egyesek a felsőbb osztályokból alacsonyabb intelligenciájúak is, mint egyesek az alsóbb osztályokból. A felsorolt adatok arra vonatkoznak, hogy melyik osztály mennyi kiváló egyént termelt. A bizonyítás azonban más irányban is hasonló eredménnyel jár. Idetartoznak azok az intelligenciamérések, amelyeket az Északamerikai Unióban a katonaságnál eszközöltek. Ugyanerre az eredményre vezettek azok az intelligenciamérések, amelyeket iskolásgyermeken eszközöltek és a gyermekek származása szerint csoportosítottak az Unióban és Angliában, Nem más az eredmény egyes kutatóknál különböző munkásrétegekről és egyes vidékekről vett felvételeikre nézve. Ugyanezt bizonyítják a közsegélyben részesülőkről, valamint a büntetésekről készült felvételek. Fel volna ellenben vethető, hogy ezek a bizonyítékok nem bírnak-e csupán újabb korunkra bizonyító erővel? De noha történeti adataink hézagosak, lehetetlen feltételezni, hogy a felsőbb osztályok felülkerekedettek és felsőbbiségüket megőrizhették volna szellemi felsőbbrendűség nélkül. Kétségtelen ugyan, hogy a kényszer, az erőszak, a hazugság és a hatalom megszerzésének, valamint megtartásának más eszközei voltak a társadalmi rétegződés eszközei is. De vajjon ez eszközök alkalmazhatósága egy kisebbség kezében s egy többséggel szemben nem a szellemi felsőbbrendűség mellett bizonyít-e? Ha a felsőbb osztályok elvesztik energiájukat, tehetségüket, férfiaságukat, elvesztik vele kiváltságos helyzetüket is. A felsőbb osztályokat

nemcsak szellemi képességeik egyáltalán, hanem becsvágyuk, kemény és vállalkozó jellemük, találékony szellemük, erős és szentimentalitás nélküli természetük, bizonyos cinizmus és uralmi akarat jellemzik. A szellemi képesség maga nem elegendő, hanem keménység, kitartás és merészség is szükséges a kiemelkedéshez. Mihelyt a felsőbb osztályok a hanyatlás állapotába jutnak, akkor félenkké, emberszeretővé, őszintévé és hízelgővé válnak. Mondják, hogy az emberszeretnek kell a felsőbb osztályokat díszítenie. Ezzel szemben azonban tény, hogy az uralkodó osztályoknak ez csak a dekadencia idején tulajdonságuk. És ez az állapotuk egyben uralmi helyzetükbe is kerül, mert kiszorulnak helyükből az új felsőbb osztályokkal szemben, melyek nyersséggel, kíméletlenséggel, cinizmussal foglalják el helyüket, tehát ugyanazokkal az eszközökkel, melyeket ők kiejtettek kezükből. *N. Gy.*

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE 1928. I.

P. A. S o r o k i n: Experimente zur Soziologie (Társadalomtudományi kísérletek).

A minnesotai (Amerika) egyetem szociológia-tanára beszámol két egymást kiegészítő kísérletéről, amelyekkel a szociális — közelebb-ről az altruisztikus — érzület megnyilvánulását megmérni igyekezett. Első kísérlete: a hallgatók hat csoportjánál gyűjtést rendezett három különböző célra, ú. m. 1. a saját intézetük felszerelésének gyarapítására; 2. három más intézetbeli árvízkárosult tehetséges diáknak tanulmányai folytathatása végett leendő támogatására; 3. az éhhalállal viaskodó kínai és orosz egyetemi hallgatók segélyezésére. A gyűjtés eredménye szerint 202 hallgató közül adott az 1. célra 185, a 2. célra 138, a 3. célra 99 (100%, 74.6%, 53.5%). A felajánlott összeg a három cél közül 100%, 68.4% és 46.5% arányt mutatott. Az egoisztikus állásfoglalás tehát a tettekben túlnyomó részt követelt, a szociális érzület a társadalmi távolsággal csökkent, noha a támogatást igénylő cél a távolság irányában egyre nyomósabb volt.

A második kísérletet a diákok ugyanezen hat csoportjával hajtotta végre a szerző annak a kipuhatólására, hogy vajjon mennyiben fog eltérni az eredmény akkor, ha nem tettekről, hanem elvi állásfoglalásról van szó? A diákok nem sejtették a már feledésbe merült, első kísérlettel való összefüggést, amidőn „helyes“ vagy „nem helyes“ szóval véleményt nyilvánítottak e két tételre nézve: 1. Minden ember testvér s cselekedetünkben és támogatásukra irányuló készségünkben semmi különbséget se tegyünk aszerint, hogy ki milyen fajhoz, nemzetiséghez tartozik, vagy hogy mi a foglalkozása, társadalmi állása, vallása. Mindenkihez egyformán jónak kell lennünk. 2. Az emberekkel való bánásmódban különbséget kell tennünk és csak azokat kell segítenünk, akik velünk azonos fajhoz, nemzethez tartoznak, foglalkozásuk, társadalmi állásuk, vallásuk az, ami a miénk. Azoknak, akik egy vagy más tekintetben tőlünk különböznek, magukon kell segíteniük. — Az első tételt 86% találta helyesnek, ami nyilván mutatta,

hogy a csak szóban nyilvánuló állásfoglalás a nagy többségnél altruisztikus. Az egyenlőség és testvériség jelszava tehát szóban eléri a hatását, de tettekben kisebbségben marad.

Az is érdekes, hogy a szóbeli és a tettben nyilvánított állásfoglalás összhangja a résztvevőknek csak 27.4%-ánál volt meg, 21.8%-nál részben összhangban volt, 50.8%-nál azonban a szó és a tett teljesen ellentétes volt. Így érthető, hogy az orosz kommunisták cselekedetei társadalomellenesek s hogy a népszövetség lelkes pacifista szónoklatai közepette a szónokló nemzetek fegyverkeznek. A kozmopolita és nemzetközi társulás jelenségeit nem szabad túlbecsülnünk. Erre int — írja végül Sorokin — az amerikai Uniónak a bevándorlást gátló törvénye is, amely az amerikai társadalmi felfogás alapelveivel, a függetlenségi nyilatkozattal és az alkotmánnyal homlokegyenest ellenkező álláspontot jelöl.

Paul Krische: Die soziale Schichtung der Erweibstätigen: Im Zeitalter der Dampfmaschine und der Elektrizität. (A kereső népréteg társadalmi tömörülése a gőzgép és a villamosság korszakában.)

A szerző Németország s főleg a 16 legnagyobb német város statisztikai adataiból megállapítja, hogy a nem önálló keresők csoportjában a tanulatlan bérmunkásokkal és házi cselédekkel szemben mind nagyobb tért hódít az alkalmazottak csoportja, ami a villamosüzemek egyre erősödő elterjedésének szükségszerű folyamánya. Míg a gőzgépek korszakában a bányászok és gyári munkások teljesen háttérbe szorították a többi munkáskategóriákat, ma már a villamosüzemek terjedése következtében a proletariátus átalakulásának nyilvánvaló jelei figyelhetők meg. Az előbb még elenyésző számú képzettebb munkásréteg a műszerészek, szerelők, mesterek, előmunkások, üzemi, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottak, ellenőrök s kisebb hivatalnokok mind népesebb csoportjaival kiegészülve egyre jelentősebb népréteget alkot s ez a fejlődés a munkásmozgalmat és a szociális törvényhozást is átalakítja. Lassankint elhalványul a proletariátus fogalmának régi, ipari kézimunkást jelentő tartalma s olyan munkásrétegre utal, amelynél a lélektelen kézimunka mellett az értelem is mindinkább szerephez jut.

Sz. Gy.

MOST JELENT MEG!

MOST JELENT MEG!

a Walter de Gruyter et Co. cég (Berlin, W. 10.) kiadásában négy kötetben a

Minerva Jahrbuch

1928-as évfolyama, amely a kultúrvilág tudósainak és tudományos intézeteinek lehető pontos név- és címjegyzékét adja.

Tudománnyal foglalkozó egyének és társaságok számára nélkülözhetetlen.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Felolvasó ülések.

Az 1927/28. társulati évben a Magyar Társadalomtudományi Társulat 16 felolvasó ülést tartott 1927. november 25.-én *Hornyánszky Gyula* elnök a *Nemzeti és nemzetietlen szociológia* címen megnyitó előadást tartott. December 9.-én *Dékány István* választmányi tag a társadalmi osztályok elméletét fejtegette, December 16.-án *Neubauer Gyula*, a társulat titkára *A társadalmi emelkedés útja* címen tartott előadást, december 23.-án pedig *Németh László* rendes tag a *Faj és irodalom összefüggésének* kérdését világította meg. 1928. január 13.-án *Jancsó Benedek* választmányi tag *A nyelvi és érzelmi asszimiláció feltételeinek vizsgálata* című tanulmányát olvasta fel. Január 20.-án *Heller Farkas* ügyvezető elnök *A kartellek és a tőketömörülések* címen tartott előadást. Február 3.-án *Albrecht Ferenc* rendes tag *A magyar demokrácia válsága* c. tanulmányát olvasta fel, február 24.-én pedig *Krisztics Sándor* választmányi tag *A nemzethez tartozás lélektani alapjai* c. dolgozatát mutatta be.

Az előadások második ciklusát *Angyal Pál* választmányi tag március 2.-án vezette be *A haladás problémájáról* írt és jelen számunkban közölt tanulmányával. Március 10.-én *íjf. Rácz Lajos* rendes tag *A földbirtokreform és a hitbizományok kérdése* címen értekezett. Március 16.-án *Laky Dezső* választmányi tagnak *Magyarország népessége eloszlásának társadalomgazdasági tényezői* című tanulmánya mutattott be, március 23.-án pedig *Niklay Péter* rendes tag *a társadalomtudomány és a történelem összefüggéseiről* tartott előadást. Március 30.-án *Horváth Barna* rendes tag *Természetjog és pozitívizmus* címen értekezett. Tanulmányát folyóiratunk e számában találja az olvasó. Április 13.-án *Zajti Ferenc* rendes tag *A rokonnépek társadalma és kultúrája* címen a régi magyar műveltség ázsiai elemeiről tartott előadást, április 20.-án pedig *Mihelics Vid* rendes tag *A szakszervezkedés elmélete és a szakszervezeti szabadság* című most közreadott tanulmányát olvasta fel. Május 5.-én *Bencs Zoltán* választmányi tag *Megfigyelések a fascista Olaszországban* címmel, végül május 11.-én *Áfra Nagy János* rendes tag *A középiskolai tanulók társadalmi kiválogatásának vizsgálata* címen tartott előadást.

Az egyke elleni küzdelem alapelveinek megvitatása tárgyában 1927 december 2.-án és 3.-án tartott ankétünkről *Geőcze Sarolta* választmányi tag feljegyzései alapján a Társadalomtudomány múlt évi utolsó számában (439—464. 1.) részletesen beszámoltunk.

A Társulat harmadik rendes közgyűlése.

Az 1928. évi június hó 15.-én tartott *választmányi ülés* a számvizsgáló bizottság és a pénztárnok jelentése alapján előkészítette a Társulat *harmadik rendes közgyűlését*, amely június 17.-én tartatott meg a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó termében tagtársaink élénk érdeklődése mellett. *Hornyánszky Gyula* elnök üdvözölte a közgyűlés közönségét és felolvasta az európai kultúráról írt s folyóiratunk e számában közzétett mélyenjáró tanulmányát, amelyet a hallgatóság nagy tetszéssel hallgatott végig.

Az előző közgyűlés óta a társulat élete a rendes mederben folyt tovább, A taglétszám emelkedésében kétségtelen hanyatlás észlelhető, amennyiben az utolsó évben a tagok száma mindössze 18-cal emelkedett. Ez elsősorban abban lelheti magyarázatát, hogy az a társadalmi réteg, amely a nemzet egyetemes problémáit magáévá tudja tenni s amelyből a Társulat tagjai szinte kivétel nélkül toborzódtak: a művelt magyar középosztály a legsúlyosabb anyagi helyzetben sínylődik s így a tudományos élet figyelemmel kísérése és annak támogatása számára hova-tovább lehetetlenné lesz.

Annál nagyobb köszönet illeti azokat, akik a Társulat munkáját lehetővé tették, így elsősorban *gr. Klebelsberg Kunó* vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, aki az 1350 P államsegélyt a Társulatnak ez évben is utalványozta.

Az elmúlt társulati év folyamán elhalálozás következtében *hét* tagtársunkat veszítettük el, *dr. Tóth Károly* szegedi egyetemi tanár, választmányi tagot, *dr. Krécsy Béla*, *dr. Ródé János*, *dr. Német Artúr*, *id. Hornyánszky Ernő*, *dr. Szabady József* és *Miklóssy István* rendes tagokat, akiknek emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni,

A Társulat pénztárnoka a következő jelentést terjesztette a közgyűlés elé:

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk választmánya a múlt évi közgyűlést megelőző ülésében elhatározta, hogy az egyesület költségvetését ezentúl nem közgyűléstől közgyűlésig, tehát: egyesületi évenként, hanem naptári évekre készítteti el, mert az egyesület főbb bevételei, nevezetesen a tagsági díjak, előfizetések, a különböző forrásokból eredő segélyek, úgyszintén egyes kiadási tételeink is a naptári évhez igazodnak. A költségvetési időszak újabb megállapítása szükségessé tette egy csonka költségvetési év beiktatását. A legutóbbi alkalommal e csonka költségvetési év előirányzatát volt szerencsém az igen tisztelt közgyűlésnek bemutatni; ez alkalommal pedig e csonka évről szóló elszámolást van szerencsém az alábbiakban tisztelettel előterjeszteni:

A múlt közgyűlés alkalmával társulatunk pénzkészlete 1.147 P 40 fillért tett ki. E kezdő vagyonhoz a közgyűléstől 1927. december 31-ig a következő *bevételek* járultak:

1. Alapító tagoktól befolyt	120. __ P
2. Tagsági díjakból	1.858.64 „
3. Előfizetésekből.....	593.46
4. Kiadványok eladásából	6 __
5. Adományok és segélyekből	320, __
6. Egyéb címen befolyt	10.03
összesen tehát	2.908.13 P.

Kiadásaink voltak:

1. Nyomda-költségekre	1.831.28 P,
2. írói díjakra	659.— „
3. A főtítkár díjára.....	440.— „
4. A pénztáros díjára '.....	200.— „
5. Expediálás és portóra	74.40 „
6. Egyéb költségekre	73.25 „
Összesen	3.277.93 P.

Az 1.147.40 P kezdővagyon és 2.908.13 „ bevételnek 4.055.53 P-t kitevő összegéből levonva a 3.277.93 P kiadást, egyesületünk pénzkészlete volt 1927. XII. 31.-én 777.60 P. E 777 P 60 f kezdő vagyonnal nyitottuk meg a folyó költségvetési évet.

Tisztelettel jelentem, hogy a pénztárosnak a fentiekben bemutatott elszámolását a számvizsgáló bizottság f. hó 15-én megvizsgálta. Méltóztassék a számvizsgáló bizottság jelentését meghallgatni és ennek eredményéhez képest a pénztárosnak az 1927. június hó 19-től 1927. december hó 31-ig terjedő időre a felmentést megadni.

Budapest, 1928. június 17.

Dr. Horn József
pénztáros.

A számvizsgáló bizottság jelentésének meghallgatása után a közgyűlés a pénztárosnak az 1927. XII, 31-ig terjedő időre a felmentést megadta.

A most folyó: 1928. évi költségvetés előirányzatát a pénztárnok a következőkben ismertette:

Tagsági díjakból 4.200 P, előfizetésekből 2.800 P, adományokból és segélyekből 3.600 P, egyéb címen 200 P bevételt várunk. Ezzel szemben várható kiadásaink: nyomdaköltségek 6.400 P, írói díjak 1.920 P, a főtítkár t. díja 960 P, a pénztáros t. díja 480 P, egyéb várható kiadásunk mintegy 500 P.

Várható bevételeink 10.800 P-t kitevő összegében tehát a várható kiadások 10.260 P-t kitevő összege, ha remélt bevételeink valóban befolyanak, fedezetet talál.

A közgyűlés a bemutatott előirányzatot tudomásul vette.

ÚJ KÖNYVEK.

1. Szociológia.

a) *Módszertani kérdések, összefoglaló művek, társadalmi lélektan stb.*

Andrei, P.: Das Problem der Methode in der Soziologie. Leipzig (Harrasowitz), 1927 — 39 L

Angyal Pál dr.: Tanulmányok és beszédek a szociológia és büntetőjog köréből 1922—1927. Budapest (Pallas), 1927 — VIII + 189 1.

Barker, Ernest: National character and the factor in its formation. London (Methuen & Co.), 1927 — VI 4- 288 + 8 1.

Barnes, Harry Elmer: Soziologie und Staatstheorie, Eine Betrachtung über die soziologischen Grundlagen der Politik. Übers. von Rose Hilferding. Mit einer Einl. von Gottfried Salomon. Innsbruck (Wagner), 1927 — XL + 230 1.

Bedford, Scott E. W.: Readings in urban sociology. New-York (Appleton), 1927 — 937 1.

Beitrage zur Massenpsychologie. Unter Mitwirkung von Mehrerer, hrsg. v. Paul Plaut. Halle (Saale) (C. Marthold),

1. H. Schneersohn, Dr. F.: Neue Wege der Sozialpsychologie. Mit einer Einleitung von Dr. Paul Plaut. 1928 — 79 1.

2. H. Bechterew, W.: Die kollektive Reflexologie. Mit einem Vorwort von Dr. Paul Plaut. 1928 — 66 1.

Belliot, R. P. Albéric: Manuel de sociologie catholique, Histoire, théorie, pratique. Nouv. ed. complétée et mise à jour. Paris (Lethielleux), 1927 — 651 1.

Berman, Louis: The religion called behaviorism, New-York (Liveright), 1927 — 153 1.

Bossard, James: Problems of social wellbeing. (Harper's Social Science Series.) New-York u. London (Harper & Brothers), 1927 — 654 1.

Cavan, Ruth Shonle; Suicide. Chicago—London (University Press, Cambridge University Press), 1928 — XXVII + 359 1.

Chalupny, Dr. E.: Précis du système de sociologie, Prag (Institut Ukrainien de Sociologie à Pragué), 1927 — 55 1,

Chavigny, Paul: L'esprit de contradiction, ses manifestations individuelles & collectives. (Études de psychologie sociale.) Paris (Libr. des Sciences Politiques & Sociales), 1927 — 160 1.

Contordarin, L.: Notions de sociologie' Paris (Delagrave), 1927— 294 1.

Davis, Jerome, and Barnes, Harry Elmer: An introduction to sociology; a behavioristic study of American society. New-York (Heath), 1927 — 950 1.

- Degenfeld—Schonburg*, Dr. Ferdinand Graf von: Geist und Wirtschaft. Betrachtungen über die Aussichten der deutschen Akademiker. Tübingen (Mohr), 1927 — 225 1.
- Dorf*, Das —, als soziales Gebilde. Mit Beiträgen von W. Gierlichs, H. A. Kehren, usw. Eingel. u. hrsg. von Leopold v. Wiese. Ergänzung zu den Kölner Vierteljahrsheften für Soziologie. München (Duncker & Humblot), 1928 — 89 1.
- Dunkmann*, Karl: Der Kampf um Othmar Spann. Leipzig (Quelle & Meyer), 1928 — 104 1.
- Ellwood*, Charles: Das seelische Leben der menschlichen Gesellschaft. Eine Einführung in die psychologische Soziologie. Aus dem Engl. übers., bearb. u. mit einem Vorw. vers. von Hans Lorenz Stoltenberg. (Bibliothek der Soziologie und Politik. Bd. III. (Karlsruhe) G. Braun), 1927 — XIX + 245 1.
- Ellwood*, Charles A., *Clark*, John M., *Wissler* Clark, etc: Recent developments in the social sciences. London (Lippincott), 1927 — IX + 427 1.
- Geck*, Dr. L. H.: Sozialpsychologie im Auslande. Eine Einführung in die ausländische Literatur, vorzüglich im Hinblick auf die sozialpsychologische Systematik. Berlin u. Bonn (F. Dümmler), 1928 — VIII + 119 1.
- Cundlach*, Gustav S. J.: Zur Soziologie der katholischen Ideenwelt und des Jesuitenordens. Freiburg (Herder), 1927 — 120 1.
- Haase*, Dr. Kurt: Die Entwicklung der Sozialpsychologie in Deutschland. Münster i. W. (Münsterverlag), 1927 — 35 1.
- Haemig*, Emil: Das Bildungsziel der Soziologie. (S.—Abdr. aus: Korresp. d. Freien Vereinigung Zürich 1927. Wödenswil (Félix-Verlag), 1927 — 20 1.
- Hart*, Hornell Norris: The science of social relations; an introduction to sociology. New-York (Holt), 1927 — 683 1.
- Hartwig*, Theodor: Soziologie und Sozialismus. Einführung in die materialistische Geschichtsauffassung. Mit 6 Abb. Jena (Uránia-Verl.), 1927 — 78 1.
- Ith*, Arnold: Die menschliche Gesellschaft als sozialer Organismus. Die Grundlinien der Gesellschaftslehre Albert Schäffles. Zürich (Speidel & Wurzel) 1927 — VI + 290 1.
- Jadot*, René: L'école contre la société. Introduction à la sociopédagogie. Bruxelles. (Eglantine), 1927 — 159 1.
- Jahrbuch für Soziologie*. Eine internationale Sammlung. Hrsg. von Dr. G. Salomon. Karlsruhe (G. Braun). Bd. III. 1927 — VIII + 343 1.
- Jerusalem*, W.: Einführung in die Soziologie. Wien (Braumüller), 1926 — 218 1.
- Lee*, Atkinson: Sociality. The art of living together. (Holborn Publishing House) 1927 — XXVI + 302 1.
- Le grand*, Georges: Les grands courants de la sociologie catholique à l'heure présente. Introduction H. de Tourville, P. Bureau, Mgr. Pottier, G. Toniolo etc. Paris („Édition Spes“), 1928 — 8° — 181 1.
- Lewy*, Dr. Fritz: Die soziologische Methode. (Sozialwiss. Abhandl, Bd. 5.) Karlsruhe (G. Braun), 1927 — 58 1.
- Menzel*, Adolf: Friedrich Wieser als Soziologe. Wien (J. Springer). 1927 — 52 1.

- Münzner*, Dr. Gerhard: Oeffentliche Meinung und Presse, Eine sozialwissenschaftliche Studie. (Sozialwiss. Abhandl. Bd. 6.) Karlsruhe (G. Braun), 1928 — 98 1.
- Ogburn*, Willam F. and *Goldenweissen*, Alexander: The social sciences and their interrelations. Edited by— London (Allén a. U.), 1928 — VIII + 506 1.
- Paton*, H. J.: The good will; a study in the coherence theory of goodness. New-York (Macmillan), 1927 — 448 1.
- Peters*, Alfred: Psychologie des Sports. Seine Konfrontierung mit Spiel u. Kampf. Mit einem Begleitwort von Max Scheler. Leipzig (Der neue Geist-Verl.), 1927 — XV + 95 1.
- North*, Cecil Clare: Social differentiation. Chapel Hill—Oxford—London (University of North Carolina Press-MÜf ord), 1927 — XI + 343 1.
- Pfister*, Bernhard: Die Entwicklung zum Idealtypus. Eine methodolog. Untersuchung über d. Verhältnis von Theorie u. Geschichte bei Menger, Schmoller u. Max Weber. Tübingen (Mohr), 1928 — V + 178 1.
- Rassak*, Jules: Psychologie de l'opinion et de la propagande politique. (Études de Psychologie Sociale.) Paris (Libr. des Sciences Politiques & Sociales), 1927 — 286 1.
- Readings in urban sociology*. Edited by Scott E. W. Bedford. London (Appleton), 1927 — XXXIV + 903 1.
- Schilling*, Otto: Christliche Staatslehre und Politik, M.-Gladbach o. J. (Volksvereins-Verlag), 1927 — 178 1.
- Schröder*, Hugó: Soziologie der Volksschulklasse. Vom Gemeinschaftsleben der Volksschulkinder. (Halle) Saale (Niemeyer), 1928 — XI + 215 1.
- Shenton*, Herbert Newhard: The practical application of sociology. A study of the scope and purpose of applied sociology. New-York—London (Columbia University Press, Milford), 1928 — 259 1.
- Smith*, Walter Robinson: Principles of educational sociology. Boston (Houghton), 1928 — 791 1.
- Sorokin*, Pitirim A.: Die Soziologie der Revolution, (Sociology of revolution.) Ins Deutsche übert. u. mit einer Einl. vers. von Hans Kaspohl. München (J. F. Lehmann), 1928 — 360 1.
- Sorokin*, Pitirim Aleksandrovich: Social mobility. New-York (Harper), 1927 — 576 1.
- Sorokin*, Pitirim: Stratification sociale et intelligence. Paris (Giard), 1927.
- Steinmetz*, S. R.: Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie. Groningen (Noordhoff), 1928 — 7 + 328 1.
- Samner*, William Graham and *Keller*, Albert Gallovy: The science of society, Vol. I—II. New-Haven—London (Yale University Press-Milford), 1927 — XXXII — 734; XXII + 735 — 1481 1.
- Taylor*, Griffith: Environment and race; the evolution, migration, settlement and statues of the races of man. Oxford (University Press), 1927 — 369 1.
- Urban community*, The Selected papers from the Proceedings of the American Sociological Society, 1925. Edited by Ernest W. Burgess, Chicago—London (University Press), 1927 — XII + 261 1.
- Urwick*, Edward J.: The social good. London (Methuen), 1927 — VII + 246 1.

- Valdour, J.*: Les méthodes en science sociale. Étude historique et critique. Paris (Rousseau & Cie.), 1927 — 315 1.
- Verhandlungen* des 5. Deutschen Soziologentages vom 26.—29. September 1926 in Wien. Vorträge und Diskussionen in der Hauptversammlung und in der Sitz. d. Untergruppen. Tübingen (Mohr), 1927 — X + 227 1.
- Wallis, Wilson*: An introduction to sociology. London (Knopf), 1927 — 447 1.
- Walther, Andreas*: Soziologie und Sozialwissenschaften in Amerika und ihre Bedeutung für die Pädagogik. Karlsruhe (G. Braun), 1927 — 143 1.
- Weatherby, Ulysses G.*: Social progress. Studies in the dynamics of change. London (Lippincott), 1927 — XVIII + 388 1.
- Weber, Alfréd*: Ideen zur Staats- und Kulturosoziologie. (Probleme der Staats- und Kulturosoziologie. Hrsg. von Alfréd Weber. Bd. I.) Karlsruhe (G. Braun), 1927 — 142 1.

b) Család, Házasság. Nemi kérdés.

- Coulet, P.*: L'église et le probleme de la famille. Paris („Spes“) T. 3. La fécondité du foyer. 1926 — 218 1.
- Devaldés, Manuel*: La maternité consciente. Le role des femmes dans l'amélioration de la race. Paris (Radot), 1927 — 222 1.
- Duprat, G. L.*: L'avenir de la famille conjugale. (Prévisions sociologiques fondées sur la physiologie sociale.) Extrait de la Revue Internationale de Sociologie. Paris (M. Giard), 1926 — 19 1.
- Eberhard, Ehrhard F. W.*: Feminismus und Kulturuntergang. Die erot. Grundlagen der Frauenemanzipation. 2. umgearb. Aufl. Wien (Braumüller), 1927 — XV + 654 1.
- Gemünd, Dr. Wilhelm*: Liebe und Ahnenerbe. Eine psychobiologische Studie über die Bedeutung der Gattenliebe für die Erbanlagen der Kinder und des Stammes. München (Veri. der Artzlichen Rundschau Otto Gmelin), 1928 — VIII + 230 1.
- Gibson, Jessie E.*: On being a girl. With an introduction by Henry Suzzals. London (Macmillan), 1927 — XIV + 326 1.
- Groves, Ernest*, Social problems of the family. London (Lippincott), 1927,
- Haldane, Charlotte*: Motherhood and its enemies. London (Chatto and Windus), 1927 — 255 1.
- Kecskés, Pál*: A házasság etikája. (Szent István könyvek, 61. sz.) Bpest Szent István T.), 1927 — 150 1.
- Lazarsfeld, Sofie*: Die Ehe von heute und morgen. München (Bergmann), 1927 — 73 1.
- Lindsey, Ben B. und Evans, Wainwright*: Die Revolution der modernen Jugend. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Tóni Harten-Hoenecke und Dr. Fríedrích Schönemann. Stuttgart, Berlin und Leipzig (Deutsche Verlags-Anstalt), 1927 — 259 1.
- Lindsey, Ben B. und Evans, Wainwright*: Die Kameradschaftsehe. Übersetzung von Rudolf Nutt. Stuttgart, Berlin u. Leipzig (Deutsche Verlags-Anstalt), 1928 — 383 1.
- Lóber Gyula*: Az anyaság. Bpest (Szent István T.), 1928 — 232 1.

- Marcuse*, Dr. Max: Die Ehe, ihre Physiologie, Psychologie, Hygiene und Eugenik. Ein biologisches Ehebuch. Hrsg. von —. Berlin und Köln (A. Marcus & E. Weber), 1927 — IX + 621 1.
- Messer*, Mary Burt: The family in the making. An historical sketch. London (Putnam). 1928 — XXIV + 359 1.
- Mowrer*, Ernest R.: Family disorganization, An introduction to a sociological analysis. Chicago-Illinois (The University of Chicago), 1927 — XV + 317 1.
- Müller Lajos S. L.*: A házasság. Bpest (Szent István T.), 1928 — 188 1.
- Schwabach*, Erik Ernst: Die Revolutionierung der Frau. Leipzig (Der Neue Geistverl.), 1928 — 235 1.
- Schweisheimer*, Waldemar: Die Liebe — nur eine Krankheit? Mit 6 Bildtaf. München (Knorr & Hirth), 1928 — 304 1.
- Velde*, Theodor Hendrik van de: Die vollkommene Ehe, Eine Studie über ihre Physiologie und Technik. Bd. II.: Die Abneigung in der Ehe, Eine Studie über ihre Entstehung u. Bekämpfung. Leipzig-Stuttgart (B. Konegen), 1926 — XX + 340; 1928 — XII + 276 1.
- Wieland*, Wolfgang: Der Flirt. Leipzig (Meiner), 1927 — 179 1.
- Wieth-Knudson*, K. A.: Feminism, A sociological study of the woman question from ancient times to the present day, Translated from the Danish by A. G. Chater. London (Constable), 1928 — 332 1.
- Winter*, Maria: Abtreibungsseuche oder Rationalisierung der Geburten? Berlin (Verlag Kommender Mensch), 1927 — 243 1.

2. Történetbölcselet.

- Adams*, Henry: The tendency of history. New York (Macmillan), 1928 — 173 1,
- Breysig*, Kurt: Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte. 2., stark verm. Aufl. Stuttgart u. Berlin (J. G. Cotta Nachf.), 1927 — XX + 337 1.
- Breysig*, Kurt, zu seinem sechzigsten Geburtstage: Geist und Gesellschaft. I—III. Bd. Breslau (M. & H. Marcus),
 I, Bd. Geschichtsphilosophie und Soziologie. 1927 — 102 1,
 II. „ Geschichte und Gesellschaft, 1927 — 175 1.+
 III. „ Vom Denken über Geschichte. 1928 — 215 1.
- Dennert*, Eberhard: Die Krisis der Gegenwart und die kommende Kultur. Eine Einführung in d. Geschichtsphilosophie Berdjajews. Leipzig (Klein), 1928 — III + 97 1.
- Dékány István*: A marxista osztályelmélet, Bpest (Stúdium), 1928 — 471.
- Ellwood*, Charles Abram: Cultural evolution. A study of social origins and development. (Century soc, science ser.) New York (Century), 1927 — 275 1.
- Kautsky*, Karl: Die materialistische Geschichtsauffassung: Bd. I—II. Berlin (Dietz), 1927 —
 1. Bd. Natur u. Gesellschaft. XV + 891 1.
 2. „ Der Staat u. d. Entwicklung d. Menschheit, 895 1.
- Keyserling*, Hermann Graf: Das Spektrum Europas. Heidelberg (Kampmann), 1928 — 491 1.
- Raab*, Július: Wissenschaft, Philosophie und Kultur. Detmold (Meyer), 1927 — 124 1.

Randall, John Hermán: The making of the modern mind; the intellectual background of the present age. London (Allen & U.), 1927 — 663 1.

Schemann: Die Rasse in den Geisteswissenschaften. Studien zur Geschichte des Rassedankens. München (J. F. Lehmann), 1928 — 480 1.

3. Politika.

Barker, Ernest: The study of political science and its relation to cognate studies. Cambridge (University Press), 1928 — 50 + (1) 1,

Basch, Victor: Les doctrines politiques des philosophes classiques de l'Allemagne. Paris (Alcan), 1927 —

Baumer, Dr. Gertrud: Grundlagen demokratischer Politik. Karlsruhe (G. Braun), 1928 — 95 1.

Calker, Fritz van: Einführung in die Politik. München (Schweitzer), 1927 — VII + 180 1.

Catlin, C. E. G.: The science and method of politics. London (Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.), 1927 — XII + 360 1.

Engelmann, Géza: Political philosophy, from Plato to Jeremy Bentham. Transl. by Karl Frederick Geiser; introd. by Oscar Jaszi. New York (Harper), 1927 — 422 1.

Fels, Dr. J.: Begriff und Wesen der Nation. Eine soziologische Untersuchung und Kritik. (Deutschtum und Ausland. H. 6.) Münster i. W. (Aschendorf f), 1927 — XV + 147 1.

Hearnshaw, F. J. C.: The development of political ideas. London (Benn), 1927 — 86 1.

Hegelmaier, Leopold: Staatsformen. Krit. Betrachtungen d. heut. Möglichkeiten. Stuttgart (Kohlhammer), 1927 — IV + 84 1.

Heller, Hermann: Die Souveränität. Ein Betrag zur Theörie des Staats- und Völkerrechts, Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht. Heft 4, Berlin und Leipzig (Walter de Gruyter & Co.), 1927 — 177 1.

Hellpach, Dr. W. und Gräf zu *Dohna*, Dr.: Die Krisis des deutschen Parlamentarismus. Vorträge auf der Tagung deutscher Hochschullehrer in Weimar 1927. Karlsruhe (G. Braun), 1927 — 35 1.

Hsiao, Kung Chuan: Political pluralism; a study in contemporary political theory. (Int. Libr. of psychology). London (Paul), 1927 — 279 1.

Nation und Nationalität, Beiträge von F. Hertz, S. R. Skinmetz, M. H. Brehm, G. Roffenstein, E. v. Karmán. Jahrbuch für Soziologie I, Ergänzungsb. Karlsruhe (G. Braun) 1927 — X + 217 1.

Kelsen, Hans: Az államelmélet alapvonalai. A német kéziratból fordította és előszóval ellátta: Moór Gyula. (Szegedi Tudományos Könyvtár. III. köt.) Szeged (Szeged Városi Ny.), 1927 — XIII + 901.

Kronenberg, Dr. M.: Der politische Gedanke. Aufsätze von —. 3. T.: Der soziale Gedanke, Berlin (Deutsche Verlagsges. f. Pol. u. Gesch.), 1927 — 61 1.

Lowrie, Robert Harry: The origin of the state, New York (Harcourt), 1927 — 122 1,

Löwenstein, Dr. Július: Hegels Staatsidee, Ihr Doppelgesicht und ihr Einfluss im 19. Jahrhundert. (Philosophische Forschungen, Hrsg. von Karl Jaspers, 4, H. Berlin (J. Springer), 1927 — 183 1,

Ludovici, Anthony M.: A defence of conservatism, A further text-book for Tories, London (Faber & Gwyer), 1927 — 284 1.

- Mariott*, John, A. R.: The mechanism of the modern state. The science and art of government. Vol. I—II. London (Oxford University Press) 1927 — 620; 607 1.
- Mises*, Ludwig: Liberalismus. Jena (G. Fischer), 1927 — IV + 175 1.
- Myres*, John L.: The political ideas of the Greeks; with special reference to early notions about law, authority and natural order in relation to human ordinance. New York (Abingdon), 1927 — 436 1.
- Schmidt*, Wilhelm: Rasse und Volk. Eine Untersuchung zur Bestimmung ihrer Grenzen und zur Erfassung ihrer Beziehungen, München (Josef Kösel & Friedrich Pustet), 1927 — 67 1.
- Schmitt*, Dr. Carl: Verfassungslehre. München u. Leipzig (Duncker & Humblot), 1928 — XVIII + 404 1.
- Schubert*, Johannes: Machiavelli und die politische Probleme unserer Zeit. Berlin (Schwetschke), 1927 — 121 1.
- Sمند*, Dr. Rudolf: Verfassung und Verfassungsrecht. München und Leipzig (Duncker & Humblot), 1928 — 178 1.
- Thiede*, Klaus: Die Staats- und Wirtschaftsauffassung des Freiherrn vom Stein. Jena (Fischer), 1927 — VII + 168 1.
- Waldecker*, Ludwig: Allgemeine Staatslehre. Berlin (Rotschild), 1927 — XIV + 788 1.
- Ward*, Paul W.: Sovereignty. A study of a contemporary political notion. London (Routledge), 1928 — 201.
- Ziegler*, Dr. Wilhelm: Einführung in die Politik. Mit 46 Kartenbeilagen. Berlin (Zentralverlag), 1927 — IV + 316 1.

4. Jögbölcselet.

- Bernheimer*, Dr. Erich: Probleme der Rechtsphilosophie. Mit einem Geleitwort von Hans K e l s e n . (Beiheft Nr. 21 für die Mitglieder der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie.) Berlin (W. Rotschild), 1927 — XII + 122 1.
- Bourgeois*, N.: Les théories du droit international chez Proudhon, Le fédéralisme et la paix. Paris (Rivière), 1927 — 142. 1.
- Burckhardt*, Dr. Walther: Die Organisation der Rechtsgemeinschaft. Untersuchungen über die Eigenart des Privatrechts, des Staatsrechts und des Völkerrechts. Basel (Helbing & Lichtenhahn), 1927 — XVI + 463 1.
- Burgess*, John William: The sanctity of law, wherein does it consist? Boston (Ginn), 1927 — 344 1.
- Fehr*, Hans: Recht und Wirklichkeit. Einblick in Werden und Vergehen der Rechtsformen. (Weltbild 1.) Potsdam (Müller & Kiepenheuer; Zürich (Orell Füssli), 1927 — 192 1.
- Fontenaille*, Guy-Félix: La lois des lois, L'introduction a la loi. L'homme innombrable. Le livre de la légitimité. Paris (Baudiniere), 1927 — 189 1.
- Gysin*, Arnold: Rechtsphilosophie und Jurisprudenz. Zürich (Girsberger), 1927 — 54 1.
- Josserand*, Louis: De l'esprit des droits et de leur relativité. Théorie dite de l'abus des droits. (Essais de téléologie juridique, 1.) Paris (Daloz), 1927 — 427 1.
- Lucien-Brun*, Jean: Une conception moderne du droit, étude critique. Paris (Beauchesne), 1927 — 119 1.

- Moór Gyula*: A logikum a jogban. (Filozófiai Értekezések. Kiadja a Magyar Filozófiai Társaság. I.) Budapest (Egyetemi ny.), 1928. — 47 1.
- Rappoport, Anatol*: Die marxistische Rechtsauffassung. Riga (Selbstverlag), 1927 — 54 1.
- Schönfeld, Walther*: Die logische Struktur der Rechtsordnung. (Wissenschaftl. Grundfragen. 7.) Leipzig (Teubner), 1927 — 85 1.
- Vierkandt, Alfred*: Der geistig-sittliche Gehalt des neueren Naturrechtes. (Soziologie u. Sozialphilosophie. 6.) Wien (Braumüller), 1927 — II + 35 1.
- Wolf, Erik*: Grotius, Pufendorf, Thomasius. Drei Kapitel zur Gestaltungsgeschichte der Rechtswissenschaft. (Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte. Hrsg. von Ernst Hoffmann und Heinrich Rickert 11.) Tübingen (Mohr), 1927 — VIII + 124 1.
- Ziehen, Theodor*: Das Problem der Gesetze. Rede. (Hallische Universitätsreden.) Halle (a. S. Niemeyer), 1927 — 30 1.
- Mitrovics Gyula*: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen—Budapest, Csáthy Ferenc kiad. 1928 — 448 1.
- Kovrig Béla — Frisch Ferenc*: Öregségi és rokkantsági biztosítás. Budapest, 1928. A Munkáügyi Szemle kiadványai 3. XIX, XXXIII tab. 942 1.
- Hilscher Rezső*: Bevezetés a szociálpolitikába. Szövétnek kiadás. Budapest, 1928 — 239 1.
- Weninger János dr.*: A munkásbiztosítási bíraskodás. Budapest, 1928 — 36 1.
- Gesztelyi Nagy László*: A jövő magyar intelligencia és a tanya-kérdés. (A szegedi Bethlen Gábor-Kör értekezlete) Szeged, 1928 — 40 1.
- Barna Horváth*: Die Idee der Gerechtigkeit. Sonderabdruck aus der Zeitschrift für Öffentliches Recht, 1928. 4. Wien—Berlin, 1928.
- Elemér Mályusz*: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Sonderabdruck aus der Vierteljahrschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, 1928. Stuttgart.
- Melly József dr.*: Budapest rákhalandósága. Stat. Közl. 56 k. 1. sz. Bpest, 1928 — 212 1.
- Melly József dr.*: Az öngyilkosságok Budapesten és az európai nagyvárosokban. Stat. Közl. 56 k. 2. sz. Budapest, 1928 — 77 1.
- Seltmann Rezső dr.*: Az inkvizíció a történelmi kutatások megvilágításában. A „Századunk“ kiadása. Budapest, 1928.
- Friedrich Stieve*: Deutschland und Europa 1890—1914. Verlag f. Kulturpolitik. Berlin, 1927.
- iff. Szabó Aladár dr.*: Szikszai György élete és munkássága. (Különny. a Theologiai Szemléből.) Debrecen, 1927.
- Szádeczky-Kardoss Tibor dr.*: A magyarországi pénzintézetek fejlődése. Közgazdasági Könyvtár IV. k. Budapest, 1928.
- Thirring Lajos dr.*: Budapest távolabbi környékének népesedése. (Különnyomat a M. Stat. Szemléből.) Budapest, 1927.
- Túry Sándor Kornél dr.*: A biztosítási szerződés szabályozásának alapvető szempontjai az újabb külföldi törvényalkotásokban. Szegedi Tudományos Könyvtár IV. k. — Szeged, 1928.
- Zsedényi Béla dr.*: A vacuum iuris. Miskolc, 1928. A Miskolci Jogásélet Könyvtára 30. sz.

MI A FAJ?

A folyton mélyebbre ható emberi megfigyelés látszólag egyszínű jelenségek mögött is differenciálódott jegyeket fedez fel. Ilyen irányba halad a társadalomtudomány fogalomalkotása is, midőn észreveszi, hogy az embereket nemcsak állami összetartozás, hanem nemzeti, sőt faji kohézió is egybeköti. Ezen az úton válik előtte világossá, hogy feladata többé már nem annyira annak a kapcsolatnak a kiderítése, mely az egyént testületeihez, meg a különböző társadalmi szervekhez fűzi és amely úgyis nagyjában szem előtt áll, mint inkább, hogy imponderabilis összefüggéseket tisztázzon és hámozzon ki az ismeretlenség homályából. Figyelme így azon szellemi értékű kollektív individuumok felé fordul, melyek a titokzatosság mélyén jönnek létre és többletet képviselnek az egyesek egyediségének összefoglalásával szemben. A nemzet fogalmának felismerése és átértése ezt a kutató szenvedélyt nem csillapítja le, sőt újabb tisztázatlan problémák elé állítja; felteszi a kérdést, mi van azon túl, milyen jelentősége van az emberi életre vonatkoztatva ennek a kifejezésnek faj, tehát mi a faj?

Az emberfajok fogalmát látszólag az antropológia sajátította ki; természettudományos térre terelődött minden olyan megfigyelés, mely ennek jelentőségét szeretné felfedni. Az elért eredmény azonban semmiképp sem kielégítő. Mert kétségtelen ugyan, hogy ez a tudományág sok olyan tényre vetett világosságot, mely azelőtt módszeresen tisztázva nem volt, kétségtelen, hogy pontos méréseivel és ezeknek szakszerű feldolgozásával előbbrevitte tudásunkat,¹ de szembeötlik azonnal az is, hogy mindezek ellenére a

¹ A magyar rasszantropológia érdeme, hogy eloszlatta a reánk vonatkozó tévedéseket és tisztázta faji képzetünket. (Bartucz Lajos: A magyar faj összetétele, Természettudományi Közlemények 1927. 65—80. oldal. Bartucz: A honfoglaló magyarok fajisága, Magyar Szemle 1928. I. 9. 22—29. oldal.) Mert Lenhossék véleménye az volt, hogy a honfoglalók testi tulajdonságai nyom nélkül eltűntek (IC F. Wolf: Rassenlehre. Leipzig, 1927. 65—69. o.), többek szerint pedig fajtánk túlnyomólag alpi típusú (lásd Bartucz: A magyarországi faj összetétele, 66. oldal).

felszínen maradt, érdeklődési körébe jóformán csak olyan jelenségeket vont, melyek az emberi élet külső alakjára, az emberi testen fellépő tulajdonságokra alkalmazhatók. Ezt a munkát mégsem lehet lebecsülni. Az antropológia nem is akkor tévedett, mikor pontos módszert állapított meg és erről az útról le nem tért, hanem mikor olyan igényekkel lépett fel, melyekre egyoldalúsága mellett nem tarthatott számot, mikor meg akarta majdnem maradék nélkül magyarázni a fajok keletkezését, létét, pusztulását. Pedig erre a feladatra nem érezhet hivatást még akkor sem, ha mint melléktudományokat érdeklődési körébe vonja a történelem különféle ismereteit. Arra a kérdésre, milyen természetű erő, általában erő-e az, amit mi egész homályosan faj alatt értünk, választ adni nem tud. Mert fizikailag mérhető és ugyancsak így megfigyelhető tárgyakból meríti ismereteit, összegezéseinél sem tűnik el soha az egyes különállósága.

Jól tudjuk, hogy a komoly rasszantropológia hívös tudományosságával, mely szereti a biztos talajt, hol exakt eredményeket hozhat elő, nem fog sohasem olyan területekre térni, hol a megismeréshez szükséges bizonyosságot kezéből kiejti és ahol neki idegen szubsztanciális és lelki jelenségekkel kell megbirkóznia. De hiába minősíti tudománytalan munkának azokat a kísérleteket, melyek belőle indulnak ki és eredményeit alkalmazzák, vonva belőlük olyan következtetéseket, melyekhez képest a hipotézisek biztos talajon állanak, a köztudatban ezek is antropológiák maradnak, mert hiszen természettudományos módszert míméinek. Jó egypár elmélet született meg már ilyen alapon² Felületes szemmel nézve őket biztos talajon nyugszanak és tetszetősek, mert kérdésekre, melyek mindenkit érdekelnek és, amelyekre más még alig kísérelt meg választ adni, felelnek meg. De hamar füstté lesznek ezek a divatos fajteóriák és nem marad

² Chamberlain hirdeti először az árja ember fölényét a többi fajok felett. Tanításából, mint magból, azóta már egész bokor fejlődött, Madison Grant (The Passing of the Great Race) alkalmazza az amerikai viszonyokra. Jellemző, hogy ez a doktrína az U. S. A. bevándorlási törvényére is befolyást gyakorolt. Amerika lehetőleg csak az északi emberek beáramlását akarja elősegíteni. Hans Günther „elészakiatlanodási“ elméletében (Entnordungstheorie: Der nordische Gedanke stb.) képviseli a faji pesszimizmust. Szerinte a homo nordicus visszafejlődőben van, lassan enyészik, állandóan fogy. Hogy a túlfűtött öntudat hová vezet, azt szemléletesen mutatja be Gustav Kossinna (Die indogermanen) tanítása a finnekről, kiket kultúrértékük jutalmazására szeretne az árják világcsaládjába kebelezni. Lásd K. F. Wolf idézett összefoglaló munkájának vonatkozó részeit.

belőlük más, mint pár embertanilag tisztázott tény, meg a faji öntudatnak mindent felfalni és lebecsülni akaró telítettsége, ha a kritika csóvájával nyúlunk hozzájuk. Nyilvánvaló, hogy nem antropológia, amit végeztek.

Nem lehet tudni, hogy a germánság fölényét ilyen köntösben hirdető eszmefuttatások okozzák-e egyedül, vagy hozzájárul ehhez még a mai ember pozitivista és materialista hajlama is, mely a természettudományos módszereket minden más megismerésnél többre becsüli, hogy azoknál a kérdéseknél, melyek a fajok keletkezésére, létre és pusztulására vonatkoznak szinte a tudatlan tanítvány áhítatával figyel mindenki antropológusaink kijelentéseire. Hangsúlyozzuk, hogy nem célunk ezeknek vívmányait lebecsülni, annál is inkább nem, mert sokszor kényszerű nyilatkozataikban eléggé figyelmeztetik hallgatóikat, hol mozognak szakörökben és hol fordulnak a kívánságok kielégítése céljából idegen vidékekre. Amint később látni fogjuk, az embertan eredményeit a fajkérdés ismeretkörében mindenütt könnyű termékenyíteni. E probléma megoldásánál jelentős segéd tudomány lesz. De ép ezért nem sajátíthatja ki magának az egyedül hiteles nyilatkozathatás jogát.

A fajkérdés síkja talán azért vált a természettudományos megismerésnek látszólag szabad vadászterületévé, mert más irányból, más módszerekkel alig próbálták megközelíteni. Pedig az ilyen elindulások, törekvések nem voltak éppen meddőök. Ítéletet csak eredménytelenség után szabad kockáztatni; kudarcról azonban eddig nem lehet szó.

Az a két tudós, aki a faj jelentőségét felfedezte, szintén nem természettudományos eszközökkel bogozta ki megállapításait. Gobineau és Chamberlain³ útrakelése csöppet sem volt antropológiai. Utóbbi ugyan féllábbal ezen, féllábbal más területen állt, de mégis sok tekintetben méltánylandó észlelést végzett. Gondolatainak folytathatóságát, eszméinek kifejtését azonban megakadályozza, hogy szemlélete egyoldalú, amely könyvét így érdekes olvasmánnyá teszi, de egyúttal tudománytalannak is bélyegezi. Nem állítjuk, hogy ott kell folytatni, ahol Chamberlain abbahagyta; vele kapcsolatban csak azt hangsúlyozzuk, hogy a fajokra vonatkozó ismereteknek nem kell okvetlen embertani területekről ki-

³ M. A. Gobineau: *Essai sur l'inégalité des races humaines* és H. St. Chamberlain: *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, München, 1903.

indulniok. Mert ő sem elégedett meg külső, fizikai és biológiai kép-
letek összegezésével, hanem kereste a faji léleknek sejtésszerű-
ségbe vesző hatóerejét és jelentőségét.⁴

Nem lehetetlen, tehát fáradságot érdemlő feladat a termé-
szettudományok exakt pontosságát nélkülöző, de szabályszerűségeket megállapítani mégis tudó módszerrel tenni kísérletet. Mit látnak a faj hüvelyében a szellemtudományok, hol függ össze faj és társadalom, általában, mit jelent e szó társadalomtudományi megvilágításban?

Mert mást ért faj, illetőleg fajta alatt az embertan és mást pillantunk meg mögötte társadalmi vonatkozásban. Antropológiai megállapítás szerint abszurd dolog magyar, olasz, német stb. fajokról beszélni, mert ezek csak népek, ellenben tőlük függetlenül léteznek emberfajták, melyeknek közös külső ismertető jeleik vannak.⁵ Ezen az alapon azután átparcelázzák a világ térképét, új határvonalakat húznak. Jellemző, hogy ennek a rasszbeosztásnak alapját képező típusok megválasztásában mindezeig nem tudott az antropológia teljes egyöntetűségre szert tenni,⁶ valószínűleg azért nem, mert a klasszifikáció anyagát szolgáltatató tényező itt nem pusztán fizikai adottság, megzavarja léptenyomon mérőlecei munkáját az a sokszerűség, mely nem akar maradék nélkül osztályokba feküdni és amely az ember parallel testi-lelki viszonzosságából vesz ehhez erőt.

A faj, illetőleg fajta fogalma a nyelvek köztudatában is él, sőt ott volt már akkor, midőn természettudományos feldolgozásáról még szó sem lehetett. Ez azt jelenti, hogy valamilyen más tudat rejtőzik mögötte, valami egyebet akar a faj szó kifejezni. Igaz, hogy definíciókba még nem sikerült lappangó értelmét szorítani, ennek azonban még sem lehet elháríthatatlan akadály.

Alkalmazzuk tehát a köznyelvet. A népies tudat, századoknak körül nem írt fogalomismerete, nem szokott hibás lenni. Ellenben hibás megállapításokra jutunk azonnal, ha ennek használatára azt az értelmezést adjuk, mellyel az antropológia dolgozik. Képtelen

⁴ Szerinte a fajkérdés történelmi és földrajzi feltételen nyugszik. I. m. 326—329. old.

⁵ Többek között Bartucznál (*A magyar faj összetétele* 69. old.)

⁶ A Keleteurópában található típusok rendszerint csak mint keleti, vagy mint alpi fajok szerepelnek. Újabb megfigyelések alapján terjed el a *Homo balticus* és *homo caucasicus* meghatározása. Utóbbi létezését azonban szintén kétségbevonják. (Wolf i. m. 101. old.)

állítás lesz, ha a magyar nép balti típusú egyszerű fia, ki tényleg az ősnnyelvvvel él, fajtájáról fog beszélni és ez alatt teljes tudományos szakszerűséggel az oroszok, finnek stb. egy részét is fogja érteni, minthogy azok szintén a balti rasszhoz tartoznak, ellenben végzetesen elfeledkezik véreiről, kik történetesen kaukázusi jellegűek. Ha ez előfordulhat, ha az embertan logikája szerint csak magyar nép és balti, kaukázusi, alpi stb. fajta van, akkor az antropológia helytelen utakon járt, fogalomalkotása hibás, kényszerített, vagy erőltetett. Ha az a potiori tudatot tartjuk szem előtt, tényleg azt látjuk, hogy mély szakadék tátong a tudományos irodalom és a népi nyelv kifejeznievalója közt. Mert az embertan csak egyedekben testesülő típusokat ismer, ezeket nevezi fajtának, rasszoknak és ezeknek variációjával akarja az egységet megmagyarázni, melyet ő népnek nevez. Vele szemben a köznyelv tudatában már a faj is olyan egységet szemléltet, melynek határait megvonni talán csak nehezen lehet, de amelyek tevékeny hatóerejét letagadni mégis képtelenség. Nem az egyeseknek mozaik-szerű színe képe tehát.

Ellenmondások okozzák, hogy a fajirodalom terén megnyugtató, jelentős eredmény nem tud megérlelődni. Nem csoda, ha nyomán szkepticizmus virágzik. Pedig, ha kételkedésbe vesszük a faji tulajdonságokat, ezzel könnyen megtagadjuk azok összetartó erejét is. Minden szétesés, menjen ez akár a gondolkodás és a szemlélődés területén végbe, jelentős tényező, mert túlnő gyakorlati hatásánál fogva minden tudományos vita értékén. A faj fogalmát tehát nemcsak azért kell tisztázni, mert ezzel az emberi értelem halad, hanem mert ennek hiánya társadalmi téren is mutatkozik. Ez a kifejezés ugyanis a közös származás elemét tartalmazza; származása iránt pedig az emberek javarésze többé-kevésbé érdeklődést tanúsít. Érthető, hogy még nagyobb feltűnést keltenek azok a megállapítások, melyek az egyéneken túl tömegek eredetét hozzák ily módon felszínre. A pro és kontra vélemények örökké megújuló körforgása, melyek gyakran minden tüzeességük ellenére sem tudnak megnyugtató választ adni, sőt a megérthetőség rovására hagynak tátongó űrt az érdeklődők lelkében, követeli, hogy helyreállítsák az összhangot, aminek a nyelv öröklött jelentősége és a tudomány eredményei közt fenn kell állnia. Ennek értelmében feladatunk az lesz, hogy megvizsgáljuk az a potiori fogalom létjogosultságát.

Ha valamilyen fogalomnak tartalmát szeretnők megállapítani, kénytelenek vagyunk annak tárgyát gondolkozásunkban megmervíteni, minden lényeges tulajdonságával a jelenbe helyezni. Ugyanez a helyzet áll elő akkor is, ha a természeténél fogva állandó folyásban levő életnek jelenségein kívánunk észlelést tenni. Mert akkor meg kell a folyamatosságot állítani, vagy legalább is olyan helyzetbe képzelni, mintha pillanatnyilag felhagytak volna az előrevivő erők, azután pedig róla keresztmetszetet kell készíteni. A jelen időpontjába rögzített képből bírunk csak következtetéseket vonni, mert különben a megfigyelésre kiszemelt tárgy leglényegesebb jegyeivel fog kezeink közül kisiklani.

A faj, mint embertömegeknek vér szerint való folytatódása, alaktalan voltánál és állandó mozgó, fejlődő képességénél fogva szintén olyan természetű, amelyet nyugvó és megmervített helyzetben ritkán kapunk bonckés alá. Ilyen állapotban legfeljebb elmúlt fajokat találunk, ezeket azonban ép azért nem lehet ismeretbővítésre használni, mert kihalt belőlük az élet s ezzel éppen a minket legjobban érdeklő tulajdonságok enyésztek el. A rasszantropológia már könnyebb feladattal birkózik meg; neki csak egyesekkel kell bíbelődnie, kiket rá lehet venni arra, hogy testi tulajdonságaik leméretezése és megvizsgálása céljából magukat rendelkezésre bocsássák. De ugyancsak ezért nem éri el ez az ismeretág összegezéseiben azt az egységet, melyet a népnyelv kifejezése sejtet. Mert itt a faj a régmúltból eredő folyamathoz hasonlít, mely embersorok ezrein át megállás nélkül hömpölyög tovább, szembeállítva vele az antropológia rapszodikusán egybedobált mozaikképeit.

Mesterséges és képzeletbeli keresztmetszetből kell tehát mindazokat az ismertető jeleket kihámozni, melyek a faj fogalmára világosságot derítenek. De ne érvényesítsük ezt a módszert minden vonalon, ne vágjuk, képletesen szólva, egyidőben keresztül az összes izmokat, inakat és ereket, hogy azok átméretéből, színkülönbözéseiből, reakcióiból analizálhassuk ki a lényeges jegyeket. Mert a faj tagjai különfélék. Ugyanakkor találunk olyanokat, melyeket a fejlődés, átalakulás helyzetében érhetünk el, amikor másokon megállapodottságuknál fogva egészen elűtő jelenségeket figyelhetünk meg. Ép ezért az a metódus mutatkozik célravezetőnek, mely a folyamatosságot bizonyos lehetséges pontokon gondolatbelileg rekonstruálni igyekszik és az átalakulás, sebesedés,

erjedés területein különféle időben vágja tanulmányanyagába kését, ilyen helyekre illesztve nagyító lencséjét.

Emberi tömegek közt a nyelv von éles határt. Egységét is ez jejezi ki legfrappánsabban. Mivel pedig a fajt elsősorban, mint vérségi folytatódást tekintjük, a nyelvben könnyen ismerhetünk öröklődő kifejezőképességére. De, hogy emberi beszédmód és származás tömegekre alkalmazva nem fedik egymást szükség-szerűen, arra a történelem szolgáltat bőven adatot. Hány olyan fajról tudunk, mely nyelvet cserélt, idegen behatásokra annak erején felül reagált, vagy más fajokkal keveredve nyelvét is átforralta, létrehozva az összevegyülő kettő elemeiből egy harmadikat. Nem azért halmozzuk ide pár szóban ezeket a közhelyeket, hogy vele különben is ismert tényeket rögzítsünk, hanem, hogy bemutassuk e két tényező kölcsönhatását. Mert a nyelv egyrészt enged a faj nehézkedésének, alkalmazkodik annak temperamentumához, érzékelteti és megvilágítja gondolkozásmódját, másrészt azonban utat nyit, hogy rajta keresztül idegen behatások, ennek nyomán esetleg idegen vér szivároghasson testébe, ott pedig ezek átalakulásokat létesíthessenek. Tehát a nyelv erjesztő, fajalkotó tényező.

Az antropológia tanításának alaptétele, hogy minden szerinte népnek, szerintünk fajnak külső, testi jellege van. Ez a történelmi pillanatokban konsztans, különben pedig csak huzamos hatások alatt módosuló jelleg átöröklés útján tartja fenn magát. Az egyén továbbadja utódainak tulajdonságait, de nem teljes mértékben, mert egy embernek két előzője, szülője van. A nemzés így öröklésre vágyó tulajdonságok megvalósulási küzdelme lesz, melyből, a biológia tanítása szerint, a domináns elemek kerülnek ki győztesen. Ez a példa jól szemlélteti azt a hullámzó élet-tani folyamatosságot, mely egyes embersorokon belül megy végbe. Az antropológiai fajkérdést ezért az átöröklés problémája teljesen kitöltheti. Ámde az egyének nemcsak szomatikai jellegüket ruházzák át utódaikra, de továbbadnak pszichikai diszpozíciókat is. E hajlamok folytatódása azonban már látszólag sem megy törvényszerűen végbe. Még kevésbé lehet ilyen elindulással, túl az öröklött lelki adottságokon, az egyedi léleknek élete során való további kialakulását megmagyarázni.

Az antropológia azonban csak az egyeseken, vagy a legjobb esetben egyes embersorokon tudja az átöröklés tényét lemérni.

Ép ezért a kollektívum testi képe nála nem jelent a típusok bizonyos százalékában kifejezhető arányánál többet. Metódusa eddig helyes, mert a rassz egyének halmazán belül folyik. Ha azt akarjuk tudni, milyen csont-, fej-, arcalkat jellemez valamely fajt (népet), nem tehetünk mást mint, hogy az egyesekben testesülő típusokat tömegesen állítjuk egymás mellé. Súlyosabbá válik azonban ez a probléma akkor, ha az embert zoológiai kategóriájából kiemelve, mint lelkes lényt akarjuk megismerni. Az antropológizáló fajteóriák mind szembe is kerülnek ezzel a kérdéssel. Válaszuk egyszerű. A rasszokat (balti, északi stb. embert) mestersegesen hajlamokkal ruházzák fel. Műveletük azonban itt már a maga kizárólagosságát követelő túlzással igazán teljesen tudománytalan és levegőben lógó lesz.

Láttuk tehát, hogy az átöröklés fajalkotó tényező. De a vérségi folytatódás mégsem meríti ki ezt az összetett kérdéskomplexumot, hiszen, amilyen mértékben távolodik el ez a metódus a biológiától és amilyen mértékben közeledik a pszichológián át a lélek és szellem területéhez, olyan arányban bizonytalanodik is. Faktor tehát, de a kizárólagos alakítóerő igényére mégsem tarthat számot.

Hasonló eredményeket szűrhetünk le, ha a többi tényezőt vesszük sorra. Az antropológusok egy része ugyan kételkedésbe veszi, hogy a környezet, a milieu, elváltozásokat hozhat létre, mégis, úgy véljük, nem tévedünk akkor, amikor a faj külső képén is módosulásokat veszünk észre természeti hatások és alkalmazkodás folytán. A hegyi és a síkvidéki ember más-más típusokat testesít meg. A táplálkozás állandó minősége elsatnyítja, vagy megerősíti ezeket. De a környezet, mint földrajzi tényező befolyásolhat egy fajt szellemiségén keresztül is. Nem a szomszédok átszűrődő tudásanyagára gondolunk itt elsősorban, hanem arra a hatásra, amit a földterület tagolt, vagy tagolatlan volta idéz elő rasszokon belül. Más a hegyi és más a síkföldi ember pszichéje.

Egyoldalú marad azonban megállapításunk, ha csak ezeket a külső, könnyen szem elé álló jelenségeket lajstromozzuk. Mert ha valamely fajt primitív állapotában nem is befolyásol egyéb, mint a természeti tényező és az esetleges vérkeveredés, meg kell vizsgálni mégis, hogy ezek magasabb kultúrfokon miképpen viselkednek nem materiális eredetű hatóerők akcióbalépése esetén. Tömegeket ugyanis szellemi vagy lelki hatalmak sokkal szilárdabban kovácsolnak össze, mint pusztán maga a közös ősöktől való le-

származás vérbeoltott vonzóereje. Ez utóbbi könnyen elmosódik, ha nem ápolják és élesztik állandóan, sőt az öntudat felszíne alatt úszó emlékezés mezejéről a legközönségesebb anyagias erők is el tudják törölni. A kibontakoztatott vérségi „tudat“ azonban már nem fekszik a fizikai jelenségek világában. De mivel a közös törzsből való származás gondolatának felébredése és átélése, a faji tudat, már egyéb, nem vérségi szempontból is egységbefoglalást jelent, — hiszen erre a síkra különféle természetű komponensek vég vonalai futnak össze, itt találjuk a felsorolt fizikai tényezők lelki vetületeit is, — az általa nyújtott egészet szálakra kell újra bontani, hogy vele annak kialakulására fényt vethessünk. Az első pillanatban igazolja azonban, hogy a fajok a fizikai faktorokon kívüleső hatóerők játékának is ki vannak téve.

Alig lehet kétségbevonni a vallásnak alakítóképeségét. A végső metafizikai létezők mibenlétére vonatkozó és az embertársainkkal való érintkezés körvonalait előíró hit, valamint ennek rendszere és világi szervezete parancsokat szab meg, melyeknek figyelme az élet legapróbb részleteire is kiterjed, az egyént pedig szigorúan megállapított viselkedési módnak veti alá. Ezen az úton azután az egyes lelkét formálja, kihatással van külső életképére, de alakítja tömegein keresztül a faj gondolatvilágát is. Nem csoda, hogy mélyreható elváltozásokat tud előidézni. Meggyökeredzett vélemények, konok állásfoglalások veszítik el nyomán erejüket. Új vallásoknak a faj gondolkozásmódjába való beszűrődése, annak lelkületén idézhet elő eltolódásokat. Az új szabályok tetteket tilthatnak el, melyek azelőtt nem voltak tilalmasak és alkalmazkodást követelhetnek meg. A vallás vérmérsékletet csillapíthat, de éleszthet is, ezzel pedig beleszólhat a faji psziché alakulásába. Átalakíthatja az egész faj halmazállapotát, rétegződését. Forradalmilag eltolhatja a faji szemléletet és világnézetet.

Ugyancsak nagy a kultúra fajképzőképessége. Miként vallás és műveltség, úgy faj és szellemi kincsei, egy tőből fakadnak. A két előző rokon tényező nagy családokká foglal össze rasszokat. Igaz ugyan, hogy a prioritás mindkét területen a fajokat illeti meg, mert nincs szellemi virágzás ott, hol nincs meg ennek az alanya. Csakhogy, amint tudjuk, a föld intellektuális térképét nem egyes kisebb-nagyobb fajok kultúrái, hanem hatalmas kultúrkörök töltik ki. Nem minden egység épít ki ilyen világot; a kultúra rendszerint több fejlett embercsoportnak többé-kevésbé egyöntetű

együtműködéséből születik még. Ép ezért ezen a területen nagy a fajok kölcsönhatása. Az egyik embercsoport ajándékozó, a másik befogadó lesz. Ezmék, gondolatok érettségük szerint s a bennük rejlő igazság lendítőképességénél fogva expanzív erejük szoktak lenni. Hódítani törekednek. Ebben a hódító törekvésükben van tulajdonképpen fajkötő jelentőségük is. Mert törvényekkel, beidegződött szokásokkal védekezni lehet talán vérkeveredés és idegen elemek beszűrődése ellen, de nehéz kultúrhatások elé kínai falakat vonni, A magasabb szellemi fejlettség mindig utat talál fiatalabb testvérehez.

A szellemi exportnak azonban feltételei vannak. Nem minden kultúra illik minden fajra, valamilyen eszme és gondolatvilág átvételére csak az a faj lesz alkalmas, amely pszichikailag és szellemileg hozzá van hangolva. Mert kultúra egyet jelent az ítélőerőnek bizonyos világnézeti és gondolkozásmódbeli beállítottságával. Ehhez a tényezőhöz viszont a lelki adottságoknak, többek között a faji temperamentumnak és szemléletnek is köze van. Ahol nincsenek kedvező adottságok, ott felépítettség sem jöhet létre, nem tud a kultúra hódítást tenni. Ezért nem lehet Ázsiába, vagy a négerék közé európai műveltséget plántálni, mert importálni legfeljebb civilizációt lehet. De ne tegyünk meg ilyen nagy távolságokat. Elég ha a Balkán lassúbb fejlődésére gondolunk.

Lehet, hogy egy faj, mely századokkal ezelőtt képtelen volt jövevény szellemi kincsek befogadására, erre utóbb alkalmas lesz. Mert ez alatt eltolódhatik, átalakulhat vallási szemlélete s ennek folyományaként fogékonyvá válhatik, de új diszpozíciókat érlelhet meg benne idegen vér beolvadása is.

Kultúrát egyszerűen átvenni nem, csak átolvasztani, abszorbeálni lehet, mert csupán leltárilag átvett kultúra legfeljebb külszint, felületes, látszólagos alkalmazkodást, legjobban esetben civilizációt jelent. Az átömlesztett gondolat-kincseket meg kell emészteni, az újat a faj régi hagyományaival, tudásanyagával újjá és egyé kell gyúrni. Csak az ilyen kölcsönkultúrának van értelme, mert ez a művelet eredeti bélyeget nyom arra. Csak az a faji gondolatvilág jelentős az emberiség családjában, mely ezen az úton differenciálódott és egyenileg színeződött.

Az itt vázolt intellektuális hatás nagy szerepet játszik a fajok életében. A kultúra jegecesítő erő lehet, összeszedhet, felnevelhet, érettségre fejleszthet. Öntudatra foglalhat össze ellentétes törek-

vésű, széteső primitív törzseket. De eltolhatja a faj képét is, nagyarányú vérkeveredés útját is egyengetheti. Közeli összeköttetést hozhat létre idegen embercsoportok közt; közelbe moshat és eltávolíthat, sőt széttördelhet fajokra. A beszűrődött kultúra e mellett ébresztő hatása is lehet. Előmozdítja, irányba hozhatja, kibontakoztathatja és új utakra viheti a faj szunnyadó képességeit.

A vallás és kultúra alakítóerejének realitása csak azt a tényt húzza alá, hogy a faj nemcsak fizikai, hanem lelki, pszichikai és szemléleti tényezőkre is támaszkodhatik, vagyis igazi természete akkor tűnik elének, ha azt az ember dualisztikus alkatának megfelelően ugyancsak két síkon, a fizikai és a lelki élet mezején keressük.

Azért végeztünk a faj izomrostjain rapszodikus kísérleti bemutassuk azt a sokszerűséget, mely jellemzi. Alkotóelemeit azért fésültük szét és vittük azokat vissza származási helyeikre, hogy ezzel az eddig következetesen elhallgatott szellemi faktorra is világosságot vessünk. Mint az egyes ember, úgy a faj is kételvűséget jelent.

Nem hallgathatjuk ugyan el, hogy testileg különböznek, mert ez tényeknek letagadása lenne, hiszen ha távoli, mondjuk egy európai és egy ázsiai fajt hasonlítunk össze, ezeknek külső elütő volta kétségen felül fog állni. De ha olyan fajokat helyezünk egymás mellé, melyeknél ezeréves szomszédviszony mosta szomatikai jellegzetességeiket egymás közelébe, melyek kölcsönösen keveredtek és hasonló földrajzi zónába aklimatizálódtak, akkor ezek testi különbözőségeit már csak hosszadalmas megfigyelés, eredmények összegezése után tudjuk kihámozni. Áll ez különösen Európára, hol délről északra és keletről nyugatra haladva rasszoknak lassú szelid átmenetét észlelhetjük. A lélek azonban finomabb műszer, mint a test, a durva egyneműség mögött differenciációt mutat. Olyan fajoknál, hol az arc és fejméretek tudományos elemzések nélkül elütőségekre nem intenek, előtárja ezeket a pszichének, a szellemiségnek faji egységinként változó individuális sajátossága.

A lélek azonban nem csak finomabb, hanem fontosabb műszer is. Köznapi relációban sem az érdekel minket elsősorban, hogy társunk milyen külsővel rendelkezik, hanem, hogy milyen szellemi

alkat rejtőzik e mögött. A faj lelki minőségét ezért kell előtérbe állítani. A testi milyenség csak elméletileg összefoglalható kategóriák létesítésére nyújthat alapot, amelyekben a legtávolabb eső egyedek — például az oroszok és magyarok — kerülhetnek össze, de sűrű homályban hagyja továbbra is a rassz jelentőségét. Nem szomatikai jegyek határozzák el sem az egyeseket, sem a feletük álló emberi egységeket.⁷

Maradandó és önértéke csak a kultúrának van. Ez a faj alkotása. Létrehozásában, akár csak az egyedeknél, teste, mint szerzőm jön számításba. Inspirálni, formábahozni, erőket megvalósulásra elindítani a lélek feladata. A faj kultúrjelentőségét tehát az szabja meg, hogy pszichéje milyen hajlamokat, képességeket rejtget. Ha tehát a fajkérdést termékeny talajra akarjuk állítani, ha nem akarjuk ezt leíró ismeretnek hagyni, olyan térre kell lépünk, hol a faji lélek megismerésére alkalom nyílik. Gyakorlati és kulturális értelemben ugyanis faji elkülönülés és ezek pszichéjének elválása egyet jelent. Az egyes fajok jelentőségét ennek értelmében lelki sajátosságukban, jellegzetességeikben ismerhetjük meg.

A faji psziché után való kutatás azonban korántsem lesz tudományosan fegyelmezett munka. Rendszerek és módszerek lombikjaiból könnyen elillan ez az imponderabilis ösztönadta anyag.

⁷ Szekfű Gyula is történelmi alakulatnak és nem anatómiai, pszichikai unikumnak tekinti a fajt, (Faji sajátosságaink, Minerva, 1923.)

Hans Günther (Rassenkunde Europas, München, 1926) dualisztikus állásponton van ugyan (8, old.), de ezt a rasszokra antropológiai értelemben vonatkoztatja. Őt nem az érdekli, hogy pl. a magyar fajnak milyen lelki sajátossága van, hanem merész konstrukcióval a balti fajtának tulajdonít jellemet. Ebben a speciális esetben, t. i. mikor a keletbalti emberről szól olyan erőtetett megállapításokra jut, amelyekkel esetleg az oroszok lelki képét ki lehet pontozni, de amiket a mi jellegzetességeinkre igazán nem lehet ráhúzni. Szerinte többek között a homo balticusból teljesen hiányzik az egyéni alakítóerő (51. old.).

A zsidóság fajiságát csak úgy lehet megérteni, ha a mondottakra tekintettel vagyunk. Günther (i. m. 69, old.) nem tekinti őket külön rassznak, csak speciális gondolatközösségnek. Valóban, embertanilag alig lehet rajtuk egyezőségeket találni, A zsidó ugyanis abszolút keverék, majd minden nagyobb embercsalád vérebe belekanalozott (böven folyik ereiben negroid és mongoloid vér), amiért azután típusok ezrei jelennek meg testén. Az arc és az orr finom jegyei (hetita orr) alig könnyítik meg, hogy ezen az alapon osztályba sorozzuk őket. De azonnal eggyé és teljessé válnak, ha lelki világukra tekintünk. Zsidó vallás nélkül nem maradhatott volna fenn zsidó faj. Ez viszont olyan erősen beitta magát vérükbe, hogy az általa kialakított különleges szemlélet, gondolkozásmód, világnézet stb. nemcsak magukon az egyeseken, hanem a prozeliták félvérű utódain is kiütözik.

Homályos és ködbeburkolt lénye után hiába kutat a logikus értelem. Ihletett szellem, mely a teremtő utánélés határozatlan képességével bír, tudja csak megfogni.

Valósággal ilyen feladatot oldott meg Gróf Széchenyi István, midőn a magyar lélek titokzatos világából szalmatűz tulajdonosságunk jellegzetességét kibontotta. És hasonló munkát végzett Szekfű Gyula, midőn a magyar faj gazdasági közömbösségét, mint sajátosságunkat már disszciplínáltabb módszerrel állította elének.⁸

Végtelen tere és akadályja van az ilyen felismeréseknek. Mert ellenőrizhetőségük alig több a hipotézisek bizonyosságánál. Igazolásukra kritikai metódussal nem is lehet vállalkozni. Teremtő meglátás hozza őket felszínre, mely ha igazságot talál, érintésére lobot vet a köztudat, örvendezve ismer benne önmagára.

Azzal, hogy a fajkérdést szellemi térre hoztuk, nemcsak természetének lényeges vonását emeltük ki, hanem kulcsot nyertünk vele egy olyan ellenmondás feloldására is, mely enélkül szkepticismusnak nyitna ajtót.

Köztudomású ugyanis, hogy nincsenek tiszta fajok. Az emberiség csoportjait át- és átjáró kölcsönhatások azt eredményezik, hogy a rasszok többé-kevésbé kevertek. Ennek egyrészlől az az értelme, hogy szomatikai típusai nem maradnak változatlanul, megkövült állapotban, a beszűrődő idegen vér módosítani fogja azokat, másrészlől meg, hogy a faj lelki és szellemi élete sem zárt világ, mert ki van annak téve, hogy új gondolatok és eszmék szántsanak rajta végig, ezzel pedig pszichéjén keresztül eltolódásokat hozzanak létre. Két távoli és elütő típus véréből származott egyént, ha ennek tényét külsejéről könnyen le lehet olvasni, megbélyegzőleg basztardnak, korcsnak szoktuk nevezni. Hasonló megítélés alá esnek e fajok is. Mert a normális rassz antropológiai típusai amalgamizálódtak. Az átöröklés és alkalmazkodás törvénye mossa őket többé-kevésbé egymás közelébe. Szélsőségeit, ha ilyenek eredetileg voltak, a vérkeveredés menete tompítja le fokozatosan. Azokról a rasszokról tehát, hol — felteszszük — ez a folyamat nem, vagy csak kis részben ment végbe, hol az egyik rész külső alakja szembetűnően és átmenetek nélkül kiáltoan elüt a másiktól, ép olyan ítéletet kell mondanunk, mint a korcs egyénekről. Ha viszont hasonló okok következtében pszichéjük határozatlan, vagy szellemi kincseik tulajdona bizonytalan,

⁸ Szekfű Gyula: Faji sajátosságaink, Minerva, 1923.

ha egységes kialakult kultúra nem uralja őket, akkor lelki ziláltságot tapasztalunk, a rassznak nem lesz egyénisége.

A faj fogalma szubsztanciális egységet szemléltet. Ha azonban ez az egység a különböző, esetleg elütő vérségi összetevők miatt problematikussá válik, ha az azt kifejező lelki világ kiforrottság hiányában kezeink közül állandóan kisiklik, vajjon, hogy beszélhetünk akkor ott fajról? Ha az egység jegye a rassz fogalmához elválaszthatatlanul hozzátartozik, akkor, ahol ez hiányozni fog, fajról nem is szólhatunk. Logikailag tehát, ha nincs tiszta faj, nincs faj sem. Mivel pedig különösen antropológiai értelemben csak kevert típusú embertömegek, népek élnek, a faji kétkedésnek igaza volna. Felesleges utánuk kutatni!

Merő illúzió tehát tiszta fajokról beszélni. Vele szemben azonban az a tétel, hogy a homogén, tehát egynemű tömeg koncentrált-ságánál fogva nagyobb lendítőerőt képvisel, nagyobb expanzióra képes, bizonyításra nem szoruló tapasztalati igazság marad. De hol érvényesülhet ez az igazság, ha nincs tiszta rassz? Érvényesülhet mindenütt, hol róla abban az értelemben beszélhetünk, hogy valamely kollektívum egyformaságba olvadt össze főként pedig lelkileg és szellemileg egységesült. Ilyen értelemben minden fajnak meghatározott egyénisége lesz. Nem jelent azonban ez többet mint, hogy keretén belül a színeződés egyenletesen oszlik meg. Mert a fajnak mindig vannak tagjai, kik a jellegzetességeket rikító pompában mutatják be, míg másokról ezek egészen lekoptak. Vagyis a faj egyéniségéről csak megfelelő távlatból nyerhetünk jellemző képet, oly messzeségből, honnan a kirívóságok már elmosódnak, így azután azt találjuk, hogy az ilyen embercsoportoknak egyszínű a szemléletük; nagy általánosságban a dolgok létéről egyező felfogással rendelkeznek, erkölcsi érzületük és ideológiájuk a végső morális tények megítélésében hasonló fejlődést fokozatban áll. Ha ebben az értelemben korrigáljuk a tiszta faj fogalmát, olyan gondolatképhez jutunk, mely fedi a tapasztalati valóságot, mert oda vezet, hogy a tiszta faj azonos a pillanatnyilag egységes fajjal.

Ez az értelmezés ugyanis felszabadít minket az alól az egyoldalú szemlélet alól, mely a tiszta fajban csupán szorosan vett rokon kapcsolatot ismer és megfelel a többi alakítóerő elhatároló jelentőségéről. Mert a faj testileg akkor is tiszta, ha típusai csupán összefolytak, szélső elütőségei lekoptak, antropoló-

giai ismertetőjelei amalgamizálódtak, nem törődve azzal, hogy ezen folyamat alatt az eredeti emberanyag részben kicserélődött, vagyis, hogy a fajt immár nem teljesen ősi értelemben vett fiait, hanem idegenek utódait viszik tovább. Ezzel párhuzamban a lelki- és szellemileg egységesült faj viszont megmozdulásaiban, cselekvéseiben lesz határozott; nyugodt biztonság fogja jellemezni. Az emberekben testesülő típusok és a mozgásban való megnyilvánulás azonban már a jelenségek világába esik. Tehát határok; nem maga az egyéniség, hanem ennek vetületei.

Az egyéniség az egyedeknél sem lép elénk, magát soha meg nem mutatja, hanem, mint szublimálódott erőközpont a háttérben marad. Az érzékelhető világban csak inkarnációit tapasztalhatjuk, az ember külsejét, cselekedeteit, ami viszont meglehetősen hézagos ismeretekre vezet. Ezek a hézagos ismeretek azonban mégis feltételeznek valamely egységet, a pusztán szellemi természetű lényeket, az individuumot. Így van a fajoknál is.

A faj a mag, ennek az érzéki világban való megnyilvánulása a faj jelleg. Az első hat, működik, de eredményeit csak az utóbbinak tüneteinek tudjuk lemérni. A faj rejtett kollektív egyéniség, mely arculatját a faj jelleg fátyolozott alakján mutatja meg. Külső testi alkatát, pszichikai és szemléleti adottságait a faj jellegről olvashatjuk le, míg ezek összefoglalója, eredője, oka, vagyis maga a rassz, mögöttük áll.

A faj folyam, mely embertömegek sorain át, mint folyományban, rohan, a meder a benne csobogó vízért és az viszont ezért van. Csillogó habok szétfolyó formátlanságából azonban értelmünk sem tudna kiigazodni; a folyamat főként alakjáról, tehát medréről ismerni meg. A faj emberhalmazatokon belül zúg, de ha tulajdonságait akarjuk leírni, azt csak az őt határoló tömegek alakzatán keresztül leszünk képesek.

Úgy az individuum, mint a faj is ki van téve külső és belső hatásoknak, miknek vagy ellenáll, vagy behódol. Ilyen mérték szerint homogén és heterogén tömegek lesznek. Mint mondtuk, minden rassz keveredik, idegen népekkel elegyedik és tőle eltérő szellemiségekkel is érintkezik. Az újat, az idegent meg kell éreztetnie. A faj képes határokat felfogni, magába abszorbeálni. Ha valamely tömeg tőle erősen elütő elemeket, különösen egyszerre feltűnő mennyiségben akar felszívni, akkor kiteszi magát annak, hogy az eredeti, harmonikus adottsága veszélybe kerül. Nagy-

mennyiségű idegen vér, de különösen nagyfokú szellemi behatás mindenképen megingatja a faj jelleg egyensúlyát, megbontja annak kompakt, homogén voltát. Egybeolvadás csak fokozatosan mehet végbe. De amíg ennek erjesztő hatása érvényesül, addig meglazul egyéniségének egyöntetűsége, megállapodottsága. Az átalakulásban levő fajok, akár vérkeveredés, akár szellemi és szemléleti vajúdság útján menjen ez végbe, a mondottakból kifolyólag, sokkal érzékenyebbek, gyengébbek, mint a megszilárdult, a már kész alkattal rendelkezők. Hanyatló és emelkedő görbéken mutatja be a történelem a fajváltozás tüneteit. A kifejelett faj expanzív, a megtámadott szervezetű dekadens, az fenn, ez a mélyponton talál a grafikonon helyet. Szerencsés fajok azok, melyeknek nem kellett forradalomszerű átalakulást megélniük. Mert szivároghat elűtő vér cseppekben is, előnetheti szellemi áramlat lelkiségüket anélkül, hogy ezeknek felvétele nehézséget, megrázkódtatást jelentene.⁹

A faj jelleg homogén, kompakt megnyilvánulásán keresztül érkeztünk el a tiszta fajhoz és ezen át jutottunk el magához a faj fogalmához is. A köznyelv testi és szellemi jegyekkel rendelkező kollektív egyéniséget lát ebben, melynek magja, mint szubsztanciális erő mozgat. Legfőbb eleme a közös leszármazás, a vérségi kapcsolat, ami azonban az idők folyásával párhuzamban különféle hatások alatt módosul. A „származást“ ismét dualisztikus értelemben vesszük, értve alatta, hogy egy adott faj külsőleg, testileg milyen típusokból összegezhető, de még inkább, hogy annak, mint kollektív egyéniségnek milyen szellemisége, pszichéje, szemlélete, ezen túl pedig az örök emberi értékekre vonatkoztatva milyen jelentősége van.

Nyilvánvaló, hogy ezt az egyéneket felett egybeforrt külön individuumot nem lehet és nem szabad ismét széttagolni. Nincs

⁹ A klasszikus latin faj expanzív erejét nagyfokú vérkeveredés, de főként az ezzel járó szellemi és szemléleti eltorzulás, törte meg. A népvándorlás hullámai ezt a dekadens egységet szét is morzsolják. Helyében új egység jön létre. Századok lassú folyása mossa át a régi római vért kisázsiai, majd germán eredetű elemek ereibe, Ennek nyomán új összeállási folyamat indul meg, A különféle komponensek hatása alatt új faj születik meg, az itáliai. Ez azonban a középkorban még alig forrt ki, kifelé ható erőt, lendületet tömegeiben még nem reprezentál, A fejlődő lélek nagyszerűsége azonban testet ölt a renaissance művészetében. Hosszú idő kellett ahhoz, míg a jövevény Európa talaján felnőtt. Csak a legújabb korban jelenik meg, mint igazi tényező. Az Unita Itália mozgalma nem jelent semmi egyebet, minthogy, hol az ókorban a klasszikus latin állt, ott most ismét egység, egybeforrt kompakt faj helyezkedik el. Az olaszság ereje lendül a fascizmus expanziójában teljes érettségre.

annak semmi értelme, hogy az egyedek vérségi eredetében kutassunk, azt vizsgáljuk, hogy ennek, vagy annak az embernek ereiben mennyi ilyen, vagy olyan vér folyik és az domináló tulajdonságánál fogva ilyen, vagy olyan lelki jellegzetességeket vetít. Az antropológia maga is belátta, hogy az ilyen következtetések veszélyesek. Megérezte, hogy a faj fogalmába bele kell az egység kollektív tulajdonságát érteni, vizsgálataiba azért vonta be a nép határt szabó és összefoglaló kifejezését. Megállapításai emiatt nem is vonatkoznak az egyesekre, mert a fenotípus, amellyel dolgozik, csak arra jó, hogy annak redukált alakján keresztül mozaikrajzot állíthasson össze közösségekről. Ha tehát az északi, balti, vagy mongol ember formáját leírja, azért teszi ezt, mert emberi jellegzetességeket kíván rögzíteni, velük pedig arányszámításokat eszközölni összekapcsolt tömegeken. Így minden faj képlete szomatikailag típusok viszonyzáma lesz.¹⁰ Ha maga az embertan, mely kényszerűen nem mellőzheti el tárgyát, az egyesben testesülő sajátosságokat, már bizonyos egybefoglalásra törekszik, akkor még kevésbé sem szabad struktúráját más területeken, mondjuk a közhasználatban, széttördelni. Fajpszichikai tulajdonságok csak kollektív értelemben léteznek, az egyes ember ezeket a sajátosságokat magán rendszerint nem tudja megállapítani. Mert a rassz lelke különállóságot és többletet jelent. Ép így el kell oszlatni mindenkinek aggodalmát, ki fájának véré, vagy tulajdonságait magában nem, vagy csak részben tudja felfedezni. Az egyes ugyanis elmellőzhető számmá lesz, befolyást a faj alakulására csupán akkor gyakorol, ha különbözőségeivel tömegekben fordul elő. A fajkérdés kollektívumot forgat a kezében.

A faj megjelenik a társadalomtudományok területén is. Itt azonban új zavart okoz. Olyan fogalmakat semmizhet ki látszólag, melyek megállapodottságuknál fogva már területek biztos urainak tűnnek. Az a körülírás, mellyel jellemeztük, határvillongást idézhet elő; azt kérdezhetjük, ha ez a faj, vajjon akkor hová tolódik majd a nemzet fogalma? Mert az első pillanatban élénk tűnik,

¹⁰ A fajtípus — más elnevezéssel — mint tudományos eszmefogalom az embertan összehasonlító metódusára alkalmas. Az antropológia nem is követ el ezzel határsértést addig, míg nem borítja rá kollektívumokra. Pedig ma már az ő módszerével annyira jutottak, hogy ilyen alapon nemcsak politikát akarnak csinálni, hanem új világnézetet is.

A magyar faj antropológiai összetétele Bartucz becslései szerint a következő: homo mongolicus 4%, caucasicus 20%, balticus 35%, alpinus 15%, dinaricus 20%, nordicus 5%, mediterraneus 1%. (lásd A magyar faj összetétele.)

hogy rokon kifejezésekkel dolgozunk, melyek sokszor fedik egymást. Nyugtasson azonban meg minket, nem lesz lehetetlen feladat őket szétválasztani. Ha új fogalom akad a kezünkbe, nem kell ezzel mindjárt meglevő mezőket átparcellálni.

Homogén emberhalmazatok nyelvi határok között élnek. Az ilyen, látszólag egyszerű közösségnek strukturáját azonban majdnem feloldhatatlan sokféleség teszi. Az emberi megfigyelés régen törekszik arra, hogy ezt a sokféleséget szavakban szemléltesse. Igyekezete arra irányul, hogy olyan fogalmakat alkosson, melyek lényegéből mindig többet és többet markolna meg. De mivel az egésztest kimerítő jegyeivel maradéknélkül eddig még nem sikerült feloldani, nyughatatlanul tör újabb disztinkciók megteremtésére, így halad át az állam, társadalom, nép, nemzet, faj fogalmán. Mindegyik más és más szempont szerint szeretné kifejezni azt, amit a kollektívum legfontosabb ismertető jelének vél, ezekben az esetekben. Feladatát hiány nélkül azonban egyik sem tudja megoldani, mert a sikamlós mag mindig kicsúszik kezeik közül. Mégis mivel mindegyik jellemzőséget emel ki, szükségesekek, egymást kiegészítve, meghatározásaikat társítva többet és tökéletesebben tárnak fel, mintha erre a feladatra magukban vállalkoznának. Ilyen értelemben jelent más fajt és nemzetet.

A nemzet, képletesen, történelmében, a faj azonban ezen felül még mitológiájában és családfájában él. A faj távoli vérségi, le számozási kapcsolat, tehát egyrésztől jobban szemlélteti az emberek és tömegek testi-lelki lüktető folyamatosságát, másrésztől pedig faji rokonságot tételez fel. Ahhoz, hogy valamely nemzet körvonalait tisztázzuk, igazán nincs szükségünk rokonságának ismeretére. Nála az embersorokon át öröktől tartó folyamatosság is háttérbe szorul, mert a nemzet egyazon tömegnek inkább akarati világára és jelentőségére, nevezetesen társadalmi berendezkedésére és alkotásaira vonatkozik, míg vele szemben a faj inkább ösztönös sajátosságokat, jellemzőségeket mutat be. Ezért az utóbbi sokkal lazább; rokonságának tudata legtöbbször elmosódik emlékezetében, kivételes esetekben nyelv nélkül is fenn képes maradni. Kifolyólag a nemzet lényegét intellektuális módszerekkel, mondjuk leírásokkal és értelmi analízisekkel, szintézisekkel lehet elérni, míg a faj habitusa az őt utánaélő intuíciójában őlt csak gondolatbeli testet.

Azt a területet, amit mi a kollektívum életéből a faj fogal-

mával cövekeltünk ki, az antropológia népek nevezné. Véleményünk szerint nem az elnevezés, hanem a tartalom fontos. Nyilvánvalólag nehéz az itt elmondottakat a nép ingadozó értelmű kifejezésére húzni. Nehogy azonban szavakkal való játék váljék belőle, újra le akarjuk szegezni, hogy a fajta nem az, amit az embertan állít elénk, mert, mint láttuk, ennek definíciója elvont zoológiai kategóriát szemléltet, holott vele szemben a köznyelv tudata színes, mozgékony, soha meg nem pihenő erők játékának kitett egységről tanúskodik.

*

A köznyelv szóhasználata logikus szokott lenni. A tudományos jellegű kísérlet azonban több ennél. Hivatása ugyanis nemcsak az, hogy igazságkövetelő legyen és a köznyelvet fogalmaival fedje, hanem hogy megállapításait rendszerekbe iktassa és a minden oldalról felmerülő kérdésekre kielégítő feleleteket is adjon. Tanulmányunk, mely a fajnak társadalmi szisztematikán belül való meghatározását kereste, ezért nem vállalkozott pontos definíció-alkotásra, mert még fel nem szántott megfigyelési területen állva túlmerész feladatnak tartotta volna ezt. Helyette válaszadásra szorítkozott. Kérdésekre nyújtott feleleteket, mert úgy érezte, hogy mindenekelőtt az ellentétes véleményekre kell válaszolnia, mielőtt a pozitívumoknak szavakban történő körülírására sor kerülhetne. Ép ezért nem akart más lenni, mint ösvénytaposás tudományos területen. Másoktól megjárt nyomokat kívánt fel-tünőbbre szélesbíteni.

Csepregi Horváth János.

A PACIFIZMUS ÚTJÁN. (MEGJEGYZÉSEK A KELLOGG-SZERZŐDÉS MAGRGÓJÁRA).

I.

Csodálatos-e, hogy pusztító véres háborúk után fokozott erővel szokott feltámadni a tartós béke vágya? Csodálatos-e, ha az elviharzott harcok szenvedéseitől még lázas emberiség szemei előtt a kiontott vér és elhullatott könny páráiban megjelenik az *örök béke* csalogató fényes délibábja?

Elöttem van *Woytinsky* Wladimir „Der Kriegstribut Europas“ c. tanulmánya,¹ melyben a világháború gazdasági mérlegét igyekszik a statisztikus rideg számsoraiban elibénk állítani. Ha szó férhet is ezeknek a sokban becslésen alapuló számításoknak a pontosságához, mégis megdöbbenően hatnak, úgyhogy Virgilius szép mondását alkalmazhatná reájuk az ember: „sunt lacrimae rerum“. A hadviselők közvetlen háborús kiadásai kereken 575 milliárd arany márkára, a háborús pusztítások kárösszege 70 milliárd arany márkára, s a háború utáni termelés csökkenése csupán az európai államokat, — Oroszország kivételével, — véve tekintetbe 1919-től 1927-ig — ez a legnagyobb háborús kár — 850 milliárd arany márkára becsülhető. Ha meggondoljuk, hogy Németország nemzeti jövedelmét a háború előtt mindössze évi 43 milliárd márkára, s egész Európa termelésének eredményét — ugyancsak Oroszország kivételével — 1913-ban kereken 200 milliárd márkára becsülték, csak akkor alkothatunk magunknak igazában képet arról, hogy a világháború gazdasági rombolásának milyen gigantikus arányai bontakoznak ki a felsorolt néhány számból.

Ki foglalhatná azonban számokba, hogy a világháború körülbelül 10 millió halottja és 20 millió sebesültje, s a háború utáni körülbelül 7 millió hadirokkant mekkora veszteséget jelent? Pedig

¹ A Paneuropa c. folyóirat (Wien—Leipzig—Paris) 1928 május—júniusi füzetében.

ezek a számok már sokkal pontosabbak s kevésbé alapulnak becslésen mint az előbbiek; igazi jelentőségüket azonban csak az a statisztikus tudná kifejezni, aki pontosan le tudná mérni az anyai szív fájalmát, az özvegyek és árvák könnyét, az emberi szenvedés súlyát és a széjjelfoszlott boldogság keservét.

Csodálatos-e, ha ezek a néma számok, amelyek — mielőtt még lajstromba foglalták volna őket — reárakták millió és millió ember vállára az ő súlyos keresztjét, hangosan kiáltó vádat emelnek a háború ellen, s élesztik és erősítik azt a vágyat, hogy pusztító háborúk véres borzalmaival és rombolásaival soha többé ne fokozzuk azt a terhet, amelyet nehéz földi útján, mostoha körülmények között, kemény küzdelemben, amúgyis meggörnyedve hordoz az emberi nem?

És csodálatos-e, hogy ez a világboldogító vágyakozás különösen erős a *győztes* államok körében, amelyek számára a *jövő* háborújának a kiküszöbölése egyúttal az *elmúlt* háború zsákmányának a biztosítását jelenti? Magában véve furcsa látvány ugyan, midőn a mészáros kenetteljes szavakban vértől való irtózást prédikál. És még furcsább, midőn a világháború legfőbb előidézője, Poincaré úr, békeszeretetét hangoztatva bölcs szavakban arról akarja meggyőzni a világot, hogy a háború a győztes nemzetnek sem hozhat hasznot, amiért is Franciaország el van szánva arra, hogy a háborút örökre száműzze magától.² Igen különös látvány volt az is, midőn a nagy világégés füstölgő romjain a győztes hatalmak nemcsak a „vae victis“ brutális parancsát, hanem egyidejűleg a pacifizmus szelíd ígét is reázúdították a legyőzöttek fejére. Wilson elnök ábrándjaitól Kellogg javaslatáig mennyi nemes gesztust pazaroltak a hatalmas győzők a békeszeretet hirdetésének, a háború elítélésének! Nekünk lefegyverzett, kifosztott, „béke-bontó“ magyaroknak külön is nemegyszer alkalmunk volt arra, hogy állig felfegyverkezett rabló szomszédainknak malasztos pacifista tanításait hallhassuk. Azonban csodálkozhatunk ezen?

Aminek a pacifista gondolat erejébe vetett hitet legelőször meg kell ingatnia, az éppen az, hogy a pacifizmus *elsősorban* a *győzők* hitvallása. Igaz, hogy nem minden győző; az ó-kor leg-hatalmasabb győzői, a rómaiak, nem voltak pacifisták. Náluk még hiányzott a logikának az a merészsége, hogy amit kegyetlen erővel szereztek, azt kegyes igékkal' akarják megtartani. De a mi

² Poincaré beszéde a párizsi amerikai követség 1928 júl. 4-iki lakomáján.

legyőzőink logikája kétségtelenül már elérte ezt a fejlődési fokot. Ebben rejlik azonban napjaink pacifizmusának egyik legnagyobb erkölcsi fogyatékosága. Erkölcsi érzésünk szerint kétségtelen ugyanis, hogy a jövő háborúját nem ítélné el az, aki a múlt háborújának a zsákmányát élvezte. A jövő háborúját t. i. csupán azon az alapon ítélné el, hogy magát a háborút rossznak és igazságtalannak tartjuk; aki azonban a háborút igazságtalannak tartja, az nem ragaszkodhat ahhoz, amihez csupán ezen igazságtalan úton, vagyis csupán igazságtalanság árán jutott. Aminthogy nincs joga a rablás, — a jövőben elkövetendő rablás ellen sem, — prédikálnia annak, aki a múltban elkövetett rablások gyümölcseiből él. Úgy érezzük, hogy annak a Kellogg-féle szerződésnek, amelynek alap gondolata az, hogy a háború elítélendő, és ezért lehetőleg el kell tiltani minden háborút, ki kellene egészülnie annak az elvnek a kimondásával, hogy amint tilos a háború, akként tilos bármit is háborús úton szerezni, s így visszaadandó mindaz, amihez valamely állam pusztán háborús erőszak útján jutott. Amint a jövőben döntőbíróságok volnának hivatva eldönteni a nemzetek közötti vitákat és viszályokat, akként kellene az elmúlt háború zsákmányának a jogosságát is döntőbíróságoknak megítélniök. Ha a háborút ki akarjuk küszöbölni az emberiség életéből, küszöböljük ki a háború gyászos emlékeit is, ha igazán pacifisták vagyunk! Ha az emberiség valóban arra van hivatva, hogy jövő életrendjét az igazság és jog uralma határozza meg, úgy nem lehet sürgősebb dolga, minthogy kiküszöbölje a háború nyomán fakadt tömegtelen sok igazságtalanságot. Bűzös mocsár fölé hiába építünk szanatóriumot. A Kellogg-szerződés azonban ezt akarja; távol attól, hogy a Párizs-körüli békék igazságtalanságainak a kiküszöbölését kilátásba helyezné, szerzőinek megállapítása szerint nem ellenkezik egyéb szerződések mellett a népszövetségi szerződéssel sem, mely népszövetségi szerződés 10-ik cikke pedig tudvalevőleg a mai igazságtalan határokat biztosítja és állandósítja. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a Kellogg-szerződés pacifizmusa nem következetes, és tulajdonképpen a győzik pacifizmusát szolgálja.

Nem olyan természetes mint a győztesek pacifizmusa, de azért kétségtelenül létezik a *legyőzöttek* pacifizmusa is. Ki tagadhatná például, hogy napjainkban igen erős pacifista hurokat pengetnek — Ausztriáról nem is szólva — a legyőzött Németországban is. A nemzeti önérzetében mélyen megsértett, megalázott Német

Birodalom feltűnő örömmel sietett a Kellogg-szerződéshez is készséges hozzájárulását megadni. Pedig a legyőzöttek pacifizmusának igen nehéz akadályai vannak. Amíg a győztesek pacifizmusa egyúttal a háborús zsákmány biztosítását szolgálja, addig a légy özőtteké egyúttal az erőszakkal reájuk kényszerített békediktátum igazságtalanságaiba való beletörődést jelenti. Aki mindenáron ragaszkodik a békéhez, annak már eleve le kell mondania arról a gondolatról, hogy kedvező alkalom adtán az őt ért sérelem orvoslását kiharcolja. A legyőzött nemzetek lelkében tehát a háborútól való irtózás kétségtelenül jogosult gondolatával szükségképpen birokra száll az az ugyancsak kétségtelenül jogosult gondolat, amely a győzöktől reájuk rakott bilincseknek a széttörését követeli, amely igazságosság után kiált.

Ez a körülmény az, ami újabb csapást mér a pacifista gondolat erejébe vetett hitre. Mert az a nemzet, amely a legnagyobb gaszágokat is inkább békésen eltűrni hajlandó, csakhogy a kardhoz nyúlnia ne kelljen, erkölcsileg semmivel sem áll magasabban mint az, amely a mészáros véres kötényében vértől való irtózást prédikál. Amíg lesznek az embereknek ideáljaik, addig készeknek kell lenniök arra is, hogy ezeket, ha kell, áldozatok — esetleg életük kockáztatása — árán is megvédjék — hiszen enélkül még csak egy nagyobb tüzet sem lehetne eloltani —; amíg lesznek a nemzeteknek eszményeik, készeknek kell lenniök arra, hogy értük magukra vegyék, ha kell, a háború keresztjét. Az a nemzet, amely mindenáron csak a békét akarja, amely a maga igazságáért nem hajlandó a vér és vas mezején is síkra szállani, az eszmények iránti lelkesedésnek nem túlságosan nagy fokát árulja el. Nem lehet tagadni, hogy az érem egyik oldaláról nézve sok igazság rejtőzik *Moltkenek*, a nagy német hadvezérnek, abban a mondásában, hogy: „Az örök béke álmom, és mégcsak nem is szép álmom! A háború az isteni világrend egyik eleme. Az ember legnemesebb erényeit fejleszti ki: a bátorságot és a lemondást, a kötelességtudást és az áldozatkészséget. A katona életét áldozza fel. A háború nélkül a világ elposhadna és materializmusba veszne.”³ Igaz, hogy egy hasonló érveléssel már *Kant* szembeszegezte azt a görög mondást, hogy „a háború azért rossz, mert több rossz embert

³ Bluntschli professzorhoz intézett levelében. L. Saale-Zeitung 1881, 28. sz. Megjelent a „Revue de droit international“-ban is.

teremt, mint amennyit elpusztít“;⁴ a nagy königsbergi bölcse, aki egyik külön munkáját szentelte az *örök béke* kérdésének, nem vette azonban észre, hogy minden pacifista felfogást a kellő értékre süllyesztett le azzal az egyik másik művében található gyönyörű mondásával, hogy: „ha az igazságosság elpusztul, úgy nincsen többé értéke annak, hogy emberek éljenek a Földön“.⁵ Aki az igazságosság magasztos eszméjével szemben ilyen kevés értéket tulajdonított az egész emberiség életének, arról nem hihetjük, hogy a legigazságtalanabb békébe való beletörődést hirdette volna, csakhogy fegyvert ragadni ne kelljen.

Foglaljuk össze eddigi elmélkedésünk eredményét. Láttuk egyrészt azt, hogy a háború kimondhatatlan szenvedést és rombolást jelent, s hogy ennél fogva hatalmas erkölcsi értéke van az örök békére való törekvésnek, a „békesség a Földön az embereknek“ evangéliumi jó kívánságának. Láttuk azonban másrészt azt is, hogy sem a győztes nemzetek pacifizmusa, sem a legyőzöttek nincsen erkölcsi makula nélkül. A győzők pacifizmusa a béke gondolat erkölcsi eszméjét a háborús zsákmány biztosításának erkölestelen céljára prostituálja. A legyőzöttek pacifizmusa viszont a fennálló igazságtalanságokba való férfiatlan és gyáva beletörődést, a poshadt béke érdekében a nemzeti ideálokról való lemondást jelenti.

Könnyű ezek után a következtetést levonni. Erkölcstelenséggel nem lehet az erkölcsnek szolgálni, s ezért sem a győztesek, sem a legyőzöttek pacifizmusa nem alkalmas arra, hogy az emberiség üdvére váljon. Az az örök béke, amely az igazságtalanságot állandósítja, rosszabb a temető békéjénél, mert az emberi nem erkölcsi méltóságát devalválja. Előbb az igazságtalanságokat kell eltüntetni, csak azután lehet az igazi békéről beszélni. *Előbb el kell tűnnie a győzők és legyőzöttek különbségének* s a „vae victis“ elvének szellemében elkövetett sok méltánytalanságnak, hogy ne a győztesek és legyőzöttek pacifizmusáról, hanem az igazság pacifizmusáról beszélhessünk. „*Justitia et Pax*“; ez a sorrend nem fordítható meg: *előbb az Igazság, azután a Béke*. „First justice, then peace“ — mondotta a Kellog-szerződésre Magyarország Kormányzója.⁶

⁴ Kant: Zum ewigen Frieden. 1795. L., Akad. kiadás VIII. 365. 1.

⁵ Kant: Rechtslehre. Allg. Anmkg. E. L.

⁶ 1928 aug. 15-ikén a Szent István-napi ünnepre Magyarországra jött ame-

Hogy ebből a szempontból a Kellogg-szerződéstől nem sok jót várhatunk, arról fentebb már volt szó. Az *igazság* érdekében nem tesz semmit; a *béke* érdekében pedig — ettől az alaphibától eltekintve is — igen keveset, mert hiszen a háborút csupán „*mint a nemzeti politika eszközét*“ tiltja el, ami a szerződés aláírásánál *elhangzott értelmezés szerint* csupán az *önző és önkéntes háború* eltiltását jelenti;⁷ kétségtelenül jogosultnak tekinti tehát a Kellogg-szerződés is a kényszerű, a védelmi háborút, s e fogalomnak a határozatlansága éppoly kétségtelenül lehetővé fogja tenni, hogy amely nemzet háborút akar, ezentúl is bőven találhasson ürügyet reája.^{7a} Azzal a legkényesebb kérdéssel, hogy mi történik akkor, ha valamelyik „Magas Szerződő Fél“ a szerződést egészen egyszerűen megszegi — s nekünk magyaroknak semmi okunk sincsen arra, különösen az optáns-per tapasztalatai óta, hogy illúziókban ringassuk magunkat nemegy „Magas Szerződő Fél“ becsülete felől, — nem akarok foglalkozni. Maga a szerződés erre az esetre akként rendelkezik, hogy ha a szerződő hatalmak egyike megsértené a szerződést, ez a körülmény megfosztja őt a szerződés előnyeitől is.⁸ Mit jelent ez egyebet mint azt, hogy szerződészegés által bármelyik szerződő fél a szerződést magára nézve érvénytelenítheti.

rikai magyarokhoz intézett beszédében. — Ez év okt. 9-ikén a magyar kormány közzétette annak a jegyzéknek a szövegét, amellyel az Egyesült Államok kormányát a Kellogg-szerződéshez való csatlakozásáról értesítette. Ez a jegyzék igen helyesen ugyancsak reámutat a béke kérdésének és az igazságosság kérdésének a szoros összefüggésére. „A magyar kormány — így végződik a jegyzék — természetesen abban a feltevésben adja meg hozzájárulását az Egyesült Államok kormányának javaslatához, hogy az Egyesült Államok kormánya a többi aláíró állammal együtt keresni fogja a módot arra, hogy a jövőben békés úton lehessen biztosítani az *igazságtalanságok* orvoslását.“ A Kellogg-szerződéshez csatlakozott államok között eddig a magyar állam volt az egyetlen, amely említett és világszerte nagy feltűnést keltett jegyzékében a béke igazi erkölcsi alapjára, az igazságosságra reámutatott.

⁷ Abban az egyetlen beszédben, amely a szerződés aláírásakor, 1928. avg. 27-én elhangzott, Briand francia külügyminiszter többek közt a következőket mondta: „..... la guerre est répudiée sans réserve en tant qu'instrument de politique nationale, c'est-à-dire dans sa forme la plus spécifique et la plus redoutable: *la guerre égoïste et volontaire*.“ — A szerződés I-ső artikulusa különben így szól: „Les Hautes Parties Contractantes déclarent solennellement au nom de leurs peuples respectifs qu'elles condamnent le recours a la guerre pour le règlement des différends internationaux, et y renoncent en tant qu'instrument de politique nationale dans leurs relations mutuelles.“

^{7a} Jellemző erre, hogy egy hónappal a Kellogg-szerződés aláírása után a francia felhivatalos *Temps* vezércikkben fejtegeti, hogy Franciaország és szövetségesei Ausztriának Németországhoz való csatlakozását *casus bellinek* tekintenek, s „*védelmi* háborúval“ támadnak meg miatta Németországot.

⁸ A szerződés bevezető része mondja többek közt a következőket: „... toute puissance signataire qui chercherait désormais a développer ses interets

II.

Ha ekként nem lesz is sok gyakorlati jelentősége a Kellogg-szerződésnek, azt mindenesetre el fogja érni, hogy színes illúziókat kelt széles körökben s azután bekerül a világbékére irányuló tervezetések történeti ereklyéi közé.

A Kellogg-szerződés ugyanis a pacifista szellemi ősök igen hosszú sorára tekinthet már vissza. *Dubois* Péter középkori francia író már 1306-ban felveti „De recuperatione terrae Sanctae“ c. munkájában azt a tervet, hogy a keresztény nemzetek a háborúskodások kikerülése végett egy nagy népszövetségben egyesüljenek, s vitás ügyeiket egy nemzetközi állandó döntőbírótság intézze el, egyéb közös ügyeiket pedig a pápa elnöklete alatt tartandó zsinatok igazítsák; mindez persze csupán azt célozta volna, hogy a keresztények közti béke lehetségessé tegye a Szentföld háborús visszafoglalását. *Podjebrad* György cseh királynak, a mi Mátyás királyunk kortársának, ugyancsak ismeretes egy hasonló pacifista terve. A XVII. század elején, a 30-éves háború idejében *Sully* herceg, IV. Henrik volt minisztere foglalkozott a háborúk kiküszöbölésének és egy európai keresztény államszövetségnek a gondolatával. Ugyancsak a háborúk zajától hangos időkben keletkezett, — s már ez a körülmény is mutatja, hogy milyen javíthatatlan optimizmus szükséges az ilyen pacifista tervezettséghez, — *Charles* *Irenée* de *Saint-Pierre* abbénak „*Projet de paix perpetuelle entre les potentats de L'Europe*“ (Utrecht, 1713, 3. köt.) című híres munkája. A nagy francia forradalom vérzivatarai között, az 1795-iki bási béke után, és a nagy napóleoni háborúk küszöbén írja meg *Kani* is „*Zum ewigen Frieden*“ (1795) c. fentebb már említett munkáját.

Ez az utóbbi mű különösen azért érdekes, mert minden idők

nationaux en recourant a la guerre *devru etre privée du bénéfice du présent itaité,*“ — A szerződés megkötését megelőző jegyzékváltásokban szó volt ugyan arról, hogy a szerződő államok kötelesek legyenek a szerződést esetleg megszegő állammal szemben bizonyos szankciókat alkalmazni, az Unió kormánya jún. 23-iki jegyzékében a franciáknak tett koncesszióként beleegyezett azonban abba, hogy a szerződésszegővel szemben a többi állam semmire se legyen kötelezve. Így jött létre a bevezető rész idézett megállapítása. — Csak mellesleg jegyezzük itt meg, hogy egy olyan, — a háborút eltiltó, — szerződés, amely a szerződésszegő állammal szemben arra kötelezné a többi államokat, hogy megtorló háborút indítsanak ellene, a legtökéletesebb ellenmondás: a háborút eltiltó és egyben háborúra kötelező Szerződés volna. Lásd erre vonatkozóan jelen értekezésünk befejező részét. (III.)

egyik legnagyobb gondolkodóját látjuk benne megjeleni a pacifizmus útján. Kant ebben a munkájában az örök béke feltételeit igyekszik megállapítani, s a legelső követelmény, amelyet az állandó béke érdekében támaszt, úgy szól, hogy nem szabad olyan békéket kötni, amelyek jövő háborúk anyagát foglalják magukban. Megszívlelhetnék volna ezt a Párizs-körülí békék megalkotásakor ellenségeink, de nem kevésbé ajánlhatjuk ezt a kanti megállapítást az állandó béke feltételeinek a biztosítása ügyében fáradó Kelloggnak a figyelmébe is. Egyik további előfeltétele az állandó békének Kant szerint az is, hogy a hadviselők már a háborúban se kövessenek el olyan aljasságokat (orgyilkosságot, méregkeverést, szerződészegést, árulást, stb.), amelyek az egymás iránti kölcsönös bizalmat később lehetetlenné teszik. Bátran hozzátehető volna a nagy köniigsbergi bölcset azt is, hogy a békekötés alkalmával se kövessenek el hasonló aljasságokat; csak hogy Kant még nem ismerte a trianoni békét. S mindezeket a feltételeket, — még négy másik (az állandó hadseregek megszüntetésére, háborús célú kölcsönök felvételének a tilalmára, a más államok kormányzatába való erőszakos beavatkozásnak, valamint annak, hogy *valamely államterület a lakosság akarata ellenére egy másik államhoz csatoltassék az eltiltására vonatkozó*) feltétellel együtt, — egyenesen az örök béke *előzetes* feltételeinek — (Präliminarartikel zum ewigen Frieden) — nevezi. Azt hisszük tehát, hogy híven fejezzük ki az ebben rejlő kanti gondolatot, ha azt mondjuk, hogy addig, *amíg az igazság legerősebb követelményei a nemzetközi életben nem érvényesültek*, szerinte is *az örök békéről beszélni sem lehet*. A pacifista Kant erősíti meg ekként azt az ellenvetést, amelyet fentebb a pacifista Kellogg-szerződés ellen tettünk.

Az örök békének Kant szerint azonkívül három *végleges* feltétele — (Definitivartikel zum ewigen Frieden) — is van: 1. alkotmányos kormányforma, amely mellett a hadviseléshez a nép hozzájárulása szükséges; 2. az, hogy a világ lakóinak az érintkezése legyen akadálytalan, szorítkozzék azonban a békés forgalomra; 3. s végül az, hogy az államok kössenek egymással, ha már egyetlen nagy világállamban egyesülni nem akarnak, a háborút kizáró béke-szövetséget. — Ilyen háborút kizáró szövetséget akar, amint tudjuk, a Kellogg-szerződés is létrehozni, ezzel tehát megvalósulna az egyik kanti követelmény. Hogy az örök béke maga közelebb jut-e ezzel a megvalósuláshoz, és hogy ez a békeideál egyál-

talában megvalósítható-e, az természetesen más kérdés. Kant maga is az őt jellemző józansággal csupán az örök béke *feltételeiről* beszél; követelményekről van tehát szó és nem jóslásokról. Az örök-béke ideálját pedig csak mint erkölcsi parancsot, követelményt, eszményt állítja elénk, amely felé szüntelenül törekednünk kell. Hogy el fogjuk-e érni? Más kérdés. Igaz, hogy Kant erről is nyilatkozik, ő azt hiszi, hogy igen. Úgy látja, hogy az örök-béke végleges feltételei mindinkább megvalósulnak: az alkotmányosság fejlődik, a kereskedelmi szellem, a békés forgalom szelleme erősödik, s a szabad nemzetek közelednek egymáshoz, készen arra, hogy külső viszonylataikat is a jog uralmának vessék alá. Egy szóval úgy látja, hogy az emberiség fejlődése az örök béke felé halad. Mint Machiavelli híres tanításának, amely a politikát az erkölcstől teljesen különválasztja, az ellentétét állítja oda azt a meggyőződését, hogy az emberek a jog eszméjét a közügyekben éppen úgy nem nélkülözhetik, mint ahogy magánviszonyaikban nem lehetnek el nélküle. Kimondja azt a nagy szót, hogy „az igazi politika nem tehet egy lépést sem anélkül, hogy előbb a morálnak ne hódolt volna.“ S ezért azt hiszi, hogy az örök békének is meg kell valósulnia: „keressétek, — mondja, — mindenekelőtt a tiszta erkölcs országát és annak *igazságosságát*, s célotok (az örök béke áldása) önmagától fog megvalósulni“. „Az örök béke, — így végzi munkáját, — ... nem üres szó, hanem olyan feladat, amely lépésről-lépésre megoldva, s az előrehaladás idejének remélhető rövidülésével, állandóan közeledik célja felé.“⁹

Kant ebben, úgy látom, rendkívül optimista. S ez annál feltűnőbb, mert — amint az tudva van — az embersors megítélésében különben nem vélekedik ekként. Ellenkezőleg, nagy pesszimizmus nyilvánul meg abban az ismeretes felfogásában, hogy erény és boldogság nem esnek össze, hogy az erény és a boldogság eloszlásában igen nagy diszparitás van ezen a Földön: a jók mi sokszor boldogtalanok, s a gonoszok mi sokszor boldogulnak és diadalmaskodnak velük szemben. Hiszen éppen ezen a pesszimista felfogásán alapul Kant szilárd hite a túlvilági életben: erkölcsi felfogásunk nem tud belenyugodni szerinte a jóság és a boldogság földi aránytalanságába, s ezért parancsolólag követeli, hogy legyen egy más világ ezen a siralomvölgyén kívül, ahol a jók elveszik az Örök Bíró kezéből „az életnek koronáját“. Ki ne érezné az ellent-

⁹ L. Kant, id. m. (Akad. kiadás.) 375—6., 380., 378., 386. 11.

mondást, amidőn a földi boldogtalanság tengerén hanykódó embernek azt mondja Kant is, hogy: „Keressétek mindenekelőtt a menyneknek országát — de ez az ország nem e világról való ...;“ a háborús szenvedésektől vérző nemzetekhez azonban így szól: „Keressétek az igazság és az örök béke országát — s ez a mennyország már e Földön megadatik nektek“. A sok millió kis emberorsót szemlélve nem hisz az erkölcs földi diadalában, erény és boldogság itten különböző utakon járnak; az egész emberiség sorsát nézve azonban azt hiszi, hogy az igazság és örök-béke feltartóztathatatlanul — sőt az előrehaladás idejének fokozódó gyorsulásával — közeledik diadalához, erkölcs és politika itten egymással karöltve járnak. Tagadhatatlan tehát, hogy a „Tiszta Ész“ nagy kritikusa az örök béke kérdésében igen nagy mértékű, és nem is egészen következetes, optimizmusnak hódol. Aki ezt az optimizmust nem teszi a magáévá, annak azonban az örök béke kérdésével is kétkedően kell szembe állnia. S ennél a kétkedésnél eszébe fognak talán jutni az örök béke elérhetetlenül szép ideáljára vonatkoztatva a nagy német filozófushoz méltó görög bölcsnek, Plátónak szavai, hogy az ideálok nem szállanak a Földre.

Lássuk azonban, hogy mi történt Kant óta a béke-gondolat megvalósításának az érdekében? Az kétségtelen, hogy az utolsó száz esztendőben a „háborút kizáró szerződéseknek“, s ami azzal egyértelmű, a döntőbíráskodásnak az eszméje nagy előhaladást tett. *1853-ban* az amerikai szenátus a döntőbíráskodás mellett foglal állást. Az *1899. és 1907. évi hágai békekonferenciák* pedig az egész világ érdeklődésének a homlokterébe állították ezt a kérdést. Mind az 1899. évi I-ső, mind az 1907. évi II-ik hágai konferencián e körül a kérdés körül voltak a legnagyobb viták. S ha most a Kellogg-szerződésnek azt a tagadhatatlanul nagy külső sikerét, hogy a leghatalmasabb államoknak nagy csoportja sietett aláírni, a kisebbrendű hatalmak pedig különös megtisztetésnek vették, hogy a csatlakozás lehetősége — egy későbbi időpontban — számukra is megnyitott, összehasonlítjuk a hágai konferenciák elé terjesztett, s a Kellogg-javaslatnál is sokkal ártatlanabb javaslatok teljes sikertelenségével: akkor úgy látszik, hogy a haladás valóban igen jelentékeny.

Az I-ső hágai békekonferencia elé terjesztett orosz javaslat döntőbíráóság elé utalta volna általában a jogviták, különösen a nemzetközi szerződések értelmezéséből eredő jogviták esetét,

azonban ezt is csak akkor, ha az az államok becsületével vagy *életérdekével* nem ellenkezik, és még így is maguk az érdekelt államok lettek volna hivatva eldönteni azt, hogy az ügy döntőbírótság elé tartozik-e vagy sem. Kivételt csak egynehány egészen másodrendű jelentőségű jogvitára tett volna a javaslat, amennyiben ezeket feltétlenül döntőbírótság elé utalta volna. Arról, hogy ne csak jogi viták, hanem az érdekellentétekből fakadó nagy nemzetközi viszályok is bírói döntés alá kerüljenek, szó sem volt. És mégis amint ismeretes, felállott Zorn professzor és bejelentette a Német Birodalom vétőját, amin a kötelező döntőbíráskodásnak ez a szelíd tervezete is megfeneklett. Megalkottak ugyan egy szervezetet, a Hágai Állandó Választott Bírótságot — s később megépítettek egy gyönyörű békepalotát —, a döntőbíráskodás igénybevételét azonban teljesen az érdekelt államok tetszésére bízták.

A II-ik hágai békekonferencián azután fokozott erővel újult ki a küzdelem az egész világra kiterjedő *kötelező* döntőbírótsági szerződés létrehozásáért. Több (11) javaslattal is próbálkoztak, hogy legalább bizonyos kis mértékben a kötelező döntőbíráskodás elvének az elismerését kiharcolják, azonban siker nélkül. Itt is főként Németország ellenzésén szenvedtek hajótörést a különböző nagy gonddal megszerkesztett s a semminél kevéssel többet mondó amerikai, svéd-portugál, szerb, stb. javaslatok. Egyetlen ponton sikerült csupán eredményt elérni: az ú. n. *Porter-egyezmény* megalkotása által, amely „a fegyveres erőnek szerződésből eredő pénzbeli követelések behajtására történendő felhasználását“ óhajtotta korlátozni. A Kellogg honfitársáról, Porter amerikai delegátusról elnevezett konvenció kimondta ugyanis, hogy ha valamely állam alattvalóinak szerződésből — (de nem más, pl. kártérítési igényből) — eredő pénzbeli — (és nem másfajta) — követelését érvényesíti valamely másik állam ellen, csupán akkor fordulhat a háború eszközához, ha az adós állam visszautasította a választott bírótság igénybevételét, vagy nem teljesíti a választott bírótság ítéletét. Ebben az esetben tehát tulajdonképen kimondták a kötelező (obligatorius) döntőbíráskodás elvét; azonban, amint az elmondottakból kitűnik, csupán a hitelezők államára nézve, az adós állam választhatta a döntőbírótság helyett a háborút. Egyébként pedig továbbra is csupán a fakultatív döntőbíráskodás elve érvényesült.

Igaz, hogy egyes államok maguk között mind gyakrabban

kötöttek külön döntőbírósi szerződéseket, amelyekben egyes esetleg felmerülhető vitáiknak döntőbírósi igénybevétele általi elintézésére kötelezték magukat. Az I-ső hágai békekonferenciától a világháború kitöréséig 112 ilyen külön döntőbírósi szerződés létesült és ratifikáltatott. Közük nem egy olyan is, amelyben a szerződő államok kivétel nélkül *minden vitának* döntőbírósi útján történendő elintézését írták elő; Dánia 1904-től 1907-ig például három ilyen szerződést is kötött (Hollandiával, Olaszországgal és Portugáliával). Figyelemreméltó továbbá az is, hogy a Hágai Állandó Választott Bírósiág már a világháború előtt 12 ítéletet is hozott, s ezen ítéletek végrehajtását az érdekelt államoknak sohasem jutott eszükbe megtagadni.

Jött a háború, azután jöttek a Párizs-körüli békék, amelyek nemcsak a győzők kegyetlen bosszújával, hanem egyúttal szelid pacifizmusával voltak tele. Megalkották a *Nemzetek Szövetségét*, főként mint a *nemzetek* békés együttműködésének és a béke fenntartásának szervezetét. A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya e célból 12-ik cikkében kimondta, hogy a Szövetség összes tagjai kötelezik magukat arra, „hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, amelyek szakadáshoz vezethetnek, vagy választott bíróság döntése, vagy a Tanács vizsgálata alá bocsátják.“ *Minden vitány* esetére kötelezően kimondták tehát az említett *alternatívát*. Ez azonban semmiesetre sem jelentette a kötelező döntőbíráskodás elfogadását, mert hiszen e helyett az érdekelt állam választhatta „a Tanács vizsgálatát“ is. A Tanács eljárása pedig csupán a közvetítés, vagyis a tanácsadás jellegével bír ezekben az esetekben: az Egyességokmány 15-ik cikke szerint ugyanis a Tanács szótöbbséggel hozott határozatának egyáltalában semmi kötelező ereje nincsen, ebben az esetben t. i. — amint azt a 15-ik cikk gyönyörűen megfogalmazott szavai mondják — „a Szövetség tagjai fenntartják maguknak azt a jogot, hogy akképpen cselekedjenek, amint azt a jog és igazság érdekében szükségesnek látják.“ De még a Tanácsnak (a vitában álló felek szavazatától eltekintve) *egyhangúlag* hozott határozata sem bír kötelező erővel: az előbb idézett cikk szerint ugyanis az ilyen egyhangú határozatnak is csak az a hatása van, hogy nem indítható háború az ellen a fél ellen, amely elfogadta. Ha azonban az esetleg nagy kínok között megszületett — még pedig, hogy legalább sietségben és igyekezetben ne legyen hiány, a 12-ik cikk szerint már hat hónapon belül

meghozandó — határozatot egyik fél sem fogadja el, akkor a Tanács egyhangú határozatának szintén semmi jelentősége sincsen. Elmondhatjuk tehát, hogy az ú. n. „tanácsi vizsgálat“ a jól megszervezett impotencia képét mutatja; az az állam, amely vitás ügyét döntőbírótság elé vinni nem akarja, bátran választhatja helyette ezt az ártatlan társasjáték-félét. — Igaz, hogy az Egyezségokmány 13-ik cikke nemcsak azt mondja ki, hogy választott bírósági döntés alá tartoznak azok a vitás ügyek, amelyeket mind a két szemben álló fél hajlandó választott bíróság elé vinni, hanem egyúttal úgy rendelkezik, hogy: „a választott bírósági döntésre alkalmas vitás esetek közé tartozóknak mondatnak ki általában: valamely szerződés értelmezése, a nemzetközi jogi jogviták, továbbá olyan tények megállapítása, amelyek valóságuk esetén valamely nemzetközi kötelezettség megszegését jelentenék, s egyben az ilyen esetben tanúsítandó jóvátétel terjedelme és módja.“ Ez a rendelkezés tehát feltétlenül és *kötelezően* döntőbírószági elintéztést ír elő általában a *jogi* viták esetére; amidőn azonban hozzáteszi, hogy: „az ilyen vitás esetekben döntésre hivatott választott bíróság az a bíróság lesz, amelyben a felek a vitás esetre nézve megállapodnak ...“, akkor tulajdonképpen tágas kaput nyit meg a döntőbíró elől menekülni igyekvő rosszhiszeműség számára, mert azt már nem mondja meg, hogy mi történjék akkor, ha a felek a döntésre hivatott választott bíróságban megállapodni nem tudnak vagy nem akarnak. — Figyelemre méltó végül az Egyezségokmánynak az a rendelkezése is, amelyben az egyes államok kötelezik magukat, hogy a döntőbíróóság ítélete vagy a Tanács határozata után még három hónapig nem kezdenek háborúba. Ez a rendelkezés ugyan elsősorban azt bizonyítja, hogy mennyire *jogos eszköznek tekintette* még az Egyezségokmány is nemzetközi viszályok elintézésére a *háborút*, másrészt azonban felismerhető benne az a törekvés is, hogy a háborút — ha már megakadályozni nem tudja — legalább elodázza, hátha elkerülhetővé teszi majd azt minden baj legbölcsebb orvosa: az idő múlása.

Miután végigtekintettünk azokon a hiábavaló erőlködéseken, amelyeket a két hágai békekonferencia a kötelező döntőbíráskodás elvének a megvalósítása érdekében kifejtett, s miután látnunk kellett, hogy milyen gyarló módon érvényesült ez az elv a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában is, mindezek után el kell ismernünk, hogy a *Kellogg-szerződés* tagadhatatlanul nagy

haladást jelent a pacifizmus útján. Hiszen a Kellogg-szerződés *minden viszályra* nézve *kötelezővé* teszi a békés elintéztést;¹⁰ s mint a nemzeti politika eszközt *minden háborút* jogtalanak jelent ki és eltilt.¹¹

Kétségtelen, hogy a Kellogg-szerződés óriási, hétmérföldes-csizmás lépés a nagy nemzetközi *kijelentések* terén. S aki hinni tud abban, hogy az örök-békét egyszerűen *dekretálni* lehet, az most már abban az édes reménységben is ringatódhatnak, hogy igazán nem vagyunk távol az örökös béke Ígéretföldjétől.

Az újabkori pacifista törekvések útján messze kiemelkedő kilométerkő a két hágai békekonferencia, s az, aki ezt a békeművet életre hívta, a béke-cár, két és fél millió halott katonájával együtt a világtörténet legnagyobb és legvéresebb háborújának lett az áldozatává. A történelem folyamán egyre erősödnek a pacifista törekvések, egyre szebb terveket szövöget a békevágy, s másrészt egyre nagyobbak és borzalmasabbak lesznek a háborúk, egyre fokozódik és technikailag egyre tökéletesedik a fegyverkezés. Azt mondhatnám, ha szabad egy hasonlattal élni, hogy a pacifista tervek csodálatos csillagképek az emberiség életének égboltozatján, amelyek mindegyre fokozódó fényben ragyognak, — nem akadályozhatják meg azonban, hogy tomboló erővel kitörjön a vihar, amely, ha jön, sötét felhőivel elborítja őket, — de amelynek elmúltával a törhetetlen optimizmus fényében tovább tündökölnék a csillagképek.

Kétségtelen, hogy az örök békét nem lehet egyszerűen dekretálni; nagy kijelentésekkel s ünnepélyes szerződésekkel nem lehet a háborúnak a siker reményével hadat üzeni. Amint a béke felé nem szerződéseknek a paragrafusai, hanem a háború borzalmi és szenvedései hajtják az emberiséget, akként a háborúba sem az sodorja a nemzeteket, hogy hiányzik a háborút eltöltő — vagy ha úgy tetszik, a „háborút kizáró“ — paragrafus: hanem a béke igazságtalanságai vagy egyéb nyomorúságai, tiszteletreméltó avagy

¹⁰ A szerződés II-ik artikulusa kimondja: „Les Hautes Parties Contractantes reconnaissent que le règlement ou la solution de tous les différends ou conflits, de quelque nature ou de quelque origine qu'ils puissent être, qui pourront surgir entre elles, ne devra jamais être recherché que par des *moyens pacifiques*.“ — A szerződésnek ezen II-ik és a fentebb a 7-ik jegyzetben idézett I-ső artikulusán kívül még egy III-ik artikulusa is van amely a szerződés ratifikálásáról valamint a későbbi csatlakozásokról intézkedik.

¹¹ V, ö. a fentebb a 7-ik jegyzetben elmondottakkal.

bűnös nagy emberi szenvedélyek, az uralom vágya vagy a szabadság szomjuzása.

Kétségtelen, hogy az örök-béke kérdése nem olyan egyszerű kérdés, amelynek „elfogadása“ vagy „elnemfogadása“ felett Kellogg ajánlatára Poincaré vagy Chamberlain urak határozhatnának. Sokkal bonyolultabban, mint azt a pacifizmus hinné, a jogosult kételkedés nagy kérdőjellel lép elibénk az a kérdés, hogy lehetséges-e egyáltalában az örökös béke, remélhető-e, képzelhető-e — bármilyen távol jövő kódében — a háború veszedelmének a megszűnése?

Ehhez a kérdéshez legyen szabad befejezésül egy néhány gondolatot fűzni.

III.

Hogy lehetséges-e egyáltalában az örök béke? Ezt a kérdést nem a *szociológus* szemszögéből akarjuk vizsgálni. Nem fogjuk kutatni azt, hogy várható-e vajjon azoknak a nagy társadalmi erőknek, azoknak a hatalmas gazdasági, faji, kulturális és egyéb energiáknak, amelyek eddig olyan bőven tápláló forrásai voltak a háborúk véres folyójának, jövőbeli kiapadása? Mindez többé-kevésbé a jóslások és jóvendölések kódös mezejére vezetne. A *jogfilozófia* szigorúbb szempontjait alkalmazva inkább azt igyekszünk röviden kimutatni, hogy *a pacifista álmok logikai ellentmondást rejt magában.*

Ennek a bizonyításánál két gondolatra fogunk támaszkodni: az egyik, hogy a pacifizmus következetesen végiggondolva az anarchizmushoz vezet, a másik, hogy az anarchizmus felfogása kellően végig nem gondolt, ellentmondásos koncepció.

1. Ami a pacifizmusnak és az anarchizmusnak szoros kapcsolatát illeti, az összefüggésnek az egyik oldalát, még pedig az anarchizmusnak a pacifizmushoz való hozzákapcsolódását, könnyű észrevenni: az anarchizmusnak, amely el akarja törölni a jogot és az államot a föld színéről, azért, mert kényszert és erőszakot lát bennük és mert elítéli embernek ember felett gyakorolt mindenféle hatalmát, szükségképpen el kell törölnie a háborút is, mert hiszen ez fokozott kényszert és erőszakot jelent. De az örök békét jelentené az anarchizmus megvalósulása már csak azért is, mert ha nem volnának többé államok, úgy nem volna, ami egymással

háborút viseljen. Az anarchista ideál szerinti társadalom az emberiségnek minden kényszer nélküli, harmonikus, önkéntes összeműködése volna, tehát egyúttal az örök béke. Nehezebb meglátni az összefüggésnek a másik oldalát, még pedig a pacifizmusnak az anarchizmushoz való hozzákapcsolódását: azt, hogy nemcsak az anarchizmus jelent egyúttal teljes pacifizmust, hanem hogy a pacifizmus is az anarchizmushoz vezet. Első pillanatra úgy tűnik fel, hogy az államok háborús tevékenységének a megszűnése semmiképpen sem vonja még maga után az államok egyéb tevékenységének a megszűnését, sőt éppen ellenkezőleg nagyobb teret nyit az utóbbi számára.

Ha azonban meggondoljuk azt, hogy az örök béke, a háborúk megszűnése, azt jelenti, hogy az államok lemondanak *kifelé* az erőszak és kényszer — amint mondani szokták — „brutális“ eszközének az alkalmazásáról, akkor nehezen tudjuk belátni, hogy miért ragaszkodjanak továbbra is „az erőszak és kényszer brutális eszközéhez“ *befelé*, saját alattvalóikkal szemben? Ha pedig befelé is a béke szelleme lengi át az államokat, ha a kényszeralkalmazásról nemcsak kifelé, más nemzetekkel szemben, hanem befelé, saját népükkel szemben is lemondanak, ha tehát megszűnik minden állami kényszer: akkor megszűnik maga az állam. Távoll áll tőlünk, hogy az államban ne lássunk semmi mást, mint lélek nélküli kényszert; nagy hiba volna a modern állam hatalmas szociális és kulturális feladatait észre nem venni, azonban az állam legmagasabb szociális és kulturális tevékenységére is jellemző, hogy az kényszer által is *biztosított* tevékenység, s különösen kényszer által is biztosítva van a minden állami tevékenység alapját alkotó anyagi eszközök előteremtése. Az a társadalom, amely mindazokat a nagy funkciókat, amelyeket ma az állam lát el, a kényszeralkalmazás minden lehetősége nélkül teljesítené, már nem állam, hanem önkéntes összeműködésen alapuló szabad anarchista társadalom volna. S ezért elmondhatjuk, hogy ha a pacifista állam nemcsak kifelé, hanem következetesen befelé is felhagy a kényszeralkalmazással, ha nemcsak kifelé szűnik meg hatalmi szervezetnek — vagyis államnak — lenni, hanem befelé is, akkor a pacifizmus egészen következetesen elvezetett az anarchista ideálhoz.

A pacifizmus elképzelése szerint az államok egymás között háború és kényszeralkalmazás nélkül mindent igazságos megegyezéssel, a bölcs belátás szavára hallgatva intéznének el; beleilleszt-

hető-e vájjon ebbe az elképzelésbe, hogy viszont belső ellenségeikkel szemben vérpaddal, börtönökkel és — horribile dictu — fegyveres erővel hadakozzanak, s ne tudjanak — a nemzetközi életben minden csodára képes — igazságos és bölcs belátással boldogulni? Az idegen államokkal és embermillióikkal szemben felesleges óvatosság volna megőrizni a fegyvert, saját polgáiraira tekintettel azonban mégse adhatná ki az állam kezéből a kardot? — A pacifizmusnak előfeltétele, hogy feltétlenül *bizzunk az emberi jóságban és okosságban*, amely kard nélkül feloldja a leghatalmasabb nemzetközi érdekellentétek gordiusi csomóját is; ha azonban az emberi jóság és okosság iránt ilyen határtalan bizalommal viseltetünk, akkor hinnünk kell abban is, amit az anarchizmus tanít, hogy t. í. az ember harmonikus társadalmi együttműködésre állami kényszer nélkül, önmagától is képes. A pacifizmushoz az emberi természet jóságába vetett olyan határtalan hit szükséges, amely bőven elég az anarchizmus felfogásához is. S minthogy egy szájból hideget és meleget fújni egyszerre nem lehet, minthogy az emberi természetet nem tarthatjuk jónak akkor, amidőn az anarchizmusról, és rossznak akkor, amidőn az anarchizmusról van szó, minthogy nem lehetünk az emberi sorsot illetőleg optimisták csupán a nemzetközi viszonylatokat tekintve — amint azt már Kanttal szemben is megjegyeztük — egyébként pedig pesszimisták: azért *a pacifizmusnak is következetesen az anarchizmushoz kell vezetnie*. Nemcsak az anarchizmus foglalja tehát magában szükségképpen a pacifizmust, hanem fordítva, a pacifizmus is szükségképpen magában rejtje az anarchizmus csiráit. Az a látszat, hogy az állam háborús tevékenységének a megszűntével csak annál nagyobb tér nyílna békés tevékenysége számára, sokban csalóka látszat. Az állam hatalmi szervezetének kifelé történt összeomlásával az állam kényszergépezete befelé is meginog. Az kétségtelen, hogy az állam kényszeralkalmazásra irányuló tevékenységének a megszűntével mindazok a társadalmi erők, amelyek az állam által e kényszerfunkciókra megszervezve voltak, felszabadulnának, s a társadalom egyéb erőivel együtt „hasznos munkát“ végezhetnének, *feltéve* természetesen — de meg nem engedve — hogy ezek az erők ezt a munkát állami szervezetség és kényszer nélkül is elvégeznék. Ez éppen az anarchizmus problémája,

A pacifizmus nem egyéb — akármilyen paradox legyen is ez — mint *az államok egymásközi viszonyára korlátozott anar-*

chizmus. A benne rejlő alapgondolat logikai feszítő erejének azonban szét kell vetnie ezt a korlátot, s a pacifizmus részleges anarchizmusának az általános anarchizmusba kell torkolnia. A pacifizmus útja tehát szükségképpen az anarchizmus mezejére vezet. Szívvel-lélekkel pacifista csak az lehet, aki az anarchizmus ideológiájában él,

2. Az anarchizmusnak a gondolatvilága azonban, amint már említettük, telve van ellentmondásokkal. A legkirívóbb ellentmondás benne pedig az, hogy el akarván törölni a föld színéről minden kényszert, szükség esetén kényszerrel is meg kellene akadályoznia azt, hogy kényszer érvényesüljön: ami ellentmondás. Vagy pedig tűrnie kellene minden kényszert, ami, a kényszer kiküszöbölésére irányuló célt tekintve, ugyancsak ellentmondás. A fizikai kényszernek csak fizikai kényszerrel lehet sikerrel ellentállani, a kényszert csak kényszerrel lehet feltétlenül megszüntetni, s ezért: egyáltalában nem lehet megszüntetni. Ha az anarchizmus komolyan el akarja törölni embernek ember felett gyakorolt minden hatalmát, akkor magának kell egy olyan hatalmat megszerveznie, amely az ilyen hatalomgyakorlást szükség esetén megakadályozza. S ez az anarchista hatalom — micsoda ellentmondás! — maga is emberek által emberek felett gyakorolt hatalom volna.¹²

3. Minthogy pedig, amint fentebb kimutatni igyekeztünk, a pacifizmusnak azonos a gondolatvilága az anarchizmuséval, nem kell hosszasan bizonyítani, hogy a pacifizmus felfogása is mennyi ellentmondást rejteget magában. A pacifizmus az államok egymás közti viszonyára alkalmazott anarchizmus, vagyis — mennyi ellentmondás van már ebben a szóban is! — *az államok anarchizmusa*. Államnak állam ellen gyakorolt kényszerhatalmát, vagyis háborút, pedig ugyancsak nem lehet másként biztosan megakadályozni, mint az erő hatalma által. A háborúra felvonuló haderőt nem fogják feltartóztathatni pacifista szerződések bármennyire agyafűrt paragrafusai; a masírozó ezredeket csak hasonló erő tudja megállítani. Egyszóval az „államok anarchizmusa“ is magában rejti az anarchizmusnak azt a nagy ellentmondását, hogy kényszerrel kellene megakadályozni, hogy kényszer érvényesüljön, avagy tűrni kellene minden kényszert. Vagy tűrni kellene, hogy a pacifista szerződések csúfságára véres háborúk dühöngjenek, vagy pedig

¹² Bővebben tárgyalja az anarchizmus kérdését „Bevezetés a jogfilozófiába“ c. munkája (Bpest, 1923, 334—347. 11.)

erővel is *érvényt* kellene szerezni ezeknek a szerződéseknél, amikor a pacifista szerződés érdekében kellene háborúskodni, vagyis háborúval kellene a háború folytatását megakadályozni, aminél nagyobb ellentmondás nehezen képzelhető el. Minthogy a háborút is csupán háborúval lehetne megszüntetni, azért: *egyáltalában nem lehet megszüntetni.*

Igaz, mondhatná valaki, hogy a pacifizmus diadalának előfeltétele az általános lefegyverzés. Azonban ezt a lefegyverzést is mindenképpen, tehát — ha szükséges — erővel is keresztül kellene vinni; *fél* kellene *lefegyvereznünk* tehát, hogy a *lefegyverzést* kikényszeríthessük, ami ugyancsak ellentmondást foglal magában.

A világbékét — úgy látszik tehát — csak egy hatalmas *világállam* létre jövedele tudná biztosítani. így vezet el a békés pacifizmus a világhatalmi imperializmushoz, ami kétségtelenül szintén nincsen ellentmondás nélkül. Már Kant fentebb ismertetett munkájában a következőket olvashatjuk: „az államok számára sincsen az ész belátása szerint más mód arra, hogy egymásközi viszonyaiknak abból a törvénynélküli állapotából, amely csupa háborúskodást jelent, kikerüljenek, mint az, hogy miként az egyes emberek feladták, úgy ők is feladják vad (törvény nélküli) szabadságukat, nyilvános kény szerszabályok alá hajoljanak, és ekként megalkossák az egyre növekvő, s végül a Föld összes népeire kiterjedő Nemzetek Államát (civitas gentium). Minthogy azonban erre a nemzetközi jogról alkotott eszméjükhöz ragaszkodva egyáltalában nem hajlandók... azért (ha nem akarjuk azt, hogy minden veszendőbe menjen) a *világkötársaság* pozitív eszméjét a háborút kizáró egyre szélesbülő *szövetség* negatív szurrogátumának kell pótolnia, amely a jogot megvető harcias szenvedélyek áradatát feltartóztathatja, bárha azok kitörésének állandó veszélye folytonosan fenyegetni fog is.”¹³ Meg kell jegyeznünk mindehhez azonban, hogy a világállam létre jövedele sem biztosítaná okvetlenül az örök békét; csupán a *külháborúk* szünnének meg — addig, amíg a világállam valóban fennáll, — de az óriási világállam egyes részei közötti, valamint a világállam és egyes részei közötti *belháborúk* lehetősége továbbra is fennmaradna. Világállam nélkül viszont, az önálló államok sokasága mellett — amint azt Kant megjegyezte — a háború állandó veszélye folytonosan fenyegetne.

Végezzük azzal, amivel kezdtük. A háború kimondhatatlan

¹³ Id. m. (Akad. kiadás) 357. 1.

bajt, rombolást és szenvedést jelent. A háborús pusztítás fúriáit felszabadító istennő felé méltán száll a sorscsapástól megrendült emberiség lelkéből a fájdalmas Virgilius-i sóhaj: „Infandum, regina, jubes renovare dolorem! ...“

Mondottuk azonban azt is, hogy mindaddig, amíg lesznek az embereknek ideáljaik, készen kell állniok arra is, hogy ha kell az életüket feláldozzák értük, s hogy mindaddig, amíg a nemzetek lelkében is élnek eszmények, készen kell állniok arra is, hogy magukra vegyék értük, ha kell a háború keresztjét. A békeideál maga is ilyen eszmény, amely, ha nem hajlandó érte az emberiség síkraszállni, elhalványul, ha pedig háborúba száll érte, úgy ellentmondásra vezet. A legragyogóbb, legtisztább eszmények is az emberiség szíve vérében nőnek fel és embervérre szomjúhozhatnak, mint ahogy minden nagy és szép alkotás ezen a földön emberi szenvedésbe és áldozatba kerül; maga a béke-ideál is ilyen vérszomjas eszmény. És mégis milyen sivár volna a föld, milyen értelem és érték nélküli volna az élet ezek nélkül az eszmények nélkül. S ezért a pacifizmus útján felbukkanó minden újabb tervnél, minden újabb kísérletezésnél is arra kell gondolnunk, hogy a nemzetek életére is áll a Schillerből vett idézet:

„Und setzet ihr nicht das Leben ein,
Nie wird euch das Leben gewonnen sein.“

vitéz Moór Gyula.

A PACIFIZMUS VÁLSÁGA.

Első pillanatra úgy tetszik, mintha paradox állítás volna a pacifizmus válságáról beszélni: hiszen a pacifizmus politikai mozgalma minden országban és minden néprétegnél erősen terjed. A béke problémája állandóan napirenden van. Jelentékeny államférfiak újabb és újabb javaslatokkal lépnek a nyilvánosság elé, hogy a háború veszedelmét végleg megszüntessék. Ha nem is beszélhetünk arról, hogy a pacifizmus *politikai mozgalma* válságba került, nem joggal ez a megállapítás a pacifizmus *szellemi* mozgalmáról. A szellemi mozgalom jelentőségét azonban még akkor sem szabad lekicsinyelnünk, ha a politikai mozgalom gigantikus méreteket ölt. Ez utóbbi a tömegek akaratmegnyilvánulása. Ez magában véve is rendkívül fontos tényezője a sikernek. Az akaratmegnyilvánulás először a probléma létét jelenti, másodsor a megoldás szükségességét. A megoldás útját és módját mégis a szellemi mozgalomnak kell megtalálnia. A csak egyirányban hatékony tömegakarat ehhez nem elegendő. Bármily nagy legyen is ennek az akaratnak cselekvési dinamikája, a siker bizonyos elengedhetetlen feltételeit sem fel nem kutathatja, sem meg nem teremtheti. A szellemi mozgalomnak kell feltalálnia a sikerdöntő tényezőket és ebbe az irányba terelni a tömegmozgalmat,

A világháborút megelőző korszakban a béke problémája nem volt olyan végzetesen komoly, mint a jelenben. Egyrészt, mert a technika haladásával arányosan a háború borzalmassága is fokozódik, másrészt mert ma — és ez is paradoxnak tűnik — dacára az egyenlőtlen hatalmi viszonyoknak, a háborúnak sokkal több csirája van elvetve, mint volt a múltban. A világháború előtt a háborús komplikáció egyedül *az államok akaratán múltott*, mert az anyagi lehetőség mindég meg volt *hozzá.*; ma a potenciális háború állapotából nem kerülünk ki, mert a világpolitikai helyzet olyan, hogy háborús komplikáció nem az akaraton, hanem *az anyagi lehetőségen múlik*. Jóllehet, ma nagyobb a pacifista ideoló-

gia dinamikája, mint volt a múltban, a szellemi mozgalom még mindég nem mélyült el annyira, hogy a probléma megoldását történelmi és szociológiai alapon kísérelné meg. A moralisták a háborúk által okozta mérhetetlen szenvedésektől az emberiséget meg akarják szabadítani. Ők harcolnak a háború ellen, mert az erkölcstelen intézmény. Az ő szemükben a háború atavisztikus tünetekre visszavezethető anakronizmus, mely nem illeszkedik bele a modern élet komplex társadalmi és nemzetközi életébe. Ellenkezésbe jut a modern szellem ama követelményével, hogy mind a nemzet belső életéből, mind a nemzetek egymásközi viszonylatából kiküszöböltessék a machiavellizmus és az erkölcsi imperativus válják uralkodóvá. Szerintük a háború a történelmi-társadalmi élet letűnt korszakának csökevénye, mely még rendelkezik ugyan funkcionális képességekkel, ez a funkció, azonban a nemzetközi társadalmi szervezetben teljesen feleslegessé vált. Ha ez a felfogás helyes, akkor fel kellene tennünk, hogy a nemzetközi társadalmi szervezet annyira megváltozott, hogy az a háború korábbi funkciója nélkül is zavartalanul képes működni. A háború funkciója tehát bizonyos fokig légüres térben folyik le. Ha pedig ezt nem akarnók feltenni, akkor a pacifista felfogás csak azt jelentheti, hogy már megvan a lehetőség arra, hogy a háború történelmi funkcióját pótoljuk, csak meg kell valósítanunk azokat a terveket, amelyeket javaslatba hoznak.

A háborúnak eddigi funkciója abban állott, hogy jogi vitákban döntést hozott. Jogi ellentéteknél az érintett felek mindég arra törekszenek, hogy valamilyen megoldást teremtsenek, mely az ellentétet végleg megszünteti. Ha nincsen bírói ítélet, melyet mindkét fél respektál, vagy respektálni kénytelen, úgy az egyedüli megoldás az erőszak. Kétségtelen dolog, hogy az erőszak nem alkalmas fegyver arra, hogy *igazságos* döntést hozzon. A háború történelmi funkciója szempontjából ez nem is fontos. A háborút jogi ellentét és az azt követő nemzetközi feszültség előzte meg. Feladata tehát csak az volt, hogy ezt a feszültséget megszüntesse. Ezt a feladatot a múltban nagyjában teljesíteni tudta és pedig a következő okból. A népek egymásközi viszonyának *erkölcsi alaptétele az öröklés és a szerzemény volt*. A nép és a terület ugyanis egyes hatalmasok tulajdona volt, amely öröklés, illetőleg szerzemény útján jutott egyik kézből a másikba. *Ez az erkölcsi alaptétel egyben jogi tétel is volt*, a nemzetközi jog fundamentuma. A szer-

zett, illetőleg öröklött jog volt a nemzetközi viszony alapja. A szerzett jognak ez az elismerése természetes dolog az olyan társadalomban, melyben a nép és az ország nem önálló erkölcsi és jogi tényező, hanem *a hatalom attribútuma*. Az emberi természetből következett, hogy ezért az attribútumért állandó harc folyt. Igaz, hogy ez a küzdelem állandó nemzetközi feszültséget idézett elő, ámde a győzelmes háború mégis szüntette ezt a feszültséget, mert hiszen a győzelmet szerzés követte, a szerzés ténye pedig jogforrássá vált, s ezt mind a legyőzött, mind a semlegesek elismerték. A kor felfogásának megfelelt az, hogy a legyőzött fél belenyugodjék abba, hogy az ő joga „kisebb“, mint a győztesé. Igaz, hogy ez a jogi és erkölcsi felfogás lehetővé tette azt, hogy a legyőzött fél époly erőszakos módon visszaszerezze hatalmát és azt elismertesse, ámde a hatalomért való küzdelem már *az előbbi háborúitól teljesen független, önálló jelenség* volt. A hatalomért állandó küzdelem folyt s ez a harc nem akkor tört ki, mikor a jogi helyzet kedvező volt, hanem amikor a győzelem anyagi feltételei megvoltak. A háború ennek a harcnak egy fázisát lezárta, a kérdéses feszültséget megszüntette és így állíthatjuk, hogy *történelmi hivatását teljesítette*. Ez pedig azért vált lehetségessé, mert a kor erkölcsi felfogása és a nemzetközi jog alaptétele között nem volt semmi ellentét. Bármilyen volt is a háborút követő jogrend, az erősebb joga erkölcsi tétellé vált.

A modern kornak ettől teljesen különböző szociális struktúrája megváltoztatta a kor erkölcsi felfogását is. A nép és az ország ma már nem a hatalom attribútuma, hanem *a nép, mint nemzet önálló erkölcsi tényező lett*, a terület pedig, amelyen a nemzet lakik, *annak, mint erkölcsi tényezőnek az attribútuma*. A jelen és a múlt erkölcsi felfogása között óriási a különbség. A nemzetnek, mint erkölcsi tényezőnek elismeréséből logikusan következik, hogy a népnek mint zárt politikai nemzetnek fennállása és a nemzet életszükségleteinek a biztosítása *szintén erkölcsi alaptétel*. Ezzel a felfogással logikai ellentétben áll a szerzett jog *tétele*. A nemzet, mint olyan, történelmi folyamat terméke, a szerzett jog pedig, ettől teljesen függetlenül, pillanatnyi hatalmi helyzet eredménye. Ez a logikai ellentét azonban a világpolitika valóságában megvan. Míg a múltban az erkölcsi alaptétel egyben a nemzetközi jognak is alaptétele volt, addig ma a nemzeti eszme csak erkölcsi tétel, *míg a nemzetközi jog alaptétele továbbra is*

a szerzemény. Az erkölcsi felfogás és a jogi tétel antinómiájából adódik a jelenkor világgpolitikai krízise. A szerzemény mindég valamilyen győzelmes háború eredménye és mint olyan nem veszi figyelembe a nemzeti eszme etikai imperatívuszát.

Ebből azután további következtetéseket vonhatunk le a háború történelmi hivatására. Kétségtelen, hogy a háborút a jelenben nem lehet ugyanolyan okokra visszavezetni mint a múltban. A jelen hatalmi törekvéseinek egészen más jellege van. A jelen háborújában a történelmi szükséglet dominál, míg a múltban az egyéni hatalmi törekvés. Nem jelenti ez egyúttal azt is, hogy a háború kimenetelénél a nyers hatalmi momentum a múlttól lényegesen különbözne. *A háborút követő új jogrendben a hatalmi momentumnak továbbra is elsőrendű szerepe van.* Ez már csak azért sem lehet máskép, mert hiszen a szerzett jog, ami nem más mint az erőszak joga, továbbra is nemzetközi jogi alaptétel. Ennek azután az a következménye, hogy majdnem minden háború megsérti a kor erkölcsi alaptételét, a nemzeti eszmét. Megsérti ezt rendszerint akkor is, ha a nemzeti eszme érdekében folyt a háború. A győztes fél nem elégszik meg avval, hogy saját nemzeti eszméjét diadalra juttassa, hanem azon túl megy, mert a hatalom az ő kezében van. A hatalom lehetővé teszi azt, hogy az új jogrendben saját érdekeinek maximumát elérje. Ámde ez az új jogrend semmiképen sem jelenti a feszültség enyhülését a nemzetközi helyzet stabilitását. Ez világos lesz, ha a helyzetet a múlttal párhuzamba állítjuk. Akkor a legyőzött fél a győzővel szemben sem jogi, sem erkölcsi érveket nem tudott felhozni. A győzelem ténye elnémitott minden jogi és erkölcsi ellenvetést. A lezajlott háború nem vetette el újabb háborúk csiráit. Ahhoz, hogy újabb háború keletkezzék, a hatalmi eszközök birtoklásában kellett változásnak beállania. Ilyen változás azonban mindég idézett elő háborút, akármilyen volt a két ellenfélnek egymáshoz való viszonya. A jelenben a győzelem ténye csak a jogrendet változtatja meg, de nem változtatja meg egyúttal az érdekelt és semleges felek *erkölcsi felfogását is.* Ami igazságos és erkölcsileg jogosult volt a háború előtt, az a háború bármilyen kimenetele után is marad. A győzelem következtében megváltozik ugyan a *tényleges jogrend, de az elveszett háború dacára sem változik meg a legyőzött fél erkölcsi joga.* Ez a helyzet már magában véve is feszültséget jelent, mert az erkölcsi jogrendnek és a tényleges nemzetközi jogrendnek ez az antino-

miája lehetetlenné teszi a nemzetközi viszonyoknak azt a sima biztonságát, amit stabilitásnak nevezünk. Természetes, hogy a legyőzött fél az erkölcsi jogsérelembe nem fog belenyugodni, hanem mindenképpen jogorvoslást követel. Az ő aktivitása, amely helyzetéből természetszerűleg következik, fokozza az amúgy is lapangó feszültséget. Ugyanakkor a győztes fél az új jogrendre hivatkozik, melyet a legyőzött formailag elismert, Az erkölcsi jog propagálása a tényleges jogrend megsértését, vagy veszélyeztetését jelenti. A győző feljogosítva érzi magát arra, hogy a legyőzött aktivitásában újabb háborús szándékot lásson és a maga részéről a kezében levő hatalmi eszközöket fokozza s ezzel a legyőzött fél biztonságát még jobban veszélyeztesse. Mennél nehezebb a győzelem tényét erkölcsileg támogatni, mennél hatásosabban tud a legyőzött fél erkölcsi fegyverekkel operálni, annál nagyobb a feszültség, annál kevésbé stabil a győzelem által teremtett új jogrend. Ezen a helyzeten nem változtat a hatalmi eszközök erős diszparitása sem. Itt állandó potenciális háborúval van dolgunk még akkor is, ha a hatalmi viszonyok különbözősége a háború tényleges kitörését nem is teszi valószínűvé. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a háború a jelenben — a kor erkölcsi és jogi felfogása közötti különbség miatt — nem képes a maga történelmi hivatását teljesíteni, a felmerült feszültségeket nem tudja megszüntetni, legfeljebb más útra tereli azokat.

Másik momentum, amely a háború ellen szól, a következő. Az erősen összeszövődött nemzetközi életben bizonyos jogviták erőszakos megoldása még akkor is újabb feszültségeket idézhet elő, ha a megoldás történetesen igazságos. Egy erősen komplex társadalmi szervezetben minden erőszakos beavatkozás kárt okoz, még akkor is, ha közvetlen célját elérte.

Ez a megállapítás azonban nem jelenti egyben azt is, hogy a háború által teljesített funkció, mint olyan, feleslegessé vált volna. A nemzetközi társadalmi életben még nem történt oly gyökeres átalakulás, hogy jogi ellentétek többé ne támadjanak. Ennek inkább az ellenkezője igaz. Mert mennél komplikáltabb egy szervezet, annál könnyebben állhatnak be nála zavarok. Nemzetközi viszonylatban ezek a zavarok már csak azért is valószínűbbek, mert itt a legkisebb az önfegyelem és a legkevesebb a jogi norma. Jogi ellentétek tehát könnyen felmerülhetnek. Ezeket valamilyen formában el kell intézni, A háború funkciója tehát épen nem vált

feleslegessé. Ha ezeket a megállapításokat politikai célkitűzéssé akarjuk formálni, azt kell mondanunk, hogy a háború, mint történelmi-társadalmi intézmény megérett arra, hogy félretegyük és olyan intézménnyel helyettesítsük, mely átveszi ugyan annak a funkcióit, a jogvitákban döntést hoz, káros velejárait azonban, melyek a jelenben túlbujáznak és amelyek tulajdonképpen megakadályozzák hivatásának, korlátlan teljesítésében, megszünteti. Kérdés, hogy az erre vonatkozó pacifista javaslatok alkalmasak-e arra, hogy ezt a hivatást tökéletesebben teljesítsék, mint a háború tette. A pacifista javaslatok főcélja, hogy a háborút mint olyant megszüntessék. Ezt pedig vagy azáltal akarják elérni, hogy az államok önként kötelező és ünnepélyes nyilatkozatban mondjanak le a háborúról, mint a nemzeti politika eszközéről (Kellogg-paktum), vagy azáltal, hogy azt szervezett erőszakkal megakadályozzák (genfi jegyzőkönyv). Mindenfajta jogi, vagy politikai ellentét pedig döntőbírótság, illetőleg egyeztető bizottság elé kerüljön, s ott nyerjen végleges elintéztést.

E javaslatokban benne foglaltatik annak az elismerése, hogy a jogviták még nem szűntek meg és a háborúnak tényleg voltak történelmi funkciói. *Alkalmas-e a döntőbíráskodás arra, hogy ezt a funkciót a maga egészében teljesítse?* Ezen a ponton dől el a felmerült javaslatok történelmi értéke és használhatósága. Nos! A döntőbírótság csak olyan jogi kérdésekben foglalhat állást, melyek a nemzetközi jog tárgyát képezik. Olyan problémákkal azonban, melyeket a történelem dinamikája vet fel, melyek mélyen bele-nyúlnak az egyes népek viszonyába, nem foglalkozhat, egyszerűen azért, mert nem rendelkezik a jogi anyaggal, mely ilyen problémák elintézéséhez szükséges volna. A döntőbírótság jogi talapzata a nemzetközi jog: ez azonban nem más mint kollektív állami jog. Hiszen csak az válhatik nemzetközi jogszabállyá, ami előbb állami jog lett. A nemzetközi jog nem képződhetik függetlenül az állami jogtól, még kevésbé kerülhet vele ellentétbe. Legfeljebb arról lehet szó és ez képez nemzetközi jogi ellentétet, hogy a nemzetközi jogban foglalt állami jogot az állam funkcionáriusai nem tartják *tiszteletben*, illetőleg az állam később olyan újabb jogtételeket állít fel, amelyek az érvényes nemzetközi joggal ellenkeznek.

Legeklatásabb példa rá a magyar-román optáns-per. A trianoni béke a ratifikáció következtében román állami jog lett. Ezt az állami jogot kétféleképpen lehet megsérteni. Azáltal, hogy

nem hajtják végre. Amennyiben külföldi állam, vagy állampolgár érdekei ezáltal sérelmet szenvednek, nemzetközi jogvita támad. A nemzetközi bíróság hivatva van arra, hogy a román állam közegeit kötelezze saját állami jogának megtartására. A másik eset, ha a román állam olyan újabb törvényeket hoz, amelyek a fenti szerződéssel ellenkezésben állanak. Az ilyen törvény állami jog ugyan, de nem lehet *érvényes* állami jog, mert az olyan állami jogot, amely egyben nemzetközi jog is, nem lehet egyoldalú állami törvényhozás útján megváltoztatni. Ez azonban semmiképpen sem dönti meg azt a tételt, hogy a nemzetközi jog forrása az állami jog.

Az állami jog kiindulópontja, alapvető tényezője az állam *szuverenitása*. A döntőbíróóságok tehát semmiképpen sincsenek abban a helyzetben, hogy azokat a határokat, melyeket nekik az állam szuverenitása szab, túllépjék, ők nem szüntethetnek, illetőleg nem változtathatnak meg olyan állami jogot, amely a nemzetközi joggal nincsen ellenkezésben: még akkor sem, ha az a nemzetközi erkölcsi felfogással ellentétben állana. *Ámde a történelem dinamikája nem áll meg azoknál a határoknál, melyeket az állami szuverenitás a döntőbíróóságok elé állít.* Korszakokra kiható problémákat vet fel s ezzel új feszültségeket idéz elő, melyek annál erősebbek, mennél élesebb ellentétben állanak az állami szuverenitással. Milyen enyhülést hozhatnak ilyenkor a döntőbíróóságok? Hiszen ezek rabjai az állami jognak, melynek nem kell feltétlenül lépést tartania a történelem dinamikájával.

E megállapításban benne foglaltatik a pacifizmus válsága. Itt erkölcsi tétellel jut ellenkezésbe egy még érvényes jogi tétel, anélkül, hogy e dilemmából valamilyen gyakorlati kivezető utat találtunk volna. Ezért állíthatjuk, hogy a pacifizmus mint szellemi mozgalom nem képes lépést tartani a pacifizmus tényleg erősödő politikai mozgalmával. A pacifizmusnak ez a krízise pedig mindaddig tartani fog, míg meg nem találja a feleletet arra a kérdésre: miképpen lehetne a történelem által felvetett és felvetendő problémákat a történelmi igazság szellemében békés úton megoldani? Mennél gyakoribbá válnak a háborút gátló berendezések, annál sürgetőbbben kell erre a kérdésre feleletet találnunk. Elsősorban erkölcsi szempontból. A pacifizmus erkölcsi mozgalom, etikai megfontolások terméke. A háborút gátló berendezések a fennálló nemzetközi statusquo-t stabilizálják. Ez nem volna más mint a legutóbbi győzelem stabilizációja, a győzelemnek bizonyosfokú

erkölcsi szentesítése. A háború és a győzelem azonban *erőszakos*, nem pedig erkölcsös megoldást hozott magával. A pacifizmus tehát tulajdonképpen egy erkölcstelen állapotot szilárdítana meg, anélkül, hogy módot nyújtana arra, hogy ez az állapot békés módszerekkel megváltoztatható legyen. Ezáltal súlyos erkölcsi krízisbe kergeti az emberiséget, mert két erkölcsi tétel összeütközésbe jut egymással. Az egyik a nemzeti eszme érvényesítése, a másik az erőszakról való lemondás. A pacifizmus tételeinek merev alkalmazása azonban más károkat is idézhet elő. A történelmi fejlődés folyamán a népek között olyan feszültségek állhatnak elő, amelyeket nem lehet a háborút megakadályozó berendezésekkel levezetni. Ezek a feszültségek ilyen körülmények között más útra terelődnek s ott esetleg maradandóbb károkat idéznek elő, mint amelyet a háború előidézne. De bármilyen legyen is az a kár, a pacifizmus csak akkor éri el célját, ha a népek közötti feszültséget *igazságos* megoldás formájában le tudja vezetni.

Mégis felületes dolog volna ebből a dilemmából arra a következtetésre jutni, hogy a háború kiküszöbölésének problémája megoldhatatlan és történelmileg el van intézve. Ez az emberi tehetetlenségnek idő előtti bevallása volna. A mai generáció tehetetlenségéből nem lehet az emberiség tehetetlenségére következtetni. Erre annál kevésbé van okunk, mert — mint már említettük — a pacifizmusnak erős akarati dinamikája van. Ha a pacifista szellem csökkenne, ha szórványos idealistákra szorítkoznék, esetleg azt lehetne mondani, hogy az emberi akarat túlbecsülte képességeit s miután erre ráeszmélt, az akarat is ellanyhult. Erről ma még nincsen szó.

A háború kiküszöbölése ma nemcsak etikai, hanem főleg szociológiai probléma. Ha tény az, hogy a háború a maga eredeti funkcióit mind hiányosabban tudja csak teljesíteni, akkor ma-holnap igaz lesz az, amit a moralisták mondanak, hogy a háború nem más, mint véres öncél. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a pacifizmus ellentáborában etikailag és szellemileg magas nivójú egyéniségek állanak, akik távolról sem azért tagadják meg a pacifista tanokat, mert holmi átöröklött békeiszonyuktól nem képesek szabadulni, hanem egyszerűen azért, mert ők a háború történelmi funkciójában hisznek“ és nem találnak olyan megoldást, amellyel ezt a funkciót helyettesíteni lehetne. Mennél világosabb azonban, hogy a háború nem képes funkcióját teljesíteni, annál indokolat-

lanabb a pacifizmus merev tagadása. Ez esetben az emberiséget nemcsak az erkölcsi imperatívusz, hanem egyszerűen életösztöne viszi rá, hogy e helyzetből kivezető utat találjon. A történelmi fejlődés folyamán bizonyos társadalmi funkciók mindég kicserélődnek, ha e funkciók már elvesztették eredeti jelentőségüket. Teljesen irreleváns, hogy a helyettesítésnek ezt a módját a mi esetünkben pacifizmusnak, vagy másnak nevezzük.

A mai pacifizmus, mely ezt a kiutat nem találja, válságba került: ezzel azonban a probléma, mint olyan, nem szűnt meg. A feladat most: olyan megoldást találni, mely a háborút lehetlenné teszi, ugyanakkor azonban a történelmi fejlődésnek, a nemzeti élet szükségszerűségeinek, a kor erkölcsi felfogásának szabad folyást enged. Elméleti megoldás a *dinamikus nemzetközi jogrend* volna. A mai nemzetközi jogrend merev tételekből áll, melyeket mindég csak rendkívül nehéz folyamat útján lehet megváltoztatni. Mivel a nemzetközi jog egyenlő az állami joggal, békés úton nem lehet megváltoztatni, mihelyt ezzel valamely állam érdekei sérelmet szenvednek. Az államok politikája ma teljesen az egoizmus jegyében áll. Bármilyen nagy legyen is egy erkölcsi tétel átütőereje, az államok nem fognak annak jogi tétellel emelésébe beleegyezni, ha azáltal önző érdekük sérelmet szenved. A helyzet ilyenkor az, hogy az erkölcsileg meghaladt állapotot azért nem lehet megváltoztatni, mert valamely állam vagy egyes államok ennek az erkölcstelen helyzetnek a haszonélvezői. A mai viszonyok között politikai és diplomáciai nyomással még ebben az irányban el lehet valamit érni. Ez a hatás is megszűnik azonban, mihelyt minden államnak garantálva van az ő birtoklása.

Ebből a helyzetből egyedüli kivezető útnak csak az látszik, hogy a nemzetközi jog fejlődését az egyes államok önző politikájától függetleníjük, ha majd nem lesz szükség minden egyes állam beleegyezésére ahhoz, hogy egy újabb erkölcsi tétel nemzetközi jogi tétellel legyen. Persze nehéz megállapítani, hogy ennek a gondolatnak van e ma már reálpolitikai értéke. Úgy tetszik azonban, hogy ennek az eszmének a jövő fejlődésében alakot kell öltenie, mert másképen nem juthatunk ki abból az ellentétből, mely a történelmi dinamika, illetőleg a kor erkölcsi felfogása és a pacifizmus merev jogrendje között ma fennáll.

Török Árpád.

AZ AMERIKAI PÁRTRENDSZER ALAPJAI.

(REFLEXIÓK AZ ELNÖKVÁLASZTÁSHOZ.)

A nagy erőpróba lezajlott és pedig részben várt, de részben nem várt eredménnyel. A republikánus párt győzött: ez várható volt: csak teljes „földindulás“ révén juthatott volna Smith kormányzó a Fehér Házba. A földindulás valóban be is következett, azonban — s ép ez a nem várt eredmény — a republikánusok javára. Hoover, a republikánusok jelöltje 40 államban győzött és 444 szavazatra tett szert, Smith ezzel szemben 8 államban aratott győzelemmel mindössze 87 szavazatot tudott szerezni. Nemcsak, hogy Hooverre szavazott minden úgynevezett „kétes“ állam többsége, hanem még a „szolid“ Dél egysége is megbomlott s ötven év óta először van republikánus többség Florida, Texas, Virginia és Észak-Karolina államokban.

Igaz, hogy a népszavazás aránya korántsem ilyen megsemmisítő. A leadott 33 millió szavazatból 20 esett Hooverre és 13 Smithre, ami nemcsak azt illusztrálja, hogy az Egyesült Államok alkotmánya erősen kedvez a lokális, organikus többségeknek,¹ hanem azt is, hogy ezúttal nem a szokásos partikulárisztikus ellentétek érvényesültek — amelyek az amerikai pártkereteket általában meghatározzák —, hanem a társadalmi tagozódásnak egyéb, a hagyományos pártkereteket megbontó jelenségei.

Az amerikai demokrata párt ugyanis mind politikai eszmei tartalom, mind társadalmi összetétel tekintetében heterogén alakulat. A klasszikus politikai tudomány szerint: „A pártok legfőbb különbségeit a közélet életelvének két oldala, az egyén és a köz ellentéte s az egyeseknek ehhez kapcsolódó érdeke teremti.“² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a politikai tudomány ezzel a pártok gyakorlati alakulásának feltételeit egyszerűsítendő szólni szokott tapasztalati érvényességgel iparkodott volna

¹ Minden állam egy pártgarnitúrát választ az elektorkollégiumba.

² Concha, Politika I. 2. kiad. 505. 1. sk.

meghatározni. Miként a klasszikus közgazdaságtan, a klasszikus politikai elmélet is elsősorban az absztrakt emberi tényezőket iparkodott *ideáltipikusan* meghatározni. A politikai pártalakulásnak is oly alapjait kereste tehát, amelyek az absztrakt emberi lélekben, emberi alapérzelmekben gyökereznek. „E két irányzatnak: a szabadság és a rend iránti odaadásnak ellentéte örök és szükségszerű — írja *Bryce* — mert az emberek értelmi és érzelmi világában gyökerező oly különbségekből fakad, amelyeket mindenütt és minden korszakban fel lehet találni.“³ Minthogy azonban ennek az örök emberi tényezőnek hatását állandóan számos más, esetlegesebb körülmény komplikálja, tényleg csak kivételesen fordul elő, hogy a pártalakulás valóban teljesen megfeleljen ennek az örök elvi ellentétnek.

Ilyen kivételes volt az eredeti pártalakulás Amerikában. Az 11. n. föderálisták, Hamilton szellemi vezetése alatt a központi szövetségi kormányhatalom erősítésének, mint az amerikai irodalomban mondani szokták: az alkotmány „laza“ értelmezésének hívei voltak, ők voltak azok, akik az „amerikai rendszert“ vagyis a mai ipari Amerikát megálmodták, ők propagálták egy nemzeti jegybank és egy radikális védővámrendszer létesítését és céljuk volt erőteljes, jómódú városi polgárság teremtése, amely a szövetségi kormányhatalomnak szilárd támasza lehessen. Nyilvánvalóan európai eszméket képviselt akkor ez a párt: ne felejtjük el, hogy a *merkantil* Európától szakadtak el az északamerikai kolóniák. Épen ezért volt kezdettől fogva népszerűtlen a gyarmatosok széles rétegeiben a föderalista párt és az amerikai farmerdemokrácia individualista eszményeinek jellegzetes képviselője, Jefferson, könnyen aratott rajta diadalt, amidőn az a francia forradalom radikális eszméi ellen túlheviesen kezdett védekezni és a személyes szabadság erős korlátozásához folyamodott.

Thomas Jefferson az egyéni szabadság és a lokálpatriotizmus eszményeinek hirdetője volt: az ő nevéhez fűződik a mai demokrata (akkor ú. n. republikánus) párt megalapítása. Ez a párt, életének első időszakában az egyéni szabadságért, a tagállamok jogaiért, szabad kereskedelemért és pénzügyi decentralizációért küzdött s megvetette alapjait az ú. n. „zsákmányrendszernek“ (Spoils System), amelynek értelmében minden közhivatali állás és állami javadalom a győztes pártot illeti. Ez a párt ilyenformán nyilván-

³ The American Commonwealth. New-ed. (1912). Vol. II. p. 18.

valóan az egész „Rural Americát“ képviselte és meglehetősen egyeduralmat *élvezett* mintegy a század közepéig. Időközben azonban oly változások mentek végbe az amerikai társadalom összetételében és arányaiban, hogy ezek következtében a régi pártellentétek elhalványultak és helyüket az Északnak és a Délnek a rabszolgaság kérdésében vallott ellentéte foglalta el.

A rabszolgaság a Délnek sajátos intézménye volt: az éghajlati viszonyok nem kedveztek itt a szabad fehér munkának, viszont a termelési feltételek a nagyüzemekben való gazdálkodást írták elő. Az északi puritánok kezdettől fogva ellenséges szemmel nézték ezt az intézményt, de mivel az Unió létrejöttkor Észak és Dél körülbelül egyensúlyban volt egymással (1790-ben 35 északi tagja és 30 déli tagja volt a képviselőháznak) kompromisszumos megoldásként a rabszolgaság kérdése megmaradt a tagállamok hatáskörében. Azonban a bevándorlók állandó áradatát mind az északi államok nyelték el s mivel az ú. n. Mason-Dixon vonaltól (az északi szélesség 36 fok 30 percétől) északra 1820 óta nem lehetett rabszolgaállamokat alapítani, 1850 után már nemcsak a képviselőházban, hanem a szenátusban is kisebbségben voltak a *déliek*. Egyedüli mentsváruknak a hagyományos demokrata doktrína *ígérkezett*: a tagállamok alkotmányos jogainak szentsége. Ebben az időben válik a demokrata párt a Délnek kizárólagos képviselőjévé. Az északi demokraták, a pártterdekekre való tekintettel nem mertek a mindinkább nagyobb arányokat öltő abolitionista mozgalomhoz csatlakozni, ami a demokrata pártot teljesen diszkreditálta az északi közvélemény előtt, amely azután a Lincoln vezérlete alatt megalakult új Republikánus pártnak könnyű zsákmánya lett.

Az ily módon létrejött területi megoszlás elsősorban irányadó ma is a pártkeretekre. A régi elvi és társadalmi ellentétek nincsenek többé: az amerikai polgárok szabadságait ma nem a politikai hatalom, hanem a demokratikus közvélemény zsarnoksága korlátozza; a védővámrendszer már nem pártrendszabály, hanem a nemzeti életstandard pajzsa;⁴ a déli ültetvényesek hatalma elenyészett s a Dél ma nem kevésbé ipari, mint az Észak. De a Délnek óvnia kell a fehér társadalom pártegységét, ha a fehér szupremáciát és a négernek politikai elnyomását fenn

⁴ V. ö. W. M. Sloane, Die Parteiherrschaft in den Ver. St. von Amerika, p. 206.

akarja tartani. Mindazonáltal a demokrata párt ma már nem kizárólag partikularisztikus alakulat. A polgárháború (1861—65) óta a demokrata párt csak négyszer tudta a maga elnökjelöltjét diadalra vinni s a négy eset közül is egyben (1912) a republikánusok megoszlása döntötte el a küzdelmet. A demokrata párt csak „tartalék-pneumatik“ és „az állam gépe simábban gurul a republikánus kerekeken“.⁵ Következésképpen a demokrata párt az állandó ellenzék, az „under dog“ (a legyűrt kutya) szerepét játssza és ez a körülmény, valamint a „demokrácia“ cégtáblája új erőforrást nyitott meg neki a nagy atlanti városokban, amelyek az új bevándorlók nyomorult százezreit szívták fel magukba az utolsó félszázad alatt. Ilyenformán a demokrata párt ma két nagy csoportra oszlik, s e két csoport úgyszólván minden tekintetben diametriálisan elüt egymástól. Délen patrícius elemeket, nyakas protestánsokat s a legtisztább angolszász leszármazókat képviseli: Északkeleten proletárokat, katolikusokat, görögkeletieket és zsidókat, a poliglott Közép- és Kelet-Európának szedett-vedett hajótöröttéit, a hírhedt newyorki Tammany Hall hivatásos politikusainak diktátori irányítása alatt.

Az idei elnökválasztás ezeknek a mélyreható ellentéteknek elkerülhetetlen érvényesüléséről tanúskodik. A nagyváros és a „Country“, a protestáns-puritán kapitalista östelepülő polgárság és a mind népi, mind felekezeti összetétel tekintetében tarka és kultúrátlan nagyvárosi proletárság nyíltan meghasonlott egymással a szeszitalom sajátos és európai értelemmel megfoghatatlannak látszó kérdésén.

Smith kormányzó ír bevándorló „elem“, római katolikus és „nedves“. Mindezekért jelöltetése sokáig valószínűtlennek látszott. Azonban a demokrata párt csak oly jelölttel remélhette a győzelmet megszerezni, akinek egyéniségétől vámi lehetett, hogy netalán áttöri a párhűség és az előítéletek korlátait. Ilyen egyéniség csak Tammany híres neveltjének, „Al“ Smithnek van. Következésképpen csakis Smithtől remélhette a demokrata párt a győzelmet.

A próba érdekes volt. Ha igaz volna, hogy érdekeik belátása vagy egy fényes szónoki frazeológia vezetni képes modern, nagy százalékban öntudatos tömegeket, akkor Alfréd Smithnek *lehetett* volna győznie. A szolid Délnek s a keleti nagyvárosoknak szavazatait kiegészíthette volna a középnyugati agrárállamok *elégé-*

⁵ A. Siegfried, Les Etats Unis d'aujourd'hui. 3ième ed. (1928) p. 272.

detlen népessége, amelynek Smith minden elképzelhető állami támogatást megígért. Kritikus szemek előtt a demokrata jelölt hírhedt „nedvessége“ sem lehetett veszedelmes. Hiszen Smith kormányzó egy pillanatig sem gondolt a 18-ik alkotmánypótcikkely módosítására, amire egy még olyan népszerű elnök befolyása is aligha lehetne elég. Azonban tekintettel arra, hogy a nagyvárosi kozmopolita elemek gyógyíthatatlan szomjúságának kielégítésére a legfantasztikusabb földalatti apparátus létesült, amelynek működése majdnem állandó polgárháborút idéz elő és a törvénytisztelet erejét aláássa, Smith a demokrata párt ősi hagyományaihoz folyamodott s azt a gondolatot pártolta, hogy bízzák az állami autonómiákra a szesztilalom végrehajtását: azaz annak megállapítását, hogy mi értendő „megrészegítő ital“ (intoxicating liquor) alatt. Azt ugyanis egyetlen amerikai sem vonja kétségbe, hogy a „Country“ valóban hasznot húz a prohibícióból. Az átlagos munkateljesítmény emelkedett s a közrend és a közerkölcsök elleni deliktumok száma lényegesen csökkent a szesztilalom bevezetése óta. Az utóbbi körülmény különösen súlyosan esik latba a déli fehérek szemében, akik könnyen tartják sakkban a maguk fekete tömegeit, amíg a derék négerék józanok. De a részeg szerecsen elől egyetlen fehér nő sincs biztonságban, hiszen mámoros fejjel nem gondol *Lynch* bíró kéréseivel törvényére. Mindezt azonban nem érintette volna Smith reformja, még ha képes lett volna is a Volstead-Act módosítását a kongresszusban keresztül vinni. A Dél ugyanis fönnttarthatta volna a legszigorúbb szesztilalmat és a Kelet hozzá juthatott volna a maga söréhez, vagy Chiantijához. Ez azt mutatja, hogy az átlagos amerikai szemében a szesztilalom nem gyakorlati rendszabály többé, hanem világnézeti és valláserkölcsei dogma. Megszegni lehet — errare humánium —, de hozzányúlni nem szabad.

Ezzel azonban még korántsincs vége a dalnak. Nyilván súlyosan esett latba Smith ellen még egyébként legerősebb fegyvere: ragyogó szuggesztív egyénisége is. „Az amerikai társadalom — mondja Boutmy — óriási tömegerejét az átlagember eszméinek és előítéleteinek szolgálatába állítja.“⁶ Az átlagember, az átlagos lapos józanész apothéozisa: nem ez volt-e Coolidge elnök példátlanul népszerű „uralkodása“? Csak egy dologban enged meg nagyszerűséget, zsenialitást az amerikai: ez az „efficiency“, a gyakor-

⁶ Eléments d'une Psychologie Politique du Peuple Américain. 2ième éd. p. 97

lati technikus ügyesség s ez az a minőség, amely Hoovert a jellegzetes amerikai életforma legfényesebb képviselőjévé avatja. És ismét valami, ami meghazudtolja az utilitárius szociológiát: Európa alighanem többet várhat Hoovertól, aki gyakorlati üzletember és Európa bajait közvetlen tapasztalásból jól ismeri, mint Smithtől, akinek egész orientációja szinte a naivitásig „kontinentális“ azaz belpolitikai. És mégis Európa szimpáthiái tagadhatatlanul „A1“ Smithszel voltak. Lényében, pozíciójában, fellépésében van valami romantikus varázs s a lecsúszott öreg Európa, mindhiába, jazz-band, rádió, négertánc, burleszk-film és motorkerékpár-őrület dacára, megmarad gyógyíthatatlanul romantikusnak. E mellett Smith kormányzó gondolatvilága minden más amerikai államférfiénél közelebb áll a szociálpolitikai szentimentalizmusnak ahhoz a középkorból ránkmaradt eszményéhez, amelyért az európai politikai élet legnemesebb alakjai küzdöttek és küzdenek. Újabb ok arra, hogy lehetetlenné váljék az igazi amerikaiának szemében, aki nem hisz egy állami szociálpolitika palliatív szereiben, hanem mindent a tőkeerő, a proszperitás növekedésétől vár. Persze, könnyű neki!

Ottlik László.

DIÁKSZOCIÁLIS KÉRDÉS ÉS SZELLEMI PROLETARIÁTUS.

I.

Sajtó és közéleti tényezők gyakran a diáksegítés különböző formáit, az ösztöndíjakat, kollégiumokat, menzákat illették a közelmúltban azzal a váddal, hogy mesterségesen tenyésztik a szellemi proletariátust.

Igaz ez? Felelős-e a diáksegítés részben vagy egészben a szellemi proletariátus keletkezéséért? Hol a hiba, lehet-e segíteni rajta és hogyan?

Mindenekelőtt szétválasztandó fogalom: a szellemi munkanélküliség és a szellemi proletariátus fogalmai. A szellemi munkások munkanélkülisége éppúgy az ország gazdasági viszonyainak függvénye, mint a fizikai munkások munkanélkülisége. Gazdasági katasztrófák ideig-óráig a munkanélküliség nyomorúságába dönthetnek kitűnően képzett, kiváló munkaerőket is. Ám a normális viszonyok helyreálltával ezek valahogyan ismét megtalálják a maguk helyét, — hacsak időközben testben és lélekben meg nem törtek és nem lettek alkalmatlanná a valódi szellemi munkára. Ez esetben csakugyan belekerülnek a szellemi proletariátusba.

A szellemi proletariátus zömét azonban azok alkotják, akik már eleve minden igazi hivatottság nélkül kerültek magasabb iskolákba és sem természetes tehetség, sem családi hagyomány vagy gondosabb nevelés révén nem tudtak alkalmassá válni a vezető szellemi munkára. Hiányzik belőlük az egyéniség átütő ereje, mely minden körülmények között kiküzdí a sikert, — de ügyyel-bajjal elvégezték iskoláikat, diplomát szereztek és most minden áron nyugdíjjal kecsegtető, biztos diplomás állást akarnak, lehetőleg az államtól. Tényleges tudásuk, képességük minimális — ezért a szellemi életben nem kívánatos elemet jelentenek — viszont az egyszerű és valóban nekik való munkákra nem vállalkoznak. Ha nem jutnak álláshoz — kész a forradalmár.

A szellemi proletariátusnak csak annyi köze van a szellemi munkanélküliséghez, mint a gyenge, öreg, beteges fizikai munkások csoportjának a fizikai munkanélküliséghez — t. i. gazdasági pangás idején ez a csoport lesz legelőször munkanélküli.

A szellemi proletár nem azért szenved, mert műveltséget kapott, hanem azért, mert alapjában véve félművelt ember, aki kapott ugyan egy csomó ismeretet, de sehol sem kapta meg az igazi nevelés lényegét, azt a képességet, hogy alkalmazkodjék a különböző életkörülményekhez. A szellemi proletariátus ilyen értelmezésben nem más mint még éretlen, vagy már megromlott emberanyag, a magas műveltség mázával és papiros-kvalifikációjával.

Szellemi proletárok vannak minden kultúrországban, de nálunk Magyarországon rendkívül sokan vannak — és ez a jelenség nem újkeletű. Már II. József említi egy 1784-ben kelt rendeletében, hogy a nem nemes ifjak túlnagy számban tódulnak a magasabb iskolába és ott nem érnek el megfelelő eredményt. Ipar, földművelés, kereskedelem azonban megsínylik a tőlük elvont java. munkaerőt. Elrendeli a császár, hogy ezentúl gimnáziumokba csak jeles bizonyítványú parasztfiúkat és legalább jó bizonyítványa polgárfiúkat vegyenek fel. (Helytartótanács iratai. Litt.-pol. Normálé F 7, p. 1.) Kötelezővé teszi a tandíjat is, melyből ösztöndíjakat tűz ki a legjelesebbek számára.

A reformkor reálpolitikusainak, Sándor Lipót és József nádor iratait lapozgatva lépten-nyomon találkozunk a szellemi proletariátustól, mint az állam és a társadalom veszedelmétől való félelemmel. „Száz év múlva annyi lesz a lateiner, hogy megeszik egymást“ — mondotta József nádor. (Vay, Régi Magyar Társasélet L. 408 1.) Széchenyi jóformán minden nagyobb munkájában sürgeti a „kiművelt emberfők“ sokasítását — de látja ő is a szellemi proletariátus és munkanélküliség veszedelmét egyrészt abban, hogy a magyar ifjúság java távortartja magát a valóban hasznos gyakorlati pályáktól és csak a jogászkodás van kedvére, — másrészt abban, hogy ha van is alaposan képzett szakemberünk, az éppen az általános kultúrátlanság miatt nem tud elhelyezkedni. Fél-századdal ezelőtt, Trefort nagy iskolaépítő tevékenysége idején az ellenzéki sajtó állandóan napirenden tartotta az egyetemet végzett, de elhelyezkedni nem tudó ifjak szomorú sorsát. De aggasztotta a „beteges hajlam a gimnázium felé“ ezt a nagy minisztert:

magát is, ki éppúgy mint II. József, az ország ipari fejlődését féltette (1. 1884 jan. 22-én mondott országgyűlési beszédét). Találkozunk a szellemi proletariátustól való félelemmel a múlt század végén is a nők egyetemi tanulmányaiért vívott harcokban.

Manapság a szellemi proletariátus és a munkanélküli diplomások problémája különösen aktuális. Az utóbbit a nehéz gazdasági viszonyok magyarazzák. De ha valamely állást kell betölteni, akkor megdöbbenő látni, hogy a jelentkezők százai között, akiknek papíron megvan a kvalifikációjuk, mégis alig akad valóban alkalmas ember.

Vájjon mi az oka, hogy nemzetünk ennyire hajlamos a szellemi proletariátus termelésére? Ilyen krónikus baj nem lehet egyes intézkedések következménye. Sokkal mélyebben vannak gyökerei — egészen a magyar lélek mélyében és a magyar társadalom szerkezetében.

A magyar ember mindenkori ideálja az úr — akit tisztelnek és aki parancsolhat. Az angolszász ember ideálját, a gyakorlati szellemű, dolgozó, termelő embert, nálunk a lelke mélyén senki sem becsüli eléggé. Maga a dolgozó ember sem — a gyermekéből urat akar nevelni.

II. József korában a jobbágy fiának egyetlen lehetősége arra, hogy magasabb rendbe kerüljön, az iskola volt. Akkor nemesek és jobbágyok voltak, — ma pedig vannak úriemberek és szegényemberek. Ha jogi különbségek nincsenek is már, a társadalmi különbség megvan — annak áthidalására pedig ma úgy mint 150 évvel ezelőtt, jóformán egyetlen mód az egyetemi végzettség. Mert az úriember fogalmáról mindenkinek megvan a saját meghatározása — de általában és tágabb értelemben ez alatt a diplomás embereket szokták Magyarországon érteni. A diplomának különös varázsa van, ez a modern kor nemeslevele. Ha a szegényember fia megszerzi, egy csapásra átkerül a szegényemberek kasztjából az úriemberek kasztjába, egy más világrészbe. Ez a változás néha jelent anyagi előnyt is, de nem mindig. Társadalmi előnyt azonban feltétlenül jelent. Kormányzat, közigazgatás és társadalom mind más hangon beszél vele és ha holta napjáig nem termel egyetlen egészséges gondolatot sem és tehetségtelen, improduktív tollragóként tengődik nyomorúságosan a megye, város, vagy állam nyakán, akkor is összehasonlíthatatlanul más bánásmódban lesz része, mint apjának, aki iparos volt, gazda vagy

napszámos. Könnyen megfigyelhető sok hivatalunkban, hogyan *kezelik* a szegényemberek és hogyan az úriemberek ügyeit. Ha a lényegben nem is, a formában nagy a különbség. A szegényemberben, amikor azt látja, hogy öt órák hosszat várakoztatják, míg pl- az ügyvéd úr bejelentés nélkül rögtön bebocsátást nyer a szolgabíróhoz vagy más földi hatalmassághoz — akkor érlelődik meg benne a gondolat, hogy a fiából minden áron ügyvédet nevel.

A magyar nép nagyratörő és ideális lelke nyilvánul meg abban, hogy arra törekszik, amit a legbecsültebbnek ismer — talán nem is gondolva a jövedelmezőségre.

Növeli a veszedelmet a magyar társadalom szerkezetének sokat emlegetett régi hibája, az hogy a polgári középosztály rétege papírvékony és nemzeti szempontból még ez sem szerencsés összetételű. A gyáros, a kereskedő, az élelmes üzletember nálunk szerencsétlenségünkre ritkán alkalmas arra, hogy egészséges gondolkozású magyar gyerekek ideálja, követendő példája legyen. Nálunk az iparnak, a kereskedelemnek nem sikerült átvinnie a köztudatba azt a gondolatot, hogy az ő tevékenységük valóban tiszteletreméltó és hasznos szolgálata a köznek. A polgári középosztály más boldogabb országokban hatalmas pályaudvar, ahol hosszabb időre, legalább egy-két generációra megáll egy-egy nagyrahívott család vonata és anyagiakban úgy, mint kultúrában megerősödve rohog tovább a szellemi vezérség felé. Nálunk azonban árva bakterház, ahol nem állnak meg a gyorsvonatok. Mindenki kályhafütőből akar bíboros lenni — Martinuzzi tehetőség nélkül.

Itt olyan bajjal állunk szemben, amin nem lehet máról-holnapra segíteni. A gyógyszer: a produktív munkának és a produktív embertípusnak nagyobb megbecsülése. Meg kell értetni széles néprétegekkel, hogy a szellemi vezérség tiszteletreméltó ugyan, de külön elhivatottság kell hozzá és a diploma magában véve még senkit sem tesz erre képessé. Tehetségtelen, terméketlen, diplomásoknál pedig többre kell becsülnie a köznek azokat, akik sikeresen és tehetségesen termelnek anyagi javakat.

Amíg ezekben a dolgokban meg nem változik az emberek gondolkodása (már pedig a változásnak felülről kell indulnia, mert gondolatok a társadalomban csak felülről lefelé terjednek) addig Magyarországon mindig meglesz a hajlandóság a szellemi pályák előzőnlésére.

II.

Iskolaügyi intézkedésekben, diáksegítésben nem kereshetjük a szellemi munkanélküliség igazi okát, mert ez, mint lényegében gazdasági jelenség, csak a gazdasági viszonyokban rejtőzhetik. A szellemi proletariátus keletkezésének fő okai sem itt vannak, hanem amint mondtuk, a magyar társadalom szerkezetében és világnézetében. Mégis, megállapítható e téren is bizonyos felelősség. Be kell vallani, hogy a háború utáni évtizedben elég keveset törődött a kultúrpolitika az egyetemre bocsátandók szelekciójával. Az egyetlen ilyen irányú nagy kísérlet, a numerus clausus, nem oldotta meg a kérdést.

A háború utáni évek diákszociális gondoskodását a tervszerűtlen rögtönzöttség jellemezte — hiszen az események hatása alatt sietve kellett cselekedni és hetek alatt létesíteni olyan intézményeket, melyek a harmonikus embernevelés hazájában, Angliában, századokon át fejlődtek (p. o. a kollégiumok). Ezek szükségessége nálunk a háború után máról-holnapra lett nyilvánvaló. Két menekült egyetem és a menekült diákok ezreinek nehéz helyzete tették égetővé a kérdést. A kormány menzákat és ideiglenes jellegű diákszállásokat rögtönzött és azokat ingyen vagy névleges díjért engedte át a menekült és a frontokról hazaözönlött tanulóifjúságnak. Egyházi körök és társadalmi alakulatok szintén állítottak fel diákotthonokat, menzákat. Így sikerült pillanatnyilag megszüntetni a diákok hajléktalanságát, égbekiáltó nyomorúságát.

A bérházak lakásaiban, hivatali helyiségekben, kiürített iskolákban és kaszárnyákban berendezett otthonok között volt egy-két tűrhető hely — a diákok túlnyomó nagy része mégis teljességgel meg nem felelő lakásviszonyok közé került, szomorú, szalmazsákos tömegszállásra, nyomortanyára. (P. o. a pozsonyi egyetem 60 diáklánya éveken át lakott egy budai iskola tornatermében.) A nyomortanyák ezután éveken át fogadtak be új diákgenerációkat és idővel éreztetni kezdték rossz hatásukat. A rögtönzött „kollégiumok“ menekülők feje fölé adott fedél voltak, de nem magasabb tanulmányok végzésére alkalmas helyek. Zsúfoltság és nyomorúság demoralizáló légkörében nevelték a jövő szellemi vezéreit. A jövő intelligenciája az évszámra való ittlakással kényelem, esztétika, sőt hygiéne terén is hozzászózott

a legelső és legkevésbé kívánatos életstandardhoz, ahhoz az igénytelenséghez, amelyik veszedelmes, mert már kultúrátlanságot jelent. Másrészt az ilyen intézmények jóformán semmit sem nyújtván a pusztá lakhatási lehetőségen kívül, nem is szedhettek komoly díjakat és az ifjúság tömegei úgyszólván ingyen, havi 4—8 vagy 10 pengőért laktak bennük. Segélyek, kedvezmények, ingyenes menzajegyek kritikátlan osztogatása hova-tovább odajuttatták a helyzetet, hogy a valamennyire is élelmes diáknak kevesebbe került az ideiglenes kollégiumban lakva egyetemet végezni, mintha valamely szakiskolát látogatott vagy valamely ipart tanult volna. Állam és társadalom ugyanis igyekeztek emberségi és méltányossági szempontból lehetővé tenni az egyetemi tanulmányok elvégzését azoknak a menekült és volt katonadiákoknak, akik hazulról egy krajcárt sem kaptak. Az évek folyamán azonban ezek lassanként elfogytak és helyükre kerültek mások, akik se menekültek, se katonák nem voltak, csak egyben hasonlatosak elődeikhez — hazulról ők sem várhattak semmi támogatást. Évről-évre több olyan diák jelentkezik az egyetemeken, akinek se pénze, se jó bizonyítványa, se tehetsége — csak éppen nincs kedve a kapához, kaszához és azt óhajtja, hogy az állam adjon neki négy éven át ingyen kosztot, kvártélyt, oktatást és diplomát — hogy azután ő kényelmesebben élhessen. Itt már nyilvánvalóan szellemi proletárjelöltekről van szó, akiket távol kell tartani az egyetemtől. Igaz, hogy ezekből valószínűleg jó földműves sem lesz, de legalább ne pusztítsák a köz pénzt,

E ponton felmerül a kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e ma diáksegítésre, mikor amúgy is sok a diplomás. Itt meg kell gondolnunk, hogy az államnak nemcsak az az érdeke, hogy minden diplomás állásra jusson diplomás ember, hanem az is, hogy a legalkalmasabbat állítsa oda. A diáksegítés teljes megszüntetése esetén viszont valószínű, hogy éppen a legalkalmasabbak közül igen sokan elesnének. Ezért helyes az, hogy van diáksegítés és nem mondhatjuk, hogy túlsók lenne belőle.

A diáksegítés talán azért tűnik fel túlzottnak, mert igen sokféle formában jelentkezik és rendezetlen. A tényleges segítés azonban még alig mondható elégnek.“ Legkomolyabb, legjelentősebb eszközei az internátusok. Komoly diáksegítést az az internátus jelent, ahol a havi lakbér 8—10 P körül van, de semmiestre sem több 20 pengőnél. Az internátusi hely elnyerése már

úgyszólván maga is lehetővé teszi az egyetemi tanulmányokat. Lássuk, hozzávetőleg hány ilyen hely van jelenleg?

Budapesten a műegyetemnek, a közgazdasági karnak és a tudományegyetemnek van összesen 8926 hallgatója.

Ezek számára Budapesten a következő olcsó állami internátusok adnak hajlékot:

Horthy Kollégium	450 ágygal
Collegium Medicum	113 „
Sarolta Otthon	61 „
Bethlen Margit Otthon	31 „

összesen 655 ágygal.

Szegeden az újonnan épült kollégium erősen felvitte az arányszámot. Az egyetemnek van 1458 hallgatója és az ottani

Horthy Kollégiumban elfér 260 fiú és 140 leány — összesen 400 diák.

Debrecennek van 1189 diákja.

A Tisza-kollégiumban van	70 ágy
A Horthy Miklósné-otthonban van	20 „

összesen 90 ágy.

Pécsett beiratkozott 1246 diák.

A Nagy Lajos-kollégiumban van	148 ágy
Az Erzsébet-kollégiumban van	65 „

Összesen 213 ágy.

Látnivaló, hogy az egyetemi ifjúságnak aránylag kis része (10.6%) kapja meg az olcsó internátus nagy kedvezményét. Szegeden a hallgatók 28%-a, Pécsett 17, Budapesten és Debrecenben 7—8%-a lakik az említett internátusokban.

Igaz, hogy a felsoroltakon kívül még sok más internátus, kollégium és otthon van a vidéken is, a fővárosban is, de ezek legnagyobb részében a havi bér lényegesen magasabb, úgyhogy már alig számítható diáksegítésnek. Ezeket nem számítottuk, de az ebből eredhető hibaforrást is ellensúlyozza az, hogy viszont nem vontuk le azokat a helyeket, melyeket az előbb felsorolt olcsó kollégiumokban az egyéb főiskolák hallgatói foglalnak le.

Az olcsó internátusok költségeit természetesen az állam fedezi. Internátusokra és egyetemi ifjúság segélyezésére az 1928—29.

évben 360.000 pengőt irányzott elő az állami költségvetés. A vidéki kollégiumok és a budapesti Medicum menzával kapcsolatosak. A menzákon a napi ellátás reggeli, ebéd, vacsora teljes díja mintegy havi 30—40 pengő, itt azonban az ingyenességtől kezdve a teljes díj fizetéséig sok fokozat van. A kedvezmények rendszere minden menzán más és messze vezetne, ha valamennyit ismertetni akarnók.

Kollégiumon és menzán kívül fontos módjai még a diáksegítésnek a tandíj-, szigorlati-, tankönyv-, ruha-, betegápolási s egyéb segélyek. Ezekről Budapesten központilag az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció, Szegeden a Diákvédő iroda, Pécsen a Diákjóléti bizottság igyekszik gondoskodni — ezenkívül fontos munkát végeznek a kari segítőegyesületek p. o. Műegyetemi Segítő Egyesület, Orvossegítő stb.

Mindezek a diákjóléti szervek és intézmények egymástól függetlenül alakultak és egymástól függetlenül különböző elgondolások szerint működnek.

A vezetők régóta érzik, hogy ez a heterogenitás nem válik javára a diákszociális ügynek. Ami jogos panasz van a diáksegítés ellen, az csakis ebből a rendszertelenségből, az egységes elgondolás hiányából ered. Elérkezett az ideje annak, hogy a diáksegítéssel foglalkozó szervek valamely *központi szervezetet létesítsenek és közösen megállapítsák a diáksegítés vezérelveit, megállapítsák a segélyezés módjait, felosszák egymás közt a munkát és mindenekelőtt tegyék rendszerré a segítendőők szelekciójának feltételeit.*

III.

A diákszociális kérdés sarkpontja a segélyben részesítendőkhelyes kiválasztása. Ezen fordul meg, hogy a diáksegítés óriási hasznot, vagy óriási kárt jelent-e az országnak.

Ma a különböző testületekben a legkülönbözőbb elvek érvényesülnek. Itt elsősorban a diák szegénységére, rászorultságára vannak tekintettel — ott könyörtelenül döntenek a bizonyítványok alapján — amott tekintetbe veszik az atya hazafias érdemeit is. Mikor a diákok döntenek, gyakran befolyásolja a döntést barátság, pájtáság, egyesületi politika. Gyakran tekintettel vannak a szülők társadalmi állására, néha a vallásfelekezetre is. És mindenütt

jelen van — néhol igen súlyosan esik latba — minden magyar dolgok rákfenéje, a protekció. „Kérem felvételét ingyenes helyre, mert erdészem vagy inasom fia, feleségem komornájának lánya, a főkortesem gyermeke.“ És megnyomorítjuk a magyar szellemi életet egy tehetségtelennel, — sok tehetségtelennel.

Akik komolyan foglalkoznak a diákszociális kérdéssel, érzik, hogy ebben a chaosban rendet kell teremteni, mert ma a legnagyobb jóakarat mellett is túlsók a lehetőség arra, hogy érdemtelének kapjanak, érdemesek pedig ne kapjanak segítséget.

A cél nyilvánvaló: azt az embercsoportot, melyet diploma elérése felé segítünk, úgy kell összeállítanunk, hogy abban a lehető legnagyobb valószínűséggel benne foglaltassanak a magyar ifjúság legjobbjai, a szellemi vezérségre hivatottak.

Ha volna módunk, eszközünk arra, hogy felismerjük, kik lesznek illetőleg kikből lehetnek a jövő nagy tudósai, művészei, mérnökei, kik lesznek alkotók, vezérek, államférfiak, akkor csakis ezek jöhetnének tekintetbe. De nincs ilyen eszközünk. Fialat gyerekek közül kell válogatnunk, akikben a legjobb esetben ígéretek vannak — igazi értéküket az élet fogja megmutatni. Nem tehetünk egyebet, mint hogy végtelen gonddal figyeljük ezeket az ígéreteket.

Csalhatatlanok nem vagyunk és a diákszociális kérdés azok közé tartozik, melyekben nem valószínű hogy bárki is tudna száz százalékig igazságos lenni. De keresni kell a megoldást, mert bizonyos, hogy lehet felállítani olyan rendszert, mely viszonylag mégis igazságosabb és helyesebb eredményre vezet a mai rendszert^{en}ségnél.

Ilyen rendszer felállításánál tisztáznunk kell, hogy milyen szempontokat akarunk figyelembe venni, milyen követelményeket állítunk fel. Nem képezheti vita tárgyát, hogy az első követelmény a *tehetség*.

De amilyen könnyű belátni, hogy a tehetség a legfontosabb követelmény, olyan nehéz megállapítani a tehetséget. Csak a bizonyítványra támaszkodhatunk — és az nem egészen megbízható. Eltekintve attól, hogy az osztályozás mértéke szinte minden iskolában más, közhely, hogy az életben gyakran elbukik a tisztajeles diák. A tisztajeles középiskolai bizonyítvány nem mindig eredeti tehetség jele — sokkal inkább általános pontos szorgalomé, — mely a későbbi években gyakran lapos közepszerűséggé hanyatlik.

Igazságtalan osztályozás sem tartozik a lehetetlenségek közé — a szervilis törtető jobb osztályzatot küzd ki magának, míg éppen a kivételes tehetségű gyerek, akiben sok energia forr, kerül néha összeütközésbe egy-egy elkeseredett vidéki professzorral és azután esetleg egész középiskolai pályáján rajta ragadnak a hármások.

A bizonyítványt, jobb híjján el kell fogadnunk a tehetség mérésének alapjául, de nem föltétlen érvénnyel. A bizonyítványon kívül legalább még egy támpontnak kellene lennie a diák tehetségére nézve. Ezek többfélék lehetnek — legajánlatosabbnak látszik a jelentkezőknek versenyvizsgára bocsátása, vagy lelkiismeretes, alapos pszichológiai vizsgálat. Az ilyen vizsgálat eredménye már hasznosan lenne egybevethető a középiskolai bizonyítvánnyal. Magában véve ebben sem lehetne teljesen megbízni, de ahol a kítűnő bizonyítvány mellett a pszichológus is kiváló szellemi tulajdonságokat jelezne, ott megnyugodhatnánk abban, hogy jól választunk.

A tehetség megítélésénél kell tekintetbe vennünk a diák külső életkörülményeit. Ha például egy tehetséges és egy középszerű diák közül az első menekült családdal és hat kis testvérrel együtt él egy odúban, nappal korrepetál és este moziban zongorázik, akkor valószínű, hogy a középszerű fog jobb tanulmányi eredményt felmutatni. Ezért kell külön beszámítani az anyagi és lakásviszonyokat, úgy mint a testvérek számát.

Ha így a jelöltek közül kiválogattuk azokat, akik tehetség dolgában reményt nyújtanak, szemügyre vehetjük a jelentkezőket a második szempontból is, melyet az átöröklött kultúra szempontjának nevezhetnénk. Megvizsgálunk, hogy milyen családi körülmények közül készül egyetemre a jelölt, milyen intellektuális nivójú szülők, rokonság között töltötte el gyermekkorát fogékony éveit. Ahol p. o. fizikai munkából élő szülők között látnánk felcsillanni a magasabbrendű szellemi érdeklődés jelét, azt a legjobb auspiciumnak vehetnénk. De efféle adatok hiányában, egyenlő tehetségű jelöltek közül, előnyben kellene részesíteni a diplomás ember gyermekét. Nemcsak azért, mert nagyobb fájdalom az a diplomás ember családjában, ha a gyermeket pénz hiányában nem tudják taníttatni, nemcsak azért, mert több garancia van benne, hogy helyét meg fogja állni, hanem azért is, mert az ilyen eljárás a társadalom szerkezetében kisebb zökkenőt és zavart jelent mint az ellentétes. A magasabb szellemi és erkölcsi kultúrát a család

nem szerzi máról-holnapra, az nemzedékek által gyűjtött kincs és a nemzet szempontjából is számottevő erő. Idővel egy-egy család belefárad a szellemi munkába, degenerálódik és lehanyatlík. A köznek semmiképen sem kötelessége, hogy ezt a folyamatot feltartóztassa — az elpusztult helyébe majd felnövekednek alulról új, életerős családok. De amikor erőszakos külső erő és nem belső gyengeség miatt jut bajba egy család, vagy egy osztály, — akkor a köz veszít vele, ha veszni hagyja.

Harmadik szempontunk a köz kötelezettsége kell hogy legyen. Sokat vitatott kérdés, hogy tekintetbe vegyük-e a diák-szociális válogatásnál a köz tartozásait, — hősi halottak, rokkantak, menekültek, köztisztviselők gyermekeivel szemben.

Nagyon méltányos, hogy azok a gyermekek, akiknek szülei életüket vagy vagyonukat áldozták a hazáért, előnyben részesüljenek — és pedig különösen akkor, ha diplomás szülők gyermekei. Hiszen ha a hadiárva atyja nem esett volna el, akkor taníttatta volna gyerekeit! A köz tartozik ennek a gyerekek a tanulási lehetőséggel. „Lejáratjuk és nevetségessé tesszük az önfeláldozó hazafiságot, ha ilyen esetekben nem vesszük tekintetbe“, — mondja az egyik párt.

A másik párt azzal érvel, hogy éppen azzal tesszük nevetségessé a hazafiságot, ha annak nevében előnyben részesítünk egy tehetségtelen gyereket, a tehetségesebb, érdemesebb rovására. A hadiárvak ügye szociális kérdés — a diáksegítés viszont kulturális, kérdés. Az államnak és társadalomnak más úton kellene lerónia hálóját a hadiárvakkal, rokkantakkal szemben.

E sorok írója úgy véli, hogy ha az állam és társadalom valóban abban a helyzetben volna, hogy más úton tudná leróni hálóját, akkor ezt a gondolatot ki lehetne kapcsolni a diáksegítés ügyéből, éppúgy, ahogy a köztisztviselők gyermekeinek sem kellene tandíj-kedvezményt adni, ha e köztisztviselők megfelelő fizetést élveznének. De tudjuk, hogy ez nincs így és tudjuk, nem ignorálhatjuk, hogy az állam és társadalom nem tudják teljes mértékben teljesíteni kötelezettségeiket a háború áldozataival szemben. Ezért amikor az állam, a köz ad valamit és jelentkezik valaki, akinek az állam és a köz tartozik, szent és becsületbeli tartozással nem mondhatja jó lélekkal, hogy „én nem ebből a zsebemből tartozom, amiben van valami, hanem a másikból, amiben nincs semmi, ott kereskedjél“!

De szelekciós szempontok is vannak itt. Ahogy a szellemi kultúrának van tradíciója, úgy van tradíciója a jellemnek, becsületnek, kötelességtudásnak, magyar érzésnek és áldozatos hazafiságnak is. Az, hogy egy jelentkező hadiárva vagy rokkant, menekült vagy köztisztviselő atya gyermeke, legtöbb esetben komoly garanciát jelent éppen abból a szempontból, ami egyébként a legnehezebben fogható meg — erkölcsi szempontból — magyarság, nemzeti érzés szempontjából. Mindezen szempontok tekintetbe vételével felvetjük itt egy pontozási rendszer gondolatát. E szerint a felvételre való érdemesség megállapításánál előnyben volnának részesítendőek azok, akik az alábbi körülményekre hivatkozhatnak. Ezek a feltételek fontosságuknak megfelelő pontszámot kapnának.

Tiszta jeles érettségi bizonyítvány	15pont
Maximálisan jól sikertűl versenyvizsga, vagy pszichológiai vizsgálat eredménye	10 „
Diplomás atya	3 „
„ anya	3 „
Hősi halott, vagy teljesen keresetképtelen atya	hadirokkant 5 „
Rendkívül nehéz anyagi v. lakásviszonyok	5 „
Kettőnél több testvér (1-2-3-4)	4 „
Menekült v. hasonló katasztrófákon áment	család 3 „
Vagyontalan tisztviselő család	2 „

Hangsúlyozom, hogy ez a kísérlet nincsen kipróbálva csak a gondolat illusztrálására szolgáló s bő megvitatást igénylő rendszer, amely bizonyára kiegészítésre, javításra szorul. Ilyen szempontból kérem is mindazoknak véleményét és tanácsát, akik gyakorlatilag foglalkoztak diáksegíttéssel.

A pontozási rendszer használatát nem képzelem úgy, hogy annak eredményéhez mindenkor mereven ragaszkodni kell — az inkább reális alapja lehetne a tárgyalásnak. A segélyeket, ösztöndíjakat stb. osztó bizottság előadója előre elkészítené a pontozást és azután ha a bizottság megokoltan érezné, hogy eltérjen az eredmények által megadott sorrendtől — ám tegye meg, de okolja is meg, hogy miért tette. Akármennyire kiegészíthető és javítható ez a pontozási rendszer, sohasem teheti teljesen feleslegessé az emberi ész és szív esetenként finoman mérlegelő mun-

káját. Az oktalan jószívúséggel, jogosulatlan protekcióval és különféle elfogultságokkal szemben mégis bizonyos gátat jelentene.

A helyes szelekció további feltétele a megfelelő válogatóbizottság. Ennek összeállításánál két elvet kell szem előtt tartani — azt hogy a bizottság ne legyen túlnagy és ne álljon homogén elemekből. Ha reálisan számolunk a fennálló szokásokkal, sajnos fel kell tennünk, hogy ahány bizottsági tag van, legalább annyi protekciós diák számíthat kedvezményre. Ezért a felvételi bizottságokat erősen meg kellene szorítani — 4—6 tag és egy előadó elvezethetik 5—600 kérvény felülbíráását is.

Homogén elemekből p. o. csupa tanárból vagy csupa hivatalnokból azért ne álljon a bizottság, mert félő, hogy egyoldalú értékelések alapján fognak válogatni. Egy-két tanár, állami vagy városi hivatalnok, az ifjúság egy képviselője és ezek mellett legalább egy szabad pályán lévő gyakorlati emberből kellene állnia a jó bizottságnak. Ügy férfiak, mint nők folyamódásait igyekezni kellene vegyes, férfiakból és nőkből álló bizottság elé vinni.

Mindezeknek ismerniök kell egy általános, országos érvényű elgondolást és azt venniök irányelvül — módosítva az egyes konkrét esetekből és a helyi viszonyokból folyó szükség szerint.

Ha egyesíteni tudjuk a diákszociális szerveket és intézményeket, ha a mostani rendszertelenség helyett elérjük, hogy működésük egységes alapelvek szerint történjék, ha meg tudjuk fogalmazni az alapelveket úgy, hogy ezek a szellemi vezérségre valóban legalkalmasabb anyag szelekcióját biztosítsák és ha ragaszkodni fogunk ezekhez az alapelvekhez, akkor nem kell félnünk attól, hogy a diákszociális gondoskodás a szellemi proletariátust fogja szaporítani.

Bobula Ida.

A NÉMET SZOCIOLÓGUSOK ZÜRICH VÁNDORGYŰLÉSE.

A Deutsche Gesellschaft für Soziologie, legalább is annak jelenlegi vezetősége, befolyásosabb és hangosabb tagjai nem viseltetnek különösebb rokonszenvvel a mai Magyarország iránt, a Társadalomtudományi Társulatot pedig, nyilván egy tárgyilagos honfitársunk jóindulatú információja alapján, reakciós, fascista politikai klubfélének tekintik. Az sem lehetetlen azonban, hogy magatartásuk csak részjelensége a németeknél irányunkban újabban elég gyakran megnyilvánuló ellen-szenvnek és bizalmatlanságnak. Ha az okokat fel akarnánk kutatni, ennek a német szociológus akadémiának szociológiáját kellene megírunk, keresnünk kellene a tagjai választásában érvényesülő szempontokat stb. Ez nem feladatunk. Nyilván nem a rokonszenv és a közeledés vágya vitt kongresszusukra, hanem egy meggyőződés: a tudomány nemzetfeletti voltába vetett hit, melyet egyik barátunk, Wiese így fogalmazott: „A társadalom megismerésének problémája megvan minden népnél. Az a veszély, hogy az egyoldalúvá és szűk látókörűvé válik, fennáll mindenütt. Csak ha az egyes országok és földrészek tudósai a kutatás eredményeit egymásközött állandóan kicserélik, remélhetjük, hogy a sok buzgó törekvés végső eredménye az általános érvényesség lehető magas fokát fogja elérni.“

A minden két évre tervezett Soziologentagot, ez alkalommal a hatodikat, a Társaság Zürich városába hívta össze, ez év szeptember 16-ára.

Tárgyalásra és megvitatásra a következő témákat tűzték ki: 1. A verseny. Előadók: Wiese és Manheim. 2. A vándorlás. Előadók: Honigsheim és Oppenheimer. 3. A megértés. Előadó: Sombart s 4. A művészet kezdetei. Előadó: Thurnwald.

A közepes érdeklődés mellett lefolyt kongresszusról a következőkben számolok be:

Tönnies elnöki megnyitójában a vendéglátó hatóságokhoz intézett üdvözlések után, elparentálta az egyesületnek múlt év óta elhunyt tagjait: Emil Schiff-et, Albert Hahn-t, Leonard Nelson-t, Elemér Kármán-t s végül Max Scheler-t, akiről mint a katolikus szellemiség apologétájáról különös melegséggel emlékezett meg.

Utána dr. *Wettstein* svájci kormánytanácsos tolmácsolta a szövetségi elnök és a kormányelnök üdvözlét. Elismeréssel nyilatkozik arról a nehéz munkáról és küzdelemről, amelyet a szociológia önállóságáért

folytatott. A gyakorlati politikust elsősorban az államnak és társadalomnak egymáshoz való viszonya érdekli s engedelmet kér arra, hogy mint dilettáns ehhez a kérdéshez hozzászólhasson. Véleménye szerint a társadalom az a termőtalaj, amelyből, mint fa az állam kinőtt. A szociológus a kertész, aki a termőtalajt, annak erejét, nedveit és a benne lévő lehetőségeket kutatja. Keresi továbbá azokat az eszközöket is, melyekkel a talajt javítani lehet s úgy véli, hogy a fa gondozása a politikus feladata. A svájci demokrácia köves talajból nőtt ki, gyümölcsei nem mindig jóízűek. Sok probléma vár tehát még megoldásra. Érdekelné a népszavazás szociológiája. Mi az oka annak, hogy a közvéleményből alig lehet az elkövetkező népszavazás lefolyására következtetni? Példát említ: határozott, egyhangú és türelmetlen közvélemény követelte a háború alatt szerzett nagy vagyonok erélyes megadóztatását, mégis amidőn egy ezt célzó törvényjavaslat került a nép elé, azt szinte egyhangúlag vetette el.

Utána dr. *Haberlin* városi tanácsos tolmácsolta Zürich város üdvözlétét, *Grossmann* professzor pedig a zürichi Közgazdasági Társaság nevében mondott köszönetet, melyben a társaság által szerkesztett emlékiratot följánlotta a kongresszus résztvevőinek. Végül *Heilbron* német főkonzul mondott pár szót a berni német követ nevében.

A formások lezajlása után *Wiese* tartotta meg az első nap főreferátumát a versenyről, vonatkozástudományi alapon. Témáját két részre tagolta, beszélt a versenyről, mint tényről s mint társadalmi rendszerről. Lényegében ugyanazt mondta el, amit az Elster-féle *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* 4. kiadása számára ez alatt a címszó alatt megírt. Céljaul elsősorban a kérdés szociológiai izolálását tűzi ki. Kutatni kívánja, hogy a szociológiai optika révén milyen új ismeretekhez juthatunk el a konkurrencia lényegét és társadalmi jelentőségét illetőleg. Kétségtelen, hogy nagyon nehéz régi és gyakran feldolgozott problémákat a lelkünk mélyén élő előítéletek nélkül tárgyalni. A közgazdaság tudománya, amely jóformán kizárólag foglalkozott eddig a verseny kérdésével, dicshimnuszokat zengett róla, vagy gyalázkodott. Az individualizmus és univerzalizmus régi ellentéte ez, s mint ilyen nem tudományos megoldása a kérdésnek. A nemzetgazdasági irodalom tisztán gazdasági szempontból vizsgálta a konkurrencia kérdését s úgy beszélt a versenyről, mintha a gazdasági életben vagy csak teljesen szabad verseny, vagy csak megkötött állapot volna lehetséges. Pedig a helyzet az, hogy igazi szabad verseny sohasem volt és nem is lesz soha. Schmöller, Oppenheimer és Max Weber szempontjait ismertetve, hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a versenyt, mint minden élőlénynél meglévő, ható és elsőrendű fontosságú viszonylatot tárgyaljuk. Megállapítja, hogy a verseny az emberek közötti viszonylatokban: gazdasági, politikai és irodalmi életben sohasem volt és sohasem lesz kiküszöbölhető. Az emberi akarat azonban mérsékelheti, szabályozhatja, organizálhatja azt; de ha a gazdasági élet területén organizatorikus

rendsabályok szűk korlátok közé szorítják, úgy annál erősebben fog a társadalmi élet más területein érvényesülni.

A konkurrenciát elsősorban funkciójából kell megismerni, ami abban áll, hogy mind az egyes embernek, mind az egyes társadalmi csoportoknak egy cselekvési helyet jelöl ki s ezt a cselekvést elhatárolja. Amidőn ezt a szerepét játssza, akkor a verseny maga részben kiegészíti, részben ellensúlyozza azokat az elveket, amelyek különben az embereknek egymáshoz való viszonyát szabályozzák. Ilyen elvek például a szolgálati idő, a turnus, az örökösödés. A versenynek két fajtája van. Az első esetben egy embercsoport bizonyos kis számban meglévő tárgy elnyeréséért versenyez, itt tehát az elnyerendő tárgyak kis száma kiváltó oka a versenynek. A másik esetben hasonló törekvésűekkel szemben kedvezőbb helyet akarunk biztosítani a magunk számára (rivalitás, ambíció). Ezek után Wiese a versenyt a következőképpen határozza meg: a verseny az a társadalmi viszony, amely hasonló cél után törekvő egyesek vagy csoportok között fennálló azokat az ellentétes befolyásolásokat foglalja magában, amelyek a törekvés hasonlóságából következnek. A verseny nemcsak gazdasági téren, hanem a szellemi élet terén is megvan és rendkívül erős hatású. A tudomány terén is a lom elfedi az értéket s a figyelő és éberszemű versenynek megvan a maga tisztító hatása. Az is kétségtelen azonban, hogy a nagy eredmények elhallgatása is lehetségessé általa válik s a kutató tudóst barátainak pletykái, cinikus anekdoták, meghitt körök jóindulatú kritikái sokszor idő előtt elkedvetlenítik, bekövetkezik a férfikor derekán az a keserű tudat, hogy hiábavaló minden nemesebb törekvés. Kívánatosnak tartaná, hogy valamennyien méltányosabb magatartásra törekedve, becsüljük meg egymás szellemi teljesítményeit úgy, mint saját magunkét.

A versenynek, mint társadalmi rendszernek megítélésénél 3 elvet lehet megkülönböztetni. Első a szabad verseny, amely a modern Amerikát jellemző elv, és ezért hajlandó volna azt yankee-elvnek nevezni. Képviselője a szerencsevadász. Senki sem kérde, hogy kiktől származol(kik a rokonaid, hanem az egyetlen kérdés, amely ezt a társadalmat érdekli: milyen munkát tudsz eredményesen végezni? Megállapítandó azonban, hogy a társadalmi startolás ebben az esetben sem egyenlő, klikkek és protekció épp úgy hat, mint Európában. A második a feudális elv, amely a mi társadalmunk elve. Ez a versenyen kívüli szabályozó elveket, például a származást, vagy képzettséget nagybecsüli, de mindinkább teret enged a szabad versenynek, mint társadalmi rangot megállapító tényezőnek. A harmadik volna a Dharma-elv, amely, ha a társadalomban következetesen érvényesülne, temetői csend és nyugalom lenne eredménye. Ez a hindu filozófia: mindenki maradjon meg a sors által kijelölt helyen és működési körben, ne vegye fel a küzdelmet sem embertársaival, sem a társadalmi körülményekkel. Kérdés, hogy a három elv közül melyik a legkívánatosabb? A szabad verseny kétségkívül rejt magában olyan veszélyeket, melyek meggondolásra intenek. A teljesítmények rangsora vajjon kétségtelen-e? Sajnos, elég gyakran a silány-

nak kedvező kereslet szabja meg az értékrendet. S a verseny gyakran erőszakká és csalárdsággá fajul. Teljesen szabad verseny mellett nagyon gyakran a legelszántabb és legerkölcstelenebb embereknek lehetnének legnagyobb sikereik. Másfelől vitás, hogy a legjobbak kényuralma például kívánatos volna-e a társadalomban? A verseny elve, amely egyesek helyét a társadalomban teljesítményeik szerint jelöli ki, sok esetben azért nem lesz kívánatos, mert van olyan életterület, a hivatali élet például, ahol a biztonsági érzet fokozása és megtartása fontosabb, mint az ambíció felkeltése. Munkakészség és tevékenység ilyen esetekben más eszközök által buzdítandók, mint a verseny elve. Végeredményben: egyik elvet sem szabad túlzásba vinni, meg kell hagyni a versenyen kívüli elveknek is a maguk szerepét, A jelenben a mi kultúrkörünk követelményeinek az a rendszer felel meg a legjobban, amely a verseny elvét nem a majdnem mindég káros monopóliumokkal, hanem a Dharmaelvből folyó státútmokkal korlátozza. A verseny legkiválóbb hatása, laogy az a meggyőződés rejlik benne, hogy kiki a maga szerencséjének kovácsa. Olyan világban, ahol a verseny elve nem volna meg, talán nem is volna érdemes élni.

„A verseny főkép szellemtörténeti szempontból“ címmel *Mannheim* heidelbergi magántanár tartotta a második előadást, amelynek jól megérdemelt sikere és nagy hatása volt. A referátum nem követte a ki nyomtatott syllabusokat, illetőleg az ezekben foglalt rendszernek csak egy részét tartalmazta, úgy hogy a következőkben azokat a feljegyzéseket vettem alapul, amelyeket az előadó volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

Az előadó a konkurrencia és koncentrálódás kérdésének vizsgálatát tűzte ki céljául, egyben adalékokat akart szolgáltatni a szellem szociológiai elméletéhez. Elfogadja Wiesenek azon megállapítását, hogy a verseny a gazdasági életszférán túl az egész társadalmi élet jelensége. ő a konkurrenciát kizárólag a szellemi élet terén óhajtja vizsgálni, még pedig konstitutív jelentőségében. Mert a verseny nemcsak alkalmi ok a szellemi élet terén, hanem minden időben a versenynek uralkodó formája meghatározza, más tényezőkkel együtt a kul túr javak alakját, azoknak tartalmát és az egész kultúrmozgalmat is. Tiltakozik az ellen, hogy ezt valaki túlhajtott szociologizmusnak nevezze, mert ez korántsem jelenti azt, hogy a szociológiai konstrukcióból a szellemi alkatok igazságtartalma és érvényességi tartalma felépíthető lenne. Az értékelési és ismeretelméleti probléma tárgyalása kizárandó ebből a problémakörből. Tétele ez: a társadalmi élet mindenkori formája és struktúrája az, ami a hozzátartozó szellemi életet meghatározza.

A francia forradalmat követő nemzedék visszatekintése megalkotta a szellem fenomenológiáját, másodsor rámutatott a történeti tényezők konstitutív jelentőségére. Jelen feladatának a társadalmi tényezők konstitutív jelentőségének vizsgálatát tekinti. De nem az egész szellemi élet, hanem csak a gondolkozás területén s itt sem a természettudományi,

hanem a szellemtudományok területén óhajtja vizsgálódásait folytatni. Ez a lét által meghatározott gondolkodás (seinsverbundenes Denken). Egyes csoportjai: a történeti tények feletti gondolkodás, a társadalmi tudományok, a mindennapi élet okoskodása, a politika stb. Ezt a gondolkozást az egész ember végzi (der ganze Mensch), s a gondolkodás eredményébe belenyúlik a gondolkozó történelmi és társadalmi meghatározottsága, befolyásolva nemcsak állásfoglalását és értékelését, hanem az egyes témák kategoriális feldolgozását is. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a társadalmi tudományok terén elért ismeretek csak illúziók és teljesen szubjektívek lennének, hanem csak azt, hogy azok perspektívan léthezviszonyítottak (daseinsrelativ). Egy mondatba összefoglalva: a tárgy kvalitatív tulajdonságai csak határozott történeti-társadalmi-öntudati struktúrák előtt lesznek láthatóvá.

Miért folyik a szellemi élet terén a verseny? Kétséget kizárólag megállapítható, hogy a helyes társadalomlátás birtokáért, azért a presztízisért, hogy a helyes társadalommagyarázat letéteményesei vagyunk. Megmagyarázott világban nőünk fel, ahol mindennek megvan a maga értelme és jelentősége s azért küzdünk, hogy a lét nyilvános magyarázata, illetőleg ennek a joga a mienk legyen. Ez nincs egyszerűen, mint a tudomány eredménye az ember birtokában, hanem küzdeni kell érte. Ez nem kontemplatív tudományszomj, hanem világmagyarázat, mint a hatalmi berendezkedés kiegészítője.

Létrejöttének négy típusa van. És pedig 1. a konszenzus, a spontán együttműködés, 2. valamely csoportnak vagy intézménynek van monopol helyzete a világ megmagyarázására, 3. több csoport konkurenciája, ezt atomizált versenynek nevezhetnénk, s végül 4. több egymással versenyző világmagyarázó centrumnak egységesülése egy domináló standorton, amikor is sok egymással versenyző, kisebb jelentőségű és hatékonyságú világszemlélet helyére kevesebb számú, nagyobb hatású magyarázó központ lép,

A konszenzus gondolkodás csak a fejlődés kezdetén, társadalmilag homogén rétegeknél lehetséges. A tapasztalat tere, alapja teljesen egységes, a gondolkodásra irányuló alapakat egyirányú. Ez a hagyományozott bölcsesség, amelyet a közmondások és a mítoszok őriznek. Ily módon gondolkozik a primitív nép embere s ma is a kisebb kultúrájú ember. Ennek enunciatív jellege van, dialektív és személytelen. Ez a konszenzus-gondolkodás és világmagyarázat ma is hat az élet dinamikájától távoleső területeken. Továbbmenve, ami az élet fejlődő dinamikájában nem vált problematikussá, az ma is megmaradt, mint mindennapi életbölcsesség.

A monopol-helyzetre példa a középkor egyházának világmagyarázata. A monopol-helyzetet a hatalmi tényezőkön kívül az okozta, hogy a papok tudtak írni és olvasni, tudtak latinul és az igazság forrása, a Biblia csak számukra volt hozzáférhető. Az első csoporttal rokonnyiban ez az gondolkodásforma, hogy a gondolkozási bázis még

viszonylagosan egységes: ez a keresztény hit. Jellemzője a tradíció és a tekintély. Különbözik azonban az elsőtől már annyiban, hogy ez már írásba foglalt könyvbölcsesség. Bekövetkezik a világmagyarázat meghasadása. Van egy hivatalos világmagyarázat: az egyházé, de megmaradt a régi konszenzus gondolkodás világmagyarázata is. Ennek a csoportnak alaptípusa: az ordo, a rend. Minden új ismeret az eddigi ordoba építendő be. — A harmadik csoport akkor veszi kezdetét, amikor az állam is megerősödven, igényt formál a társadalom magyarázására. Ekkor már két monopol-helyzetben lévő világmagyarázó centrum van. S lassan kifejlődik az udvar körül az udvari nemesség, erősödik a polgárság, szekták keletkeznek stb. stb. s egyre számosabb a nemintézményes életkörök száma, amelyek igényt tartanak a világ helyes megmagyarázására. Ezt a csoportot jellemzi, hogy orientálódó alapja nem a rend s hogy eltűnik lassan az intézmények tekintélye. Minden életkörnek megvan a reprezentatív tapasztalati köre, a maga paradigmája, gondolkozási modellje. Manchester másképpen gondolkodik, mint a pietisták, de azért mindenik hivatalos és egyetlen érvényű világmagyarázat akar lenni, úgy hogy az az érzése az embernek, mintha nem is ugyanabban a világban élnének. Az ordo helyére egy multipoláris világnézet lép és a legkülönbözőbb álláspontokról kísérlik ugyanazt a tényt megmagyarázni.

Így jutunk el a jelenlegi helyzethez. Az egymással versenyző és mérkőző standortok egységesülése bekövetkezik. A kisebb jelentőségű ellentétek redukálódnak és reprezentatív polarítások alakulnak ki. Az ilyen koncentráció két módon alakul ki: 1. verseny és szelekció, továbbá 2. a szellemi áramlatok irányító funkciója révén. Erre legjobban a politikai élet mutat rá. Például a konzervatív párt platformján a következő csoportok találkoznak. A régi rendi csoportok, romantikus liberálisok, amelyek reakcióssá váltak, egyetemi körök, a bürokrácia stb., a liberalizmussal szemben sok megalkuvás útján egy egységes programot alkottak és dolgoztak ki a maguk számára. A polarításoknak hordozója ma is az „elité“. A mai világnézet tehát így alakul. Nincs egységes gondolkozási bázisa az embereknek, az ordo gondolata megszűnt hatékony lenni. Nincs multipolaritás sem, bár az egyes ember így véli, hanem dinamikus platformok vannak s ezek irányadók a modern világnézet megmagyarázásában. A verseny a továbbiakban a polarizáción túl szintézist is eredményezhet: az egyik fél teljesítményét az ellenfél átveszi.

Az előadásokat követő vita szegényes, fáradt és színtelen volt. Először *Tönnies* emelkedett szólásra s ethimologizálni kezdett, mondván, hogy maga a konkurrencia, mely a konkursus szóból származik s együtt futást jelent, maga az élet s így természetes. De a „Wettbewerb“ nem természetes és ha fogalmát elemezzük, ehhez a versenyhez bíró kell, amely a verseny tárgyát képező dolgot a győzőnek odaitéli. Unalmas és semmitmondó hozzászólása után *Alfréd Weber* beszélt nyilvánvaló rosszindulattal és fölényesen. Megállapítja, hogy Mannheim egész előadása önmagában véve értékes lett volna, de lényegében kevés köze van a konkurrencia problémájához. Egyébként aláírja Mannheim legtöbb

megállapítását. Ennek a relacionizmusnak nagyobb jelentőségét és újszerűségét nem látja, hiszen valamennyien relacionisták vagyunk. A görögök gondolkozási kategóriáját is másképen alkalmazzuk, mint ők még kevésbé engedhető meg tehát, hogy W. a telegráfok világában a Dharmaelvet emlegesse. Mannheim egész előadásából hiányzik a teremtő szellem elismerése s mint ilyen nem más, mint fölhígított történeti materializmus, ügyesen előadva, amely azonban az alkotás, a teremtés, a szellem megértésére nem alkalmas.

Sombart vitásnak tartja, hogy ilyen általános viszony lattudományi fogalmakkal, mint a Wiese versenyfogalma, eredményt érhetünk el, mert ha azt teljesen általánossá teszik, semmi tartalma sem marad. A tudományos célszerűség megkívánja, hogy a versenyt is például az egyes jelentésszefüggésekbe helyezzük és így próbáljuk megérteni. Mannheim előadását teljesen magáévá teszi. Minden megismerés és minden ismeret többé v. kevésbé személyhez kötött, még a természettudományok területén is. Előadása főérdemének a maga részéről főképen azt tekinti, hogy az szakított a történelmi materializmussal. Megkérdi Mannheimot, hogy jól értette-e előadását, elismeri-e a lét objektivitását és a szellem realitását. (Mannheim igennel válaszol.) A továbbiakban a megismerés általános érvényűségének és rákényszeríthetőségének problémájával foglalkozik. A filozófia megoldás az objektivitás kedvéért lemond az általános érvényűségről. Egyik filozófiai rendszer sem akar általános érvényű lenni: kísérletek a világ megmagyarázására. A természettudományi gondolkodás az objektivitást veti el, őt a dolgok lényege nem érdekli, célja a külső jelenségek rendezése. Épp ezért csak rendező elvet keres és ezen a határon belül általános érvényűségét igényel. A kultúra szférájában a szellemtudományok szintén általános érvényűsége törekszenek. De nem kell a lényeg megismeréséről lemondaniok, mert az általános érvényűsége való igényük megmarad, ha az értékelésmentesség követelményét szemük előtt tartják. Csak az értékelések szubjektívek. S ha már ennél a problémánál tart, felhasználja az alkalmat, egy vele szemben fönnálló régi előítélet eloszlatására. Számosan vannak, akik tudományos állásfoglalását bizonyos kérdésekben nem tartották következetesnek s most ezeknek akar magyarázattal szolgálni. 1894-ben kezdett először Marxszal foglalkozni és felfedezte jelentőségét. Ugyanakkor königsbergi porosz egyetemi tanár volt és elképzeltetően súlyos konfliktus támadt katedrája és tudományos meggyőződése között. Ilyen élmény következtében jutott ő el az értékmentesség követeléséhez, A szólásra rendelkezésre álló idő azonban letelt, Tönnies csenget, s így *Sombart* felszólalása ép úgy, mint az utána következőké csupán töredék maradt.

Wilbrandt különös örömmel hallgatta végig Mannheim előadását s elégtétellel látja, hogy a filozófia helyére lassan a társadalmi tudományok fognak lépni. Wiese vallomására, hogy olyan világban, amelyben nincs meg a szabad verseny, nem volna érdemes élni, azt válaszolja, hogy ez már maga értékítélet s egy objektivitásra törekvő társadalomtudós szájából ilyennek nem volna szabad elhangzania. De ezenkívül is

ő ismer egy másik életattitűdöt, s ez Romáin Rolland *Jean Cristoph*-jéé. S ha már Wiese és Sombart megengedték maguknak a lírai nyilatkozatokat, engedjék meg neki is, hogy Wiesevel szemben vallomást tegyen egy más társadalmi berendezkedés mellett, amelyben, mint eszmény egy nemesebb elv uralkodik: mindenki a rendelkezésére álló erővel, legjobb tehetsége szerint szolgáljon a köznek. Ne vádolják őt meg azzal, hogy itt a szocializmus bármely fajtájának propagálására vállalkozik, bár ő igenis lát lehetőségeket ebben az irányban is, különösképen pedig a fogyasztási szövetkezetek irányában.

Az utána következő szónokoknak, kik számszerint kilencen vannak hat-hat perc áll rendelkezésükre. Természetes, hogy ez alatt az idő alatt érdemlegest mondaniok nehéz lett volna, úgy hogy Stoltenberg, Jerusalem, Singer, Lederer és Löwe felszólalásai után Mannheim heidelbergi szemináriumának jelenlevő növendékei, már a felszólalási idő rövidsége miatt is, csak mesterük dicséretére szorítkoztak.

Wiese és Mannheim szólaltak fel végül a zárszó jogán. Wiese tételeihez alig fűztek a felszólalók egy-két megjegyzést, nem is volt tehát mire válaszolnia. Mannheim pedig kénytelen-kelletlen megállapította, hogy a vitában résztvevők személyéhez nagyon jók voltak — de előadásával érdemben nem igen foglalkoztak.

A második nap *Honigsheim* tartotta meg előadását a vándorlásról, praehistorikus-ethnologikus szempontból. A vándorlások között különbséget tehetünk aszerint, hogy emberek vagy társadalmi formák vándorlásáról beszélünk. Ő főképen az emberek vándorlásával szándékszik foglalkozni. A második problémakörből csak azt említi vázlatosan, ami a főtémájára nézve jelentős. A társadalmi formák ugyanis szintén vándorolnak. Megkülönböztethetők ellenséges és barátságos, gazdasági és szellemi eredetű térítések. Maga az a mód, ahogy egyes társadalmak átvésznek idegen társadalmi formákat, különböző lehet aszerint, hogy az átvett társadalmi formák egy már meglévő szükségletnek kielégítésére szolgálnak, vagy pedig már meglévő, de máskép alakult szükségletek számára nyújtanak új kifejezési formákat.

Ha azokat a formákat akarjuk osztályozni, amelyek szerint a vándorló emberek osztályozhatók és keressük azokat a célokat, amelyek felettük sokszor öntudatlanul uralkodnak, a következő csoportokhoz juthatunk el: Vándorolnak az emberek, anélkül a szándék nélkül, hogy a szóban forgó területet végérvényesen elhagyják, élelemszerzés céljából, amint ez még meg nem települt népeknél, gyűjtésből élő vadászoknál, magasabb társadalmi fokon levő vadásznépeknél, továbbá nagy családban élő állattenyésztőknél előfordul. Vándorolnak aztán az emberek azzal a céllal, hogy lakóhelyüket végérvényesen elhagyják, még pedig az előbb nevezett csoportoknál túlnépesedés miatt, állattenyésztőknél pedig hódítás és letelepülés céljából, és már letelepült népeknél túlnépesedés okából, keresvén olyan országokat, ahol előnyösebb gazdasági és társadalmi elhelyezkedést remélnek.

A vándorló csoportok formái szerint megkülönböztetünk: ván-

dorló egész hordákat, egész állattenyésztő törzseket; külön csoportokat, mint fiatalkorúakat, férfiakat asszonyaik nélkül, stb. stb.

Az előadó szerint az eddigi kutatási irányok mindegyike súlyos hibákat követett el. Az evolucionizmus mindkét főiránya, úgy a történelmi materializmus, mint Bastian iránya, amely a kollektív gondolkodás parallel fejlődését döntő tényezővé emeli, az emberek vándorlásait nagyon kevésbé méltatta figyelemre. A másik irány, a kultúrkör theória azt a hibát követte el, hogy nem volt tekintettel arra, hogy mikor beszélhetünk emberek és mikor társadalmi formák vándorlásáról. A következőkben az embercsoportok fő-vándorlásainak konkrét ábrázolására vállalkozott. Kereste továbbá, hogy azok a történelmi időben milyen sorrendben követték egymást. A fejlődés kezdetén primitív gyűjtő és vadász népek kis csoportokban vándorolnak. Két új társadalmi forma keletkezik, az apajogi vadászaté és az anyajogi földművelésé, s mind a kettőnél fontos szerepet játszik a földrajzi és gazdasági tényezőkön kívül a mágia, amely mindenkor egyfelől a totemizmus, másfelől a mágikus animizmus formáját veszik fel. Mindkét társadalmi forma vándorol emberekkel együtt és vándorol, mint társadalmi forma önmagában. Ennek a kettőnek kereszteződéséből származik az anyajogi totemizmus. Az állattenyésztés is elsősorban mágikus okokból fejlődik s a totemizmusra vezethető vissza. Ha a vándorlások okait keressük, elsősorban azt a két egészen határozott lelki magatartást, alapirányt kell szem előtt tartanunk, amely vadász népeknél az állathoz való mágikus viszonyt s földművelő népeknél a földhöz való mágikus viszonyt eredményezte.

Az emberekben megmaradt a hajlam mindkét irányban: hatékony az irracionális misztikus és ép úgy hatékony a racionális logikus szervező elem is s hogy melyik tényező lép előtérbe, az leginkább földrajzi tényezőktől függ. Európát illetőleg a helyzet az, hogy a totemisztikus állattenyésztésből keletkezett patriarchális-racionális forma maradt hatékony, míg az első lassan elvesztette jelentőségét.

Programm szerint *Oppenheimer* előadása következett: A vándorlás, kiválókép egyetemes történelmi és gazdasági szempontból.

Oppenheimer azonban, bár Zürichben volt, egy hirtelen támadt betegség következtében előadását személyesen nem tarthatta meg. Az őt helyettesítő Löwe, kinyomatott alaptéziseinek felolvasására szorítkozott, melyek fordítását a következőkben adjuk.

Ha a történelmi vándorlásokat helyesen akarjuk megítélni, elsősorban el kell vetnünk egyes történelmi iskolák individualizmusát és héroizmusát, amely szerint: „Männer machen die Geschichte“. Goltz törvénye: „A nagybirtok térfogatával párhuzamosan és a paraszt kisbirtok nagyságával ellentétes irányban történik a vándorlás“, csak Németországban és megállapításának idejében, 1893 körül volt fölfedezhető. Ez a törvény a nemzetgazdaságtan eddigi megállapításait teljesen felborítja. Nyilvánvalóvá válik ugyanis, hogy az ipari tartalékhadsereg nem a városi munkásság szaporaságának következménye, hanem relatíve nagyon gyéren lakott területekről a városba özőnlő parasztság sorai-

ból alakul. Nyilvánvalóvá válik továbbá, hogy primitív földművelési technikájú területekről, mint például Írországból, intenzívebb a vándorlás, mint olyan helyekről, ahol a technika fejlettebb. Tehát nem az üzemi tényezők, hanem a birtokviszonyok a döntő fontosságúak. A jövedelemeloszlás problémáját illetőleg a mondottakból a következő három tételt vonhatjuk le: 1. A földjádék megállapításánál sokkal inkább, mint eddig, a birtok nagyságára, nem pedig a területi egységek piaci helyzetére és bonítására kell tekintettel lennünk. 2. a munkabér a tömegvándorlás következtében kétségkívül alacsonyabbá lesz, mert az ipari munkások iránti keresletet csökkenti. 3. A vállalkozói nyereség fordított arányban van a munkabérrel, tehát a vándorlások megszűnése után jelentékenyen kisebb értékű lenne. A nagybirtok lényegét kutatva megállapítja, hogy a jelenlegi osztálykülönbségek nem a gazdasági tehetségesség különbségeiből származtak, hanem gazdasági életen kívüli hatalmi tényező teremtette meg az úr és szolga viszonyt. Ezzel egyidejűleg megtörtént a földbirtok monopolizálása az úriosztály részéről.

Az osztályok széjjelválasztása és a földbirtoknak monopolizálása az a két jelenség, amely a feudális teret jellemzi. Ezen belül fejlődött ki az új gazdasági élet eltorzulva és megnyomorítva és ennek eredménye a kapitalizmus. Tekintettel arra, hogy egy monopólium jelenlétében szabadversenyről beszélni nem lehet, helytelen a kapitalista gazdálkodási formát, mint a szabad verseny gazdálkodási formáját jellemezni. És épp ennyire lehetetlen a szabadversenyt tenni felelőssé a kapitalista szabadverseny hibáiért. Ellentétben az eddigi tanokkal, új értelmet nyert a klasszikus doktrína, amely minden monopólium megszüntetését föltételezte és követelte, hogy ezáltal váljék lehetségessé minden jövedelem észszerű kiegyenlítődése a produktív termelés és az érdekek harmóniája szerint. Társadalombölcseletileg ennek az állásfoglalásnak következménye, hogy a politikai történelem, amely az állammal keletkezik, egy új fejezethez fog elérkezni. Az állam tudvalevőleg úgy keletkezett, hogy egy embercsoport leigázta a másik embercsoportot és oly intézményeket teremtett, amelyek sértik az egyenlő emberek méltóságérzetét. Ezek az intézmények a társadalom testére úgy hatnak, mint idegen testek az egyéni szervezetre. Az egész világtörténelem nem más tehát, mint egy betegség lefolyása, melynek célja az említett idegen testek kiküszöbölése. A polgári forradalmak a rendi különbségeket megszüntették. Egy feladat maradt még hátra, a földbirtok-monopólium megszüntetése: a föld visszaadása a kitagadottaknak.

Itt számolok be *G. L. Duprat*, az ismert nevű genfi szociológus dolgozatáról, aki bár tudomásom szerint bejelentette a kongresszuson való részvételét — valamilyen okból távolmaradt. „A vándorlások társadalmi fiziológiája“ c. értekezését szétosztották a hallgató közönség között. Ő valóban a szociológus szemszögéből írt a vándorlás problémájáról s jellemző, hogy a vitában résztvevők nemhogy foglalkoztak volna az általa felvetett szempontokkal — még nevét sem említették. Duprat hangsúlyozza s statisztika fontos szerepét a vándorlások tanulmányozásában. Meghatározása szerint vándorlásnak azokat a tár-

sadalmi csoportos vagy egyénekenkénti népmozgalmakat nevezhetjük, amelyeknek főjellemvonása, hogy az szakítást jelent egy meghatározott területen letelepült, szervezett csoport sajátos társadalmi viszonyaival abból a célból, hogy egy másik, más társadalmi struktúrájú szervezett csoporthoz kapcsolódják. Nem az a vándorló, aki csak tartózkodási helyét változtatja, hanem aki honi gyökereit tépi ki és másutt akar gyökeret verni. A kivándorlás és bevándorlás céljai különböznek lehetnek és egy megfelelő szociológiai morfológia rendszeres osztályozásuk nélkül el sem képzelhető. A gazdasági célok kétségekívül döntőbb jelenségűek. De szerepet játszhatnak vallási, szellemi és politikai célok is. Ezek a célcsoportok természetesen ismét alosztályokra bonthatók. Nem kis szerepet játszanak azok sem, akik főképen kalandvágýból veszik kezükbe a vándorbotot. A különböző célokon kívül figyelemmel kell lenni azokra a minőségi változásokra, amelyeket a vándorlás magával hoz. Két főcsoport képzelhető el: a vándorló igyekszik megtartani honi szokásait, vagy igyekszik minél előbb beleolvadni az új környezetbe. A szociológust érdekli, hogy milyen változásokat idéz elő társadalmi szempontból az elhagyott országban és az új hazában a vándorló tömeg. Kétségtelen, hogy az egyik helyen csökken, a másik helyen nő a lakosság száma és a népsűrűség. Nő vagy csökken a tőke. És más értékű lesz ezzel együtt a halálozási szám, a bűnözés, öngyilkosság, házasságkötés, stb. Mindezeket a kérdéseket statisztikai adatok nélkül tanulmányozni nem lehet.

Miután a statisztika ezt a rárótt feladatot elvégezte, a társadalmi fiziológia igyekszik majd felkutatni az állandó viszonylatokat, amelyek a vándorlások társadalmi funkciói s különböző típusai között fennállanak. Nyilvánvaló, hogy a statisztikai fölvételek mai állása mellett nem rendelkezünk az elkerülhetetlenül szükséges, pontos számadatokkal, így tehát egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy a vándorlások társadalmi élettanára vonatkozólag a kutatásra buzdítólag ható hipotéziseket állítsunk fel.

A vándorlások okai között a következőket említhetjük: a népsűrűség, a földműves országokból ipari államokba történő vándorlás, a társadalmi szolidaritás meglazulása, hazatérő kivándorló csábító példája, politikai zavarok, gazdasági válságok, az egyenlőtlen vagyonelosztás, vallási tényezők, szellemi és nevelési faktorok, gyarmatosítás és a növekvő kozmopolitizmus.

Ami a vándorlások társadalmi hatásait illeti, megállapíthatjuk, hogy a mennyiség sokkal kisebb jelentőségű, mint a minőség. Általánosságban véve a bevándorlók túlnyomó számban fiatal emberek, nőtlenek, kevésbé vagy többé képzett munkások. Ezekről megállapítható, hogy kevésbé alkalmasok arra, hogy az új környezet szellemi légköréhez alkalmazkodjanak. De már a második nemzedék nagyon gyorsan asszimilálódik, hacsak, mint például a zsidók, valamilyen fajta gettót nem von maga köré. Nincs veszélyesebb kísérlet azonban, mintha kis sűrűségű és alacsony születési számú nép minden módon megkönnyíti a bevándorlást, mert az ily módon történő idegen elem beözön-

lése tönkreteszi az erkölcsöket, intézményeket és vállalatokat egyaránt. A lakosság heterogeneitása egyre inkább nő és a társadalmi mozgékonyosság a végeletekig fokozódik. Másfelől nem lehet letagadni, hogy a vándorlás mindig hatalmas kultúrtényező volt és fog maradni a jövőben is. Más a hatása természetesen a vándorlásnak a városban, mint a falusi életben, más vallási és erkölcsi tekintetben, mint politikai szempontból. A jogi szempont fölvetése mindkét államra bizonyos kötelezettségeket és vitás kérdések szabályozását jelenti, s ez ma a nemzetközi jognak fontos problémája. A régi „jus soli“ átalakulása lesz: ennek egyik következménye. A vándorlások hatásait ezideig főképp gazdasági szempontból tanulmányozták s így ebben az irányban van ez a téma a legjobban kimerítve.

Végső megállapításképpen leszögezhetjük, hogy a kivándorló körökben a gazdasági élet szempontjai játsszák a főszerepet s a szellemi és érzelmi nevelés kérdése számba sem jön. A közvéleményt felületessé, változékonnyá és komoly kérdésekkel szemben közömbössé teszik. De még így is idők múltával és a heterogén elemek kölcsönös kiegyenlítődése után a harmadik generációban már az eredmények sokkal előnyösebbek lesznek, mint a teljes társadalmi stabilitás, amely tespedéshez vezet.

A vitát *Tönnies* vezette be, aki kijelentette, hogy ő maga evolucionista s más felől elismerte Goltz törvényének helyességét. A következőkben Páter *Schmidt* (Róma) és *Lips* (Köln), mindketten etnológusok, bocsátkoztak Honigsheim tétéleivel vitába. Evolucionisták és a kultúrkör elmélet híveinek vitája volt ez, de — sajnos — magas színvonalú szellemi viadalukból a szociológiai szempontok teljesen hiányoztak.

Michels Oppenheimer tétéleit elfogadja. A primitív népek vándorlásaihoz nem tud hozzá szólni; azonban, ami a modern népeket illeti, kétségtelen a „vezető“ nagy szerepe. Nem szabad az egyén szerepét a történelemben lebecsülni. Európa legújabb történetében két nemzet példája megmutatta, hogy a vezető egyéniségnek mily nagy szerepe lehet. A vezérség (Führertum) szociológiája sok érdekes kérdésre vetne világot. Az is kétségtelen, hogy a vándorló tömegekben él a vezetés utáni vágyakozás. Rámutat továbbá arra a tényre, hogy a vándorlások lassan elvesztik agrár jellegüket, s ezzel új jelentőséget nyernek; a bevándorló tömegek nem jelentenek abban az értelemben tehetetelt, mint a régebbi keleteurópai tömegek.. Figyelmet érdemel az a jelenség is, hogy a paraszt eladja földjét s más foglalkozási körbe vándorol.

Wilbrandt Oppenheimer egyes tétéleit szeretné kiegészíteni, de távollétében nem óhajt vele vitába bocsátkozni. Majd Oppenheimer „nemes egyéniségét“, tudományos érdemeit méltatja, amelyet egyre inkább meg fog becsülni a tudományos világ.

Herz dr. (Wien) helyesnek tartaná, ha a vándorlásokat típusok szerint tárgyalnák. Ép ennek a typológiának kidolgozását tekintette a szociológiai feldolgozás feladatának. Anélkül, hogy ki akarná meríteni az előforduló típusokat, példákat említi: szezonvándorlások, foglalko-

zások vándorlása, vállalkozók, a tőke vándorlása stb. Más hatása az önkéntes elhatározásból folyó vándorlásnak; más a kényszer vándorlásnak, amelyeket pld. politikai vagy vallási üldözés vált ki. Említi a hugenották, a puritánok vándorlását — ezekben a vándorlásokban a társadalomnak más rétegei vesznek részt, mint a gazdasági okokból elhatározott vándorlásokban. Ismét más a hatása az általa „gerufene Wanderung“-nak nevezett típusnak, amidőn egyes fejedelmek hívására következik be a vándorlás stb. Végül figyelmeztet arra, hogy a vándorlások korlátozásának, a gazdasági hatásokon kívül rendkívül fontos szellemi következményei is lehetnek,

Bergsirasser (Heidelberg) annak fontosságára mutat rá, hogy a szabadvándorlások ideje végkép elmúlt és az eddigi individualista elv kollektivistává változik. Államok tárgyalnak egymással és sokszor a vándorlások államok konfliktusához vezet. Ennek okát abban látja, hogy a tömegek ma már nemzetileg színezett kultúrjavakkal vannak telítve és ezeket az a nép, amelyhez a vándorlók tartoznak, privilégiumokként tekint, amelyeket elveszteni nem hajlandó. Ez a folyamat azonban már a háború előtt megindult.

A zárszó jogán Honigsheim, Oppenheimer helyet Löwe szólaltak fel.

A módszertani al csoport délutáni ülésén *Sombart* tartotta meg előadását a „megértésről“. Amint a kinyomtatott prospektusban már jelezve volt „a társulat módszertani alosztálya határozata értelmében a megértés problémája tárgyalásra kitűzendő; azaz egy meghatározott megismerési forma vizsgálendő lényegében és a társadalomtudományra való jelentőségében“. Ez a téma a Bécsben tárgyalt hasonló című vitához kapcsolódik. *Sombart* akkor azt a tételt állította fel minden jelentősebb ellenmondás nélkül, hogy a szociológia kultúrtudomány, azaz lényegében megértő tudomány. És a megértés a kultúrtudományok adáquat megismerési formája.

Sombart előadását történeti áttekintéssel kezdi, alapul véve *J. Wach: Das Verstehen. Grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie* című munkáját. A megértés elméletét, a hermeneutikát, már régen művelték a teológusok, mint bibliamagyarázatot s a jogászok mint törvényt magyarázatot. Később a XVIII. század folyamán úgy a filológiában, mint a történeti kutatásban nagy jelentőségre tett szert, *Herder, Schleiermacher, W. v. Humboldt* és *Schopenhauer* után, a természettudományi gondolkodás győzelme következtében háttérbe szorult még a múlt század vége felé *Droysen* és *Dilthey* új jelentőséghez segítették.

S. elvetve a megismerési monizmust, három megismerési módot különböztet meg: a természettudományokat, a szellemtudományokat s a filozófiát, mely utóbbit kizárja jelen vizsgálódásai közül. A természettudományokat és szellemtudományokat szembeállítani akarván, példákat hoz fel: 1. Ugráló macskák — futkosó sportemberek; 2. a föld kering a nap körül — a táncos kering táncosnője körül; 3. verebek csiripelnek egy fa tetején — parlament ülést tart stb. Ezekből a példákból nyilván-

való, hogy a sportembereket, a táncost, a parlamenti férfit, illetőleg magatartásukat megértem, megérthetem. Ez immanens megismerés, szemben a természet megismerésével, amely mindig transcendens. A természettudományokban az alany tárgyával szemben idegenül áll, a lényeg megismeréséről, az ismereti tárgy transcendentitája miatt le kell mondania. Tárgyát nem értheti meg, az előző példákban nem érthetem meg a macskát, a földet, a verebeket, meg kell elégednem azzal, hogy a természeti jelenségeket rendezzem. A természet lényegéig előretörő megismerés: metafizika.

A szellemi tudományokban az alany a tárgyban (a kultúrában) saját szellemét találja viszont, mert hiszen a kultúra az ő alkotása s megéri, mert hasonlót hasonló érthet meg csupán, megéri a kultúrjelenségeket, valamiként Isten megéri az általa teremtett virágot. Az előző példákban a sportembert stb. megérthetem, mert jelentésükbe beletekinthetek, mert egy szellemi egészbe: eszmébe tartoznak. Ennek a megismerési módnak előkelőbbisége az immanencia következménye, alapja az emberi szellem indentitása, Humbolt és Schleiermacher humanitás gondolata.

A szociológia területén Sombart a megértésnek három fajtát különbözteti meg.

1. A jelentés megértése a „tisztá“ jelentésmegértés, melynek tárgyai *a)* a történeti eszmék, jog, állam, művészet; a szellem ősi jelentései, amelyek a pszichikaiból nem vezethetők le; *b)* a társulás formái: csoport, hatalom, közösség, vezetés; *c)* a specifikus kultúreszméknek különös formái, a kultúreszmék és társadalom viszonyai; *d)* fikciók, ideáltípusok.

2. A dologmegértés, melynek tárgyát az objektív szellem történeti konkretizálódásai képezik: a katolikus egyház, porosz állam, modern kapitalizmus. Még itt is a szellem területén maradunk: a kultúrkörök és korok megértésére törekszünk. Az egyes jelenségeket, valamilyen jelentéssz összefüggésbe soroltuk be. Példa: szénrel telt vagon. A felmerülő összefüggések: egy vonat része, a vasút szervezete, menetrend, szállítás; tarifa, tarifa-politika; bányá, szállítás; részvénytársaság, osztalék; szindikátus, árpolitika; közgazdaság, produktivitás, világkereskedelem; modern kapitalizmus.

3. A motiváció megértése, a lélektani megértés, melynek tárgya a cselekvő ember, illetőleg cselekvésének indító okai. A motívum mindannak foglalata, amely egy cselekvést megelőz. S ez mindig értelmes ok. A kultúrtörténés nemcsak szellem, hanem a lelki élet eredménye is. Tehát fontos szerepe van a kauzalitásnak. Felmerül a kérdés, hogy értjük meg ezeket a lelki folyamatokat. Sombart elveti úgy az analógia, mint a beleérzés elméletét, épúgy mint Max Scheler Allseelen-Theorie-ját is. Ez a megértés azon szellem által válik lehetségessé, melynek minden lélek részese. Csak a „sinnadäquates“ magatartást érthetjük meg, csak azt, ami általános. Mégpedig azért, hogy minden motívumot szellemi összefüggésbe helyezünk el. Motívumok tehát csak objektív történeti korokon belül érthetők s ezért lehetetlen elvont motívum-táblákat fel-

állítani. Ez a szociológiai motivációs tan természetesen nem az egyes motívumokat keresi, hanem az átlag motivációkat. Utolsó tétele: A megértő megismerés két irányban határolt. Lefelé, ahol a kultúra a természeti tényéig jut el és az azok által való meghatározottsága jut előtérbe. Itt kezdődik a természettudományi megismerés, melyet teljesen sohasem nélkülözhetünk. (Pl. a faj jelentősége az emberi együttélésben). Felfelé határt szab a metafizika, ott, ahol ahol megismerésünk a tapasztalás birodalmát túlhaladja.

A következő felszóló *Stoltenberg*, aki szavak gyártásában tobzódik. Ajánlja, mint elkerülhetetlenül fontos új szociológiai felosztást: A Pflanzen-Gruppen Wissenschaft-ot, Tier-Gruppen Wissenschaft-ot s a Menschen-Gruppen Wissenschaft-ot. Pszichologizáló fejtegetései egyébként derűtségbe fulladnak. *J. Wach* filozófia-történeti szempontból szól a kérdéshez. *Rothacker* fölényeskedő előadása szerint ez az egész kérdés-komplexum a szellemtudományok körébe tartozik, tárgyalására a szociológia igazán nem tekinthető hivatottnak. Csak erkölcsi jelenségek érthetők meg, a valóság maga, konkrét jelenségek csak annyiban, amennyiben igazságra való igényt tartalmaznak. *Mannheim* főlészólalásában hangsúlyozza *Rothackerrel* szemben, hogy *Sombart* eredményeiben épp azt tekinti rendkívül fontosnak, hogy azok kutató munka közben alakultak, a társadalomtudós műhelyéből kerültek ki. Egy komoly aggodalma van, hogyha *Sombart* a jelentést akarja megismerni, nem a mélyebb értelemre gondol-e? Felszólaló szerint csupán arról lehet szó, hogy a jelentőség közelébe férközzünk, a mélyebb értelem meglátása nem lehet a társadalomtudományok feladata.

Singer felszólalásában hangsúlyozza, hogy a *Sombart* által előadott elvek ma már a közgazdaságtan tudományában általánosan elfogadottak. Erre példákat említ.

Sombart, bár érzi, hogy előadásával más és magasabb vitát érdemelt volna, bizonyos melankóliával válaszol az elhangzottakra. Elsősorban *Mannheim*nak jelenti ki, hogy ő nem a mélyebb értelemre gondolt. Ami pedig *Stoltenberg* azt az állítását illeti, hogy lehetséges megértés például állatokkal szemben is, fölveti a kérdést *Stoltenberggel* szemben, hogy ő megért-e pl. egy kutyát. *Stoltenberg* zavartan válaszolt: „Verstehen kann ich es nicht, aber ich begreife“, mire *Sombart* így válaszolt, rendben van, ha ön egy kutyát megért, akkor önnel nem vitatkozom. *Singerrel* szemben kifejti azt az aggályát, hogy aligha hiszi ennek a módszernek a közgazdaságtudományban való elterjedését, ami végül *Rothackert* illeti, hogy csak a jelentékeny (*Bedeutende*) érthető meg, ő a maga részéről kijelenti, hogy a szó neki nem fontos. Azt azonban lényegesnek tartja, hogy a természettudományokkal szemben a szellemtudományok ilyen módon ahogy ő azt előadta, elkülönítessenek.

Az utolsó napon az etnológiai szociológiai alcsoport ülésén, *Thurnwald* tartott előadást a „Művészet kezdetei“ címmel. A művészetiek területén kezdetről, haladásról beszélni nagyon nehéz, mert hiszen kétségtelenül megállapítható haladás csak annyiban mutatkozik, amennyiben az az anyagon való győzedelmeskedést jelent, A képzőművészet

minden területének előfeltétele, hogy az anyaggal való bánás határozott lehetőségei meglegyenek s éppen ezért azok a technika állásától függenek. A primitív ember művészete lényegében abban különbözik a kultúrnépekétől, hogy a művészi alkotást ott más szükségletek váltják ki. A művészet rendkívül nagy mértékben társadalmi feltételekhez kapcsolódik, mert kétségtelen, hogy azok műveléséhez, az abban való elmélyedéshez, specializálódáshoz, akármilyen kis mértékben is, de szabad időre van szüksége az alkotónak. További társadalmi feltétel, hogy legyenek olyan emberek, akik a műalkotást keresik, azt megkívánják és becsülni tudják. Ebből következik, hogy a társadalmi osztályrétegződés és a vezető emberek fejlődő hatalma, mely pompa és külső dísz után törekszik, elősegíti a művészetek fejlődését. A képzőművészetek kiindulási pontjai abban a tényben keresendők, hogy a primitív emberekben él a történetes szimbolikus befolyásolásába vetett hit. Bizonyos fokig ezt még a zenéről is meg lehet állapítani. Megállapítható az is, hogy amidőn bizonyos kézipari alkotásokban a művészi alkotás nyomait keressük, hibát követünk el, bár kétségtelen, hogy gyakran van ezeknek az ipari tárgyoknak is művészi tartalmuk.

Az előadást követő vitában kizárólag etnológusok vettek részt. F. *Speiser* bázeli etnológus felszólalása után *Wiese* szükségesnek vélte, hogy figyelmeztesse őket a szociológiai szempont valamelyes figyelembevételére. Hatás nélkül maradt intelem volt ez, mert a következő felszólaló, *Lips* és *Honegsheim*, ismét kizárólag az etnológus szemszögéből szóltak a tárgyhoz. A vitába némi szint egy fiatal heidelbergi szociológus, *Éliás* tiszteletnélküli felszólalása hozott. Kérdi, hogy egyáltalában módunkban van-e a primitív népek gondolkodásában behatolnia, megérthetjük-e őket egyáltalában. Csak annak a lehetőségét látja, hogy a primitív népek jelenségeit kívülről leírjuk. S ezt az álláspontját a következő anekdotával támogatja: A sivatagban francia tábornokkal az élén, haladt egy arabokból álló sereg. Diadalmasan nyomultak előre, amidőn napfogyatkozás mutatkozott. Ekkor a kalifa az említett égi jelre mutatva, megtagadta a további előnyomulást. A francia tábornok igyekezett természettudományi alapon megmagyarázni a kalifának az égi jelenséget, bizonyítani óhajtván azt, hogy annak semmi befolyása nem lehet az ütközet kimenetelére. Erre a kalifa felvilágosította a tábornokot, hogy ilyenkor Mohamed takarja el köpenyével a napot, ezzel óhajtván jelt adni hívőinek, hogy balsiker és vereség vár rájuk. Ezzel a példával óhajta illusztrálni, hogy nagyon ritkán lehetséges a primitív ember gondolkozási világába behatolni. *Thurnwald* röviden válaszol s ezzel az utolsó vitanap is véget ért.

S a végső érzés, ami a kongresszus lefolyása után megmaradt, csaldottságból, kedvetlenségből és bizalmatlanságból születik. A két évvel ezelőtti bécsi Soziologentag is revelációként hatott, el nem tagadható élményként hagyva maga után a társadalomtudomány művelőinek s magának a társadalomtudománynak is engesztelhetetlenül szubjektív determináltságát. E jelenségnek elemzését és okadatolását jelen kongresszu-

son *Mannheim* kísérte meg, De Bécsben legalább az érdeklődés más volt, s ha a szerencsésebb témaválasztás is hozta magával, őszintébb volt a vitára való hajlandóság és készség, a nagy német kultúrához méltóbb volt a színvonal. Van-e egyáltalában az ilyen kongresszusoknak, az ily rövid időre korlátozott vitaelőadásoknak célja és értelme? Mi történik ugyanis. Egy, esetleg két előadó 40—50 perc alatt igyekszik a választott vagy előírt témát kimeríteni. Az elkövetkező felszólalók számára alig marad idő arra, hogy a maguk álláspontját egész röviden kifejtsék. Ez a pár perc legfeljebb annak megállapítására elégséges, hogy a felszólalók teljesen képtelenek magához a témához szólni hozzá, mert mindenki önmagáról beszél a kérdéses téma alkalmából, már közismert, legsajátabb tudományos érdemét képező elméletének új oldalát igyekezvén bemutatni. A felszólalások voltaképpen gyakran nem is mások, mint lírai természetű önvallomások, vagy politikai hitvallások. Talán a személyes érintkezés, a kongresszuson kívüli eszmecserek rejtenek magukban olyan impulzusokat, amelyek mégis értelmet adnak a különben mindenkinél észrevehető csalódottságot előidéző kongresszusok megtartásának.

Valóban, mintha valamelyes kedvetlenség lett volna úrrá ezek között a szociológusok között, akik amidőn őszinte vallomásig jutnak el, azt mondják magukról, én a nemzetgazdász, az etnológus, a szellemtörténész, S kétségtelen, hogy szociológus, aki csak szociológus vagy elsősorban az, *Tönniesen* kívül kevés van ebben a szociológus akadémiában. Ez különben természetes is, mert hiszen valamennyien más tudomány területéről jutottak a szociológiáig. Sem ez a tény, sem a kongresszus által kiváltott csalódottság megállapítása azonban egyáltalán nem érinthetik a szociológia létjogosultságát: az minden időleges lehangolódás, komoly kritika és komolytalan nyelvöltögetés ellenére is jelentőségében egyre növekvő tudomány, Helyesebben még a jelen, kevésbé sikerült kongresszus alkalmával is azt kell megállapítanunk, hogy íme a *szociológia művelése*, az erre való törekvés egy társulatba tudja tömöríteni a társadalom egyes részjelenségeivel foglalkozó kutatókat, s együtt tartja őket minden kétely, nehézség és világnézeti különbség ellenére is, mert minden ellentétén túl él bennük ennek a diszciplínának szükségességébe vetett hit. Kétségtelen is, hogy a szociológia intenzívebb művelése megtermékenyítette az egyes társadalmi tudományokat. Előkelő magasságokból, az elvont spekuláció fellegvárából kénytelenek voltak leszállni, tekintettel lenni az eddigi elhanyagolt kis jelentőségűnek értékelt ható okra, a társadalom tényeire. Ezt a szociológiai attitűdöt tehát feltétlenül fejleszteni kell.

Itt felmerül az ifjúsággal való kapcsolat problémája, az a kérdés^ hogy milyen módon volna lehetséges az újabb nemzedéket erre a szemléletre nevelni. Ha az ember tekintetbe veszi, hogy a nyugati államok egyetemlein egyre több helyen tanítják a szociológiát, mint kötelező tárgyat, elkerülhetetlen kényszerűséggel merül fel az a követelmény, hogy kultuskormányzatunk négy egyetemünkön állítson fel egy-egy szociológiai tanszéket. Akármilyen kevésre becsülje is valaki az egy katedra

körül kifejlődő szellemi életet, kétségtelen, hogy ez olyan tényező, amelyet elhanyagolni nem szabad. A konkrét magyar társadalmi problémák egész sora vár megoldásra. Nem lehet tehát a német szociológia hatása alatt megmaradnunk továbbra is a formális szociológia művelésénél, hanem impulzust keresve a szempontokban gazdag amerikai szociológiai kutatásnál konkrétabb problémák felé kell fordulnunk, keresve a nemzeti társadalom fejlődésének feltételeit. Lehetnek egyesek, akik a szociológiára a destrukció bélyegét sűtik, mert a szociológia, amikor a maga széles horizontú területén vizsgálja az összefüggéseket s a fejlődés törvényeit, nem szorítkozhatik a fennálló rend szempontjaira. A társadalom maga az élet, vele szemben az állam, a jogrendszer jelenti az uralmat, a fegyelmező akaratot, a rendet. A társadalomtudós nem a kialakult és merev állami rend szempontjait szem előtt tartva kutatja az élet: a társadalom törvényeit és hatásait s így még a legnagyobb óvatosság mellett is ráhibázhat néha olyan igazságokra és tényekre, amelyek talán nem mindig kellemesek és hízelgők, s amelyekkel való foglalkozás azonban előbb vagy utóbb feladata lesz a köznek. De épp ez okból nem lehet a szociológia jelentőségét lebecsülni.

S ha a dolgok így állanak, kívánatos-e a társadalmi kérdések tárgyalását teljesen a pártpolitikának, vagy a napisajtónak átengedni. Nem volna-e helyesebb elősegíteni olyan tudós generáció fejlődését, melynek tudományos készültsége zálog arra, hogy ítéleteiben meglesz az ezeknél a kérdéseknél eléggé nem értékelhető tudás, tisztult felelősségérzet és megfontoltság?

A helyes világ- és társadalommagyarázat előjogáról és az arra való törekvésről nem mondhat le egy nemzet intelligenciája sem. A kutatás számára biztosítani kell a társadalmi előfeltételeket: céltudatos, szociológiai alapozottságú tudománypolitikára s több kutatási szabadságra van szükség. Mert a művelt nyugattal való érintkezés, mégha virágzóbb kultúrájukat irigyeljük is, mindennél jobban erősíti a magyar jövőbe vetett bizalmat. Mert emberanyagunk, amelyből egy új élite formálódhatna, nem rosszabb, mint a vezető nyugati államoké. Csak valami lendítő erő hiányzik. Valami tespedés van. Pedig mindez lehetne másképp is.

Trócsányi György.

FIGYELŐ.

GEŐCZE SAROLTA

A magyar társadalomtudományi irodalom érdeme* művelőjét s a magyar társadalomfejlesztésnek a legnemesebb típust képviselő munkását gyászoljuk Geőcze Saroltának a nyárutón történt elhunytával. Az első s eddig is talán egyetlen magyar nő volt, aki szervesen kialakult s elméletileg is megalapozott társadalomszemlélettel életcéljává tette a magyar nemzet szociális nevelését. Bár európai szemmel nézte a társadalmi kérdéseket, szociális érzékét nem külföldi impulzus keltette fel, nem is jogi, közgazdasági, politikai vagy történelmi tanulmányok, hanem — női lelkének megfelelőbben — a nevelő munka célkereső elmélyedései. Tápláló forrása és nagyafejlesztője két ösztönszerű érzés volt: az erős fajszeretet és a minden emberi nyomorúságra megrezdülő, társadalmi igazságot kereső részvét. Ezek szabják meg életmunkájának határozott, tétovázást nem ismerő irányát, ezek teszik azt élesen jellegzetessé.

Geőcze Sarolta minden szava, tette, minden sor írása a magyar társadalom lelkiismeretének az erkölcsi erőket konzerváló és fejlesztő munkára ébresztését célozta. Ez a nemes célzatosság rejti egyéniségének női vonását, mert tárgyilagossága, az egyetemes érdekre beállított biztos Ítélete, a felismert igazságért szívós keménységgel és bátorsággal vívott harcai a gyenge nőben férfias lélekre mutattak. Nagy őszinteség és a meggyőződés ereje teszi minden szavát meleggé, közvetlenné. Nem volt elemző természet, sem kutató elme. Kételyektől ment világnézet és biztos erkölcsi érzék tette állásfoglalását szilárddá, minden munkáját pedagógiai értelemben vett agitatorikus jellegűvé.

Teljesen az idealizmus szolgálatában állott s szinte az aszkézisig menő odaadással tudott ideáljainak élni. Jó ügy érdekében nem ismert fáradságot s önzés és hiúság mindenkor érthetetlen maradt előtte. Munkáiban nagy őszinteséggel mutat rá ideáljainak nem forrásaira — mert ezek lelkéből sarjadtak —, hanem nagyra nevelőire, arra a néhány nagy szellemre, akiknek elsősorban köszönhette társadalomszemlélete elmélyülését. Széchenyi a munkás és áldozatos faj-

szeretetnek, Ruskin a széppé tett életnek, Le Play a társadalom erkölcsi alapjainak, Payot a fölényes és formálható emberi akaratnak ideálját fejleszti ki lelkében. Mondhatni, a négy eszmény volt az útmutató fáklya, amelynek világánál mindenkor a biztonság érzésével tájékozódott a társadalmi kérdések labirintusában. A liárom első az értékelés szempontjait, az alkotás irányát és feladatait, a negyedik az aktivitásban szükséges optimizmust nyújtotta számára.

Nem nyújthatunk itt képet Geőcze Sarolta gazdag munkásságáról, mely négy évtizeden át szakadatlanul tartott s melynek a könyvekbe, tanulmányokba örökített része mindenesetre a munka kisebbik felét teszi. Az írás nála nem volt öncélú, vagy irodalmi sikert, személyes érvényesülést hajszólo munka, mindig csak az ügy érdekében végzett tevékenység egyik része. De nem minden munka kívánta az irodalmi formát, úgy hogy ma már ez a sokoldalú s mégis szervesen egybefutó életmunka szinte feltárhatatlan.

Az elhivatás érzése a háromlelkű erdélyi városban, Brassóban váltódott ki s éveken át a Magyar Gazdaszövetség égisze alatt öltött formát. Három évtizeddel ezelőtt szociális programot adott, amelynek tengelye a magyar falu népe. Ennek erkölcsi, gazdasági, szellemi emelése Geőcze Saroltának soha sem szűnő gondja. A svájci, a francia és angol társadalmi intézmények gondos tanulmányozása csak szélesíti, de a falu népétől s a magyar problémáktól nem vonja el szociális érdeklődését. A század elején megismeri a fejlett olasz szociálpolitika alkotásait, a dolgozó Olaszországot. Amikor Jászi Oszkár radikális tábora ankétet rendez a társadalmi fejlődés alapkérdéseinek tisztázására, Geőcze Sarolta világosan rámutat a túlhajtott liberalizmus erkölcsromboló s így társadalomellenes hatására. Egy negyedszázaddal azelőtt ép olyan tisztán látta társadalmunkban a *laissez faire* veszedelmeit, mint a zsidóság hypertrofiájának a magyarságra káros következményeit.

Egész lelke a magyar nemzet erkölcsi épségén függ s nem kerüli ki figyelmét semmi, ami ezzel összefügg. Felszólal a feminizmus divatos túlzásai ellen, állandóan foglalkozik a család kérdéseivel, amelynek egészségét a probléma egész bonyolultságában számon tartja és védi. Ismeri a gazdasági romlás erkölcsromboló hatását, ezért propagálja a háziipart, a szövetkezeti eszmét, ír könyvet az eladósodásról, ezért foglalkozik a munkáskérdéssel s a középosztály kérdéseivel, amelynek külföldi kongresszusokon is hivatott szószólója.

Társulatunkban, amelynek választmányi tagja és fáradhatatlan, értékes munkása volt, előkészítette és irányította a múlt évben az egyke-rendszer kérdésében tartott ankétet s ő vetette fel az eszmét, hogy e telen a középosztály égető problémáját tüzzük napirendre.

Hogy mit vesztettünk Geőcze Saroltában, azt mi érezzük legjobban, akik a magyar értelmiségnek a társadalompolitikai kérdések iránti fagyos közönyét napról-napra tapasztaljuk. A szociális elv divatos jelszó lett, de igazi szociális érzékű közvélemény nélkül

csak kétes értékű gyümölcsöket hozhat. Geőcze Sarolta sokat szenvedett, mert sokszor kellett éreznie a meg nem értés gyötrelmeit, sokszor kellett látnia, hogy a magyar társadalom fájó sebei, amelyeket ő érző szívvel akart gyógyítani, nem találnak önfeláldozó orvosokra. Talán az ő törhetetlen bizalma a magyarság jövőjében s mindenkor diadalmas idealizmusa, lelkének e nemes tulajdonai fogják a nemzetet is átsegíteni e nehéz korszakon.

Szombatfalvy György.

A PARLAMENTARIZMUS VÁLSÁGA.*

Nem kétséges, hogy a parlamentarizmus, mint intézmény a maga klasszikus-liberális értelmezésében túlélte magát, bizonyos mértékig tekintélyét és befolyását is veszítette; de egyben bizonyos az is, hogy a parlamentarizmus tekintélyének helyreállítása az alkotmányos szabadság, az önmagát kormányzó nemzet, szóval a demokrácia érdeke, melyet némi túlzással civilizációs érdeknek is nevezhetünk. Feltétlenül nemzeti érdek ott, ahol a parlament organikusan nő ki a nemzet történelméből és alkotmányából; de ott, ahol ezek a hagyományok, mint életformák nincsenek meg, csak múltó kormányzati módot jelent s ott a nemzeti élet *conditio sine qua non*-jává nem is tehető. A monarchikus felfogás a parlamentarizmus eszméjét soha sem tette magáévá s győznie mindig csak küzdelmek árán sikerült. Így tehát általános szabályok a válság gyógyítására fel nem állíthatók, mert ha meg is állapíthatók bizonyos általános tételek, melyek bizonyos fokig javíthatják a helyzetet, a válság minden parlamentben magában gyökerezik & önmagából — *sui generis* szabályok alapján — gyógyítható,

A parlamentarizmus válsága már a háború előtt jelentkezett, abban a mértékben csökkent jelentősége és súlya, amilyen mértékben szálította le az általános szavazati jog a nivóját és hatalmasodtak el a társadalmat megosztó világnézeti különbségek. Természetesen a válság a háborúban hatalmasodott el s a mai helyzet logikus következménye annak az állapotnak, amibe a parlamentek a háború alatt kerültek. A háborúban az erélyes, centrális kormányzati hatalom mutatkozott szükségesnek, a hadvezetőség pedig — minden államban — független volt a nemzeti élet fókuszát jelentő parlamenttől. A tekintély csökkenés itt állott be elsősorban; a kormányzati hatalom s magán az emberi életen domináló hadvezetőség független volt a parlamentektől, a „*salus rei publicae*“ elve a parlament felé emelte a neki elvben alárendelt kormányzatot. A széles rétegekre mindez nem maradt hatás nélkül, főleg

* Ez a kis tanulmány voltaképpen az interparlamentáris Unió magyar csoportjának egyik válasza azokra a kérdésekre, amelyeket az Unió a parlamentarizmus világszerte észlelt válságáról az egyes tagszervezetekhez intézett. A tanulmány második részében levő válaszpontok az Unió kérdéseire vonatkoznak.

azon időkben, mikor az érdeklődés a közügyek iránt a legnagyobb volt. Kabinett-diplomácia uralkodott, az általa konstruált nemzeti vagy államérdek elvek alapján dolgozott s volt-e a világnak egyetlen parlamentje, mely a háború sorsának intézésére befolyt volna s a maga akaratát keresztül vihette volna? Az élet azt mutatta, hogy az állam parancsoló érdekei a parlament ignorálását követelik. Tehát nem a parlament a maga efemer összetételében veszítette el az összeköttetését a nemzettel, — mint azt itt, annak idején szívesen hirdették —; hanem magának az intézménynek jelentősége és befolyása csökkent meg „államérdek“-ből. Az a felfogás, mely az állami lét és a parlamentarizmus szerves egységét hirdette, szemünk előtt bukott meg; az állam a parlament fölé emelkedett, sőt a parlament az állam érdekeinek kritikus, nehéz időkben való megvédésére alkalmatlannak bizonyult. Fokozódott ez a processus a háborút követő forradalmak, majd békekötések idején. A parlamenteknek nem volt befolyásuk a békére sem. A békét is a kormányok készítették elő, kötötték meg, parlamenti ratifikációkkal ugyan, de azok tartalmára semmi befolyást sem engedve nekik. A háború után, a nagy gazdasági és szociális válságok a parlamentek tekintélyét csak csökkentették. Az előttünk lejátszódott három történelmi fázisban a parlamenteknek nem sikerült megőrizni tekintélyüket és befolyásukat s az élet azt bizonyította, hogy egy *róluk, de nélkülük* — folyamat alakult ki s az állami élet egész terére kiterjedő befolyásuk megszűnt.

A krízis leküzdése az Interparlamentáris Unió határozati javaslatainak elfogadása által sem lehetséges, mert ezek lényegükben csak technikai szabályokat foglalnak magukban, holott az egész kérdés organikus megoldást kíván. Ezen a ponton azonban a lehetetlen határat érinti, mert az organikus változás technikai úton elő nem idézhető, hanem az egyetemes fejlődéstől függ, mely azonban kiszámíthatatlan és felette bonyolult. A javaslat kizáróan a parlament életfunkcióinak biztosabbá és hatékonyabbá tételét biztosítja, ami szintén fontos, sőt nélkülözhetetlen, de a krízis valódi okát nem is keresi és nem is találja meg.

A kérdés lényege pedig az, hogy a parlament ott, ahol nem gyökeredzik mély és a nemzet életével szervesen összenőtt politikai és történelmi hagyományokban, mint Angliában és Magyarországon, ott az állam-fejlődés efemer fokának tekintendő, melyet a fluktuáló fejlődés esetleg túl is haladhat. A tekintély- és befolyás-csökkenésnek előbbiekben vázolt folyamata még a történelmi parlamenteket is kikezdte, hát még azt, ahol ezek a tiszteletet parancsoló történelmi hagyományok nem voltak meg? A helyzet az, hogy nincs meg a parlamenteknek az állami és nemzeti életre az az abszolút befolyása, ami korábban meg volt s amelyet vissza kell nyernie, hogy a válság gyógyítható legyen. Ez a befolyás azonban nehezen szerezhető vissza s bizonytalan, hogy visszanyerhető-e egyáltalán. A XX. század első felét két nagy probléma fogja dominálni, az egyik a nagy szociális kérdés, a bolsevizmus és a polgári világ ellentéte, a másik a háború utáni békék békés vagy fegyveres

revíziója. Mind a kettő mélyebb és nehezebb kérdés, mint a milyennel a politikában valaha is meg kellett küzdeni, mind a kettő komplikálja és befolyásolja a másikat s befolyásolja szükségképen azokat az Állami, társadalmi és nemzeti erőket, amelyekből a parlament keletkezik. A nagy társadalmi probléma, mely lehet, hogy a fejlődés folyamán kompromisszumos megoldást talál (s erre a kompromisszumra legalkalmasabb terep éppen a parlament volna), ma még az első, nyers formájában van meg s így a parlamentek arcán ez a diametrális társadalmi ellentét látszik, mely azonban azt a szintézist, mely előfeltétele a parlament munkaképességének, ami nélkül viszont a krízis gyógyítása el sem képzelhető, ma még biztosítani nem tudja. Viszont a másik kérdés, az elképzelhetően legtökéletesebb diplomácia korában, a parlament ingerenciáját a külpolitikai kérdésekre zárja ki s így csökkenti azt a befolyást, melyet vissza kell nyernie, hogy újra életképessé válhasson. A szociális probléma feszítő ereje, mely el nem képzelhető mély elválasztó vonalat húzott az egész társadalmon át, gyakran — addig legalább míg eredményeként a kompromisszum létrejön, — oly erőteljes és gyors intézkedést kíván, mely a végrehajtó hatalmat, még háborús jogkörét is csaknem meghaladóan, növelte s amely természetesen mellőzi a parlamentáris befolyást.

Amit az Unio határozati javaslata észrevesz, hogy a gazdasági élet a maga teljességében függetlenítette magát a parlamentektől, világjelenség, de azt a jelentőséget, amit az előbbi két kérdésnek tulajdonítunk, ennek nem adhatjuk meg. Ma, amikor a kormány dominál, még túlzottabban a parlamentekben, mint valaha, akkor természetesen az ily kérdésekre sincs az a befolyása a parlamentnek, mint amilyennek lennie kellene. Ha visszanyerte a parlament a maga befolyását és súlyát, ezen kérdések megoldása is automatikusan át fog menni a parlament kezébe.

A kormány és a parlament viszonyának vizsgálata is reámutat a krízis egy némely okára. A kormányok elméletben még mindig a többségi elv alapján alakulnak, de a mai differenciált pártrendszerek és általános választói jog mellett ez az elv illuzóriusnak mondható s ez csak a kormányok javára szolgál, nem lévén egy párt adott programjához kötve, működésükben olyan elasztikus elveket követnek, melyeket egy tiszta parlamentáris rendszer mellett nem követhetnének. Mindaddig azonban, míg az erők aránya a kormány befolyás javára oszlik meg, a parlamentarizmus krízise lényegében nem szüntethető meg.

A válság nézetünk szerint elsősorban organikus okokból fakad s míg azon kérdések, melyek az organizmust, az állami és nemzeti életet befolyásolják, meg nem oldatnak, addig a parlamentarizmus válsága sem gyógyítható. Mégis van néhány elv, melyek figyelembe veendőek, amelyek, ha magát az alapvető lényegyet nem is érintik, mégis bizonyos mértékű javulást hozhatnak.

1. Feltétlenül meg kell találnia az általános választójognak a parlament színvonalát biztosító correctivumát. A széles rétegek általános

politikai műveltsége nem olyan mély, hogy a politikai pártok programjainak az állami és nemzeti élet egészére való befolyását megítélni képesek legyenek. így előáll s az egész nemzeti életet megmérgezi az agitáció demagógiája, mely a mai feszült szociális és gazdasági helyzet mellett fokozottan veszélyes és még a korrupciónál is nagyobb erejű destruktor. A kérdés lényege azon van, hogy a közvélemény a követendő politikai irány tekintetében megnyilatkozhat, a szükséges ellenőrzésre kellő energiája legyen s az arra alkalmas vezetőket kiválasztthassa. Mert a mai általános választójog mellett a választások kizárólag szervezeti és szervezkedési kérdéssé váltak, nem a politikai meggyőződés, hanem a választási agitáció és szervezkedés jut ott diadalra.

2. *Ugyanekkor azonban — intézményes garanciákkal is biztosítandó — a választás tisztasága.* A parlament tekintélyét mi sem rombolja le inkább, mint az, ha *eredetének* törvényességéhez szó fér. Magának az államnak megőrzendő etikus jellege ezt parancsoló érdekűvé teszi. *Ma két intézményes garancia képzelhető: a titkos szavazás és a pártatlan választási bíráskodás.* Olyan államokban, hol az általános választójog, a széles rétegek politikai éretlensége, az állam existenciális érdekeit veszélyezteti, ott a palliatív eszközök használata indokolható, de nem menthető; mert a törvény erejébe és tiszteletébe vetett hitet, közvetve magának az államnak tekintélyét ássa alá. Mert az egyik oldalon a választási agitáció demagógiája, másik oldalon a választási korrupció, két ellentétes, de egyenlően veszélyes faktor, melyekből jó és áldás nem fakadhat s mindkettő a parlamentarizmust magát létében és fennmaradásában veszélyezteti.

A fentiek tulajdonképpen az organikus baj enyhítésére csak közvetve hatnak; magát az organizmust, melyből a parlamentnek fakadnia kell, nem javítják meg, csupán kifejező erejének adnak biztosságot. A végső ok: magában a közvéleményben gyengült meg a parlamentek tekintélye és hitele s itt kell azt helyreállítani. A közvéleménynek a közügyekkel szembeni apátiáját kell legyőzni, olyan közszellemet teremteni, melyből a parlament a maga hivatásának és tekintélyének teljes integritásában bontakozhatik ki s amely a kormányzásra a parlamenti akarat tiszteletbentartását reáparancsolja.

Az Interparlamentáris Unió határozati javaslatja tulajdonképpen a krízis leküzdését a parlamenteken belül kívánja elérni, míg véleményünk szerint az azon kívüli eszközökkel érhető el s csak másodsorban jöhetnek figyelembe a javaslatok, melyekre vonatkozó megjegyzéseink a következők:

1. A kormány stabilitása és állandósága mindenesetre olyan tényező, amely a parlamentáris munkát lehetővé teszi. De a parlamentarizmus lényege megkívánja a kormány függését a többségtől s az állandóság, a meghatározott időre való kinevezés a kormányt éppen a parlamenttől függetlenítené, az ellenőrzés jogát hatálytalanítaná s így a célnak ellenkezőjét érné el, a parlament tekintélyét csökkentené. Olyan választói rendszer elfogadása, mely megakadályozza a pártok elaprózó

dását kívánatos, ezt leginkább a lajstromos választási rendszer a többségi százalékos arányosítással biztosítja. Speciális magyar érdekből megfontolandó, hogy nem kellene-e az arányos kisebbségi képviselőt elvét szorgalmaznunk?

2. a kormánynak és parlamenteknek függetlenítése a nagy közgazdasági szervezetek befolyása alul kívánatos. Ez azonban a tekintély visszaszerzési processzus rendén önként is helyreáll s ezt intézményes rendelkezésekkel megállapítani nem lehet.

3. tárgy és szakismeretek növelése, a vonatkozó adatoknak a parlament rendelkezésére bocsájtása feltétlenül kívánatos,

4. a javaslat azon elvi része, mely szorosabb együttműködést kíván biztosítani a közvélemény és a parlament közt feltétlenül honorálandó, a javasolt módok azonban célravezetőeknek nem mondhatók. A parlamenti ellenzék hivatalos elismerése a kanadai rendszer értelmében nem kívánatos. Az ellenzék lényeges és nélkülözhetetlen része a parlamentnek, anélkül nem is életképes, de az ellenzék vezérének közfizetésben részesítése, csak az ellenzék működését diszreditálná s tenné lehetetlenné. Public hearing rendszer magával a parlament gondolatával ellentétes, bár bizonyos korlátok és módok mellett, miután effectiv jelentősége nincsen és a törvényhozási hatáskört érintetlenül hagyja, elfogadható. Referendum rendszere azonban kritizálható s parlamentárisabb volna házfelosztás útján a kérdést nemzet elé vinni, mint referendum útján.

5. helyes a parlamentek tehermentesítése és mellette a helyi autonómiák fejlesztése. Autonómiáknak széleskörű hatáskör volna adandó s csupán a jogegység és bizonyos központi felügyelet volna biztosítandó. Tehermentesítés módja az is volna, hogy a parlamenti bizottságok felruházandók lennének bizonyos kisebb jelentőségű törvényjavaslatok elfogadásával s ezeknek a plenárisan tárgyalt törvényekkel szemben pld. törvényrendelet jogállása volna biztosítandó. A plenáris ülésekben való határozathozatal a nagyobb és jelentősebb törvényjavaslatok tárgyalására tartatnék fenn, mely a parlament munkaképességének fokozásával járna. Végül a bizottságok bizonyos mértékig a szakismeret alapján állíttatnának össze s így a törvényalkotás a szakszerűség tekintetében nagy lépéssel haladna előre,

6. általános és állandó törvényelőkészítő bizottság létesítése magában a parlamentben nem képzelhető el, hiszen a törvényjavaslatok betérjesztése a kormány feladata és kötelessége. Igaz, a kormány törvényelőkészítése a minisztériumok büroiban történik, gyakran egyoldalú szempontok szerint s az élettől elvont bürokraták által, a parlamenti vita nagy általánosságban s inkább politikai elvi szempontok körül mozogván, a javaslat részletkérdései — melyek ugyancsak életbe vágó fontosságúakká válhatnak a végrehajtás rendjén — minden észrevétel nélkül maradnak meg a törvényben. Ezen előkészítő bizottság főleg gyakorlati szakemberekből volna összeállítandó s a benyújtott törvényjavaslatoknak ily szempontból való megvizsgálásával megbízandó. Ezt

a feladatot azonban egy jól megválogatott és összeállított szak-bizottság is ellátja.

A parlamentarizmus válsága kétségtelen s bizonytalan, hogy a krízist kibírja-e? A jelek azonban biztatóak, az intézmények nem szűnnek meg gyorsan, ha a mai nagy világkonvulzio után az élet a maga rendes medrébe tér, egy nyugodt és higgadt korban, mikor a konzuláris kormányzás lehetséges, a parlament megint elfoglalja az őt megillető helyet. Egy átmeneti korszak annyi ellentmondással, forrongással telt idejében maga az a tény, hogy a parlamentek élnek, életképességüknek döntő bizonyítéka.

Albrecht Ferenc.

JOGI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI OKTATÁSUNK REFORMJÁHOZ.

Balás Károly egyetemi tanár a fenti címmel tanulmányt írt e folyóirat utolsóelőtti számába; tekintettel a tanulmány tárgyának nagy jelentőségére és időszerűségére, nem látszik feleslegesnek, ha a tárgyalt kérdések némelyikéhez hozzászólunk és különösen a közigazgatási képzés különleges szempontjaira reá tereljük a figyelmet.

Balás Károly reformterveit két csoportba lehet osztályozni. Az egyikbe tartoznak az egyetemi oktatás nagyobb sikerét általában előmozdító, a másodikba a jog- és államtudományi képzést különlegesen illető tervek.

Az első csoportba tartozó javaslatokat a fennálló bajok okainak felismerése váltotta ki és e javaslatokat azért általánosságban helyeselni lehet. Az egyetemi tanárt fel kell szabadítani az igazgatási és kezelési tennivalóktól, az elméleti tanszékek mellé is tanársegédi és kezelői állásokat kell szervezni, tanszéki könyvtárt felállítani, a szemináriumi tevékenységet előmozdítani, a kötelező kollokviumok rendszerével szemben előnyben részesíteni az alapvizsgákat, a doktorátus képesítő hatályát megszüntetni és azt tudományos fokozattá emelni, a magántanári képzést szigorítani, a tanszékek betöltését biztosítékokhoz kötni, lehetőleg párhuzamos tanszéket szervezni, stb. — mindezek oly kívánságok, amelyek megvalósítása az egyetemi oktatás szintjét általában emelné és így a jog- és államtudományi képzést is jótékonyan befolyásolná.

Amilyen alaposan megfontolt, jól megokolt és gazdag Balás Károlynak általános egyetemi reformprogramja, annyira hiányos az magának a jog- és államtudomány oktatásnak reformját illetően. A jog- és államtudomány tanulmányi rendjét, úgy látszik, egyáltalán nem kívánja módosítani; a vizsgarendre vonatkozólag pedig azt az egyetlen változtatást óhajtja, hogy az államvizsgák megszüntetésével úgy a jogi, mint az államtudományi szak végzett hallgatói részére mindkét szaknak eddigi szigorlatai együttesen legyenek kötelezők. Balás ugyanis az egységes jogi tanulmányi és vizsgarendnek a híve és abban a meggyőződésben van, hogy ezt az egységes képzést csak az egyetemek jog- és államtudományi karai képesek megadni; ezért megszüntetni javasolja úgy a jogakadémiákat, mint a közigazgatástudományi kart.

Az az alap, amelyből Bálás erre a következtetésre jut, lényegileg helyes; teljesen igaz ugyanis, hogy az államtudományi képzés az egyetemen másodrendű helyzetbe jutott a jogival szemben és ezt az egyenlőtlenséget orvosolni kell. Ebből a kiinduló pontból azonban véleményünk szerint egészen más következtetésre kell jutni az orvoslás módját illetően.

A jogi és az államtudományi képzés nagy egyenlőtlensége ugyanis véleményünk szerint nemcsak abban nyilvánul, hogy a jelenlegi vizsgarend a gyengébb elemet utalja a közigazgatási pályákra, hanem abban is, hogy amíg a szoros értelemben vett jogi, azaz bírói és ügyvédi pályára készülő hallgatók már az egyetemen megkapják azokat az elméleti és tételes ismereteket, amelyek pályájukon részükre nélkülözhetetlenek, addig a közigazgatási pályára lépő hallgatók az alkalmazásra kerülő joganyagról legfeljebb futólagos áttekintést kapnak. Azokat a jogágakat ugyanis, melyeknek ismeretére a bírónak és ügyvédnek szüksége van (magánjogi, kereskedelmi és váltójog, büntetőjog, polgári és büntető perrend, stb.), külön-külön kollégiumok körében elméleti alapon, de a tételes jogra is figyelemmel részletesen tanulja a joghallgató; ellenben a közigazgatásban alkalmazásra kerülő óriás mennyiségű törvényi anyagot még csak nagy vonásokban sem képes megismerni.

Mikor e sorok íróját, mint kezdő joggyakornokot gyakorlatra egy járásbíró mellé osztották be, már egy-két nap múlva vitába bocsátkozott főnökével az új polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek értelme és alkalmazása tekintetében. A közszolgálatot minisztériumokban vagy a vármegyékben elkezdő ifjúnak ellenben jóformán teljesen hiányoznak az ismeretei az alkalmazásra kerülő jogszabályok tekintetében. Ezt az egyenlőtlenséget a jogi és az államtudományi képzés között természetesen csak úgy lehet megszüntetni, hogyha a közigazgatási jog anyaga éppen annyira alapos és megosztott tanulmány tárgya lesz az egyetemen, mint amennyire jelenleg a többi tételes jogok.

Igen helyesen mutat rá Bálás arra, hogy a közigazgatási tisztviselőnek magánjogi és büntetőjogi tanulmányokra szüksége van. E sorok írója, aki két évtizedet töltött igazságszolgáltatási pályán, minden ellenkező törekvéssel szemben ismételten szót emelt, A „Városi Szemlé”-ben például a múlt esztendőben részletesen kifejtette, hogy a modern közigazgatás lépten-nyomon a magánjogok területére csap át és a közigazgatás büntető bíráskodásának tere is folyton tágul; hogy a közigazgatás embereit ugyanannak a jogászi szellemnek kell áthatnia, mint az igazságszolgáltatást; hogy az egyéni jogok kellő tiszteletben tartását csak a magánjogi képzettséggel is rendelkező tisztviselőtől lehet várni. Tehát nem megszüntetni kell a közigazgatási képzés körében a magánjog és büntetőjog előadását, hanem a közigazgatási tisztviselők részére szükséges jogi tárgyak tanítását a szükségesség fokához képest megfelelő arányba hozni. Mert az igazán visszás, ha a közigazgatási pályára lépő ifjú a polgári peres eljárásnak a rendjét külön kollégium keretében

alaposan és részletesen tanulja, holott a közigazgatási eljárás és a közigazgatási per rendjére nézve a részére sokkal fontosabb, sőt nélkülözhetetlen ismereteket vagy egyáltalán nem, vagy rendkívül hézagosan kapja meg.

A közigazgatási jog rengeteg anyaga ma már nem szorítható be többé egy egyféléves, heti 4 órás kollégium keretébe. A közigazgatás tudománya a külföldön az utóbbi évtizedekben óriási lendületnek indult s maga a közigazgatási jog annyira specializálódott (mezőgazdasági, ipari, közlekedési, népjóléti, kulturális, külügyi, munkaügyi, stb. közigazgatás), hogy a joganyag egyes ágaival a közigazgatási jog tanára még vázlatosan sem tud foglalkozni. Pedig ez az a tárgy, amelyet az egész államtudományi képzés központjává, gerincévé kell tenni, mert hiszen a közigazgatási tisztviselő ennek alkalmazásában tölti egész életét.*

A modern állam közigazgatási tevékenysége kilépett azokból a keretekből, amelyek a közigazgatást még félszázada is jellemezték. A közigazgatásban akkor főleg a rendészeti jelleg volt előtérben. Az államélet belső és külső rendjét fenntartani volt a közigazgatás fő feladata és ennek megfelelően működtek a hadügyi, belügyi, külügyi és pénzügyi közigazgatás fő ágai. A modern állam közigazgatásában a rendészet mellett mind nagyobb szerepe van a lakosság különféle érdekei *gondozásának*. Az állam többé nem elégszik meg *azzal*, hogy a társadalmi és gazdasági élet különféle viszonyaiban a rendet fenntartsa, hanem kezébe veszi a polgárok testi, szellemi és gazdasági jólétének az irányítását; a közegészség, a kultúra, a gazdasági élet fellendítése állami feladattá válik. A rendészeti állam átalakult a polgárok jólétét gondozó és a gazdasági életet is irányító állammá. A közigazgatásnak egész új területei nyílnak meg, az államnak különféle vállalatai keletkeznek. A gazdasági élet egyes megnyilvánulásai: a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés kiterjedt közigazgatást igényelnek. A népjóléti és munkaügyi közigazgatás hatalmas térfoglalása a legújabb fejlődés eredménye. Kiepült a közjogi és közigazgatási bíraskodásnak a polgári és büntető bíraskodásnak parallel rendszere. A gazdasági és szociális élet ügyei, az állam különféle vállalatai a rendészeti közigazgatástól sok tekintetben eltérő jellegű közigazgatást kívánnak. A közigazgatásnak ezeken az új területein nemcsak jogszabályok végrehajtásáról, nemcsak ügyiratok elintézéséről van szó. A modern közigazgatás gyógyít, tanít, épít, kultúrát fejleszt, munkát szerez, a gazdasági élet minden ágát erősíti. Valóban alkotó, teremtő munka ez, amely kinőtt a jogszabályok végrehajtásának, az aktaintézésnek szűk keretei közül.

A közigazgatás e nagymérvű kiterjedése és átalakulása mellett csak természetes, hogy a közigazgatási képesítésnek egy félszázada megállapított és azóta majdnem változatlanul fenntartott rendje többé nem lehet

* Erre nézve részletes program a Városi Szemle idézett helyén.

teljesen megfelelő. A kizárólag, vagy túlnyomórészt jogi tárgyából összeállított tanulmányi rend megfelelt azoknak az időknek s kisebb átalakítással talán megfelel még ma is a közigazgatásnak régi területein. A gazdasági és szociális élet hatalmas lendületnek indult közigazgatása, a nagy vállalatok vezetése azonban új szakembert kíván. Szakembert, aki a nélkülözhetetlen jogi ismereteken felül rendelkezik a gazdasági és szociális ismeretek szükséges mértékével is.

Igen helyesen mutat rá Bálás arra, hogy a tételes jogi tárgyak közül több (a magánjog, a kereskedelmi és váltójog, stb.) a gazdasági élet rendjével foglalkozik. De feleli, hogy csak a rendjével, tehát a jogi oldalával és nem a gazdasági erőkkel és viszonyokkal. Pedig a közigazgatás új területén a közigazgatási tisztviselő alig állhatja meg helyét, ha maga nem rendelkezik azoknak a tényezőknek és viszonyoknak ismeretével, amely tényezők és viszonyok rendezése, irányítása és fejlesztése az ő feladata. A közigazgatásban a jog sokszor csak a forma, a külső; a modern közigazgatási tisztviselőnek fel kell szerelve lenni a gazdasági és technikai ismeretek nagy mennyiségével, otthonosnak kell lenni a közigazgatási jog számos segédtudományában, mert különben a közigazgatás irányítása a közigazgatás természetének félreismerésével előbb-utóbb a gazdasági és technikai szakemberek kezébe csúszik át. A közigazgatás folyton szaporodó új feladatai nem maradhatnak hatás nélkül a közigazgatási képzésre sem, ezzel a fejlődéssel azonban a jogi oktatás eddig nem számolt.

Bálás maga is elismeri, hogy a tisztviselői pályán a jogi ismereteken felül mint ismeretöbbltet közigazgatási ismereteket lehet és kell megkövetelni (17. lap.), de nyilván úgy látja, hogy ez az ismeretöbbltet az elméleti közgazdaságtan útján biztosítva van, mert a gyakorlati jellegű gazdasági ismeretek tanítását nem tartja az egyetemi tantervbe beilleszthetőnek (31. lap). Egyrészt azonban kétségtelen, hogy ezek a gyakorlati jellegű gazdasági ismeretek elméleti, tehát filozofikus természetű tudományoknak alkalmazott részeit teszik (pl. gazdasági és politikai földrajz, közgazdasági geológia, szövetkezeti, politika és ügyvitel, növénytermesztési és állattenyésztési enciklopédia, stb.) és így egyetemi tanrendben méltán foglalnak helyet; másrészt, ha az illető ismeretek kis részben tisztán üzemtani, technikai jelentőségűek lennének is, a képzés teljessége érdekében nélkülözhetetlenek ép úgy, mint pl. a nemzetiségi nyelvek vagy államszámviteli ismeretek. Fontos tanulmányi érdek, hogy ezek a nélkülözhetetlen gyakorlati ismeretek is egységes rendszerben és tudományos nivón jussanak el a leendő közigazgatási tisztviselőhöz s e tekintetben az egyetemi közgazdaságtudományi kar már megszervezett közigazgatási szakosztálya bizonyára több biztosítékot ad, mint egy külön tanfolyam, amely ma még fel sincs állítva, még kevésbé van kötelező hallgatására törvényes rendelkezés.

Az egyetemi közgazdaságtudományi karnak három szakosztálya van, úgymint: 1. közigazgatási és külképviseleti, 2. mezőgazdasági és 3. kereskedelmi. Ennek folytán abban a szerencsés helyzetben van, hogy a

közigazgatási szak hallgatói részére a Balás által is szükségesnek tartott gyakorlati gazdasági ismereteket a másik két szakosztály hivatott tanárai által közvetlenül tudja nyújtani és nincs szükség úgy, mint Dalos szerint a jogi kar mellett — a gazdasági és társadalmi tudományok külön tanfolyamára. A közgazdaságtudományi kar e berendezése elővös a gazdasági tényezők összhangjának biztosítása szempontjából is.

Egyébként ma már a közgazdasági tudományoknak Európa legtöbb államában egyetemi fakultása van. Münchenben, Frankfurtban, Kölnben külön Staatswirtschaftliche (illetőleg Wirtschafts und Socialwissenschaftliche) Fakultät van, más német egyetemeken (Jena, Tübingen, Rostock, stb.) a jog- és gazdaságtudományi fakultásnak van gazdaságtudományi szakosztálya. Milanóban és Triestben külön kereskedelmi egyetem van; Amsterdamban, Genfben, Lausanneban külön fakultás, stb. A vonatkozó adatokat különben részletesen összeállította Lóczy Lajos a közgazdák egyetemi közlönyének hivatalos lapjában, a Szolidaritásban (1928. augusztus).

A mi közgazdasági fakultásunkat azonban nemcsak a nyugati példák utánzása hívta életre, hanem a magyar élniakarásnak hatalmas ereje. A magyar középosztály gyermekeinek a gazdasági pályákra való terelése más módon nem biztosítható, mintha a képzés nem szakiskolákban, hanem egyetemi nívón az egyetemi végzettség minden előnyével párosulva történhetik. Az ország gazdasági talpraállítására függ attól, hogy egy új, valódi közgazdasági műveltséggel telített generációt neveljünk, és a nemzet létérdeke, hogy a gazdasági vezetés a magyar intelligencia kezében összpontosuljon. E szempont óriási fontosságát kiemelte a május 23.-i ünnepélyes doktorráavatáson tett kormányzói magas nyilatkozat is és úgy hisszük, hogy e szempont iránt ép Balás Károly van a legnagyobb megértéssel.

Természetesen minden kezdet nehéz. A közgazdaságtudományi kar megszervezésének is lehetnek hibái. De új intézményt nem szabad évszázados múltú karok tradíciójától eltelve nézni, nem szabad esetleg személyi szempontok miatt magát az intézményt elvetni. És az intézmény — amely rövid fennállása óta a tanárok és a tanítványok buzgalma és összefogása révén bámulatos előrehaladást tett, — megtalálta az utat a nemzet értelmiségéhez. A kezdet nehézségei, a kar helyzetének és képesítő jogainak rendezetlensége és a folyton megújuló támadások ellenére állandóan 1.300 körül van a hallgatók száma, A Szolidaritás idézett füzete 28 olyan végzett közigazgatási hallgatót említ névszerint, akik már eddig is vármegyei és városi szolgálatban vannak. Gesztelyi Nagy Lászlónak a Magyar Szemle 1927. szeptemberi számában megjelent tanulmánya szerint a magyar gazdaságszervezés egyenesen a közgazdaságtudományi kar végzett hallgatóitól várja a közigazgatás szükséges átalakítását. E várakozást méltányolja a közigazgatási reformjavaslat is, mikor 55. §-ában a kar közigazgatásra képesítő jogát törvénybe kívánja cikkelyezni. Ez a javaslat különben a közigazgatási pályákon is kötelezővé teszi a doktorátust és behozza a kötelező közigazgatási

gyakorlatot és gyakorlati vizsgát, ami által a jogi képzéssel való egyenrangúság teljessé lenne.*

A közigazgatási képzés jelenlegi helyzete és két kar között való megoszlása kétségtelenül nehézségeket válthat ki és súrlódásokat okozhat. Ezek a nehézségek azonban minden külön szervezés vagy átszervezés nélkül is igen könnyen ki lennének küszöbölhetők.

Az egyik megoldás az lehetne, hogy pontos megállapítást nyerne, hogy mely közigazgatási hivatalokban van inkább jogász és melyekben inkább gazdasági képzettségű tisztviselőkre szükség. Mert kétségtelenül vannak oly közigazgatási ügyágak, amelyekre a mai helyzetben a közgazdasági kar a jogi karoknál megfelelőbben, jobban tud előkészíteni, amelyeken tehát részére a képzés elsőbbséget, esetleg kizárólagosságát biztosítani kell. Ilyen közigazgatási szakok: a gazdasági minisztériumok, iparfelügyelőségek, közlekedési közigazgatás, gazdasági felügyelőségek, posta, munkásbiztosítás, stb. Bizonyos szakokon (pl. a konzulin) vagy mind a két képzés megszerzését kellene kötelezővé tenni, vagy a két képzettségű tisztviselőket vegyesen alkalmazni és kétirányú szaktudást ily módon összekapcsolni.

Az elhatárolások esetleges nehézségeire tekintettel talán előnyt kellene adni annak a másik megoldási módnak, amelynek értelmében — ha közigazgatási képesítést akarnak — a jogi kar végzett hallgatói két félvnek a közigazgatási karon való hallgatására, viszont a közigazgatási kar végzett hallgatói ugyanannyi időnek a jogi karok egyikén való végzésére lennének kötelezendők. Ebben az esetben a szoros értelemben vett jogi tárgyak a közigazgatástudományi karon redukálhatók lennének. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr egyik nyilatkozata szerint a jogi képzés reformját úgysis a tanulmányi időnek 5 évre való felemelésével óhajtja megoldani. Ezt a felemelt tanulmányidőt a két kar együttműködésének biztosítása töltené ki a legszerencsésebben és ez a megoldás a jogi kar eddigi szervezetét és tanulmányi rendjét a legkevésbé érintené.

Az államtudományi képzést már az 1911. évi országos jogászgyűlésen tárgyalt válságos állapotából csak a közigazgatási képzés eddigi függő helyzetének megszüntetésével és öncélúságának elismerésével lehet kimozdítani. A közigazgatásban éli az állam a maga mindennapi életét; a jó közigazgatás jólétet, kultúrát visz szét a nemzeti társadalom minden rétegébe és ezzel legbiztosabban alapozza meg a nemzet haladását. Megcsönkített hazánk talpraállítása is túlnyomó részben a jó közigazgatáson s az e tekintetben szomszédainkkal szemben nyilvánuló fölényen múlik. Ehhez a jó közigazgatáshoz szakképzett, széles látókörű, a szükséges társadalmi és gazdasági gyakorlati ismeretekkel is rendelkező közigazgatási tisztviselőkre s a közigazgatás munkáját támogató, nemzeti szel-

* L. e sorok írójától: A közigazgatási képzettség emelése (Magyar Közigazgatás 1928. okt. 7.).

lemtől irányított gazdasági tényezőkre van szükség. Ez lehet a közigazgatási reform egyik legfontosabb célja és ennek a célnak a szolgálatában kell mindnyájunknak összefogni.

Egyed István.

SZOCIÁLIS ELV AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSBAN.

Érdekesen tárgyalja Rosadi „Jézus pöre“ művében az igazságszolgáltatásnak társadalompolitikai tényekkel való kapcsolatát. Szerinte az emberiség haladásának rovására megy, ha nagy társadalompolitikai tények értékelése és megtorlása az igazságszolgáltatás feladatává tétetik és e tétele illusztrálásául utal a krisztusi per szégyenletesen igazságtalan ítéletére — ugyanakkor, amikor Krisztus tanításaiból a világra a legnagyobb áldás fakadt. Az elsiklás nyilván ott van, hogy Rosadi inkább renani, mint dantei lélekkel közeledik a krisztusi perhez. Ezt a pert nem lehet csak kriminológiai szemszögből tárgyalni. Az igazságnak a földi kálvária járása az, amelyet Rosadi naturalizmusa egyszerű büntetőjogi igazságtalanságnak, „Justizmord“-nak érez. De különösen ketőt kell itt leszögezni. Az egyik az, hogy ebből a sajátos perből nem lehet általánosítani. A másik pedig az, hogy az emberiség haladását nem kell féltetni az igazságszolgáltatás munkájától. Ha a bíróságot az abszolút igazság felé orientálódó magas szempontok vezetik, könnyen megbirkózik a társadalompolitikai problémákkal is.

Az alábbiakban csak egy kis adalékot óhajtanék szolgáltatni a címben jelzett, jórészt kiaknázatlan témakörhöz. Valóban az igazságszolgáltatás szociális vonatkozásai nagyon el vannak hanyagolva. Pedig a bíróság működése át meg át van szöve szociális vonatkozásokkal. A büntető igazságszolgáltatás Ítéletei tulajdonkép a társadalomnak a jóról, erkölcsösről, helyesről való állásfoglalását szankcionálják. Polgári pereink pedig lényegükben a magántulajdonon alapuló társadalmi berendezkedés védőfegyverei.

Vizsgáljunk meg közelebbről ebből a szempontból egy büntető és egy polgári pert, mondjuk a kommunista és az optáns pereket, amelyek a közérdeklődés tengelyében állnak.

A háborúkat követő társadalmi megrázkódások nyomában a büntető bíróságok úgyszólván egyébbel sem foglalkoznak, mint társadalompolitikai problémákkal. A jogrend és jogbiztonság helyreállítása megkívánta a forradalmi bűncselekmények megtorlását, mert e nélkül a társadalmi rend megszilárdulása nem lett volna elérhető. A perek nagy tömegei mintegy a letűnt korszak társadalmi berendezkedését liquidálták. A kommunista perekben a társadalmi rétegek küzdelme játszódott le előttünk. A 133 napos kommunista uralom Marx elveire hivatkozva, az élet eszmei részét a társadalom gazdasági struktúrájának függvényévé akarta tenni. Azt az új ideológiát harsogta be az emberek közé, hogy minden a termelésen múlik. A társadalom azonban, amely vég-eredményben mégis vallás-erkölcsi alapon épül, hamar szakított ezzel

a sivár tannal. A bíróságnak valójában nem is maradt egyéb dolga, mint megindokolni a társadalom kiközösítő állásfoglalását és megbélyegezni az eltévelyedetteket.

Tulajdonképpen tehát a társadalom együtt ítélkezett a bírósággal. És megállapíthatjuk, hogy a társadalom szigorúbb bíró volt; ami legjobban kifejezésre jut az u. n. rehabilitáció stádiumánál. A rehabilitáció gondolata nálunk nincs intézményesítve, de a valóságban ott van. abban a kézfogásban, amellyel a börtönből kikerült embert a társadalomba visszafogadjuk. Amikor az igazságszolgáltatás elvégezte munkáját a bűnössel, a társadalom többé-kevésbé megbékülve nyújtja feléje jobbát. És íme a kommunista perek lezajlása után a felkorbácsolt társadalom máig sem bocsátott meg a bűnösöknek. A társadalom erkölcsi ítéletének kérlelhetetlenségében már nem a megsértett jogrend helyreállításának vágya, hanem a társadalmi rend veszélyeztetésétől való élelem, tehát egy alapjában politikai ösztönnek óvatossága tükröződik benne.

A polgári perek közül nézzük az optánsper. Ezt nemzetközi jellege kétszeresen érdekessé teszi szociológiai vonatkozásaiban is. Gazdag ethikai tartalma mellett lényegében egyszerű birtokper és mint ilyen a magántulajdonon épült társadalmi berendezkedés védőfegyvere. A felperesek száza hajtótörtek, volt erdélyi földbirtokosok, akik magyar állampolgárságukat fenntartották és akik, mint a legyőzött nemzet fiai keserves, sysiphusinak látszó harcot folytatnak földjeikért. A másik oldalon egy győztes állam, amely „földreform“ címén a békeszerződéssel ellentétben elkobozta az optánsok birtokait és politikai ármánykodással igyekszik megakadályozni, hogy a birtokperekben az illetékes döntőbíró ítélezzék. A győző jogát egy törvénybe iktatott békeszerződés biztosítja, amelyet a hajtótörtek is kénytelenek voltak aláírni és éppen ezért, bármily kegyetlen is, állják minden sorát. Az ő jogukat a szerződésben csak egy paragrafus védi és nem is kérnek a bíróságtól többet, mint csak azt, amit számukra ez a paragrafus biztosítani kíván. A jog és a hatalom, az igazság és az érdekszövetség kerül itt ellentétbe és az erkölcsi elv élet-halálharca feszíti a világ figyelmét a nemzetek fórumának tárgyalásai felé. A hatalmas agyagállam a tárgyaló teremben meginog, mert érzi, hogy nincs oldalán a nagyhatalmaknál is nagyobb szövetséges: az igazság. Az igazságnak a csírája abban az egy paragrafusban van és bízunk benne, hogy a csíra az ítéletben ki fog hajtani.

Emellett a súlyos ethikai tartalom mellett egy érdekes szociológiai jelenség ebben a nagy perben az a tömeglélektani szolidaritás, amely mellett komoly jogi érveléseink lelkünkben bizonyos irredenta ütemre csendülnek. Az optánsper a nép lelkében szimbolikus jelentőséget nyer, mintha a perek szubstrátuma tulajdonképp maga Erdély volna. Ha ez jogilag nincs is így, ha jogilag a felperesek különálló magánszemélyek is, akik nem annyira Erdélyre gondolnak, mint inkább elvett birtokaik-

ért való kártalanításra, lelkünkben úgy konstruálódott meg ez a monstre-per, hogy benne Romániával Erdély áll szemben, amelyet visszaszerezni akarunk.

A másik nagy szociológiai vonás az optánsperben ugyanaz, ami minden egyszerű birtokpernek is az alapja: a magántulajdon elvének védelme. Minden birtokper a magántulajdon elvén berendezkedett társadalom egyik védőfegyvere. A kommunista berendezés nyilván azért tartja feleslegesnek a polgári pereskedést, mert elveti a magántulajdon fogalmát.

Amikor már most pár száz ember tulajdonjogát akarjuk megvédeni egy nagyhatalmaktól támogatott győztes állam politikai fondorkodásaival szemben, egy erőtlen népszövetségi testület komoly segítségével nélkül, amely vonakodik a békeszerződésben gyökerező kötelezettségének eleget téve, a megbénított Vegyes Döntőbíróság működésének feltételeit helyreállítani, — amikor így minden poklokon keresztül küzdünk a világ színe előtt a tulajdon szentségeért, az igazságszolgáltatásnak ez a munkája voltaképpen a magántulajdonon épülő szociális berendezkedés alapfalainak erőteljes alábástyázása.

Ambrózy Ágoston.

A TANYARENDSZER KÉRDÉSÉHEZ.*

I.

A tanyarendszerű település jelentősége Magyarországon.

Kaán Károly: A Magyar Alföld című nagyszabású munkájában foglalkozván a tanyai településsel, arra a megállapításra jut, hogy az Alföld jelenlegi kultúrátlanságának egyik igen jelentős akadálya a tanyarendszerű település, minek következtében ő a mai szétszórt tanyákat faluba szeretné sűrűsíteni. A munka eme fejezete kapcsán különböző helyeken vita indult meg, hogy vájjon a tanya, vagy falurendszerű alakulás a helyesebb-e és, hogy miként lehetne a mai tanyarendszert faluserű településsé átformálni?

A *Társadalomtudomány* legutóbbi számában két érdekes hozzászólás olvasható e tárgyról. Egyik a Hartyáni Zoltáné, amely kimondottan és határozottan helyesli a meglévő adottságok mellett a tanyarendszerű települést, a másik a Benisch Artúr, amely határozottan a falurendszerű település mellett foglal állást.

Én már itt, mindjárt az elején, kénytelen vagyok leszögezni, hogy a Hartyáni Zoltán álláspontjához állok közel, illetőleg az ő nagyon értékes érveléseit fogadom el a *mai adottságok mellett*, mert hiszen azzal számolnunk kell.

Szerény nézetem szerint nem lehet kimondani, hogy az Alföldön csak a falurendszerű település lehet célra vezető s nem lehet falu-

* L. a *Társadalomtudomány* előző számában 255. és köv. lapokon megjelent közleményeket.

rendszerű telepítést sürgetni ott, ahol a házak már szétszórta, nagy távolságokra vannak egymástól, mert hiába hasítanánk ki egy pár száz holdat azért, hogy a környék tanyáit oda faluba sűrűsítsük, ki fogja otthagyni a mai birtoka közepén épült házát; ki fogja azt lerombolni, hogy helyette a falunak szánt helyen újat építsen?

Midőn e kérdésről beszélünk, az első szempont az, hogy ne az elméletek és az ideális elképzelések alapján tárgyaljuk azt, s ne is egyoldalú megismerés alapján. Benisch Artúr igen tisztelt barátom pl. feltétlen ismeri a magyar tanyavilágot, de ő általában csak egy szemzőből, kulturális nézőpontból nézi azt — holott annak, aki e kérdést igazán társadalompolitikai szempontokból kívánja elbírálni, hosszú időn keresztül kellett járnia az Alföld tanyavilágát, beszélni emberek százaival és ezreivel, elmenni a parádés tanyákon kívül a földkunyhókba is, megnézni a legmagasabb kultúrát, felmutató, úttal, vasúttal, orvossal, stb. ellátott tanyarészek mellett a minden kultúrától távol, 25—30 km.-re eső eldugott helyeket is, s akkor lehet e kérdésről a valósághoz közel álló képet alkotni és megfelelő javaslatot tenni. Elméletben könnyű azt mondani, hogy csináljunk a tanyákból falvakat, könnyű gyönyörű légvárakat, szabályos utcákkal ellátott falvakat beállítani az Alföld mai nagy szétszórtságába, de ha egyszer valóban megkezdjük ennek a kérdésnek a megoldását, akkor észre kell venni, hogy micsoda kimondhatatlan akadályok és lehetetlenségek merednek elénk papíron szépen elgondolt tervünk végrehajtásánál.

E kérdés tárgyalásánál most egyáltalában nem érdekel bennünket az, hogy a tanyavilág kialakulásakor miért nem nyúlt bele a kormány ebbe a kérdésbe s miért engedte azt a rendszertelen települést s miért nem igyekezett már akkor szabályos utcák mellett és utak keresztezésénél kialakítani az alföldi tanyavilágot?!

Aki az alföldi tanyavilág kialakulásával, annak történeti fejlődésével foglalkozott, ezt a kérdést nem vetheti fel. A múlt század első évtizedeiben, amikor az alföldi tanyavilág kialakulása megindult s a kialakulás folyamatában az abszolút korszak alatti időkben egészen más volt elfoglalva az ország idegen vezetősége, minthogy e kérdésbe irányítólag befolyjni akart volna. A 67-utáni települések idején is az Alföld mindenkor elhanyagolt területe volt a kormányoknak, amelyek az Alföld színmagyar népének folytonos ellenzékieskedése miatt a nemzetiségek támogatására fordították idejüket és erejüket.

Épen e kérdés kapcsán több város és község levéltárának idevonatkozó anyagát tanulmányoztam s meggyőződésem, hogy örülnünk kell a halóságok tilalmazása dacára is megindult tanyai településnek, mert ezzel indult meg a mezőgazdasági kultúra a városoktól és községekől napi járóföldekre. Ha ez akkor meg nem történik, az Alföld közepe még ma is sivár szélhordta homok-területeket mutat a világhírű gyümölcs- és szőlőkultúra helyett, s a ringó búza-táblák helyén ma is gaz, gyom, zsombék, nádas, káka volna, vagy legfeljebb legelők virulhatnának.

Kaán Károly egyébként általam is sokra értékelt könyvében azokat a gazdasági, kulturális, közegészségügyi, stb. bajokat, hiányokat és hátrányokat, amelyekkel ma az Alföld tanyavilágában találkozunk, teljesen a tanyatelepülés rovására írja, holott az egyrészt általános jelenség Magyarországon, közelebbről az Alföldön. Hiszen például Szabolcsban, ahol a sűrű falvas település az uralkodó, a kisvárdai és a tiszai járásban, vagy pedig Szatmár vármegyében, hol szintén a falutelepülés van meg, épen olyan rossz utakat, elhanyagolt állapotokat találunk, mint az Alföld bármelyik részén. Az én szülő falumtól például 12 kilométernyire volt az orvos, patika, állomás, de olyan utakon, amelyeken óriási kerülőkkel lehetett csak 4 óra alatt a városba bejutni. Istenkísértés volt ősszel vagy tavasszal elindulni. Vagy például nem halljuk állandóan a szatmáriak jajkiáltását a rossz utak, elhanyagolt közlekedési állapotok miatt?! Egyébként közismert, hogy az Alföld kurucsága, ellenzékiessége, független érzelme volt egyik igen jelentős tényező abban, hogy a bécsi politika mindenkor elfordult az Alföld érdekében teendő beruházásokról. Nem lehet tehát ezeket a bajokat, a tanyatelepülés rovására írni. De rá kell mutatnom arra is, hogy hasonló állapotokat találtam pl. a Kaán Károly által követendő például felállított dunántúli Baranya megyében is, ahol út, orvos, patika, adóhivatal, szolgabíróság, stb. ép oly messzire esik az oldí, vagy zalátai magyartól, mint a kiskundorozsmai, vagy csongrádi tanyai néptől.

Kaán Károly könyvében állandóan a Dunántúl fejlettsége és faluszerű tömörülését állítja elénk, s annak ad előnyt az Alföld tanyavilágával szemben. Én ezzel szemben azt mondom, örök hála, hogy a színmagyar elem az Alföldön, így a tanyákon telepedett le és maga számára foglalt el minden kis területet, minek következtében olyan tökéletes birtokeloszlás alakult ki az Alföldön, amihez fogható sehol Magyarországon, s csak Dániában, a kisgazdaságok tipikus hazájában található. Nyíregyháza, Békéscsaba, Szentes, Makó, Cegléd, Kiskunhalas, stb. határaitban, e nagy tanyákkal behálózott területeken egyáltalában nincs nagybirtok, a legteljesebb birtokelosztás, egészséges szociális és gazdasági viszonyok állanak szemben a Dunántúl nagyon feldicsért Somogy, Veszprém, stb. mammutlatifudiumaival. Ez az egészséges birtokelosztás szintén a tanyaszerű településsel áll kapcsolatban.

Hosszú tanyajáró tapasztalataim, elméleti és gyakorlati ismereteim alapján megállapítani kívánom, hogy *sem a tanyarendszerű település, sem a falurendszerű település mellett így ridegen állást foglalni nem lehet.* Vannak helyek, ahol csak a falurendszerű tömörülés hozhatja meg a kívánt megoldást, amint hogy évről-évre állandóan alakulnak is ilyen tanyaközségek ott, ahol a körülmények, az adottságok erre lehetőséget nyújtanak. Elég pl. a Békés és Szolnok megyei községekre, egy pár csongrádi, továbbá egy néhány pestmegyei községre utalnunk, amelyek épen így alakultak ki. S ez a folyamat állandóan tart ma is. Soha se felejtjük el azonban, hogy egy ilyen községesülésnek, különösen, ha az egy megértőbb, a tanyai lakosság érdekében áldozatot is hozni tudó

nagyváros területén akar alakulni, igen nagy nehézségei vannak. Ma ugyanis jól adminisztrált és megértő emberekből álló városi vagy községi vezetőség irányítása mellett, amikor utak, autóbuszjáratok, vasutak, telefon, stb. kötik össze a tanyai lakosságot a várossal, sokkal nagyobb előnyöket élvez a tanyai lakos, mintha önálló kisközségben tengetné életét, amely a szükségleteknek csak egy kis részét tudja kielégíteni, a lakosságnak azonban a faluból is be kell járnia a városba, mert ott a piac, ott vannak a kereskedések, ott az adóhivatal, rendőrség, járásbíróóság, közigazgatási szervek, iskolák, stb. stb., de be is megy, mert ott egyszeri úttal különböző szükségleteit fedezheti. De egy ilyen új község alakulásának ezer gondja és nehézsége is van, Rengeteg olyan új kiadás hárul az új községre, amely miatt nagyon sokan vissza is riadnak a faluszerű településtől. Községháza, iskolák, községi apaállatok tartása, községi faiskola fenntartása, csöszök, éjjeli őrök, posta, maga a községi adminisztráció meglehetősen költséges terheket ró egy-egy új község lakosságára.

Az Alföld tanyavilágának csak igen kis részén*) van olyan sűrű tanyahálózat, hogy ott a falutelepülés magva biztosítható volna, mert feltétlenül szükséges, hogy utak keresztezése, vasúti állomás, vagy legalább is egy iskola legyen a központ, amely körül a kialakulás történhetik. A községi alakulás folyamata állandó ugyan, azonban sajnos nem valami nagy eredménnyel halad, nem úgy, mint ahogy azt kívánni lehetne. Több megértést kellene tanúsítani a tanyavárosok és községek vezetőségének ott, ahol az önállósulásra teljesen megérett tanyarészek vannak, ahol tehát a községalakítás szükséges és indokolt. Ma azonban a belügyminiszteri rendeletben csak a lehetőség adatott meg, Benisch Artúr megemlíti fent említett tanulmányában, hogy a belügyminiszteri rendeletnek parancsolólag kellene e kérdést rendezni. Erre vonatkozólag azt mondja a belügyminiszteri rendelet végyszava: „A tanyakérdés nagy fontosságánál fogva és annak a gyakori elzárkózásnak a látára, amellyel olykor az önkormányzat a tanyák külön ügyeit, különösen anyagi okból, kezelni szokta, felmerült a megoldásnak az a módja, hogy' a tanyai közigazgatást, szervezetet, képviselőket, szolgáltatásokat és ellenértékeket külön új törvénnyel kellene szabályozni. Csak abban az esetben lennének kénytelen ezzel foglalkozni, ha rendeletem gyakorlati keresztülvitelének ellenőrzése során azt tapasztaltam, hogy a tanyás törvényhatóságok, városok, községek vezetősége és önkormányzati szervei szükkeblőséget tanúsítanak a tanyai igazgatásnak egyelőre még rájuk bízott megjavításával szemben.“

Tehát már felvetett az a gondolat, hogy az anyaközségek, városok ellenszegülése esetén a törvénnyel szabályozzák a kérdést.

Benisch Artúr idézett tanulmányában a tanyai központok alakulását félmegoldásnak tekinti. Az én tapasztalataim alapján pedig a fejlődés ebben az irányban igyekszik magának utat törni, Csongrádvár-

* L. ezt Magyar tanya című könyvem 51., 52., 53. lap.

megye szabályrendeletben adja meg ennek a lehetőségét a vármegye területén. A belügyminiszteri rendelet kapcsán megalakult tanyabizottságok is tettek már itt-ott bizonyos intézkedéseket ilyen irányban. Kecskeméten pl. két új tanyai közigazgatási kirendeltség létesült a már meglévőknél kívül ennek kapcsán.

Aki a Szeged alsó- és felsőtanyai, de még inkább a kiskun-dorozsmai-dudástemplomi, vagy csongrád-bokrosparti tanyai központokat valaha látta, azoknak kialakulását, mai életét figyelemmel kísérte, az teljes nyugodtsággal állapíthatja meg, *hogy az adottságok figyelembevételével*, mást, jobbat, tökéletesebbet alkotni nem lehetett. Nem mondom én azt, hogy ez teljes megoldás. De ott, ahol a fejlődés maga hozta ezeket létre, ahol az állandóan fellépő szükségletek mindig újabb és újabb kielégülést nyertek az újabb és újabb intézményekben, ott ez elfogadható megoldás és megfelel a tanyai lakosság szükségleteinek. Hogy jobb volna egy tökéletesen működő községi szervezet, amelynek vasútállomása, kövesútja, autóbuszjárata, orvosa, patikája, stb. van, az senki előtt sem lehet kétséges, de amikor ezt lehetetlenség a mai viszonyok mellett, a tanyák szétszórtsága, az Alföld úttalansága és rossz közlekedési berendezkedése, főleg pedig a tökehiány, a nagy pénztelenség miatt kersztülvinni, akkor — számolva a lehetőségekkel — ezt is megoldásnak kell tekintenünk.

Ezúttal is hangsúlyozni kívánom, hogy csak olyan terveknek, javaslatoknak van létjogosultságuk, amelyek az adott viszonyok között megvalósíthatók és kersztülvihetők. Bejártam Dánia tanyavilágát, bepillantást nyertem Svédország tanyai viszonyaiba*), s e mellett könyvekből ismerem a többi tanyás országok viszonyait is. *A dániai tanyaviszonyokat a legtökéletesebb gazdálkodási rendszernek kell tartanom.* Ott megvan ugyanis a tanyarendszer minden előnyével, egyetlen hátrány nélkül. A különböző nagyságú tanyák mind köves út mellett feküsznek, amelyeken az ezerféle szövetkezetek teherkocsijai, autói hozzák, viszik a szükséges holmit a tanyai gazdáknak s viszik el tőle a szövetkezeti gyűjtőhelyekre a baromfit, a tojást, a tejet, a búzát, stb. Voltam egy 7 holdas tanyai gazdánál, akinek telefonja volt, egy 130 holdasnak pedig autója, amelyen maga vezetett körül gazdaságában, amelyet még belül is kövezett utak szelnek át.

Itt akarok ezzel kapcsolatban rámutatni azután a tanyakérdésnek szerintem legfontosabb részére, *az útkérdésre.* Nem a tanyarendszerben van a hiba, amint ahogy azt Kaán Károly mondja, hanem abban, hogy a mi Alföldünk általában el van hanyagolva. Ha ma az Alföldet — a dülő utakat is beleértve — állandóan járható utak szelnék át, amelyeken a főközlekedési útvonalakat könnyen lehetne megközelíteni, s ennek kapcsán autóbusz-járatok indulhatnának meg a meglévő tanyai gazdasági, vagy helyiérdekű vasutak mellett, akkor az ott lakók egyáltalában nem éreznék hátrányát a tanyai település-

* L. Magyar Tanya c. könyvem.

nek, akkor még mint *ideális gazdasági formát*, meg kellene teremteni, ha nem volna meg- Ha a posta és telefonhálózat kiépítése is megoldást nyerhetne, úgy a tanyatelepülés mai formája nem mint értékes és itt a tanyák világában egyedül lehetséges gazdasági rendszer egyenesen felkarolandó volna. Bárcsak minden illetékes tényező azon dolgoznék, hogy az Alföld tanyavilága, Keleteurópa e leghatalmasabb élelmiszertermelő területe, a magyar nemzet embertartalékja, e színmagyar elem minél jobban, minél tökéletesebben, minél megelégedettebben élhessen és úgy érezhesse magát, mint boldog lakója és megelégedett állampolgára ennek a nemzetnek-

Gesztelyi Nagy László.

II.

Tanyásváros — Tanyaközség.

Kaán Károly „Magyar Alföld“ című gazdaságpolitikai tanulmánya kapcsán felvetett érdekes kérdésekhez mint az Alföld tanyavilágába ékelt tanyarendszerű község vezetője, s mint gyakorlati ember óhajtok röviden hozzászólni azon tapasztalatok alapján, amelyeket a körülötünk elterülő mintegy 50.000 hold tanyavilágnak megfigyeléséből s 7.300 kat. holdon fekvő tanyaközségem életéből szereztem.

Az alföldi tanyarendszer nem kolonizációs alapon nyugszik, hanem az speciális gazdasági okok következtében jött létre, *A nagy kiterjedésű városok* földbirtokos népe — a kis- és középbirtokosság — a gazdasági munkálatok elvégzésének idejére s a jószágállomány teletetésére, istállókat, csüröket épített a várostól távol eső földjére, ahol csupán a pásztorok s az úgynevezett teletetős tanyások tartózkodnak egész éven át, de ezek családjai is bent laktak a városban. Maga a gazda csak a szántás-vetés elvégzésére s a cséplési idényre ment ki egy-két hétre a tanyára,

A legutóbbi évtizedek kulturáltabb gazdasági viszonyai, a népesedés, ezeket a tanyai gazdaságokat is mindjobban kiépítette, A gazda az egyik fiát a nyári idényre a külső gazdaság vezetésére, ellenőrzésére állandóan a tanyán tartotta s e végett lakóházat is építtetett számára, A gazdasági cselédség életviszonyai is átalakultak, családjai kiköltöztek a tanyára s most már ezek számára is lakásról kellett gondoskodni. A fejlődés végső foka az, hogy vagy maga a birtokos, vagy női családtagja állandóan kint lakik a tanyán, amennyiben pedig nincs családtagja s ő maga belefáradt a gazdálkodásba, helyét a bérlő, felesmunkás foglalja el, *de a tanya többet üresen nem marad.*

Az elszigetelt tanyai élet óriási átalakító hatással van az egyénre. Zárkózottá, otthon-ülővé, anyagiassá válik s igényeit a legminimálisabbra mérsékli. Ha a városba bevetődik, megbámulja a kultúra haladásait, de teljes közönnyel is fogadja. Maga nevelte kedves jószágait, fájó szívvel viszi piacra s mikor azok ellenértékét „elpocsékolják“ tőle adóban, drága iparcikkek árában, komoran megy vissza a tanyavilágba s a felszabadulás érzésével lépi át kis tanyája küszöbét.

Az anyaváros ezekért a messzeségből elővillanó fehér kis tanyák-

ért a legutóbbi időkig úgy szólván semmit nem tett. Közegészségügyi, iskolaügyi, közlekedésügyi intézmények az ismeretlen fogalmak közé tartoztak. Megegett, hogy amikor a kultusz-kormányzat éppen a tanya-világot akarta a kultúra legfontosabb tényezőivel az iskolákkal benépesíteni, az anyaváros ellenezte e terv megvalósítását, mert fontosabbnak, sürgősebbnek tartotta tíz tanyai iskola helyett, a kultúrpalota felépítését. A közegészségügy megoldása s a közlekedési viszonyok megjavítása a tanyák világában még a jövő kérdése, amely csak úgy oldható meg, ha a népjóléti és kereskedelemügyi kormányzat is olyan eréllyel karolta fel e kérdések orvoslását, mint a kultusz-kormányzat az iskola ügyét.

Következő típus *a községi jelleget öltött tanyarendszer*, az 5-től 10.000 kat. hold területet felölelő tanyavilág centrumába beállított önálló közigazgatási szervezet, postával, orvossal, bábával, iparosokkal, kereskedőkkel. Mennyivel kulturáltabb életet él itt a tanya népe, ugyanazzal a költséggel! A városépítő és szépítő politikával szemben itt a vidék, a tanyavilág építése a közérdek. Itt már az orvost, a szülésznőt 5—6 kilométer körzetben megtalálja a tanya népe s nem kell a beteget télvíz idején lázas állapotban kocsi-ra rakni azért, mert a városi orvos semmi pénzért nem hajlandó órákhosszat szekerezni a járhatatlan utakon.

A saját községet alakító tanyai nép érzésvilága is fejlődést mutat. A közös érdek iránt erősebb érzék tapasztalható. Nemes verseny indul meg köztük, hogy kis községükben a legpontosabb, a legjobban gazdálkodó, legszebb jószágot nevelő s tartó jelzőt kiérdemeljék. Politikailag érettebbek s a kultúra iránt is fogékonyabbak. Például az én 1300 telkes tanyaközségemben 16 kisgazdának jár nagy napilapja s több mint 20-nak kisebb újságja, ezenkívül a gazdasági irányú heti lapok is tömegesen jönnek. Rádió-előfizető 18 kisgazda.

A gazdálkodás intenzivitása is erősen szembetűnő tanyaközségemben. A közigazgatási vezetők, a papság, a tanítótság vezetése mellett működő Gazdaszövetségben a nemesített vetőmagvak és a műtrágyázás előnyös voltáról a gazdák meggyőzik egymást s ma már alig van olyan birtokos, ki nem venné igénybe ezeket.

Maga az a tény, hogy a tanyaközség vezetősége minden egyes család viszonyait teljes alaposággal ismeri s úgyszólván ellenőrzi, a becsületérzés, az őszinteség s a vezetőség iránti bizalom erős kifejlődésére vezet.

Talán elfogultan ítélem meg, de úgy látom s érzem, hogy a leg-tökéletesebb alakulat a magyar gazdálkodó népre nézve a most tárgyalt tanyarendszerű község. Még közigazgatási szempontból is van előnye a falurendszer felett, hiszen a község vezetősége kényszerítve van arra, hogy sokszor a tanyai lakásán keresse fel a gazdát s ez alkalommal mód nyílik mindkét részről a bajok feltárására, megismerésére és orvoslására.

(Kuncsorba.)

Nagy Sándor.

ADALÉK A SZELLEMI MUNKA DÍJAZÁSÁNAK KIALAKULÁSÁHOZ.

Egyik munkatársunk bocsátotta rendelkezésünkre az alábbi leveleket, amelyekből érdekes bepillantást nyer az olvasó abba, milyen munkafeltételek mellett dolgoznak a magyar szakirodalom munkásai. A kiadó szaklexikon kiadását határozta el s a munkatársakkal az alább I. alatt közölt nyilatkozatot íratta alá. A nyilatkozat kapcsán a szerkesztő és a felszólított író közt történt levélváltás darabjait érdekesnek tartottuk a nevek elhagyásával, egyébként szószerint közzétenni.

I.

Ezennel elvállalom a .....nekem kiosztandó cikkeinek a megszabott terjedelemben való megírását.

Tekintettel arra, hogy a mű szerkesztésénél az egyes címszók arányos feldolgozásának kiváló fontossága van és az egyöntetűség a szerkesztésben mellőzhetetlen: a szerkesztőségnek vonatkozó útmutatását természetesen követni fogom, valamint hozzájárulok előre is, hogy a szerkesztő cikkemen tartalom- és stílusbeli változtatásokat végezzen.

Tiszteletdíj fejében a ..... nekem kéthasábos nonpareille szedésű oldalanként 6 (Hat) P 25 fillért fizet, amely összeg az illető cikk imprimálásakor esedékes.

A kézirat szerzői és kiadói joga a ..... kizárólagos és korrólátlan tulajdonába megy át.

A munka akadálytalan és rendes megjelenése szempontjából az általam beszolgáltatandó kéziratot mindig idejekorán, a szerkesztőség által velem közölt határidőn belül fogom a ..... rendelkezésére bocsátani és a korrektúrák visszaküldéséről is a legrövidebb időn belül fogok gondoskodni.

A szerkesztőtől hasábkorrektúra-levonatot kapok és felhatalmazom arra, hogy amennyiben az imprimatúrát a hasábkorrektúra-levonathoz kézhez vételétől számított két héten belül nem adnám meg, helyettem a szerkesztő adhassa meg.

Minden nagyobb cikkem nevem aláírásával jelenik meg.

Tudomásul veszem, hogy a ..... a beadott kéziratot mindenkor sajtókésznek tekinti, ami azt jelenti, hogy a korrektúráján csak a nyomdahibákat javíthatom; amennyiben mégis olyan szerzői korrektúrát iktatnék utólag be, amelyet a nyomda a ..... felszámít, ezt a felszámítást a ..... reám hárítja át.

Addig, ameddig a ..... Lexikona teljesen el nem készül és meg nem jelenik, más, ezzel versenyezhető műnek megírásában nem vehetek részt.

Végül tudomásul veszem, hogy a lexikont, mint dolgozótárs, közvetlenül a kiadótól egy példányban a bolti árból számított _____en-gedménnyel szerezhetem be.

Tisztelettel:
..... aláírás.

II.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Megkaptam a „.....lexikona“ című könyvre vonatkozó nyomtatványokat. Telefonon ma többször próbáltam Méltóságodat felhívni ez ügyben, azonban a vonal mindig foglalt volt; ezért ezúton vagyok bátor tisztelettel közölni, hogy a munkában őszinte sajnálatomra nem tudok részt venni, miután a beküldött szerződéstervezetnek úgyszólván minden pontját a magam számára elfogadhatatlannak tartom. Csak a legfontosabb aggályaimat sorolom fel:

1. Nem járulhatok hozzá ahhoz, hogy cikkeimen tartalom és stílusbeli változtatások megkérdezésem és hozzájárulásom nélkül eszközöltessenek.

2. Nem írhatok alá oly szerződést, mely arra kötelezne, hogy addig, amíg a lexikon teljesen el nem készül és meg nem jelenik, más ezzel versenyezhető műnek megírásában nem veszek részt. Ez számomra elfogadhatatlan megszorítást jelent, amellelt olyat, amelynek tényleges terjedelme nincs elég szabatosan meghatározva. Ki hivatott elbírálni ugyanis, hogy mely mű tekinthető olyannak, amely a ..... lexikkal versenyzik?

3. Hogy vállalkozhatnék „nekem kiosztandó“ cikkek megírására, ha ez a kiosztás megkérdezésem nélkül is megtörténhetik?

4. Merőben szokatlan kikötés az, hogy mint dolgozó társ, cikkeimről sem különlenyomatot, sem az egész munkának egy tiszteletpéldányát nem igényelhetem.

5. A felajánlott honorárium ugyancsak olyan alacsony, amelyen összegért üzleti vállalkozás becsületes munkát sehol sem igényelhet. Méltóságod tájékoztatására talán meg szabad említenem, hogy külföldi lexikonok oldalanként kínálnak annyit, amennyit Méltóságod vállalkozása ívenként vél megajánlhatónak. Ha számolunk is azzal, hogy magyarországi tudományos vállalkozások nem ajánlhatnak fel a külföldi vállalkozásokéhoz hasonló tiszteletdíjakat, mégis úgy vélem, hogy az idézett két összeg közötti különbség sokkal nagyobb annál, mely bármily szempontból is indokolt lehetne.

Magam rég megszoktam azt, hogy azt megérdemlő kulturális vállalkozásoknak örömet ajánljam fel szerény képességeimet ingyenesen is, akkor azonban, amikor üzleti vállalkozással állok szemben, munkám tisztességes megfizetésére feltétlenül igényt tartok.

Kérem Méltóságodat, fogadja igaz tiszteletem őszinte megnyilvánítását.

Készséges híve:
(aláírás.)

III.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Tegnap folytatott telefonbeszélgetésünk és ma vett sorai után a világerért sem akarom Igazgató Urat lexikonunkban való közreműködésre kapacitálni. De engedje meg, hogy a kiadó álláspontját is megmagyarázzam. A kiadót, mert mondanom sem kell, hogy a könyv finanszírozásához nekem semmi közöm sincs.

A kiadó nem indulhat külföldi példák után, ami a honoráriumot illeti. Tessék csak elgondolni, lehetne-e Magyarországon lexikont kiadni, ha egy-egy oldalért 100 pengő tiszteletdíjat fizetnének? A kiadó így is óriási tőke-kockázatot visel. A műveltséget, szaktudást terjeszteni épen hazánk mostani elesettségében mindnyájunknak szent kötelességünk, A két ellentétet, az altruizmus és az egocentrikus felfogás között, csak úgy lehet egyeztetni, ha áldozatot hozunk, szellemi munkánkat — a szerzők is, a szerkesztő is — áldozatul tesszük le a jövő közgazdasági fejlődés oltárára.

Méltóztassék a csatolt munkatárs-jegyzékünket átfutni és megmondani, hogy nincs-e közte olyan, aki szellemi munkáját másfelé drágábban tudná értékesíteni? Ha mégis dolgozik nekünk immár félháromnegyed éve (hisz a lexikont nem most kezdtük, az első kötet fele már ki van szedve), ezt bizonyára nem csak a honoráriumért teszi, hanem igaz lelkesedésből jó ügyünkért.

Nálunk a lexikonok kiadói által fizetett tiszteletdíj mindig szerény volt; .... Lexikonán, vagy 5—600 magyar tudós még kisebb díjazásért dolgozott.

Ami a kéziratokon való változtatást illeti, ezt a passzust szintén a régi szerződés-tervezetből vette át a kiadó. Méltóztassék azt a szerény megjegyzést megengedni nekem, aki ..... szerkesztettem, hogy teljesen lehetetlen 30.000 címszó mellett minden stílusbeli vagy tárgyi változtatásnál 80—100 szerzőhöz külön-külön fordulni. Valamelyes bizalommal kell lenni a szerzőknek a szerkesztőhöz és elhinni neki, hogy nem fogja dolgozótársainak intencióját meghamisítani. Ha azonban a beérkező, sokszor stílus és elrendezés tekintetében nagyon is nyers anyagot rendbehozza, olyanra formálja, hogy ne csupán írójuk, hanem olvasójuk is megértse, hogy kötelességét teljesíti. Ha ezt nem tenné, mire való volna? A cikkek szerzői küldhetnek kéziratukat egyenesen a nyomdába. Csak ha a helyemben volna, tudná Igazgató úr, mit tesz az, a beérkező anyagból szerves egészet, igazi könyvet alakítani. Ha ezért a munkáért a szerkesztő felelős, amint hogy az is, teljesen lehetetlen a kezét úgy megkötni, hogy minden változtatásra előbb a szerzők beleegyezését kérje ki, hiszen néha a korrektúrát is csak hosszú sürgetés után kap.

Ami a verseny-klauzulát illeti, az megtalálható minden könyvkiadási szerződésben; tessék pl. bármely tankönyvírórt megkérdezni.

Hogy ezt a kikötést is méltányosan kezeljük, tessék szintén meggyőződve lenni.

A címszók kiosztása természetesen a szerkesztő feladata, a kidolgozásra nincs imperatív rendelkezés, ha valakinek a rá kiosztott cikk nem tetszik, megírja más.

Ami a tiszteletpéldányt illeti, csak azt jegyzem meg, hogy számos dolgozótársunk, mert egészen specialista, csak néhány rövid cikket ír. Hogyan lehetne tehát mindegyiknek egy 80—100 pengős művet ingyen adni? Azoknak, akik nagy rovatot végig vezetnek a lexikon mind a két kötetén, a kiadó bizonyára jelentékeny kedvezményt fog nyújtani.

Talán el tetszik nekem hinni, de ha nem hinné el Igazgató Úr, tessék aláírt szerződéseinket megtekinteni és meggyőződni, hogy valamennyi a csatolt lapon felsorolt dolgozótársunk már hónapokkal ezelőtt aláírta az Ön által annyira kifogásolt szerződésmintát. A kinyomatott feltételekben senkinél sincs a legcsekélyebb változtatás sem. Magyarország elsőrangú jogászainak nem volt kifogásuk a jogi része, jeles közgazdasági és kereskedelmi íróinknak az anyagi feltételek ellen.

Ismételten sajnálom, hogy Igazgató urat nem sorozhatjuk be dolgozótársainknak nem dísztelen sorába és kiváló tisztelettel vagyuk

készséges híve:

(aláírás,)

IV.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Megkaptam folyó hó 4.-i b. levelét és őszintén köszönöm azt a kimerítő tájékoztatást, melyet Méltóságod a „.... Lexikona“ ügyében elfoglalt álláspontja tekintetében nekem megadni szíves volt. Magát az ügyet, bármely kis jelentőségű is, elvi jelentőségűnek tartom, minthogy a hasonló esetek elég gyakoriak. Méltóságod a műveltség és szaktudás szent kötelességeiről szól, én azonban ezen hivatás képviselőinek jogos érdekeit kívánom kidomborítani és méltán kérdem: várható és remélhető-e a szaktudás fejlődése akkor, ha a fejlesztésre képzettségüknél fogva alkalmas és hivatott szakemberek munkáját oly alacsonyan díjjazzák, hogy az szükségképen elproletarizálódásukhoz kell hogy vezessen?

Né vegye rossz néven Méltóságod, ha ridegen kimondom: Méltóságod akkor, mikor a közölt írói díjak aránytalansága mellett vállalkozott a „ ..... Lexikona“ szerkesztésére, akaratlanul is segédkezet nyújtott a magyar szellemi munkások elproletarizálásához. Segédkezet nyújtott még pedig azáltal, mert nyilvánvaló, hogy a Lexikon megírásában való közreműködésre vállalkozott szakemberek legtöbbjei a közreműködésre csak Méltóságod közismert szaktekintélyére és előkelő társadalmi állására való tekintettel vállalkozott. Az elproletarizálódásról pedig azért is jogos beszélni, mert annak jelét nem csupán a felajánlott és nevésegesen alacsony tiszteletdíjban vélem felfedezhetni, hanem még inkább abban, hogy a szerződés a munkatársak által készített tanulmányok önkényes tárgyi megváltoztatására is jogot ad a szer-

kesztőnek anélkül, hogy akárcsak a szerzők megkérdezésére is volna köteles. Jól tudom, hogy a szerkesztő nem használhatja fel mindig a neki beküldött kéziratokat. A tudományos munka jellege azonban nézetem szerint olyan, hogy a szerkesztőnek csak az áll módjában, hogy a szerzőktől bizonyos változtatások jóváhagyását, illetőleg megtételét kérhesse, semmi esetre sem az azonban, hogy ilyen változtatásokat önkényesen is végrehajthasson.

A szerződésmintának jogászilag pontatlanul fogalmazott versenyklauzulája tekintetében fel kell vetnem azt a kérdést, hogy pl. ki hivatott eldönteni azt, hogy a most készülő „K..... Encyklopaedia“ és más hasonló jellegű munkák megírásában való közreműködés megengedett-e, vagy sem? De tagadnom kell azt is, hogy az a klauzula minden könyvkiadói szerződésben benne foglaltatnék.

Méltóságod arra is hivatkozik, hogy valamennyi dolgozótársa már hónapokkal ezelőtt aláírta az általam kifogásolt szerződésmintát. Bár ez a körülmény egyáltalában nem tartozik énreám, szabadjon Méltóságod figyelmét arra felhívnom, hogy Méltóságodat e tekintetben nyilván helytelenül informálták. Velem a lexikon több munkatársa közölte, hogy ők a szerződés-tervezeten módosításokat eszközöltek, illetőleg a közreműködésre a szerződés aláírása nélkül vállalkoztak, mert nem akarták ugyan Méltóságod megtisztelő felszólítását visszautasítani, de a szerződés megszegyenítő pontjait sem akarták magukra nézve kötelezőnek elismerni.

Ami már most a felajánlott tiszteletdíj kérdését illeti, örömmel veszem tudomásul és eredetileg sem kételkedtem abban, hogy Méltóságodnak a könyv finanszírozásához személyesen semmi köze sincsen. Méltóságod azonban akkor, mikor a kiadó vállalkozását azzal mozdította elő, hogy hozzájárult ahhoz, hogy az könyvét Méltóságod nevével díszíthesse, sőt a könyv tényleges szerkesztésére is vállalkozott, ezen feltételeket méltányosaknak vélte elismerni és a munkatársakkal elismertetni. A szellemi munkáról Magyarországon végre el kell ismerni azt, hogy az az ország fejlődésének nélkülözhetetlen támasza. Már pedig ha rendes megélhetést biztosító díjazást nem tud kiharcolni, el kell sorvadnia.

Mert mi is az, amit a kiadó a munkatársaktól vár és amit érte fizet? Méltóságod vállalkozása a 2-szer 77, azaz 154 sornyi terjedelmű nonpareille szedésű lexikon oldalért 6 pengő 25 fillér tiszteletdíjat ajánl meg, szemben a külföldön fizetett 100 pengőnél nagyobb összeggel. Ismeretes az, hogy lexikoncikk megírása jelentékenyen nagyobb előtanulmányokat tesz szükségessé és jóval nagyobb munkával jár és ehhez képest több időt is igényel, mint pl. valamely folyóiratcikknek a megírása. Már ez is indokolná, hogy lexikoncikknek viszonylag magasabban díjaztassanak, mint más jellegű tudományos írások. Az, hogy a „ ..... Lexikon“ oldalanként 6 pengőnél kevesebbet fizetett, valóban nem lehet döntő érv. Az viszont, hogy a folyóiratcikket tudományos

folyóirataink Méltóságod vállalkozásánál jelentékenyen jobban díjazzák, különösen ha tekintetbe vesszük azt is, hogy egy lexikon-oldal terjedelme kb. 4—5 folyóirat-oldalnak felel meg, Méltóságod előtt természetesen jól ismeretes. Már első levelemben is megemlítettem, hogy távolról sem gondoltam azt, hogy magyarországi lexikonvállalkozás a külföldön fizetett tiszteletdíjnak megfelelően fizethetné munkatársait, mégis szerény nézetem szerint legalább 40%-át kellene fizetni annak, amit külföldön fizetnek. E tiszteletdíj mellett a vállalkozás még üzletileg is kifizetődne, ha a mű magas tudományos színvonalat reprezentál, amit a szerkesztő nyilván könnyebben tudná tisztességes honoráriummal biztosítani, mint a neveléséges 6 pengő 25 filléres tiszteletdíjjal.

Egy kis kalkuláció erről bárkit meggyőzhet.

A nekem küldött prospektusok és Méltóságod közlése szerint a lexikon tervezett két kötete összesen 2000 oldalnyi terjedelmű lesz. Úgy tudom, hogy az ilyenfajta munkát nálunk legalább 5000 példányban szokták kinyomatni. Tekintettel arra, hogy a mű eladási ára példányonként 100 pengő lesz, az egész bevétel 500.000.— pengőt tenne ki, ha a kiadónak sikerül valamennyi példányt eladni. Akár könyvkereskedői forgalomban, akár pedig a mai szokás szerint házaló részletügynökök útján fog a kiadó az eladással kísérletezni, a terjesztés költsége 30%-nál nem igen tehet ki többet, én azonban óvatosságból 40%-os ilyen költséggel számolok. Ezen 40% levonása után a bevétel az összes példányok eladása esetén még mindig 300.000.— pengő volna. Milyen költségei vannak ezzel szemben a kiadónak? A felajánlott szerzői tiszteletdíj az egész 2000 oldal után mindössze 12.500.— pengő. Ehhez járulnak természetesen a szerkesztés költségei. A szokás az, hogy a szerkesztés költségei a fizetett honoráriumnak 25%-át teszik. Ez 3000 pengő volna, tehát oly csekély összeg, hogy fel kell tennem, hogy vagy a kiadó volt hajlandó a szerkesztőség értékes és nagy munkáját ennél a honoráriummal arányos összegnél a szerkesztő urak által végzett munka értékét jobban megközelítő módon honorálni, vagy pedig — amit Méltóságodnak hozzám intézett szíves levelében kifejtett álláspontja alapján talán indokoltan tételezhető fel — a szerkesztők munkájukat a kiadónak ingyen ajánlották fel hazafiasságból — és ha így van, szerény nézetem szerint rosszul felfogott hazafiasságból. Hogy mégis ne hibázhassak számításomban, bármily szokatlan is volna egyébként, felteszem, hogy a szerkesztők tiszteletdíja ugyanannyi, mint a munkatársak honoráriumai. A kettő együtt ilyenformán 25.000.— pengő volna. A 125 lexikon-ívnek 5000 példányban való kinyomatása ezzel szemben aligha kerülhet többre 80.000.— pengőnél. Ha azonban ez utóbbi összeg tekintetében mégis tévednék, úgy arra utalok, hogy amennyiben a nyomdaköltség ezen összegnél kisebb volna, annál könnyebben lehetne jobb honoráriumot fizetni, amennyiben pedig valamivel több lenne — és sokkal semmi esetre sem lehet több — a nyomdaköltség és a honorárium aránytalansága csak kirívóbbá válik.

Méltóságod, mint a kereskedelmi szokásoknak nálam sokkal alaposabb ismerője, természetesen tudja azt, hogy a könyvkiadói üzlet gyakorlata szerint a költségek a kiadott könyvek bolti árának 35_40%-át tehetik ki. Ebből az következik, hogy a lexikon 500.000.— pengős bolti árából 200.000.— pengő volna költségekre fordítható, szemben a fentebb elszámolt 105.000 pengővel. Tehát a következő kalkuláció is egészen reális volna:

Nyomdaköltség	80.000.— pengő
Szerzői tiszteletdíj oldalankint 40 pengővel	80.000.— „
Szerkesztői tiszteletdíj a szerzői tiszteletdíj 25%-a	20.000.— „

Összesen: 180.000.— pengő.

Azt hiszem nincsen szükség arra, hogy már amúgyis hosszúra nyúló leveletem további érvekkel egészítsem ki. Adataim — érzésem szerint — elég beszédesek. Ha a kiadó úgy véli, hogy 5000 példányból rövid időn belül annyi példány eladására sem számíthat, amennyinek az ára az általam méltányosnak tartott költségeket a 100 pengős eladási ár mellett fedezni tudja, úgy nem érdemes az ilyenfajta vállalkozásokba belefogni, miután a megfelelő szükséglet hiányzik. Ha azonban a kiadó a munka iránti szükségletet a nagyközönségben felfedezni véli, úgy a kétségtelenül még mindig fennálló kockázatért bőséges ellenértéket talál azon hatalmas haszon kilátásában, melynek részesévé válik abban az esetben, ha a műnek komoly sikere lesz és a kinyomatott példányoknak nagyobb hányadát el tudja helyezni. És még egyszer megismétlem: mentől jobb lesz a mű, annál valószínűbb, hogy sikere lesz; már pedig méltányos honorárium segítségével könnyebb nívós munkához jutni. Ha tehát a fizetett honorárium méltányos volna, szerény nézetem szerint nem kerülhetett volna sor Méltóságod levelének azon vallomására, hogy a „lexikon számára érkező anyag stílus és elrendezés tekintetében sokszor nagyon is nyers“.

Kérem Méltóságodat, stb.

(aláírás.)

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Ereký István: A tárgyi és alanyi jogok dualizmusa. Az alanyi közjogok rendszere. (Társadalomtudományi Füzetek 4—6. sz.) A Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása, 1928, 123 lap.

Sok ilyen szép, problémákban gazdag, gyönyörű polemikus lendülettel megírt és minden ízében tárgyilagos szabatosságra törekvő, tiszta tudományosságú könyvet kívánunk a magyar jogi monográfia-irodalomnak! *Ereký* kezdettől végig nagy súlyt helyez a problémák megoldásának *polemikus* módon való kibontakoztatására. Ezzel módot nyújt az olvasónak arra, hogy a legfontosabb elméleti állásfoglalásokat megismerje és egyúttal a legrövidebb idő alatt beleélje magát a felvetett problémák világába. Ezzel a művészettel *Ereký* eléri azt, hogy az olvasó kénytelen vele gondolkozni: az eredmények polemikus kibontakoztatása sok helyütt annyira drámai, hogy ennek a teroretikus „cselekménynek“ az olvasó is észrevétlenül szereplőjévé válik. Ebben az értelemben egyik legkiemelkedőbb vonása *Ereký* könyvének, hogy *gondolkoztató* mű, amelyben a *tárgyalt problémák pezsgő, eleven életet élnek*.

Ezek a problémák részben általános jogelméleti természetűek. Szerző ugyanis 41 oldalt szentel az *alanyi jog* olyan meghatározásának, amely úgy a magánjog, mint a közjog igényeit kielégíti. A különböző elméletek — Kelsen, Dugiút, Windscheid, Ihering, Jellinek, Bernatzik, Michoud stb. — tüzetes ismertetése és bírálata után a Bernatzik-féle kombinációs elméletnek azt az árnyalatát fogadja el, amely az alanyi jog elsőrendű kellékének az *érdeket*, másodrendű elemének pedig az *akaratot* tekinti (23. L). *Ereký* szerint: „Az alanyi jog nem más, mint egy bizonyos embernek vagy az emberek egy bizonyos csoportjának akképen pártfogolt érdeke, hogy a tárgyi jog egy bizonyos akaratnak az érdek képviselőjére és védelmére irányuló hatalmát elismeri s ebből a célból a bírói vagy quasi bírói eljárásban rejlő garanciákat rendelkezésre bocsátja.“ (41. 1.)

A továbbiakban behatóan foglalkozik az alanyi jog és kötelesség viszonyával (42-45. 1.), az alanyi magán- és közjogok különbségével (46-59. 1.) és az alanyi közjogok és kötelességek osztályozásával (59-86. 1.).

Egy társadalomtudományi folyóirat hasábjain természetesen nem mehetünk bele egy tételes jogi szaktudomány problematikájába és így *Ereký* érdekes fejtegetéseit sem tehetjük érdemleges és részleges kritika tárgyává. Csak rámutatni kívánunk a kritika főszempontjára, amely a

jogász számára abban a kérdésben rejlik, vajjon megfelelnek-e mindazok az alanyi közjogok, amelyeket *Ereky* a rendszer keretében felsorol, az alanyi jogról adott meghatározás követelményeinek? S ha ebben a tekintetben egynéhány felsorolt alanyi közjogot — pl. a keresetjogot, az államfői minőséggel felruházott embernek hatalma gyakorlása iránt fennálló jogát s az állam egynéhány alanyi közjogát — illetőleg vannak is, itt közelebről meg nem indokolható, kétségeink, általában el kell ismernünk, hogy *Ereky* szívós következetességgel tagadja meg az alanyi jog minőségét a bírói, illetőleg quasi bírói jogvédelemben nem részesülő érdekektől és ezenfelül igyekszik egymástól megkülönböztetni a „magánjogi ideált“ megközelítő és meg nem közelítő alanyi közjogokat (92, 93, 94, 95, 101, 106, 107, 108, 112, 114, 119, 123 1.).

A részletekbe való behatolás helyett igyekszünk közelebb hozni a szociológiai érdeklődésű olvasóhoz *Ereky* alanyi jogfogalmának specifikus jelentőségét, szemben egyéb meghatározásokkal. A szerző az alanyi jog fogalmát három pillérre építi, amelyek közül kettő: az érdek és az akarat *szociológiai*, a harmadik: a bírói vagy quasi bírói jogvédelem ellenben tisztára *formális joglogikai* természetű. Az érdek és akarat kritériumainak vizsgálatába nem merülhetünk bele, mert ezzel olyan kitaposott medrébe zökkennénk a polémiának, amelyben egy nyomtatott íven alul egy lépést sem mozdulhatnánk előre. A bírói vagy quasi bírói jogvédelemnek tiszta jurisztikus kritériuma ellenben — az érdek és akarat kritériumával együtt vagy anélkül is — annyira jellegzetes és könnyen fogható, hogy annak révén élesen megvilágíthatjuk *Ereky* meghatározásának helyét az eltérő meghatározásoknak egész nagy sokaságával szemben.

Ha ugyanis az alanyi jog kritériumát abban látjuk, hogy a tárgyi jog a mi megengedett cselekvésünkhöz jogi hatásokat fűz (*Moór*: Bevezetés a jogfilozófiába, 1923, 208. 1.), avagy pedig abban, hogy a tárgyi jog saját magának a szerv által leendő alkalmazását valamely érdekeltnek emberi cselekvésétől teszi függővé (*Merkel*: Allgemeines Verwaltungsrecht, 1927, 138, 1.) — az ilyen tágabb meghatározásokban rejlő kritérium, habár épúgy tisztára formális joglogikai természetű, mint a bírói jogvédelem jurisztikus kritériuma, mégis ennél sokkal kevésbé *szigorú*. Ha az enyhébb és szigorúbb kritérium közötti különbséget vizsgáljuk, akkor arra az érdekes eredményre jutunk, hogy a szigorúbb kritérium nem egyéb, mint az enyhébbnek *többszörözése*. Az alanyi jog minimuma ugyanis nem egyéb, mint az, hogy a tárgyi jog egy megengedett emberi cselekvést *feltételévé tesz* egy jogi *következménynek*, amely mindig egy másik ember *kötelessége* gyanánt jelentkezik. Az a megengedett emberi cselekvésünk, hogy iparendély iránt kérelmet terjesztünk elő az illetékes hatóságnál, jogi előfeltétele e hatóság ama kötelességének, hogy ezt a kérelmet záros határidő alatt elintézzék. Hogy tényleg elintézi — kötelességét teljesíti-e —, az ténykérdés. Abban, hogy a tárgyi jog a kérelem előterjesztéséhez — mint jogi előfeltételhez — a hatóság elintézési kötelességét — mint jogi következményt — fűzi, az enyhébb

felfogás szerint már megvalósul az alanyi jog fogalmi kritériuma. Nem így a szigorú felfogás szerint. Eszerint ugyanis nem elég, ha a jogosult pusztán ezzel az egy jogkövetkezmennyel rendelkezhetik, hanem szükséges, hogy azokkal a jogkövetkezmenyekkel is rendelkezzenek, amelyeket a tárgyi jog az első helyen említett kötelesség nem teljesítése esetére statuál. Ezt a tárgyi jog megvalósítja akkor, amidőn a kérelmezőt az ipar megkezdésére jogosítja arra az esetre, ha a záros határidő alatt a hatóság a kérelmet el nem intézi. Ez annyit jelent, hogy a kérelmező ideiglenes iparüzése megengedett cselekvéssé válik, amelyhez a tárgyi jog a hatóságnak és másoknak azt a kötelességét fűzi, hogy azt ne akadályozzák. Ezzel a kérelmező által teremthető jogi feltételeknek és a hatóságra háruló jogi kötelességeknek száma megkétszereződött azon esethez képest, ahol a tárgyi jog a kérelem előterjesztéséhez pusztán csak az elintézés kötelességét fűzi, de nem biztosít további igényeket a kérelmező részére a záros határidőn belül való el nem intézés esetére. További sokszorozása az előfeltételeknek és következményeknek abban a védelemben rejlik, amelyet a tárgyi jog a kedvezőtlen elintézés ellen a közigazgatási bírósághoz használható panasz alakjában nyújt az érdekeltnek. *Erekynék* ez a példája (93. 1.) valóban klasszikus esete a magánjogi ideált megközelítő alanyi közjognak. Az érdekelt védve van nemteljesítése esetére (panaszjoga által). Ha ezt a háromlépcsőjű igényhalmazt szétbontjuk arra a három előfeltételre, illetőleg következményre, amelyeknek egymás fölé építéséből előállt, akkor világosan megértjük az enyhe és szigorú felfogás különbségét. Az enyhe felfogás szerint itt három alanyi jogról van szó, ugyanaz a jogi helyzet — a megengedett emberi cselekvéstől függő jogkövetkezmeny (kötelesség) helyzete — háromszor fordul elő. A szigorú felfogás pedig azért vonja össze egy — esetleg két — alanyi joggá ezt a hármas jogi összekapcsolását a feltételeknek és következményeknek, mivel *az első igény tényleges teljesítését csak így látja biztosítottnak* Erre természetesen az enyhe felfogás képviselője most azt mondhatja, hogy teljesen bizonyítva így sincs az érdek, mert hiszen minden kötelességet meg lehet szegni és az érdeket a kötelességek végtelen sorával garantálni nem lehet. Viszont a szigorú felfogásnak kétségkívül igaza van abban, hogy az érdek jobban van garantálva, ha érvényesítésének nem csupán egy, hanem több fázisában bocsátjuk rendelkezésére az érdekeltnek azokat a jogkövetkezmenyeket, amelyeket a jog az érdek védelmébe állít. A végtelenségig nem lehet garantálni az érdeket, de lehet azt egy vagy több olyan kötelességgel garantálni, amely felett az érdekelt rendelkezik. Szigorúan véve nem lesz *alanyibb* a jog azáltal, ha több szabályának alkalmazását bocsátjuk az érdekelt rendelkezésére; viszont azonban kétségkívül *több jog lesz alanyi* azáltal, ha nem csupán egy kötelesség, hanem az ennek a kötelességnek a nemteljesítése esetére kiszabott kötelesség, esetleg még az e *második* kötelesség nemteljesítése esetére kiszabott *harmadik* kötelesség is, mint jogkövetkezmeny az érdekelt rendelkezésétől, mint jogi előfeltételtől, van függővé téve.

Ereky nagy gonddal, alaposággal és elmeélel alátámasztott felfogásának helyét tehát az eltérő felfogásokkal szemben legegyszerűbbet akként jelölhetjük meg, hogy míg az enyhébb felfogások megelégszenek az igény védelmébe állított *egyetlen* kötelességgel a tárgyi jog részéről és már ebben az esetben is alanyi jogról beszélnek, addig *Ereky* akkor, amidőn bírói vagy quasi bírói eljárás garanciáit kívánja meg ahhoz, hogy alanyi jogról beszélhessünk, csupán azt az érdeket tekinti alanyi jognak, amelyet a tárgyi jog *több*, az érdek védelmére statuált, kötelességnek a jogosult rendelkezésére bocsátása után garantál. Viszont azt a legszigorúbb álláspontot, amely szerint alanyi közjogról csakis akkor lehet szó, ha a közigazgatási hatóságok rendelkezésünkre bocsátott kötelességeinek nemteljesítése esetén *bírósághoz* fordulhatunk keresettel vagy panasszal, *Ereky* csak annyiban osztja, hogy a magánjogi ideált megközelítő alanyi közjogokat csak ily érdekvédelem mellett lát fennforogni.

Úgy hisszük, hogy *Ereky* művére, különösen pedig annak elmélyedő, a tételes jogtudományi kérdések gyökeréig hatoló monografikus és polemikus alaposágára, büszke lehet a magyar jogtudomány, A Magyar Társadalomtudományi Társulatot elismerés illeti azért, hogy ezt a nagyértékű jogtudományi monográfiát kiadta.

Horváth Barna.

Lechnitzky Gyula: A Nemzeti Génius. Bevezetés a nemzeti élet filozófiájába és a nemzeti életbölcseletbe. Budapest, 1928.

Könyvek és írások korok és egyének lelkét vetítik ki. A korok szükséglete szabja meg a célok és az utak nagy részét, s a könyvek sokszor csak visszhangjai a korok szükségletének. Lechnitzky Gyula könyve ilyen szükségletet kíván kielégíteni. Beáll egyik szellemi irányítónak abba a nemzetépítő munkába, amelyik körülöttünk kétségtelenül folyik. Mintha vallási, kulturális és szociális téren új nemzeti lelket akarnának teremteni a magyar népben. S ebbe a léleképítő munkába szól bele Lechnitzky, amikor azt tüzi ki célul, hogy „a személyiség és a nemzet különös kérdéseit“ fogja megvilágítani.

Könyvének tárgya elvont. Szó van benne a nemzeti élet főbb problémáiról, nemzeti szellemről, nemzeti hivatásról, nemzeti eszmeközösségről és géniusról, s arról a módról, hogyan juthat az egyén ezekkel a szellemi és erkölcsi adottságokkal a legbensőbb érintkezésbe. A könyv iránya határozott. Határozott irányával sok érdeket és sok elvi meggyőződést érint. Sőt kitűzött célja érdekében történetileg kialakult erkölcsi közületek hivatásfeladatait is meg akarná korrigálni. Emiatt számolnia kell a szerzőnek azzal, hogy az ugyancsak határozott meggyőződésű emberek következtetéseit erős kritikával fogják kísérni. Annyi bizonyos, hogy könyvével jó szolgálatot tett a „nemesebb lelkeknek“, mindazoknak, akik vele együtt vallják, hogy az egyén és a nemzet életének minden kérdése csak tisztult erkölcsi alapon oldható meg. Minden más kísérlet vagy tévedés, vagy megtévesztés.

Könyve csak nyert volna értékében, ha elvont fejtegetéseit konkrét kérdések gyakorlati bemutatásával világította volna meg.

Z. E.

Rusznák Rezső: A kormányformák értelme és tartalma.

Budapest, Pfeiffer, 1928. 160. 1.

Concha Győzőnek, a magyar politikai tudomány nagy mesterének fiatal, de máris jelentékeny tanítványa: *Rusznák Rezső*, szép erudícióról és az önálló gondolkodás bátorságáról tanúskodó monográfiája szerint a kormányforma fogalma relációkomplexum, amely jogi, társadalmi és etikai relációkból szövődik össze.

A *jogi reláció* azt a meghatározást foglalja magában, amely az állami főszerveknek egymáshoz s a kormányzóknak a kormányzottakhoz való viszonyát a fennálló alkotmánytudat szerint helyezi ki. Ámde az alkotmányjog általánosan érvényesnek elismert normái és a kormányzás tényleges módja között mindig van bizonyos feszültség. „Az államhatalom egészének funkcionális és szervezeti megoszlása, ezek viszonya egymáshoz és az állampolgárokhoz az a háromszög... (melynek) csúcspontját összekötő vonalak mindegyike... jogilag megkötöttséget jelent és mutat, de az élet dinamikája az elektromos kisülés szikraütésével azonos módon átsap azokon, keresztül üt rajtuk, utat keresve, találva.“ (59. 1.) Ily módon tolódik el a vizsgálat a *társadalmi* egyensúlyviszonyok tanulmánya felé, mert „a közakarat módosul a társadalom rétegződése szerint“ és amint szerzőnk, Tuka Bélát idézve mondja: „az emberinek az a felfogása fog érvényesülni, amelyet a legerősebb társadalmi tagozat sürget.“ (98. 1.)

A kormányzás mindazonáltal emberek, egyének kezében van, akik nem merő exponensei egy társadalmi csoportnak, hanem öntudatos személyiségek, akik erkölcsi felelőségük tudatában gondoskodni tartoznak arról, hogy a vezető társadalmi elemek preponderanciája merő zsarnoksággá ne fajuljon el s ha az uralom nem is, a szabadság sértetlen birtoka maradjon minden állampolgárnak. Ebben nyilatkozik meg a kormányrendszer *erkölcsi* értéke, amiből természetesen következik, hogy a kormányforma csak annak a társadalomnak természetes orgánuma, amelynek szelleméből sarjadt ki.

Pregnáns és figyelemreméltó fejtegetéseket találunk „A kormányformák értelme“ c. fejezetben. Az u. n. „egyszerű alkotmányos felelős kormányzás“-ról, amely ma már csupán történeti kategória, azt állapítja meg Rusznák, hogy annak lényegtartalma szerint „az állam funkcionális, szervi hármass megoszlása jogilag és társadalmilag teljes“. (107. 1.) Viszont az amerikai „prezidenciális“ kormányzás esetében „a megoszlás csak jogi, mert a társadalmi megoszlásnak alapja — a külön rétegződésű társadalom — hiányzik, mivel az amerikai társadalom lényegileg és relatíve egynemű s ennek következtében az állam minden szervében azonos társadalmi elem érvényesül.“ (112. 1.) Rendkívül szerencsés szakavat talált szerzőnk a parlamentáris kormányforma jellemzésére is, hangsúlyozván, hogy ennek „feltétele olyan társadalmi berendezkedés megléte, amelyben a tagozódás határozott, ahol érdekellentétek küzdenek, de amely küzdelem a társadalom egységes szellemének, a nemzeti

szellem és létérdeknek határáig terjed csak s ott egységbe forr a köz-
 akaratban kiegyenlítődve.“ (121. 1.)

Az utolsó fejezet a legújabb idők diktatúráit a parlamentáris
 kormányzással állítja szembe és felveti a kérdést, hogy lehet-e a dikta-
 tórikus kormányzásnak mindinkább terjedő divatjából a parlamentáris
 kormányzás általános csődjére következtetni? A kérdésre frappáns vá-
 laszt kapunk Rusznáktól, aki úgy látja, hogy „amit a fascizmus olasz
 állama végcélként elérni akar, semmi más, mint a parlamentáris kor-
 mányzás társadalmi és etikai alapfeltétele: amiből viszont az követ-
 kezik, hogy ezen feltételek eddig Olaszországban hiányoztak s követke-
 zéskép tényleges parlamentáris kormányzás nem volt lehetséges.“
 (130. 1.)

A parlamentáris kormányzat általános csődjének kérdésén elmél-
 kedve, Rusznák arra az egyedül helyes eredményre jut, hogy „a parla-
 mentáris kormányforma a típus tisztaságában nincs csődben s általános
 csődjéről nem lehet szó, hiszen tisztán, lényegében és igazában a konti-
 nensen nem is valósult meg eddig soha.“ (143. 1.) A további fejtegeté-
 sekből azonban az tűnik ki, hogy, szokatlan tisztánlátása dacára, szer-
 zőnk sem tud szabadulni attól a *petitio principii*-től, amely, megállá-
 pítván a parlamentáris kormányt ormának relatíve legnagyobb tökéletes-
 ségét, megvalósítását, ha nem is közvetlenül, mégis kívánatosnak és lehet-
 ségesnek tartja az összes „normális berendezettségű, elhelyezkedésű és
 etikai tartalommal telített“ társadalmak számára is. Ebből bizonyára
 az következnek, hogy az *angol* társadalmat nem csak berendezettsége*
 hanem elhelyezkedése tekintetében is normálisnak kell tekinteni, ami
 a többi társadalmakra nézve, valamint a parlamentarizmus jövőjére
 nézve, semmi esetre sem biztató, mert egyelőre kevés nemzetnek van ki-
 látása arra, hogy települési területét szigetországgá alakíthassa át. Ami
 egyébként *ma* már úgy sem segíthetne. Hogy egyébként az angol társa-
 dalom „berendezettsége“ is nehezen volna más nemzetek által utánoz-
 ható, ugyancsak könnyen kimutatható, bár e helyen meg kell elégednünk
 annak fölemlítésével, hogy egyfelől az uralkodó középosztály megszakí-
 tatlan fejlődése, másfelől a Brit Birodalom szíveként élvezett gazdasági
 pozíció, ennek a kivételes helyzetnek nem csekély tényezői. Más, ke-
 vésebbé szerencsés nemzetek számára mindazonáltal némi vigaszul szol-
 gálhat, hogy a parlamentáris ideáltól való s jóvá nem tehető elmaradott-
 ságuk nem kizárólag erkölcsi alacsonyrendűségnek tudható be.

Rusznák Rezsőnek szép és okos könyve sok tanulsággal fog szol-
 gálni mindazoknak, akik az európai civilizáció mai válságos napjaiban
 szükségét érzik az elméleti politikai tájékozódásnak. Újabb jelentős
 mérföldkő egyúttal ez a kis könyv azon a pályán, amelyen Concha
 Győző tanításai napról-napra jobban kiteljesedő diadallal nyomulnak
 előre a magyar társadalom szellemi életében. Ezek a sorok aligha lehet-
 nek hivatva arra, hogy méltassák a gondolkodónak munkáját, aki
 kibontakozva a hegeli filozófia barokk útvesszőiből, fél századdal ha-
 ladta meg korát. Az ő napjaiban nem volt s maig is alig van a kontinen-

sen politikai író, aki hasonló tisztasággal lett volna képes a politikai tudománynak elméleti és valóságtudományi jellegét megőrizni és ki-domborítani. A hű tanítvány jeles munkája az elmenti tisztaságnak és a valóság iránti érzéknek ezt a nagyszerű iskoláját méltó módon képviseli.

Ottlik László.

Mussolini: Il Nuovo Stato Unitario Italiano. Milano (Mondádon) 1927.

Könyvalakban megjelent politikai beszéd, beszámoló s egyben programbeszéd, mely rövid fejezetekben, nagy vonásokkal a fascista uralom s társadalmi szervezkedés helyzetképét adja.

„Laisser faire, laisser aller“ az öngyilkosság elve, mert a beteg társadalom pusztulását csak erőskezű beavatkozással lehet meggátolni. A kormány különös gondot fordít a közegészség védelmére, az alkoholizmus csökkentésére (187.000 korcsma közül 25.000-et már bezárattott) és az anya- és csecsemővédelem ügyére. (Erre fordítja a nőtlenek adójából befolyó jövedelmet s talán később majd a gyermektelen házaspárookra kivetendő adók összegét is.)

Általában már eddig is javultak az állapotok — a pellagra például teljesen eltűnt —, de sok gondot okoz még a tuberkulózis s különösen az alkohol okozta elhalálozás aránya. (1922-ben 664, 1925-ben már 1315 volt.)

Nehéz probléma a születések kérdése. Az olasz nép szaporodási arányszáma lassanként csökken. Kérdés, lehet-e e téren törvénnyel eredményt elérni? Róma ilyértelmű törvényeire nézve Tacitus tagadólag válaszol, míg Bertillon húsz évszázaddal később eredményességüket állapítja meg. M. szerint a törvény csak úgy hat, ha idejekorán alkalmazva egyben elég nyomatékos. Hatása olyan, mint az orvosságé: megmenti a még életképes szervezetet, de a már bomlásnak induló szervezet pusztulását csak sietteti. Szaporodás tekintetében ma Bulgária van a legkedvezőbb helyzetben 40°/oo arányszámmal, Franciaország 15 év óta áll 18°/oo-en, Németország 35°/oo-ról 20°/oo alá csúszott s a legrosszabbul áll Svédország 17°/oo-el. Olaszországban az arány vidékenként különböző. Vezet a Basilicata 27°/oo-el s általában kedvezőbb a helyzet délen, mint északon. Meddőségre vezet a városi industria s ugyanígy a kisbirtok. Tekintettel arra, hogy különösen a városi elem destruálja a szaporodási tényezőt, a *duce* nem pusztán a szép szavak kedvéért beszél Itália falusiasításáról.

A népességi politika céljait szolgálja a közigazgatási kerületek új beosztása is, az életképtelen kerületek lakossága ugyanis a városokba özőnlük. A vidék közönsége megnyugvással és fegyelemmel fogadta a csonkításokat és összevonásokat.

Más elbírálás alá esik a határszéli kerületek megalkotása. Ezek az olasz nemzetiségi politika céljait szolgálják. Az új területek lakossága Ausztria kiméletlenül németesítő politikája dacára, mindenkor

olasz maradt, mint azt a bolgianoi kereskedelmi kamara titkos levél-tárának anyaga is bizonyítja.

Rendezés tárgyát képezték még a városi kerületek s a községek. Olaszországban 9000 életképtelen község vagy városi kerület volt. Szükségesnek mutatkozott ezenkívül a polgármesteri székek kinevezés útján való betöltése. M, takarékoságra int, mert a beruházások minden dicséretessége mellett könnyen beállhat az eladósodás, bankettekre és ünnepelekre pedig éppen semmi szükség.

Kitűnően vált be a városi gazdálkodás ellenőrzése. így került nap-fényre 238 súlyos szabálytalanság és 2041 kisebb gondatlansági eset.

Olaszország közbiztonságáról 60.000 carabinieri, 20.000 rendőr és 10.000 más „szakrendészeti“ személy gondoskodik. Rendelkezésükre áll 774 modern gépkocsi, 290 teherkocsi, 198 motorkerékpár, 12.000 kerék-pár és megfelelő számú vízi jármű. Minthogy pedig az egyenruha csillogása úgy hat, mint a macska nyakára kötött csörgő, célszerűnek mutatkozott a rendőrszemélyzet 15.000 főnyi csapatának polgárosítása. A polgári ruhát viselő közeg ellenőrzése nehéz, ezért a kormány gondoskodott a megbízhatatlan és kevésbé alkalmas elemek eltávolításáról. Csakis így s a vezető férfiak erélyes fellépésével sikerült Itáliát a Mazoniktól, a maffiáktól s a hamis pénzverőktől megtisztítani.

Politikai jellegű a légiók speciális szervezete. Az általuk kézre-kerített egyének közt 1527 gonosztevő volt, ellenben jóval kevesebb a politikai fogoly s ezek közül is csak 698 került a szigetekre. Sokan csatlakoztak a fascista rendszerhez, mások semlegességükről tettek vallomást.

Terror nincs, valamint nincs ellenzék sem. Ellenzéknek elegendő a szigorú önbírálat. Az erőszakot el lehet ítélni, azonban más a köz-rend s más az erkölcsi rend. Előbbit biztosítja a rendőrség szervezete, utóbbit pedig minél szélesebb rétegeknek a fascista rendszerbe való bevonása által kell biztosítani. A kis helyi hatalmasságok eltűntek s megszűnt mindaz, ami törvényellenes. A kormány mellett áll a párt, a párt mellett a milícia s ugyancsak támogatják a fascizmust a jól bevált szindikátusok. Ehhez járulnak még a gazdaság, a kultúra és a szellem fontos tényezői. Kifelé a hadsereg védi az országot és rendjét s ezért minden, ami érdekeit érinti, elsőrendű fontossággal bír. Locarno örven-detes jelenség, de szelleme két év múlva csak annyi, mint a fülhöz tartott tengeri kagyló zsongása a tenger zúgásához képest. A locarnista nemzetek hevesen fegyverkeznek, Olaszország sem maradhat tétlen.

A fascizmus megteremtette a korporatív államot, tehát a régi parlamenti rendszer sem maradhat változatlan. Csődöt mondott az általános választójog, — hiszen 11 millió választó közül 6 millió rész-vétlenségével állandóan fumigálta választási jogát. Egyébként pedig mit ér az a szavazat, amelynek egyetlen kritériuma a 21. év betöltése? S ugyan okvetlenül szükséges-e a népnek szavazás útján megállapított hozzájárulása az országgyűlés létesítéséhez? Országgyűlés ezután is

lesz, de nem az általános szavazás véletlen esélyeitől függő parlament, hanem a korporatív Itália háza. A jelszó ugyanaz marad mindig: „Mind-en az államban, semmi az állam ellen és semmi az államon kívül!” Bármiképp foglaljunk állást a fascista rendszerrel szemben, Mussolini fejtegetései s a közölt adatok (melyek helyességéért a felelősséget a szerzőre hárítjuk) mindenkit, pártállásra való tekintet nélkül, érdekelhetnek.

Sponer Ferenc.

Robert Michels: Sittlichkeit in Ziffern? Kritik der Moralstatistik. Duncker u. Humblot kiad. München, Leipzig, 1928. VIII+2291.

A cím utáni kérdőjel jelzi már a szerző kételyét, lehetséges-erkölcsös és ösztönös értékeket és értéktelenségeket mint tömegjelenségeket statisztikai adatszerűséggel megfogni és feldolgozni? A válasz az, hogy nem; a statisztika erre alkalmatlan, a morálstatisztika megvalósíthatatlan. A bizonyítékok mind a nemi élet jelenségeinek köréből vannak összegyűjtve. Egyes kérdések statisztikai megvilágítása során igazolja Michels, hogy többnyire a ténylek sem állapíthatók meg pontosan. Igazán csődöt azonban az okok vizsgálatánál mond a statisztika. A morálstatisztika terén a tömegjelenségek okaira ugyanis csak szimptomákból lehet következtetni, a szimptomák pedig, mint Michels szellemesen mondja, nem tézisek, hanem hipotézisek.

A szerző főként a törvénytelen gyermekek kérdésével foglalkozik. Már a számok megállapítása is nehézséget okoz. A házasság előtt fogamzott, de a terhesség ideje alatt kötött házassággal még a születés előtt törvényesített gyermekek számát a statisztika rendszerint egyáltalában nem állapítja meg, noha valamennyi elsőszülöttnak legalább 40%-a erre a kategóriára esik, (?) Érdekes különben, hogy a teherben lévő nők házasságkötési eseteinél az asszonyok kora hasonló a különböző társadalmi osztályokban, átlag 27—28 év; a férfiak kora azonban eltérő, a munkásosztálynál igen alacsony, a magasabb társadalmi osztályok sorában pedig igen magas. Nincs statisztikai adat azokról a törvénytelen gyermekekről sem, akiknek fogantatása az eljegyzés előtt történt meg, akik azonban már az eljegyzés során születnek meg. Ilyen is elég sok van. Számuk vidékenként, a szokásoktól függően, különböző. Végül a házasságtörésben fogamzott gyermekek számáról a statisztika semmiféle tájékoztatást sem tud adni; becslések szerint számuk meghaladja a törvénytelen gyermekek számát.

A törvénytelen gyermekek számának morális értékelését más statisztikai nehézségek is akadályozzák. Számolni kell azzal, hogy a nők nemi érettsége nemcsak a különböző éghajlat alatt és fajknál kezdődik eltérő korban, hanem a jólét és foglalkozás is befolyásolja azt. Különbséget okoz a házasságkötési kor törvényes határa: mennél magasabb az a kor, amelyben a nő törvényes házasságot köthet, annál könnyebben eshet teherbe házasságon kívül. A prostitúció elterjedésének a mértéke viszont az ellenkező irányban hat, mert a prostituáltaknak tud-

valevőleg csak kivételesen van gyermekük. Igen fontos továbbá a férfiak és nők számának aránya, mert nyilvánvaló, hogy a nagy nőttöbbletű országokban, *ceteris paribus*, a házasságon kívüli teherbe esés veszélye nagyobb, mint másutt. Persze, ennek sok minden, például a frigiditás nagy elterjedtsége, ellene hathat; így Angliában. *Ceteris paribus*, a törvénytelen születések aránya magas ott, ahol a házasságkötési kor is magas. A vagyonság azonban ennek ellene hat. Ismeretes, hogy a vagyonos osztályok házasságkötési kora általában magas, a törvénytelen születések száma azonban mégis alacsony ezekben az osztályokban.

Magukat a törvénytelen anyákat számos csoportba kellene osztani — amit a statisztika ugyancsak elmulaszt. így pl. Olaszországban törvénytelen gyermeknek tekintik a csak egyházilag kötött házasságból származó gyermekeket — noha nem kétséges, hogy erkölcsi tekintetben ez nem helyénvaló. A többi törvénytelen gyermek tekintetében különbséget kell tenni aközött, hogy állandó jellegű nemi viszonyból származnak-e, vagy nem. A konkubinátus elterjedése vidékenként különböző. Oka gazdasági, vagy jogi kényszerhelyzet lehet. Utóbbinak példája az özvegy és elvált asszonyok időleges házassági tilalma, a tanítónők gyakori házassági tilalma, stb. A szocializmus is sokféle a konkubinátust magasabbra becsüli a házasságnál, azon az alapon, hogy az előbbi nem jogi kényszeren alapuló tartós együttélés. Ennél tehát a világnézet a konkubinátus elterjedéséhez. De lehet ennek egyéb oka is, pl. az, hogy valamely község lakossága a bármely okból nem kedvelt papját jövedelmétől akarja elűtni.

A törvénytelen gyermekek száma még más okból sem alkalmas valamely közület erkölcsi fokának a megállapítására. Ezt ugyanis legfeljebb a házasságon kívüli nemi közösülések száma jelezhetné. A törvénytelen gyermekek a nagyobb vigyázatlanságnak és egyúttal az anya — nagyobb ártatlanságának köszönik létüket. Azonkívül a különböző vidékek, osztályok és nemzetiségek népszokásainak eltéréseire is tekintettel kell lenni. Végül helyi körülmények, pl. nagy idegenforgalom vagy jó kórházi berendezések, stb. is befolyásolják a törvénytelen születések számát. Michels minderre az érdekes példák egész tömegét hordta össze, úgy, hogy könyve a törvénytelen születések háttérét széles szociológiai alapon világítja meg.

A neomalthusianizmus kérdésével is foglalkozik a szerző azon megfontolás alapján, hogy egyesek nem csupán a törvénytelen születések számarányát, hanem megfordítva, a születések mesterséges korlátozásának elterjedését is az erkölcstelenség fokmérőjének tekintik. Michels nem vitatkozik a tétel helyességéről, de igazolja, hogy statisztikailag nem lehet a neomalthusianizmus elterjedését megbízhatóan megállapítani. Az elhajtások számát például igazán lehetetlen pontosan megállapítani. Ez a szám azonban mindenesetre igen nagy — Németország-

ban évi 6—700,000-re becsülik. A koncepciót megakadályozó eszközök elterjedéséről pláne nehéz megbízható adatokat nyerni.

Az elválások tekintetében azt kell meggondolni, hogy az elválások száma a házasságtörések számáról semmiképp sem tájékoztat már csak azért sem, mert az elválásoknak nem mindig házasságtörés az oka. Másrészt az is lehetséges, hogy a házasságtörés miatt történt elválások nagy száma tulajdonképpen a házasság tisztaságáról táplált magas erkölcsi felfogásra vezetendő vissza, amennyiben ott, ahol ez az utóbbi hiányzik, a házasságtörést nem tekintik feltétlen válóoknak.

A prostitúció elterjedését ugyancsak lehetetlen statisztikailag megállapítani. A titkos prostitúció ugyanis többnyire sokkal nagyobb a hivatalosan regisztrálnál. És arról, hogy a prostituáltakkal hány férfi közlekedik, igazán semmiféle adat nem áll rendelkezésre. De a prostitúciónak magának is számtalan válfaja és oka van, úgy, hogy semmiestre sem helyes, ha azt összefoglalóan és egyöntetűen ítéljük meg. A nemi betegségek számát sem lehet megbízhatóan megállapítani és így következtetések alapjául venni.

Michels összefoglaló megállapítása tehát az, hogy a morálstatisztika nem lehet eredményes, mert az erkölcstelenség tényét nem lehet következményeiből megállapítani. Ebben kétségtelenül igaza van. De éppen Michels fejtegetései arról győzik meg az olvasót, hogy a morálstatisztikai adatoknak mégis nagy jelentősége van, ha szükséges is az, hogy egyéb forrásokból merített, nem számszerű adatokkal kiegészíttessenek. A könyv érdeme, hogy a tárgyalt kérdéseket ilyen adatokkal gazdag és bő személyes tapasztalatok és rendkívülien nagy olvasottság alapján minden szempontból kimerítően megvilágította. A könyv a nemi élet számos tömegjelenségének szociológiai vonatkozásait valóban kimerítően és mindig érdekfeszítően tárgyalja.

Varga István.

Robert Michels: Die Verelendungstheorie. Kröner, Leipzig, 1928. 245. 1.

Michelsnek az elnyomorodás elméletéről németül megjelent ez a könyve először olasz nyelven látott napvilágot 1922-ben, melyet az olasz szakfolyóiratokban annak idején élénk kritikában részesítettek s elsősorban azt kifogásolták, hogy Michels a könyvében csak történetét adja az elnyomorodás elméletének, bírálatát ellenben nem. Már pedig azt kellene elsősorban eldönteni egy ilyen kérdéstről írónak, hogy igaz-e az ipari munkásság szükségszerű elnyomorodása, vagy pedig nem. Azért Michels a német kiadásban már úgy dolgozta át anyagát, hogy abból csak egy konklúziót lehet levonni és pedig azt, hogy Michels szerint az elnyomorodási elméleteknek nincs igazuk. Ennek ellenére szükségesnek tartja Michels könyve bevezetésében megemlíteni, hogy ő csak dogmatörténeti munkát akart írni, állásfoglalás célzata nélkül. Elméletek se lehetnek szerinte örök érvényűek, de ez részleges vagy éppen időleges érvényüket nem érintheti.

Az elnyomóróadási elméletek voltaképen a 18. századdal kezdődnek s a hazájuk elsősorban Franciaország. Innen a súlypont Olaszországba helyeződik át s csak azután kerül el Angliába, holott az ipari rendszernek és vele együtt a nyomorúságnak klasszikus hazája éppen Anglia volt. Az elnyomóróadási elméletek középpontjában kezdettől fogva a gépek problémája állott, a munkanélküliségnek az a veszélye, amelyet a gépek alkalmazásának terjedése a munkásságra jelentett. Az ipari fejlődés a gazdagokat még gazdagabbakká, a szegényeket még szegényebbekké teszi: ez lett az elnyomóróadási elméletek visszatéró mottója. Persze váltakoznak a jó- és rosszindulatú magyarázatok. Az egyik szerint a nyomort társadalmi ok szülte és társadalmilag gyógyítható. A másik szerint egyéni okai vannak, tehát csakis az érdekeltek maguk segíthetnek rajta. Akadtak olyan felfogások is, hogy a nyomor voltaképen meg nem szüntethető, viszont mások szerint a gazdagok is vannak bizonyos, még pedig pszichikai nyomorban. Németország az elnyomóróadási elméletek tekintetében a vezetést Marx-al veszi át, A marxista elnyomóróadási elméletet azonban csak úgy lehet helyesen megítélni, ha az elődeit ismerjük és tudjuk, hogy elemei honnan erednek. Tulajdonképen sok minden közismert dolog volt a Marx korában, amit ma nála meg szoktak csodálni. Az egész marxista okoskodás megfelel annak a korhelyzetnek, amelyben Marx élt. Viszont Marxnak a maga korára, a korabeli tudományos irodalomra úgyszólván semmi hatása nem volt. Így azt, hogy másoknál az övével azonos fejtegetéseket találunk, nem vezethető vissza Marx hatására. Sajátságos, hogy Marx túlbecsülését nemcsak követőinél, hanem ellenfeleinél is megtaláljuk és olvashatunk Marx-kritikákat, melyekben oly nevek, mint Ortes, Sismondi, Thompson, Fourier, Pecchio, Hall, Vadé, Considérant elő se fordulnak.

Az elnyomóróadási elmélet újabbkori fejlődésére jellemző, hogy a tények kényszere alatt bizonyos engedményeket kell tennie s már nem a szószertint vett elnyomóróadási hirdeti, hanem egy bizonyos relatív és pszichikai elnyomóróadási állít csupán. Viszont mások, mint Kautsky beérik azzal, hogy bizonyos tendenciát látnak az elnyomóróadásra, melynek ellensúlyozását azonban a kultúrországokban el kell ismerniök. Ez a tendenciára való redukálása pedig elveszi Michels szerint az elnyomóróadási elméletek minden pozitív jelentőségét. N.

Kurt Werner: Oppenheimers System des liberalen Sozialismus. Fischer, Jena, 1928. 116, 1.

Franz Oppenheimer a frankfurti egyetem tanára. Egyike a német szociológia legvonzóbb előadóinak, mert tud közérthetően, tud frappánsan, tud izgatón beszélni. Írásai a legérdekesebb, legszínesebb írások, melyek tudományos igényük dacára sem fárasztanak, hanem szórakoztatnak. Csak egyet nem lehet elmondani Oppenheimerről, azt, hogy a tudományos objektivitásnak, tendenciátlanságnak, szenvedélymentességnek iskolapéldáját adná. Gazdaságpolitikai célkitűzésében minden írása

propagandairat, elméleti fejtegetései egy hitvallásnak, világnézetnek szintelenre formált aléptményei.

Az Oppenheimer elméleti tanainak, melyeket rövid vázaltszerűségben itt össze kell majd foglalnunk, különös jelentőséget ad magyar szempontból az, hogy reájuk a magyar radikalizmus mint a maga tudományos igazolására állandóan hivatkozik. Ennek a hivatkozásnak azonban, mely kifelé igen hangzatosnak látszhatott, nem szabad nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mintha Oppenheimer hivatkozott volna a magyar radikálisokra, vagy éppen a magyar radikálisok öngazolásául önmagukra hivatkoztak volna. Oppenheimer rendszerét liberális szocializmusnak nevezi. A „német“ liberálisok nesztora ma Lujo Brentano. A „német“ szocializmus atyja Karl Marx. Oppenheimer egyszerre mindkettő akar lenni, összedobja Brentanot Marxszal, hogy a saját-maga külön énjét megalkossa. De Oppenheimer más tekintetben is szintetikus elme. A közgazdasági irodalomnak két nagy népszerűsége szert tett könyve van: az egyik Henry George „Progress and Poverty“-je, a másik Kari Marx „Kapital“-ja. Oppenheimer a maga rendszerében georgeista földmonopólium-elméletet és marxista kizsákmányolási elméletet akar adni együtt, Henry George és Kari Marx akar lenni egyszerre. Kari Marx azt hitte annak idején magáról, hogy ő a második Adam Smith, Oppenheimer most azt szeretné, hogy ő a második Henry George és a második Karl Marx lenne egyszemélyben.

Oppenheimer elmélete szerint az állam csupán az uralkodó osztály kizsákmányolási szervezete. Kizsákmányolás csak azért lehetséges, mert szabad verseny nincs, sőt sohasem is volt. Ha igazi szabad verseny lehetne, minden kizsákmányolás is megszűnnék. Mi az oka, hogy szabad verseny az adott viszonyok közt nem lehetséges? Egyszerűen az, hogy a „földzárlaton“, a földnek magántulajdonban létélén egy a szabad versenyt kizáró monopólium áll fenn, a föld monopóliuma. Ha földmonopólium nem lenne, a munkás nem volna kénytelen a munkaerejét áruba bocsátani, hanem birtokba vehetne egy szabad földterületet s azt művelhetné meg. Védve volna tehát a kizsákmányoltatás kényszerűsége ellen. Mivel azonban minden földterület magántulajdonban van, szabad földet nem talál s el kell adnia a munkaerejét a vele szemben monopolisztikus helyzetben levő vevőknek, a tőkéseknek. A földmonopólium mint osztálymonopólium oda vezet, hogy a tőkések a munkapiacon egy vételi monopólium birtokába jutnak, minek megfelelően egy monopolisztikus nyereséghez, a tőkeprofithoz jutnak hozzá. Hogy tehát a munkásság kizsákmányolását és a profitot megszüntessük, nem kell mást tennünk, mint meg kell szüntetnünk a föld monopóliumát s a földmonopólium megszüntetésével meg kell valósítanunk végre az igazi szabad versenyt. Hogy a kizsákmányolás tényét még élesebb világításba helyezze, Oppenheimer a háttérbe még egy értékelméletet helyez, melyben mindenféle szemfényvesztő trükkökkel az összes „zavaró“ körülményeket kiküszöböli s végeredményben egy tiszta munkaértékképletet

kap, mely szerint minden jószág értékét a benne megtestesült munkaidővel kell mérni s a javak cseréje az előállításukra fordított munkaidővel arányos. Ez nem más, mint a Marx munkaértékképlete és nem is igazabb, mint amaz.

Oppenheimernek tagadhatatlanul szellemes fejtegetései sok ellenfelét lefegyverezték és kétségtelen, hogy Oppenheimer elméletének belső értékével, objektív igazával semmi arányban nem álló népszerűséget és tekintélyt élvez. Többen voltak, akik kritikailag nyúltak hozzá rendszeréhez. És sajtóságos módon ép a legjobb elmék, mint Amonn, Schumpeter nem éppen a legnagyobb sikerrel. A leghelytállóbb megjegyzéseket még kevésbé ismert neveknek, mint Budge-nak és Heimann-nak köszönhetjük. Nagy egészében pedig elmondhatjuk, hogy egy kiadós Oppenheimer-kritikára nagy szükség volna. Igazat kell adni Liefmann-nak abban, hogy Oppenheimer elmélete igaz nem lehet, mert annyira ellenkezik a legelemibb tényekkel. De ez még kritikának nem elegendő és különösen nem elegendő oly szellemes és szemképráztaó elbeszélővel szemben, mint Oppenheimer.

Kurt Werner kis 116 oldalas könyve, melynek megjelenése mindezek elmondására alkalmat ad nekünk, szerény terjedelmét meghazudtoló belső értéket rejt. Finom gondolatmenete az ismeretlen szerzőre irányítja figyelmünket. Eltekintve attól, hogy rövid fejtegetéseivel is valósággal teljesen kielégítheti egy Oppenheimer-kritika iránti igényünket, a szerzőben egy értékes gondolkodó elmét lehet megismernünk, akitől a tudomány még a pozitív elméleti alkotás terén is sokat várhat.

Kurt Werner Oppenheimer-kritikája tisztára elméleti igényű. Nagy önkorlátozással figyelmen kívül hagyja Oppenheimer politikai és szociológiai fejtegetéseit s így például Oppenheimer államelméletével egyáltalán nem foglalkozhatik. Teljesen kirekeszti Oppenheimer történeti fejtegetéseit is, mert tisztára az oppenheimeri elmélet logikai magva érdeklí. Ezek az önkorlátozások mindjárt mutatják, hogy mely irányban szorulhatnak Kurt Werner fejtegetései kiegészítésre. S ha mindjárt magára a centrális kérdésre vonatkozó okfejtéseire imitt-amott bizonyos alárendelt megjegyzéseket lehetne is tennünk, azt elmondhatjuk, hogy Kurt Werner a főfeladatnak derekasan megfelelt s az oppenheimeri elméletet logikailag alaposan elintézte.

Sajnos nincs itt terünk arra, hogy Kurt Werner összes megállapításait idézhessük. Még kevésbé tehetjük meg azt, hogy fejtegetéseit pontról-pontra megjegyzésekkel kísérjük. De talán elég lesz, ha a fő szempontokra rámutatunk, s aki ennél többre kíváncsi, azt magára a Werner-féle könyvre utaljuk, mely valóban megérdemelné, hogy minél szélesebb körben olvassák.

Werner először rámutat arra, hogy Oppenheimer a Vaihinger-féle Als-ob filozófiának a híve, de nem fogadja meg filozófiai mesterének azt az intelmét, hogy az alkalmazott fikciókkal nyert eredményeket nem szabad a fiktív jelleg visszafejlesztése nélkül a valóságra alkalmazni.

Az első kifogás, amelyet érdemben tesz Werner Oppenheimerrel szemben, az, hogy Oppenheimer szerint az emberek a legnagyobb jövedelemre törekcszenek, holott az emberek nem feltétlenül a legnagyobb gazdasági eredményt, hanem a legnagyobb szubjektív jólétet akarják elérni, amelyet az amerikai közgazdaságtanban *psychic income*-nak neveztek el. Csakis ennek a *psychic income*-nak értelmében volna tehát igaz az Oppenheimer által alapul vett tendencia, de Oppenheimer nem így használja.

Ami a munkaértékelméletet illeti, Oppenheimer kirekeszti a kvalitatív munkát az értékmeghatározás képletéből, ugyanúgy, ahogy azt a klasszikus közgazdaságtan a föld járadékával tette. A kvalitatív munka tehát Oppenheimer felfogása szerint csupán különbözeti járadékot húz, ami ellenben nem lehet befolyással a munkatermék árára, mert azt a nem kvalifikált munka szabályozza, amely nem részesül járadékban, ugyanúgy, mint a földjáradéknál a legrosszabb, de még használatban levő föld. Ezzel az elmélettel szemben Werner nagyon találóan hitvakozik arra, hogy a járadék elméletével csakis kvantitatív különbségek rekeszthetők ki az értékmeghatározásból, mint aminő a kisebb és nagyobb termőképességű föld különbsége, de nem kvalitatív különbségek. A Marx ellen hangoztatott érv tehát Oppenheimerrel szemben is igaz marad: a kvalitatív munka nem fejezhető ki az egyszerű munka többszörösében, a kvalifikált munka egyszerű munkára nem redukálható.

De balul üt ki Oppenheimer azon kísérlete is, hogy a ritkasági javakat kirekessze az értékkepletből. Oppenheimer ezeket mint monopolisztikus javakat azért hagyja figyelmen kívül, mert a természeti monopóliumok csak elenyészők, a jogi monopóliumok pedig időhöz kötöttek, és hasonló használhatóságú pótszerek versenyének csak ki vannak téve. Werner találóan mutat rá arra, hogy az időhöz kötöttség még nem elég ok a monopóliumok kiküszöbölésére. Utóvégre a monopóliumok legalább is felváltják egymást és monopóliumoktól mentes állapot ennél fogva egyáltalán nincsen. Az egymást felváltó monopóliumok folytonossága tehát mindig fennáll s így azok az egyes monopóliumok időlegessége címén ki nem rekeszthetők. Egészen groteszk pedig Oppenheimernek az a megállapítása, hogy a monopóliumok a jövedelemmegoszlás nagy problémája szempontjából jelentéktelenek s így figyelmen kívül hagyhatók lennének.

Miután eszerint sem a munka minőségbeli különbségei, sem a javak ritkasági fokozatai nem hagyhatók figyelmen kívül, a gazdasági értéknek a javak előállítására fordított munka időtartamára való redukálása nem lehet helytálló. Nem sikerült tehát Oppenheimernek sem az, ami Marxnak nem sikerült s a klasszikus közgazdaságtan értékkepletével szemben elhangzott kifogásoknak Oppenheimer elmélete sem áll helyt.

Ami most már a tőkeprofit kérdését illeti, Oppenheimer nem képes egyszerű értékkepletét a politikai gazdaság tényeihez alkalmazni, de ez őt egyáltalán nem hozza zavarba. A földmonopólium tényéből azt

következteti, hogy a politikai gazdaságban állandó monopólium van, mely az értékkeplet állandó tényezőjévé lesz s ez a földmonopólium Sajátságos módon a földmonopólium nem a földjáradékot hozza felszínre, hanem a tőkeprofitot. Werner kimutatja, hogy Oppenheimer egyes fejtegetéseiből logikusan csak az következhetnék, hogy a föld monopóliuma a föld birtokosainak szerez monopolisztikus nyereséget. Az a pusztá tény pedig, hogy szabad föld híján a munkás kénytelen eladni munkaerejét, azért nem elegendő a tőkeprofit megmagyarázásához, mert hiszen a munkás a bérmunka kényszerétől úgy is megszabadulhatna, ha például szabad tőkéhez juthatna hozzá! De hát szabad tőke époly kevésbé van, mint szabad föld. Maga a szabad föld pedig nem is elegendő, mert szabad földhöz is kellenek tőkeeszközök s anélkül csak igen primitív gyűjtőgazdaság volna lehetséges. Amellett Észak-amerika példája azt is bizonyítja, hogy szabad föld mellett is lehet tőkeprofit. A tőkeprofitnak a föld monopóliumára való visszavezetése tehát csak úgy nem sikerült, ahogy a gazdasági értéknek pusztán közönséges munkára való visszavezetése csődöt mondott. Vannak aztán a Werner könyvének igen helytálló finom megállapításai Oppenheimernek azzal a hiedelmével szemben, hogy a földjáradék a birtokegységek megfelelő arányosításával és az öröklési rend birtokfelaprózódásaival megszüntethető, de ezek már inkább csak a gazdasági elmélet gourmandjait érdekelhetik s így ehelyütt, ahol csak a szociológiai érdeklődésű olvasóközönség tájékoztatása lehet a feladatunk, bátran figyelmen kívül maradhatnak,

N. Gy.

Rothenbüchler Karl: Über das Wesen des Geschichtlichen und die gesellschaftlichen Gebilde. Tübingen: Mohr. 1926. 140 l.

A történelem ma ismét elvi harc középpontjában áll különösen a múltban történt események értékelése és a mára való vonatkoztatása szempontjából. Lényegében a történelemtudomány és az elméleti és gyakorlati társadalomtudomány bizonyos széleskörű ütközőpontjairól van szó, amelyek tisztázása mindkét tudománynak fontos érdeke. Ebben a még ma is eldöntetlen vitában jelentős állomás Rothenbücher könyve. A szerző szerint a „történelmi“ valami ténybeli, ami a múlt időben keletkezett, de nem tűnt el, hanem még a jelenben is megvan. Ez lehet valami tényleges, valami substantia, mint valami testi tárgy, érzéki képzet, szellemi alkotás, az emberiség élményei stb. De „történelmi“ lehet valamely jelenség „mikéntje“, bizonyos „qualitás“, tapasztalat, érzék, begyakorlottság. Történetnélküli emberek és népek nincsenek. Az a körülmény, hogy az ember tudja, hogy honnan származik a benne levő „történelmiség“, ez utóbbi léte szempontjából nem fontos. Sokszor az, ami már teljesen a múlté, még ma is él és hat, mint a múlt képzete. Az ilyen képzetek egyenlő értékűek a most támadt, de területileg távolfekvő jelenségekről alkotott képzetekkel. A múlttól való képzet a köteléki érzés, a köteléki tudat szempontjából a legnagyobb jelentőségű. Az ember ugyanis érzi kapcsolatát a múlttal, amelyről képzeletében

képet alkotott magának éppen úgy, mint ahogy kortársaival is összetartozónak tudja magát. Így az elmúltat a legnagyobb időbeli távolság dacára is jelenlevőnek tekintheti. Az időbeli távlattól való eltekintés különösen erős a jogi gondolkozásban, amely számára minden jogilag jelentős tény mint jelenvaló érvényesül. Tehát jelenvaló lehet valami, ami a múltban keletkezett és pedig mint jelenlegi valóság, vagy pedig képzet, amelyet valami múltbeliről bírunk. Rothenbücher a társadalmi képződményeken mutatja be, hogy miként kapcsolódnak múltbeli történelmi elemek a jelenvaló adottságokba. *A család*, mint tudatbeli és érzelmi egység, elhalt és élő emberek közössége, melynek múltjából anyagi javak és szellemi tulajdonságok közössége származik. *A nemzetet* jellemző szellemi vonások is nagyrészt a múltban lefolyt jelenségekből erednek. Valamely nemzet korát is aszerint állapítjuk meg, mennyi a múltból eredő elemet mutat fel, időbeli egysége, azonossága pedig attól függ, hogy „vertikális“ közössége nagyobb-e, mint valamely más nemzettel való „horizontális“ közössége. A „nemzet“ köteléki fogalmában nemcsak a jelenlevő, hanem a múlt, sőt a jövő is benne van. Tapasztalati tény, hogy a nemzetek történelmi nagyságának és értékének érzékelése a nemzeti érzés fenntartása, felélesztése vagy erősítése szempontjából annyira fontos, hogy e cél érdekében hamisítások vagy történelmi tévedések is felhasználtak, sőt olykor egyes történelmi tényeket is kitörölnek a köztudatból. Tehát bizonyos selejtezési folyamat áll elő, amikor már nem is a valóságos történelmi jelenség, hanem azok „dogmatikus“ értékelése a fontos. A múltbeli eseményekből, jelenségekből vezetünk le bizonyos jogokat, köteleességeket vagy joghátrányokat a jelenben.

Az *állam* mint cselekvő valami természetesen csak a jelenben, a mai emberek által fejeződik ki. Azonban a mai emberben nagy mennyiségű „történelmi“ halmozódott föl, régi események és emberek hatásai. Az államba tartozó egyének körét és az állam területét a múltban lefolyt dolgok határozzák meg. Éppúgy a múlt eseményei határozzák meg az államban az alá- és fölérendeltség viszonyát. Az állami életen belül felmerülő eszmék megvalósítására s az állami feladatok teljesítésére alakultak ki az „intézmények“, s ezek őrzik kialakuló szabályaikkal s egymást felváltó alkalmazottaikkal a történelmi hagyományokat. A múlt és jelen összege így az állami kötelékben igen nagy. Ezt az erőszakos változások is csak egyes részeiben módosíthatják. Az állami kötelékben szereplő történelmi elemek tömege a mértéke annak is, hogy régi vagy új államról beszélhetünk-e. Valamely állam időbeli egysége (amely független annak területi vagy uralmi változásaitól) az alapja annak, hogy az államnak bizonyos politikai alapirányt vagy magatartást tulajdonítunk, amelyből a jövőre is következtethetünk. Az állam szervei által a múltban végrehajtott tényeket az állam számlájára könyveljük el, aminek az államtudat, az államérzés szempontjából van fontossága.

Ami az *egyházat* illeti, ennek eszméjétől távol esik minden történelmi gondolkodás. Az egyház van, nem lesz és nem múlik el, a fejlődés gondolatát elutasítja magától. A közös hitelvek és azonos vallási szokások kötelékei a múltra nézve is megállapítható egységet eredményeztek. Az azonosság azonban az egyházak között is vitás. Itt főleg a szoros kontinuitás biztosítja az egységet annak ellenére, hogy az első és utolsó láncszem között nagy különbségek lehetnek. Kétségtelen azonban az is, hogy az egyházak többé-kevésbé gazdag történelmi maradványokkal, emlékekkel is rendelkeznek,

A politikai pártok küzdelme csak a jelent ismeri. Mégis megtalálhatók itt is a múlttal való összefüggések: a pártok bizonyos időbeli azonossága, tradíciói vagy azok hatásai. Itt azonban a történelmi elem erejét nem szabad túlbecsülni. A kontinuitásnak azonban éppoly nagy szerepe van, mint az egyháznaknál. *A kultúra* főként a meglévő kultúrjavak utánzásából és utánérzéséből származik. Az új kultúrjavak a régiéken alapulnak. A történelem jelentősége a kultúra számára mérhetetlen, mert a kultúrjavak (nyelv, költészet, technika, tudomány stb.) mind a múltban keletkeztek. A kultúra egységessége okozza, hogy egy nép, társadalom, kor vagy osztály kultúrájáról beszélhetünk alkalmazva persze a „kultúra haladásáról“ szóló ismert törvényt. A jelenlegi emberek *jogi* nézeteit is nagyrészt olyan gondolatok határozzák meg, amelyek a múltban keletkeztek; a jogász az „érvényben levő jogot“ alkalmazza, tehát egy már meglévő, korábban keletkezett jogot. Előfordulhat, hogy régi jogi tételek új jogba mennek át, de csak formailag, mert más értelmet találunk bennük vagy adunk nekik. Ilyen esetben nem a régi jogi nézetet, csak annak érzéki képét vettük át (római, angol jog). A régi jogi tétel formulázásának vagy alkalmazásának éve nem jelenti annak keletkezési idejét, mert abban már is sok régebbi gondolati elem van. Számos törvény nem is akar újat alkotni, hanem csupán a jogbiztonság kedvéért a már gyakorlatban szereplő jogi nézeteket, joggyakorlatot a törvény tekintélyével megerősíteni. A bírói döntvény is mindig az általános jogi alapelvek körében marad. Jogi nézeteinket azonban nemcsak a régi jogi nézetei, hanem múltbeli események, régi cselekményei is meghatározták (szokásjog). De a jogi nézeteknek nemcsak tárgyi tartalmában, hanem a jogi gondolkozás módjában hatnak a múltbeli elemek (jogi gondolkozás és fogalmak különbsége az európai szárazföldi és az angol jog között, más jogi gondolkozás, más fogalmak). Ugyanazon történelmi hatásoknak kitett körökben a jogi nézetek hasonlósága észlelhető. Itt a gyökere a jogrendszerek különbségeinek is. Az emberek rendszerint jogszerűen járnak el, anélkül, hogy erről tudomásuk volna, még pedig tisztán az utánzás alapján. A jogi egység gondolata megszünteti a személyiség folytonos változásaiban rejlő veszélyt, a jogi személy intézménye pedig több generációra kapcsolja ki a változást; ezek, valamint az egyszer kijelentett akaratnyilvánítás érvényességének az egyéntől és az időtől való függetlenítése bizonyos

állandóságot, folytonosságot visz be az emberi társadalomba. Rothenbücher szerint ugyanezek a típusos vonások jellemzők az emberré, mint pszichikai, pszichofizikai jogi és társadalmi egyéniségre, melyet saját életének történeti jellegű eseményei épűgy determinálnak, mint ahogy azt a társadalmi élet egységeinél tapasztalhatjuk. Megállapítja, hogy az adottságok kutatásának (Seinsforschung, társadalomtudomány) tárgya más, mint a fejlődési folyamaté (Werdensforschung, történelemtudomány). Utóbbi azon erők ismeretét tanítja, amelyek a tárgy változásait idézik elő. Ennek szemléleti módja is idegen az élettől, mert a cselekvő ember sohasem a fejlődést, hanem a jelenlevő tényeket látja maga előtt, bármily nagy legyen is történelmi képzettsége. Sem önmagát, sem művét nem látja „fejlődésben“ hanem mint valami lezártat, meglevőt. Fejtegetései eredménye szerint a történelmi elem a tényleg jelenlevő valóságban lelhető fel, amelytől el kell választanunk azt a „történelmit“, ami csak képzeletünkben szerepel. Az objektív történelmi elemnek ezt a lényegét ismerik sokan félre, olyanok, akik a történelmitől való eltérést vagy az ahhoz való visszatérést hirdetik; ez azonban egyaránt lehetetlen, mivel a történelmi elem magában az emberben van, amelyet akarati erővel sem megszüntetni, sem megteremteni nem lehet. A történelmi képzeteknek az objektív történelmi elemekkel való összecserélése sok tévedés alapja? társadalom életében. Az objektív történelmi elemnek a társadalom életében bizonyos „funkció“-ja van. Itt az összekötő kapocs a társadalomtudományi és a történettudományi kutatás között.

Niklay Péter.

Freud, Sigm.: Die Zukunft einer Illusion. Leipzig, Wien, Zürich, (Internationaler Psychoanalytischer Verlag) 1927. 91.

Freud legújabb munkáját kézbevéve már csak külső, az eddigiektől eltérő kiállításánál fogva is azt hittük, hogy nemcsak új területekre fog vezetni bennünket, hanem módszerét is ennek a területnek megfelelően fogja megválasztani. Azonban csak a „kéz“, a külső forma bizonyult „Ézsauének“, a hang, a lényeg ezúttal is csak — régi ismerősünké, a psychoanalitikus kényszerképzetes, ösztönvágyas Freudé.

Ez alkalommal Freud arra a meggyőződésre jutott, hogy a vallás mindenkor csak annyira támogatta az erkölcsöt, mint az erkölcstelenséget (61. o.) és hogy a kultúra számára nagyobb veszedelmet jelentene, ha jelenlegi viszonya a valláshoz fennmaradna, mintha megszűnnék (56. o.), elérkezettnek látja tehát az időt a vallás és kultúra közötti vonatkozások revíziójára. (64. o.)

Ezeket előrebocsátva nem lepődünk meg, ha a bolsevizmust „nagy kultúrkísérletnek“ (12. o.), az ösztönök ki nem elégíthetését „lemondásnak“, az erre irányuló tilalmak által előidézett állapotot „nélkülözésnek“ nevezi (14. o.) Ezek után természetes, hogy a könyv címében szereplő „illúziók“ alatt a vallási képzetek értendők, melyek ugyan tartalmaznak történelmi reminiscenciákat is, de alapjuk mégis csak a „Wunsch“ (természetesen az ismert Freud-féle értelmezésben) s mint

ilyenek, nagy hasonlatosságot tüntetnek fel egyéb neurotikus kényszerképzetekkel. Itt az ideje tehát — hasonlóan a neurózis analitikus kezeléséhez — ezeket a képzeteket is a racionális szellemi munka eredményeivel helyettesíteni (72. o.)

Az út ehhez: a vallástalan (irreligios) nevelés, más szóval a „nevelés a realitásra“ (80. o.), melynek megkísérlését Freud igen melegen ajánlja, legfeljebb ha kielégítő eredmény nem mutatkozik — „hajlandó“ lemondani a „reformról“. Munkáját a tudomány apoteozisával fejezi be.

Nyilvánvaló, hogy Freud ezúttal — jöllehet annak ellenkezőjét állítja — elhagyva az objektív tudomány területét, nem annyira pszichológiai, mint inkább világnézeti kérdéseket tárgyal. Nem szándékunk de egy rövid könyvismertetésnek nem is lehet a célja, őt ezen a területen követni. Tehát csak arra az ellentmondásra mutatunk rá, melyben Freud önmagával keveredik, mikor vizsgálódásai alapjául a „mi nyugati fehér keresztyén kultúrviszonyainkat“ (30. o.) veszi, ezzel elismerve, hogy kultúránk legalább is túlnyomó részben keresztyén. Már pedig keresztyén kultúra keresztyénség nélkül épp oly kevésbé képzelhető el, mint keresztyénség vagy bármely más vallással összenöve kifejlődött kultúra vallási képzetek nélkül. Vallási képzeteket teljesen nélkülöző kultúrát pedig ezideig nem ismerünk.

Másrészt még ha a realiztikus felfogás felé hajlunk is, és a vallási képzeteket pszichológiai értelemben vett szükségletkielégítésnek tekintjük, nem tartjuk azokat, mint Freud a kultúrával, illetőleg a tudománnyal szükségképen szembenállóknak. A vallási és tudományos képzetek ebből a szempontból — amennyiben tehát lelki szükségletek kielégítésére irányulnak — koordinált jelenségek és eredményesen egymással szembe nem állíthatók, amint hogy ennek ellenkezőjét bebizonyítani minden igyekezete dacára Freud-nak sem sikerült.

Hammersberg Miklós.

Zürichs Volks und Staatswirtschaft, Festschrift. Verlag von Girsberger 8 lie. Zürich, 1928. 200 oldal.

Ezt a tartalmas könyvet a zürichi nemzetgazdasági társaság arra az alkalomra adta ki, hogy a „Verein für Sozialpolitik“ és a „Deutsche Gesellschaft für Soziologie“ ezévi vándorgyűlésüket Zürichben tartották. A kiadó nyilvánvaló célja az volt, hogy a két gyűlés résztvevőit Zürich városának, illetőleg Zürich kantonnak szociális és gazdasági berendezkedéséről tájékoztassa és ezzel mintegy kész anyagot is nyújtson a két társaság különböző politikai és gazdasági pártállású tagjainak a gazdasági és szociális problémák megvitatásához.

Zürich városa a maga jelenleg 225,000 főre tehető lakosságával, akiknek túlnyomó része iparos és kereskedő, olyan várostípust képvisel ugyan, amely minálunk nincsen meg, és általában véve Svájc közgazdasági és szociális viszonyai is meglehetősen különböznek Magyarországtól, mégis érdemes néhány adatot felvonultatni annak megmutatására,

hogy egy másirányú fejlődés és máscélzatú politika milyen eredményeket hoznak létre.

Zürich lakosságából önálló foglalkozást üz 16.8%, hivatalnok és alkalmazott 28.8%, munkás 46.6%, szolga és szolgáltató 7.8%.

A saját keresetük után kereseti adót fizetők statisztikája így alakul:

nem adóköteles		férfiak közül	nők közül
adóalap	1000—2000 frank között	5.2 %	25— %
	2001—3000 „ „	4.5 „	40.9 „
	3001—4000 „ „	14.5 „	18.4 „
	4001—5000 „ „	22— „	7.3 „
	5001—10000 „ „	18— „	3.5 „
	10001—15000 „ „	27.7 „	3.6 „
	15000 fr. felül	3.5 „	0.5 „
		4.6 „	0.8 „

Vagyis a férfiaknak több mint 75%-a 3000 sv. frankon felüli jövedelem után fizet kereseti adót.

lakások közül egyszobás	6.2 %
kétszobás	15.8 %
háromszobás	37 — %
négyoszobás	24.9 %
ötoszobás	9— %
hat vagy többszobás	7.1 %, vagyis a lakosság

78%-a, legalább háromszobás lakásban lakik. Politikai pártállás tekintetében a jobb és baloldali pártok szavazatszama a legutóbbi választáson körülbelül egyforma volt, de 1913 óta lényegesen nagy a baloldali pártok térhódítása. Zürich városában a lakosság 22%-a külföldi, ami igen magas szám. Úgy a törvényhozás, mint a közigazgatás a legtisztább demokratikus alapokon nyugszik.

Az állami és városi hivatalnokok fizetését illetőleg 1913-ban az volt a helyzet, hogy a legkisebb fizetésnek a legmagasabb fizetés 3*6-szerese volt. Azóta ezt a különbséget még kisebbre szorították az alacsonyabb fizetési kategóriák felemelésével, úgy hogy jelenleg a következő fizetések vannak Zürich városában érvényben:

6 osztályú bérmunkás évi jövedelme	4980 fr.	arányszám 1
I. „ „ „ „	6420	„
		1.29
II. oszt. irodatiszt	6120 „	„ 1.23
I. osztályú hivatalnok	13680 „	„ 2.74
a városi tanács tagjai	14000 „	„ 2.81

hasonló a helyzet Zürich kantonban is, ahol a legkisebb fizetés tisztviselő részére 5.100 frank, a legmagasabb (miniszter) 14.500 frank, vagyis 2-84 a legmagasabb fizetés arány száma, ha a legalacsonyabb fizetést 1-nek tesszük.

A lakásínség leküzdésére a város igen erélyes intézkedéseket tett, ami annál inkább szükséges volt, mert a lakosság az utolsó 30 év alatt megkétszereződött. Ezen intézkedés mérvét legjobban az mutatja, hogy az összes lakások $\frac{1}{7}$ része városi lakás, illetőleg városi támogatással épített lakás. A 4000 fr. jövedelmen alóliak részére be van vezetve a kötelező munkanélküliség esetére való biztosítás és a kötelező betegség esetére való biztosítás. A biztosítási költségek egy részét az állam, illetőleg a város viseli. Nincs ellenben még bevezetve az öregség esetére való biztosítási kötelezettség.

Néhány kiragadott adat az egész amit közlünk, minden kommentár nélkül. Gondolkozásra serkentő adatok.

Colonel C. Malone: Das neue China und seine sozialen Kaempfe. Berlin, 1928. Verlagsgesellschaft des allgemeinen deutschen Gewerkschaftsbundes 158. p.

Kínáról, erről a természeti kincsekben gazdag, hatalmas kiterjedésű birodalomról a legtöbb embernek csak homályos ismeretei vannak. Áll ez különösen a kínai szociális viszonyokra nézve. Éppen ezért örömmel kell üdvözlönnünk az angol munkáspárt egyik tagjának, Malone ezredesnek német nyelvre is lefordított tanulmányát az új Kínáról és szociális viszonyairól.

A német fordító, Josef Furtwängler nem elégedett meg a kis mű lefordításával, hanem 46 oldalon történetpolitikai bevezetést adott, mely igaz, hogy szocialista szemszögből, de azért a történeti hűségért el nem távolodva vázolja Kínának történetét, nagyobb részletességgel különösen arra a néhány évtizedre terjeszkedve ki, amióta az európaiak és legújabbban az amerikaiak jelentősebb szerepet játszottak és játszanak Kínában.

C. Malone, aki hosszabb időt töltött Kínában a szociális viszonyoknak közvetlen szemlélet alapján való tanulmányozása céljából, a munkásosztály munkafeltételeivel, a munkaidővel, a munkabérrrel, az élet-színvonallal és a munkásszervezetekkel foglalkozik elsősorban.

A nagyiparban foglalkoztatott munkáslétszámról pontos statisztikai felvételek nincsenek, a szerző azonban kb. 2 millióra becsüli. Ez igen alacsony szám, ha figyelembe vesszük Kína négyszázmillió lakosságát: csak fél százalék!

A kínai munkásviszonyokra jellemző a hosszú munkaidő, mely átlag napi tizenkét órát tesz ki, a női és gyermekmunkának általános volta, sőt túlnyomósága, mint pld. a gyapotiparban, ahol a munkásság 40%-a nő, 40%-a gyermek és csak 20%-a férfi, a csekély munkateljesítmény és az alacsony munkabérek. Egy férfimunkás keresete átlag havi 40 pengőre, egy női munkásé átlag havi 30 pengőre tehető, úgyhogy a családfenntartó keresete korántsem elegendő a család fenntartására. Ez a magyarázata a női munka és gyermekmunka óriási elterjedésének. Munkásvédelmi intézmények egy-két modern gyárat kivéve egyáltalán nem léteznek, A munkásság helyzetének javításáért a vörös és sárga

szakszervezetek küzdenek. Az előbbieket főleg egyetemi hallgatók vezetése alatt állanak és a fősúlyt a politikára helyezik, úgyhogy vezetőik az igazi munkásügyekhez Malone szerint nem is értenek sokat, míg a sárga szakszervezetek, amelyek kizárólag a munkásság sorsának megjavítását tartják szem előtt, csakugyan munkások irányítása alatt működnek, akik minden a munkásságot érdeklő problémáról jól vannak tájékozva. A szakszervezetek taglétszámát pontosan megállapítani nem lehet, mert az folyton fluktuál. A sztrájk elég gyakori már s a sztrájkok jó része sikerrel is járt.

A kisiparban alkalmazott segédek és inasok sorsa a nagyipar munkásainál valamivel kedvezőbb s a patriarchális kapcsolat munkaadó és munkás között itt még mindig fennáll.

A parasztság helyzete nem rózsás, mert a kínai nép szaporasága miatt a birtokok annyira elaprózódtak, hogy azoknak hozadéka nem elégséges egy család tisztességes eltartására. A nankingi egyetem által 900 parasztszaládnál eszközölt felvétel szerint egy kínai parasztszalád átlagos évi bevétele és kiadása 700 pengő körül, vagyis a létminimum határán mozog.

Szerző mint szocialista a helyzetet, mely kétségtelenül sok kívánni valót hagy hátra, a külföldi koncessziók megszüntetésével — ezek akadályai szerinte a munkásvédelmi törvényhozásnak — és az európai munkásság szolidaritásával kíván segíteni. Arról természetesen teljesen megfélemedezik, hogy a kiváltságos területek nélkül a Kínában élő európaiakat kivétel nélkül lemezárólták volna, s hogy ez, tekintve a nagyiparnak külföldi vezetőit, a nagyipar jó részének teljes pusztulását és a munkásosztály még nagyobb nyomorát jelentette volna.

Akit a távol Kelet problémái érdekelnek, annak érdemes lesz a kis könyvet elolvasni.

nagykalmnai Levatic László.

Dr. gróf Teleki István: A szövetkezeti mozgalom sorsa Szovjet-Oroszországban. Dr. Bernát István előszavával. Budapest, Pátia, 1928. 404 oldal.

Nagy szorgalommal összegyűjtött adatokból világosan foglalja össze a szerző a fogyasztási-, termelő- és hitelszövetkezetek működését Oroszországban 1917-től 1927-ig. A német és francia szakirodalomra lévén utalva, bizonyára nem volt módjában olyan kritikai biztonssággal látni az orosz állapotokat, hogy megállapításait véglegeseknek tekinthetnők, de tárgyismerete elég gazdag, módszere elég fejlett s ítélete elég tárgyilagossá ahhoz, hogy az általa rajzolt fejlődésment valószínűnek legyen tekinthető. Teleki nagy híve a szövetkezeti eszmének s a szovjet kormány által felkarolt szövetkezetekben — néha következtetlenség is — csak álszövetkezeteket lát. Határozottan állítja azonban, hogy 1824. óta nagy közeledés észlelhető a valódi szövetkezetek felé, ami a szerző szerint a szövetkezeti eszme immanens életerejének köszönhető.

S. G.

Két levél a Bozóky Ferenc könyvének bírálata tárgyában,

I.

V á l a s z Á f r a N a g y J á n o s n a k ,

A statisztika módszertana című munkámról a *Társadalomtudomány* VIII. évf. 3—5. számának 276—279. lapjain megjelent bírálatára.

Mindenekelőtt általánosságban állapítom meg, hogy valóban különös, hogy bíráló úr, akinek a tudományos szakirodalomban való munkássága előttem ismeretlen, ilyen hangon nyilatkozzék egy könyvről amely becsületes, komoly munka eredménye és amely tárgyilagosan ítélő tudományos körökben — a kiadó által korlátozott terjedelemből szükségkép keletkező fogyatékosága dacára — megértéssel és méltánlással találkozott. A kritika hangja szempontjából vesse csak egybe bíráló úr bírálatát *Varga Istvánnak a Közgazdasági Szemle* f. é. április-május havi füzetében munkámról megjelent terjedelmes, higgadt bírálatával.

Afra Nagy János ár bírálat a *Társadalomtudománynak* „Könyvismertetések” c. rovatában jelenvén meg, az olvasó joggal munkám tárgyilagosságot és bírálatát várhatná. Ehelyett azonban bíráló úr csupán azt iparkodik „*ad oculos*” demonstrálni, hogy munkám egyszerűen nem egyéb, mint *Zizek* frankfurti egyetemi tanár 1923-ban II. kiadásban megjelent *Grundriss der Statistik* c. művének „kivonatolása”, illetve „rossz fordítása”.

De lássuk egyenkint a bíráló úr állításait!

A bíráló úr azzal kezdi kritikáját, hogy indokolatlannak találja egy új, egyetemi tankönyvnek szánt statisztikai módszertani kézikönyv kiadását, mert véleménye szerint *Buday* Lászlónak 1923-ban megjelent műve, *A statisztika elmélete és története*, a szükségletet ebben az irányban teljesen kielégíti. Nos, a bíráló úrnak már ez a kiindulási pontja is egészen téves! Mert azt, hogy mire van szüksége az egyetemi hallgatóságnak, a katedrán aktíve működő professzor tudhatja a legjobban megítélni. Különben említett bírálóm szerint is könyvem „komoly szükségletet hivatott kielégíteni.” Szerény munkám megírásával egyáltalában nem volt az a célom, hogy a *Buday-féle* kitűnő, a hallgatóság által használtatott tankönyvet az enyémmel pótoljam, hanem, hogy azt kiegészítsem, főleg a statisztika analitikai részének (arányszámok, középértékek, szorzás, stb.) bővebb ismertetésével. Hogy én egészen más anyagra helyeztem a súlyt, arról a két könyv tartalommutatójának egybevetése is meggyőzhetne volna a bíráló urat. Láthatta volna, hogy *Buday* László munkájának 1/8-nyi terjedelmében a statisztikai hálózat szervezetét és fejlődéstörténetét behatóan tárgyalván, ezt az anyagot úgyszólván teljesen mellőztem. Ezeknek a részeknek hiánya miatt munkám ellen emelt vád tehát aligha helytálló. A statisztika fejlődéstörténetét nagy vonásokban egy régebbi

munkámban már korábban feldolgoztam. (Lásd: Fejezetek a statisztika elméletéből c. munkámnak [Nagyvárad, 1917.] 17—44. lapjait.)

Ami a bíráló úrnak azt a megállapítását illeti, hogy szükség csak a statisztika „anyag”, „gyakorlati” részének elméleti feldolgozására és rendszerezésére lett volna, ezt a megállapítást a „csak” helyett „is”-t írva, magam is aláírom. És, ha a bíráló úr érez magában képességet ennek a hézagnak a pótlására, arra kérem, gazdagítsa vele mielőbb ebben a vonatkozásban tényleg szegény statisztikai irodalmunkat!

Azt kifogásolja továbbá a bíráló úr, hogy munkám nélkülöz minden mélyebbre ható elméletet és eredeti rendszert. Ennek a mindenesetre súlyos állításának bizonyítására mindössze csak azt hozza fel, hogy elméleti kiinduló pontul a statisztikát pusztán a tömeg jelenségek kutatására szolgáló gyakorlati eljárásnak tekintem és „alig” reflektálok „arra az eszmeharcra, melyben kiváló tudósok a statisztika önálló tudomány-jellegét vitatják”. Hát tényleg, a pro- és contra-állásponttal ebben a kérdésben ebben a munkámban nem foglalkozom, de fentebb idézett munkámban bőven kifejtettem a másik tábor álláspontját is. Hogy a statisztika methodologiai felfogásához tényleg „egyre többen hajlanak”, az — ha pillanatnyilag nem is tudom számszerűleg beigazolni — nem lehet vitás az előtt, aki a statisztika modern irodalmát figyelemmel kíséri. Ezt vallják — hogy csak a legjelesebbeket említsem — az angolok közül *Yule, Bowley, Jerome, Jones, Chaddock, Dittmer, Chambers*, a németek közül *Czuber, Blaschke, Lexis, Winkler*, az olasz *Niceforo, Livi, Contento, Benini, Vinci, Mortare*, az orosz *Kaufmann, Jahanson*, a dán *Westergaard*, stb. Ennek a kérdésnek terjedelmes boncolgatása azonban egy rövidebbre fogott vezérfonalba önként érthetőleg bele nem szórítható, hanem speciális tanulmány, illetve az egyetemi előadások számára van fenntartva.

A bíráló úr észrevételeinek többi részét kizárólag annak bizonyítására szenteli, hogy munkámban szorososan *Zizek* gondolatmenetéhez ragaszkodom, sőt egyenesen azt állítja, hogy „A német szöveg nagyjában híven előkerül csaknem minden lapon”.

Mielőtt ennek az állításnak boncolgatásába mélyebben bocsátkoznám, engedje meg a bíráló úr, hogy afeletti csodálkozásomnak adjak kifejezést, miért éppen *Zizek*et választja ki a német statisztikusok közül, amikor számos kitűnőséget tudnék felsorolni közülök — mint pl. *Mayrt, Meitzent, Müllert, Wolffot, Winklert* — akinek munkáiban ugyanazokat a vonatkozásokat, amelyeket bíráló úr „tipikus példaként” idéz, mint *Zizek* munkájából „leplezeten”, „önállóságot sejtető módon” átvettek, hasonlóképp megtaláljuk. És vajjon merte-e valaki ezért pl. *Zizek*ről azt állítani, hogy leplezeten *Meitzent* vagy *Mayrt* használja fel? Nyilván nem! T. i. ennek a bíráló úr által igazán nem leplezett örömmel feltálatl jelenségnek az a nagyon egyszerű magyarázata van, hogy azok a helyek, amelyeket bíráló úr *Zizek*ből idézetten munkám megfelelő helyeivel egybevet, olyan alapvető közhelyek — és egyáltalá-

ban nem Zizek eredeti gondolatai — amelyek a tárgyalt anyag természeténél fogva szükségkép minden statisztikai módszertani munkában szinte szóról-szóra egyformán megtalálunk. Tudnia kell a bíráló úrnak is, hogy az idők folyamán minden tudománynak kialakult bizonyos konvencionális rendszere, felosztása, axiomatikus alaptétele, amelyekkel a dolog természeténél fogva minden írónak foglalkoznia kell és tényleg foglalkozik is. Vesse csak egybe a bíráló úr pl. *Zizeket* és *Mayrt*. Az anyag elrendezése, a használt kifejezések — mert terminus technikusok pontosan ugyanazok mindkettőjük kézikönyvében, még pedig természetesen a statisztika eminenter technikai részében. Munkámban is tehát veres fonálként végighúzódik az anyagból logikailag folyó eszmemenet, nem pedig — mint a bíráló úr írja — „*Zizek* gondolatmenete“. Ha valóban nem tettem volna egyebet, mint azt, hogy *Zizeket* „kivonatoltam“, ugyan vájjon vettem volna-e magamnak azt az ugyancsak nem kis fáradságot, hogy könyvem forrásmű-jegyzékében felsorolt, öt nyelven írt, mintegy 120 munkát áttanulmányozzam és — ahol szükségét láttam pontosan idézzem?!

Bíráló úr — úgy látszik — maga sem tartja komolynak bírálatát, mert maga írja az utolsó bekezdésben, hogy „hagyjuk a tréfát“. Éppen erre, a bírálat nem-tudományos jellegére való tekintettel, mellőzöm azt, hogy a bírálatra másirányú megjegyzéseket is tegyek. Meg kell azonban állapítanom, hogy a bírálat most említett utolsó passzusában foglalt megállapítás az egyetemi tanár kötelességeiről, megtévesztő közhely. Ez valóban csak kizárólag a személyem ellen intézett olyan természetű támadás, amely messze meghaladja a kívánatos tárgyilagos, a szerző által egyébként hálával fogadott kritika „világszerte elfogadott és *erkölcsi követelményeket* is támasztó módszerét,“ Ezért tehát az ezekre való reflexiókat mellőzhetőnek tartom.

Részemről mindezek alapján végső Ítéletként azt kell leszögezmem, hogy aligha járok messze a valóságtól, ha annak a gyanúmnak adok kifejezést, hogy bíráló úr ezen bírálatával nem a tudománynak kívánt szolgálni, hanem önmaga vagy talán másnak ellenem érzett rosszindulata kifolyásaként akart nekem kellemetlenkedni. Úgy hiszem, ha a tárgyilagos olvasó *Áfra Nagy János* úr bírálatát munkámmal egybeveti, kétségtelenül el fogja ismerni, hogy gyanúm a valóságtól aligha jár távol.

Debrecen, 1928. november 5.

dr. Bozóky Ferenc.

II.

A szerző észrevételei.

Mélyen Tisztelt Szerkesztő Úr!

Köszönöm, hogy szíves volt Bozóky professzor úr válaszát megjelenés előtt velem közölni. Kérem, engedje meg, hogy ezekhez az észrevételekhez az alábbiakban néhány rövid megjegyzést fűzzek.

1. Az, hogy az egyetemi professzor úr ismeri-e az én tudományos munkásságomat, nem tartozik a dolog lényegéhez s bírálatom megállapításait egyáltalán nem érinti. A bírálat jogcímének kérdése csak arra alkalmas, hogy az érdemi részt homályba borítsa, ezért ezzel nem kívánok foglalkozni.

2. Amit Bozóky professzor úrnak: „A statisztika módszertana“ c. munkájáról írtam, e válasz után is fenntartom. Aki e bírálat-vita után veszi azt a fáradságot, hogy állításaimat a két munka egybevetésével ellenőrizze, meggyőződhetik róla, kinek van igaza. Bírálatomban nem törekedtem a mű statisztikailag szakszerű ismertetésére, mert nem ez volt célom s így a professzor úr válaszának első, nagyobbik fele ismét a lényegről tereli el a figyelmet.* Ha bírálatomnak az a hatása lesz, hogy a jövőben tudományos kézikönyveink írói *több önállóságra és kevesebb idézőjel nélküli átvételre fognak törekedni*, elértem azt a célt, amely nyilván a folyóirat szerkesztőségét is vezette a bírálat közzétételében.

3. A professzor úrnak igaza lehet, amikor azt kérdezi: Miért éppen Zizeket választottam ki, mikor számos más kitűnőséget is idézhettem volna a hasonlóságok konstatálására? — Én azonban csak *példát* akartam kiragadni a sok közül. Ha más „kitűnőséget“ is idézek, (pl. Kaufmannt,) esetleg *sokkal frappánsabb* lett volna a „hasonlóságok“ konstatálása, mint így.

4. A professzor úr, mint egyetlen elfogadhatónak látszó tárgyi ellenvetésre bírálatommal szemben arra hivatkozik, hogy „az anyagból logikailag folyó eszmemenet“ és a „tárgyalt anyag természete“ a magyarázata annak és ez tette szükségessé, hogy bizonyos „közhelyeket“, „terminus technikusokat“ stb. szóról-szóra átvegyen Zizek könyvéből, amelyek különben sem az ő „eredeti“ gondolatai. Mi, bírálatunkban kifejezetten hangsúlyoztuk, hogy ilyen kézikönyveknél a kongeniális egyezések lehetőségére elvégre nincs kizárva, de a *szóról-szóra fordítás szolgai módszerét*, az eredeti szöveg *ellenkező értelemmel való visszaadását*, az anyagcsoportosításban és elrendezésében való *önálló elmemunka teljes hiányát s azt az eszmeszegénységet*, amely még a *leghétköznapibb példák idézésénél is ragaszkodik* Zizek szövegéhez, mint az elemiiskolai tanulók a nyelvkönyv „példáihoz“, ahelyett, hogy saját maga keresne az oly bőséges anyaggal szolgáló magyar statisztikai irodalomból valóban gyakorlati *magyar* példákat, mindezt — ismételjük — nem vagyunk hajlandók „az anyagból logikailag folyó eszmemenet“ számlájára írni, S ez a különbség a mi tudományos etikánk és a professzor úré között.

5. Bírálatunk utolsó fejezetében azt írtuk: „... egy egyetemi tanár könyvéről van szó, akinek az a hivatása, hogy önálló tudományos kutatásra nevelje a főiskolai ifjúságot“ s hogy „... a tanár munkája köve-

* Egyébként bírálatomban magam is elismertem, hogy a mű analitikai része Buday László idevágó fejtegetéseinél sokkal részletesebb s *ebben* kiegészítője is lehet Buday könyvének.

tendő példa kellene, hogy legyen az ifjúság előtt“. Bozóky professzor úr szerint ez „megtévesztő közhely“. Valóban közhely, ebben nincs kétség s elég szomorú, hogy e közhelyet le kellett írunk. De miért megtévesztő?

6. Megnyugtathatom a professzor urat, hogy engem sem személyei harag, sem elfogultság nem vezetett bírálatom megírásában. Hiszen soha az életben nem is találkoztunk s mindedig csupán annyit tudtam személyéről, amennyit könyve elárult. Ha bírálatomból harag volt kiérezhető, az kizárólag a szerintem meg nem engedhető írásmód ellen irányult. A professzor úrnak azt a gyanúsítását pedig, hogy én másnak ő ellene érzett rosszindulata kifolyásaképp akartam volna neki kellemetlenkedni, a leghatározottabban visszautasítom. Ha más személynek volt rajtam kívül szerepe ebben az ügyben, az inkább tompította a bírálat élet s ezért kénytelen vagyok megállapítani, hogy *az én teljesen tárgyilagos és pozitív bírálatom hatását a professzor úr egy valóban rosszindulatú inszINUÁCIÓVAL akarja enyhíteni* s olyan térre akarja terelni az ügyet, ahová én nem kívánom őt követni. Ezért az egész ügyet a magam részéről befejezettnek tekintem.

Fogadja, kérem, Szerkesztő Úr, soraim közléséért őszinte köszönetemet

Áfra Nagy János.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BUDAPESTI SZEMLE. 1928, okt.—nov.

D é k á n y I s t v á n: A „társadalmi osztály“ jelene és jövője.

A társadalmi osztály fogalma a tudományban korántsem oly világos és egyértelmű, mint a közbeszédben. A szóhasználat a fogalom lényegére nem mutat rá. Rendesen mint az osztályharc alanya szerepel s mint ilyen érdekcsoportnak látszik, mint a politikai párt is, ez azonban szervezett alakulás, fluktuáló személyi és céltartalom kerete, míg az osztály a pártnak szervezetlen uszálya.

A társadalomtudomány jórészben ma is a 19. század francia történetírók osztály-fogalmával operál, pedig az osztályhelyzet más volt Európa többi államaiba. Az osztály a *rendek* örökébe lépett, de már nem állam-alkotta jogi kategória, hanem szabadabb, „természetesebb“ képződmény, a szabadverseny, sőt az *ordre naturel* alapján álló államrend szülötte. A társadalom vertikális rétegeinek feszültségét a verseny és a század első népesedése hallatlanul megnövelte s az egyenlőségi eszme a feltörekvők elégedetlenségét oly mértékben fokozta, hogy egyesek, mint Marx, csakis az osztályharc attitude-jében látják a társadalmi osztályokat. A feudális osztállyal, a nagypolgári burzsoáziával és a kispolgári osztállyal szemben áll a proletárok hatalmas és egységesnek látszó tömege, amelyben Marx a forradalom nagy néphadseregét látja. Nem veszi észre, hogy a városi proletariátus, a külvárosok anonim környezetében fegyelem nélkül nőtt, eszme nélküli, korlátozó közvéleményt nem ismerő, aszociálissá lett egyedek tömegei mások, mint a falu fegyelmező környezetében nőtt szegénység, tehát a proletariátus nem egységes. A Marx-féle osztály-elgondolástól Sombart sem tud teljesen szabadulni, noha ő már látja a falusi szegénység elűző lelki világát s látta, hogy a proletáregység a világháború utáni forradalmakban csattanós cáfolatot kapott.

Az osztály-fogalom objektív és szubjektív jelek alapján kereshető. Az első csoportban a gazdasági szempont, a vagyon és foglalkozás különbözősége áll előtérben, A vagyoni helyzet szabja meg az osztályok jellemét s az osztályelmélet e szűk materialista látókörben mint pusztá viszonyelmélet jelentkezik, amely politikai megoldást keres: a kizsákmányolók kisajátítását. A foglalkozási osztályelméletben már szóhoz jut a társadalmi funkció eleme, amely már Platón osztályelméletében

alapvető volt. A funkcióelmélet világosan utal a társadalmi osztályok *heterotélius* jellegére, egymásra utaltságára, amivel szemben Marx a maga osztályönzés dogmájával értetlenül áll. A heterotéliát, a társadalmi részek egymásért-valóságát nem tudja felfogni. Szerinte csak a proletár-osztálynak van erkölcsi jogosultsága. Ezért hirdeti a könyörtelen osztályharc szükségét s a nemzeti kultúrközösség tagadását, amely a lényegében antinacionalista nemzetköziségének alapja. — Lényegében viszonyelmélet *Max Weber* osztályelmélete is, amely szerint a társadalom rétegei: 1. munkásság, 2. kispolgárság, 3. vagyontalan értelmiség, 4. vagyonos osztály és kiváltságos műveltségűek.

Megállapítható, hogy a társadalomnak ellentétes osztályokba való maradéktalan tagolása kudarcot vallott. A parasztság kívül rekedt az osztályokon. Funkcionális elemnek csak az osztályérdekeket tekintették s az osztályelmélet politikai programmá lett.

Az osztály-elmélet nem hagyhatja figyelmen kívül a hasonneműségi tudat szerepét, amelyet *Giddings* hangsúlyozott és az ezzel ellentétes Spann-féle kiegészülési elméletet. A társadalom roppant nagy számú egészen szűk körű társadalmi körből áll, amelyek viszonylag idegenül állanak egymással szemben. Kétségtelen, hogy az osztály tág körű embercsoport lévén, ott intenzív társulásról nem lehet szó. Szétszórt és szervezetlen halmaz, amelyben még a tagok elvi hasonlóságát sem tétélezhetjük fel, a mai túldifferenciált társadalomban. Extenzív társulási forma, amelyben a hasonlóságok másodlagos tényezők. A típusok keresése sem célravezető s ez végeredményben számtalan osztályra, vagy ami ezzel egyértelmű az osztályok hiányára vezet s legjobb esetben is nélküli az osztályok működését megvilágító dinamikus elemet.

A „hasonló aszcendenciás fázis“ elmélete sem ad kielégítő magyarázatot. A társadalmi felemelkedés lépcsőin hasonló fázisban levőkből aszcendens szimpátia-csoport keletkezik, azonban az így keletkező „osztályok“ is csak szervezetlen csoportok. A felemelkedési vágy által kiváltott *emocionalitás* fűti az osztályharcot, amelyben mindazok részt vesznek, akik a felemelkedők küzdelmeiben a maguk lehető sorsát érzik.

Az osztály fogalmának megállapításánál abból indulhatunk ki, hogy a nagy homogén tömegek párhuzamos akciót tudnak kifejteni, tehát van tömeges reakcióazonosság. A „homonóm tömegakció“ azonban nem folytonos, hanem alkalmi. Az osztály tehát csak alaktalan tömegösszefüggés, szétszórt nagy csoport, amelynek működése, a homonóm tömegakció, mindig rendkívüli alkalom által kiváltott intermittáló működés. Az osztály, mint extenzív-társadalmi tömegösszefüggés csak potenciális tömegkapcsolat, amelynek diszpozíciója van, hogy vitális tömegérdek időnkint tömegakcióra készítse. A potenciális osztályt politikai nyomás vagy propagandisztikus munka teszi aktuális osztállyá. Kitenyészhető egy állandóan akcióra képes osztály is, ez a „mesterséges osztály“, amely mindaddig tart, amíg a nyomás, vagy a propaganda Az osztály köre pszichikai intervenciók útján tágítható. Az osztály

olykor politikai párttá lesz, vagy régi párt megduzzadásában jelentkezik.

Az osztályérdek szerepe nem elsődleges mozgató tényező, az elsőség a közösség érdeke, mert ez a mélyebben gyökerező érdek. Az osztályképződés alapja a hasonló reakcióra való *dispozíció*, a reakcióképesség. Az emberek nagy tömegei adott esetekben választani tudnak, ide vagy oda „optálni“. A pszichológiai kérdés tehát a döntő, nem az; „osztályhelyzet.“

A homonóm reakció kérdése, vagyis az, hogy az osztály keletkezésének mik a feltételei, még megoldatlan. Noha az osztály jelentékeny divergenciákat tűr el, alapjában, mint minden társadalmi alakulat, unifikálásra törekszik s az ez ellen vétőket kiküszöböli. A hasonlósági komponenseknek különféle irányai vannak (hivatás, tulajdon, műveltség, hivatal). A hasonlósági alapok együttese is felderítésre vár. A vagyoni egyformaság pl. a középosztályban kevésbé fontos, a modoré minden osztályban kötelező. A nézetek különbözőségében a középosztály egyesíti a legfőbb változatot; ez az osztály lelkileg csak fél-homogeneitást tud — ezt is kompromisszumok árán — fenntartani. Ebben az „ütköző osztályban“ megy végbe a társadalom belső kiegyensúlyozódása, ahol a középosztály gyenge, ott a társadalom tagozódása merev, forradalomra hajló. A tömegakciót kiváltó objektív ingerek, a vitális érdekek a pszichikai síkon jelentkeznek, előtérbe lép a *vezetők* kérdése, mert a tömeg pusztá rezonátor. Tehát itt is a társadalomlélektan területére jutunk.

Az osztály nem kész társadalmi alakulat, nem is társadalmi „lény“, tehát a mai egyént nem is determinálja szükségképpen s a mai mobilis társadalomban épen nem kényszerű. Sokan tudnak „osztálymentesen“ cselekedni, A tömegösszefüggések ma lazulóban vannak, zárt csoportszellem, osztályszellem, osztályöntudat nem alakulhat ki. A jövőben sem valószínű. Az egyén nevelést, gazdasági támogatást és védelmet nyer a társadalomtól. Érdeke a hatásképesebb társadalmi alakulat megmaradása, ezért az egyedek maguk sem akarnak osztályszellembé zárkózni, hanem a nagyméretű tömegösszefüggést keresik. Az osztály különösen a fejlesztő-nevelő funkcióra alkalmatlan. Ha az állam ellátja a gyengék védelmét, az osztály háttérbe szorul. Ha az osztályok heteroteliája tényekben mutatkozik, az osztályönzés fanatikus propagálói ellenére is ösztönösen érezni fogják a széles néprétegek a társadalom egész követelményeit.

Sz. Gy.

SOCIOLOGY AND SOCIAL RESEARCH. May—June, 1928.

Juanita Ellsworth: White Negroes (Fehér négerék). Nincs érdekesebb faji probléma, mint a fajok keveredése. Ez olyan régi jelenség, mint az emberi faj maga. Ellsworth érdekesen ismerteti a négereknek a kaukázusi fajjal való keveredésének egyes eseteit. Sokszor véletlenül is bejut egy néger a fehérek közé, t. i. olyan világos a bőre, hogy fehérnek tartják. Ez gazdasági előnyt jelent nekik s ezért iparkodnak befurakodni a fehér fajba.

Miss A. tanítónő lett egy olyan iskolában, ahol sok spanyol gyerek is volt. Nemsokára feljebbvalója meglátogatta az osztályt s kérte a tanítónőt, hogy beszéljen spanyolul a gyerekekkel. A lány csodálkozva mondta, hogy ő nem tud spanyolul. A főnöke meglepetve kérdezte; Hát Ön nem spanyol? Miután megtudta, hogy fehér néger, irodájába kérette s kérte, mondjon le állásáról. — Miss B. vezető állást tölt be egy nagy vállalatnál. Mikor alkalmazták, nem kérdezték, milyen faj s ő nem árulta el, tudva, hogy akkor nem kapná meg a jó állást. Nagyon szeretik, becsülik, de ő tartózkodó, s kollégái meghívását sem fogadja el, mert nem akarja velük megismertetni családját és fajtát, ami pedig a meghívás viszonzásánál elkerülhetetlen lenne. — Dr. C. is kijelenti, hogy kollégiumi diákevekben őt is fehérnek nézték pajtásai s ő élvezte is ennek előnyét, de most nem tagadja meg fajtáját s csak néger nőt vesz feleségül. — Mrs. D., ki nemrég ment férjhez, beszélt, hogy mikor a hivatalban a házassági szerződést meg akarták kötni, a hivatalnokok kijelentették, hogy ebben az államban fehér nő nem mehet férjhez négerhez. Hosszas protestálás és bizonyítás után hitték csak el, hogy ő is néger. — Miss E. beszéli, hogy világos színe nagyon terhes volt neki, mert már az iskolában is a tanítók mindig kifogásolták, hogy ő a színes gyerekekhez húz. Ő azonban, mivel sok előnyét nem látja annak, hogy fehérnek nézik, mindenkit felvilágosít az illetők nagy rémületére és csodálkozására. — Miss F. egy nagy áruházban férfiakkal és nőkkel dolgozott együtt, kik nem is sejtették, hogy ő néger. Ezek kinevettek, gúnyoltak minden négert, ki az áruházban megfordult. Borzadályal töltötte el őt mindig, ha szidták a négereket, míg őrajta nagy szeretettel csüngnek. Meg is unta ezt a visszás helyzetet és kilépett állásából. — Mr. H. mechanikus sohasem tagadta el színes voltát s mégis jól és szépen bántak vele. De egy kellemetlenségéről ő is beszámol. A konkurrens bolt munkása félrehívta egyszer a vendéglőst, hol ő, barátjai és a konkurrens bolt alkalmazottjai is étkeztek, hogy hogy tűrhet a vendéglőjében néger vendéget. A vendéglős erre megkérte a mechanikust, hogy ne veszélyeztesse vendéglője jó hírnevét. — Egy másik fiatalember, kinek befolyásos állása van, lemondani készül róla, mert már nem bírja ezt a csalást. Nem mer mutatkozni egy színes ismerősével, mert fél, hogy kollégáival találkozik, viszont üzleti barátjaival sem mer kimenni, mert a saját faja gáncsolásától fél. — Miss J. egy táncakadémia növendéke, kiről csak akkor sült ki néger származása, amikor egy barna bőrű udvarlójával sétált. Nagy meglepetésére azonban továbbra is szépen bántak vele tanulóársai, csak sajnálták, hogy néger létére kellemetlen lehet fehér bőrűnek lenni.

Ezek a fehér négerek előnyt élveztek egy olyan környezetben, ahol erény fehérnek lenni. A fehérekhez pártoltak, de nem azért, mintha megtagadnák fajtájukat, hanem csak azokért az előnyökért, melyek fehér embernek nyitva állanak, négernek azonban elérhetetlenek.

Clarenc C. Hahn: Chinese family system (A kínai család).

A kínai társadalmi rend a család intézményén nyugszik. A kínainak egész élete a családban folyik le. Ha meghal, a többi családtag továbbra is tiszteli, sőt imádjja, s még a legszegényebb családnál sem hiányzik az az oltárszerű szekrény, melyben szerintük az ős szelleme lakik. Egész vallási kultuszt üznek a családtagok tiszteletéből. Épen ezért nem tudott a kínaiak közt a hazaszeretet kifejlődni. Confucius és Mencius tanai szerint nem követhet el valaki nagyobb bűnt, mint megtagadni rokonait, családját és a vérszerinti rokonság iránti szeretet mellett még a hazaszeretet is eltörpülhet. Erős a vágy bennük, hogy mindig családjuk közt éljenek s ott is haljanak meg. Ezért nem szívesen mennek külföldre, s ha a szükség arra is készíti őket, hogy hosszabb időn át ott éljenek, legalább meghalni haza mennek. Ez okozza aztán a nagy túlnépesedést Kínában.

A kínai családban csak a fiúgyermek számít, a lány nem, a nőket még Confucius is alárendelteknek tartja, kik csak arra jók, hogy fiút szüljenek. Minden anya leghőbb vágya, hogy fiúval ajándékozza meg férjét, s azért, hogy ne lányuk szülessék, felkeresik a varázslókat, hisznek mindenféle babonában. Egyike ezeknek a feng-sui, ami szintén a család rendszeréből ered, A kínaiak azt tartják, hogy egy embernek három lelke van. A halál bekövetkeztével az első megy a sötét világba, ahol körülbelül olyan körülmények közt lesz, mint életében, a másik a sírban nyugszik, míg a harmadik az ősök házi oltárát szállja meg. Az utóbbi kettő szerintük továbbra is érdeklődik a család sorsa iránt, azért, ha valami fontos elhatározásról van szó, megkérdik a házi szellem véleményét. Ennek a módját nevezik feng-sui-nak. Szél vagy eső útján jelt ad a szellem, pl. hogy melyik az a szerencsés hely, ahova egy új házat akarnak építeni, vagy egy kedves halottukat eltemetni. Olyan komolyan, sőt szigorúan veszik ezt, hogy sokszor százszám hevernek a koporsók temetetlenül, mert a szellem még nem nyilatkozott a szél útján.

A családfő az apa, férj, vagy idős fiútestvér, kinek a többiek, feleség, gyerekek, rokonok engedelmeskedni tartoznak- A gyerekeknek három évig gyászolni, imádni és tisztelni kell az elhunyt családtag szellemét, mely idő alatt tartózkodnak kedvenc ételeiktől és ruháiktól és szórakozásokban sem vesznek részt. Ez a sötét gyászos egyhangúság jellemzi egész családi életüket. A családi életnek ez a kimagasló szerepe a kínaiaknál materialista megfontolásokra vezethető vissza; a házias és társadalmi szokások Kínában mindenek előtt valók, tehát a tudomány, filozófia és vallás előtt is állanak. Spekulatív gondolkodásukban is az aktuálishoz és konkrétához húzódnak. Az istenit azonosítják az emberivel és az emberinek legjobb megnyilatkozását a pozitív látható munkában vélik feltalálni. Ezért nem tudnak a családi erkölcs formalizmusától elvont eszmék szabadságához felemelkedni. Ez okozza államéletük konzervativizmusát és kultúrájuk fejletlenségét. Három fő erényt ismernek. Ezek az egyén hűsége hazájához, a fiúnak atyjához, a feleség-

nek férjéhez. Az öt örökös eszményük is a fiúi engedelmességre van építve. Ezek az emberiség, hűség, őszinteség, egyenesség, éleslátás. Ez az engedelmességi ideál uniformizálja kultúrájukat. A kínai történelemben nem is igen találunk nagyobb változásokat, életükben újításokat. Minden úgy történik, ahogy ősidők óta történt. Nincs egy új gondolatuk, cselekedetük. Profán az, aki más véleményen mer lenni, mint többi családtagjai. A családtagoknak ez a mélységes tisztelete sokszor bizony vendettára vezet, nem élhet egy ember apja vagy fivére gyilkosával egy ég alatt.

A fiúi alázat könyvében olvashatjuk: Testünket, hajzatunkat, bőrünket szüléinktől kaptuk. Ezeket óvni, teljes egészségben megőrizni fiúi kötelességünk. Így élnek a kínaiak a család tiszteletében. Az ősök dicsőítése nemcsak konzervatív, hanem világiassá, esetlenné, türelmetlenné is teszi őket.

R e u b e n A l g o t T a n q u i s t : Social interest in esperanto
(Társadalmi érdeklődés az esperantó iránt).

Az esperantó nyelv létjogosultságát tanulmányozta a cikk írója. A minnesotai egyetemről kérdést intézett mintegy 750 egyénhez, akik komolyan foglalkoznak e nyelvvel Észak-Amerikában, Nagybritanniában, az európai kontinensen és Ausztráliában. A cikk igen érdekes statisztikai adatokkal szolgál. Földrajzi csoportokra osztva Amerikában 188, Anglia és Ausztráliában 232, az európai kontinensen 335 személy érdeklődik a kimutatás szerint az esperantó iránt; utóbbi adat 20 országból van véve, de a szám zömét németek és magyarok teszik. Az esperantisták 66%-a férfi, 34%-a nő. A következő összeállítás kor szerint csoportosítja a hallgatókat. 20 éven aluli 25%, 20—29 évig 31%, 30—39 évig 22%, 40 éven felüli 22%.

1910. év előtt 18% kezdett a nyelvvel foglalkozni, 1910—19-ig 17%, míg 1919—27-ig 64%, ami igen nagy emelkedést mutat. A képzettséget tekintve: alsóbb iskolát végzett 30%, középiskolát 39%, egyetemet 16%, kereskedelmi iskolát 4%, tanítóképzőt 4%, míg képzettség nélküli 7% tanuló. Az érdeklődés okai: nemzetközi kapcsolat keresése 29%, nyelvi szempont 24%, levelezés 14%, utazás 13%, politikai v. vallási propaganda 8%, a rádió 2% stb.

A propaganda részint közvetlen: a családtagok, rokonok, barátok, kollegák, tanárok személyes propagandája, részint közvetett propaganda: újság útján, rádió közvetítésével. Közvetlen ajánlásra 58% férfi és 73% nő, míg közvetett ajánlásra 42% férfi és 27% nő lett esperantistává.

Azt is kimutatták ezzel kapcsolatban, hogy 20 éven aluliak azok, kikre a személyes ajánlás volt befolyással, míg a 20 éven felüliek, tehát a felnőttek inkább az újságcikkek propagálására hallgattak. Egy utolsó összeállítás kimutatja, hogy kik, hogyan tanulták a nyelvet. Mint magántanuló 32%, külön osztályokban 30%, nagyobb esperantó csoportban 24%, középiskolában 6%, esti tanfolyamon 3%, rádió-

lecke útján 2%, egyetemen 2% tanult. Az eszperantó nyelv iránti érdeklődés mindjobban fokozódik, s a cikkíró reméli, hogy közel az idő, amikor az iskolákba is bevezetik rendszeres tanítását.

I. Ruth Crandall: Social customs of Malays (Társadalmi szokások a malájoknál).

Tidapah (nem baj) az a szó, mely legjobban jellemzi a malájokat. Ha a mexikói mindent holnapra halaszt, úgy a maláji holnaputánra hagyja a dolgát. „Lusa“ (holnapután) is a szavajárása, s ha véletlenül valaki gyöngö pillanatában pénzt kölcsönözne nekik, s azt visszakérné, a válasz mindig csak „lusa“ lenne. A maláji kevéssé érdeklődik a dolgok mibenléte iránt, minthogy intelligenciája minimális. A hantu nevű szellemben hisz. Ha véletlenül sofför — mert ez is akad köztük — s motorhiba történik, szentül meg van győződve, hogy a hantu bujt belé, s a botjával akarja kiűzni onnan. Ha a türelmetlen utas sürgeti a továbbutazást, nagy komolyan magyarázza, hogy az bizony beletelik kis időbe, mert a hantu nagyon makacs szellem. Olyan erős a meggyőződése abban is, hogy az ember lelke halála után állapotba költözik, hogy ha ennek lehetetlenségét állítja nekik valaki, hát olyan hévvel, meggyőződéssel állítja, a bizonyítékok egész sorát sorakoztatva fel, hogy a végén még el is hiszi az illető.

Nem erőlteti meg magát a munkában. Csodálkozik, hogy a fehér ember milyen dolgos, törekvő. Nem érti, hogy ha valakinek mára elég rizs van az asztalán, miért dolgozik tovább, hisz esetleg holnapra meghalhat s akkor hiába volt a munka. Nagyon naiv és egyszerű mesék érdeklik csak. A bibliából nem figyel másra, mint a genealógiai fejezetekre. Az öltözetük igen különös. A férfiak szövetből vagy selyemből készült hosszú ruhát „sarong“-ot hordanak, melyet ügyesen a derekuk köré erősítenek, hogy sohasem lazul meg. Egy egyszerű ruhát a fejükön keresztül húznak, melynek alsó része szabadon lóg. Papucsuk ezüst, arany fonállal kihímezve s fejükön az elmaradhatatlan bársony turbán, melyet a vidéken összehajtogatott batik kendővel helyettesítenek. Ha belép a házba, leveti papucsát, de a turbánját soha! A nők tarka batik ruhát viselnek, míg fejükön keresztül húznak egy újabb sarongot, mely a fejüket, arcukat is betakarja a szemük kivételével, a bátrabbak az orrukat is kidugják rajta. A gyerekek anyaszült meztelenen járnak 6—7 éves korukig, csak a derekukon van egy öv vagy lánc, hogy távol tartsa a gonosz szellemeket. Ezen a koron túl olyanok, mint szüleik. Főtáplálékuk a kókuszdió tejében főtt rizs. Ezt leöntik valami ízletes mártással. Villát, kést egy sem használna, mert ezt már előtte mások is használhatták. Az ujjaival eszik, arról legalább, biztos, hogy más nem használta evőeszköznek.

Házaik 6 láb magasak, létra vezet az ajtóhoz. A padló bambusz-nádból van, a falak, valamint a mennyezet összefonott pálmalevelekből. Bútorzat nincs. Gyékényeken alusznak, amit nappal összegöngyölitenek. Szerencse, hogy arrafelé nincs szél, különben az ilyen épületek

lehetetlenek volnának. Nyelvezetük egyszerű, a nyelvtan minimális. A többszámot úgy képzik, hogy megismétlik a szót. Pl. Mata-mata = több szem, rendőrt jelent, mata-glop = sötét szem, detektívet, mata-hari = a nap. A malájoknak igen kedves szórakozásuk a táncünnepélyük. Felfogadnak két hivatásos táncosnőt, akik énekelnek dobszó mellett és lassú táncot lejtenek. Ezt a zenét analizálva sokban hasonlónak találták az amerikai jazz-hez, Este még nagyon szolid, unalmas ez a táncünnepély, de éjjelre vad orgiává fajul az egész. Szokás az is náluk, hogy tavaszdión a fiatalság csoportokba verődve házról-házra jár s ott a rögtönzött színpadokon a szabadban előadást tart, s miután kis összeget kaptak fizetésképpen, tovább állnak a másik házhoz.

Vallásuk a mohamedánhoz áll legközelebb, bár belsőleg, szívében még mindig animista a maláji s hisz a varázslatban is. Akik megjárták Mekkát, azokat tekintik a maláji faj arisztokratáinak. A koránból nem sokat értenek. Van egy böjtös hónapjuk, mikor napkeltétől napnyugtáig koplalniuk kell, este aztán kipótolják a nappal elmulasztottakat s a késő éjszakába nyúló bő lakmározás folyik. A keresztény vallásra nem térnek át, mert az ő vallásukat mindeniknél különbnek tartják, de azért szívesen veszik, ha a misszionáriusok a pogány kínaiakat megtérítik. Feleséget többet is tarthatnak, de evvel a kiváltsággal nem élnek, még egyet is alig tudnak eltartani, annyira nem szeretnek dolgozni.

Nagyon különös az esküvői szertartásuk. A menyasszony házánál gyülekeznek a növendégek. Egy nagy szoba végén egy hétszemélyes trónfélét állítanak fel, A menyasszony, esküvői díszbe öltözve, el van rejtve, A násznép a földön ül és diórágcsálás közben várja a vőlegényt. Ez hosszú, unalmas várakozás után meg is érkezik kíséretével, s a menyasszony családjának tettetett gyöngé ellenkezése után belép. Most a menyasszonyt csukott szemmel a dais-ra, trónra vezetik, melléje pedig a vőlegényt ültetik ugyancsak csukott szemmel. Két kis lány táncot lejt előttük, aztán még mindig behunyva tartva szemüket, a nász-hálószobába vezetik őket. Itt leülnek egy padra, kis ujjait összeértetve. Aztán a menyasszonyt elvezetik s a vőlegény és násznép is távoznak. Tulajdonképpen először csak másnap találkoznak, mikor is a vőlegény látogatóba jön s miután pár hét alatt jobban megismerték egymást, új otthonukba költöznek.

Kevés maláji lány kap iskolai nevelést. Egy lány végezte csak el a főiskolát, azt is annyit gúnyolták, kritizálták érte a többiek, hogy szinte szégyelte magát. Az ifjak közül többen végeznek egyetemet, ezek tanárok, tanítók lesznek; a középiskolát végzetek mint hivatalnokok nyernek elhelyezést. Mások sofförök, kertészek lesznek, A nagy többség azonban inkább a függetlenséget választja az apró rizsföldektől körülvevett apró falvakban.

N. M. M.

PREUSSISCHE JAHRBÜCHER. 1928. 3-ik füzet.

Gerhard v. Mutins: Nordischer Geist. (Az északi népek szelleme.)

Az északi népeket mindenkor ellenállhatatlanul vonzotta a déli égöv verőfénye és kultúrájának szelleme. Kétségtelen, hogy ma is jobban előkészít az életre a humanisztikus műveltség elsajátítása, mint pl. a modern nyelvek tanulása.

Az antik kultúra végeredményben a mérsékelt zóna déli övére szorítkozik, míg vele szemben az északi sávon, merőben eltérő szellemi tényezőt találunk. Dél és Észak ugyan szorosán összefügg, azonban a háttérben elterülő tropikus világgal egyrészt, s a sarkvidékekkel másrészt, a legintenzívebb emberi tevékenység színhelyét képező területen (ellentétes polarítások érvényesülését jelenti. Nem a délvidéki vagy északi ember a döntő tényező. A fajok különfélesége — (mert ilyen kétségtelenül van) — keveset határoz, a főszerepet a földrajzi tényező játssza.

Lelkiéletünk s a környező világ közt szoros kapcsolat áll fenn, minden körülmény — (a látszólag legjelentéktelenebb is) — visszahat lelki világunk alakulására s éppen a lelki elemet emeljük ki akkor, mikor a geográfiai faktornak tulajdonítunk döntő fontosságot, szemben a tisztán emberi (vegetatív) elemekkel.

Körülbelül másfél évszázaddal az északi elem történelmi fellépése előtt kezdődött az északi tömegek nyomása a római birodalom ellen. A népvándorlás összetörte az impériumot, de a győzők Róma szellemi fenntartása alá kerültek. (Tiara és németrómai császári hatalom.)

Róma ereje csak 1500 körül törik meg, az impérium hatalmi körén kívül eső északkeleti némettség ébredésén s bár a reiomáció messze elhatol, tulajdonképeni talaja a germán és angolszász terület marad. Az ébredés alapozta meg Anglia, Hollandia és Németország nagyságát s a porosz ethika, sajátos állameszméje, nemcsak a déli német területeket hódította meg, hanem a határokon messze túlhatolva eljutott a iávolí Keletig (Japán) is.

Modern világunkat teljesen áthatja Észak szelleme. Gazdasági racionalizmus, kapitalizmus, Marxizmus, stb. mind északi forrásokból ered és táplálkozik s mindezek mélyén az északi ember szükségén és bajon edzett logikája hat. A fukar természettel folytatott küzdelemben az ember aktív lényvé fejlődött, de viszont közben állandóan érezte gyengességét is. Innen a felelősség érzete egyrészt s a tragikum másrészt.

A munka önmagában véve magános jellegű, az északi ember pedig magánosan küzd létért, értelemért. Wotan szemét áldozza a megismerésért, küzd és keresve bolyong, s midőn bekövetkezik az istenek alkonya, nem áll meg, hanem következetesen megy az utolsó harcba, a pusztulásba. Luther: magány, felelősség, tragikum. Ugyanezen elemeket találjuk Shakespeare, Schopenhauer, Nietzsche, Gulbranson, Skovgaard, Ibsen és számtalan nagy északi elme megnyilatkozásában. Az élet alja

bűn és kétségbeesés; a magunk lelkének ítélőszék elé állítása (analysis), a legnagyobbszerűbb élmény: ünnep.

A természettel szorosabb kapcsolatban élő és szelleméből táplálkozó északiak (a déli népek főleg városlakók voltak) a közvetlen szemlélet és eredeti átélés frissességével képesek minden élményt, minden adottságot új élet, új kezdeményezés kiinduló pontjává tenni, erre pedig nagyobb szüksége van ma Németországnak, mint valaha.

Sp. F.

DIE NEUE RUNDSCHAU. 1928. szept. 235—248 1.

G e o r g e s D u h a m e l : Vom europäischen Geist. (Az európai szellem.)

Valamikor, mikor a Nyugat még abszolutisztikus monarchiák és rablóállamok világa volt, a népek meghatározott intellektuális rétege alkotta Európát, minden határt áthidaló közös szellemével. Ez az elité, magasabbrendű hazát alkotott magának társadalmi úton.

Mi van ellenben ma? A háború lázában minden kultúrértékünket kihajítottuk*) s most kezdjük a romok alól előkeresni azt, aminek értéke túlélte a rombolást. Európának megvannak a maga közös kultúrértékei s egységes szelleme, melyet ma Kelet s Nyugat ősi harca fenyeget s melynek megmentésénél Amerika aligha segít, sőt inkább hátráltat. Az ősi harcot talán el lehetne kerülni a kölcsönös megértés és a tudományra épült nyugati s a bölcseségen nyugvó keleti kultúra kölcsönös kiegyenlítésével. A belső baj, kultúránk materiális túlsúlya s a nemzetek versenye ellen csak az európai szellem megerősödésével lehet védekezni. Ennek eszköze az iskola s a művelődés lehet, mert ha az idegenszerű első pillanatra (pl. utazásnál) ellenszenvet kelthet, a megismerés és megértés a szeretet biztos alapja. Az európai civilizáció nincs ellentétben a hazafisággal, hanem a haza kibővítését jelenti. Elsősorban szeretjük szülőföldünket (a falut, negyedet, városrészt) s aztán a további kapcsolt részeket (város, járás, megye, tartomány), majd az országot s később, megismerés után, mások hazáját.

Értéktelen az elhamarkodott és önkényes internacionalizmus — (20 éves korában senki sem lehet komolyan internacionális) —, az igazi internacionalizmus csak hosszú élettapasztalat, nagy emberismeret és népismeret alapján érhető el s csak úgy lehet igaz, ha a hazában gyökerezik.

Sp. F.

ETHOS — 1927/28. 6. Heft.

E r i c h S t e r n : Zur Psychologie und Soziologie der Phrase. (A szólam lélek- és társadalomtanához.)

Szólamokon üres szavakat értünk, melyekhez határozott értelmet nem kötünk vagy amelyekkel valamilyen értelmet kifejezni nem is szándékunk. A szólamok tehát vagy nem fejeznek ki gondolatokat vagy

*) Érdekes német önvallomás, *A szerkesztő.*

az a feladatuk, hogy gondolatainkat eltakarják, Felmerül most már a kérdés, hogy mi a szólamok célja egyáltalán. Először tudatában kell lennünk annak, hogy szólamokat nemcsak másokkal való érintkezésben használunk. így ha rosszat akarunk tenni, vagy már tettünk is, a lelkiismeretünket szólamokkal nyugtatjuk meg. A szólamok tehát az önámításnak egy fajtája, amelyekkel szépítjük, sőt igazoljuk rossz elhatározásainkat. Ezekben a szólamokban is van szociológiai elem, amennyiben a szólamok társadalmi képződmények, amelyeket másoktól veszünk át, másoknak mondunk utána. Persze, nem feltétlenül szükséges, hogy a szólam szavait mindenki csak szólamnak érezze, de ez a szabály. A szólamok használatában szerepet játszik még a magunk elé mondott szó csengésében is fellelhető öröm, a saját tudatlanságunk elfedése, a határozott állásfoglalás elől való kitérés, kényelemszeretet és gondolkodásbeli lustaság. Még sokkal nagyobb persze a szólam szerepe a társas érintkezésben. Itt vannak mindjárt az udvariassági szólamok, melyeknek az a feladatuk, hogy a szívélyességnek és előzékenységnek látszatát keltsék és az ámításnak, hamisságnak, becstelenségnek légkörét teremtik maguk körül. Ezzel azonban megkönnyítik a nekünk közömbös emberekkel való érintkezést és lehetővé teszik összejutkozások elkerülését. Az udvariassági szólammal rokonok azok a szólamok, amelyeket zavarodottságunkban mondunk s amelyeknek az a feladatuk, hogy nehéz pillanatokon szerencsésen átsegítsenek. A szólamok egy másik csoportjának az a célja, hogy embertömegek nézetbeli egységét megteremtsék, embertársaink közt való érvényesülésünket, kiemelkedésünket előmozdítsák, embertársaink felett való uralmunkat támogassák. Ezzel kapcsolatos a szólam szerepe a konzervatív gondolkodás szolgálatában is új eszmeáramlatokkal szemben. Leromló családok is szólamokkal altatják magukat s ezzel még egy ideig annyi erőt nyerhetnek, hogy a leromlást feltartóztatják s egyelőre felszínen maradnak: a látszatot, a dekórumot fenntartják. A szólamnak az a veszélye, hogy megtéveszt, szavakat helyez oda, ahova tettek kellenek s a valósággal való szembenézéstől elszoktat. A szólamok uralmával szembe kell szállni, az embereket önbírálatra kell nevelni, nehogy a szólamoknak ellenállás nélkül áldozatul essenek.

Egon Weigl: Zum Problem der „Atmosphäre.“ (A „légkör“ kérdéshez.)

A köznyelvben gyakran beszélünk arról, hogy valaki kedvező légkörben nevelkedett, szóval a légkör fogalmának bizonyos szociálpszichológiai jelentőséget tulajdonítunk. Ennek ellenére ezzel az általánosan használt kifejezéssel a tudományos kutatás nem törődött. Hogy mit kell ez alatt a légkör alatt értenünk, azt legjobban azokon szemléltethetjük, akik idegenbe kerülnek s erőt vesz rajtuk a honvágy. Nem egyes személyek, dolgok vagy helyek után, hanem ezek összesége után vágyódunk és ez a vágyunk egyáltalán nem határozatlan. Ha idegenben összekerülünk valamivel, ami honunkra emlékeztet, így például az

utcán az anyanyelvünk egy szavát halljuk, akkor megcsap hirtelen a haza, az otthon levegője. Ez a honvágy, mint a szűkebb otthonba való visszakiváncozás, különösen kis gyermekeknél hirtelen és megokolatlannak látszó szomorúság, ami mindjárt enyhül, mihelyt egy értük jövő hozzátartozójukat említik előttük. Egy másik lehetőség a szociálpszichológiai légkör fogalmának megértésére a gyermekkori emlékeinkbe való elmerülésben kínálkozik. Elég egy elfelejtett dal meghallása vagy egy elfelejtett illat megérezése, hogy gyermekkorunk légkörét képzeljük magunk köré. Ilyen légkörélményt szolgáltat az álmainkra való visszaemlékezés is. A légkörélmények létre jövele jó tanulsággal szolgálnak azok az esetek, amikor az egyik légkörből hirtelen egy másikba jutunk bele. Csak fokozatosan tudunk felszabadulni a korábbi légkör hatása alól és fokozatosan tudjuk magunkat az új légkörbe beleélni. Ilyen eset mindjárt az álomból való felébredés, de jó példa a napi munkát követő színházi est is. Minél közvetlenebb és minél teljesebb a környezettel való kapcsolatunk, annál mélyebb a légkörélményünk is. Minden elemző részletekre irányuló szembenállás csökkenti a légkörélmény mélységét is. Az egocentrikus hajlam is ellenkezik a légkörélmény mélységével. Ezért nem lehet a puszta hangulatot a légkörélménnyel összetéveszteni. A hangulat szubjektívebb a légkörnél, mulandóbb, egyénibb. Viszont a légkör nem oly objektív és nem is tárgyyszerű (dinghaft) mint a környezet. A légkör tehát mintegy a hangulat és a környezet között álló jelenség. Gyakorlati szempontból jelentős a légkörök megszólása életkorok szerint. A gyermekkor levegője egészen sajátos. Ez okozza, hogy a gyermek idegenül áll a felnőttek világával szemben, de ez az idegenség fordítva is fennáll. A gyermekek és felnőttek légköre közt az ifjúkoré mintegy átmenetet alkot. Ennek a különbségnek a nevelés szempontjából van jelentősége, mert nem helyes nevelési módszer az, mely a gyermeket saját légköréből ki akarja ragadni, illetve a fiatalságot a felnőttek légkörébe fokozatosan bele nem neveli.

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE

— Juni 1928,

R. W o l d t: Die Fabrik als Umwelt des Arbeiters. (A gyár mint a munkást környező világ.)

A gyárnak három jellemző ismertetőjele van. Az első az, hogy nagyüzem, a második, hogy munkaeszközei fokozódó mértékben a gépek, a harmadik, hogy szervezetének alapja a munkamegosztás. A gyár a munkából nagyüzemi embert csinál, aki a géprendszer mechanikus, tagjává válik, a munkamegosztás munkateljesítményében feldarabolja, minden felelősségtől és alkotástól megfosztja. A munka formái különbözőnek s a munkást környező gyári világ sok alakúvá lesz. A történetileg naggyá nőtt vállalatok tudományos leírását máig is nélkülözzük. Jobban ismerjük azokat a vállalatokat, amelyek hirtelen mint nagyvállalatok keletkeztek. Pedig az előbbiek több tanulságot rejtenek magukban. A régi ipar a kézművességben gyökerezett. A gyáros empi-

rista volt, saját tapasztalataira és gyakorlatára támaszkodott. Kereskedő, technikus és szervező volt egyszemélyben. Először a technikai vezetés kerül a vállalat nagybodásával más kezekbe. Azután a kereskedelmi rész hárul át külön alkalmazottakra. Végül a konstrukció feladatát is alkalmazottak veszik át. Az empirizmus helyébe pedig a tudományos üzemvezetés lép. Az üzem mechanizálódik s megkapja a maga bürokratizmusát. A különböző irodák arra szolgálnak, hogy a munkásban minden gondolkodási folyamatot feleslegessé tegyenek, a munkást az üzem kicserélhető tagjává súlyosszék. Ami adat és irodalom erre a fejlődési korszakra található, azt két csoportra lehet osztani. Az egyik a múlt század kilencvenes éveitől a világháború előtti évekig, 1910-ig terjed. Az érdeklődés akkor főképp a gépgyártás felé irányult. A második időszak Fred Taylor nevével kezdődik, aki a figyelmet a munkaerők gazdaságos kihasználására irányította. A taylorizmus azonban csakhamar a munkásság ellenállásába ütközött, mely a taylorizmusban a munkaerővel űzött rablógazdálkodást látott, mint ahogy azt Frey az amerikai szakszervezetek vezére az Unió kormánya előtt kifejtette. A háború új feladatot tűzött az ipar elé. Hiányzó nyersanyagokat kellett pótolni, a munkaerőben mutatkozó hiányhoz kellett alkalmazkodni. Szerephez jutott a pszichotechnika, a képességvizsgálat, hogy minden munkás a neki megfelelő helyre állíttassék. Elsősorban a hadiszolgálatban és pedig a repülőknél volt erre szükség, majd a hadisérültek újraalkalmazása is fokozta a képességvizsgálatok fontosságát. De az ipari teljesítőképesség fokozásának általános szükségessége is nagyobb nyomtatékat adott az egyre fejlődő technikájú képességvizsgálatoknak. Az ipari fejlődés utolsó szencziója Ford nevéhez fűződik. A fordizmus lényegét a „futó kötelékben“ szokás keresni, ami nem más, mint a szállítás kérdésének racionális megoldása az üzem keretén belül. De a lényeg nemcsak ebben a futó kötelékben van. Az egész üzem a legapróbb részletekig át van gondolva, kiképezve, racionalizálva. A munkamegosztás kiterjesztése, a gépek tökéletesítése, a tömegtermelés mind hozzá tartozik. Ha most már a fejlődés alapján feltesszük a kérdést, hogy ez az út a munkás szempontjából hová vezet, meg kell állapítani, hogy az ipari munka lélekteleenné tétele nem pusztán jelszó már, hanem szomorú valóság.

W. Eliasberg: Über sozialen Zwang und abhängige Arbeit.

(Társadalmi kényszer és függőségi munka.)

Egyesek nézete szerint az embert munkára embertársai kényszere nevelte. Ezzel a felfogással szemben figyelemmel kell lennünk arra, hogy kényszerként egy emberre csak az hat, amit kényszerélményként is fog fel. Az erőszak fokából tehát még nem lehet a kényszerélmény mélységeire következtetni. Különben is az ember nem lusta természetű fogva. Az emberben tevékenységi hajlam működik s azon felül vannak vonzó céljai, melyeket hajlandó áldozatul hozni, tehát dolgozni is. Hogy egy kényszer kényszerélménnyé váljék, kell, hogy az idegenség

érzete szerepet játsszék benne. Csak azt érezzük kényszernek, amelynek követelése tőlünk idegen. Hogy a külső kényszer nem mindig vált ki kényszerélményt, ezt jellemzően mutatja a fegyelem, úgyszintén az, hogy a kényszert sokszor szükségesnek érezzük. Amellett vezet a kényszer téves képződményekre is, aminők a bődtítés, például az alkoholistánál, vagy az elterelés, a kényszertudat elnyomása az öntudatból való kiszorítás útján, ami aztán alkalmilag kirobbanásokhoz vezethet. Ezekkel a téves képződményekkel szemben a pszichoterápiának van feladata, de ez nem mehet odáig, hogy a téves képződményeket megtevesztéssel akarja gyógyítani. „Der Klassenkampf kann nicht abreagiert werden“ — mondja Eliasberg.

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV. April 1928.

Prof. Dr. Wilhelm Andreae (Graz): Das Werk Othmar Spann. S. 143—173.

Spann az idealizmus és romanticizmus filozófiai alapján áll. A természettudományi, kauzális-mechanisztikus módszer a szellemi tudományokat is meghódította. Spann ettől a módszertől keres szabadulást és a szellemi tudományoknak megfelelő eljárást akkor, amikor a *van* és a *legyen* birodalmát újból összekapcsolni igyekszik s a részleges, atomisztikus szemlélet helyébe az egészből, a *Ganzheit*-ből való kiindulást akarja tenni. Ez a változás egyben azt is jelenti, hogy a jelenségek származási magyarázatát azoknak az egészből folyó értelmezése és megértése váltja fel. Spann a maga egyéni szemléletéhez az impulzust akkor kapta, amikor Frankfurt a. M.-ban a lakosság házasságonkívüli életviszonyait statisztikailag kutatta. A társadalmi élet ezen rész jelenségének vizsgálata önkéntelenül odavezette, hogy azt ne részjelenségnek, hanem egy egész részeként fogja fel. Esméje fejlődésének első korszakában még párhuzamosságot látott a természettudományi kauzalitás és az egészbeli meghatározottság között, de utóbb rájött arra, hogy a kettő között ellentét van. Az egész részei nem a kauzalitás viszonyában állnak egymással, hanem megfelelnek egymásnak (*Entsprechung*), nem hatnak egymásra, hanem az egész hat valamennyi részlein keresztül. Ez a magva Spann *szerves teljesítmény-tanának* (*organische Leistungslehre*), mely úgy a kauzális-mechanisztikus, mint az atomisztikus-individualisztikus szemléletet kizárja. Ez a tan gyakorlatilag is kiállotta a tűzpróbát, a Spann vezetése mellett létesült hivatásos gyámság intézményében, melynek brünni és németmorvaországi mintaszerű megszervezése Bécs számára is követésreméltó példává vált. Az a hiedelem tehát, hogy Spann elmélete a valóságtól elvonakoztatott tanítás, nem állhatja meg a helyét.

Spann szociológiai felfogásában szembekerül egymással az individualizmus és az univerzalizmus. Az individualizmus számára csak az egyén létezik, míg a társadalom mint leszármaztatott lény csak *fikció*. Ezzel szemben az univerzalizmus szerint a társadalom a valóság, az abszolút egyén pedig nem más, mint egy meg nem engedhető *absztrakció*,

mert figyelmen kívül hagyja az egyén társadalmilag meghatározott szellemi lényegét. Spann szerint a társadalom mint egész az ő részeiben jön létre. Az individualizmus a történeti tényekkel ellenkező feltevésből inául ki, mivel az egyént csak mint a társadalom részét ismerjük, az ember mindig a társadalom tagja volt. Az individualizmus számára a társadalom létrejöttéhez három lehetőség áll nyitva, az első az anarchizmus, a második a machiavellizmus, a harmadik a természetjog. Ezek között a harmadik, az államalkotó szerződésről a történeti tényekkel áll ellentétben, az anarchizmus államot nem tud létrehozni, marad tehát egyedül a tirannisztikus machiavellizmus, melyből viszont csak az államhatalom jogkörének minél nagyobb megszorítása következhetik politikai követelmény gyanánt. Az individualizmus számára tehát a társadalom csak szükséges rossz: elkerülhetetlen, noha az egyén eszméjével ellentétben álló intézmény.

Az univerzalizmus nem kénytelen a történeti tényeken erőszakot elkövetni, Abból a történeti tényből indul ki, hogy társadalom mindig volt s megállapítja, hogy az embernek a társadalmi élet lényegéhez tartozik és szükségszerű. Az ember *szellemileg* nem élhet embertársai nélkül. A nem társult ember csak potenciálisan, mint tehetség és lehetőség van meg, minek kifejlesztéséhez embertársaira van szüksége. Ennek az emberi kölcsönösségnek elméleti kifejezése Spann rendszerében a „Gezweigung“. Az egész csak részeiben él, de minden résznek van saját élete is (vita propria), viszont ezt a saját életet csak a társas élet, a „Gezweigung“ fejleszti egy személyiség életévé. A társadalmi történés nem a társadalom tagjainak kölcsönhatásából jön létre, hanem a társadalom áttagozódásával (Umgliederung) folyik le. A társadalom részleges egészekből áll, melyek közt rangelsőbbégi rend áll fenn. Ezt nevezi Spann tagozódási rendnek (Ausgliederungsordnung). A részleges egészek szellemiek, mint a vallás, filozófia, tudomány, művészet, vagy erkölcsiek, mint a kultúra a cselekvés három formájában: végrehajtó, szervező és gazdasági cselekvés. Ez a tagozódás oldaltagozódás. Ezenkívül van azonban mélységi tagozódás is az egyes vallásokban, államokban stb. mint fajtákban. Még ez a tagozódás is bizonyos és pedig materiális kiegészítésre szorul a „segítő egészekben“ (Hilfsganze), hogy a történelmileg előfordult konkrét jelenségeket megkapjuk. A tagozódási rangelsőbbégtől meg kell különböztetni a tagozódás telítettségét, (Ausgliederungsfülle). Az emberiséget például rangelsőbbség illeti meg az egyes nemzetekkel szemben, de az egyes nemzetek kultúrájának telítettsége nagyobb az emberiség kultúrájánál.

Az állam a társadalom legfőbb szervezeti formája. Kelsennel szemben hangsúlyozza Spann, hogy az állam nem lehet azonos a joggal, mert az állam szervezet, míg a jog szabályzat. A jog kötelező formában kifejezett értékrangsor. A gazdaság lényegében nem szervezet, hanem csak annak tárgya s mint mindennek úgy a szervezeteknek is a szükséges eszközöket bocsátja rendelkezésére. Viszont ha a gazdaság valamilyen célra törekszik, nem lehet meg szervezet nélkül. A gazdaság alapkate-

góriája a teljesítmény, a szervezet vezéri hatalmának érvényessége a vezér által maga elé tűzött célok érvényétől függ. A gazdaság meghatározása Spann rendszerében az, hogy a gazdaság egy társadalmi célrendszerhez szolgáló eszközök összesége. A gazdálkodó alany nyereségvágya a gazdasági jelenségeket még nem magyarázza meg. A gazdasági siker csakis akkor következhetik be, ha az egyén be tud illeszkedni a közgazdaság egészébe, tehát teljesítő szervként tagjává válik a gazdasági élet egészének. Ezt a beilleszkedést nevezi Spann Eingliederung-nak. Ebből következteti azt is, hogy a gazdaság nem a gazdálkodók összeműködésével jön létre, hanem a gazdaság már fogalmilag készen áll, melyhez nekik szolgáló tagként kell alkalmazkodniuk. Az ár sem a gazdálkodók szubjektív értékeléséből jön létre, hanem ezek az értékbecslések is a felettük álló gazdasági rend feltételeinek megfelelően keletkeznek s az ár nem más, mint a gazdaság objektív tagozódásának kifejezése. Ezért van az árnak igazságos színvonala is, a justum pretium, mely a gazdaság helyes tagozódásának felel meg. Ezen az elméleti alapon épül fel Spann gazdasági politikája, mely sem a szabadverseny negatívumával, sem egy kommunisztikus tervgazdaság merevségével be nem éri, hanem az élet mindennapi követelményeihez alkalmazkodó eleven tudomány akar lenni. Ezzel a teljesítménnyel Spann a német tudományosság harmadik rohamát indítja meg az atomizmus és individualizmus gazdaságtana ellen. Az első volt a romanticizmus, a második a historizmus rohama. Az amerikai institucionalisták jelentkezése arra vall, hogy az individualizmus odaát is megbukott. Lloyd George gazdasági programja pedig azt mutatja, hogy az angol kereskedőgazdaságtan és értékszámítástan a szülőhazájában is megingott. Remélhető, hogy a harmadik roham, a Spann univerzalizmusának rohama most már sikerrel fog jární a-z atomisztikus individualizmussal szemben. N.